

ETHNOGRAPHIA

— NÉPÉLET —

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTI

FÉL EDIT

LIX. ÉVFOLYAM

1948

BUDAPEST, 1949

KIADJA A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG

TARTALOM — INHALT

Tanulmányok — Abhandlungen

<i>Balogh Jolán</i> : Mátyás-kori, illetve későközépkori hagyományok továbbélése műveltségünkben (La survivance de quelques traditions de l'époque du roi Mathias, c'est à dire de la fin du moyen âge dans la civilisation hongroise)	14—28
<i>Kerényi György</i> : Bartók, a népdal-lejegyző (Bartók comme enregistreur de chansons populaires)	31—35
<i>Lőrincze Lajos</i> : A tolna-baranyai (volt bukovinai) székelyek névadási szokásaihoz (La dénomination chez les Sicules de Bucovine des comitats Tolna et Baranya)	36—49
<i>Maksay Ferenc</i> : Néprajz és településtörténet (L'ethnographie et l'histoire des établissements)	49—54
<i>Manga János</i> : Szlovák kapcsolatok a palóc karácsonyi szokásokban (Affinités slovaques dans les coutumes de Noël des Palótz)	94—102
<i>Marót Károly</i> : Beszámoló a III. Nemzetközi Anthropológiai és Ethnológiai Kongresszusról (Compte rendu de l'organisation et de la Session du 3 ^e Congrès International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques)	5—13
<i>Morvay Péter</i> : Milyen volt az egykori vízfogó? (Quelle était la forme d'un ancien instrument servant à pêcher les husos?)	88—94
<i>Németh Gyula</i> : A mohamedán vallásgyakorlat népi formáinak ismeretéhez (Contribution à la connaissance des formes populaires du culte musulman)	1—4
<i>Palotay Gertrud</i> : A viselés mód ruhaformáló szerepe (Einfluß der Tragweise auf die Kleiderform)	77—88
<i>Rajeczky Benjamin</i> : Bartók-glosszák a népdal-lejegyzéshez (Gloses de Bartók sur l'enregistrement de chansons populaires)	28—31
<i>Scheiber Sándor</i> : Tárgytörténeti jegyzetek Mikszáth Kálmán műveire (Historical connections of the subjects matters in the work of Coloman Mikszáth)	102—110
<i>Szűcs Sándor</i> : Sárreti pákásztemetkezések (Enterrement des pêcheurs des marécages de Sárret)	72—77
<i>Vajkai Aurél</i> : Élet a csereszegtomaji házban (Fonction des maisons d'une commune de montagne transdanubien)	54—72

Kisebb Közlemények — Kleinere Mitteilungen

<i>Bakó Ferenc</i> : Ágyvitel Órhalomban (Transport du lit nuptial à Órhalom)	145—149
<i>Balassa Iván</i> : A varjú kuclmázása. (Le bonnet de papier comme piège pour les corbeaux)	162—163
<i>Bálint Sándor</i> : Adatok Luca-napi néphagyományainkhoz (Contributions à nos traditions populaires du jour de Luce)	161—162
<i>Banner Benedek</i> : Házalók népünk szolgálatában a XIX. század második felében (Marchands et artisans ambulants au service du peuple hongrois dans la seconde moitié du XIX ^e siècle)	110—117
<i>Banner János</i> : A kukoricaművelés néhány ősi eszköze Hódmezővásárhelyen (Quelques instruments ancestraux de la culture du maïs à Hódmezővásárhely)	120—123
<i>Banó István</i> : Szlovákul hallott mese magyar elmondásban (Version hongroise d'un conte slovaque)	117—120
<i>Beke Ödön</i> : Csalóka Péter története (Histoire de «Csalóka Péter»)	166—167
<i>Csaba József</i> : A vendek népi méhészkedéséről (Sur l'apiculture populaire des Vendes)	125—128
<i>Csatkai Endre</i> : «A magyarok szövete» (Le «tissu des Hongrois»)	164
<i>Csatkai Endre</i> : A márc. Egy eltűnt népi csemege («Márc», friandise disparue du peuple)	160—161

<i>Csilléry Klára</i> : A maconkai szék (La chaise de Maconka)	149—151
<i>Dömötör Sándor</i> : Ibikus darvai és a három jó tanács (Les grues d'Ibycus et les trois bons conseils)	164—165
<i>Dömötör Sándor</i> : Magyar népmesekutatósi módszer (Méthode de la recherche des contes populaires)	165
<i>Faragó József</i> : Alkalmi kántálók Sepsiszentgyörgyön (Chanteurs d'occasion à Sepsiszentgyörgy)	123—125
<i>H. Fekete Péter</i> : Hajdúsági búzavermek (Silos dans le comitat Hajdu)	157—160
<i>Gáborján Alice</i> : Adatok a tardi «felszúrt» szoknyaviselethez (Contribution à la question des jupes épinglées des femmes de Tard)	155—157
<i>Hetény János</i> : Fogadott ünnep és mondája Fertőhomokon (Fêtes votives à Fertőhomok et leur légende)	151—155
<i>Katona Imre</i> : A baromfi betegsége és gyógyítása Csongrádon (Les maladies de la volaille et leur traitement à Csongrád)	133—138
<i>Sándor István</i> : A késett kegyelem mondái (Les légendes de la grâce venue trop tard)	138—145
<i>Solymos Ede</i> : «Nyomó» («Nyomó», instrument pour la pêche)	163—164
<i>Szöke Béla</i> : Az érsekújvári régi halászat emlékei (Vestiges d'anciennes manières de pêcher à Érsekújvár)	128—133

Irodalmi Szemle — Literarische Rundschau

Archiv für Völkerkunde (<i>Vajda László</i>)	216—219
<i>Baeschlin, Bühler, Gschwend</i> : Wegleitung für die Aufnahmen der bauerlichen Hausformen und Siedlungen in der Schweiz (<i>Vajkai Aurél</i>)	182—183
<i>Bandi, Hans Georg</i> : Die Schweiz zur Rentierzeit (<i>Banner János</i>)	209—210
<i>N. Bartha Károly</i> : Magyar népi bábjáték (Théâtre de marionettes populaires en Hongrie. D. V.)	236
<i>Bárcei Géza</i> : Mutatvány a Magyar Nyelvatlasz próbagyűjtéséből (Spécimen de la collection d'essai de l'Atlas Linguistique Hongrois. <i>Mikessy Sándor</i>) ...	236—237
<i>Bednárik, Rudolf</i> : Duchovné základy ľudového staviteľstva (<i>Manga János</i>)	229—230
<i>Belényesi Márta</i> : Adatok a tanyakialakulás kérdéséhez (Contribution à la question de la formation des «tanya». <i>Barabás Jenő</i>)	231—233
<i>Benkő Loránd</i> : A Nyárádmente földrajzinevei (Noms géographiques de «Nyárádmente». <i>Balassa Iván</i>)	206—207
<i>Biebl, Richard</i> : Bei Lappen und Rentieren (<i>Bodrogi Tibor</i>)	238—239
<i>Csernyecov, V. N.</i> : В. Н. Чернецов: К истории родового строя у обских угров (Contribution à l'histoire des clans des Obi-Ougriens. <i>Erzsébet L. Vehovszky</i>)	228—229
<i>Csicserov, V. I.</i> : В. И. Чичеров: Традиция и авторское начало в фольклоре (La question de la tradition et de l'auteur dans le folklore. <i>S. B.—D. V.</i>)	237—238
<i>Dietschy, H.</i> : Führer durch das Museum für Völkerkunde Basel. Alt-Mexiko (<i>Vajda László</i>)	223—224
<i>Domokos Pál Péter</i> : A moldvai magyarság (Les Hongrois de la Moldavie. <i>Sándor István</i>)	207—208
<i>Erdélyi népi mesterek és tisztviselők a XVI—XIX. századból</i> (Maîtres et fonctionnaires populaires du Transylvanie du XVI—XIX ^e siècle <i>Lőrincze Lajos</i>)	201—202
<i>Gennep, Arnold van</i> : Manuel de folklore français contemporain (<i>Szendrey Á.</i>)	180—182
<i>Gippiusz, J. V.</i> : <i>Csicserov, V. I.</i> : Е. В. Гиппиус — В. И. Чичеров: Советская фольклористика за 30 лет. (Les 30 années du folklore dans les U. R. S. S. <i>Sulán Béla</i>)	185—187
<i>Haekel, J.</i> : Idolkult und Dualsystem bei den Ugriern (<i>Vajda László</i>)	219—223
<i>Haltsonen, Sulo</i> : Theodor Schvindt (<i>Korompay Bertalan</i>)	239—240
<i>Imreh István</i> : Székely falutörvények (Lois villageoises sicules. <i>Tárkány Szűcs Ernő</i>)	205—206
<i>Itkonen, T. I.</i> : Heidnische Religion und späterer Aberglaube bei den finnischen Lappen. (<i>Iff. Kodolányi János</i>)	213—214
<i>Koppers, W.</i> : Die Erstbesiedlung Amerikas im Lichte der Feuerland-Forschungen (<i>Vajda László</i>)	223
<i>Koppers, W.</i> : Die Bhil in Zentralindien (<i>Vajda László</i>)	214—216
<i>Koppers, W.—Jungblut, L.</i> : The Water-Buffalo and the Zebu in Central India (<i>Hofer Tamás</i>)	240—241
<i>Iff. Kós Károly</i> : Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának faekéi (Les charrues en bois de la Collection Ethnographique du Musée National de Transylvanie. <i>Balassa Iván</i>)	203—204
<i>Le Mois d'Ethnographie Française</i> (<i>Fél Edit</i>)	241—242

<i>Lett, Lewis: Papua (Bodrogi Tibor)</i>	239
<i>Levander, Lars: Övre Dalarnes bondekultur under 1800-talets förra hälft (Gunda Béla)</i>	240
<i>Manga János: Magyar katolikus népélet képekben (Images de la vie populaire des hongrois catholiques. Ifj. Kodolányi János)</i>	233—234
<i>Marót Károly: Homeros (Vargyas Lajos)</i>	190—193
<i>Mauss, Marcel: Manuel d'Ethnographie (Banó István)</i>	172—174
<i>Meggers, B. J.: Recent Trends in American Ethnology (Bakó Ferenc)</i>	175—180
<i>Melicherčík, Andrej: Teória národopisu (Márkus Mihály)</i>	174—175
<i>Mérei Gyula: Mezőgazdaság és agrártársadalom (Agriculture et société agraire Balassa Iván)</i>	193—195
<i>Mikecs László: A moldvai katolikusok 1646—47. évi összeírása (La conscription des catholiques de Moldavie en l'an 1646—47. Benkő Loránd)</i>	204—205
<i>Nirvi, R. E.: Sanankieltoja ja niihin liittyviä kielenilmiöitä itämerensuomalaisissa kielissä (Kálmán Béla)</i>	227—228
<i>Ókrös László: Az alföldi népzene kutatás főladatai (Devoirs des recherches de la musique populaire de l'Alföld. Péter László)</i>	234—235
<i>Pavelescu, Gh.: Cercetări asupra magiei la Români din Munții Apuseni (Kovács Géza)</i>	187—189
<i>Rehnberg, Mats: Säckpipan i Sverige (Gunda Béla)</i>	210—211
<i>Sándor István: Az író és társadalom (L'écrivain et la société. Barabás Jenő)</i> ..	235—236
<i>Sandklef, Albert: Svensk biskötsel före 1850 (Gunda Béla)</i>	208—209
<i>Schmidt, Leopold: Der Männerohrring in Volksbrauch und Volksglauben (Palotay Gertrud)</i>	241
<i>Seán ó Súilleabháin: A Handbook of Irish Folklore (Gunda Béla)</i>	187
<i>Sonkoly István: A 48-as szabadságharc zenéje (La musique de la guerre de l'indépendance de 1848. R. B.)</i>	234
<i>Sonkoly István: Kodály az ember, a művész, a nevelő (Kodály l'homme, l'artiste, l'éducateur. R. B.)</i>	234
<i>Speiser, Félix: Die Pygmäenfrage (Bodrogi Tibor)</i>	212—213
<i>Speiser, Félix: Kulturgeschichtliche Betrachtungen über die Initiationen in der Südsee (Bodrogi Tibor)</i>	211—212
<i>Studies in the Anthropology of Oceania and Asia (B. T.)</i>	224
<i>Szabó István: A jobbágy birtoklása az örökös jobbágyság korában (La tenue des serfs au temps du servage perpétuel. Sándor István)</i>	195—197
<i>Szabó T. Attila: Levéltári adatok a Dési Fazekas Céh történetéhez (Documents d'archives concernant l'histoire de la guilde des potiers de Dés. Balassa Iván)</i>	206
<i>Tokarev, S. A.: C. A. Токарев: Вклад русских ученых в мировую Этнографическую науку. (Par quoi les savants russes ont-ils contribué à l'ethnographie. Sulán Béla)</i>	167—170
<i>Tolsztoz, Sz. P.: С. П. Толстов: Этнография и современность. (Notre ère et l'ethnographie. Ve. Bj.)</i>	189—190
<i>F. Tombor Ilona: Kalotaszegi templomok festett asztalosmunkái (Ouvrages de menuiseries peints dans les églises de Kalotaszeg. M. S.)</i>	202—203
<i>Tóth Zoltán György: A barkók öröklési jogszokásai (Coutumes successorales des «Barkó». Tárkány Szűcs Ernő)</i>	230—231
<i>Vilkuna, Kustaa-Mäkinen, Eino: Isien työ (L'oeuvre de nos pères. Korompay Bertalan)</i>	183—185
<i>Volly István: 101 Mária-ének (101 chants de Marie. Rajeczky Benjamin)</i>	197—198
<i>Vörösmarty Mihály: A holdvilágos éj és más elbeszélések (Claire de lune et autres contes. Dégh Linda)</i>	198—201
<i>Warriner, Doreen: The Economics of Peasant Farming (Kresz Mária)</i>	224—227
<i>Weiss, Richard: Volkskunde der Schweiz (Gunda Béla)</i>	170—172
<i>Wildhaber, R.: Gerstenmörser, Gerstenstampfe, Gerstenwalze (Balassa Iván)</i> ..	213
<i>Wirz, Paul: Über einige Ton- und Steinobjekte aus Santa Domingo (Vajda László)</i> ..	224

Néprajzi Hírek — Ethnographische Nachrichten

A Debreceni Nyári Egyetem (Cours d'été à l'Université de Debrecen)	246
A Nagy Honvédő Háború folklóre-jának gyűjtése a Szovjetunióban (Collection du folklore de la grande guerre de défense nationale dans l'U. R. S. S.)	247—248
A Néprajzi Múzeum Jubileuma (Fête jubilaire du Musée Ethnographique)	252
A paziriki kurgánok feltárása (L'exploration des Courgans de Paziriki)	246—247

Az írás megalkotása «Észak népeinél» (Formation de l'écriture chez les «peuples nordiques»)	249—250
Berze Nagy János †	242—244
Burját hősköltemény (Épopée bouriate)	247
Egy fiatalon elhunyt faragó (Un sculpteur mort en pleine jeunesse)	245
Egyetemi néprajzi előadások (Cours d'ethnographie à l'Université)	251
Eszkimó mesék (Contes esquimaux)	247
Gönczi Ferenc †	244
Honti János emlékezete (Le souvenir de J. Honti)	245
Kirgiz folklore (Folklore des Kirghiz)	
Kurd folklore (Folklore des Kourdes)	247
Külföldi tanulmányutak (Voyages d'études à l'étranger)	252
Magyar néprajzi kiállítások külföldön (Expositions ethnographiques hongroises à l'étranger)	251—252
Meghalt Somogy megye legutolsó betyárja (Le dernier «betyár» (bandit) du comitat Somogy n'est plus)	245—246
Naptárak (Calendriers)	252
Néprajzi Hírek Szlovákiából (Nouvelles ethnographiques de la Slovaquie)	249
Néprajzi munka Zala megyében (Travail ethnographique dans le comitat Zala)	250—251
Nyelvész-expedíció indult a Szovjet Távol-Keletre (Une expédition linguistique s'est mise en route pour l'Extrême-Orient Soviétique)	248
Pais László †	244—245
Szabolcs vármegye a néprajz ügyéért (Le comitat Szabolcs pour la cause de l'ethnographie)	251
XVIII. századi orosz felfedezések a Csendes-Óceánon és Észak-Amerikában (Découvertes russes du XVIII ^e siècle sur l'Océan Pacifique et dans l'Amérique du Nord)	248—249

Társasági Ügyek — Gesellschaftliche Angelegenheiten

A Magyar Néprajzi Társaság 1948 június 23-án tartott LX. évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve (Protokoll der LX. Jahresversammlung der ung. Ethnographischen Gesellschaft)	253—260
---	---------

ETHNOGRAPHIA N É P É L E T

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTI

FÉL EDIT

LIX. ÉVFOLYAM

1948

1-4. SZÁM

BUDAPEST, 1949

KIADJA A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG

TARTALOM.

	Oldal
Németh Gyula: A mohamedán vallásgyakorlat népi formáinak ismeretéhez	1—4
Marót Károly: Beszámoló a III. Nemzetközi Anthropológiai és Ethnológiai Kongresszusról	5—13
Balogh Jolán: Mátyás-kori, illetve későközépkori hagyományok továbbélése műveltségünkben	13—28
Rajeczki Benjámin: Bartók-glosszák a népdal-lejegyzéshez	28—31
Kerényi György: Bartók, a népdal-lejegyző	31—35
Lőrincze Lajos: A tolna-baranyai székelyek névadási szokásaihoz	36—49
Maksay Ferenc: Néprajz és településtörténet	49—54
Vajkai Aurél: Élet a csereszegtomaji házban	54—72
Szűcs Sándor: Sárreai pákásztemetkezések	72—77
Palotay Gertrud: A viselés mód ruhaformáló szerepe	77—88
Morvay Péter: Milyen volt az egykori vizafogó?	88—94
Manga János: Szlovák kapcsolatok a palóc karáesonyi szokásokban	94—102
Scheiber Sándor: Tárgytörténeti jegyzetek Mikszáth Kálmán műveihez	102—110

Kisebbségi Közlemények. Banner Benedek: Házalók népünk szolgálatában. Banó István: Szlovákul hallott mese magyar elmondásban. Banner János: A kukoricaművelés néhány ősi eszköze Hódmezővásárhelyen. Faragó József: Alkalmi kántálók Sepsiszentgyörgyön. Csaba József: A vendek népi méhészkedéséről. Szőke Béla: Az érsekújvári régi halászat emlékei. Katona Imre: A baromfi betegsége és gyógyítása Csongrádon. Sándor István: A késett kegyelem mondái. Bakó Ferenc: Ágyvitel Órhalomban. Csilléry Klára: A maconkai szék. Hetény János: Fogadott ünnep és mondája Fertőhomokon. Gáborján Alice: Adatok a tardi szoknyaviselethez. H. Fekete Péter: Hajdusági búzavermek. Csatkai Endre: A márc. Bálint Sándor: Adatok a Luca-napi néphagyományainkhoz. Balassa Iván: A varjú kucsázása. Solymos Ede: A «nyomó». Csatkai Endre: «A magyarok szövete». Dömötör Sándor: Ibikus darvai. Dömötör Sándor: Magyar népmesekutatási módszer. Beke Ödön: Csalóka Péter története 110—167

Irodalmi Szemle. Sulán Béla: Sz. A. Tokarev: Mit adtak az orosz tudósok az egyetemes néprajznak. Gunda Béla: Richard Weiss: Volkskunde der Schweiz. Banó István: Marcel Mauss: Manuel d'Ethnographie. Márkus Mihály: Andrej Melichereik: Teória národopisu. Bakó Ferenc: B. J. Meggers: Recent Trends in American Ethnology. Szendrey Akos: Arnold van Gennep: Manuel de folklore français contemporain. Vajkai Aurél: Baeschlin, Bühler, Gschwend: Wegleitung für die Aufnahmen der bauerlichen Hausformen etc. Korompay Bertalan: Kustaa Vilkuja és Eino Mäkinen: Apáink munkája. Sulán Béla: J. V. Gippiusz és V. I. Csicsarov: A szovjet folklórisztika 30 éve. Gunda Béla: Seán ó Suilleabháin: A Handbook of Irish Folklore. Kovács Géza: Gh. Pavelescu: Cercetări asupra magiei la Români din Munții Apuseni. Ve. Bj.: Sz. P. Tolstov: A néprajz és korunk. Vargyas Lajos: Marót Károly: Homeros. Balassa Iván: Mérei Gyula: Mezőgazdaság és agrártársadalom. Sándor István: Szabó István: A jobbágy birtoklása az örökös jobbágyság korában. Rajeczky Benjamin: Volly István: 101 Mária-ének. Dégh Linda: Vörösmarty Mihály: A holdvilágos éj és más elbeszélések. Lőrincze Lajos: Szabó T. Attila: Erdélyi népi mesterek és tisztségviselők. M. S.: F. Tombor Ilona: Kalotaszegi templomok. Balassa Iván: Ifj. Kós Károly: Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának faekéi. Benkő Loránd: Mikcs László: A moldvai katolikusok 1646—47. évi összeírása. Tárkány Szűcs Ernő: Imreh István: Székely falutörvények. Balassa Iván: Szabó T. Attila: Levéltári adatok a Dési Fazekas Céh történetéhez. Balassa Iván: Benkő Loránd: A Nyárádmente földrajzinevei. Sándor István: Domokos Pál Péter: A moldvai magyarság. Gunda Béla: Albert Sandklef: Svensk biskötsel före 1850. Banner János: Hans Georg Bandi: Die Schweiz zur Rentierzeit. Gunda Béla: Rehberg Mats: Säckpipan i Sverige. Bodrogi Tibor: Felix Speiser: Kulturgeschichtliche Betrachtungen über die Initiationen in der Südsee. Bodrogi Tibor: Felix Speiser: Die Pygmaenfrage. Balassa Iván: Wildhaber, R.: Gerstenmörser, Gerstenstampe, Gerstenwalze. Ifj. Kodolányi János: T. I. Itkonen: Heidnische Religion und späterer Aberglaube bei den finnischen Lappen. Vajda László: W. Koppers: Die Bhil in Zentralindien. Vajda László: Archiv für Völkerkunde. Vajda László: J. Haekel: Idolkult und Dualsystem bei den Ugriern. Vajda László: W. Koppers: Die Erstbesiedlung Amerikas im Lichte der Feuerland-Forschungen. Vajda László: H. Dietschy: Führer durch das Museum für Völkerkunde, Basel. Vajda László: Paul Wirz: Über einige Ton- und Steinobjekte aus Santa Domingo. B. T.: Studies in the Anthropology of Oceania and Asia. Kresz Mária: Doreen Warriner: The Economics of Peasant Farming. Kálmán Béla: R. E. Nirvi: Sanankieltoja ja niihin liittyviä kielenilmiöitä itämerensuomalaisissa kielissä. L. Vehovszky Erzsébet: V. N. Csernyecov: Az obi-ugorok nemzeti szervezeti történetéhez. Manga János: Rudolf Bednarik: Duchovné základy ľudového staviteľstva. Tárkány Szűcs Ernő: Tóth Zoltán György: A barkók öröklési szokásai. Barabás Jenő: Belényesy Márta: Adatok a tanyakialakulás kérdéséhez. Ifj. Kodolányi János: Manga János: Magyar katolikus népelet képekben. R. B.: Sonkoly István: Kodály, az ember, a művész, a nevelő. R. B.: Sonkoly István: A 48-as szabadságharc zenéje. P. L.: Ökrös László: Az alföldi népzene kutatás adatai. Barabás Jenő: Sándor István: Az író és társadalom. D. V.: N. Bartha Károly: Magyar népi

(Folytatás a boríték 3. oldalán.)

ETHNOGRAPHIA – NÉPÉLET

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYOIRATA

LIX. ÉVF.

1948.

I–4. SZÁM

A mohamedán vallásgyakorlat népi formáinak ismeretéhez.

(A tehvit szertartása Vidinben.)

A huszas évek második felétől kezdve nem rendszeresen, de érdeklődéssel tanulmányoztam Bolgária török régiségeit, néprajzát és nyelvjárásait. Itt töltöttem nyári szabadságideim jórészét. Jártam Sumlában, Madarában, Aboba-Pliszkában, Deli Orman területén (Razgradban), a Várna-környéki gagauz területen (Kesztricsben), Oszmán-Pazárban, Burgászban és öt nyári vakációt töltöttem Vidinben.

Érdeklődésemet különösen lekötötte ez az ősi dunai város, mely a legrégebb magyar történetben is szerepet játszik. A vidini törökség kihalóban lévő török népsziget, melynek tanulmányozása több szempontból fontosnak látszott. Vidin valaha jelentős török város volt, de ma a törökség csak kis töredékét alkotja a város lakosságának és kétségtelen, hogy ez a kis töredék is hamarosan szétszóródik. Érthető tehát, hogy elhatároztam, hogy ennek a pusztulóban lévő török népszigetnek népköltészetéből és szellemi néprajzából megmentem, amit tudok és leírom nyelvjárásának sajátosságait. Az utóbbi feladat fontossága utóbb derült ki: Vidin utolsó maradványai közé tartozik az északnyugat-ruméliai nagy török nyelvjárásterületnek, mely valaha Vidin tájától egészen Boszniáig terjedt. Gyér emlékeink vannak Boszniából, terjedelmes feljegyzéseink — Kúnos Ignáctól — Adakaléból és most már Vidinből is.

De a területtel való behatóbb foglalkozásra elsősorban mégis az bírt rá, hogy itt egy kitűnő közlőre akadtam. Egy Hádzser Abla nevű idősebb török nő volt ez a közlő, aki kártyavetésből, jóslásból és kuruzslásból élt; értelmes, élénk fantáziájú, szokatlan kifejező és szerkesztő képességű nő volt. Nem önálló alkotó, de ambiciózus és ügyes reprodukáló. Sok szöveget diktált nekem: meséket, dalokat, találósmeséket, a vidini ember életére vonatkozó szövegeket (születés, nevelés, gyerekjátékok, házasság, temetés, gyógyítás, a mohamedán vallásos élet népi formái stb.).

Hádzser Abla rendkívül érdekes asszony volt, akinek a népköltészethez és a szellemi élethez való viszonyáról külön tanulmányt lehetne írni. Vele való foglalkozásom alatt sok gondolatom támadt általában a közlő egyéniségét és a szövegek feljegyzésének módszerét illetően.

Közléseit természetesen a lehetőség szerint ellenőriztem, elsősorban nyelvi tekintetben. E munkában vidini ismerőseim nagy buzgalommal segítettek, az egyik nyáron különösen egy nyolcadikos diák, Haszan Eren, aki azután eljött Budapestre s ma — mint kitűnő török nyelvész és filológus — egyetemünk magántanára és az ankarai egyetemen tanít. Nagy hálával tartozom neki. Nevét a Magyar Nyelv olvasói jól ismerik.

Feljegyzéseimben — mint mondtam — több olyan szöveg van, mely a mohamedán vallásgyakorlat népi formáira vonatkozik. E szövegek egyike a tehvit néven ismert szertartásról szól.

Ez a név az arab *tawhīd*-ből származik, mely egyike az iszlám legfontosabb fogalmainak; sokat is írtak róla mostanában. A *tawhīd*, melyet a törökben, ha régi, arab betűs szöveget filológiai módon írunk át, *tewhīd* alakban írunk, azt jelenti, hogy 'eggyé tevés, egyedül valóvá tevés, egyedül valónak tekintés, az egyedülvalóság (Isten egyedülvalóságának) hite és megvallása, az egy Isten kultusza, a mohamedán vallás'.

A szót az új török helyesírás *tevhit*-nek írja s ez körülbelül mutatja a szó kiejtését is. A *tevhit* alak Vidinben — hangátvétéssel — *tehvü*-re változott.

A *tawhüd*, *tevhit* szónak fent említett eredeti jelentésén kívül van az egyik régebbi jelentésből fejlődött más értelme is. Láttuk ezt a jelentést: «Isten egyedül valóságának hite és megvallása». Tovább menve, mivel az Isten egységének megvallása a *lā ilāhe illallāh* «nincs isten az Istenen kívül» szavakkal történik, a *tewhüd* jelenti e formula kimondását is. «A *tewhüd* formulája, — írja például Vidzsdáni a melámi-dervisekről írott könyvében (60. l.), ezek a szent szavak: *lā ilāhe illallāh*.» Ez az, aminek az alapján a *tewhüd*, illetőleg a *tehvü* szó vidini jelentését megérthetjük.

Mielőtt azonban erre rátérnénk, foglalkoznunk kell még a török szótáraknak a szóra vonatkozó adataival, illetőleg ki kell emelnünk, hogy a török szerzőktől való szótárak ismerik a szónak egy olyan jelentését, mely a legnagyobb nyugati szótárakban sincs meg. E jelentés: «a *lā ilāhe illallāh* formulájának gyakori ismétlése, illetőleg szertartás, mely főleg e formula ismétléséből áll.» Olvashatunk erről d'Ohssonnál is, Tableau général de l'Empire ottoman c. művében. (IV., 639.).

Ehhez a jelentéskörhöz csatlakozik a *tehvü* szónak Vidinben feljegyzett, még sajátosabb értelme is, mely a következő: «a temetés után negyven nappal a mecsetben vagy otthon rendezett szertartás, melyen a jelenlévők hetvenezerszer mondják el a *lā ilāhe illallāh* formulát az elhunyt lelkéért».

Szövegem egy magánháznál rendezett *tehvü*-re vonatkozik, de hangsúlyoznom kell, hogy hasonló ceremóniát tartanak, illetve tartottak a mecsetben is. Erről Vidinben magam is hallottam s idézhetem a Kúnos Ignác gyűjtötte adakalei török népmesék¹ következő részletét: «*Hoğa... der ki — ben büğün gelemeyem, zere gāmda tehvid var, oraja gidejim*». A kiadó ezt a mondatot így fordította (II. 40): «Der Hodscha sagte: ... ich werde diesen Tag nicht kommen, ich habe nämlich in der Dschami ein Gebet zu verrichten». A fordítás nem jó: a hodzsza mentegetődzésül nem a mecsetben elmondandó imákra hivatkozik, hanem valami fontosabbra: arra a *tehvü*-re, melyet a mecsetben neki kell vezetnie.

A mecsetben rendezett *tehvü* alkalmával az elmondott formulák számlálására egy szolgáló kis zacskóba helyezett kővecseket oszt ki a jelenlévők között. Általában negyvenen vannak jelen, de lehetnek többen is. A számlálásnál segítségül veszik az olvasót is, melyet a hívők magukkal visznek a templomba. Állítólag ezt a formulát: *lā ilāhe illallāh*, *Muhammed resülullāh* óránként 1.500-szor lehet elmondani.

Lássuk már most azokat a felvilágosításokat, melyeket Hádzser Ablától szereztem. Ezúttal csak a magyar fordítást közlöm; a török szöveg a vidini törökségről szóló könyvemben fog megjelenni.²

Hádzser Abla közlése a következő:

Ha negyven nap mulva³ *tehvü*-t rendeznek, legalább 40—50 személyt hívnak meg. «Tiszteltetnek, szíveskedj eljönni holnap a *tehvü*-re.»

Szakácsot fogadnak és e napra hideg ételeket készítenek. Ha tudni akarod, melyek ezek az ételek: készítenek 15—20 tányér *paluzét*, 15—20 tányér *mahallebit*, valamint levest, *jahnit*, *pačát*, *bajıldüt*, *bamiát*, piláfot, *helvát*; a *helvát* tálakba teszik, sajtot és *helvát*; ha dinnyeérés ideje van, utoljára dinnyét és sajtot tesznek az asztalra. Ha bőven van szőlő, szőlőt és sajtot tesznek az asztalra.

A *tehvü* résztvevői a *quşluq* (késő délelőtt) előtt két órával gyűlnek össze. Elvégzik az előírt mosakodást, tiszta ruhát vesznek, fejüket az ima közben használt fejtakaróval burkolják be (*namazliq*) s kezükben olvasóval elmennek a *tehvü*-re. A helyiségbe, ahol a szertartás végbemegy, a Korán elhelyezésére szolgáló pulpíust helyeznek; letakarják tiszta törülközővel s rózsavizes edényt állítanak reá tele

¹ Türkische Volksmärchen aus Adakale. Materialien zur Kenntnis des rumelischen Türkisch, I. 28 : 29.

² A számlálás módjának könnyebb megértésére itt előrebocsátom a következőket. Mikor az olvasón számlálva valaki elmondott száz formulát, letesz egy kukoricaszemet. Ha tízszer végigmondta az olvasóját, már tíz kukoricaszeme van s ekkor a szertartás vezetője letesz egy datolyamagot, mely tehát ezer formula elmondását jelenti.

³ Az előbbi fejezetben a temetési szokásokról volt szó.

rózsavízzel; vannak, akik a rózsavízet pohárba helyezik. Amikor a tehvit megkezdődik, mindenki megmeríti olvasóját a rózsavízben, majd kihúzza belőle. Az olvasót a jelenlévők tenyerük közt forgatják, majd kezükkel arcukat dörzsölik.

A hodzsza datolyamagokat tartalmazó zacskót hoz.⁴ Leszámol 70 magot s leteszi maga elé. Mindenkinnek tíz (kukorica) szemet ad. Majd felkészül a Korán olvasására s Isten bocsánatáért könyörög (*istigfār*); ezen könyörgés után következik a Korán olvasása. Amikor ezt elvégezte, néhány imát mond. Ezen imádságok után az összes jelenlévők elmondják százszor, olvasójukon számolva, a bűnbocsánatot kérő formulát. Majd átmenetképpen egy imát mondanak s utána százszor elmondják olvasójukon számlálva: nincs isten az Istenen kívül (a *Muhammet resūlullāh* kifejezést csak egyszer teszik hozzá). Azután a hodzsza imát mond. Majd harmincháromszor elmondják olvasójukon számolva: ⁵ «kérem Isten bocsánatát és hozzá fordulok» (*estāwfirulla ve etūbu ilejh*).

Amikor befejezték, elénekelnék egy himnuszt. (Mások azt mondják, hogy egyes helyeken nem énekelnek a *tehvīt* folyamán.)

Azután elkezdik a tehvit recitálását, számlálva az olvasón a szokásos formulát: «nincs isten az Istenen kívül, nincs isten az Istenen kívül...» Az előbb kiosztott (kukorica) szemek arra szolgálnak, hogy ezt a formulát ezerszer mondják el, vagyis tíz, egyenként százszakaszban. Amikor valaki a tízszer száz recitálást befejezte, mutatja a hodzsának, illetőleg felemeli az olvasóját. A hodzsza ezt egy sorozatnak tekinti s egy datolyamagot ledob a földre. Ha hatvanan vannak, vagy általában hetvennél kevesebben, azt mondják: nem teljes. Akkor ketten recitálják a formulát a tíz magszemnek (illetőleg a maradék magszemeknek) megfelelőleg.

Amikor a formulát már 70.000-szer elmondták, a recitáció véget ér.

Ezután imákat mondanak s a hodzsza elmond egy hosszú imát. Valamennyien ámennel felelnek. Befejezésül elmondanak egy *fātihát* (a Korán első szúrája) s arcukat kezükkel dörzsölik: (mindezt) a halott sírjához küldik. Azután valamennyi résztvevő vállát kendővel takarják le s asztalhoz tessékelik őket.

Minden asztalnál van egy ember, aki tud imákat mondani. Amikor már készülnek felállni, ez az ember imát mond s mindnyájan ámennel felelnek. Amikor az illető az imát befejezte, valamennyien mondanak egy *fātihát* és felemelkednek. Minden vendégnek mosdótálat és vizeskancsót nyújtanak; vizet öntenek, hogy a vendégek mossák meg kezüket. Aztán törülközőket osztanak szét, hogy megtöröljék kezüket. Azután elvonulnak s az asztalt leszedik.

Ekkor más vendégeket hívnak asztalhoz, számszerint tizenkettőt. (Eddig ezek egy másik szobában várakoztak.) Amikor ezek az étkezés végeztével felállni készülnek, ismét imát mondanak: valamennyien elmondanak egy *fātihát* és felállnak. Mialatt ezek a vendégek megmossák kezeiket, újból terítenek. Annyiszor terítenek, ahányszor szükséges. Mindenki sor kerül: estig mindenkit kiszolgálnak s ezzel a szertartás véget ér. — Eddig tart Hádzser Abla közlése.

Ami a Bolgária és általában a Balkán félsziget többi mohamedán vidékét illeti, ezekre nézve nincsenek értesülesem. Az elmondottak alapján feltehető, hogy a ritus vidékenként elég jelentős változásokat mutat.

A számomra hozzáférhető tanulmányok⁶ tanúsága szerint hasonló megemlékezések számos más mohamedán országban ismeretesek, de a temetés után negyvenedik napon tartandó szertartás igen sokféle lehet. Kezdjük Egyiptommal.

Itt az a szokás, különösen a gazdagoknál, hogy negyven nappal a temetés után ismét gyászszertartást rendeznek. A gyülekezet éjjel ül össze, a lehető legnagyobb számú *jokahával* (törvénytudóval) a Korán recitálása céljából. Valamely állatot (rendszerint juhot) leölnek avagy elegendő mennyiségű húst szereznek, hogy a recitálókat megvendégelhessék s a szegényeknek is adhassanak belőle. Ezt a gyülekezetet *arbe'in*-nak (negyven; a negyvenedik nap a temetés után)

⁴ Brown, The Dervishes 57, 65.

⁵ Az olvasó három szakaszból áll s mindegyik szakasz 33 szemből: az egyes szakaszokat egy-egy nagyobb, *duraq*-nak mondott szem választja el egymástól.

⁶ A. S. Tritton cikkét (Muslim Funeral Customs, Bulletin of the School of Oriental Studies, London, IX—1938, 653—661) nem tudtam megszerezni.

nevezik s ez ugyanilyen módon van meg a koptoknál is, náluk azonban a fokahák helyett a pap jön imákat mondani. A zsidók szintén követik ezt a szokást, de náluk harminc nappal a temetés után van a szertartás. Az imákat a rabbi a háznál mondja el, de sem valamely állat leöléséről, sem húsfogyasztásról nincs szó.⁷

Másutt, sőt még Egyiptomban is, a szertartást többé-kevésbé eltérő módon végezhetik. Lane szerint a negyvenedik napon, illetve a negyvenedik napot követő első csütörtökön vagy pénteken az egyiptomi mohamedánok a halott sírjánál olyan szertartásokat végeznek, melyeknek a balkáni tehvithez semmi köze. Többek között a szegényeknek süteményeket osztanak.⁸

Bourrilly Marokkóból a következő adatot közli: «negyven napon át félreteszik az asztalnál a halott részét és a szegényeknek adják. Végül a negyvenedik napon megépítik a sirt és ismét szadakát (adományt, alamizsnát) adnak a *talebek*-nek (az egyházi hivatalnokoknak) és a szegényeknek».⁹

Konstantinápolyban fánkot sütnek a temetés utáni negyvenedik napon, melyet a rokonok és szomszédok között osztanak szét a halott lelkéért.¹⁰

Stanislaw Kryczyn'ski Tatarzy litewscy (A litvániai tatárok. Warszawa 1938. 249. l.) c. munkájában a következőket írja: «Negyven nap múlva a sírnál megismétlik a temetési szertartást. Felolvassák a Jásin szúrát is. Ezenfelül a gazdag tatárok ezen a napon lakomát rendeznek a család tagjai, a szegények és a halottmosók számára. Szegény halottak esetében ilyen déli vagy esti tor a haláleset évfordulóján szokásos».

Hasonló megemlékezést találunk a perzsáknál, ezt H. Massé így írja le: «*Čelle* vagy *arba'in*. Negyven nap múlva kimennek a temetőbe, ahol egy-két órát a sírnál töltenek».¹¹

A *tehvít* szertartása bizonyos mértékben emlékeztet a *ħatmra*,¹² melyet Perzsiában a halált követő napon vagy három napon belül tartanak. Megtaláljuk itt is a rózsavíz használatát, a Korán-olvasást és a lakomát; az előkelő személyekre vonatkozó megemlékezést a mecsetben végzik, de a legtöbb efféle szertartás a háznál meggy végbe.

Némely altáji népnél szintén találunk különleges, lakomával egybekötött szertartásokat a halált követő negyvenedik napon.¹³ A románoknál is él az a hit, hogy a halott lelke negyven napig a földön marad.¹⁴

Megjegyzendő még, hogy a negyvenedik napon a bolgárok is végeznek bizonyos szertartást a templomban vagy a sírnál.

Lane (i. h.) figyelmeztet az Őszövetség következő versére: «És mikor elmultak volna a' negyven napok (mert annyi napjoknak kell azoknak bételni, kik drága kenetekkel megkenettetnek), siraták őtet (Jákóbot) az Egyiptombéliek hetven napig» (Teremtés könyve 50 : 3).

Az adatokat könnyű lenne szaporítani. Az eddig felsorolt adatok is elegendők azonban annak megállapításához, hogy a szóbanforgó esetekben alighanem négy lényeges elem keveredéséről van szó:

- a) megemlékezés a halottról 40 nappal a temetés után;
- b) más halotti megemlékezések;
- c) bizonyos rituális formák;
- d) halotti tor, élelmiszerosztás.

Németh Gyula

Contribution à la connaissance des formes populaires du culte musulman (La cérémonie du *tehvít* à Vidin). L'article paraîtra en français dans: Ignace Goldziher Memorial Volume. Part I. Budapest.

⁷ M. Galal, «Essai d'observations sur les rites funéraires en Egypte actuelle relevés dans certaines régions campagnardes». Revue des Études Islamiques. 1937, 192. l.

⁸ Lane, Sitten und Gebräuche der heutigen Aegypter. III, 165. l.

⁹ Éléments d'ethnographie marocaine. Paris, 1932. 112. l.

¹⁰ Mészáros, Keleti Szemle VII, 324. l.

¹¹ Croyances et coutumes persanes. I, 107. l.

¹² Massé, i. m. I, 104—6. l.

¹³ Uno Harva, Die religiösen Vorstellungen der altaischen Völker, 321 kk. l.

¹⁴ Fél Edit szíves közlése.

Beszámoló a III. Nemzetközi Anthropológiai és Ethnológiai Kongresszusról.

(Bruxelles, 1948 augusztus 15—23.)

Társaságunknak 1948 november 24.-i felolvasó ülésén, még a benyomások eleven hatása alatt, részletesen számoltam be 1. a kongresszus külső lefolyásáról, 2. az ott felvetődött néprajzi problémákról, végül 3. azokról az emlékezetesebb tanulságokról, amelyeket kintlétem alatt általában szerezhettem. Itt igyekszem röviden a lényegeset összefoglalni.

1. Közvetlenül a VII. Byzantinológiai Kongresszus befejezése után, augusztus 15-én este volt a mi kongresszusunknak ismerkedési fogadása, ahol a főtitkár, Fr. Olbrechts, a tervureni Congo Múzeum igazgatója, adta meg a szükséges tájékoztatást. A hivatalos megnyitón másnap, 11 órakor, a Palais des Académies dísztermében 25 állam, 200 tudományos intézmény képviselte volt jelen és 600 tag ígért a programban hirdetett 235 előadáshoz asszisztenciát. A kongresszust Ed. Jonghe elnök üdvözölte, aki az egyetértés szellemének erősítését várta tőle. Ezt enuniciálta ünnepélyesen Cam. Huysmans kultuszminiszter is: «La Belgique, amie de la science et de l'art désireuse de vivre en bon accord avec tous les peuples... s'associera à toute manifestation susceptible de reconcilier l'humanité...». «Notre vœu, maintenant, est — folytatta — que devant les périls qui menacent notre civilisation, les sourdes entendent et que les aveugles, même, voient la lumière.» S ez az alaphang csakugyan uralkodott is az egész kongresszus alatt. A megnyitók nyomán következő számos allocutor közül Ausztria és Svájc képviselője — Koppers és Schlaginhaufen — németül szóltak és Sergio Sergi is olasz nyelven mondhatta el lendületes üdvözlését. Különb a hivatalos nyelv a francia, az uralkodó az angol volt. A magam allocutiójában mentegetnem kellett, hogy — akkor még — csak egyedül lehettem jelen kicsiny, de számontartott országunkból, viszont büszkén utalhattam arra a kétségekívül egyedülálló tényre, hogy az engem kiküldő kultuszminiszter egyszersmind elnöke is az általam képviselt M. Néprajzi Társaságnak. (A kongresszus későbbi folyamán Malán Mihály anthropológus professzor is megérkezett.) A távolmaradt alelnök, Sir John Myres rövid üdvözlését felolvasták; a megnyitóról lekéselt delegátusok a záróülésen pótolták rituális deklarációikat, ahogy egyik lap írta. A megnyitás után délután 3 órakor már meg is kezdődtek a sectiók ülései és a napot — este — etnográfiai filmek bemutatása zárta be. A keddi «szabad este» G. Smetsnek, az Egyetem prorektorának asztalánál, két nagy megismerést hozott számomra. Itt tanultam meg igazán — amire már ezer jel figyelmeztetett —, hogy mi a Kongo jelentősége Belgium életében. Házigazdánk, az ókori történelem professzora, főleg szociológusnak és afrikai kérdésekkel foglalkozó ethnológusnak bizonyult, akinek felesége és klasszika-filológus leánya személy szerint ismerték egyes vezető afrikai előkelőségek egész családját, a törzs legtöbb emberét, asszonyát, büszkélkedtek azoknak megbízó barátságával és iparművészeti értékű ajándékaival. De ugyanezen az estén, a család és a többi vendég érdeklődéséből, éreztem rá hirtelenül — amire nemkülönben figyelmeztettek már a kongresszusnak legkülönbözőbb nemzetiségű résztvevői, Finnországtól Indiáig, akik magyar szavakat, sőt verseket idéztek, ismerték múzeumainkat, feledhetetlen budapesti emlékeket őriztek stb. —, hogy mi a magunk európai news-value-ja, valójában. Az t. i. már nem volt sem exotikumhajsza, sem udvariassági gesztusnak minősíthető, ahogy a ház asszonya például a «Halászó macska uccájának» szerzője és egy Budapestről szóló regény után érdeklődött, amelyet flamand és francia fordításban is ismételt elolvasott. Ez tehát: irodalmi, művészeti és tudományos teljesítményeink, az a leghálásabb termelési ág, amely a külföld számottevő tényezői előtt legjobban emeli a becsületünket. Szerdán a csodálatos bruxellesi városháza termeiben volt fogadás; este teljes ülés (conférences générales), amelyen Olbrechts — aki a bakuba királyokról szólva Torday egyik művét dicsérte — a Belga Kongó plasztikájáról; Kay Birket-Smith, a világhírű

dán múzeumigazgató, a Kongresszus tb. főtítkára —, akinek nevét nálunk főleg a H. Dietschy fordításában, Zürich, 1946, megjelent «Geschichte der Kultur, Eine allgemeine Ethnologie» c. kézikönyve tette híressé — az eszkimó kutatás újabb eredményeiről beszélt. Csütörtökön a Kongresszus a tervureni Congo Múzeumot látogatta meg, ahol Wigny gyarmatügyi miniszter «Garden Party»-ja keretében egy Belgiumot járó, ismert csoport, Indra Kamadjojo jávai táncos vezetése alatt, a Gamelan-orchesterrel produkálta absztrakt táncait, talán kevesebb concessziót téve az európai-amerikai ízlésnek, mint pl. a Svájcban divatos Uday Shan-kar vagy Ram Gopal ind balett-társulata. Az egyszerű, hatásos mozdulatok mindenestre olyan raffinált és komplex, hagyományos művészetre vallottak, amelyet a különös orchester és a gazdag kosztümök inkább csak aláhúztak. A művelt előtáncos meg is magyarázta a mozdulatlanabb jávai és élénkebb bali táncukat. Előbbieknek egyikével például a Ramayanából táncolta Sita hercegnő történetét, akit hiábavaló védekezés után a démonok királya végül elrabol (l. ehhez Esztétika és Folklore c. dolgozatomban, fent 1938, 24 k 8. j.), viszont egyik bali tánc egy hercegnőről szólt, aki a mythos szerint madárrá változik s ezt Kamadjojo az emberiség táncának fogta fel, amely túl akarja magát szárnyalni (?). Érdekes táncprodukció szemléltette a batáv táncnak a 300 éves hollandi uralomtól, az indonéziai motívumoknak a portugál motívumoktól való befolyásoltatását. Még ezen az estén, a «bruxellesi folklore»-t ígérő bábszínház inkább csalódást hozott. Belgiumban különben is könnyen és sűrűn használják a «folklorisztikus» jelzót, amikor mi inkább népmulatságról, látványosságról, kosztümös vagy tréfás felvonulásról stb. beszélünk. Kintlétem alatt pl. a Le Soir «Nouveau folklore» cím alatt számolt be a kávéházi pincérek ú. n. «course au plateau»-járól, ami nyilván a «folklore» szónak azzal a francia nyelvterületen elterjedt katachrésztikus használatával függ össze, amelyről Fél Edit párisi beszámolója is megemlékezett s amelyre még visszatérünk. Pénteken, a sectiók múzeumlátogatásai során, mint a szociológiai tagjai, az Institut de Sociologie Solvay-t, egy régi nagyiparos családnak most az Egyetemhez tartozó alapítványát kerestük fel. Könyvtárának jellegzetes, ha nem is minden tekintetben követésre méltó rendjét a bölcs igazgató, G. Smets, tárgyilagosan ismertette. Exkluzív ez a könyvtár, amennyiben senkinek sem kölcsönöz (mindennek mindig helyén kell állnia) és csak megfelelő ajánlólevélre nyitja meg karzatos nagyterme kapuját. Ezen túl, mégis, a legteljesebb mértékben demokratikus: altiszt nincs, mindenki maga veszi le és viszi külön, kijelölt cellájába vagy asztalára a kiválasztott könyveket. Lehetővé teszik ezt: egy, a bejáratától jobbra levő tájékoztató asztalnak a standard munkákat hordozó polcai, azután a kitűnő cédula- és szakkatalógusok, amelyek — követendő példa! — a könyvtárban meg-nem-levő műveket is felsorolják. Szép, de nem mindig praktikus, hogy az egyforma méretű polcokon a könyvek egyforma tokokba vannak helyezve, amelyek négy színnel messziről jelzik az illető munka nyelvét és fedőlapjukon a számon kívül a használó feljegyzése számára rendelkeznek rovatokkal. A földszinti munkaterem 7 asztalánál sok, számunkra elérhetetlen néprajzi, szociológiai és lélektani folyóiratot, egy állványon napilapokat, végül a terem alsó végében az intézet eddigi kiadványait láttuk kirakva. (Megilletődve néztem ezek közt a Notes et Mémoires-sorozat 8. füzetét, az 1920-ban tragikusan elhunyt Somló Bódognak «Der Güter-Verkehr in der Urgesellschaft» c., 1909-ben korát megelőzve megjelent könyvét is, amelynek eredményeit tudvalevően Bostonban, már 1905-ben angol nyelven ismertette A. Kocourek & I. H. Wigmore «Evolution of Law» c. gyűjteménye, II., 439—451.) A nagyalakú nyomdai termékeket egy földalatti rész tárolóiban; egyes, nem éppen szociológiai sorozatokat pedig, mint pl. a Mon. Hist. Germ. stb., inkább az Egyetemen kellett elhelyezni; ahol elfértek, illetve jobb helyen voltak. Az is talán a fény árnyaihoz tartozik, hogy a tájékoztató asztalon az Enc. Britannica 1909-i (!) kiadását hagyták. Ezen az estén különben megnyitották a Cinquantenaire praehistoriai, ázsiai, afrikai stb. termeit, amelyekről ugyan régebben beszámoltam (l. fent, 1935, 52. kk. és EPhK. 1936, 37. kk.), de amelyeknek a külső képét teljesen átalakították a Columbus-előtti Amerikából, Afrikából, a portugál Kongóból, Oceániából és a

Húsvét-szigetéről azóta kapott vagy vásárolt gazdag gyűjtemények. Most a kultuszminiszter itt tartotta fogadását és rótta le kormánya tiszteletét a Kongresszus iránt a veterán angol praehistorikus, H. J. Fleure, az egyik alelnök, kitüntetésével. Szombaton érdekes filmeket és primitívek énekeiről felvett lemezeket mutattak be. Vasárnap reggel a cambrei apátságban fekete pap, bantu zenével tartott érdekes misét a tagoknak, akik innen autókárokön Anversbe (Antwerpen) menve, délelőtt a híres gyarmati főiskolát (Université Coloniale) nézték meg. Ennek felszerelése ugyan megsemmisült a háborúban, de a munka folytatását nemcsak az újabb adományozások tették lehetővé. A praehistoriai teremben pl. csodálkozva tapasztaltam, hogy még a Kongresszus tudós tagjai is milyen buzgón jegyezgettek a kifüggesztett, kezdetleges, pusztán a tanárok buzgalmából, úgyszólván ingyen adott, de annál elevenebben ható didaktikus anyagból: kézzelírt könyvjegyzékekből, az Illustr. London News kivágott lapjairól és képeiből s ehhez hasonlókból. Délután a flamand Ommegang híres «folklorisztikus» felvonulását szemléltük meg, de a 30 csoportban megint csak több volt, természetesen, az allegorikus és történelmi kavalkadok kosztümpompája és látványossága, mint a folklore. Este Malines-ban (Mechelen) fogadás volt, utána Staf Nees utólréhetetlen harangjátékával (Mozart, Rimskij-Korsakoff, Grieg stb.). A hivatalos záróülés hétfőn délután több alapszabályi és személyi módosítást jelentett be.¹ A Kongresszus elfogadta, hogy következő ülésszakát 1952-ben — P. W. Schmidt elnökle, W. Koppers főtitkársága alatt — Bécsben fogja tartani és hogy az egyik alelnöki tisztre Örtutay Gyula, jelenlegi magyar kultuszminisztert javasolja.² Végül 24—28 között városnéző (Gand és Bruges, Louvain és Liège), majd folklorisztikus, illetőleg praehistoriai érdekű kirándulások zajlottak le.

2. A tudományos munka az osztályok ülésein 16-án délután kezdődött és 23-án délig nem lanyhulva tartott. Beszámolás előtt mégis rá kell mutatnunk ennek a túlszéles regiszterű, zsúfolt és kötetlen kongresszusnak a hasznosítását illetően mutatkozott komoly nehézségekre. A tagok ugyan például rendben, előre kézhez kapták az előadásoknak kinyomtatott, szerzőiktől készített kivonatait, azoknak szinkronisztikus táblázatát és a programmot, amely a szükségnek megfelelően: Anthropologia A, Anthropologia B, Praehistoria, Afrika, Ázsia, Methodologia, Amerika, Oceánia, Szociológia, Primitív Művészetek, Nyelvészet és Fonetika elnevezésű sectiókba osztályozta az előre bejelentett előadásokat. Azonban: kivonatot csak 121 szerző adott és nem is mind a meghirdetett előadásokból, úgy, hogy kb. az előadások feléről, feltűnően ép a belgákéiról, hiányzott ez a közelebbi, az adott esetben nagyon nélkülözött tájékoztató. Azután: az előadások tömege folytán a nyilván mégis csak érintkező anthropológiai, ethnographiai és nyelvészeti főosztályok szinte elvszerűen nem lehettek tekintettel egymásra; így, bármennyire is érdekelték volna, a magam kötelező sectiójának elhanyagolása nélkül nem gondolhattam olyan határ-előadások meghallgatására, aminőt pl. a krakkói K. Stolyhwo, Török Aurél tanítványa és részben a régi M. Nemzeti Múzeum neveltje «Qu'est ce que le type ou la race anthropologique?», vagy a kiváló edinburghi ősrégész, V. G. Childe «In what sense is *evolution of cultur* illustrated by the *culture sequences of archaeology*» mindünknek sokat ígérő címen tartott, sőt elestem olyan egyénileg érdeklő, persze kivonatot sem adó előadásoktól is, mint A. Carnoy-nak, a flamand nyelvészeti és irodalmi Akadémia elnökének a «Le mimétisme lingual dans la formation d'un vocabulaire» c., (v. ö. Langue et Religion, L'Antiquité Classique, 1936, 398 kk.), vagy a bécsi R. Routil «Ein soziologisch-anthropologischer Beweis der melanesischen Wanderungen» c. kontribúciója, amely utóbbi éppen kongresszusi előadásomnak körét érintette. (Ha ugyan egyáltalában meg-

¹ Az állandó bizottság magyar tagjai: Bartucz és Malán anthropologusok (jegyző Nemeskéri), Marót és Gunda ethnographusok (jegyző Fél Edit) lettek.

² Miután elkésve tudtam meg, hogy a M. Néprajzi Társaság és a M. Földrajzi Társaság a Kongresszuson való képviselésükkel megbíztak, az ülésszak alatt írásban jelentettem be a főtitkárnak ezt, aki az adatoknak a kiadandó Compte-Rendu-ban való számontartását megígérte.

tartották az egyik vagy a másik előadást.) De úgy természetesen, ahogy az érdeklődéseket; az előadásokat sem lehetett mindig *egy* sectióba törni és ennek felismerése sokszor vitt utólagos, sőt ötletszerűen improvizált átrakásokra, amikről esetleg csak utólag értesültünk. Így tartotta meg éppen a kitűnő R. H. Lowie is eredetileg 17-én 11 órára az amerikai sectióban hirdetett előadását — a szociológiai sectióban 12 órakor, de «áttették» Kopperset és másokat is. Viszont az sem okozott kisebb zavart, hogy az anversi J. B. Brausch «Polyandrie ou mariage classique» c. érdekes előadásának meghallgatására (a Kasaiknál a «frères» mindenesetre csak a «compagnons de classe d'âge»-t jelenti és exogamiáról sem lehet beszélni), az afrikai ethnologia sectiójába kellett menni, holott talán a tárgy és szerző előző dolgozata («La groupe sociale comme synthèse créatrice») is a szociológiaiba ajánlották volna stb. De arra is volt nem egy példa, hogy az ütközés és az osztályozhatatlanság akadályai egyaránt fennforogtak. A rekordot azonban, természetesen, a világszerte bizonytalan viszonyok vitték: a nagyon várt Radcliff-Brown alexandriai professzor «The theory of mother-right» c. előadását a *pót*programm péntekre ígérte, de ismételt halasztás után csak a szombati weekend-idő kezdetén került sor az előadására és heves megvitatására; Pettazzoni helyett a hirdetett «beugró» reggel 9 helyett délután 5-re jött meg; és megint megfordítva is: a szociológiai sectióban elmaradó előadások pótlékeként csak 2 órával előbb táblán hirdették meg a sokoldalú utrecht professzor, Louis Grondys «Folklore des Szeklers, Karpathe du Sudest» érdekes, sőt vonzó című előadását, amelynek megkezdésekor éppéért az elnökségen kívül ketten voltunk csak jelen s bár e szám kibejárók révén közben 6—7-ig is emelkedett, a szerző és a téma mégis többet érdemelt volna. Legsúlyosabbá az ilyenféle nehézségek az amúgyis legkisebb, a nyelvészeti és fonetikai sectióban váltak, ahol a 19—21-i napokra új programmot kellett nyomtatni és sokat még ezen is változtatni. Így az itten folyt óriási munkáról csak majd az — ígért — Compté Rendunek megjelenése után lesz mód képet alkotni. S ez a körülmény mentsem engem is, hogyha — egypár kalandtól, egypár lyukas percben eltekintve — végül is kénytelen voltam figyelmemet arra a szociológiai sectióra korlátozni, amelybe a rendezés sorozott. Ez kb. a nálunk ú. n. ethnographiai és ethnologiai érdeklődésnek, vagy ha úgy tetszik, a szellemi néprajznak a területeivel foglalkozott.

Mingyárt a sectio megnyitó ülése, amelynek alelnöke is voltam, főleg bizonyos szerencsés átcsoportosítások következtében, igen jelentőssé vált. W. Koppersnek «Feldforschung in Indien — Neue Problemstellungen» c. előadása ugyanis, amely eredetileg az ázsiai sectióban szerepelt, kitűnő előkészítőnek bizonyult C. von Fuierer-Haimendorf «Planned acculturation in the tribal areas of Hyderabad, Deccan» c. előadásához, amely jelentős tudományos eseményé vált: a hozzászólások; a szétszórt «Programme of an International Institute of Indian Anthropology, Sociology, Prehistory and Linguistics», vagyis egy nemzetközi intézmény átfogó tervezetének ismertetése révén, amelyet előadó mint az organizáló bizottság tagja terjesztett elő; végül Fuierer-Haimendorf egy eredetileg az ázsiai sectióban hirdetett — «Coordination of anthropological and linguistic research in India» c., vetített képekkel illusztrált — előadásának idevonása által, amely az említett program egy részét kifejtve, követelte, hogy az Indiában sokszor csak laikus, angol hivatalnokoktól megkockáztatott anthropologiai rendszerezések a tudomány mai igényeihez adaptáltassanak. Így a három, egymást önkéntelenül kiegészítő előadás számomra csak annak az érzésemnek az igazolását szolgálta, hogy az Indiák néprétegeinek egyelőre (?) kibogozhatatlannak látszó szövevénye az a legklasszikusabb csatátér, ahol a Kulturkreis-elmélet harcának végkép el kell dőlnie. (F.-Haimendorf egy harmadik, «Tribes of the Subansari Region, Eastern Himalayas» c. előadása az ázsiai ethnologia programján maradt, — nem hallottam.) Koppers, mindenesetre, aki a Rockefeller-alapból 1938 óta végzett itt anthropologiai kutatásokat, nem jutott tovább a kirekesztő negatívumnál, hogy t. i. a praeausztráliai és praedrauida réteg ma sem faji, sem nyelvi, sem ethnologiai egységet nem alkot és a bonyolult kérdést nem lehet pusztán a fizikai ethnologia segítségével dűlőre vinni. Ez a hétfői ülés különben két más, egészen

más módon érdekes, noha minőségi értékben lényegesen különböző értékű előadást is hozott. Aktuális volt az Unescótól kiküldött A. Cortesao «Culture-change and the 'sacred trust' of Colonial Powers» c. conference-a. A Charter of the United Nations 73. (és 76.) §-ával foglalkozott (v. ö. most Leland M. Goodrich & Edvard Hambro, Charter of the United Nations, Commentary and Documents; World Peace Foundation), amely szent kötelességévé teszi az Egyesült Nemzetek illetékes tagjainak «to promote to the utmost the well-being of the inhabitants of non-self-governing territories», vagyis, hogy — erről szolt 1929-ben «Homo divinus és homo faber» c. dolgozatom — a bennszülöttek érdekeit és jogait kizsákmányolóknak még áldozatok árán sem volna szabad elhanyagolniuk. A tárgyhöz többek közt hozzászolt Daryll Forde, az angol Royal Anthropological Institute elnöke és az igen nagy műveltségű, régebben nálunk is járt Suniti Kumar Chatterji, a keleti nyelvészet kalkuttai professzora is, mintegy a kormányzó tagállamok, illetőleg a kormányzandó elnyomottak szóvivőjeként, mindakettő nagy körültekintéssel és dicséretes mérséklettel. Az osztály végre is elfogadta és kimondta a Fordejavasolta rezolúciót, hogy Kongresszusunk a — persze angol értelemben — «anthropológiai» kérdések területén kollaborálni óhajt az Unesco-val. Tudományos szempontból sokkal nagyobb méltánylást érdemelt volna, mint aminőben részesült, a másik, egészen más természetű, a londoni C. T. W. Curle «A theory of psychosocial interaction» c. finoman kidolgozott előadása, amely a primitív és modern társadalmakból vett példákon vizsgálta a velünk született lelki adottságok és a társadalmi tényezők egymásravezetkedéseit és -találásait, mint az emberi viselkedésmódoknak kölcsönös meghatározóit. Különös jelentőséggel bírt ebben az előadásban az olyan eseteknek boncolása, amikor az ellenmondóan jelentkező lelki igények nem felelnek tökéletesen a társadalomtól helyeselhető és használható tendenciáknak és így konfliktus vagy hasadás keletkezik, amely hamis lelki igazodásokra vezethet, de egyben a szociális haladásnak és új feszítő erők kialakulásának az előfeltételévé is válhat. Egyébként az osztály második napjának is megvoltak a maga szenzációi. S. B. Burstein kisasszony «Witch-beliefs and witchtrials as a chapter in gerontology (the study of old age)» címen prelegált, eltökélt biztonsággal (másik előadást is tartott pénteken «Contributions of ethnographical data to the study of current old age problems» címen) és hallani sem akart róla, hogy bizonyos lélektani törvényszerűségek a XVI. és XVII. sz. angol boszorkánypereire is vonatkozhatnak. Kimagaslott ellenben R. H. Lowienak a mi sectionnkba átkerült «Crow Indian oral literature» c. nagyvonalú előadása, amelynek mindazok, akik hisznek a reprodukálás egyéni vonásainak fontosságában, nehezen várjuk teljes formában való megjelenését. Tudós megfigyelőnek ez az «irodalom» is csak azt mutatta, hogy a mondó különböző képességei szerint, ugyanazt az epizódot igen különböző módon — csak körvonalazva vagy élénk, új színekkel is színezve — adják elő és hogy a teremtő képzelet, ennél a törzsnél legalább is mindig működésben van. Érdekes megállapításokat hallottunk a stereotyp kifejezések, a gondolatpárhuzam stb. gyakorlatához és lélektanához is. A kedd délutáni előadásoknak elvi szempontból kétségkívül legfontosabbja J. J. Fahrenfort amsterdami professzoré volt: «La mentalité primitive dans les sociétés inférieures et supérieures». Kivonat híjában különösen, csak azt kellett fájálnunk, hogy a kissé csapongó előadás nem exponálta végig egyforma hangsúllyal a lényegét, hogy t. i. a «primitív» bennünk civilizáltakban is él, viszont a «jugement objectif» nem a mi privilégiumunk.³ Így a követő vita Lévy-Bruhl fogalmainak jelentősége körül forgott, miután a zavarokat Fahrenfort előadásában a «représen-

³ Fél Edit már érintett, 1948. okt. 27-én Társaságunkban tartott franciaországi beszámolója is megújra érezette, mennyire idegen ma is még a Lévy-Bruhl — tipikusan francia, vagyis mereven cartesianus-durkheimista — fogalomalkotására esküdő köröktől az a «trouvaille» (v. ö. Lényeg és Gondolat, Széphalom Könyvtár, 2. sz., 1927), hogy nincs érdemi különbség a «gyarmati-praelógikus» és az európai-logikus ember szellemi alkata közt (legfeljebb ha fokozati) és hogy így mind a kettő ugyanazzal az ethnographiai mércével mérendő és mérhető. Ez a tény érzékeltesse a francia orientációjú Fahrenfort kiállításának a jelentőségét.

tation collective» és a «praelogikus» gondolatának az átvétele okozta. Mindenesetre felemlítettem, hogy a lundi vallástörténeti kongresszusra (1929) benéző Mester meggondolkozott, amikor az ő «praelogikus» terminusának a saját elgondolásának is ellenmondó értelmezhetőségére és a tölem már akkor használt, a lényegét jobban és lélektanilag megfelelőbben kifejező «sublogikus» terminusnak az előnyeire bátor voltam figyelmeztetni. Alkalmilag Fahrenfort előadásának a jelentőségére még visszatérek. Csütörtökön De Josselin De Jong «Customary law : a confusory fiction» körül folyt nem éppen jelentőséges és eredményes vita. Sokkal izgatóbb téma volt a belga R. Numelin «Peacechiefs and Warchiefs in Primitive Society» c. kitűnő előadása, amely Frazer közismert elmélete ellen helyesen vetette fel, többek közt, hogy a főnök nem okvetlenül a medicine-manból fejlődött, mert a varázsló és a főnök rendszeren különböző társadalmi osztályhoz tartoznak és a főnök tisztéhez egyéb erények is kívánatosak, mint a mágikus-vallásos képességek. Pénteken Peristiany, Burstein k. a. és a svéd A. Sandklef érdekes dániai témája («The magic guarding of the house») után tartottam «Ouranos et Gé, Un aspect du matriarcat préhellénique» c. előadásomat. (A témát más oldaláról Társaságunk 1948 június 23-i közgyűlésének lehettem szerencsés bemutatni.) A sectionkban szokatlanul nagy látogatottságot főrészt — kétségtelenül — a görög téma iránti élénk érdeklődésnek köszönhettem. Vita nem volt, de W. Lameere, az elhunyt Cumont egyik legkiválóbb neveltje, a bruxellesi egyetemen az összehasonlító vallástörténet előadója, formás és érdemen felül megtisztelő köszönetet mondott, hogy eljöttem Budapestről és előadásommal az összegyűlt kutatókat módszeremnek biztosabb követésére bátorítottam. Sectionk szombaton programzavarokkal küzdödt. Legtöbbet ígért R. Stigler «Die drohende Übervölkerung der Erde» c. előadása, arról a témáról, amelyet most az amerikai Will. Vogt nagy feltűnést keltett könyve tett aktuálissá. Tekintettel mégis, a délután bemutatandó, ú. n. dokumentumfilmekre és lemezekre,⁴ jobbnak láttam a stockholmi A. Eskerod «Ethnography and the documentary film» c., a methodologiai sectionban hirdetett előadását, majd rá — hétfőn, 23-án — a Musée de l'Homme párisi aligazgatójának, Leroi-Gourhannak «Les travaux du Centre de documentation et des recherches préhistoriques» c. bemutatóját meghallgatni (különösen egy praehistoriai ásatás felvételei voltak figyelemreméltók!). Szombaton délután aztán volt alkalmunk látni ilyen, bár még technikai nehézségekkel küzdő filmeket (R. Hartweg, A. Leroi-Gourhan stb.) és hallgatni primitív népek dalainak lemezeit (M. J. Herskovits az Egyesült Államokból stb.). Mintaszerűek voltak az oxfordi B. M. Blackwood kisasszonynak az 1936/37. év folyamán 9 hónap alatt az újguineai Kukukuku pápuákról készült felvételei, amely nép a fehér befolyástól érintetlenül, gyakorlatilag ma is még a kőkorszakban él. Első tekercse a falusi életet (gyermekgondozás, étel elkészítése, házépítés, kéregruha, íj és nyílak készítése); a második tekercs egy kőfejszefoknak és kőbuzogány fejének alakítását és nyelzését, majd a fejsze használatát örökítette meg. Így szeretnők hinni valóban, hogy — amint a nemrég nálunk járt J. Huxley professzornak Akadémiánkon elhangzott programja kilátásba is helyezte — az Unesco nem fog elzárkózni olyan filmek és lemezek propagálása elől, amelyek a világ minden népe mindennapi életének felvételeivel, nagymértékben és sokkalinkább mint a szóhegyek, hozzájárulhatnak az emberek nemzetközi megértéséhez és a béke megszilárdításához. Végre a hétfői utolsó, váratlanul mozgalmassá vált ülésnap számunkra legjelentősebb eseményére térve: már említettük L. Grondysnak, a keresztény művészet professzorának «beugrását», aki az 1941-ben a Székelyföldön, néhai Teleki Pál segítségével, de a rendelkezésére

⁴ Társaságunkban közben két előadó, Fél Edit és Lajtha László is beszélt ezekről az új, fontos technikai segédeszközökről. A svédek már az 1923-i gothenbourghi kiállítás óta készítenek ethnologiai és folklorisztikus jellegű filmeket, amelyeknek körét a Nordiska Museet az egész népeletre kiterjesztette: a stockholmi Technikai Múzeum az iparosodás fejlődésének történetére vonatkozó filmek felett is rendelkezik. A múlt év őszén azután Párisban egy «Bureau Intern. de Film d'Ethnologie et de Géographie Humaine» nevű intézményt létesítettek és ezzel kapcsolatosan nemzeti intézetek felállítását és az Unesco-val való együttműködést tervezik.

álló régebbi irodalom felhasználásával is végzett tanulmányairól számolt be. Úgy gondolom, jól tettem, hogy amikor neki a magyarok nevében, akiknek európai megmaradását elismerő okokkal magyarázta, köszönetet mondtam, egyik-másik megállapításának akadémikus, a népi valóságot nem fedő eredetére, illetőleg jellegére is figyelmeztettem. Ő mindenesetre, jó néven és hálásan vette azt is, amikor megmondtam neki, hogy az ázsiai eredettel, vagyis a hun rokonsággal való «büszkélkedést» már Arany Jánosunk nélkülözte a nép minden fiánál, aki azt nem az iskolában, Losonczy István «Hármas Kis Tükör»-éből tanulta meg, tehát ma ez a hit még kevésbé élhet népi életet; és azt is, hogy a mai székelynek ugyanígy nem eleven valóság a tőle látni vélt totemisztikus, nekromantikus stb. elemek, sőt boszorkányhit-survivalek helyett is csak tudományos spekulációk eredményeit «fogta» vagy ettől az agyafurt és főleg kópé-szellemű néptől hagyta magát szelíden félrevezettetni. (Grondys valóban maga is emlékezett a kérdezettek szeme körül gyakran játszó huncut vonásra és visszafojtott mosolyra.) Különben az elnöklő R. Corso is utalt egy az olasz folklorerrel való találkozásra, míg a 85 éves hágai Van Panhuys egy a hunokról szóló régi svájci auktort (?) ajánlt honfitársa figyelmébe. E hosszúra nyúló «impromptu» miatt lemaradtam Rivière sokatígérő előadásáról («Échange de collections entre Musées et autres instituts publiques des divers pays») úgy, hogy utolsónak már csak A. Varagnac «Les bases scientifique d'une coopération entre le folklore et l'ethnographie» c. ismételt elhalasztott és végülis 8 vagy 9 odavetődött ember előtt felolvastatott előadását hallgathattam meg. Szerző távollétében is meg kellett ehhez jegyeznem, hogy a folklore talán nem — amint ő állítja — «la science de tout ce qui survive», hanem sokkal inkább «de tout ce qui peut revivre», úgy hogy a «civilisation traditionnelle» sem a protohistorikus életformák öröksége, melyet makacs megmaradás és szisztematikus jelleg jellemeznek, hanem inkább hasonló külső parancsokból és lelki megfélel-sekből adódott, nagyjában ismétlődni látszó eredményformák; ahogy Curle is tapogatózott.

3. Ami tisztán a technikai rendezést illeti, megszervezése mintaszerű volt. Külön könyvecskékben és pótlapokon kaptuk meg a francia és angol nyelvű programot (alapszabályokkal, a követségek címeivel stb.), valamint a tagnévsort. Kiegészítette ezeket az előadásoknak — osztályok, napok, órák szerint áttekinthető — szinkronisztikus táblázata és az előadások külön lapokra nyomtatott, betűrendbe rakott kivonatai, amelyeket egy könnyen nyitható és csukható karton-alumból gyorsan ki lehetett keresni. Helyes volt, hogy az előadások idejét nem limitálták előre, hanem általában a bekért szövegek alapján hagyta el idő számukra és 10 percre a vitának. Kaptunk egy erős papíron, nem túl nagy és összehajtható térképvázlatot Bruxellesről, amelyen minden, a Kongresszust érdeklő pont számmal meg volt jelölve, az odajutás módja — villamoson — közölve. Az ismerkedéshez volt hasonlóan praktikus a kongresszusi jelvényen kívül mindenkinek adott kerek karton, amely gomblyukba fűzhető kalligráfiával árulta el a nevet és lakóhelyet. A kísérő hölgyeknek nagy hölgybizottság adott nyomtatott programot és gondoskodott külön, megfelelő időtöltésükről. Mindennél mégis többet jelentett Olbrechts főtitkár személye, nyelvtudása, fiatalos energiája, leleményes gyakorlatisága: szinte mindent ő végzett 1—2 gépiró, egyetemi hallgató és not least, a felesége segítségével. Az érintett zöbben tehát, biztos, *nem* a rendezésen multak.

Az érintkezésben, intézmények látogatása közben és i. t. szerzett tapasztalatokra igyekeztem alkalmilag célozni. Megállapítottam, hogy az Afrika-kutatás európai központja ma Belgiumban van. Talán az sem helytelen gondolat, hogy a magyar kultúrpropagandát éppen az ethnológiai tudományok útján kellene tervszerűen kitágítanunk; ahogy Elnökünk a «Vadrózsaper» eltévelyedéseire, vagyis a nacionalista vágány helytelenségére mutatva, már 1938-ban írta: «Die Ethnologie und die vergleichende Folklore kann ein grosser Lehrmeister für Europa sein, die Bauernkulturen reissen die nationalen Schranken nieder und verbinden die Völker» (Ung. Jhbb., 1938, 193. l.). Eppen ezért fájlaltam, hogy a néprajzban olyan sok téren vezető orosz ethnographusok, sőt jórészt a keleti szláv államok

képviselői is, a Kongresszus nem kis kárára, távolmaradtak. Egyébként az anverszi gyarmati főiskolán és a Solvay-Institutban egy múzeumi, illetőleg könyvtári szakember bizonyára többet találna, mint amit említhettem. A ma, a franciáktól legtökéletesebben alkalmazott felvételtechnikát, amely jegyzőkönyv helyett a felvőgépet használja és egyedül elégítheti ki a tudomány mai igényeit, ethnographusainknak már nem kell felfedezniük s bizonyára ősrégészeink is tudnak előnyeiről. Itt említeném meg, hogy a magyar problémák iránt fogékony kutatókat, népünk barátait, mint pl. Grondys, a jövőben talán jobban számon kellene tartanunk és segítenünk is, amivel lehet.

Még csak egy nagy elméleti elégtétel- és ugyanilyen hiányérzést regisztrálnám. Előbbi annak az öröme volt számomra, hogy amit itthon évtizedek után is még meg-nem-értésel fogadnak (v. ö. fent 1947: 314), a Kongresszus elsöre felismerte, mennyire meghamisítja az igazi történeti rekonstrukciót, ha a tipikus vagy elemi vallásos, költészeti, folklorisztikus gondolatok kifejezéseit is történelmi sorokba kényszerítik. Felismerték, hogy az ilyen alapon csak látszatra történeti sorképzés hamis fejlődésképhez vezet; úgy, ahogy ezt — elvben legalább — W. Koppers is (l. fent 1935: 52) koncedálta; vagy ahogy most K. Birket-Smith is (Geschichte der Kultur, 1946, 15. l.) a historiai mellett úgy biztosít helyet a nem éppen szerencsésen ú. n. funkcionális kutatómódnak, ahogy «a modern nyelvtudomány-nak is megfelelő adagolásokkal *egyszerre* kell *genetikus* és *strukturális* szempontokat érvényesítenie». (Ehhez különben l. a Folia Ethnographica 1949, 1. sz.-ban megjelenendő History and Ethnology c. dolgozatom és különösen a 34. j. példáit.) Ami pedig a magammal hozott «hiányérzést» illeti: ez a Kongresszus is minduntalan ráeszméltetett, hogy ma olyan terminológiai zavarok miatt, mint pl. a folklore szóval való visszaélés, szinte lehetetlen a megnevezést elkerülni. Erre A. Varagnac fentidézett előadásának már a címe és kivonatának ilyen kezdete: «Se fondant sur la définition étymologique du Folklore (‘vie du peuple’)?» (?)⁵ annál inkább figyelmeztet, minthogy ez a dolgozat nyilván ugyancsak tisztázást céloz. De a francia terminusok követhetetlen használatánál, amire közben Fél Edit is rámutatott, az angolok terminológiája sem sokkal elfogadhatóbb; mert igaz ugyan, hogy a néprajz tudománya az emberiség magára-ismerését szolgálja (Birket-Smith meghatározása szerint is, az ethnologia a. m. «tiefster Ausdruck der Selbsterkenntnis des gesammten Menschengeschlechtes»), de az «Anthropology» szó etymologiaiailag inkább az egyes emberre céloz és így kétségkívül alkalmasabb, ahogy nálunk használják, az orvostudomány egy területének a jelölésére. Mindenképen azt hiszem tehát, hogy az Ethnológiai Kongresszus állandó bizottságának leg-sürgősebb teendője volna egy, a nyelvészethez is értő, terminológiai bizottság kiküldetése, amely elaborátumot dolgozna ki, hogy azt — esetleg a Committee of Intern. Cooperation in Anthropology most készülő nyilvántartása segítségével — az illetékeseknek megküldve, a végsőként megállapított terminológiát szentesítés-végétt esetleg már az 1952-ben összeülő bécsi Kongresszus elé terjessze.⁶

Marót Károly

Compte rendu de l'organisation et de la session du 3e Congrès International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques, des problèmes scientifiques, du travail ethnologique et des enseignements qu'on peut en tirer.

Ce n'est bien entendu pas l'organisation exemplaire qui est responsable des conflits inévitables résultant de la vaste étendue du Congrès, des circonstances qui sont difficiles dans le monde entier, des changements forcés, des ajournements des conférences et du fait que quelques-unes n'ont pas eu lieu etc. Ainsi, ce n'est que le Compte Rendu officiel qui permettra de voir clair dans les événements.

Notre compte rendu s'occupe en détails d'une manière critique de la séance inaugurale très instructive et de première importance de la Section Sociologique, où l'on a

⁵ Lehet persze elírásról is szó, de bizonyos, hogy az etymonok nemtudása vagy elhanyagolása egyik főoka éppen a terminológiai zavaroknak.

⁶ Részemről: sem az Ung. Jhbb., 1938, 123. kk., sem a fent, 1940, 278. kk., sem egyebütt olvasható irányú ad hoc javaslataimat nem tekintem sem kimerítőeknek, sem elég rendszereseknek.

traité en trois conférences des problèmes compliqués de la stratification des peuples des Indes. Ensuite, après la conférence de M. A. Cortésao, sur la proposition de M. Daryll-Forde, le Congrès a décidé de collaborer avec l'UNESCO en ce qui concerne les questions anthropologiques. Enfin la Section a écouté la conférence bien nuancée de M. C. T. W. Curle, intitulée : « A Theory of Psychosocial Interaction ». Parmi les conférences qui ont été prononcées par la suite, l'auteur du compte rendu signale comme remarquables les conférences de MM. R. H. Lowie, R. Numelin, I. B. Brausch, Radcliff-Brown et d'autres ; ainsi que celles que lui-même a trouvées spécialement intéressantes : la conférence de MM. I. I. Fahrenfort (sur la mentalité primitive retrouvée en nous-mêmes) ; L. Grondys (sur des Sicules) et A. Varagnac (sur les problèmes méthodologiques). Il relève comme matière de documentation exemplaire et instructive les photos de Papous de Mlle Blackwood, le film de M. Leroi-Gourhan de quelques fouilles préhistoriques et les disques de chants primitifs de MM. Hartweg et M. J. Herskovits. Enfin il fait l'éloge de l'organisation strictement objective du Congrès, déplore l'absence des ethnographes russes et slaves du Sud-Est européen, résume les enseignements qu'il pouvait tirer des rapports avec les membres du Congrès et de la visite des différents instituts (Université Coloniale d'Anvers, Institut Solvay, Tervuren etc.) et considère comme la tâche la plus urgente du comité permanent la désignation d'un sous-comité, ayant pour tâche de fixer la terminologie ethnologique, afin de pouvoir soumettre au Congrès projeté à Vienne en 1952, des propositions qui dès à présent supprimeraient les embarras de l'entendement universel.

Mátyás-kori, illetve későközépkori hagyományok továbbélése műveltségünkben.

Művelődés- és művészettörténetünkben a nagy katasztrófák, illetve a nagy változások idejére nagy hiatusokat szokás feltételezni. Valahogy úgy képzelik, hogy a folytonosság megszakad és valami tabula rasa-n épül fel egy merőben új világ, amelynek a multtal alig vagy éppenséggel semmi kapcsolata sincsen. Ilyen kultúraszakadást feltételeznek Szent István korára a pogánykori és keresztyénkori műveltségünk közé, továbbá a mohácsi vész idejére a késő középkor, illetve a korrenaissance korszak és az utána következő korok közé. Az előbbi feltevést az újabb archaeológiai, művészettörténeti és néprajzi kutatások már megcáfolták és egyre több tárgyi bizonyíték, egyre több adat kerül felszínre, amelyek a feltételezett szakadékokat rendre áthidalják. A mohácsi katasztrófa következményeire vonatkozó téves feltevés azonban művészettörténetünkben most is tovább él és még ma is többé-kevésbé károsan befolyásolja kutatóink gondolkodását. A korok között feltételezett kultúra-szakadásokhoz hasonlóan a művelődési rétegek közé is legtöbbször szakadást képzelnek. Így vonnak éles határvonalat az ú. n. nagy művészetek, a történeti stílusok és a népművészet közé, sőt romantikus fantáziával egymással szembeállítják, sőt egymás ellen szegeznek azokat.

A korok közötti folytonosság, ez esetben a későközépkor, illetve a Mátyás-kor és a későbbi századok közötti folytonosság bizonyítására több mód kínálkozik. Az egyik az építészeti formák részletes vizsgálata és ezzel kapcsolatban a rajtuk döntő művészi szerepet játszó ornamentika genezisének felderítése, vagyis motívumtörténeti kutatás. Ily módon kimutatható mind az architektonikus, mind az ornamentális hagyomány továbbélése a különböző korok, sőt a különféle művelődési rétegek között. A másik még közvetlenebb mód, amely egyébként a fentivel párhuzamos és azt kiegészíti, a művelődési javaknak, az élet tárgyi emlékeinek vizsgálata.

Az építészeti formák és díszítő motívumok továbbélésére e sorok írója több ízben rámutatott.¹ Ez alkalommal nem is ezzel a speciálisan művészettörténeti

¹ Balogh J., Renaissance építészet Magyarországon. Magy. Művészet. IX. 1933. 12—26. és 328—350. ; Renaissance építészet és szobrászat Erdélyben. Magy. Művészet. X. 1934. 129—158. ; Az erdélyi renaissance. I. köt. Kolozsvár. 1943. passim. ; Mátyás király és a művészet. 1943. (kézirat) ; Az erdélyi renaissance. 1947. (Kézirat az Erdélyi Tud. Intézet részére.)

kérdéssel óhajt foglalkozni, hanem csupán a mindennapi élettel kapcsolatos tárgyak néhány csoportjával. Vizsgálódásainak kiindulási alapja a Mátyás-kor,² nemcsak azért, mert ezzel a korszakkal foglalkozott a legtöbbet, hanem tárgyi okoknál fogva is. Ez a korszak, bár emlékei — épúgy mint a korábbiaké — túlnyomórésztben elpusztultak, írott forrásokban bővelkedik, adatanyaga összehasonlíthatatlanul gazdagabb és bőségesebb, mint a megelőző korszakoké. Másrészt, mint átmeneti kor, a későgótika végső kifejlésének és a kora-renaissance kezdetének korszaka, a hagyományok egymásbakapcsolódása és átformálódása szempontjából különösen érdekes terület.

Először a viselettörténet, közelebbről a magyar viselet néhány kérdését kell megvizsgálunk. A magyar ruha, a magyar viselet kialakulását általában a XVI. századra teszik. A Magyar Művelődéstörténet írói, Varjú Elemér és Höllriegl József úgy gondolják, hogy a magunkkal hozott ősi, keleties ruhaviselet a XIV—XV. század folyamán, az erős nyugati hatásra úgyszólván eltűnt, legalábbis az előkelő főurak és nemesek már nem hordták, csupán a jobbágyság őrzött még egy-egy egyszerűbb ruhadarabot. A XVI. század elején azután keleti hatásra kialakult a könnyű lovasság, a huszár viselete és ebből fejlődött ki az az öltözet, amelyet magyar nemzeti viseletnek szokás nevezni.

Emlékanyag hiányában ez az érvelés meggyőzőnek látszik. De valójában nem helytálló, mert nem veszi, helyesebben még nem is vehette kellőképpen tekintetbe a XV. századi írott forrásokat. A tájékozatlanság következtében a kutatók jórésze általában azt hangoztatta, hogy Mátyás udvarában olasz, burgundi és más nemzetközi viseletek divatoztak. A kortársak azonban egészen másként tudták. Bartolomeo Chalco, a milánói herceg titkára arra kérte³ urát: figyelmeztesse a Magyarországra induló követség tagjait «che el fusse bene admonire ognuno ad portare veste longhe peroche cosi è il costume loro et dannano grandamente questi habiti corti». Tehát erősen kiemeli az olasztól eltérő szokást, a hosszú viseletet, amely egyedül volt udvarképes. Hogy közelebbről milyen volt ez az itteni szokás (il costume loro — mint Maffeo nevezte), arról színes képet rajzolt Cesare Valentini ferrarai követ, midőn leírta az 1486-os iglauri királytalálkozót.⁴ Mátyás először a mezőn lóhátról üdvözölte Ulászló cseh királyt. Ez alkalommal a kíséretében levő urak — mint Valentini írja — rövid lovaglőruhába öltöztek: «tutti uestiti corti, ciascuno secundo la sua conditione. Ma certamente era mirabil cosa da vedere gli ornamenta loro, perchè chi era vestito di brochato d'oro, chi d'argento e chi havea vestiti per una bona parte rechamati di perle, che di crimsino et chi d'altro colore diverso» (Mind rövid ruhába voltak öltözve, kiki rangjának megfelelően. Valóban csodálatos látvány volt ünnepi diszük. Ki aranybrokátba, ki ezüstbe öltözött, némelyiknek ruhája gyöngyhímzésekkel volt borítva, némelyiké karmazsinpiros volt, másoké ismét egyéb különféle színekben pompázott); «di ornamenta che portavano in testa erano di varia forma e modi, hoc est alcuni con ritorti di perle, alcuni con rechami et alchuni con zoye et in altri modi assai.» (fejdíszük különféle alakú és változatú volt, néhányan gyöngyfűzereket, mások hímzett díszet, ismét mások ékszereket viseltek és még sok másféle módon). «Alchuni ce n'erano che portavano gli stochi con le guaglyne tutti d'argento strafurato, con cinti overo tessuti forniti de argento sopradorato molto copiosamente». (Voltak, akik kardokat viseltek, ezeknek markolatja mind áttört ezüst díszítményekkel volt borítva, szövött ruha-öveiket aranyozott ezüstdíszek bőségesen ékesítették). «Erano suso degni corsieri chi con fornimenti di brochato d'oro chi di seta et chi con campanozzi d'argento pendenti si a le briglie come per tutto. Et eran

² E tanulmány tulajdonképpen Mátyás-könyvemnek egyik részlete. (Mátyás király és a művészet. I. köt. szöveg, II. köt. adattár. 1943 óta nyomdában, a M. Tud. Akadémia kiadásában. A nyomdai munkálatok azonban a jelenlegi nehézségek miatt szünetelnek.) Anyagát elsősorban a Corona Archaeologica-ban 1947 okt. 24-én tartott előadásomban ismertettem.

³ Diplomáciai Emlékek Mátyás király korából. IV. Budapest, 1878. 31. — Mon. Hung. Hist. IV. oszt. IV. köt.

⁴ Öváry L., A modenai és mantuai levéltári kutatásokról. Századok. 1889. 394—95.

fornite dicte briglie de diversi lavori de argento chi dorate e chi non.» (Méltóságukhoz illő lovakon ültek, melyeket aranybrokát vagy selyemtakarók fedték, a kantárról és mind az egészről csengők csüngtek. És ezek a kantárok különböző művű aranyozott vagy ezüstdíszekkel voltak borítva). Ismét más képet rajzolt Valentini a kíséret városi öltözetéről: «i quali eran vestiti tutti con turche longhe chi de brochato d'oro e chi de brochato d'argento e chi de crimsino et de molti altri vary colori di seta con fodre chi de zibilini chi de Martori, chi de dossi e chi de ermellini, et in capo chi con grilande de perle, chi d'oro e argento, e chi de fiori e chi con zoye e chi con brette de cibilini e chi de dossi et ogni qual giorno se mutavano de varii colori e foze in modo che era una degna e stupenda cosa da vedere.» (Valamennyien hosszú «turca»-kba öltöztek, ki arany-, ki ezüstbrokátba, ki karmazsinpirosba, ki más, egyéb színű selymekbe, bélésük coboly-, nyest-, nyuszt- vagy hermelinprém volt. Fejükön némelyek gyöngyfűzéseket vagy arany-ezüst díszeket, mások virágokat és ékszereket avagy coboly- és nyestprémes süvegeket hordtak. És mindennap változtatták a színeket és formákat, úgyhogy valóban csodálatos látványt nyújtottak).

Vannak azután adatok, amelyek még határozottabban emelik ki az itteni viseletnek az általános nyugateurópaítól eltérő voltát és félreérthetetlenül magyar viseletnek nevezik. 1490 januárjában a milánói «Festa del paradiso»-n amelyet Lodovico Sforza Leonardóval rendeztetett Izabella hercegnő tiszteletére, Mátyás és Beatrix küldöttei magyar ruhában jelentek meg⁵: «Finito il ballo, venne circa sei chiope de mascare, le quale mascare erano tutte vestiti a la ungarescha molto onorevolmente, con turche de brochato d'oro rizo e de seta, con le caviere in testa, con le grilandete d'erba suso li capilli, et parte con le scophie de seta con molte zogle.» («A tánc befejeztével mintegy hat álarcos pár jött . . . ezek az álarcosok mind magyar ruhákba öltöztek, igen díszesen aranybrokát és selyem «turca»-kba, fejükön virágkoszorúval, selyemskófiium és ékszerdísszel.») Hasonló feljegyzéseket találunk a velencei követek jelentéseiben és Ippolito d'Este esztergomi számadásaiban. Ezek mind határozottan magyar ruháról szólnak, ilyen megjelölésekkel: «veste a l'hongarescha» (1503), «veste ala Vngara» (1504).⁶ Ha a külföldi kortárs szeme az itt divatozó viseletet az általánostól eltérőnek látta és határozottan mint nemzeti, faji jellegzetességet emelte ki, akkor semmiképpen sem kételkedhetünk abban, hogy a XV. században valóban volt sajátos magyar viseletünk.

Néhány részletesebb leírás, feljegyzés az egyes ruhadarabokról is tájékoztat bennünket. Ismertetésüket a süveggel kezdem. Már Cesare Valentini iglauri jelentésében szereplő ékszerdíszes, prémes fejrevalók a magyar viselet jellegzetes süvegeit juttatják eszünkbe. De hogy semmi kétségünk se legyen e tekintetben, Ippolito d'Este leltára⁷ szabatosan meg is nevezi a magyar süvegeket: «uno capelletto alhungarescha de lana rosa, Unaltro Capello de lana morella alhungarescha cum cindalina negra vecchia» (egy magyar süveg rózsás gyapjúból, egy másik magyar süveg sötétbarna gyapjúból, régi fekete selyemmel). A Valentini-féle leírás említi a süvegeket díszítő gyöngyfűzéseket. Ezeket — amint egy 1448-as oklevélből tudjuk — pártának nevezték: «Vna in wilgo partha vocata ad pileum

⁵ Solmi E., La festa del paradiso di Leonardo da Vinci e Bernardo Bellincioni. Archivio Storico Lombardo. Ser. IV. Vol. I. pag. 84.

⁶ Wenzel G., Marino Sanuto világkrónikájának Magyarországot illető tudósításai. M. Tört. Tár. XXIV. 1877. 74., 112.

A magyar ruhát a külföldiek is kedvelték és becsülték. Francesco Mirosei velencei festő 1535 aug. 17-én kelt végrendeletében magyar ruháját testvérének, Gregorio miniaturnak hagyja azzal a feltétellel, hogy férjhez adja elhunyt fitestvérük leányát. (Velence, Archivio di Stato. Sez. Not. Not. Carlo Bianco. Ba 79. Nr. 394. M. Tud. Akadémia. Velencei oklevélmásolatok.)

⁷ Ippolito d'Este esztergomi érsek, majd egri püspök hagyatéki leltára 1520 szept. 3-án kelt Ferrarában. (Modena. Archivio di Stato. Másolata a M. Tud. Akadémia kéziratgyűjtésében.) A leltárban szereplő tárgyak jórésze — mint Ippolito 1486—89-es esztergomi számadásainak hasonló tételei bizonyítják — még a XV. századból való.

preparata in gemmis».⁸ Ilyet viselt Mátyás, midőn 1476-ban menyasszonyával, Beatrixszel Budára bevonult. (Seybolt.)⁹ Valentini szől még a fővegek ékszerdizéről (zoie). Erre is van közelebbi magyarázat. Mátyás király az iglaui királytalálkozó alkalmával, mint ugyancsak Valentini írja: «solum havea uno ornamento nel capello, cioè una penna d'oro et uno zoyello dove era uno ballasso, et perle de gran valuta» — azaz «csupán süvegjén viselt dísz, egy arany tollat, egy nagyon értékes rubinköves, gyöngyös ékszerrel». Valentini tapogatózó körülírásán meglátszik, hogy számára ez a süvegdísz merőben szokatlan volt. De számunkra nem lehet ismeretlen, mert ez semmi más, mint egy drágaköves arany tollforgó. Alig kétséges, hogy ehhez csak magyar süveg tartozhatott. Ha esetleg mégis lennének kételyeink, azokat teljesen eloszlatja Ulászló kísérlőjének feljegyzése, mely szől Mátyás ajándékáról, egy magyar süvegről «pileolum hungaricum crista auro et gemmis ornata insignem».¹⁰ azaz azt is ékszeres aranyforgó, vagy a régi magyar nyelvhasználat szerint «tolltok» díszítette. Ilyen emléket eddig csak a XVI—XVII. századból ismertünk. E feljegyzések világánál a tollforgó kialakulását jóval korábbra, legalábbis a későközépkorra kell tennünk.¹¹

Valentini fentemlített jelentésében leírja, hogy a lovagláshoz a magyar urak rövid ruhákba öltöztek. Ez a ruhadarab a dolmány volt, vagy mint Ippolito d'Este leltárában olaszos formában olvashatjuk, a «duloman alhungarescha», amely ugyancsak a leltár tanúsága szerint selyemből, bársonyból vagy szövetből készült, olykor hiúz-, nyest- vagy rókaprémmel. Mátyás az iglaui találkozókor tollforgós süvegéhez nyilván ilyen dolmányt viselt és kísérete szintén. Ezt a ruhadarabot már megtalálhatjuk, az egykorú és közelkorú emlékeken, a Hunyadi-tumbán,¹² a budai várpalotában talált (1948) kályhacsempetöredéken, mely kékszinű gombos dolmány részletét ábrázolja, a csikszentléleki oltáron 1510-ből, a menyői kapu és keresztelőkút Désházy-címerein 1514—15-ből és valóságos panegirikus ábrázolásában Tizian festményén, Ippolito Medici arcképén 1533-ból. A dolmány általános, nem ranghoz kötött viselet volt, főrangúak, nemesek, és parasztok egyaránt viselték. A szentléleki oltáron éppen az egyik sírörzön, tehát szolganépen látjuk a dolmányt. Az előkelők, mint Valentini leírása tudósít, ehhez a ruhadarabhoz aranyozott, ezüstös öveket hordtak.

A tudósítások ritkán szólnak a dolmányhoz tartozó nadrágról, amiből arra következtethetnünk, hogy a dolmány elég hosszú volt, többé-kevésbé elfedte a nadrágot. Csak olyankor említik, midőn színével különösen kitűnt, így Mátyás az 1477-es újévi ünnepségen a tánc alkalmával gyöngyhímzéses ruhát, valószínűleg dolmányt és piros nadrágot viselt.¹³

Az ingről egyetlen, de annál érdekesebb adat szől. Ippolito leltárában olvashatjuk: «Una camisa longa derenso alhungarescha Crespa al collo et damane cum il Cavezone doro», vagyis a magyar ing hosszú volt, a nyaknál ráncolt és elől aranyzsinór fogta össze. Más feljegyzésekből tudjuk, hogy az inget hímzésekkel szokták díszíteni, éspedig a nyaknál és elől a mellen, továbbá valószínűleg az ujjak végén, kivált olyan daraboknál, amelyeket hasított vagy szétnyíló ujjú dolmányokhoz viseltek, amire szintén van adat.¹⁴

A magyar öltözetet a csizma fejezte be. Mátyás egy alkalommal hímzett csizmát viselt.¹⁵ Ez az adat is a későbbi emlékeket, XVI—XVII. századi hímzett

⁸ Szamota J.-Zolnai Gy., Magyar oklevélszótár. Budapest, 1902—1906. 750.

⁹ Seybolt: «... auff seinem Hautt ain Huett, darauf ain coron von perlein vnd edell gestain...» (Közölve: Westenrieder, L., Beiträge zur vaterländischen Historie, Geographie, Statistik und Landwirtschaft. III. München. 1790. S. 127.)

¹⁰ Pessina, Th. J., Mars Moravicus. Praga, 1677. p. 896.

¹¹ Zichy István főigazgató úr volt szíves figyelmeztetni arra, hogy a tolltok már a Képes Krónika egyes alakjain is megtalálható.

¹² Erre szintén Zichy István főigazgató úr hívta fel figyelmemet.

¹³ Seybolt, op. cit. S. 140.

¹⁴ Ippolito leltárában szerepel egy dolmány szétnyíló ujjakkal (le manighe distese).

¹⁵ Peter Eschenloer, az 1474-iki boroszlói királytalálkozóról: «... Seine (t. i. Mátyásé) Stiefeln auch gar mit Perlen...» (Peter Eschenloer's Geschichten der Stadt Breslau. Hgg. von J. G. Kunisch. Bd. II. Breslau, 1828. S. 317.)

magyar csizmákat juttatja eszünkbe. Sőt ez a szokás a kalotaszegi leányok himzett piros csizmáján mindmáig él.

Mint különlegességet megemlítem még, hogy Ippolito leltára magyar papi viseletről is tud, felsorolásaiban ugyanis szerepel «una veste da prete alhungarescha.»¹⁶

Cesare Valentini többször idézett jelentésében az eddig ismertetett, rövid magyar lovagló öltözeten, azaz a dolmányon kívül szól még egy másikról, melyet a magyar urak a városban hordtak. Ez alkalommal «eran vestiti tutti con turche longhe» jelenti a ferrarai követ és a továbbiakban részletesen leírja, hogy ez a furcsanevű ruha brokátból vagy selyemből készült drága prémbéléssel. Egyéb források is gyakran és bőven szólnak a turcáról. Mondhatni, nincs még egy ruhadarab, amelyről annyi adatunk lenne. Mátyásnak cobolyprémes brokát turcája volt.¹⁷ Egyes követjelentésekből kitűnik, hogy a «turcá»-t viselte a legszívesebben.¹⁸ Mennnyasszonyának, Beatrixnak nászajándékba két aranyszövetű, cobolyprémes turcát küldött 500 dukát értékben.¹⁹ Ugyancsak drága coboly és hermelines turcákat ajándékozott a francia királynak.²⁰ Az udvarában megforduló külföldieket is gyakran tüntette ki ajándék turcákkal, így Beatrix kíséretét, a velencei követet, Sandrachino zenészt, az olasz énekeseket stb.²¹ Követei a milánói Festa del paradiso-n szintén prémes turcákban jelentek meg. Ezek az adatok mind olasz forrásokból származnak. Viszont magyar feljegyzésekben a turcák egyáltalában nem szerepelnek. Ellenben a magyarországi forrásokban és a melléktartományokból eredő oklevelekben ugyanilyen gyakran fordul elő egy szintén prémbélésű ruhadarab: a suba. Mátyás aranyszövetű, hermelinprémes subával tisztelte meg Raguza városát²² és piros selyem subával tüntette ki István szentszávai (hercegovinai) herceget.²³ Subákat ajándékozott Ulászló cseh király kíséretének is.²⁴ Általában úgy osztogatta a subákat mint a török szultán a kaftánokat. A környezetét szintén ellátta subákkal. Drága nyestsubát csináltatott kedves kamarásának, Várday Aladárnak,²⁵ katonáit meg báránybőrsubákkal szerelte fel.²⁶ Alig lehet kétséges, hogy a kettő, a turca és a suba valójában egy és ugyanaz. Ezt nem csupán a turcákra és a subákra vonatkozó csaknem azonos szövegű, de minden-

¹⁶ A magyar papi ruháról érdekes feljegyzést olvashatunk egy későbbi forrásban, Alfonso Carrillo jezsuita atya 1591 febr. 22-én Bécsben kelt levelében: «Vestes confectae sunt iam pro me ac pro duobus meis sociis instar vestium canonicorum Hungariae (t. i. Leleszi magyar jezsuita tanácsára és az erdélyi fejedelem kívánságára nem jezsuita ruhában indultak útnak Erdélybe). Vestes autem suht, interior quidem talaris optimi panni cerulei, exterior vero talaris, pallium etiam ex optimo panno nigro cum ornatu serico incolori et anteriorum partium suffultura pro more patriae. Reliqua omnia etiam sunt ad usum ungaricum accomodata». (Veress E., Carrillo Alfonz jezsuita atya levelezése és iratai. Budapest, 1906, 6. l. — Mon. Hung. Hist. I. oszt. 32. köt.)

¹⁷ 1477 jan. 1-én kelt Memoriale. (Milano, Archivio di Stato. Archivio Sforzesco. Potenze Sovrane. Ba 13.)

¹⁸ Dipl. Eml. Mátyás király korából. III. Budapest, 1877. 199. — Mon. Hung. Hist. IV. oszt. III. köt.

¹⁹ 1477 jan. 1-én kelt Memoriale. (V. ö. 17. jegyzet.)

²⁰ Dipl. Eml. III. 214.

²¹ V. ö. 17. jegyzet. Továbbá: Dipl. Eml. IV. 161.; III. 150. stb.

²² Gelcich J., Raguza és Magyarország összeköttetéseinek oklevéltára. Budapest, 1887. 812.

²³ Thallóczy L., Bosnyák és szerb élet- és nemzedékrendi tanulmányok. Turul. 1907. 168.

²⁴ Óváry, i. m. 394.

²⁵ Csánki D., Oklevelek a Hunyadiak korából. Tört. Tár. 1902. 362.

Megemlítjük még, hogy Perényi Imre két subáját 1497-ben 200 forintra becsülték. (Szendrei J., Perényi Imre nádor némely ingóságai 1497-ben. Arch. Ért. 1889. 323.)

²⁶ Mátyás 1482 aug. 25-én, Hainburgban kelt levelében tudatja Pozsony városával, hogy Pozsonyból szűcsök és kereskedők jönnek táborába, «qui huc subas pelliceas in certa copia deferent.» Ezért szigorúan meghagyja a pozsonyiaknak: a fentnevezett szűcsöknek és kereskedőknek szekereket adjanak, hogy mielőbb hozzá megérkezhesse nek. (Gr. Teleki J., A Hunyadiak kora Magyarországon. XII. Pest, 1857. 227.)

esetre teljesen azonos értelmű leírások bizonyítják, hanem néhány különleges adat is. A milánói ünnepségen a turcákban megjelenő követek a feljegyzés szerint «a la ungarescha» voltak öltözve. Tehát a turca semmiesetre sem azonosítható a török kaftánnal, hanem csak a magyar subával. Valentini iglauri jelentésében a turcák leírása után, szinte ugyanazzal a lélekzettel, egyszerre váratlanul subákról ír, még hozzá mintegy 100 subát emleget, melyeket Mátyás Ulászló cseh király kísérete között szétoasztogatott. Még döntőbbek Ippolito d'Este számadáskönyveinek adatai, melyek már félreérthetetlenül «suba allungarescha»-król szólnak. A sokféle feljegyzés tájékoztat arról is, hogy a subák miből és hogyan készültek. A suba lényegileg hosszú palást vagy köpeny volt, belül végesvégig prémbéléssel, kívül — legalábbis az előkelőbb darabok — brokát, selyem vagy szövet borítással. Ippolito leltára²⁷ tudósít arról, hogy volt ujjas suba és ujjatlan suba is, az előbbi köpeny-, az utóbbi palástszerű lehetett. A subát prémgallér és elől prémszegély díszítette. Gombokkal, pontosan 10 gombbal kapcsolódott, ezek még az egyszerűbb rókasubákban is aranyozott ezüsből készültek.²⁸ Sőt valószínűleg zsinórdisz is volt rajtuk, mert midőn II. Ulászlónak rendeltek subát, a szükséges anyagok között a zsinórokat is felsorolják.²⁹

A sokféle adat a suba társadalmi vonatkozásairól is tudósít. Kitűnik, hogy a legegységesebb magyar ruhadarab volt, a király éppen úgy hordta, mint a szolganép, asszonyok és férfiak egyaránt, világiak csakúgy, mint az egyháziak. Csupán az anyaga változott a rang és hivatal szerint. A király selyem és aranybrokát subákat viselt hermelin vagy cobolyprémmel.³⁰ A királyi kamarások nyestsubákban büszkélkedtek.³¹ A káplánok rókabőr subát hordtak.³² A janitörök³³ erdélyi báránybőrsubákba³⁴ burkolózva őrizték a budai királyi várat. Az ódon feljegyzések szinte a magyar mesék világát elevenítik fel: a fényes palotában aranyos subában ült a nagy király és a várkapuban, az olasz bronzszobrok árnyékában báránybőrsubás vitézek állottak őrt.

A turca és a suba elnevezések némiképpen e ruhadarab eredetére is fényt vetnek. Az olaszok keleties viseletnek látták, a török kaftánhoz közelállónak és

²⁷ Az Ippolito leltár subái: «Una suba alhungarescha de panze de lovi cerveri cum le manighe et bavaro cum li profili larghi de bivara. Una fodra de una suba alhungarescha de pelle de lovi cervero cum il bavaro senza manighe profilo de Bivera». (Egy magyar suba hiúz hasi bőrből ujjakkal és gallérral és széles hódprémes szegéllyel. Egy magyar suba bélése hiúz prémből ujjak nélkül, gallérral, hódprémes szegéllyel.)

²⁸ Csetneki András egri várnagy 1465 ápr. 11-én kelt végrendelete: «unam subam de panno scarlat cum pellibus volpinis de ventre subductam cum nodulis argenteis deauratis in numero decem...» (Br. Radvánszky B.-Závodszy L., A Héderváry-család oklevéltára. I. Budapest, 1909. 312.)

²⁹ Engel, J. Chr., Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenländer. I. Halle, 1797. S. 115.

³⁰ V. ö. 17—18. jegyzet. V. ö. továbbá II. Ulászló számadásaiban szereplő feljegyzéseket: 1495 május 6. «Ad emendum Sericum pro una Suba facienda Dno Regi... dati sunt pellifici d. 25.» (Engel S. 112.) Május 17. «Pellifici Dni regis ad emendum sericum pro faciendis duabus subis Dno Regi... flr. ½.» (S. 113.) Jún. 5. «... empte sunt pelles Variolum pro manicis sube Regie Mtis et phymbriis ejusdem necessarie ab Anthonio pellifice Budensi in Numero 45. pro fl. 3.» (S. 115.) Júl. 25. «Jane Pellifici Regie Mtis... ad faciendam Subam Sue Mti dati sunt fl. 2.» (S. 166.) Okt. 25. «Jane Pellifici Regie Mtis, qui addidit ad Subas Sue Mtis aut duas pelles Sabellinas... dati sunt... fl. 1. ½.» (S. 176.)

³¹ V. ö. 25. jegyzet.

³² Engel op. cit. S. 180. Egy rókabőr suba 7—8 forintba került. (U. o. S. 101, 67.)

³³ Engel op. cit. S. 57.

Ippolito esztergomi érsek is báránybőr-subákba öltöztette személyzetét. (Br. Nyáry A., A modenai Hyppolit-codexek. Századok. 1872. 370—371.)

³⁴ Engel op. cit. S. 179, 180.

ezért nevezték turcának.³⁵ Maga a magyar szó, a «suba», keleti, arab eredetű. A nyelvészek feltevése szerint szláv közvetítéssel került nyelvünkbe.³⁶ E szó vándorlása azonban igen bonyolult és korántsem látszik tisztázottnak.³⁷ Igen kérdéses, hogy hol és mikor történt az átvétel. Közvetítőként a keleti szlávokra is gondolhatunk. De tekintetbe veendő az is, hogy a magyarságnak vándorlása alkalmával meg volt a közvetlen kapcsolata az arab és általában a közelkeleti kultúrával. Az átvétel esetleg közvetlen is lehetett. A suba kétségtelenül a hosszú keleti viselet leszámrazottja, a mohamedán népek felső köpenyéhez közelálló ruhadarab. Hasonló, de nem azonos prémes köpenyféléket több keleteurópai népnél is találunk, így a lengyeleknél, oroszoknál stb., nyilván ezeknél is az általános keleti hatás eredményeként. A magyarság feltehetőleg még vándorlásai alkalmával ismerkedhetett meg a subával, mely eredetileg pusztán bőrruha volt. Az egyszerűbb báránybőrsubák még Mátyás korában is ugyanilyenek lehettek, és lényegileg alig különböztek a mai parasztsubáktól. Az előkelőbbek azután a fényűző pompa kedvéért a befelé fordított prémes bőrt kívül szövettel, selyemmel, bársonnyal borították³⁸, ekkor kerültek a subára a gombok és olykor az ujjak, így fejlődött ki a kaftánhoz közelálló prémes köpenyszerű alakja. A suba eredetéről egyelőre ennyit mondhatunk, illetve ennyit feltételezhetünk. További kutatással, ami elsősorban a régészek és őstörténészek feladata, valószínűleg részletesebb eredményeket lehet majd elérni.

Későbbi hazai történetére már több a hiteles adat. Első említése a XIII. századból maradt fenn, 1290-ből³⁹ és ettől kezdve meglehetősen gyakran találkozzunk vele oklevélszövegeinkben. A XIV. századból a Képes Krónika miniaturáiról ismerünk egynehány keleties, hosszú öltözetet, amint azt Zichy István részletesen bizonyította.⁴⁰ A miniátor elnagyolt ábrázolásaiból ugyan pontosan nem állapítható meg, hogy ezek prémbélésűek voltak-e. De éppenséggel nem lehetetlen, hogy egyik-másik közülük suba volt. Zsigmond korában Filippo Scolariról jegyezte fel olasz életrajzírója, Jacopo di Poggio,⁴¹ hogy állandóan hosszú ruhában járt, feltehetőleg éppen a magyar viselet, a magyar suba hatására. V. Lászlóról már

³⁵ Olaszországi feljegyzésekben is előfordul a turca. 1469-ben a Sforza-udvar a paviai kastély egyik termében freskót festetett; ezen látható volt: «di illustrissimi Signori e Madonna (t. i. Isabella hercegnő) in turca con la baila (baila)». (V. ö. Malaguzzi-Valeri Fr., *La corte di Lodovico il Moro*. Vol. III. Milano, 1917. p. 3.) Lodovico Sforza több ízben ajándékozgatott turca-kat. (Malaguzzi-Valeri op. cit. I. Milano, 1913. p. 233, 427.) Ezek keletről importált, vagy keleti mintára készült hosszú prémes köpenyfélék voltak. (V. ö. Malaguzzi-Valeri, op. cit. I. p. 227., 233.) Lodovico Sforza esetében — tekintve az akkori igen élénk magyarországi kapcsolatokat — esetleg magyar hatásra is gondolhatunk.

³⁶ Bárczi G., *Magyar szófejtő szótár*. Budapest, 1941. 275.

³⁷ V. ö.: Miklosich, Fr., *Etymologisches Wörterbuch der slawischen Sprachen*. Wien, 1886.; Berneker, E., *Slavisches Etymologisches Wörterbuch*. I. Heidelberg, 1908—1913. S. 459—460.; Németh Gy., *Keleti eredetű magyar ruhanévek*. Nyelvtud. Közl. 50. köt. 1936. 328.

³⁸ Ezzel a megjegyzéssel kapcsolatban — előadásom alkalmával — Palotay Gertrud azt az észrevételt tette, hogy a prémet szokás a köpenybe varrni és nem fordítva, a préme a szövettel. Ez tökéletesen igaz, de csak technikailag! A suba genezise más. Ez eredetileg — mint a Mátyás-kori báránybőrsubák és egyéb adatok is bizonyítják, melyek a subát egyszerűen a prém fogalmával kapcsolják össze (1453: «pellicium vulgo swba» [Teleki-család oklevéltára. II. Budapest, 1895. 53.]) — pusztán befelé fordított prémes bőrruhadarab volt. A kifelé fordított bőrfelület azonban — amint ezt a most divatos irhakabátoknál is tapasztalhatjuk — igen disztelen, illetve hamarosan azzá válik. Ez a fogyatékoság vezetett azután a fejlődés folyamán a prémes bőr szövetborítására.

³⁹ Szamota-Zolnai, *Magyar Oklevélszótár*. 863.

⁴⁰ Zichy István gr., *A Képes Krónika miniatürjei viselettörténeti szempontból*. Petrovics-Emlékkönyv. Budapest, 1934. 59—70.

⁴¹ Jacopo di Poggio, «Usò la barba lunga; e' capelli insino in sulle spalle lunghi, secondo il costume di quella gente; le veste insino in terra lunghe, e sempre di seta.» (Jacopo di Poggio, *Vita di Messer Filippo Scolari*. Archivio Storico Italiano. 1843. Vol. IV. Parte I. p. 176.)

határozottan tudjuk, Aeneas Sylvius feljegyzése alapján, hogy subát viselt.⁴² A XV. század második feléből a subára vonatkozó adatok igen megszorodnak és olyannyira részletesek, hogy — mint láttuk — nagyjából rekonstruálni is lehet.

Sajnos azonban XV., sőt XVI. századi suba-ábrázolást is nehéz kimutatni. A fennmaradt XV. századi oltárfestmények jórészen külföldi minták után készültek, aránylag kevés bennük a lokális vonatkozás, a XVI. századi viseletképek pedig pusztán metszetek és így bajos megállapítani, hogy közülük melyik ábrázol prémes ruhadarabot azaz subát. A XVII. századig kell előre mennünk, hogy tájékozódhassunk. Ez az időbeli előrenyomulás nem megokolatlan. A XVI. és XVII. századi leltárakban a subák, a férfi és női subák állandóan szerepelnek. A rájuk vo-

1. ábra. Magyar viselet. Ferdinando Bertelli rézmetszete 1563-ból.

Fig. 1. *Costume hongrois*. Gravure de Ferdinando Bertelli.

2. ábra. Haller István arcképe. Vízfestmény a Haller-család nemzetségekönyvéből.

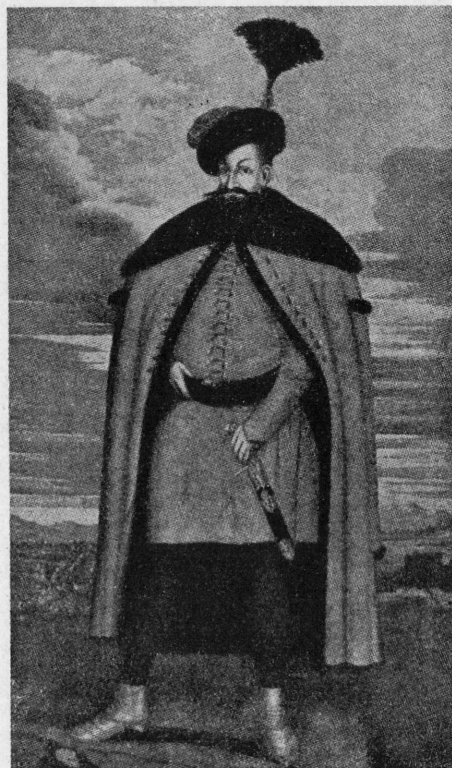
Fig. 2. *Portrait de István Haller*.

natkozó feljegyzések szövege úgyszólván szószerint megegyezik a XV. századi leírásokéval. Így például 1554-ben így írnak le egy rókasubát: «Vna Suba Ventrina vulpina cooperta panno granato»⁴³ Igen részletes leírások vannak Bethlen Gábor

⁴² Aeneas Sylvius Piccolomini írja V. Lászlóról, hogy utolsó betegségében (1457): «Neque de more suo indutus prodierat, linia tantum indumenta suscepit, et desuper Persicum habitum, quam vocant schubam.» (*Historia Bohemica*. Coloniae, 1532. p. 184. Cap. LXX.)

⁴³ Radvánszky B., Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. II. (Adatgyűjt. I. köt.) Budapest, 1879, 11. Ugyanitt számos egyéb adat a subákról (6, 9., 10., 11., 15., 24., 56., 72., 73., 78. stb.).

subáiról.⁴⁴ Volt ujjas subája, galléros subája nyuszt, hiuz vagy fekete róka prémmel, a legtöbb gombokkal záródott, de volt olyan is, amelyik csak egy ezüst kapoccsal. A rájuk vonatkozó becslésből⁴⁵ kiderül, hogy a tiszta prém-belsejük volt a legnagyobb érték, a bársony vagy brokát borítás ehhez képest csak csekély járulék. A suba lényeges vonásai tehát nem változtak az idők folyamán, ami könnyen érthető, mert mint drága és költséges ruhadarab igen hosszú életű volt, apáról-fiúrol öröklődött. A korok váltakozása csak a részletekben mutatkozott, amint azt a dolmány fejlődésében is megfigyelhetjük. A XVII. századi főúri arcképeken a suba

3. ábra. Gróf Batthyány Kristóf arcképe. Történelmi Képcsarnok.

Fig. 3. Portrait du comte Kristóf Batthyány.

4. ábra. Lengyel viselet. Fametszet Herberstein könyvéből.

Fig. 4. Costume polonais.

hiteles ábrázolásait is megtaláljuk így például a *Batthyány* (Ádám—Tört. Képes. 569. sz.; Kristóf. T. K. 570. sz., Ferenc T. K. 563. sz.; Kristóf, András fia T. K. 557. sz.), *Nádasdy* (Pál 1633-ból, Ferenc 1662-ből. — Letétek a Tört. Képcsarnokban.) és *Haller* képmásokon. (Haller István [†1657] a *Haller nemzetségek* könyvben fol. 244. és különösen [2 kép] a fol. 244-hez csatolt betétlapon). Kiváltképen érdekes Batthyány Kristóf arcképe⁴⁶ (3. ábra), ezen olyan ruhadarab látható, amely mindenben megfelel mind a XV. mind a XVI.—XVII. századi suba leírásoknak.

⁴⁴ Radvánszky B., *Udvartartás és számadáskönyvek*. I. Budapest. 1888. 250., 305., 346., 352., 370., 372. — *Házi történelmünk emlékei*. I. oszt.

⁴⁵ U. o. 305.

⁴⁶ *Magyar Művelődéstörténet*. Szerk. Domanovszky S. III. köt. Budapest, 1940, 565.

Tudniillik ezen a festményen hosszú, csaknem bokáig érő, belül végig prémmel bélelt, prémgalléros köpenyt látunk, amely elől 10 gombbal csukódott, úgy mint a XV. századi oklevelekben olvashatjuk. A Batthyány arcképből azután visszafelé következtetve megtaláljuk a subát Ferdinando Bertelli metszetén⁴⁷ (1563 — 1. kép) és talán erős fenntartással még egy-két XV. századi emléken is, így például a budai várpalotában talált (1948), koronás alakot ábrázoló kályhacsempén, továbbá a kassai főoltárnak egyik festményén, Sz. Erzsébet eljegyzésén, a szent mögött álló férfin, aki a többiektől eltérő prémgalléros, gombos köpenyt visel.

5. ábra. Német viselet. (Schaube.) Famet-szet Herberstain könyvéből.

Fig. 5. *Costume allemand.*

a további korokra régi, sőt részben valószínűleg ősi örökségként szállott. E tekintetben semmiféle szakadás, változás nem állott be a mohácsi vésszel, a fejlődés mindvégig folyamatosan haladt.

⁴⁷ U. o. 112.

⁴⁸ Herberstain, Sigismundus, Gratae Posteritati Sigismundus Liber Baro in Herberstain... actiones suas a puero ad annum vsqu aetatis suae septuagesimum quartum breui commentariolo notatas reliquit. Viennae, 1560. B 3^a, B 4^a, C 3^a, D 1^b, E 1^b.

⁴⁹ A XIV. században tűnt fel Európaszerte egy hosszú öltöny prémbéléssel, hosszú ujjakkal. Ez a német Tappert, a holland Tapard, a francia houppelande. Övvel, majd később öv nélkül viselték. Ebből a ruhadarabból alakult ki a XV. század folyamán a szintén Európaszerte divatos drága szövött, prémbélésű, prémgalléros, elől nyitott hosszú díszköpeny, melyet a németek Schaube-nek neveztek. (V. ö. Post, P., Herkunf und Wesen der Schaube, Zeitschrift für historische Waffen- und Kostümkunde. N. F. I. Bd. Berlin. 1923—25. S. 42—47.) A Schaube-t először 1417-ben említik (Mauthner, K.—

A suba rekonstruálása után már most könnyű megállapítani azokat a sajátosságokat, amelyek ezt a ruhadarabot a hasonló prémesköpeny-félékkel összekapcsolják illetve azoktól elválasztják. Az összehasonlításokra kitűnő anyagot nyújt Herberstain Zsigmond önéletrajza, illetve a benne található viseletképek, amelyek a szerzőt török, orosz, lengyel és német viseletben ábrázolják.⁴⁸ Az első hárommal több rokon vonást mutat, bár karaktere mégis eltérő. Az orosz-lengyel prémes köpeny (4. kép) sarkigérő bunda, elől végig gombolós. A magyar suba nem ilyen nehézkes, formátlan, a szabása más, a gombok csak a nyaktól körülbelül a derékig terjednek, és ezzel könnyedebbé, tagoltabbá válik az egész. Még nagyobb különbségek választják el a subát a nyugati viseletben nagy szerepet játszó prémes felöltőtől a «Schaube»-től, amelyet igen gyakran, de tévesen kapcsoltak a subához, noha mind eredetére⁴⁹ mind jellegére nézve attól eltér. A Schaube (5. ábra) a nyaknál mindig mélyen kivágott, gombolása nincs, két szárnyát tetszés szerint elől összehúzza vagy nyitva viselték. A suba nem ilyen lompos, szétfolyó öltözet, nyaknál mindig zárt, egész szabása fegyelmesezettebb, katonásabb és elegánsabb.

Az írott és képes források tanúsága szerint tehát a magyar férfiviselet a süvegforgótól a csizmaig, az ingtől a subáig Mátyás idejében már teljesen kialakult,

A női viseletről kevesebb az adat, de ezek annál értékesebbek. Mátyás 1476-ban mennyasszonyának karmazsinpiros bársonyszövetből készült magyar ruhát ajándékozott⁵⁰ «una veste grande de panno doro de Cremesi allungarescha de valuta de ducati IIIIe». [400]. Később 1487-ben fia mennyasszonyának, Bianca Mária Sforzának 32 magyar ruhát küldött «fate a la foza de Ungaria» írja róluk Lodi krónikája.⁵¹ Beatrixnak a magyar ruhán kívül Mátyás még két prémes tureával azaz subával és egy gyöngyös magyar pártával («una frontiera de perli allongarescha de ducati III^m» [3000]) kedveskedett. A magyar női pártának és általában a magyar női viseletnek ezek az első írásos dokumentumai, melyek világosan bizonyítják, hogy a sajátos magyar női öltözet⁵² sem a XVI.—XVII. században alakult ki, mint eddig feltételezték, hanem jóval korábban, még a középkorban és ez is régi örökség gyanánt szállott a következő századokra.

A magyar viselettel kapcsolatban felmerül a kérdés: vajon mit és mennyit lehet megtudni készítőikről. A subákat, mint bőrruhákat, a szűcsök szabták és varrták. Mátyás idejében Óbudáról két szűcsöt ismerünk, Budáról ötöt, Pestről tizet. A népes pesti szűcsékh szabályait 1466-ban állapította meg Pest város tanácsa.⁵³ Ennek értelmében a város piacán csak a céhbeli szűcsök árusíthattak különféle prémekeket, hermelint, nyestet és petymetbőrt, továbbá bármiféle subákat (subas quascunque) és ködmönöket (mastrucas). Feldolgoztak még ezeken kívül bárány- és juhbőröket. A céh szabadalmi értelmében ezeket az anyagokat csupán a céh tagjai vásárolhatták fel a város piacán. Az oklevelekből sok embert foglalkoztató, népes virágzó szűcsipar képe bontakozik ki. A királyi udvar közelsége, óriás szükségletei ezt a jellegzetes magyar iparágat erősen fellendítették. A pesti magyar szűcsök rengeteg prémet és számtalan kész subát szállíthattak a budai udvarnak. De a helyi szűcsök korántsem elégíthették ki a rendkívüli szükségleteket. Távolsági vidékről is hoztak subákat. 1494-ben az udvar egy ízben 167 subát vásárolt a királyi kamarások részére Erdélyben⁵⁴, más alkalommal meg szintén Erdélyből nagymennyiségű báránybőrsubákat hozatott.⁵⁵ Zay Ferenc emlékiratában feljegyezte, hogy midőn Mátyás Sabác téli ostromára készült, valahány szűcs csak volt Váradtól Pestig az alföldi rónán, az mind neki dolgozott, mert 8000 emberre csináltatott ködmönöket és prémes kesztyűket.⁵⁶ A báránybőrsuba nagy elterjedésére igen jellemző Buda városának a szűcsholmikról szóló 1522-es árszabása is⁵⁷, amely külön kiemeli «Iniustissimum est pelles agnellinas caro pretio

Geramb, V., Steirisches Trachtenbuch. Graz, 1932. S. 305.), míg ellenben a subát már 1290-ben. A suba és a Schaubé közötti felületes hasonlóság már az egykorukat is arra indította, hogy a magyar subában Schaubé-t lássanak. (Seybolt.) A modern írók pedig hol a subát eredeztetik a Schaubéból, hol megfordítva, a Schaubét a subából. De mindkettő téves, mert a suba és a Schaubé mind eredetre, mind karakterre nézve két különböző és egymástól lényegesen eltérő ruhadarab.

A suba fogalmának tisztázását az is megnehezítette, hogy összekéverték a mentével. A XVI—XVII. századi viseletképeken látható prémes felöltőket válogatás nélkül mentéknek nevezték, holott van közöttük — mint láttuk — több suba is. Sőt e kor viseletének tárgyalásában legújabbban (Magyar Művelődéstört. III. 361.) már éppen csak a neve fordul elő, noha az egykorú leltárakban állandóan az első helyen, mint lényeges és drága ruhadarab szerepel.

⁵⁰ 1477 jan. 1-én kelt Memoriale. (V. ö. 17. jegyzet.)

⁵¹ Malaguzzi—Valeri, Fr., Il castello di Milano. Milano, 1894, p. 442—443.

⁵² A XV. századi magyar női viselet rekonstrukciója egyelőre alig megoldható. De talán egy ilyen kísérlet alapjául szolgálhat az a nőalakot ábrázoló mázas kályhacsempe, mely 1948 nyarán került elő a budai királyi palotában folytatott ásások alkalmával.

⁵³ Kovachich, M. G., Formulae solennes styli. Pest, 1797, p. 450—453.

⁵⁴ A budai szűcsök működéséről Buda város 1522-iki árszabása tájékoztat. Az «Observatio pellificum in pelibus et subijs vendendis» c. fejezet rókabőr, petymegbőr, nyest- és nagy báránybőrsubákat, továbbá nyest- és petymegbőr süvegeket sorol fel. (Tört. Tár 1889. 380—381.)

⁵⁵ Engel, op. cit. S. 161.

⁵⁶ Engel op. cit. S. 179., 180.

⁵⁷ Verancsics Antal összes munkái. II. Pest, 1857. 154. — Mon. Hung. Hist. II. oszt. 3. köt.

vendere, nullum enim regnum adeo huiusmodi rerum habundans est, sicuti inclitissimum regnum Hungarie».

A magyar ruhák készítőiről is szól egy fontos oklevél: a budai magyar szabók 1492-ben kiadott céhlevele.⁵⁸ Ekkor Benedictus Zilagy és Matheus Wamossy voltak a céhmesterek. Alig lehet kétséges, hogy az udvar magyar ruháinak jórésze az ő kezük alól került ki. Ez az oklevél egyszersmind az ellenpróbája a fent ismertetett viselettörténeti adatoknak is: mert ha Budán a XV. század végén magyar szabócéh működött, akkor ott a magyar viseletnek is virágoznia kellett.

Az öltözetekről szóló adatok kiegészítéseképpen egy olasz jelentés szól a hajviseletről is. Mátyás követe, Buzlay Mózes, 1489-ben a milánói udvarban nemcsak brokát turcájával keltett feltűnést, hanem gyöngyös fonatokba csavart hosszú, fürtös hajával is.⁵⁹ «Dicto Ambaxatore haveva una bellissima turcha de drappo doro cum uno friso in testa rivolta a treze et perle cum li capelli longhi anellati.» Tehát nemcsak a korábbi századokban, mint egyes feljegyzések és különösen a prágai Szent György-szobor bizonyítja, volt divatos magyar viselet a befont haj, hanem még Mátyás idejében is udvarképesnek számított.⁶⁰ Sőt Erdélyben a nemes úriak még a XVII. században is viseltek.⁶¹ Később már csak a nép körében élt tovább. A székely huszárok a XIX. században — mint könyvmasatos viseletképeken látható — még hordták, de utóbb már csak a pásztorok között találták meg a néprajzi kutatók.

A viselettörténeti kérdések után a lószerszámra térünk át, amely a magyar ember szemében felette fontos volt és ezért kialakítására, díszítésére mindig igen nagy gondot fordított. A Mátyás-kori lószerszámokra bőséges adataink vannak, különösen az Ippolito-féle leltár olasz feljegyzései⁶² igen értékesek és részletesek, úgyszólván minden tekintetben tájékoztatnak. Egy ezüstből készített magyar lószerszám (uno fornimento da cavallo allungarescha guarnito de argento) a következő részekből állott: a szövet lótakaróból, melyet selyemrojtok díszítettek, továbbá a testiera-ből, azaz a kantárból a fejrevaló szíjakkal, a false redene-ből, azaz valószínűleg a farmatringből, és a pectorale-ből, a szügyvélőből. Egy magyar feljegyzés János király⁶³ lószerszámával kapcsolatban hasonlóképpen a következő

⁵⁸ Debrecen, Ref. Főiskola könyvtára. Kézirat R. 1122/41. Másolata: Budapest Székesfőváros középkori kútfőgyűjteménye. (A Budapesti Oklevéltár még kiadatlan Mátyás-kori anyagát boldogult dr. Budó Justin főlevéltáros szíves engedélyével tanulmányozhattam át.)

⁵⁹ Bartolommeo Chalco 1489 okt. 21-én kelt jelentése. Milano, Archivio di Stato. Archivio Sforzesco. Cart. est. B^a 642.

⁶⁰ Mint érdekességet megemlítjük, hogy Benozzo Gozzoli Szent Sebestyén vértanúságát ábrázoló freskóján (S. Gimignano, Collegiata — Hadeln, D. v., Die wichtigsten Darstellungsformen in der italienischen Malerei. Strassburg, 1906. Taf. II, 1.) az egyik ifjászt farkocsba font hosszú hajjal ábrázolta. (Boldogult testvérhúgom, dr. Balogh Ilonka közlése.) Nem lehetetlen, hogy a Firenzében sűrűn megforduló magyar követek kíséretében láthatott ilyen hajviseletet.

⁶¹ Szendrei J., A magyar viselet történeti fejlődése. Budapest, 1905, I. tábla.

⁶² Mivel ezek a leltári feljegyzések különösen érdekesek, teljes egészében közöljük szövegüket:

«Uno fornimento da Cavallo Allungarescha, de panno morello, cum franze deseda morella cioè Testiera, cum cappe dodese de Argento inora, cum nove Rosette pichole et una rosa grande fibie tri doppie mazzi tri traforati de Argento in ora. Cum uno fiocho et Bottoni doro et seda morella et Anzini doctone dora: false Redene cum sei rose grande Rosette decesepte pichole cum dui mazzi grandi strafora de Argento dora cum una fibia doppia et mazzo dargento dora: Pectorali cum septe rose grandi et Rosepte decesepte pichole dargento dora et una fibia et uno mazo dargento dora.

Unaltro fornimento simile de panno de rosato cum franze deseda rosa a cercho cioè Testiera, cum cappe undese: Rosetti octo pizole. Rose tri grande de Zetto, fibie tre grande, mazzeti tri tuti dargento dora, cum uno fiocho et Bottone de seda rossa et doro, false Rhedene, cum octo cappe sei rose grande. Dui mazzi grandi grandi, una fibia et mazzo picholi rozeta una pichola tutte dargento dora. Pectorale cum cappe undese Rose septe grande, cum una rosa pichola, una fibia et uno mazzo tutte dargento inora».

⁶³ Tört. Tár. 1888. 569.

részekről szól: «Primum una postilena vulgo farmetriijng et media antilena zijghelew et collarium vulgo nyagbavethew equi Kopoth». A testierat 12 aranyozott ezüst fityegő (cappe), 9 kicsi rozetta, 1 nagy rózsza, 3 kettős csat (fibia), 3 áttört ezüstcsomó (mazzo, valószínűleg nagy boglár) díszítette és még hozzá tartozott egy pánt vagy szalag aranyos-selyem gombokkal (uno fiocho et Bottoni doro et seda.) Egy másik testiera ékessége ugyanezekből az elemekből állott, de számuk változott: 11 fityegő, 8 kicsi rozetta, 3 nagy öntött rózsza, 3 nagy csat, 3 kis boglár, egy kettős csat és még egy boglár díszítette. A falsaredene-t 6 nagy rózsza, 17 kicsi rozetta, 2 nagy áttört boglár, egy kettős csat és még egy boglár ékesítette, a pectoralet, azaz a szügyellőt pedig 7 nagy rózsza, 17 kicsi rozetta, egy csat és egy boglár. A kisebb díszek száma a különféle lószerszámokon változik, de mindig változatlan a fibiák, a csatok száma. Ezek ugyanis szerkezeti elemek, melyek a különféle szíjak összekapcsolására szolgálnak.

Ha az olasz leírások adatait a prágai Szent György lószerszámával vetjük össze, feltűnő egyezéseket találhatunk. A Mátyás-kori lószerszám díszre ezüst rozettákból, boglárokból állott, ugyanígy a Szent Györgyé, sőt továbbmenve a honfoglaláskori (Koroncő, Geszteréd) lószerszámoké is.⁶⁴ Ezzel szemben az olasz renaissance lószerszámokon, mint például a Colleonién, hosszan elfektetett, téglányalakú, kis domborműves lapokat láthatunk. Az Ippolito leltár feljegyzéseiben a szügyellővel kapcsolatban szereplő csat (fibia) azt bizonyítja, hogy a Mátyás-kori lószerszámokhoz, éppen úgy mint a Szent Györgyéhez, csuklós szügyellő tartozott, amely — mint azt László Gyula részletesen bizonyította — szintén honfoglaláskori hagyomány. Figyelemreméltó még a leírásokban a testierával kapcsolatban említett pánt vagy szalag, amely a ló üstökének megkötésére szolgálhatott úgy, amint ezt a prágai Szent György lován láthatjuk. Az üstökcsokor — mint ugyancsak László Gyula mutatta ki — szintén régi keleti hagyomány. Nem kevésbé érdekes feljegyzéseket olvashatunk egyéb Mátyás-kori forrásokban. Cesare Valentini írja, hogy a főurak díszes lószerszámain, a kantáron és mindenütt (si a le briglie come per tutto) ezüst csengők függtek. Mátyás lovát az 1477-ik év vízkeresztjén vívott lovagi torna alkalmával szintén csengős szügyellő díszítette. «das Ross — írja Seybolt. — Hett an seinem Halls ain gross guldeins Halspant, daran Hiengen gros schellen». Mivel a csengődísz nem csupán egy, hanem számos darabból állott, amelyek szinte mindenütt «per tutto» díszítették a lószerszámot, felmerül a kérdés, hogy vajjon ez a sajátosság szokás nem a lovasnomád lószerszámok apotropaeikus csüngő díszének már játszói változatú, késői leszármazottja-e? A ló üstökének díszítésére is vannak további feljegyzések. Mátyás 1476-os budai bevonulása alkalmával a király előtt lovagló apród lován egy gyöngyös, ékköves homlokdísz (frontale tanquam coronam auro, perlis et gemmis refertam) csodálták meg a szemlélők.⁶⁶ Egy másik szemtanú, Seybolt, még részletesebben ír róla: a ló homlokán «vorn an der Styrn ain perleine pluem, Vnd ain schilt von vngerlanndt.»⁶⁷ Ezt a sajátosságos ékességet a későbbi XVI—XVII. századi magyar leltárak «lóra való homlokelőnek» nevezték. Seybolt leírása szerint a frontale-hoz még címerpajzs tartozott. Ilyen pajzsalakú lófejdíszek a későbbi időkből, a XVI. századból már fenn is maradtak és éppen a Történeti Múzeum új szerzeményeinek kiállításán (1947) mutattak be közülük egynéhányat. Megemlítendő még, hogy Ippolito d'Este leltárában a díszes ezüst lószerszámokon kívül szerepeltek még magyar bőrkantárok «testiere alhungarescha de curame», magyar zablák⁶⁸ «morso hungarescho» és a magyar lótakarók «coperte da Cavallo alhungarescha».

⁶⁴ László Gy., Kolozsvári Márton és György Szent György szobrának lószerszáma. Kolozsvár, 1942. 69., 70.

⁶⁵ Seybolt op. cit. S. 141.

⁶⁶ A pfalzi követ jelentése. (Schwandtner, J. G., *Scriptores Rerum Hungaricarum veteres ac genuini*. II. Vindobonae, 1768. p. 148.)

⁶⁷ Seybolt op. cit. S. 127.

⁶⁸ Ezek talán csikózablák voltak. Ugyanilyen található a prágai Szent György-szobor lován és honfoglaláskori leletekben is, mint arra Zichy István főigazgató úr volt szíves figyelmeztetni.

Mátyás idejében a királyi udvar és általában a nemesség nagy fényt üzött a lószerszámokkal. Mátyásnak volt színaranyból készült lófelszerelése és több olyan, melyeket drágakövek díszítettek. A királyi kamarások, a királyi apródok ezüst lószerszámokat használtak. A boroszlói királytalálkozó alkalmával még a királyt kísérő csapatok lovai is ezüst lószerszámokkal voltak felékesítve. A nemesek ünnepi megjelenéséhez mindenkor hozzátartoztak a díszes ezüst szügyellők, farmatringok. Mátyás külföldieknek is gyakran ajándékozott drága, aranyozott ezüst lószerszámokat, például Aragóniai Ferenc hercegnek, Alfonso capuai hercegnek, Lodovico Sforzának, Milánó urának, Rieti püspökének, sőt még a velencei követnek is.⁶⁹

Ippolito d'Este esztergomi érseksége idején, az 1480-as évek végén Budán csináltatta ezüst lószerszámait Filippus, Gasparus és Matheus Budensis ötvösökkel.⁷⁰ Nyilván ugyanezek a mesterek dolgoztak a királyi udvar részére is. Később 1500-ban Zsigmond lengyel herceg ugyancsak Budán egy Aurifaber Hungarusnál rendelt magának ezüst lószerszámot.⁷¹ Ugyanakkor egyéb megbízásaival a budai Aurifaber Italust vagy a budai német ötvöst kereste fel. Ebből az következik, hogy az ezüst lószerszámok készítése a magyar ötvösök specialitása volt. Ugyanezek a feljegyzések a lószerszámok költségeiről is tájékoztatnak. Ippolito egyik ezüst lószerszámához 150 forint ára ezüstöt használtak fel, két másik lószerszámhoz 368 forint 50 dénár értékű ezüstöt, ugyanakkor az aranyozás 270 forintba, a munkadíj 201 forintba került. Viszont Zsigmond lengyel herceg lószerszámához csupán 8 márká ezüstöt adatott 48 forint értékben, ugyanakkor az aranyozásért fizetett 20 forintot, a munkáért 16 forintot, tehát az egész 84 forintba került.

Végezetül a Mátyás-kori fegyverekről óhajtok néhány szót szólni. Általában a fegyverzetről is, épügy mint a viseletről az a felfogás, hogy a magunkkal hozott keleties fegyverek divatja a honfoglalás után egy ideig tovább élt, de a XV. századra már teljesen eltűnt és csupán újabb török hatásra éledt fel a XVI. században. A XV. században viszont tisztán vagy túlnyomórészt a nyugati szokás divott ebben is. Ezt a feltevést azonban megcáfolják az emlékek és az adatok. Keleties görbe szablyát láthatunk a Képes Krónika miniaturáin az 1370-es évekből, a mártónhelyi falfestményen 1392-ből, egy 1487-es oklevél pedig «unum frameam vulgo zablya»-t emleget.⁷² Ippolito leltára is arról tanuskodik, hogy a XV. században valóban voltak sajátos magyar fegyverek, különleges, mástól eltérő formával vagy díszítéssel. A leltárban ugyanis ilyen tételek szerepelnek: «una Testa da pugnale alhungarescha intaia de Bollino» (egy törmarkolat magyar módra, vésett dísszel), «quattro mazeti et due rose d'argento che è il fornimento de una spada alhungarescha» (négy boglár és két rozetta ezüsthől, egy magyar kard díszítményei) a török között: «Quatre Guaine al hungaresca cum quattro para de cortelli cum li manighi de legno rosso» (négy magyar hüvely négy törrel, piros famarkolatokkal) és egyéb tételek «cortelli hungareschi»-vel (magyar török), továbbá «una mazza de ferro alhungarescha» (magyar buzogány vasból), «dame da Daghe hungarescha»

⁶⁹ V. ö. Balogh, Mátyás király és a művészet. II. köt. Adattár.

A Magyarországból exportált lovakkal együtt szintén számos magyarlószerszám kerülhetett ki külföldre. A jóhírű magyar lovakat az olasz fejedelmek igen kedvelték és gyakran vásárolták. *Francesco Sforza* 1465-ben (v. ö. 1465 ápr. 10. Buda. Ambrosio Griffo levele Francesco Sforzához. — Milano. Archivio di Stato. Archivio Sforzesco. Carteggio Estero. B^a 640.), *Galeazzo Maria Sforza* 1473-ban (Dipl. Eml. Mátyás király korából. II. Budapest, 1877. 250.), *Lodovico Sforza* 1485-ben (Malaguzzi—Valeri, Fr.: La corte di Lodovico il Moro. I. Milano, 1913. p. 545.), *Lorenzo Medici* pedig 1477-ben (Mon. Hung. Hist. I. oszt. XXXIX. köt. Budapest, 1914. p. 36.) hozatott magának magyar lovakat.

⁷⁰ Ezeket az adatokat l. Balogh, Mátyás király. II. köt. Adattár.

Ippolito lószerszámokat csináltatott Nagybányán és Körmöcbányán is. (Nyáry id. m. 374—375.)

⁷¹ Divéky A., Zsigmond lengyel herceg számadásai. Budapest, 1914. M. Tört. Tár. XXVI. 31.

⁷² Szamota—Zolnai, Magyar oklevélszótár. 871.

(magyar kardpengék) számos «pugnale al hungarescha» (magyar török), bőrrel bevont markolattal vagy ezüst dísszel, az egyiken aranyos oroszlánfejek, azután «daga alhungarescha» (magyar kard), «spada hungarescha» (magyar szablya), hüvelyük legtöbbször bőrből, «speroni alhungarescha vermigati» (zománcdíszes magyar sarkantyúk), és «speroni al hungarescha in argento» (magyar sarkantyúk ezüstműből) és végül «targhe alhungarescha» (magyar pajzsok). Tehát a helyi sajátosságok úgyszólván a fegyverzet minden részére, minden fajára kiterjedtek és oly mértékben jelentkezték, hogy a külföldi szemében a magyar darabokat minden mástól megkülönböztette. Megemlítendő még, hogy Mátyás Ulászlónak szablyát (frameam), és buzogányt (clavam) ajándékozott⁷³, azaz olyan fegyvereket, melyeknek használatát általában csupán a XVI. századra teszik.⁷⁴

A Magyarországon járt külföldiek az itteni fegyverek szépségét is igen magasztalták. Midőn 1486-ban a ferrarai herceg Mátyásnak fegyverekkel akart kedveskedni, budai követe, Valentini, külön figyelmeztette⁷⁵ ne küldje az ottani neves fegyverkovács, Maestro Luca munkáit, mert itten még a nemesek is sokkal különbeket hordanak és így az ajándék nem lenne méltó sem a királyhoz, sem a herceghez. E kiváló fegyverek mestereiről, hazai fegyverkovácsainkról is bőven szólnak okleveleink. Különösen érdekes a pesti kardcsiszárok Mátyás-kori céglevele⁷⁶ (1466 körül), amely 8 kardcsiszárt sorol fel névszerint és némileg munkáikról is tájékoztat. A szöveg többek között említi a régi divatú töröket szaruból készült markolattal és az újdívatú töröket (secundum cursum moderni temporis laboratos), melyeknek markolatát bőr fedte. Ippolito leltárában — mint láttuk —, éppen a bőrmarkolatú töröket nevezték magyar töröknek. Ezeket Ippolito valószínűleg a királyi székhely műveivel Pesten vagy Budán csináltatta. Ugyanezek a mesterek dolgozhattak az udvarnak is.

Ha Mátyás-kori műveltségünk tárgyi emlékeit, a viseletet, a lószerszámot, a fegyvereket, az oklevelek és az írott források fényénél vizsgáljuk, mindenben azt látjuk, hogy a régi hagyományokból sajátos és gazdag helyi formák alakultak ki és ezek szálltak örökségképen a következő korokra. A XVI—XVII. század nemzeti kultúrája a Mátyás-kori, illetve részben még régebbi alapokon épült fel. A fejlődésben semmiféle szakadás vagy gyökeres változás nem mutatkozott, hanem mindvégig folyamatosan alakult.

Balogh Jolán

La survivance de quelques traditions de l'époque du roi Mathias c'est à dire de la fin du moyen âge dans la civilisation hongroise. Mettant à contribution les données de l'époque, les renseignements fournis par les chartes anciennes, les rapports des ambassadeurs, etc., l'auteur passe en revue quelques monuments de la «civilisation matérielle» au temps du roi Mathias de Hongrie: son enquête embrasse l'habillement, le harnachement et l'armure. Au début de l'article, l'auteur démontre que, selon le témoignage des sources étrangères et principalement des sources italiennes, le costume national hongrois était déjà porté à la cour de Mathias; c'est là une conclusion sensiblement différente des hypothèses antérieures. Comme il ressort des renseignements contemporains, les parties essentielles de ce costume étaient la toque de fourrure, le panache, le dolman, le manteau dit «suba» (= choubas), la chemise et les bottes. Sur la «suba», appelée «turca» par les ambassadeurs italiens, nous avons des données assez abondantes. Elle était un long manteau d'étoffe entièrement doublé de fourrure, avec ou sans manches. La qualité de la doublure et de l'étoffe variait selon les classes sociales. Les «subas» les plus simples étaient faites de peaux de mouton, sans revêtement d'étoffe. Les «subas» en peaux de renard devaient être recouvertes de drap. Les «subas» en peaux de fouine des grands seigneurs et des aristocrates, de même que les «subas» d'hermine ou de zibeline du roi étaient recouvertes de soie ou de brocart. Le nom de ce vêtement est d'origine arabe; la première donnée à ce sujet remonte à la fin du XIIIe siècle (1290). A partir de cette date la «suba» fut en vogue pendant des siècles; les aristocrates,

⁷³ Pessina op. cit. p. 35.

⁷⁴ Tollas buzogány látható az esztergomi egykori érseki palota renaissance fal-festményén, mely a Fortitudo-t ábrázolja (XV. század vége).

⁷⁵ Dipl. Eml. III. 187.

⁷⁶ Kovachich op. cit. p. 433—437.

les gentilshommes et les bourgeois la portaient à peu près jusqu'au XVIIIe siècle et les paysans portent encore de nos jours sa sorte la plus ancienne et la plus simple : la « suba » en peaux de mouton. D'après des sources écrites du XVe au XVIIe siècle et des gravures et des peintures exécutées aux XVIe et XVIIe siècles (fig. 1—3), on peut essayer de reconstruire la « suba ». Les données confirmées par les images les plus diverses, nous permettent de dire qu'à l'encontre des opinions antérieures la « suba » hongroise ne peut être identifiée avec la Schaubé répandue en Allemagne et dans les pays occidentaux. La Schaubé allemande, née du manteau occidental dit « tappert », n'a paru qu'au XVe siècle. Le caractère de ce vêtement (Fig. 5.) diffère essentiellement de celui de la « suba » : au col il y avait toujours une échancrure profonde, et, à défaut de boutons, les deux ailes du manteau pouvaient être repliées ou ouvertes selon le goût du porteur. La « suba », par sa coupe, avait un caractère plutôt militaire : elle ne pouvait être portée avec tant de nonchalance que la Schaubé allemande.

Une série d'autres données nous font connaître le costume féminin hongrois du XVe siècle. Nous sommes bien renseignés aussi sur les tailleurs, notamment sur la corporation des tailleurs hongrois de Bude (1492) et sur les pelletiers hongrois.

Dans la seconde partie de l'article, l'auteur s'occupe du harnachement hongrois à l'époque de Mathias ; selon le témoignage des descriptions de l'époque, ce harnachement est le même que celui de la statue de Saint Georges à Prague (1373). Etant donné que cette statue est l'œuvre de deux maîtres hongrois, il n'y a rien d'étonnant à ce qu'ils aient harnaché le cheval de Saint Georges d'après l'usage de leur pays. Les détails les plus caractéristiques se retrouvent aussi dans les données du XVIe siècle.

Les sources écrites, notamment les inventaires dressés en Italie font souvent mention d'armes hongroises. Selon toute probabilité, ces armes étaient façonnées d'une manière si particulière que les étrangers les distinguaient facilement des armes fabriquées ailleurs.

L'examen de ces importants vestiges de la « civilisation matérielle » à l'époque de Mathias nous amène à dire que les traditions anciennes de la Hongrie ont donné lieu à une grande richesse de formes locales particulières qui formeront l'héritage des époques postérieures. Il est évident que la civilisation nationale du XVIe et du XVIIe siècles remonte à celle de l'époque de Mathias et, en partie, même à des antécédents historiques plus anciens.

Bartók-glosszák a népdal-lejegyzéshez.

A meginduló Bartók-irodalom biztató, de sokban óvatosságra int ; még nem tudjuk, vajjon a közönség érdeklődése végre az oeuvre-re irányul-e, vagy, mint olyan sok más szerző esetén is, csak mellékes mozzanatok felé hajlik, hogy szenzációéhségének kielégítése után a régi közömbösséggel engedje el füle mellett magát a zenét. A jelen sorokkal távolról sem az a célunk, hogy mindenáron napvilágra rángassunk eddig figyelembe nem vett, de jelentéktelen Bartók-kéziratokat. De úgy gondoljuk, hogy fel kell hívnunk a népzene kutató figyelmét a Néprajzi Múzeum fonográf-henger-lejegyzéseire, melyek nagyrésze Bartók munkája. Nem azért, mert az ő kézírása, hanem, mert a gondos tanulmányozó számára a legtanulságosabb lejegyző-iskola ; messzire részletesebb és azokon az inkább gyűjtő-szemponatokon túlmenő, melyeket a « Miért és hogyan gyűjtsünk népzene-t » c. írásában olyan tömören összefoglalt. Tagadhatatlanul értékes forrás a Bartók-biográfus számára is ; a lejegyzések glosszái egyéniségének, felfogásának, temperamentumának sok kérdésében szolgálhatnak értékes adatot.

Bartók múzeumi lejegyző-munkája három részre tagolódik : 1. saját gyűjtésének írásbafoglalása, 2. kevésbé zeneértő gyűjtő felvételeinek lejegyzése, 3. saját lejegyzéseinek és az idegen lejegyzések egy részének revíziója. Ez utóbbi a lejegyző számára a legtanulságosabb. Nem azzal, hogy megnyugtató a felületes munkást : lám, Bartók is tévedhetett, hanem azzal, hogy rámutat azokra a pontokra (ritmus, cifrázat, hangmagasság), melyeken újra és újra segítségül kell hívnunk a tökéletesedő technikát, hogy vázlatosan és

a * ** **** vmetet

bela kelli illestem a neffele beşre

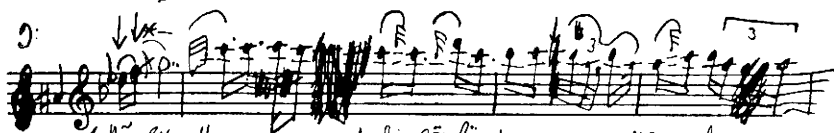
Arslık (kadırlı), 19. XI. 1936.

ME. 3151.
eytlen

Török 16 (eytlen)

Ahmed Torun (42)

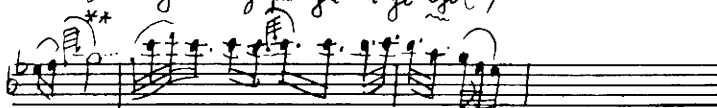
$\text{♩} = 280$

1. Hı ey. Ha-va-yı da da-li gön-lün ha-va-yı, ya-man ha-va-yı

A-lık gıy-la gıy-la ya-pa-yı va-yı-tyl(?)

Hı ey Ga-ter-le-mis türk-na-gi-rü da-va-yı

Ce-kıpgi-de-bir göz-le-ri gi-sür-me-lim uy Nah, sür-me-lim gün

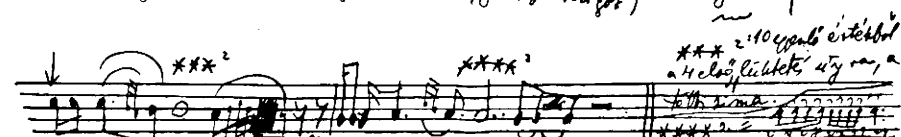
2. Hı-ay Hı-cın düs-tün, gö-ze-lin ar-di-ne a-man, ar-dın di-na

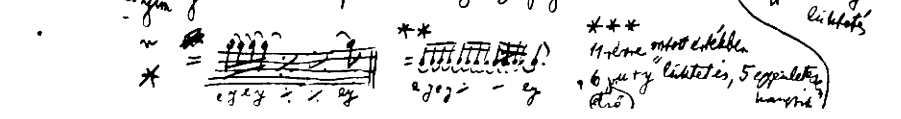
Ken-di gö-cün bir gö-ze-lin ar

Hı ey yi-ke-la-yı gar-le da-zın ar-di-ne (la-ri- - - -) ye

sür-me-lim gün uy u Nah, sür-me-li-yi gö-zü

*²
9 cıkıla
x cıkıla
a-y, udu
rına.

*²
s cıkıla
a-y, udu

***²
a 4 cıkıla
a-y, udu

8 cıkıla
a-y, udu

11 cıkıla
a-y, udu

formulára halló fülünk a tipikustól az egyedi dallam felé forduljon. Nem utolsó sorban állandó mementó is, hogy hiúságból vagy kényelmességből ne maradjunk meg az egyszer megállapított forma mellett. Ebből a szempontból Bartók revíziós munkája a szerénység, önkritika és a népzenei jelenség iránti mélységes tisztelet tökéletes példája. A revízió által érintett részek a legjobb kiindulás olyan problémák továbbvitelére is, melyeket Bartók felvetett, de feldolgozni már nem tudott («bolgár» ritmusok jelentkezése, hangköz-méretetek, hangmagasság kérdése stb.).

Példaképpen a fentebb említett revízió-témák közül csak egyet hozunk fel: a ritmus visszaadását. A megjegyzések világosan mutatják, hogy a differenciáltabb felé való állandó haladást nem egyszerűen valami idegen példa, vagy a szokatlanság keresése váltotta ki, hanem maga az anyag. Már a korai román gyűjtés első lejegyzéseiben (1060–1400. sz. hengerek) elég sok megjegyzést találunk arra vonatkozólag, hogy a pontozott «éles» ritmusok helyett inkább «dapos» triolás formát kell írni, vagy, hogy két nyolcad nem «deszes» ritmusban, hanem inkább «abbandonandosi» hangzik, négy tizenhatod helyett pedig valami nyolcad-tizenhatod-váltakozásféle mutatkozik. Mikor a felaprózott alapérték alkalmazása mellett is szükségesnek látszott a hosszúságot pl. nyolcadhoz kapcsolt harminckettessel írni, a jegyzetben ez áll: «nem tehetek róla, de így van!» (M. H. 3242/c). A rubato számtalan ritmikai finomsága és a bolgár ritmus rokonjelenségei aztán arra kényszerítették, hogy a felaprózott alapérték mellett a gyorsan lüktető rövid alapértékeket is alkalmazza a hű visszaadás céljából (legtökéletesebb példái az anatóliai gyűjtés lejegyzéseiben; l. a facsimilét).

A következőkben röviden elsoroljuk azokat a kérdéseket, melyeket Bartók megjegyzései felvetnek, illetve melyekre vonatkozólag értékes utasításokat adnak.

1. Az elhangzott dallam «objektív lejegyzése» mellé igen sokszor jelezni kell a «szándékolt dallam» eltéréseit is; kényes feladat, mert könnyen alkalmat ad a belehallásra. Bartók itt a leggyakrabban használja az «ügylátszik», «talán», «bizonytalan» jelzéseket. Ha azonban a hibás intonáció, elcsapott ütemek, henye szünetek magyarázatát megtalálja a hangszer hibájában, a játékos vagy énekes adottságában, azt pontosan, néha hosszas részletezéssel is leírja (pl. M. H. 645/c, M. H. 3335, 3455/b, 3661/b, 3672/a).

2. Sok fonográffelvétel mellől hiányzik a forgássebességre való utalás. A hangmagasság és tempó helyes megállapítására az előadó korából, hangszínéből, kiejtéséből stb. igyekszik a lejegyző hitelesnek elfogadható dallamképet adni. Gyanúját, a lehetséges magyarázatot a jegyzetben közli (természetesen megesik, hogy az előadó, bizonyos Baglyas Kati neve mellé nincs más elfogadható magyarázat, mint odairni: «férfihangnak hallatszik, ordítás»).

3. Népi, vagy nem népi előadás: döntő kérdés abból a szempontból, hogy néprajzi gyűjteménybe való-e valamely dallam, vagy nem. Vikár felfedezői, szinte játékos öröme az első felvételek alkalmával érthető; erdélyi lányok vegyeskara, jóhangú kántor éneke, örmény egyházi ének, konstantinápolyi kávéház «magyaros» zenéje egyformán izgatták fantáziáját: hátha van benne valami? Bartók megjegyzései az ilyen esetekben igen határozottak. De az ilyen eseteken túl is egyenesen gyanakvó volt a «népi» és «nem népi» kérdésében. Elég volt az előadó keresztnéve (Béla, Kornél), nem is beszélve az idegen származásra mutató vezetéknevekről, hogy «úri» előadástól tartson és a hitelességben kételkedjék (így kiáltójelezi az egyik előadó nevét: «Lippen! Kornél!», viszont egy káplán neve mellé odairja, hogy paraszti hangja van).

Nem helyszíni gyűjtés esetén is élt a gyanúpörrel; még a személyi adatokat sem igen tartotta megbízhatóknak (M. H. 3746/a). A fonográffal való összehasonlításra volna szükség olyan esetekben, mikor a «kevésbé népi előadás», «nem eléggé természetes ének», «nem természetes előadás» kifejezésekkel találkozunk különben népi előadók neve mellett. A fejhang, túlzott rubato, kifejező deklamálás éppen Bartók révén ismert kritériumok; Bartók ezekben az esetekben talán más megkülönböztetésekre is gondol.

4. Az előzővel rokon a népzene- és műzenefelvétel kérdése. A verbunkos- és a népies műdalstílussal való erős szembehelyezkedés a század elején igen sok megjegyzésben nyomot hagyott; ilyen felvételek jórészt lejegyzés nélkül maradtak. Később ebben a kérdésben már Bartók gyűjtői felfogása is sokat változott.

5. Igen sok, a szövegre vonatkozó megjegyzés mutatja, hogy Bartók hiányolta az egységes, következetesen megvalósított fonetikus írást (egyes esetekben maga indítványoz megoldást, pl. M. H. 1599/a, 2679/d; figyelme arra is kiterjed, hogy az előadó nem énekel zárt ë-t, pedig az anyja igen). Ez a kérdés még a legújabb kiadványokban sincs kielégítően megoldva.

Rajeczky Benjamin

Gloses de Bartók sur l'enregistrement de chansons populaires. Une des parties les plus intéressantes du legs de Bartók sont les notes qu'il a rédigées sur l'enregistrement phonographique, et qu'il a révisées plus tard aussi pour corriger les autres collectionneurs. Ces notes, la revision et les gloses marginales qui accompagnent les unes et les autres, sont la véritable haute école du collectionnement et de l'enregistrement de chansons populaires, dont l'étude est très instructive pour les folkloristes de la musique. Les problèmes principaux de la revision et des gloses sont: le rythme, les fioritures, la hauteur du son, l'interprétation fausse, la manière d'interprétation populaire et non populaire, les mélodies populaires et non populaires, l'écriture phonétique.

Bartók, a népdal-lejegyző.

Bartók Béla népdalgyűjteményének fonográffal is felvett dalairól három különböző időben készült lejegyzés maradt ránk. Legnagyobb részük kézirat, a M. Tud. Akadémia és a Néprajzi Múzeum birtokában. Nem számítjuk ide a hozzá nem férhető lejegyzéseket (pl. Bartók eredeti gyűjtőkönyvecskéjét, amelyet népdalgyűjtő útjain használt).

1. Az első fajta lejegyzés éppen ennek az imént említett, a gyűjtés alkalmával a helyszínen, nyilván a fonográf-felvétel előtt a gyűjtőkönyvecskébe írt lejegyzésnek a rendezés céljára készült másolata. Az ívalakú papíron a dal valamennyi (többnyire 4) sora egyetlen egy kótasorba van összetömörítve. (Oly sűrűn, hogy a sor végén legtöbbször még üres hely is marad.) Lejjebb versszak-alakban (tehát nem a dallam hangjai alá szótagolva) következik a szöveg. A dallam felett a fonográfhenger száma, a dal végzőhangja (t. f.), a gyűjtés helye és ideje (tollal, tintával; csak a gyűjtő monogramja van az otthoni kézinymda lila gummibetűivel belenyomva). Fent a bal sarokban a dal szótagszáma és ambitusa, jobbra (piros ceruzával) a sorzárók adata.

Ezek a lapok (a rajtuk levő évszámok szerint) az 1906—14. években készültek. Ez a kor volt az ő fonográffal végzett gyűjtésének ideje. Bár a lejegyzett dallam mellett ott van a fonográf-henger száma, mégis biztosra vehetjük, hogy a kóta *nem* a hengeren levő dallam-alak lejegyzése, olyan nagyok az eltérések a kettő között.

2. A második fajta lejegyzés már a fonográfhengeren megörökített

dallam alapján készült, valószínűleg 1920 táján, amikor könyvének, A magyar népdal-nak összeállításán dolgozott. Ekkor már túl volt a Vikár-féle hengerek lejegyzésén. Vikár Béla — nem lévén zenész — nem készített a dallamokról helyszíni lejegyzést. Bartók ezért kénytelen volt teljesen a fonográfhengerre hagyatkozni, ennek köszönhetjük a díszítőhangok aprólékos lejegyzésére is kiterjedő munkáját. Ez utóbbiakra egyébként figyelmét felhívta már saját román népdalgyűjtésének lejegyzése is, ott ugyanis a dallam-ékesítéseknek még nagyobb szerepe van, mint nálunk; valamint Kodály példája, aki már 1918-ban lejegyezte a sűrűn melizmás «Kelemen Kőmies» balladának fonográfra felvett 35 versszakát. (Megjelent a Zenei Szemlében 1926-ban.)

Bartóknak e második csoportba tartozó lejegyzései az akkor elérhető legnagyobb pontossággal készültek. Nem elégszik meg az alap-dallamnak, vagy csak az első versszaknak közlésével, hanem a fonográfhengert teljes tartalmát lejegyzik (a 2. s további versszakok dallamát esetleg csak az eltérő részeket kijegyzésével). A főhangok körüli apró hangokat, a ritmus ingadozásait, a tájshólást gondosan feltünteti. Az e lejegyzéseket tartalmazó lapok külső ismertető jele: erős nyomású ceruzairás (másoló papírral egyszerre több példányban készült), folyamatos (nem a dallamsorok szerint tagolt) kótázás, valamint a «M. F.»-jelzés (a fonográfhengerek múzeumi sorszáma) az egykori saját fonográfhengerek-szám mellett.

3. A M. Tudományos Akadémia 1934-ben elhatározta a nagy népdalgyűjtemény kiadását. A sajtó alá rendezés munkájából Bartók elvállalta a fonográflejegyzések nagy részének átnézését. Így került sor saját gyűjtésének revideálására s ezzel a dallamok harmadik írásba-foglalására. Ez a munka 1934 őszétől egészen kivándorlásáig tartott. Hogy Bartók e felülvizsgálat folyamán saját, nemrég oly gondosan lejegyzett gyűjtését is újra átnézte, annak több oka volt. Egy az, hogy könyvét, A magyar népdal-t, amelyben az 1920 körül lejegyzett dalok válogatott gyűjteménye megjelent és amelyhez fogható méretű és komolyságú népzenei tanulmány nálunk addig nem látott napvilágot, Bartók nem tekintette tudományos kiadványnak s arra törekedett, hogy amidőn az igazi tudományos kiadvány megjelenési ideje elérkezik, a korábbi, népszerűsítő könyv dallampéldái a lehető legtökéletesebb, legkorszerűbb technikával készült lejegyzésben rendelkezésre álljanak. S meg volt a lehetőség is erre — ez a második ok —, az Akadémiának újonnan beszerzett elsőrendű, fülhallgatós fonográfja, amely sok addig nem hallható mellékhangot kivehetővé tett. S végül erősen hatott rá a bolgár példa. Amióta megismerte az ú. n. bolgár ritmust (felével meghosszabodott hangok, aszimmetrikus ütemek igen gyors menetben), némi túlzással azt lehet mondani, hogy

Fonogr. gyűjt. : 56.) b). T. f. : 9

1907

Felső-fregy

a) Rajparipán cipőskője de feings
Madarari csárdás lúnya de kéngys
Kéngys cipője kapadja
De sok pénzemet kóstolja kiába

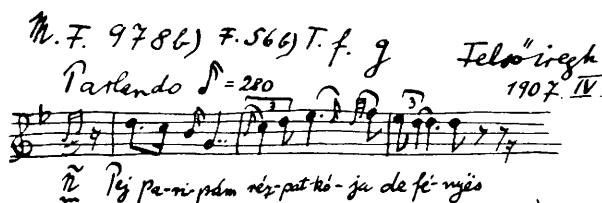
«mindenütt azt kereste» s remélte, hogy a magyar népdalok új átnézésekor e ritmus dolgában is felfedezéseket tehet. Reménye be is vált.

Lássuk néhány példán, hogy miképpen viszonylanak egymáshoz ezek a különböző korból való lejegyzések.

A legelső leköltázás csak a dallam vonaláról ad teljes értékű képet. («Pej paripám rézpatkója», l. az előző oldalon.)

E dal második lejegyzése megjelent A magyar népdal-ban (280. sz.). A kéziratok (mind az első, mind a második lejegyzés), egyhangúlag *b*-nek jelzik a 4. dallamsor első hangjait. (A nyomtatott kóta *h*-ja tehát sajtóhiba.) Ettől eltekintve ez a lejegyzés felel meg legjobban valamennyi kíváncsúnak. Nevezetesen hű képet ad a ritmus szabadságáról, a dal valóságos, eleven életéről, amellet azonban az alapképlet, az eredeti tagolás is világosan felismerhető rajta.

A harmadik lejegyzés, az akadémiai revízió már csak igen kevés gazdagítja a képet; ennek fejében azonban a ritmus áttekinthetősége elhomályosodik. Első dallamsora:

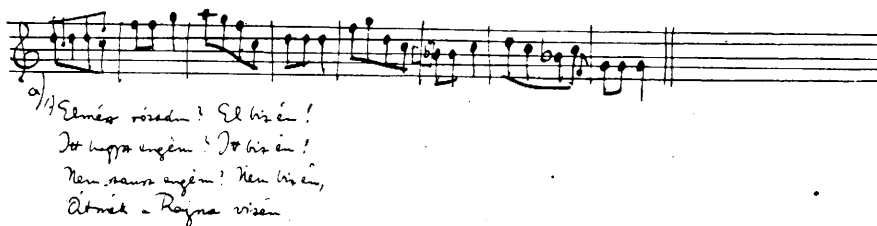

Más eredményre jutunk a következő dal lejegyzéseinek vizsgálatánál. A legelső alkalommal Bartók nyilván többször meghallgatta a dalt, valamennyi versszakát, s ez után jegyezhetette le az «ős-alakot». De még ebben sem tudta az első ütem dallamát egyértelműleg megállapítani.

Fonográfia 63. a) T. f. cis

1907

Felső: Jéghe (Tol.)

Második alkalommal, a fonográf-henger lejegyzésekor már csak a viaszról hallható hangokkal foglalkozik. Az első ütem dallama itt egyikkel sem egyezik a két eddig lejegyzett közül. Egy harmadik alak tűnik fel. Bizonyára ezt is hallotta a helyszínen, felvétel előtt, de esetlegesnek ítélte (ezért hiányzik az első lejegyzésből). Az ottani dallamkezdet felfelé húzott szárú hangjai a hengeren a második versszakban hangzanak fel. Ezt a lap szélén jegyzi fel («talán», «bizonytalan» megjegyzéssel; a kótapéldán elhagytuk).

erdélyi változata. Bartók a helyszínen nem vesztegetett semmit a drága időből a rubató ritmus ingadozásaira, csupán a dallam vonalát akarta rögzíteni:

F. 102. a) T. f. h

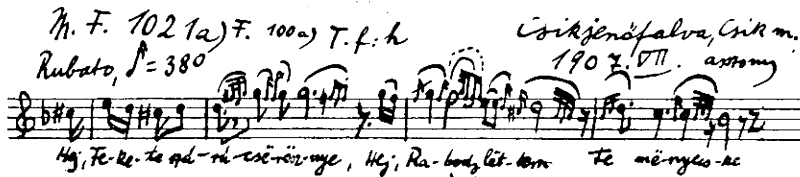
1907
Csikjénőfalva

a) Feketein cseregye (10.)

b) Hód fél idek est a nyar
Gubditod meg minden rabot
I minden rabot rabjából
Pargemet is a bánatból

A hengerről való lehallgatás, még inkább az akadémiai revízió egy alkalmi, a fentitől jelentősen eltérő dallamot hozott felszínre. Elég mutatóba az első két sor:

Bartók a fonográfot igen nagyra, a gyűjtés mellőzhetetlen feltételének tartotta. Azt hiszem, hogy a fenti, saját gyűjtéséből vett példának alapján nyilvánvaló, hogy a megbízható helyszíni lejegyzés is egyenrangúan fontos és mellőzhetetlen egy népi dallam valóságos alakjának, életének megismeréséhez. Talán fontosabb, mint eddig gondoltuk.

Kerényi György

Bartók comme enregistreur de chansons populaires. L'auteur, ancien assistant de Béla Bartók à l'Académie Hongroise des Sciences, présente trois chansons populaires hongroises telles que Bartók les a notées sur place, pendant l'enquête, avant l'enregistrement phonographique (N°s 1, 3 et 6), ensuite il publie la mélodie de la chanson N° 3 sous la forme que Bartók a notée dix ans plus tard, d'après l'enregistrement cylindrique (N° 4). Une transcription analogue des mélodies 1 et 6 a déjà paru dans l'ouvrage *A magyar népdal* (édition allemande: Berlin 1925; édition anglaise: Londres 1931; N°s 280 et 54-b). A la fin de l'étude, l'auteur publie des spécimens d'une autre transcription des mêmes mélodies: celle-ci, exécutée pendant les dernières années de Bartók (après les études du maître sur le rythme bulgare), provient d'un enregistrement fait à l'aide d'un excellent phonographe (N°s 2, 5 et 7). Grâce à ces efforts, Bartók a grandement contribué à la perfection d'une collection générale (Corpus) des chansons populaires hongroises; cette collection, déjà presque achevée, fera honneur à ses rédacteurs infatigables, Béla Bartók et M. Zoltán Kodály.

A tolna-baranyai (volt bukovinai) székelyek névadási szokásaihoz.¹

Közfelfogás szerint a személynévnek nálunk ma egyetlen funkciója van: az identifikálás, azaz egyik embernek a másiktól való pontos megkülönböztetése.² Ha a szakemberek ezenkívül valami egyéb, mélyebb kapcsolatot keresnek a név és viselője között, ezt szinte kizárólag az ú. n. «primitív kultúrák» körében találták meg. *Solymossy Sándor* azért ismerteti különböző «ősállapotú» törzseknek a személynévvel kapcsolatos szokásait,³ hogy fogalmat nyújtson «az emberiség egy tetemes részének a mienktől gyökeresen elütő gondolkozásáról».⁴ Tudja ugyan, hogy a név varázserejének fejlettebb korszakok szokásformáiban is szerepe van, de ezt csak az egykori primitív észjárás átöröklött misztikus hagyományának tekinti.⁵ *Zlinszky Aladár* a névvel való varázslást,⁶ *Lovas Rózsa*⁷ a névnek a lélekkel való azonosítását ugyancsak kizárólag a kezdetleges népeket jellemző «praelogikus» gondolkodás specialitásának tartja. Ehhez képest határozottan fejlődési lehetőséget látunk *Hartnagel Sándor*⁸ felfogásában, aki szerint «a névmágia jelensége nincs időhöz, népekhez és kultúrákhoz kötve, hanem emberi természetünk, pszichikai habitusunk változatlan sajátságaiban gyökerezik.»⁹ Tétele bizonyítására igen sok újabbkori példát hoz fel a név hangalakja és «tartalma» közti összefüggésre, a személy, kép és név ma is kimutatható mágikus egységére, az egyén és a név kölcsönös megfelelésének a hitére stb. Példái meggyőznek arról, hogy a név jelentőségét, szerepét vizsgálva, valóban nem lehet és nem szabad választalat vonni a «primitív népek» és a «kultúrnépek» közé. Azonban a megokolás: «pszichikai habitusunk változatlan sajátságai» ugyanúgy nem kielégítő, mint ahogy nem az a «praelogikus gondolkodás»-sal való magyarázat sem. Az utóbbi feltételezésével ugyanis szükségszerűen csak az ellentéteket, a megmagyarázhatatlan különbségeket látják a kutatók, *Hartnagel* viszont a változatlan emberi természet, az állandó lelkiakat fikciója következményeképpen az újabbkori anyagban is mindig a természeti népeknél már ismert jelenségek pontos mását keresi és találja meg. E szemléletbeli hibája mellett még az is hátrányára van kísérletének a mi szempontunkból, hogy anyagát jórészt német

¹ A Népkutató Munkaközösség 1948 decemberében a Bukovinából (Románia) 1941-ben Bácskába, majd 1945-ben Tolnába és Baranyába telepített székelyek között többirányú kutatómunkát indított el. A magam részéről a baranyamegyei Hidason lakó istensegitsiek és andrásfalvi reformátusok között végeztem néprajzi gyűjtést. Közlebből a személynevek (család-, kereszt- és ragadványnevek) kérdésével foglalkoztam. Az alábbiakban ennek a gyűjtésnek az eredményéből közlök egy kis — néprajzi szempontból is érdekesnek látszó — részletet. Adataimat több telepes községben kiegészítettem, részben a Néptudományi Intézet személynévi (2. sz.) kérdőíveinek az iskolagyerekek között való kitöltése, részint helybeli közlők tájékoztatása szerint. E helyen is köszönetet mondok szíves segítségéért Moldován Vilmának (Kéty) és Török Pálnak (Kakasd). Felhasználtam továbbá néhány adatot a Néptudományi Intézet adattárában levő azon kéziratok anyagából, amely 1942-ben az akkor Bácskában lakó bukovinai székelyek között végzett néprajzi gyűjtés eredményeképpen állt össze. Ezeket az adatokat (1942) jelzéssel a feljegyzőre való hivatkozással közlöm.

² V. ö. Gombocz Zoltán, Funkcionális nyelvselelem. MNy. XXX, 4.

³ Solymossy Sándor, Névmágia. MNy. XXIII, 83—97.

⁴ i. m. 97.

⁵ Uo.

⁶ Zlinszky Aladár, A névvarázs. MNy. XXIII, 100—111.

⁷ Lovas Rózsa, Névlélek. MNy. XXX, 12—7.

⁸ Hartnagel Sándor, A személynevek lélektanához. Bp., 1936. 4.

⁹ i. m. 10.

szépirodalmi munkákból merítette, a néprajzi anyagot szinte egyáltalán nem vette számításba. Igaz, hogy a magyar anyagot illetően aránylag igen csekély publikált adatra kellett volna támaszkodnia. Pedig éppen a népnyelvi anyagban volna a kérdés megvizsgálására igen nagy lehetőség.

A következőkben bemutatunk a volt bukovinai székelyek keresztnévadási és általában a keresztnevekkel kapcsolatos szokásai közül néhányat: azokat, amelyek a névnek az identifikáción túli szerepére, jelentőségére utalnak. Természetesen nem szorítkozunk a «névmágia», «névvarázs» fogalmak által meghatározott és elhatárolt esetekre; annál kevésbbé nem, mert ezeket a fogalmakat (s az ezeket kialakító szemléletet) az egyes névélettani jelenségek valódi értelmezésére elégtelennek tartjuk.

A gyermek megszületése után megkezdődik a szülők harca a rossz szellemek, a különféle rontások ellen. Hogy a gyermeket az igézéstől megmentsék, a fekvő asszony ágya elé lepedőt húztak. Ha mégis meg kellett valakinek mutatni, bekormozták a homlokát, hogy aki ránéz, azt nézze előbb, ne a gyermeket. Mások igézés ellen piros «*ribancot*» kötnek a gyerek csuklójára, olvasót, szent könyvet tesznek a «*pókaribanc*»-ra.¹⁰ Az ártó szellemek figyelmének félrevezetésénél van szerepe a névnek is. A keresztleetlen gyermeket az a veszély fenyegeti, hogy a *szépasszony* elcseréli s *agos* lesz. Ez ellen úgy védekeztek, hogy sohasem említették leendő (valódi) nevén, hanem valamilyen csúfnévén szólították: *Györgyi*-nek, *Voszi*-nak.¹¹

Az elcserélt gyereket arról lehet megismerni, hogy szőrös, megnő a feje, örökké eszik, de nem tud jóllakni. A gyógyítása «főzéssel» történik. A főzéssel kapcsolatos szertartást csak egy *neve* asszonyok végezhetik.¹² Ügylátszik, általában *Anna* nevűeknek kell lenniök. A számuk változó, végezték hárman is,¹³ amikor egy közülük bent a szobában gőzölgő üst fölé tartotta a gyereket, kettő pedig imádkozva kerülte a házat; de gyakran voltak hatan is. P. G.-né szerint (Kéty—Hadikfalva), aki maga is többször volt «agot főzni», az a fontos, hogy *egynevű* hat nő legyen. Valakit megkér a beteg gyermek anyja, hogy segítsen a gyógyításnál s az ezután szerez maga mellé még öt hasonló nevűt.¹⁴

A keresztleetlen gyermeknek az ártó szellemektől való megvédésére ugyan igen sok módot tudnak és gyakorolnak is, de a gonosznak egy csunya, vagy valamilyen más (a leendőtlől különböző) névvel való megtévesztésére a bukovinai székelyektől csak az említett egy adatom van.

A pestmegyei Galgamácsán régen a *hetedik nagyszülő* nevét adták a gyermeknek kereszteleés előtt, hogy az elcseréléstől megóvják.^{14a} Szegeden «a kis pogánt

¹⁰ *Ribanc* = rongy. *Pókaribanc* = pólya. A rongyszedőt *ribancos*-nak mondták.

¹¹ Koncz Ilona feljegyzése, Hadikújfalu, 1942. Ma a váltottgyerek megnevezésére a *kukri-mukri* szót használják, közszoí értelemben. «A gyerek (akit a boszorkány kicserélt) nem fejlődött, csak a feje nőtt s úgy elnevezték aztán kukri-mukrinak.» «V. D. beteg volt 2—3 éves koráig, kukrimukri volt» (Hidas, Diószegi Vilmos feljegyzése).

¹² Magának a szertartásnak a közlését mellőzöm, minthogy nem tartozik szorosan a tárgyhoz.

¹³ Hadikújfalu, 1942. Koncz Ilona felj.

¹⁴ Hofer Tamás szóbeli közlése.

^{14a} «A legjobb család és jó szülők gyermekei kellenek a Lucifernek, mert ő (a boszorkány) annak a táborába gyűjti és onnan kap cserét a váltott gyereké(rt) és bosszút állhat a haragosán is. Befér a kulcslukon is és az ilyen Luciferes asszony zárt ajtón is keresztül tör. Ezért jó a kicsit tiszta újba tenni születés után, az inget visszajáról adni és fürdés előtt, úgy piszkosan, megkeresztelni, szentelt vízzel és a hetedik nagymama, vagy ha fiú, a nagypapa nevét adni neki. És a keresztvizen megint más nevet adni neki. A nyakába hétszer szentelt rózsafüzért akasztani és az édesanyját a gyerekekkel együtt befűggyönyözni és 9 napig (e)rejtett helyen tartani. Az ajtót sópróval betámasztani és az ablakokat pedig tollseprővel. A pitvarajtót pedig gatyamadzaggal bekötni, hogy oda ne férközzön a gonosz. Ha ez mind nincs megtéve, akkor jön a gonosz

keresztelés előtt nemtudomkának nevezik.»^{14/} Háromszékben azt tartják: «A gyermeket, ha kereszteletlen még, ne hagyj egyedül a házban, megváltásáért.»¹⁵ Magyarköblösön (Szolnok-Doboka m.) «kereszteletlen gyermeket nem jó egyedül hagyni, mert eljön az erdő leánya, elviszi és kicseréli a magáéval.»¹⁶ Wlislöckiné Dörfler Fanni¹⁷ igen sok szokást szed össze különösen a székelyföldről a gyermek elcserélése és megigézése ellen. Ugyanitt írja: «Keresztelésig a gyermeket nem nevezik leendő nevén, hanem legfeljebb csak «Nemtudomká»-nak, «Picziké»-nek hívják, hogy a rosszak a keresztség felvétele előtt ne ismerjék nevét és a keresztelés tisztító hatását előre meg ne semmisíthessék.»¹⁸

Feltűnő, hogy az adatok a magyar nyelvterület keleti része felé mutatnak. Kézenfekvő volna a feltevés, hogy román hatásnak tulajdonítsuk ezt a székelységnél valamikor valószínűleg közismert szokást. Talán azok az adatok is ilyen irányba utalnak, amelyeket Hadikfalváról idéztünk: a *Voszi*, *Györgyi* nevek lehetnek eredetileg román nevek is (a *Györgyi* a *Gyorgye* népetimológiás változata?). Annál inkább gondolhatunk erre a lehetőségre, mert mind a keresztelés előtti névtitkolás, mind a más névvel való nevezés a románoknál ma is általánosan érvényben van. I. Aurel Candrea munkájában¹⁹ találunk idevonatkozólag adatokat.²⁰ A születés körüli tilalmak nemcsak a gyermek, hanem az anya nevére is vonatkoznak Romániában. A megleniai románoknál szülés után nem jó az anyát nevén nevezni, nehogy a tisztátalan szellemek megszállják.²¹ Az újszülött nevét nem jó említeni — különösen éjszaka — mert ha a gonosz szellemek ismerik a nevét, hatalmukba keríthetik és betegséget olthatnak a testébe.²² De még azt sem jó megtudni a születés utáni harmadik napig, hogy az újszülött fiú-e, vagy leány, mert halálveszély fenyegeti. A gonosz szellem félrevezetésére egészen a keresztelésig nem nevezik nevén a gyermeket, hanem *török*-nek (*Turc*) hívják. Csak a keresztelést követő napon, amikor a bába megfürösztö, mondják ki a nevét.²³

Ősi soron azonban mégsem gondolhatunk román átvételre. Köztudomású, hogy volt a régi magyar személyneveknek egy rétege, az ú. n. «óvónevek», amelyeknek — jelentésükről ítélve — ugyancsak az lehetett a szerepe, hogy viselőjüket az ártó szellemek ellen megvédjék. A *Semet*, *Scemet* név (a. m. «szemét») arra szolgálhatott, hogy a gyermek értéktelenségének hangsúlyozásával megtévessze az ártó szellemeket; *Numuolow* (nemvaló, azaz nem élő), *Nemvog*, *Mauog*, *Nemel* (nemvagy, mavagy, nemél), *Halaldi* stb. viszont le akarja tagadni, el akarja rejtetni az újszülöttet a rontó hatalmak elől azzal, hogy nemlétezőnek, holtaknak mondja azt.²⁴

Ezekkel lényegében azonos (a névvel az ártó szellemeket befolyásolni akaró) mai adatokat bizonyosan szép számmal lehet találni. Pl. Alsómocsoládon (Baranya m.) az egyik családban már több gyermek meghalt, azért a legutóbb született

nő, mély álomba meríti az egész háznépét, hiába kiabál az anya, ott nem ébred föl senki. Ő nyugodtan felcserélheti a gyereket. Átöltözteti a jót a rosszba, a rosszat a jóba és viszi. Az anya mikor észhez jön, azt hiszi, hogy álmodta, pedig már nem az ő fia van mellette.»

(Dudás József — Galgamácsa, Pest m. — birtokában levő kéziratos könyvből másolta leánya, Dudás Júlia. Az adatot Diószegi Vilmos bocsátotta rendelkezésemre.)

^{14/} Kovács János, Szeged 278.

¹⁵ Ethn. II, 359.

¹⁶ Erdélyi Múzeum 1906: 338.

¹⁷ A gyermek a magyar néphitben. Ethn. IV, 107—16, 208—24.

¹⁸ i. m. 212.

¹⁹ I. Aurel Candrea, Folklorul madical român. 1944. A műre Gunda Béla hívta fel a figyelmet.

²⁰ Talán nem lesz felesleges, ha a Candrea által összehordott, s témánkhoz tartozó anyagot, minthogy néprajzi és nyelvtudományi irodalmunkból szinte teljesen hiányzik, a szokásoknál kissé bővebben közlöm.

²¹ i. m. 262.

²² i. m. 261.

²³ Uo.

²⁴ V. ö. Pais Dezső, Régi személyneveink jelentéstana. MNy. XVIII, 95—6.

kislányt *Angyalká*-nak keresztelték. Azt gondolták, talán akkor nem hal meg, ha már itt a földön is «angyalka».²⁵

Arra kell tehát gondolnunk, hogy e szokásnak a székelység között való fenn tartása hoz (amelyet a magyarság eredetileg általánosan ismerhetett) erőteljesen hozzájárulhatott a román környezetből kapott hatás is.

Azért sem gondolhatunk pusztán román átvételre, mert a névtitkolás, a névtabu a világnak talán minden népénél kimutatható. Solymossy említett dolgozata a «primitív» népektől idéz példákat, Candrea adatai pedig az európai népek hasonló szokásaira világítanak rá. A bolgárok a gyermeket a keresztelőig *Kuŝlju* (leányt *Kuŝla*, *Kuŝlenka*) «kutyuska», *Golčo* «meztelenke», *Zeleŝko* «vasból való», *Puze*, *Pižo* (leányt *Piža*) «csiga» néven szólítják. Ugyanígy az arománoknál és a megleneknél bolgár kölcsönszóval *Pijă*-nak nevezik a megkeresztetlen gyermeket. Az arománoknál a gyermek nevét a keresztelőtől számított három napig titkolják. A szerbeknél a gyermeket a keresztelőig *Mice*-nek, *Dice*-nek «büszkécske, szépecske», *Bugarče*-nak «rögöcske», *Vlaŝče*-nak «románka» nevezik. Az albánoknál azt a nevet, amelyet a gyermek az életben viselni fog, csak a keresztszülők ismerik, de ők csak a keresztelőnél árulják el, mikor a pap megkérdezi. A keresztelőn jelenlevő gyerekek, amint meghallják, hazafutnak és megmondják a nevet az anyának, ezért némi pénzt kapnak. Karintiában szintén titokban tartják a szülők a gyermek nevét, s a keresztelőig, sőt még az után néhány napig is különféle furcsa nevekkal gúnyolják azt: *Falott* «semmirevaló», *Perl* «medvécske», *Rabenvieh* «hollófióka», *Jud* «zsidó», *Heid* «pogány», 's *Kloane* «kicsike», 's *Kind* «gyermek», *Popale* «babácska», *Weible* «asszonyka» néven nevezik. Az ottani szlovénok pedig azt mondják neki: *srček* «szívecske», *dušek* «delkecske». Németország és Svájc különböző vidékein senkinek sem kell tudni a keresztelőig a gyermek nevét, mert a halál leselkedik rá. Portugáliában a keresztelőig a fiút *Ignacio*-nak, a kislányt *Ignacia*-nak nevezik.²⁶

A gyerek keresztnevének a kiválasztásánál a bukovinai székelyek között ma még általánosan érvényes, kötött szokásformák vannak.

Az első gyermekek rendszerint a nagyszülők nevét öröklik. Ezt régi szokásnak tartják (valóban bizonyítható az anyakönyvek alapján is). A régi öregek is azt tartották, hogy örökőjjük a rókonságunknak a neviket, hogy *eli emliccsük ki eszünkbe jut*. Elsősorban az elhalt nagyszülő neve öröklődik. *Ha élháltak a nannájik, azok neviket hasznátuk*. A hadikfalviak 1942-ből származó családonkénti felsorolásában²⁷ kivételképpen is alig találunk olyan esetet, hogy a szülők és a gyermekek nevei egyeznének. Kérdőívemnek arra a rovatára: miért kaptad a nevedet? a feleletek nagy százaléka (az első gyermekek esetében) ilyen volt: «az öregekről», «nannámnak a neve volt a Bibián», «nannyónak is ez volt a neve», «öreganyám is Mária volt», «mert nagyapám Ágoston volt és a családba legyen Ágoston is», «mert nagyapámat örököltöm» stb. Az élő és elhalt nagyszülőnek a névadásban betöltött szerepe természetesen nem választható élesen ketté. A még élő nagyszülők maguk is féltékenyen vigyáznak arra, hogy nevük az unokákban fennmaradjon. Sőt a többi név választásába is döntő módon szoktak beleszólni. Erre különösen akkor volt meg a módjuk, amikor a fiatalok velük együtt laktak s a vagyon még az ő kezükben volt. B. J.-né (Hidas—Andrásfalva) mondta, hogy hét gyermeket hozott a világra, de mindnek az anyósa választotta a nevet, több esetben az ő akaratára. A név öröklése néha a családi vagyonból való kivételes részesedéssel is együtt jár: «Nagypapám azt monta, hogy legyen Lázár és ad egy hold földet és így lettem» (B. L. Bátaszék—Józseffalva). Ha valamilyen okból nem

²⁵ Banó István szóbeli közlése.

²⁶ V. ö. Candrea i. m. 260—1. A kérdés könyvészete a 266. lapon.

²⁷ A Néptudományi Intézet adattárában.

lehet az unokának adni a nagyszülő nevét, akkor megkapja a dédunoka, hogy *maraggyon bár a neve fál*. Győrfi György (Vargadán György)²⁸ apja nevééről Jóskára akarta kereszteltetni az első fiát. Az hamar meghalt, a következő ismét Jóska lett, de az is meghalt. A harmadik fiúnak már más nevet adtak, mert féltek, hogy az is meghal. De az unokát ismét Jóskára keresztelték, annak ellenére, hogy a név eddig nem volt szerencsés. *Ha mēkhal, eltemettyük*, mondta a *nannyájja*.

A szülő k neve, mint mondtuk, ritkán öröklődik első fokon a bukovinai székelyeknél. Az a gyerek, aki a kérdőív említett pontjára azt írta: «édesanyám nevét örököltém», vagy: «apámnak is ez a neve», az esetek nagyrésztben nem bukovinai székely, hanem máshonnan települt. Az apa vagy anya nevére való keresztelés szerencsétlenséget is hozhat, azért tiltják is. B. Józsefnek a fia, Lajos, azért kapta nevét, «hogy nem volt szabad apám nevére keresztelni» (Hidas—Andrásfalva). Mint a kérdőívől kiderült, már egy József nevű testvére meghalt.

Még a 8—10 gyermekes családoknál is ritkán fordul elő, hogy valamelyik gyerek a szülő nevét kapja. Több adatközlőm azzal indokolta meg ezt a jelenséget, hogy már megúnták a szülők a saját nevüket. Ha mégis öröklí valamelyik gyerek a szülő nevét, az szinte törvényszerűen az utolsó, vagy a legfiatalabb gyerekek valamelyike. Mártonfalvi Barabás (Hidas—Istensegits) hatodik (utolsó) gyermeke Barabás. A nővére tanácsolta a szülőknek, hogy az apja nevére kereszteljék, ha elhal az apja, maradjon fenn a neve. Különösen érvényesült ez a szokás akkor, ha az apa nagy veszélyben, halálhoz közel volt. B. Lajos (Hidas—Andrásfalva) második fia Lajos lett, de nem a nagyapáról, aki szintén Lajos volt, hanem az apáról, aki már akkor a háborúban volt, «hogy Lajos helyett legyen Lajos». Az apa valóban meghalt.²⁹ M. B. unokája azért lett Lázár, mert az apja (szintén Lázár) katona volt s nem bíztak hozzá, hogy hazajön.³⁰

Az elhalt első házastárs neve is öröklődik a második házasságból született gyermeknél. Így pl. L. Etus (Hidas—Istensegits) azért kapta a nevét, mert édesapja első felesége Etus volt.

A meghalt gyermek neve — mint erre már példát is hoztunk fel — gyakran ismétlődik a családban. Régebben, amikor a gyermekhalandóság is nagyobb volt, különösen sok példa volt erre a jelenségre.

A rokonság neve elsősorban ugyancsak akkor jöhet számításba, ha már nem élő rokonról van szó. Ebben az esetben viszont kötelességüknek tartják a rokonok, hogy atyjukfia nevét fenntartsák. Különösen akkor, ha a halál valamilyen váratlan, megdöbbentő szerencsétlenséggel volt kapcsolatban. L. Béla azért kapta a nevét, «mert rokonunkat elütte a vonat és nagyon sajnáltuk és szeretttük őt». Többen kapták a nevüket a háborúban elesett nagybátyjuk után. A rokonok közül általában a szülők testvéreinek nevei

²⁸ Az első a hivatalos, a zárójelben levő az általánosan ismert és használt név.

²⁹ A második férj az elsőnek a testvére lett.

³⁰ Érdekes összevetni adatainkat az obi-ugorok hasonló szokásaival: «Minden nemzetségnek vannak saját nevei. Ezt a rokonok állapítják meg, vagy a halottak emlékére kapja az egyén. Egy idegen nemzetség nevének engedély nélküli felvétele a legnagyobb sértésnek számít, ami csak verekedéssel végződhetik». A névadással «a gyermekekbe — mint egy szertartás közepette megállapítják —, egy nemrég elhalt korai vérrokon, vagy legalábbis nemzetségtag lelke költözött be». «Minden nemzetségnek megvannak — felfogásuk szerint — a lelkei, amelyek csak az ő körében öltenek testet.» V. N. Csernyecov, *K istorii rodovogo sztroja u obszkih ugrov*. (Az obi-ugorok nemzetségi szervezetének történetéhez.) Szovjetszkaja Etnografija VI—VII (1947), 171.

jönnek elsősorban számításba. Cs. Samu anyjának testvére *erős jó gyermek volt s mékhót* s utána lett ő is Samu. Általában a nagyszülők névadási szerepe után a leggyakoribb a név származásának az a magyarázata, hogy: «azért, mert nagybácsim... nagynénim... apám testvére... anyám testvére is az volt». De a rokonság kötelékébe tartozik ilyen szempontból a testvér házastársa és azok gyerekei is. Mártonfalvi Barabás nővérének a férje a gyerekeivel együtt elveszett a háborúban. Az asszony megkérte a rokonságot, hogy a gyerekeket majd az ő férje és fiai nevére kereszteltessék. M. B. akkor felvette bérmanévül a férj nevét (s ha meglátogatja azok rokonait, ott ma is Lajos-nak hívják), később pedig első fiát szintén Lajosnak kereszteltette.

A rokonság összetartása nemcsak abban nyilvánul meg, hogy figyelemmel vannak a nagyobb család szokásos neveire és azokat adják a gyermekeknek^{30a} (a másik nemzetségből keresnek nevet), hanem a név választásába is gyakran beleszólnak, tanács vagy kérés formájában. Ugyanilyen (azaz elnevező, a név választásában résztvevő) szerepük van a keresztszülőknek is, bár több adat arra is utal, hogy névadókként is gyakran szerepelnek (= az ő nevüket kapja az általuk kereszteltetett gyerek). Persze keresztszülő és rokon az esetek nagy részében ugyanaz. F. Vilma (Hidas—Istensegits) azzal okolja meg nevét, «mert a rokonságban volt a Vilma név, egyik keresztanyám neve».

Nyomat találjuk annak is, hogy a névadásban a véletlen is szerepet játszik: *rëamondanak* egy nevet a gyerekre, mikor még nincs megkeresztelve. B. Vilmosnak (Hidas—Istensegits) azért lett a fia Istvánka, mert az apósa fia, Albért azt mondta, mikor a kisgyerek megszületett: «Született egy kis Istvánka» — s nem akarták már róla «devenni».

A rokonság által adott névanyagnál lényegesen kisebb, de még mindig jelentős számú a naptár hatása alatt keletkezett nevek száma. A székelek általában nagy családdal vannak, úgyhogy a nagyszülők, a rokonság nevei mellett még más névre is gyakran szükség van. Megnézik a naptárt, amilyen napra esik a születésnap, azt a nevet kapja a gyermek. *Totondráku*,³¹ *vaty Péter*, *vaty Pál*. De számításba jönnek a születés körüli napok szentnevei, valamint a keresztelés napjái is. Így néha szerencsétlen nevet is választhatnak a szülők, tudattalanul. A. D. (Józseffalva) leányának a *Márta* nevet választotta a nagyanyja. Azután tudták csak meg, hogy szerencsétlen név. De azért nem változtatták meg.³² Van család, amelyik egy-egy szentet különösen tisztel, s akkor annak a nevét adja a gyerekeknek, függetlenül a születés időpontjától. «A szüleim szerették a Szent Antalt», «édesanyám Szent Monika tiszteletére imádkozott» — írják az iskolásgyerekek.³³

^{30a} «A nemzetség tagjainak általában a neve is hasonló. Az egyik legnagyobb nemzetség a Sebestyén-nemzetség, összetartozása akkora, hogy egészen távolról hoztak Kakasdra rokonokat» (Kulcsár Kálmán feljegyzése, 1948. A Néptud. Int. adattárában).

³¹ a. m. mindegy.

³² Hogy miért tartják szerencsétlen névnek, nem tudták a magyarázatát. Valamilyen képzettartalomnak egy névhez való fűződésére (s a név életében való szerepére) megemlíthetjük, hogy pl. valaki *Árpád*-nak akarta kereszteltetni a fiát, de mégis lemondott róla, mert a szomszéd *Árpád* fiai gen rossz gyerek volt, nem akarta hát, hogy az övé is hasonló legyen.

³³ A keresztnévadás egyéb motívumaival s formáival más alkalommal foglalkozunk. Most még csak a keresztelő pap szerepére mutatunk rá. Több esetben az ő hatásukat kell keresnünk egy-egy név megjelenése, elterjedése mögött. «Béjött nálunk egy pap s az úgy keresztelt, ahogy akart», — írja egy bátaszéki (Józseffalva) iskolásgyerek. Az andrásfalvi reformátusok ugyancsak a papjuk tanácsára adták gyermekeiknek (a harmincas évek óta) az *Árpád*, *Géza*, *Levente*, *Csaba*, *Attila*, *Zoltán*, *Ibolya*, *Gyöngyi* stb. nevet.

A veszéylek a keresztelés után sem múlnak el véglegesen a kisgyermek feje fölül. A név különleges jelentősége ekkor is megnyilvánul:

Amikor ugyanis *a kicsi györmök rettenettés nehéz beteg*, azzal gyógyítják, hogy *másik nevet adnak neki* a régi helyett, elváltoztatják a nevét, *élvész a neviről*, hogy a régi névvel együtt a betegség is elmaradjon tőle. A betegség oka mindig valamilyen rontás, igézés. Vannak olyan emberek, akiknek «árt a szeme». Nemcsak embert, de állatot is megvernek szemmel. *Ha nagyon szép a csitkó, megnézi valaki, oán szēm, hogy árt neki*, akkor az állat megbetegszik. «Vetett vízzel» gyógyítják. A kisgyerek, ha valaki nagyon megcsodálja, *renyekedik réta*, szintén megbetegszik. Ilyenkor rázza a fejét, nincs észnél, nem tud magáról, a szíve úgy elmerül. Egészen *elhāl, mēg van hālva, földé van válva a testéskéjje*. Azt mondják, «rosszbetegség találta, a rossz-betegség (lszoricca a szívét). Máskor valamitől megijed a gyermek, éjszaka elkezd sivalkodni, nem ismer meg senkit. *Jeccség rekedett belé, rēajött az a jeccség.*³⁴

«A régi tudós asszonyok» ilyenkor azt a tanácsot adták, hogy meg kell változtatni a nevét. Volt idősebb rokon, aki értett ehhez, vagy olyan asszony, aki általában gyógyítással foglalkozott, ennek a tanácsára történt a változtatás.

Az új név választásánál érvényesülnek ugyan az eredeti keresztnév választása tárgyalásánál már említett szempontok, de érvényességük aránya változik. Nagyobb jelentőségre jutnak a védőszentek nevei. B. Zs. (Kéty-Hadikfalva) Margit nevet kapott, hogy Szent Margit megsegítse, mikor egy éves korában súlyos betegség után megvakult. M. I. (Hidas—Istensegíts) Andrásnap táján lett beteg, a névváltoztatáskor az András nevet adták rá. B. Antal (Hidas-Andrásfalva) eredetileg a nagyapja nevét örökölte, amikor megbetegedett, apja után Lajos lett. M. Gergely (Hidas—Andrásfalva) viszont a szülők akarata ellenére kapta az apja nevét (Bácskában, a jegyző tanácsára), s amikor beteg lett, a szülők Gézára változtatták, mert eredetileg is azt szerették volna.

Amikor a család elhatározta, hogy «elveszi a beteg gyermeket a neviről» s megegyeznek a leendő névben, attól kezdve csak az új néven szólítják. A név megváltoztatásáról a rokonok s a szomszédok révén mindenki tudomást szerez s mindenki azon a néven nevezi a gyermeket. Csak az iskolában tudja meg ő is legtöbbször, hogy mire keresztelték, de az iskolatársai ott sem eredeti névén szólítják. Később még a katonaságnál, s aztán az anyakönyvi hivatalban kerül elő ismét a régi neve. Maguk az újraelnevezettek a második nevüket tudják valódinak s ehhez ragaszkodnak is. K. Gézától (ez az új neve) azt kérdeztem, nem Gergely a neved? — *A tavāj vóltam* — felelte. A régi nevet annyira nem emlegetik, hogy gyakran a család tagjai sem tudnak arról, hogy névváltoztatás történt a családban.³⁵ A névcsere úgy is történik, hogy hangosan rákiáltják a gyerekekre az új nevét, s az gyakran azonnal magához tér.³⁶ Azt is tartják, hogy amikor «elveszik a gyereket a neviről», az anyjának vagy valamelyik hozzátartozójának hét hetes böjtöt kell kezdeni, hetenként egy napot teljes böjtben s egész nap imádkoznia kell. *A mü györmökünknek az hasznát* — mondja

³⁴ Névváltoztatásra, másik név adására csak halálosnak látszó betegség esetén kerül sor. K. G.-nétől (Hidas-Andrásfalva) azt kérdezte a jegyző (Bácskában), mikor a gyerek nevét bediktálta, lesz-e másik neve is? — Isten örözzön meg, hogy más neve is legyen, az halál! — felelte ő, azt híven, hogy a jegyző névváltoztatásra gondol.

³⁵ M. Zoltán (Hidas-Istensegíts), akinek a bátyja, Imre, betegsége következtében András nevet kapott, nem is tudott a névcséről, úgy tudta, hogy a bátyja mindig András volt.

³⁶ «Montuk neki Géza! s fēlvette (vetette, nyitotta) a szemét.»

Gy. Gy. (Hidas—Andrásfalva, *református*). Szokás a névcserével kapcsolatban a ruha *fonálag*, azaz fordítva, fonákul való ráadása is a betegre. Vannak, akik megfürösztik a beteget, s a régi ruháját a folyóvízbe dobják (vizen elcsapják), hogy azzal együtt a betegséget is vigye el a víz.

A böjtölés, «a ruha fonálag adása», vizen elcsapása ugyan egy-egy esetben a névcserével együtt történt, de nem szerves tartozéka annak, csak mint a gyógyításnak ugyancsak gyakran használatos módja szerepelt azzal együtt. A súlyos beteg gyereken ugyanis többféle gyógymódot kipróbálnak. Így a baj eredetének kimutatására, de egyszersmind gyógyítására is *onat öntnek*, «megöntik» a gyereket,³⁷ de még gyakoribb — embernél, állatnál egyaránt használatos — a «vetett vízzel» való gyógyítás, a «vízvetés».³⁸

A névváltoztatás szokását igen réginek tartják, de a most élő legidősebb generáció tagjai közül senkiről sem tudnak, akinek megváltoztatták volna a nevét. Középkorút is csak egyet jegyeztem fel, a legtöbb azonban fiatalok, 25 éven aluli. Valószínű azonban, hogy a további kutatás az idősebbek között is szépszámmal mutat ki olyanokat, akiknek megváltoztatták a nevüket. Hogy erről ma nem tudnak, annak az az oka, hogy — mint már mondtuk — az egész közösség a második nevet tartja valódinak s idők folyamán az eredeti név kiesik a köztudatból. Az új nevet az írásbeliség is rögzíti: a régi anyakönyvek nincsenek meg, nem lehet tehát tudni, hogy a hivatalos helyen is mondott és beírt név eredeti-e, vagy pedig megváltoztatott.

Maga a névcseré a feljegyzett esetekben kicsiny, néhány hónapos korban, vagy egy-kétéves korban történt.³⁹ Nincs ugyan szorosan ehhez az időponthoz kötve, azok a betegségek azonban, amelyeket névcserével gyógyítanak, leggyakrabban a csecsemőkorban jelentkeznek. (Lehet továbbá az is, hogy idő-

³⁷ B. L. (Hidas-Andrásfalva) súlyos betegen jött haza a háborúból. Elvitték Buta Ferinéhez Kakasdra s az meggyógyította. «Az alamóniumot megolvassza, imáccságot mond, fejemre tettek valami ruhát s laörba vízbe öntik s minnyá megmutassa, mitő lett a baj. Mindent kimutat az az ólom a vízbe, koporsót, halát, mindent.» Sz. A.-né (Hidas-Istensegits) kislányát «jeccség»-ről gyógyították. «Éty kis ont olvasztott kalánba, az esparba, elkért éty félcsipőrt vizet, a közbe míg az az on olvadott, az imáccságot az onra rea monta. Akkor a gyerek fejire terített éty szünegét, a csipőrt a vízzel fölötte tartotta és az onat béöntötte a vízbe, csak csérszegett. Aszt kivétte, újra olvasztotta s beléöntötte, ugy teccik háromszor. A fél csipőrt vízből a gyereket megmozdattam, itattam belőlle, a maradékot odaöntöttem a kapu mellé ahol nem járnak.»

³⁸ A név onnan származik, hogy olyan vizet itatnak a gyerekekkel, állattal, amelybe *parazsat vetnek* (dobnak). B. F.-né (Hidas-Istensegits) is szokott «vizet vetni». «Tiszta vizet hoztam bé, keresztet vettem (vetettem) rá, elmontam a miatyánkot, az üdvözetet, hiszékéggyet, a gyermekét istennek ajáltam, ha halni való, ha pedig élni való, akkor a jóisten aggyon néki éllő napot, három szemécske szent belévettem a vízbe»... (Itt tovább nem mondta, attól való féltében, hogy valami tiltott dolgot művelt.) Konez Ilona Hadikújfaluban (Bácska, 1942) így jegyezte fel a vízvetést: «Ha valakit megvernek szemmel, vagy ha csirkét, borjút megigéznek, akkor kell szenes vizet vetni, akkor menten meggyógyul. Akkor szóltanul kell a kútról vizet hozni, a kannára keresztet vetnek, akkor vizet mernek bele s most a kannával vetnek keresztet, akkor a kannával keresztet vetnek a *sparherc*-re és három darab szent kell a vízbe belevetni, az közben 3 miatyánkot, 3 üdvözlégyet mondanak és bévetik a szent és ezután jön a vízvetés: Vetem a vizet (pl.) Mária, erdőnek, mezőnek minden ága-bogából, mint Mária vette Jézusnak szent Jováki kútjából. Ha fehérség igézte, akkor azt mondják «szájjon a főköttő alá», ha férfi, akkor «kalap alá». «Valahány szem megnézte, annyi angyal szájjon melléje vigasztalására. Aztán háromszor ad inni a betegnek a szenes vízből, 3-szor locsolják a szívit, agyát, talpát, mikor mind összelocsolták, azt a szent papírkába vagy rongyba becsavarja és a feje alá teszi. Azután pedig a vizet a háztetőre fellocsolják s azt mondják, hogy akkor igézzék meg, mikor ezt a házat.»

³⁹ Viszonylag már idősebb korban csak egyetlen névváltoztatás történt: Bácskában 5 éves korában változtatták meg egy beteg kislány nevét. (Lásd a köv. jegyzetben.)

sebb korban — ha hasonló betegségek lépnek is fel — a név már annyira hozzánő, hozzátartozik a viselőjéhez, hogy elvételére azért sem gondolnak.)

A szokás el volt terjedve az egész bukovinai székelység között, vallásra való tekintet nélkül, s ismerték és éltek vele a moldvaiak is.⁴⁰ Az egészen friss névcserek mutatják, hogy ma sincs elmúlóban, s hogy hisznek a névváltoztatás gyógyító hatásában. A szokás közkeletű voltára (s a névváltoztatás egyéniségmegváltoztató hatására) jellemző, hogy a részeges embert azzal fenyegetik: elveszünk a nevedről, ha sokat iszol! Mondják ugyan, hogy «a mostani tudósok ellenzik», de ez csak az idegennek szól. A többféle oldalról jövő felvilágosító munka hatása következtében igyekeznek azonban a névcsere eredeti okát, módját, jelentőségét utólag bizonyos mértékig átformálni. A már említett B. V. tagadja, hogy nevét betegség következtében változtatták volna meg. Szerinte az apja Vilmosnak íratta be, de a nagynénje nem szerette ezt a nevet s azért a kereszteleésnél már Imre lett. Erre vonatkozó egyéb adataim viszont betegséggel kapcsolatos névváltoztatás mellett tanuskosnak.⁴¹ M. A. úgy mondja el fia névváltoztatásának történetét, hogy a szomszédok a p a p o t is megkérdezték (míg ő o r v o s s á g é r t volt), hogy el lehet-e változtatni. De szerinte nem ért az többet, mint döglött lovon a patkó, csak az orvosság használt.⁴²

B. L. (Hidas—Andrásfalva) kisfián «rángatás» volt, azt hitték, megijedt valamitől. Megváltoztatták a nevét, de a betegség nem mult el. Kórházba kellett vinni, az *agya hárttyikájánál víz volt, aszt leszí patták*, s meggyógyult.⁴³ Az apa szerint csak megmarad a régi név, Anti (a nagyapja neve), mert hiába változtatták meg. «De az ember ojankor a kőhöz is hozzákap.»⁴⁴

⁴⁰ Minthogy ezen a téren további kutatást remélünk, közlöm az eddigi adatokat: *Hidas-Andrásfalva*: Győrfi (Vargadám) András ref. 25. é. — Péter; Biszak Anti ref. 1. é. — Lajos.

Lengyel-Andrásfalva: Fábián (Luka Pista) Kati ref. 17. é. — Juli.

?-*Andrásfalva*: Sebestyén ? rk. — Anti.

Hidas-Istensegits: Váncsa (magy. Babos) Domokos 40 é., rk. — Vilmos; Molnár (Ráfel) Imre kb. 24 é., rk. — András; Beréti (Csiki) Vilmos 21 é., rk. — Imre; Kerekes Gergely 6 é., rk. — Géza.

Duzs-Istensegits: Nagy Anna 9 é., rk. — Brigitta (Bácskában, 5 éves korában).

Kéty-Hadikfalva: Kovács Enci (Emerencia) 20 é., rk. — Erzsébet; Csernik (magy. Fazekas) Pál 13 é., rk. — Ferenc; Biró (Csámpár) Zsuzsanna 21 é., rk. — Margit. (Moldován Vilma közlése.)

Szárász-Diószin (Moldva): Duma Mica rk. — Borbála. (Maksay Ferenc feljegyzése.)

A józseffalviak és fogadjisteniek adatai hiányoznak. Kérdőívemre vagy negatív választ kaptam (ezt azonban inkább a tüzetes kérdezősködés, mint adatok hiányának tulajdonítom), vagy egyáltalán nem kaptam feleletet.

⁴¹ Egyházi anyakönyv nincs helyben, de a lelkész nyilvántartásában «Vilmos» szerepel. Ellenőrzésre szorulna a következő adat is:

Török Pál írja Kakasdról (andrásfalvi katolikusok): «Kelemen Szilvesztert Csucsuk Andrisnak hívják. A Csucsuk apjukról maradt rájuk. Szilveszternek keresztelték, de elejétől Andrásnak hívták. Az apja kívánta Szilveszternek nevezni, de az asszonyok összefogtak és Andrásnak nevezték. A többi négy-öt eddig kértezett eset is hasonló.»

⁴² Mint egyébként kiderült, a gyógyítást keresztanyja, Várda Barbina végezte, aki füvekből, virágokból tudott orvosságot készíteni.

⁴³ Hidason tartózkodásunkkor várták vissza a kisfiút a kórházból.

⁴⁴ A gyógyító-célú névváltoztatás mellett ismerünk a székelyeknél egyéb indítékokból történő névváltoztatásokat is. Pl. Balog Elődöt Edének hívják, mert szokatlan neve miatt csúfolták a többi gyerekek. Több példa van a székelyek közé került román nevű egyén vezeték-, illetve keresztnévének a közösség által történő (nem hivatalos) megváltoztatására. Ezeknek és a nevekkal kapcsolatos egyéb kérdéseknek a vizsgálatával más alkalommal foglalkozunk.

Adatainkból kiderül, hogy a bukovinai székelységnél a betegség gyógyítását célzó névváltoztatás szokása ma is életben van. A magyar nyelvterület más részéről azonban erre vonatkozólag is aránylag kevés adatunk van. Szendrey Zsigmond említi a névváltoztatást, mint a külső megváltoztatásának (az ártó hatalmak félrevezetését célzó) másik irányú fejlődését,⁴⁵ de nem tudjuk, milyen adatokra támaszkodik.

Szerencsen egy beteg agyhártyagyulladásos leányt úgy akartak meggyógyítani a szülei, hogy rávettek egy másik (szegény) leányt arra, hogy vegye fel a beteg ruháit, feküdjön annak az ágyába és a nevüket is cseréljék ki.⁴⁶ Nagylen-gyelben (Zala m.) elváltotztatják a gyermek keresztnévét, ha a nehézség bántja (Nyr. VII, 230). Ugyanerre a szokásra idéz adatot Gönczi Göcsejből (306), Jankó a Balaton-vidékről (314). Földesen (Hajdu m.) ha a gyermeket a nehézség bántja, akkor azt a ruhát, amiben a nehézség felütötte, a háztetőre kell vetni, hogy ott hadd rohadjon el; aztán a gyereket el kell vinni búcsújáró helyre, ott fekete ruhát varratni neki, aztán viselje addig azt, míg el nem szakad. Meg aztán a keresztnévét el kell változtatni másra (Szendrey adata). Désen «ha valaki nyavalyatorós, öltöztessen az anyja egy babát a gyermek ruhájába, keresztelje a gyermek nevére s állítsa a falu végére. Addig, amíg ott van, hívják a gyermeket más néven. Az ördög a babát elviszi s a gyermek meggyógyul» (Nyr. XII, 45).^{46/a}

Figyelemreméltó adatokat közöl Holló Domokos a Felső-Tisza vidékéről a beteg gyermek gyógyításáról: «A Felső-Tisza vidékén kiadják a gyermeket az ablakon, névleg eladják és szintén valamilyen csúfnevet, rendszerint állatnevet adnak neki és e néven hívják haláláig. Így keletkeznek az úgynevezett ragadványnevek, amelyek a falusiaknál majdnem mindenütt szokásosak.»⁴⁷ Sajnos, konkrét példákkal adós marad, ami adatai értékéből sokat levon.⁴⁸ Feltűnő, hogy a máramarosi románoknál majd 50 évvel előbb szinte szösz szerint ugyanezt jegyezték fel: «Ha valamelyik családban a gyermek igen nagy beteg, az ablakon keresztül kiadva névleg eladják, tényleg azonban a családi körben marad úgy azonban, hogy ezáltal nem használják a keresztségben nyert nevét, hanem más, többnyire állatnevet — mint minő Lupuj (Lupus) — adnak neki s ezen a néven hivatja ő maga is magát egész életén keresztül.»⁴⁹

A beteg gyermek nevének a megváltoztatása különben — Candrea adatai szerint — egész Románia területén szokásos. Olténiában azt a gyermeket, amelyik több halvaszületett után születik, «pusztulás utáni»-nak (*după pierit*) nevezik. Ennek az első életbenmaradt gyermeknek a nevét gyakran változtatják, kifúrják a fülét és gyűrűt adnak rá, amelybe beírják az új nevét. Első nevét téglára írják és azt bedobják egy folyóba.⁵⁰ Filiási községben pl. megbetegedett egy *Voica Gatan* nevű gyermek, s amikor rángatózni kezdett, éjszaka «stat»-ot égettek neki: a *Voica* nevet egy téglára írták, bedobták a Jiuba és a *Rita* nevet adták neki, s ezt viselte azután.⁵¹ A névváltoztatáshoz abban az esetben folyamodnak, ha olyan súlyos beteg a gyermek, hogy más módon való meggyógyításához nincs remény. Azt hiszik, hogy ha a keresztnévét új névvel cserélik fel, az ördög elveszti szem elől és sohasem fogja megtalálni. Egyes esetekben a gyermeket másodszor is megkeresztelik, de minden ünnepélyesség nélkül. Olt megyében az epilepsziás gyermek anyjának egymásután 9 pénteken 9 kancsócska vizet kell hoznia reggel éhgyomorra egy tiszta forrásból. A kilencedik pénteken napkelte előtt jön a pap — szintén evés előtt —, s a nélkül, hogy valaki is tudna róla, újból megkereszteli a gyermeket, megváltoztatja a nevét, hogy a tisztátalan lélek többé ne ismerje fel.⁵²

⁴⁵ Népszokásaink lélektani alapjai. Ethn. XLV, 10.

⁴⁶ Gönyei Sándor szíves közlése.

^{46/a} Az utóbbi adatokra Szendrey Ákos volt szíves felhívni a figyelmemet.

⁴⁷ Ethn. XLVI, 33.

⁴⁸ Ilyen eredetű ragadványnevekre — tudtommal — magyar nyelvterületen nem tudunk példát.

⁴⁹ Ethn. II, 363.

⁵⁰ i. m. 409.

⁵¹ i. m. 410.

⁵² Uo.

Azt a gyermeket is megkeresztelik másodszor, aki nem tudja visszatartani a vizeletét és másképen nem lehet meggyógyítani.⁵³

Az új név, amelyet a beteg gyermeknek adnak, rendszerint *Lupu* (*Lupa*) «farkas», ritkábban *Ursu* (*Ursa*) «medve», vagy *Zmea* «sárkány»; de ilyen neveket is adnak, mint: *Grozavu* (*Grozava*) «borzalmas», *Grozea* «félelem», *Uritu* (*Urita*) «csunya» stb.⁵⁴

A román és a magyar (bukovinai székely) adatok összevetése után a kettő közti kapcsolatot aligha lehetne kétségbevonni, illetőleg a magyar szokásban a román hatás meglétét tagadni. Annál is inkább, minthogy a névváltoztatás szokása a románoknál igen régi keletű, erről írásos emlékeik és népmesei adataik is tanuskodnak.⁵⁵ A kérdést természetesen még alaposan meg kell majd vizsgálni, kiterjeszkedve a román-magyar együttélés adta egyéb hatásokra, illetőleg kölcsönhatásokra is.⁵⁶

Mindenestre meg kell jegyeznünk, hogy ezt a szokást ugyancsak nem lehet speciálisan egyik vagy másik néphez, illetőleg területhez rögzíteni. Megvan a jugoszlávoknál is, akik a beteg gyerek nevét *Vuk*-ra (farkas), vagy *Zmaj*-ra (kígyó, sárkány) változtatják. A lengyelországi és déloroszországi zsidók ugyanígy más nevet adnak a beteg gyermeknek, a fiút *Alter*, a leányt *Babe* néven nevezik, s ha a halál anyala jön, «öreget» (*Alter*) s «vénaasszonyt» (*Babe*) talál, elmegy anélkül, hogy ártana nekik.⁵⁷ «Primitív» népeknél pedig köztudomásúan ismert jelenség, akár abban nyilvánul meg, hogy a nevet a megrontástól való félelem következtében titkolják, vagy az ártó szellemek ellen való védekezésből csunya nevet adnak, vagy a nevet gyógyítási szándékból megváltoztatják, esetleg megváltoztatják akkor is, ha életüknek valamilyen fontos korszakába lépnek (= más emberré lesznek).⁵⁸

Befejezésül ismét hangsúlyozzuk, amiből kiindultunk, hogy a névnek az identifikáción túli funkciója nem fogható fel kizárólagos «primitív» jelenségnek. Még akkor sem, ha a felhozott példákhoz hasonlókat már egyáltalán nem tudunk felfedezni európai, vagy általában civilizált népeknél. Valódi összefüggéseikben ugyanis akkor fogjuk látni ezeket a jelenségeket is, ha változásaikban vizsgáljuk őket. Ha a névnek valamilyen funkciója, vagy a névadásnak egy régebbi formája valami oknál fogva üressé, tartalmatlanná vált, akkor a régi forma csak úgy maradhat meg, ha új magyarázatot (tartalmat) kap, ellenkező esetben a megváltozott körülményekhez képest formailag is megváltozik, esetleg teljesen megszűnik. A gonosz szellem félrevezetése csunya (vagy más) név adásával, vagy a betegség gyógyítása a név megváltoztatása útján — olyan mértékben vesztek el jelentőségüket és értelmüket, amilyen mértékben helyettesíteni tudja a funkciójukat (mindenki szemében) az orvostudomány, azaz orvostudásuk, megszűnésük a világkép bővülésének, a civilizáció terjedésének, az orvostudomány fejlődésének a függvénye.⁵⁹ Magának a névadás mikéntjének a kérdése azonban továbbra is időszerű, hiszen a gyermek

⁵³ Uo.

⁵⁴ i. m. 411.

⁵⁵ Candrea i. m. 410—11.

⁵⁶ Koncz Ilona jegyezte fel Hadikújfaluban (Bácska, 1942): B. E. Jassiban szolgált, Romániában. A gazdája beteg volt. Mikor egy pincét építtetett, megmérték valakinek az árnyékát s azt is beleépítették. A gazda meggyógyult, de akinek az árnyékát megmérték, meghalt. Árnyékmérésről azelőtt nem hallott.

⁵⁷ Candrea i. m. 411. Az irodalom, ahonnan C. az adatait veszi, a 413. lapon.

⁵⁸ V. ö. Candrea i. m. 411, Solymossy, Zlinszky, Lovas i. m., de a példákat tetszés szerint lehetne még szaporítani. Csak Csernyecovot említjük az újabb irodalomból, aki az obi-ugorok hasonló szokásaira hívja fel a figyelmet.

⁵⁹ Ilyen szemszögből nézve érthető a «peremvidékek» (azaz kultúrközponttól távolos, a nagyobb közösség vérkeringéséből kiszakadt vidékek) «ősi» sajátságokat megőrző tulajdonsága.

hozzátartozói minden születésnél újból és újból a névválasztás problémája előtt állnak. A régi kötött formák itt is változásnak vannak kitéve, az életforma változása következményeként. Úgy látszik, hogy az elhalt ő s nevének örökléséből ott vált általában a nagyszülők nevének öröklésévé, ahol a család együtt élt a nagyszülők haláláig, s a vagyon ugyancsak a nagyszülők kezében maradt, így módjukban volt irányítani a név választását is. Feltetésünket látszik igazolni az a már idézett adat is, amely szerint a nagyapa egy hold földet helyez kilátásba a gyermeknek arra az esetre, ha az az ő nevét viseli majd. «Már most kezdik felejtetni itt Magyarországon, de Bukovinában nagyban megvolt» t. i. a nagyszülők nevére való keresztelés szokása. Ez a változás, amely az utóbbi időben valóban kimutatható, arra vezethető vissza, hogy a régi anyagi függőség teljesen megszűnt a szülők és a nagyszülők között. Talán nem tévedünk, ha arra gondolunk, hogy a legkisebb gyerekek valamelyikének a szülő nevére való keresztelése ugyanilyen indítékra vezethető vissza.⁶⁰

A név és viselője közti belső kapcsolat hite — különböző megnyilatkozási formákban — ma is befolyásolja a gyermek nevének a kiválasztását. A szülő olyan nevet szeretne adni gyermekének, amelyik szerencsét hoz rá, jó irányba viszi életsorsát. Olyan emberek nevét választja, akiknek a sorsát is szívesen szánja neki. Ilyen szempontból nézve szerves kapcsolatot láthatunk — mutatis mutandis — az «óvónevek» és a gazdag keresztapa által adott név, vagy a feltörekvő szegény ember választotta «úri» nevek között.⁶¹

Névanyagunk és névadásunk ilyen szempontú («névélettani») vizsgálata még alig indult meg. Pedig ahhoz, hogy az arra illetékesek az adatok etnológiai kiértékelését elvégezhessek, minél nagyobb összehasonlító anyagra volna szükség. A vizsgálatnak ki kell terjednie a nevek minden rétegére (tehát a ragadványnevekre is), térben pedig a magyar nyelvterület minél nagyobb részére. De nem lehet leszakítani a szorosan vett népnyelvi anyagra, mert hiszen a kutatásnak éppen az egyik legjelentősebb szempontja lesz a különböző társadalmi változások szerepének tisztázása a név funkcióváltozásában.⁶²

Lőrincze Lajos

La dénomination chez les Sicules de Bucovine des comitats Tolna et Baranya.

La conception selon laquelle, chez les peuples civilisés, le nom ne tient d'autre rôle que celui de l'identification, et que ce ne sont que les peuples primitifs qui lui attribuent une importance plus grande, est assez générale.

L'absurdité de cette conception est prouvée par les coutumes relatives aux noms que les Sicules de la Bucovine (Roumanie), établis dans le Sud de la Hongrie (comitats Tolna et Baranya) conservent encore de nos jours. Craignant qu'après la naissance de l'enfant les mauvais génies ne lui fassent du mal, on lui en substitue un autre, ils appellent

⁶⁰ «Ha több fiú volt, akkor a kisebb maradt az öregekkel, de 2—3 évig az egész család együtt maradt és közösen dolgoztak, közösen vettek a többi fiúnak házat»... (Koncz Ilona felj. Hadikújfalu, 1942).

⁶¹ A névadás materiális indítékának érdekes példáját mutatja be Tárkány Szücs Ernő: «Dánoson (Kalotaszeg) Miklós István egyik fiát István névre keresztelte a század fordulóján azért, hogy ősi földbirtokukat telekkönyvi átírás nélkül adhassa át ugyanazon fiának és ezzel megkerülhesse a különböző vagyonátruházási illetékeket. Ezt a szokást a Miklós-család egy másik ága is átvette, majd a harmadik is, s amikor az egyik fiú Zentelkére ment «vő-nek, magával vitte» (A népi jogéletkutatás problémái a Nagy-Alföldön 8. kny. az Alföldi Tud. Gyűjtemény II (1946—47) kötetéből).

⁶² Hogy az értelmiségiek között is milyen adatokra számíthatunk, arra A. I. középisk. tanártól tudok frappáns példát: Kb. 40 éve igen sok szerencsétlenség érte a családjukat. Hogy a csapások megszűnjenek, a nagyanya (főjegyzőné) tanácsára szerencsétlen (13 betűből álló) nevüket megváltoztatták. Lényegében hasonló adatot közölt Bálint Sándor is. Szegedi Füzetek II (1935), 168—9.

l'enfant par un autre nom que celui qu'il recevra au baptême. La même coutume a été enregistrée chez les Sicules de Transylvanie où l'on appelait l'enfant jusqu'au baptême « Nemtudomka » (Petit-Anonyme) et « Picike » (Minuscule). A Galgamácsa (com. de Pest), l'enfant portait jusqu'à son baptême le nom de son septième arrière-grand-père (ou grand mère) pour duper l'esprit malin. Chez les Hongrois, c'était une vieille coutume de duper les génies malfaisants, à l'aide des noms, car déjà parmi les noms des XIIe—XIIIe siècles nous trouvons des noms comme Szemet, Nemvög, Nemel, Halaldi etc. qui prétendaient défendre leur porteur en soulignant sa nullité, (szemét = ordure), ou en niant son existence (nem él = ne vit pas).

Si, chez les Sicules de la Bucovine, malgré les précautions multiples, l'esprit malin échange tout de même l'enfant, on « cuit » celui-ci. Le rite doit être pratiqué par des femmes portant un seul nom.

Si, après le baptême, l'enfant tombe si gravement malade qu'on ne peut le guérir autrement, on « lui ôte son nom », c'est-à-dire, on change son nom, pour qu'il perde la maladie avec l'ancien nom qu'il portait. Après le changement de nom tout le monde, l'appelle par son nouveau nom, et les nouveaux dénommés ne reconnaissent que leur deuxième nom comme véritable et ils y tiennent toute leur vie. Ils n'apprennent qu'à l'école ou au service militaire quel était leur nom originnaire.

Le changement de nom proposé par quelque « sage-femme » se fait souvent en appelant à haute voix l'enfant malade par son nouveau nom et il reprend immédiatement ses sens. En même temps qu'on change le nom de l'enfant, on a l'habitude de lui mettre les vêtements à l'envers, ou bien de le baigner, de lui donner de nouveaux vêtements et de jeter ses vieux vêtements dans le fleuve. Il arrive aussi que quelque parent de l'enfant jeûne pendant 7 semaines, à partir du jour du changement de nom. Ces coutumes accompagnent parfois le changement des noms, mais n'en font point partie intégrante. C'est qu'on essaie de différents traitements pour guérir les grands malades. Le traitement à l'eau chargée de gaz carbonique (et l'incantation) sont fréquents, ainsi que le coulage de plomb pour démontrer l'origine de la maladie. Cette coutume est répandue parmi les Sicules de toute la Bucovine, mais elle était aussi connue et pratiquée par les Hongrois de Moldavie. Quant à la croyance aux effets du changement de nom, changement d'individualité et d'âme, il est caractéristique qu'on menace l'ivrogne en lui disant : « Nous t'ôtons ton nom; si tu bois trop ! »

L'emploi de « noms » protecteurs, ainsi que le changement du nom de l'enfant malade sont des coutumes connues également en Roumanie. (A ce sujet voir la matière vaste et intéressante que I. Aurel Candrea communique dans son ouvrage intitulé « Folklorul medical roman ».) La comparaison de nos données avec les données roumaines prouve qu'il nous faut admettre l'influence roumaine dans les coutumes hongroises, c'est-à-dire qu'il nous faut supposer que l'influence des anciens milieux roumains a contribué grandement à la conservation de ces coutumes parmi les Sicules.

En ce qui concerne le choix du vrai nom de l'enfant, les Sicules de Bucovine ont conservé des coutumes qui se sont conservées jusqu'à nos jours. L'essentiel en est que l'enfant hérite du nom de l'ancêtre ou du parent défunt. D'habitude les premiers-nés reçoivent les noms de leurs grands-parents. Il n'est plus possible aujourd'hui de discerner nettement le rôle que les grands-parents vivants et défunts tiennent dans la dénomination, les grands-parents vivants s'attachant à ce que leurs noms subsistent dans leurs petits-enfants. Ils y contribuaient même en faisant transcrire une partie de la fortune dont ils disposaient jusqu'à leur mort, au petit-fils qui portait leur nom. L'enfant reçoit rarement le nom de ses parents, excepté dans le cas où le père se trouve en grand péril ou qu'il est près de la mort, par ex. s'il est en guerre et qu'il n'y ait pas d'espoir qu'il revienne. Le nom d'un enfant mort est souvent répété, de même on donne volontiers à l'enfant né d'un deuxième mariage le nom du premier époux. Il n'est question du nom de la parenté que quand il s'agit de parents défunts. Dans ce cas, par contre, les parents se voient obligés de conserver le nom de leur cousin, surtout si la mort de celui-ci est survenue à la suite d'un accident tragique. Nous avons enregistré également que les femmes dont le mari ou les fils ont été tués à la guerre demandent à la parenté de leur mari de baptiser leurs enfants sous le nom des défunts. La solidarité de la parenté se manifeste en ce qu'elle adopte les noms qui sont en usage dans la famille entière et les donne à ses enfants. Ainsi les noms des cousins sont souvent identiques. La parenté intervient aussi dans le choix des noms, elle manifeste des désirs et donne des conseils.

En ce qui concerne la dénomination, le hasard aussi y tient un rôle : si l'enfant non encore baptisé est par hasard appelé d'un nom quelconque, c'est ce nom-là qu'il recevra au baptême.

Le nombre de noms qui sont donnés sous l'influence du calendrier est bien inférieur à celui des noms fournis par la parenté, mais il est toujours assez considérable (les

Sicules de Bucovine étant un peuple à famille nombreuse). On trouve aussi les noms des saints du jour de la naissance, du baptême ou des jours proches de ces dates. Il y a des familles qui estiment particulièrement tel ou tel saint, aussi est-ce le nom de ce saint qu'ils donnent à leur enfant. Ces derniers temps on a pu constater des changements dans l'ordre constant de la dénomination dont les causes sont à chercher dans les changements survenus dans la forme et les circonstances de la vie du peuple bucovinien.

Néprajz és településtörténet.

Néprajz és településtörténet egyaránt a mult század második fele óta érlelődtek modern értelemben vett tudománnyá. A kiindulás pontjai — mint mindenütt — náluk is egyfelől érdekességeket kereső leírások voltak, másfelől pedig megfigyelt jelenségek okait kutató, multba nyúló magyarázatok. Így az egyes népek-tájak furcsaságait leíró néprajznak, valamint a hagyomány szálait visszafelé is bogozgató történeti etnográfiának megfelelően a településtörténet is két gyökérből indult: 1. tájak és lakóik történetéből (itt előbb-utóbb szükségképp fölmerült a lakók beköltözésének, letelepülésének problémája) és 2. a településformák eleinte földrajzi szemléletű formális vizsgálatából, mely a genetikus és magyarázó szempontokkal csakhamar kifejezetten történeti stúdiummá egészült ki.

Hogy a néprajz és településtörténet megfelelő vonalai mind a két ágazatban milyen szorosan kapcsolódtak egymáshoz, arra vonatkozóan elég, ha előljáróban csak egy-egy tényre utalunk: a magyar tudományos életben elsőnek etnografusok — mint Jankó János és Györffy István — irányították a történetkutatók figyelmét arra, hogy valamely táj és lakói történetében nem az ott lejátszott csaták vagy birtokosok változásai a jellemző vonások, hanem az ott élő nép belső élettörténete, mely eladdig ismeretlen, sajátos forrásokból, a településtörténet bontakozó módszereivel volt megismerhető. A mérleg másik oldalán: külföldön ugyanakkor éppen a historikusok adták a történeti néprajz kezébe azokat a forrásokat és szempontokat, melyekből a holtak látszó településformák eredete és történeti alakulása megmutatkozott.

Ma, amikor a néprajz és a településtörténet is túljutott már a kezdet tapogatódzásain, világosabban látszanak a közös vonások, de a végső célkitűzés, tárgy, szemlélet és módszer közti eltérések is.

Lássuk a közös vonásokat. Mindenekelőtt a településtörténet, mint a társadalomtörténet egyik szerves résztudománya, éppúgy a közösségi élet jelenségeivel és alkotásaival foglalkozik, akárcsak a néprajz. Mivel pedig a társadalmi élet jelenségei egymással szervesen összefüggnek, a településtörténet éppoly kevéssé kezelheti a település tényeit az élet más dolgaitól elszigetelten, ahogyan a néprajz sem teheti azt az építkezés, viselet vagy táplálkozás tényeivel. Ennek felismerése óta jutott túl a néprajz a pusztán leíró-ábrázoló módszer határain s ezzel számol a településtörténet akkor, midőn a «kik, mikor, honnan, hová, hogyan települtek, milyen formákba és milyen rendszerben?» alapvető kérdésein túl arra is feleletet keres, hogy milyen volt a települések gazdasági-társadalmi-közigazgatási szerkezete, milyenek műveltségi, népi viszonyai, milyen a földrajzi környezete. A kollektív jelenségek vizsgálatából még valami következik: a társadalomtörténetnek jobban van alkalma törvényszerűségek megállapítására, mint a história csak szinguláris jelenségeket regisztráló más ágainak és ebben is az etnográfiával mutat közösséget, hiszen a néprajz műveltség szerkezetek törvényszerűségeit is keresi.

Azután: mindkét tudomány számára egyaránt döntő jelentősége van a térszemléletnek. A településtörténet — ismét más történeti stúdiumokkal szemben — térben mozgatja szereplőit, a néprajz műveltséganyaga pedig természet-szerűen a kultúrát hordozó néppel együtt változtatja helyét. Tehát a vizsgálódás mindkettejükénél területi egységekbe köthető társadalmi egységekből fog kiindulni: egy falu különböző foglalkozású, vagyonú vagy etnikumú tagjainak összesége is lehet ilyen egység, de lehet maga a falu, egy sokfalus

közigazgatási közösség, egy etnikai vagy földrajzi táj, egy egész nép, ország vagy kontinens. Közös végül — bár, mint látni fogjuk, érezhető különbségekkel — az időszemlélet is, hiszen nemcsak a történetnek kell időbeli folyamatokat, fejlődést ábrázolnia, hanem a néprajz műveltséganyaga is szüntelenül változik az idők során s ez a változás az etnográfia számára egyáltalán nem közömbös.

Am mindezekben az érintkező pontokon az is megfigyelhető, hogy néprajz és településtörténet más-más egészbe illesztik bele közös részeredményeiket s módszertani eljárásuk is csak helyenként mutat egyezést.

A közösségi élet jelenségeiből az etnografus számára alig mond valamit az, ami csak a nagy tömegből társadalmilag kiemelkedő kis embercsoportra vonatkozik, annak alkotása s így sem a közösség általánosan ismert műveltségjavi közé nem számítható, sem egy-egy nép kultúrállagának jobb megismeréséhez nem segít. (Ezek a jelenségek a néprajznak legfeljebb hatásaik szempontjából tanulságosak.) Ugyanilyen kultúrjavarak viszont — gondoljunk csak a város-településekre vagy földesurak, egyházak egy-egy falun belüli objektumaira — a településtörténész vizsgálódásainak tengelyében állhatnak.

Továbbá: a településtörténész azért fogja kutatni elmúlt korok települési állapotát és települési folyamatait, hogy azokat a *közösségi élet* egyidejű teljes képébe illessze bele s rajtuk keresztül társadalmi, művelődési folyamatokat, változásokat, fejlődésmeneteket ismerhessen meg. Az ő szemében tehát egy-egy korszak jellemző megnyilvánulásai vagy egykori fejlődés állomásai lesznek a jelenségek. Az egykori műveltségjavak (épület, használati tárgy) viszont csak közvetve, funkciójukon keresztül érdeklik; ha t. i. azokból az egykori életmenetre, a művelődési alkotás folyamatára következtethet. Az etnográfia ugyanakkor embercsoportok egykori élete és műveltségi folyamatok helyett embercsoportok *alkotásainak, műveltségjavainak* kutatásából indul ki, első és közvetlen célja, hogy egy-egy közösség mai műveltséganyagát, annak szerkezetét és a szerkezet törvényeit megismerje s ezt a kisebb és nagyobb közösségek műveltséganyagához kapcsolja. Csak a mai műveltség strukturális és genetikus megértéséért, tehát elemeinek eredetét és alakulását, valamint terjedési folyamatát vizsgálva jut el a néprajz a multba s csak távolabbi, másodlagos feladatként tűzi ki maga elé műveltség-folyamatok mellett életfolyamatok kutatását is. Régi anyagát tehát közvetlenül a mához kapcsolja, a mai állapot megértésére használja fel s ennek megfelelően történeti módszere is descendens, míg a településtörténet változásvizsgálatai inkább ascendens módszerrel folynak.

A két tudomány érintkezőfelületeinek és elkülönülő zónáinak ismeretében könnyebb lesz föltennünk a kérdést: mit adhat egyikük a másiknak? Amikor a néprajz mai műveltségelemek struktúráját, származás szerint való eredetét, vándorlását, keveredését, tehát a műveltségállomány földrajzilag is kötött történeti alakulását, röviden a műveltségfolyamatot és annak mozgató okait vizsgálja: mindezek mögött a műveltségi elemek és a műveltségállomány termelőjét, a társadalomban élő embert is keresi. Amennyiben pedig egy társadalmi egység nem felsőbb rétegektől sajátította el, nem gazdasági-kereskedelmi érintkezés, időszakos vándorlás, migráció útján ismerte meg kultúrjavait vagy azok nem helyben, a táj és a helyi termelőerők alakító hatására képződtek, akkor a kultúrértékek csak a ma ott lakó, tájhoz kötött emberekkel, illetőleg az általuk ott talált s beléjük olvadt «ő» lakókkal együtt juthattak el mostani helyükre; tehát eredetükre az őket hordozó embercsoportok időben is meghatározott eredete fog rávilágítani. Egy-egy táj népcserélődése a helyi, sőt a környéki műveltségjavak cserélődését eredményezi (a jövevények más típusú házakat építenek, más tárgyakat hoznak) és megfordítva: egy-egy népcsoport helyváltoztatása műveltségállományának módosulásával jár (pl. változott éghajlat következtében változtatniuk kell viseletükön, táplálkozásukon, az új szomszéd új darabokat ad át). Joggal hangsúlyozzuk a kicserélődött lakóú táj mellett a környezetét is, hiszen a jövevények beköltözése olyan kultúráramlatokat indíthat meg, melyek a mellettük lakókra, sőt a messze távolba is kihathatnak. Tarka és embercsoportonként elkülönülő, tehát horizontálisan rétegződött mai műveltségállomány

esetén rendszerint különböző eredetű és kevéssé vegyült lakócsoporthoz kell számolni, míg vertikális rétegződés (tehát ugyanazon közösségben egyenletesen eloszlott különböző javak) esetén inkább vegyes eredetű csoportok egymásba való teljes feloldódása lehet az ok. Legkönnyebb a néprajzos dolga, ha egységesen maradt kultúrszerkezetet lát maga előtt, az ilyen mögött rendszerint egységes származású, a történet során szervesen fejlett társadalom («etnikai» csoport) áll.

Am akár ez utóbbi, világosabb kép áll a néprajzos előtt, akár az előbbi komplex kultúrállománnyal van dolga, mindkét esetben a településtörténet ad feleletet a lakók — itt kevert, amott egységes — eredetére, sőt azon felül, ha térben kissé távolabb tekint, útbaigazítást adhat a műveltségjavak átadásánál szerepet játszó felső társadalmi rétegekről, a távolabb élt és a szóbanforgókkal gazdasági-kulturális kapcsolatban állt lakókról vagy az időszakos migrációról is.

Gyakorlatilag a településtörténet éppúgy segítségére lehet a néprajznak problémák fölvetésénél és a kutatóterület kijelölésénél — amikor például egységes eredetű etnikai csoportot vagy kevert társadalmú falut keres ki — mint ahogyan bizonyos jelenségek magyarázatában is kezére járhat: a néprajzi atlaszlapok egy-egy kirívó színfoltja egykori népszigetnek bizonyulhat s tárgyak elterjedési határa egykori nép- vagy népcsoport-határral eshetik egybe, mozgáshoz kötött szokások alakulására a faluforma adhat magyarázatot.

Semmivel sem kisebb mindezeknél az a támogatás, melyet a településtörténet vár a néprajztól. A história legfontosabb forrásai ugyanis, az írott emlékek, csak néhány száz évről adnak felvilágosítást s fényüknél akkor is rendszerint csak egy-egy pillanatra villan meg az életfolyamat. Tehát régibb korokat kutatva, a történetírónak mind gyakrabban kell a régészet, a nyelvtudomány és a földrajz mellett a néprajzhoz is fordulnia, hogy a források hiányát a mai anyagi és szellemi javak formakincsébe sűrített sokszázéves emlékekkel pótolja. A néphagyomány pl. az utolsó három generáció idejére visszamenően majd minden esetben hiteles forrásként használható fel, ha a tájon, a falu képen vagy a lakók összetételében beállott változásokat kutatjuk, gyakran pedig sokkal régibb történeti eseményeknek is emléke maradt a hagyományban. De éppoly fontosak az anyagi kultúra nem élőszóval beszélő emlékei. A mai házfalak, bútort- és viseletdarabok fejlődést, pusztulást, visszafejlődést tükröznek. Impozáns, nagy befektetést kívánó épületek és maradványok inkább szaturált, stagnáló kor maradványai, míg a sűrűn található, de nem nagyigényű emlékek lázas építőmunkára mutatnak.

A néprajz gyakran saját kezdeményezésére vet föl és mindvégig a maga módszerével old meg olyan kérdéseket, ahol az eredményeknek a településtörténet látja hasznát. A műveltségállomány tárgyainak és jelenségeinek vizsgálatakor pl. típusokat vehet föl (egy viseletdarab, a termelési technika egy mozzanata), rögzítheti földrajzi elterjedésüket, összehasonlíthatja őket rokon és eltérő típusokkal s eredményként valamely társadalmi, etnikai csoporthoz, néphez kötheti azokat, meghatározva így származásukat, esetleg a keletkezés vagy átvétel idejét is. Ezzel segít a településtörténésznek, hogy a kultúrjavakat hordozó ember eredetének helyét és idejét megállapítsa. Néha, pl. törékeny tárgyakról, azt is kimutathatja, hogy kereskedelmi érintkezés útján nem, tehát csak áttelepüléssel terjedhettek.

Máskor az etnográfia a településtörténet által regisztrált jelenségek megmagyarázásában, fölvetett problémák megoldásában siet segítségül, főképp mikor a világosabb látáshoz a mai életforma, a gazdálkodási technika vagy a kultúrjavak funkciójának ismerete szükséges. Miért éppen dombok aljára húzódtak a telepések? Miért kis csoportokban fogtak földet maguknak? Ott a földművesgazdálkodás egy fajtája, itt rokon kötelékeken nyugvó, kezdetleges termelési viszonyokkal együttjáró társadalm szerkezet lehet a magyarázat. Egy lépéssel tovább: az etnológia kifinomult módszereivel egy-egy településrendszert a termelési viszonyok és a társadalm szerkezet valamelyik fejlődési fokozatához lehet illeszteni és megfordítva: történeti forrásokból rekonstruált társadalm szerkezetnek, termelési rendszernek a települési megfelelője is megkereshető.

Az eddig érintett kapcsolatok általánosságban vonatkoztak a néprajzra

és a településtörténetre s így szándékosan nem foglalkoztunk mindkettejüknek egy-egy határterületi, egymáshoz szoros közelségben álló, csaknem egymásbaolvadó szektorával.

A néprajz, mikor a műveltségállomány elemeit sorra veszi, külön fejezetben foglalkozik a települések morfológiájával. Tehát leírja és rendszerezi a belsőségek és a határ formáit, majd keresi eredetüket, szükség esetén távoli vidékek formáival való összehasonlítás útján; keresi a keletkezésnél és a fejlődésnél ható tényezőket s keresi a formában kifejeződő rendszert, annak értelmét, célját, funkcióját. Nem tévesztheti szem elől, hogy ezek a formák a településnek olyan elemei, melyeket a többi elemekhez s a település egészéhez szüntelen hatások és visszahatások kapcsolnak. Nem hagyhatja figyelmen kívül, hogy a településformák végső fokon egy embercsoport munkájának termékei, ez az együttélésre szorított embercsoport gyakran egymással szembenálló gazdasági-társadalmi rétegekből tevődik össze, s hogy így a formákban ezek szükségai, lehetőségei, érdekellentétei fejeződnek ki.

A településtörténet az ellenkező oldalról jutott el a morfológiai vizsgálatig. Az ember és a társadalom multbeli életét kutató történettudomány sokáig nem tartotta magához méltónak, hogy ma élő műveltségjavakat vizsgáljon. Mikor pedig elsőízben jött rá arra, hogy a mai településformák messzebb visznek a multba, mint az írásos források, életszerűbbek azoknál s a két forráscsoport egymást elsőrangúan kiegészíti, akkor, mechanisztikusan egyoldalú szemlélettel, hosszú időn át mindig csak népi különbségeket, etnikumok más-más megnyilatkozási formáit kereste a különféle településtípusokban. Sok hiábavaló próbálkozás után ma már a településtörténet is odáig jutott, hogy a települési képen a mindennapi élet, elsősorban a gazdálkodási rendszer, paraszti munkamód nyomait keresse. Egy falu és határának képe a morfológiában jártas településtörténésznek (és itt, tőle el nem választhatóan, a gazdaságtörténésznek is) számtalan részletkérdésre ad azonnali választ. A magános településről tudni fogja, hogy az nem keletkezhetett földközösségi vagy vetéskényszeres gazdálkodás mellett. Tudja majd, hogy tervszerű alap- és határrajz: szabályozó akaratra (úri parancsra vagy közösségi kényszerre), tervszerűtlen alap- és határrajz: szabad foglalásra utal. Kétsoros utcán egymás mellé sorakozó telkek mögött egyéni munkán alapuló gazdálkodást és állandóan terjeszkedő, lassan kialakult belsőséget sejt; szűk helyre, központ köré szorított házaknál egy esetleg védekezni is kényszerült csoport együttes munkájára gyanakszik. Átlátja, hogy az előbbiben jóval kevesebb szerep jut a közösségi, utcai életnek, mint az utóbbiban. Dűlőtérképeken, ha lehetséges, évszázadok sokszoros aprózó-folyamata ellenére is az eredeti földosztási principiumot keresi majd a jöszemű kutató, amiből ismét egykori gazdasági struktúrára és technikai tudásra következtet. Terpeszkedő úri birtok mellett elszorult jobbágytelkek, vagy falu végén meghúzódó földtelen zsellérházak: egykori társadalom-rétegződés tanúságai lesznek számára.

Talán fölösleges hangsúlyoznunk, hogy a formák keletkezésénél az említett gazdasági okokat nem lehet kizárólagosnak tartani, hiszen mellettük egy sereg más tényező is közrejátszott. Helyenként döntő jelentősége volt a földrajzi környezethez való alkalmazkodásnak; háborús veszély kezdetleges védőrendszer kiépítését tehetette szükségessé; etnikai sajátosságok, szakrális követelmények különleges típusokat alakíthattak ki; a település a lakók népi és vallási tagozódásához is idomulhatott.

A történettudomány elsősorban fejlődést vizsgál s így a településformákban a megalakulás idejének maradványai mellett a máig való szüntelen változás emlékét is keresi; a mostani helyzet keresztmetszetét adó mai formaképet dinamikus szemlélettel rétegeire bontja s megkísérli, hogy hosszsmetszetként is kiértékelje. Sőt azzal sem elégszik meg, hogy pusztán a lassú növekedés, fejlődés vagy viharos történelmi események — háborús pusztítás, népcsera — nyomait keresse egy-egy falu telek- és határrajzán, hanem — ismervén a termelési rendszerek hosszas stagnációjának és ugrásszerű átalakulásának gyakori jelenségét — a településformákban főként ezek vetületét látja majd. A mai Magyar-

ország határarajzait például túlnyomórészt a mult század második fele óta folyó rendszeres tagosítások alakították ki, azt meg a gabonakonjunktúra nyomán végleges túlsúlyra jutott szántóterületek, valamint a paraszti kisbirtoknak az úrbérrendezés és a jobbágyfelszabadulás során betetőződött önállósulása és helyhez-kötődése tette szükségessé. A tagosítást megelőző határrendszer kezdetei a XIII.—XIV. századig mennek vissza, mikor a földművesgazdálkodás először vált fontos tényezővé magyar földön s amikor későbbi faluszerkezetünk alapjait a föléjük épülő feudális renddel együtt megvetették. Ezen a renden a középkor végén nagy számban elpusztult faluk határának beolvadása vagy az újkori allodizálás csak részleteiben módosított s lényegében a törökdúlta területeken is csak a régi alapokon épült minden újjá.

Jellegzetes falu- és határtípusok (pl. irtásos vagy mérnöki tervek alapján épült települések) kora gyakran egész pontosan meghatározható; máskor a folytonos változás és a formák területi eltolódása során a viszonylagosan régibb eredetet lehet bizonyítani. Forgalomból kieső maradványterületek pl. archaikusabb faluképeket őriznek, mint a központokhoz közelesők; az alaprajz jobban konzerválódik, mint a házak; az anyaghoz (pl. vízhez, úthoz, árokhoz) kötött dűlőformák jobban, mint a csak eszmei határokkal kijelöltek.

Mindezek a problémák közösen foglalkoztatják a néprajz és a településtörténet egy-egy ágazatát s velük együtt még a településföldrajzot és a történeti földrajzot is. Ezen a területen szemléletük és módszerük sem különíthető el egymástól határozottan s a kutatás nyersanyaga ugyancsak közös náluk: mai formákból, régi térképekből, írásos emlékekből és a régészet adataiból tevődik össze. Azon az úton haladnak tehát, hogy a körvonalalaiban már bontakozó településtudományban oldódjanak föl.

Nálunk, ahol sem a településtörténet nem vallatta még ki az írásos forrásokat s a mai formaállományt egykori település- és gazdálkodás-rendszerünkre vonatkozóan, sem pedig a néprajz vagy a településföldrajz nem analizálta a modern történeti monográfiákban feldolgozott tájak falu- és határformáit: éppen ezen a vonalon volnának legsürgősebbek a tennivalók.

Maksay Ferenc

L'ethnographie et l'histoire des établissements. De même que l'ethnographie était issue, d'une part, des descriptions destinées à enregistrer les curiosités des régions et des peuples, d'autre part, des dissertations consacrées à l'origine et aux causes des phénomènes observés, l'histoire des établissements repose, d'une part, sur l'histoire descriptive des régions et de leurs habitants, d'autre part, sur les recherches concernant la genèse des formes d'établissement. En tout cas il existait toujours de nombreux points de contact entre les deux disciplines. Leur trait commun essentiel consiste en ce que toutes les deux ont pour but d'examiner les phénomènes et les produits de la vie collective, de les envisager comme un système organique et d'établir les lois qui gouvernent leur évolution. L'ethnographie et l'histoire des établissements prennent pour point de départ une unité géographique, mais il faut ajouter que la chronologie des phénomènes a également une grande importance pour elles. D'autre part, l'ethnographie — à l'encontre de l'histoire des établissements — ne s'intéresse point (ou, tout au plus, ne s'intéresse qu'indirectement) aux produits des groupes humains peu nombreux qui émergent socialement des larges masses du peuple; quant à l'historien des établissements, il cherche à reconstruire l'aspect de jadis de la vie humaine et les processus qui caractérisaient son évolution. L'ethnographie envisage plutôt les produits de la civilisation, le système qu'ils représentent et avant tout les phénomènes qui ont survécu jusqu'à nos jours.

Il n'en demeure pas moins certain que l'« assistance mutuelle » de ces deux disciplines ne peut être que fructueuse. Au cas où certains éléments de la civilisation sont parvenus à leur place actuelle par suite de la migration collective de leurs porteurs, l'origine des éléments en question ou, pour mieux dire, la structure de la civilisation populaire demandent à être élucidées par l'histoire des établissements humains; celle-ci peut fournir d'utiles suggestions à l'ethnographie même dans les cas où la diffusion des biens culturels s'explique par des migrations saisonnières, par des relations commerciales ou par le contact avec les couches supérieures de la société. En même temps l'ethnographie, fournissant à l'histoire des établissements le témoignage des traditions populaires et des monuments de la « civilisation matérielle », est susceptible de combler les lacunes de la documentation écrite. Même d'autres conclusions de l'ethnographie peuvent être mises

à contribution par les historiens des établissements : la diffusion des différents types d'objets et des phénomènes nous autorisent à tirer des conclusions sur l'origine de l'homme qui les a produits.

Il y a enfin un secteur où les deux disciplines s'entrecroisent et s'unissent d'une manière particulièrement intime : c'est la morphologie des établissements. L'ethnographe examine le système, l'origine et les fonctions des maisons et aîtres dans un village, ainsi que les territoires appartenant à une localité pour en conclure à une collectivité humaine à son régime d'exploitation économique ; quant à l'histoire des établissements, elle s'adonne à l'analyse génétique des formes d'établissement pour y découvrir, même à défaut de sources écrites, les vestiges de l'ancien régime d'exploitation paysanne, les connaissances techniques de jadis, la structure de la société, en un mot, la vie collective. Naturellement, l'historien des établissements ne doit pas perdre de vue l'effet des événements politiques, de la répartition ethnique et confessionnelle et des efforts d'adaptation à un milieu donné. En dernière analyse, l'évolution des formes d'établissement doit être ramenée surtout à une longue période de stagnation des systèmes de production et à leur transformation rapide pendant une période ultérieure. En Hongrie, les territoires des villages, tels qu'ils ont existé jusqu'au siècle passé, remontent aux XIIIe et XIVe siècles ; c'est alors qu'on avait posé les bases du réseau des villages et du système d'exploitation agricole des paysans. Les dévastations des guerres turques et l'expansion des domaines allodiaux n'ont apporté à ce système que de légères retouches ; en revanche, on doit attribuer une influence décisive à la prépondérance de l'agriculture, à l'émancipation et à la fixation des petites propriétés paysannes, ainsi qu'au regroupement des terres : tous ces processus ont eu lieu aux XVIIIe et XIXe siècles. Grâce à ces observations la morphologie des établissements humains parvient à établir une chronologie exacte des divers types. En dernière analyse, ces problèmes demandent à être résolus par une discipline nouvelle : la « science des établissements », née d'une collaboration intime de la géographie, de l'histoire et de l'ethnographie.

Élet a cserszegtomaji házban.

A ház problémája több oldalról közelíthető meg. Megvizsgáljuk a történelmi előzményeket, a település multját, kialakulását. Pontosan felvételezzük a jelenleg fennálló házakat, morfológiai képet adunk az építkezésről. Megvizsgáljuk a ház változásának, alakulásának, fejlődésének vagy hanyatlásának körülményeit, a házban mintegy élő organizmust látunk, aminek van születése, változatos élete, majd romlása, végpusztulása. A ház az emberért van és épp azért ismernünk kell az ember életét a házban, az ember és a ház viszonyát : mi a ház feladata, szerepe az ember életének legkülönbözőbb fázisában, mennyiben otthon, munkaterület, szórakozóhely, hogy védik a házat, mit fejez ki a ház a benne élő ember szemléletéből ? Mi a ház öröklésrendje, a ház sorsa a körülötte változó ember-seregben, micsoda szociológiai körülmények határozzák meg a házat, a lakást ? Végül kultúrmorfológiai alapon meg kell keresnünk a ház kapcsolatait a táj, a vidék, a közelebbi, messzebbi országrészek építményeivel, hová vezetnek szálai.

Az említett kérdések közül ez alkalommal az ember és a ház viszonyát vizsgáljuk meg, feleletet igyekszünk adni arra a kérdésre : hogyan él egy dunántúli hegyközségi ember házában, mire használja fel egyes helyiségeit, vagy tudományosabb kifejezéssel élve : mi a hegyközségi (adott esetben a cserszegtomaji) ház funkciója ? A cserszegi ház rövid formai leírását másutt már vázoltam¹, ennek kiegészítéséül itt még érintem a ház esztétikájának kérdését, amennyiben e probléma a tiszta formai leírástól átvezet a ház funkciójának tárgyalásához.

A ház esztétikájába meglehetősen erőszakolt módon a tényleges értékénél jóval többet magyaráztak be. Az építkezés esztétikáját meghatározónak elsősorban

¹ Cserszegtomaji. Egy hegyközség élete. NÉ. XXXI (1939), 170—204. — L. még egyéb, Cserszeggel foglalkozó cikkeimet : A gyűjtögető gazdálkodás Cserszegtomajon. NÉ. XXXIII (1941), 231—248. — Az ördögös molnárlegény. Ethn. LVIII, 55—69. — Egyéb ide vonatkozó irodalom : Bontz József, Keszthely város monografiája. Keszthely, 1896. Bulla Béla, A keszthelyi hegység földrajza. Földr. Közl. 1928, 1—28. Dornay Béla, A keszthelyvidéki szőlőhegyek multjából. Vasi Szemle 1939, 210—221, 301—312.

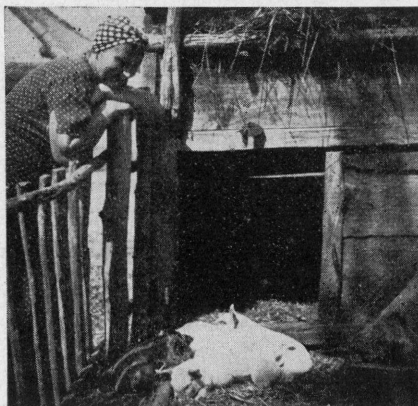
vonalainak arányossága, építészeti kiegyensúlyozottsága, statikai biztonság-érzete, majd a ház külsején alkalmazott díszítőelemek csoportja, de nem utolsó sorban az, hogy mikép illeszkedik a ház a környezetébe, a tájba.

A régi boronaépítkezésű pince, a régebbi típusú nádfedeles lakópince finom tónusával, egyszerűségével kétségtelenül jól beleillett a szőlőhegy csillogó, gyümölcsös, szőlőt, hullámzó sárga búzatengert váltogató színes tájába. A régi ház a munkát fejezte ki, a hegyben dolgozó ember küzdelmét és megelégedését. De olyan gazdáét, aki állandó lakásnak inkább a várost, mint a szőlőhegyet tekinti. A háznak a tájba való harmonikus beilleszkedése a gazdálkodás rendjének átalakulásával, a szőlő jelentőségének hanyatlásával megbomlott. Ahogy a ház mindinkább lakóhellyé vált (ámbar még mindig nem barátságos otthonná), ahogy bővült, úgy vesztett arányosságából. A régi pince és présház, a régi lakópince egyszerű, de harmonikus, kiegyensúlyozott épület. A szép érzete arányosságában, egyszerűségében, őszinteségében rejlik. Nincs rajta hazug szó és nem akar többet mutatni, mint lamennyi lényege. A hátul farazott, elől csúcsfalas tető nyugodt egyensúlyban tartja a házat. A csúcsfalra esetleg egész szerény stukkót készítettek, a csúcsfal közepén olykor embléma látható, a tulajdonos nevének kezdőbetűivel és évszámmal. (Más felirat különben nincs a házban, legfeljebb a házszám-tábla és a biztosítótársaság bádogtáblája.) Egészen kivételes és városi eredetre vall az egyik cserszegi ház csúcsfalán lévő embléma: kőből faragott domborműves nyitott könyv szőlőfürttel, LB betűkkel és 1879 évszámmal. (Igaz, eredetileg ez sem a csúcsfalra állt.)

A ház falát fehérre vagy sárgára meszelik, alul a tövét, kb. 80 cm szélességben sárga vagy szürke sávval látják el, a ház hátsó oldalát egyöntetűleg sárgára festik. Sokhelyt a magas kemény piros (esetleg a fugákat fehérre meszelik), színesége szépen illik a ház szerénységéhez, egyszerű vonalaihoz. Egyik-másik háznál az oromfalat *boncs*-csal (borostyán) sűrűn befuttatják. Szépen hat, bár kérdéses, hogy valóban esztétikai szempontból ültették-e a borostyánt és hagyták korlátlanul nőni. A régebbi házak stílusa egyöntetű, mert még a cserszegi kápolnát is pontosan úgy mázolták be, mint akármelyik polgár házat: falát sárgára, ajtó és ablakkeret stukkóit fehérre, alul a tövéig szürke sávot húztak. Ha a városi ember a közeli erdőben szilárd vadász-kunyhót épített, annak külseje is olyan, mint egy miniatűr parasztházé.

Persze, a tájba való beilleszkedés azért más szabályokat követ, mint amilyeneket a városi esztétika elképzel. Pl. arról szó sem lehet, hogy építkezésnél a szép kilátásra tekintettel lennének és ha úgy jön a sor, a legelragadóbb ponton a házzal szemben disznóólat építenek, elzárva a Balatonra, a zöldelő hegyekre való kilátást. Ám, aki állandóan kint él a hegyben, másképp látja és éli át a természetet, mint a városból kiruccant idegen. Hónapokig itt élek és már én sem veszem észre a tájat, csak az embert, akinek szekerét az úton ki kell kerülnöm. A kilátásnál fontosabb, hogy a pince északra kerüljön és a ház arca lehetőleg a lejtés irányába tekintsen.

A házak általában rendbentartottak², talán a jellegzetes kultúrtáj sugallja, hogy a minden részében alaposan megművelt és kihasznált földön épült ház is

1. ábra. Piros szalag a disznóólon szemverés ellen.

Fig. 1. Ruban rouge sur une porcherie contre le mauvais œil.

² A Tudományos Gyűjtemény is írta, hogy a balatonmelléki lakosság «házaik körül tisztaság s rend uralkodik». (1834. III. 479.)

rendbeszedett legyen. Sőt vannak túlzottan rendes házak, ahol télen a ház hátsó falához támasztott kukoricaszárakat csaptató szorítja a falhoz, a fahatár szinte mértani remekmű, a ház és környékén minden tisztára söpört stb.

A cerszegi ház egyik jellemzője a kicsiny méret. Már a régi pince, présház, a hozzácsatlakozó szoba kicsiny, szűk volt, a kis méreteket a továbbiakban is megtartották. Kicsinynek épült a két kápolna, de még a házörző kutya is kicsi. Meglehet, hogy a kicsiny méretek kicsinyes gondolkodáshoz vezetnek, a szűk falak sok egymásközi surlódáshoz. A tanyaszerű település a helybeli embert individualistává, fősvénnyé neveli. A saját földje veszi körül és annak határait nem veszi észre. Talán az a körülmény is alakítólag hat, hogy a hegybeli ember egy földél alatt lakik boroshordóival és így a borához bármely pillanatban hozzányúlhat.

A ház további jellemzője bizonyosfokú polgárosultság. A házon, sok egyében kívül, érezhető, hogy lakói a városból szakadtak ide és az ősök onnan bizonyos polgárosult vonást hoztak magukkal. A cerszegi ember *polgár*-nak nevezi magát és mélyen lenézi a parasztot, a zárt falvak népét. Pedig a cerszegi szőlősgazda átalakulása kettős: egyrészt polgár és több vonalon polgárosul, másrészt így a mindinkább a szántóföldgazdálkodásra, az állattartásra való áttérése kapcsán, parasztosodik, falusivá válik. A városból jött, de már megvannak a falura jellemző hiedelmei, babonái. A falusi ízlést még nem találta el, de régi polgári szelleméből már több ponton vesztett.

Sok ház élettörténete az elbeszélések alapján meglehetősen azonos: régen is lakópince volt, présháza padlástan, konyhája füstös. Utóbb a présház padlást kap, a konyhát zárttá alakítják. Máskor a pince, pajtaépület alakul át lakópincévé, a pajtából szoba lesz. Az osztozás is úgy hozhatja magával, hogy az egyik testvérré jut a pince, présház, amit aztán lakóházzá alakít.

A ház él, a ház a családdal együtt nő: alakul, változik. Egyik ház régebbi beosztása: kis szoba, konyha, nagy szoba. A család a konyhában és a kis szobában tartózkodott. Ahogy nőtt a család, változott a konyha, válaszfalát kidobták, a kis szoba összeolvadt a konyhával. A gyermekek felnőttek, elszéledtek, mire megint felhúzták a válaszfalat, ismét kis konyha lett, mellette most már kamrával.

A ház hossz tengelyében is nőhet, a pince+présház+konyhaépülethez fokozatosan újabb konyhát, szobát ragasztanak. A lakóépület a régihez tapad, viszont az istálló, pajta külön fedél alá kerül.

Több épület élettörténetében azt halljuk, hogy a ház városi emberé volt, attól vette a hegybeli lajos, majd saját ízlésének megfelelőleg lakássá alakította, különálló pajtát, istállót épített. Van néhány szoba-konyha-pincebeosztású épület, ami ma is városi emberé, épp csak szüretkor használja, meg a bort tartja benne.

A házat a berendezés eleveníti meg. A bútor, a holmi a kapocs az ember és a ház közt. A régi házra jellemző, hogy több vakablaka van, falba épített *kászli*-ja, amibe minden lim-lomot, üveget, edényt raknak. A bútorzatról általában azt mondhatjuk, hogy igen heterogén összetételű, semmi egység sincs benne, javarésze olcsó asztalosmunka, városból kikopott ócska, szegényes polgári holmi, szoba-berendezésének úgyszólván minden darabja más forrásból került ide. Még talán az ágyak árulnak el hasonlatosságot, a falhoz húzódnak hosszanti oldalukkal, előttük székekkel. Faragott támlájú barokkos székek, sarokpad, karospad meglehetősen ritka és a legtöbbször használaton kívül van. Festett bútor ismeretlen. 2 ágy, 1—2 szekrény (*kászli*), asztal, almárium, néhány különböző jellegű szék, ajtó mellett ruhafogas és ritkán valami ócska láda az egész berendezés ebben a külvárosi jellegű hegyközségi szobában. Nem lehetnek pompázatosak e bútorok, hisz legtöbbször csak egyetlen szoba van és azt — legalább is az alvásra — kénytelenek használni. A zárt konyha szintén szobaszerűen berendezett, ágy abban okvetlen van, az öregek itt alszanak. Edényt a kemence tetején, polcos állványon, a nagyobbakat a falra akasztva tartanak. Itt-ott divattá lett, hogy színes modern konyhakredencet vesznek a városban és a konyhába állítják, bár e tárgynak semmi értelme sincs a falusi háztartásban: a paraszti életmód nagy edényeket követel meg, ezek be sem férnek a kiskredencbe, úgyhogy csak jelentéktelen

apró tárgyak elhelyezésére használják. Különben is a színes konyhakredenc mellett minden szobabeli bútorkak ócska, rozoga és kényelmetlen. A falusi élet nem a fokozatos, organikus fejlődés útjára lépett, hanem néhány évszázadot átugorva igyekszik egy-egy ponton a haladást elérni és korszerűvé válni. Nem tartja be a természetes sorrendet, hanem gyakran épp a legfelelősebb területen (konyhakredenc, modern tánc kultúra) buzgálkodik megújulni.

A hagyományos paraszterendezésben célszerűség volt, a hegyközségi szobában azonban épp a bútorok heterogén voltánál fogva nem beszélhetünk szabványos elosztásról. Egyik házban így, a másikban úgy rendezik el a bútorokat, rendszerbe alig fogható, a meglévő csekély teret sem tudják gazdaságosan kihasználni. A szobák kicsinyek, épp ezért, noha kevés bútoruk van, túlszűfoltak.

Egy ősi nék látszó kezdetleges bútorféle még felbukkan itt a hegyben: szénagyűjtéskor a mocsaras, zsombékos Berekben, a Kis Balaton mellett nagyobb zsombékokat vágnak, hazaviszik és a ház előtt vagy a pincében ülőkének használják. — A ruhaakasztó rúd régebben inkább megvolt, a kályha közelében erősítették fel, este mindig erre szórták a ruhát, reggel meg levették. A mennyezet gerendáira ma is akasztanak ruhát, egyéb tárgyat: a gerendákba jó sok szeget vernek, ide akasztják a kosarat, csizmát, néhány ruhadarabot, régebben a kendergombolyagot stb.

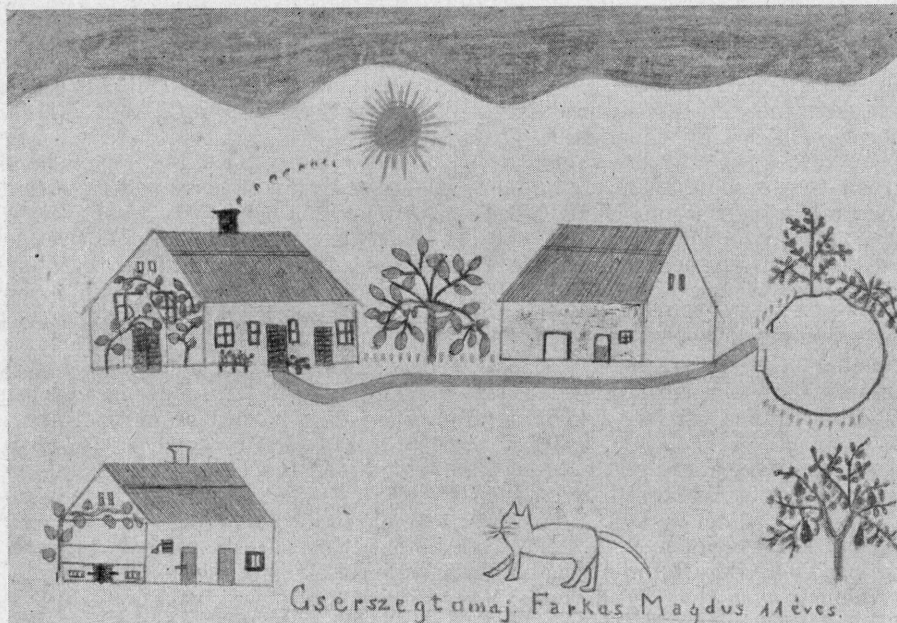
A falakra akasztott képek a házban élő ember lelkivilágát árulják el, a fényképek a családi kapcsolatokra vetnek fényt, főleg, hogy mily távolra és mennyivel magasabb életszintre került egyik-másik hozzátartozó. A képek legtöbbször vallásos jellegű színes nyomat, kisebb-nagyobb búcsúképek valamelyik dunántúli búcsúhelyről, Bucsánszky-kiadású agyonkomponált, túlszűfolt háziáldás a mult század végéről, feszület, elsőáldozási kép, muzsikáló házioltárka, ritkábban, az ajtó mellett szenteltvíztartó. Az ajtóra is szoktak Krisztus-képet tenni, némely házon a külső ajtóra irredenta-jelvényt. Kisebb számban találhatók világi tartalmú színes nyomatok: Ferenc József és Erzsébet királyné képe, vadászok pihenője, olykor Honvédegelbocsátó levél, katonai emléklap, 48-as képek; vadászgó embernél vadásztárgyú nyomatok, aggancsok. — A fényképek rendszeren bekeretezve lógnak a falon, katonaruhában a fiú, városban szolgáló, úrlánynak öltözött lány, Amerikába szakadt, már angolszász ábrázatú gyárimunkás nagybácsi, sok menyasszony-vőlegénykép és számtalan, a vidéken kódorgó amatőr félresikerült zsánerképe. Bár a színes nyomatok, képek művészi értéke igen kétséges, annál feltűnőbb, hogy gyakran a képek felakasztásában, csoportosításában, elrendezésében meglepő arány-, sőt szépérzék nyilatkozik meg. Van falfelület, amit képekkel, fényképekkel kétségtelenül nagyon szépen, művészi ízléssel hintettek be, sokkalta jobb, harmónikusabb, kiegyensúlyozott érzékkel, mint amennyivel a bútorokat elrendezték. Hozzá kell vennünk a fal díszítéséhez a ferdén lefelé néző nagy fali tükröt, alatta néhány színes szentelt gyertyát, a tűzhely felett nyomtatott papír vagy himzett textil falvédőket. Naptár minden házban van, legtöbbször kalendárium, ritkábban fali naptár. Óra is van minden házban, zsebóra, ébresztőóra vagy súlyokkal működő falióra. Szerkezetük jár, hol egy óra késéssel, hol meg másfél óra előzéssel, de jár. Hogy miért és kinek, azt senki sem tudja, mert időbeosztásához kevésbé alkalmazkodnak; a döntő szó amúgy is a keszthelyi karmeliták déli feltizenkettőkor megkonduló harangszavának jut, vagy a cserszegi harangláb harangjának, mely meglehetősen pontatlan időkben szólal meg.

A fejlett lakáskultúra azt jelenti, hogy a ház egyes részlete vagy a bútorok specializálódnak, más szóval, csak meghatározott feladat szolgálatában állanak. Minél kezdetlegesebbek az állapotok, annál több célt szolgál ugyanaz a bútor, annál többfajta élet- és munkaterületül szolgál a ház meghatározott része. A cserszegi házban, épp kicsi méreténél fogva, nemkülönben, mert többirányú gazdálkodási ág színtere, ugyanazon résznek, objektumnak többféle szerepe van. A parasztház otthon, nappali és éjjeli (alvó) tartózkodó hely, a táplálék elkészítésének, általában a táplálkozásnak, olykor a szórakozásnak a színtere. Vegyük ezeket sorjába.

Megfigyelve több ház életét, gyakran az az érzés támad a szemlélőben, mintha itt a ház még nem vált volna igazi otthonná. Mintha embereinket a negatívumok hajtánák a házba, egy megeredt záporosó, a hideg, a házonkívüli munkálkodás lehetőségének hiánya, de nem az otthon melege. Borongós őszi, esős napokon a bennszorult gazda csak a pocsétás tájat kémleli a konyha ablakán keresztül, a házban csak ácsorog, ténfereg, de nem tud mihez kezdeni. Bejönnek a rossz időben a házba, hogy ne kelljen kapálni, ne kelljen a kútra vízért menni stb. Nem lelik saját otthonukban helyüket. Itt nincs a szobában nagy kemence, amihez télen hozzábujnának, csak vaskályhák, *sporhettek*. Ez ugyan meleget ad, de nem lehet hozzáhajolni. Nem organizmus, nem központ, ez talán szemléletükre is befolyással van. A szoba még nem vált parasztságunk tartózkodási helyévé, otthonná, és ha itt a hegyben mégis többet használják a szobát, ennek az az oka, hogy csak egy szoba van és a konyha túlkicsi. Az igazi otthon, amennyiben télen is használható, a konyha. Az otthonra jellemző, hogy mindenkinek megvan a meghatározott kedvenc tartózkodási helye. A férfi a konyhában nappal is ráfekszik az ágyra (itt ez szabad, a szobában már kevésbé), úgy pihen, az asszony a tűzhelynél üldögél valamilyen alacsony kis széken, *sámerlin*. Mert az asszonyok szívesebben ülnek alacsony ülőkén, a szék már túl magas kultúrszintet jelent, de ettől eltekintve, *sámerlin* ülve könnyebb dolgozni, mint magas széken. Sokmindent ugyanis a földre helyezve végeznek el, pl. krumplihámozáskor a kosarat a földre helyezik. Ahol nyárikonyha van, ez a kedvenc tartózkodási hely, némelyiket még télen is rendszeresen használják, a ház luxushellyé válik, ahová legfeljebb este vonul el a nyárikonyhából kiszorult családtag aludni.

Aki bejött a konyhába, leül és hallgat. A parasztember a legtöbbször fáradt és örül, ha leülhet. De sokáig nincs nyugta; ha el nem alszik, feláll, valami után kutatni kezd. Sokat kutatnak és keresnek a házban, mert látszólag rend lehet (és általában a cserszegi ház belül is rendes), de holmijukat organikusan rendben tartani nem tudják. Örökké baj van az őrlési lappal, a cukorjeggyl, a ruhajeggyl, az adóírvval, a szögekkel, a laposfogóval, mert jól eltették, de sohase találják. A házban pince is van, a pincében bor és ez azt jelenti, hogy a házba szorult gazda gyakran átnyit a pincébe és felhéberez néhány pohárra valót. Biztos, hogy ez az állandó borfogyasztás is alakítólag hatott a szőlős vidék emberének szellemére. Nincs nyugta az ajtónak sem, folyvást nyitogálják, ki és becsukják: egyszer a macska nyivákol, mert ki akar menni, máskor meg vissza akar jönni; az állatnak eleséget kell adni; esőkor minduntalan a gödörbe vezető árkon javítanak; elkalandozó baromfi után futnak; a gyereket megkeresik; ödöngő idegent útbaigazítanak stb. Mert az idegeneket megfigyelik. A hegyközségi utak kietlenek és élettelenek, de minden ház ablakából, akár a lőrésből, megfigyelik az utakon poroszkálókat, mindenről tudomást szereznek és mindent kitalálnak. Aztán a végnélküli szomszédolások, egyszer sőt jönnek kölcsönkérni, máskor szitát, majd a 10 literes lábast. A ház egyenlőtlenül van felszerelve, mert pl. disznóbontószék, amit pedig egy évben, a legjobb esetben csak kétszer használnak, majd minden házban van, viszont olykor nélkülözhetetlen háztartási tárgy hiányzik és ezt hétről-hétre kérik kölcsön, egyszer az egyik szomszédtól, máskor a másiktól. A szomszédolások ideje főleg az alkonyi óra, amikor még kár lámpát gyújtani, de a félhomály már semmiféle tevékenységre sem alkalmas. Ilyenkor settenkednek át a szomszédba, kopogtatnak, ha havas idő van, az ajtóhoz állított seprével leverik a havat (de különben lábat alig törülnek) és bejönnek. A jövevény mindjárt nyeket kap (csak idegennek törlik le, ismerősnek nem) és egyszermind engedélyt nyer, hogy kapálját csak tartsa fenn a fején. Ha kérelemmel jött, ezzel csak tíz perc múlva hozakodik elő, addig bemelegítik a beszélgetést közömbös témákkal. Egyszerre sokan is nyüzsöghetnek a kis konyhában, egyszerre tízen beszélnek, általában a parasztház mindig hangos, minden a lehető legnagyobb zajjal történik és ebben kevésbé tapintatosak. Feküdhet a bölcsőben alvó kis gyermek, az ágyban vagy a szomszéd szobában súlyos beteg, arra nincsenek tekintettel, a zaj és a dohányzás szabadon folyik. Igaz, akad asszony, aki megtiltja urának a szobában való dohányzást, de ez a tilalom idegennel szemben érvénytelen. Ha vidám

borozgatásra kerül a sor, feküdhethet az ágyban nyögdecslő beteg feleség, ez kevésbé háborgatja a jó és zajos hangulatot. Azért nem kegyetlenek, nem gonoszak, csak ép képtelenek átélni egy másik ember, esetünkben a beteg ember lelkiállapotát. A ház tehát általában zajos, még az ajtót is elég lármásan teszik be. Sokat nyitva is hagyják, mert aki valamiért kimegy vagy átmegy a másik helyiségbe, nem teszi be maga után az ajtót, ha tudja, hogy néhány perc múlva visszatér. Ha aztán nem találja meg hamarjában, amit keres, vagy nincs valami rendjén, negyedóraig is tárva marad az ajtó. A látogatók olykor tapintatosak és télen egy ajtónyitásra többen távoznak, kiürül egyszeribe a konyha: az egyikük feláll, ő most már megy, köszön, sarkon fordul és kimegy, utána fölpattannak a többiek és utána suhannak. Egy ajtónyitásra. Magános énekszó ritka a házban, akár a fehér holló.

2. ábra. Fazekasék háza. Gyermekrajz.

Fig. 2. La maison de la famille Fazekas. Dessin d'enfant.

Idegen beléphet a házba, de borral bizony nem kínálják meg, alig kap az ember szüretkor is kóstolóba egy pohár mustot, ellentétben a faluk közelében levő, de nem állandóan lakott szőlőhegyek szokásmódjával. Amott inkább agyon itatják még a vad idegent is, ahogy már megírta a Tudományos Gyűjtemény a Balaton-mellékéről (1834. III. 94). A házban bizonyos illemszabályok érvényesek lehetnek, de a szobának szentélyszerűsége, ami módosabb faluban, ahol több szobát építettek a házba, még valóság — itt hiányzik. A csersegi házban csak egy szoba van, a szobát akarva nem akarva legalább is időnként, napszakonként használni kell. Nem illetlen dolog, ha az ember a ház földjére köp, bár itt embereink nem túlságosan köpősek. A férfi állandóan sapkát, kalapot hord, az idegent is biztatják a házban, hogy csak tegye fel a fejrevalóját. Idegen helyen nem illik nagyon széjjelnezní, a vendég mereven ül a széken és maga elé néz. Hamut nyugodtan a földre lehet szórní. A beteget nem különítik el, ha már nem tud járni, megszokott helyére fekszik, nyugalmával nem sokat törődnek.

Természetesen házanként különbségek vannak. Van azért meleg otthon is, ahol az asztal köré ülnek és valamelyikük hangosan mesét olvas, ha már a mese-

mondáshoz nem értenek. Kártyáznak, malmoznak — mindez a szórakozások csoportjába tartozik.

A konyha *sparhettjében* nyáron egész délelőtt, télen egész nap lobog a tűz. Az ember táplálásánál talán fontosabb az állat ételének elkészítése, előbbrevaló is, reggel első dolguk, hogy a malac reggelijét elkészítsék. De nyáron, ha már kialudt a tűz, egy vacsora melegítéséhez nem szívesen gyujtanak be (noha fa bőven van), inkább átviszik a szomszédhoz felmelegíteni. Az étkezés helye a konyha, ugyanazon az asztalon, ahol elkészítették a táplálékot, fogyasztják el. Az asztalnál rangsor nincsen, de általában mindenkinek megvan a megszokott, állandó helye, ha vendég jön, eleget bajlódnak a megbolygatott renddel. Gyermekeknek a kis székre teszik a tálat. Nyáron persze a nagy hőségben a konyha kibírhatatlan, ilyenkor kimennek a fák alá, húsbe étkezni. De jellemző, hogy e szép, gyümölcsfáktól árnyas szőlőhegyen kint a szabadban seholsem állítanak asztalt, padot. (Ha asztal akad a fák alatt, az mind városi eredetű, a ház egykori városi gazdája készítette.) Pedig egy asztalt, padot mindenki össze tud csapni, faanyag volna hozzá bőven, mégis inkább a fűben heverésznek, hevenyészett ülőkékre (gerendára, tuskóra, zsákra) ülnek, ölükbe veszik a tányért (az asszony inkább a lábast, a maradékkal) és így kanalazzák.

A zárt konyha mindig meleg, néha szinte kibírhatatlan a hőség benne. A szoba fűtése azonban már más kérdés. Vegyük először sorra a fűtőtesteket. A szemes kályha a szobát jó melegen tartja. A konyha felől fűtik, *csadé*-val, szeméttel, mert ez *lángosan* ég, nem kell oly gyakran kimenni a konyhába rátenni, amellet, hogy a csadé, szemét sokkal hamarabb ad meleget, mint a fahasáb. Ha este $\frac{1}{2}$ -7-kor tesznek rá utóljára, a kályha reggel meleg. De cserépkályha már csak nagyon kevés helyen van, leggyakoribb a szobában a *sparhett* vagy a kis vaskályha, ez hamar meleget ad, de hamar kihűl. Lássuk most, milyen a fűtés a valóságban. Cserszeg erdő közvetlen közelében fekszik, télen a férfilakosság túlnyomórésze fát vág, így minden udvarban jónéhány öl fa van. Egyenesen feltűnő itt a szép rendben tartott, a fa minősége szerint osztályozott csomókból álló fahatár (NÉ. XXXIII (1941), 255). A fa nagy része fel van vágva. Legalább egy évre való tűzifát halmoznak fel (a legtöbb helyen még ennél is többet), fával tehát nem kellene takarékoskodni. Igaz, a fa egy részét eladják, ebből pénzelnék, másrészt a bor egy részét is eladják, borral viszont nem spórolnak. Mégis azt tapasztaljuk, hogy kevés a jól fűthető és valóban jól is fűtött parasztszoba. A fűthetőség függ természetesen a fal minőségétől is. A jobbik eset az, hogy a szoba kályhájában valóban ég a tűz, de az ember lába fagyoskodik, tehát valami fűtés- vagy építéstechnikai hiba forog fenn. Arra azonban, hogy e hiba okát megkeressék vagy szakemberrel megnézzessék, nem kerül sor. Egy életet élnek le ilyen fagyos szobában, a fűtőanyaggal sem takarékoskodnak, de a javításra már nem áldoznának. A másik esetben nyomorult kis vaskályha van a szobában, percek alatt pokoli hőség támad, de kialvása után fél órára már a szoba jéghideg. Sokszor tudják, hogy rossz a kályha, háromszor annyi fűtőanyagot fogyaszt, a bab rajta alig fő meg, a szoba jéghideg, mégsem cserélik ki, évtizedekig használják. Lehet, hogy a kémény nem megfelelő, de ezen sem változtatnak. Hozzá kell még vennünk mindezekhez a rosszul záró ablakot, ajtót, amit szintén nem javítanak. Ha didereg a lábuk, csak több fát tömnek a fűtőtestbe, ez az egyetlen beavatkozásuk, más javításra nem gondolnak. A szabadkéményes konyhák is alaposan lehűtik a házat, télen nem is használják, bár igaz, hogy ennek átalakítása már költséges volna. Minden rossznak ugyan van jó oldala is, így a rosszul záró ajtók, ablakok mindenesetre nagyban hozzájárulnak a helyiségek levegőjének megtisztításához. Sokszor hallunk egészségügyi tanácsokat a szellőzés fontosságáról és ezeket ajánlják parasztágunknak is. A parasztszobának azonban olyan rosszul záródó ablaka, ajtaja van, hogy annak bizony nagy szellőzésre nincs szüksége, szellőzik az bezárt ajtók, ablakok mellett is elég jól. Az a gyakran felhánytorgatott rossz levegő nem is a szellőzetlenségtől van, inkább a szennyes, izzadt ruháktól, ágyneműtől, áporodott ételszagtól, a munkától. Megvan ez a szag a parasztszobában akkor is, ha ablaka egész nap tárva-nyitva, a rossz szagot az említett források, de legfőképp

a nedves lakás penészvirágai termelik állandóan. Sokat nem is szellőztetnek paraszt-jaink, az ablakot inkább azért nyitják ki, hogy pl. a nagy füst menjen ki, nem azért, hogy a friss levegő bejöjjön.

Általában azt tapasztalhatjuk, hogy a tüzelőszerkezet elsősorban a táplálék elkészítését, háztartási célokat szolgál és csak másodsorban fűtést. Ezért van annyi rossz, hibás, tökéletlen fűtőtest a falun.

Gyakori, hogy a szobában nem is fűtenek, sőt fűtőtest sincs, noha az udvaron egész fadepő tornyosodik. Este a fiatalok egyszerűen átvonulnak a jéghideg szobába és lefeküsznek. Ha fűtik a szobát, akkor is csak este gyújtanak be, napközben inkább a konyhában melegsznek, néha — a vendégekkel együtt — tizenötén is a kis helyiségben.

Lámpást csak akkor gyújtanak, ha már teljesen besötétedett. Ha a tűzhely világításánál már semmi tennivalójuk sem akad, inkább átmennek a szomszédba tere-ferére. Ma petróleumlámpával világítanak (általában nyolccsal; falra vagy a mennyezetre akasztják), istállóba kis viharlámpával mennek. Aránylag jó fényerővel világítanak, sőt meglepő módon a legtöbb petróleumot 1946-ban fogyasztották, amikor a legnehezebb volt beszerezni. Amíg literje 24 fillér volt, drágálták és spóroltak vele. De ez is csak divat kérdése, mert általában télen 7-kor, 8-kor lefeksznek, jelentősebb dolognak kell lenni, amiért petróleumot áldoznának.

A régebbi világítási módokról csak az öregek beszélnek. A diómeceket a pincében használták. Legtöbb pincében akad dió, héjától megtisztítják úgy, hogy gerezdjei egyben maradjanak, alsó végéből keveset lemetesznek, felállítják és meggyújtják. Az olajtartalmú gerezd lassan égni kezd, negyedóráig is elpislákol és annyi fényt ad, hogy a hordó többször is meghebérezhető. — A *pipics* kis mécs: kis cserépbe zsírt, repceolajat, tökmagolajat tettek, abba bélnék *barket*-et (kék *barket* volt a legjobb), gatyafűzött, arra lapos kis *küe*-t, meggyújtották. Akárhová, ládára, ablakdeszkára helyezték. — Még egy világítási eszközzel hallottam, igaz, kissé zavaros elmondásban. Eszerint zsíros szálkával is világítottak: faszálkát megzsíroztak, arra meg ráhúztak egy kis bádogot, ezt kerekre vágott burgundi répába bökték, úgy állították fel. A kis bádogot, ahogy égett a szilánk, mindig lejjebb húzták.

Napközben csak vasárnap délután szoktak aludni, akkor felhúzódnak nyáron a pajtába, szénába. Néhol a kisgyermek ebéd után alszik. Az alvóhelyek elrendezésén érezhető leginkább, hogy a ház voltaképp még nem vált otthonná. Sok házban, ismerve a családtagok nagy számát, a kis helyiségeket, a fekvőhelyek csekély számát, szinte rejtély, hogy hol alszanak az emberek. Annnyira nincsenek alvásra, állandó fekvőhelyre berendezve, hogy alvaskor a ház inkább egy nomád, sátorban élő nép tanyahelyére emlékeztet, mint polgárosult, megtelepedett lakosok épületére. Állandó megszokott fekvőhelye ugyan mindenkinek van, de ez a fekvőhely csak este alakul ki, nappal egészen más szerepet tölt be, vagy valamilyen titkos helyen rejtőzik. Persze, két-három ágy, vagy az ágyon kívül ócska dívány minden házban akad, a családtagok száma azonban rendszert ennél jóval több. Itt is aránytalanságok tapasztalhatók. Az egyik ház túlszűfolt, a másik ház évek óta lakatlan. Egyetlen házban a konyha teli alvóval, a jéghideg szobában csak két ember alszik. Azt mondják, régen akadt, aki a füstös konyhában aludt: zsúpszalmát, amilyen *hosszi vót a zsupp, hegyitül tüéig spagétal vagy fisszveesszővel* összekötözte, a pócokra tette, feje alá szalmazsákot, arra egy másik vánkost, a zsúpra szűrjét tette, aztán ráfeküdt, dunyhával betakaródzott, úgy aludt a póción.

Nyáron sokan az istállóban alszanak, főleg a fiatalok, emberek, már azért is, hogy este elkujtoroghassanak. A fiú olykor még «nappali betegségét is ott fekünte». Nyáron a pajtában, padláson szénában alszanak olykor a nők is. A szobában két ágynál több nem szokott lenni, az ágyakban általában kettesével alszanak, a házastársak mindig. («Csak úr alszik külön ágyban» és e szerint a polgárosultság magas fokát jelenti, ha az anyagi viszonyok engedélyével külön ágyba költöznek.) Ha nincs elég hely, szalmazsákot tesznek le, azon alszik a családhoz tartozó. Gyakran éjjel túlszűfolt a helyiség, noha kis igyekezettel segíteni lehetne azon. Az egyik

árendás-ház 3×4 méter alapterületű szobájában 9 ember alszik. A ház 15 méter hosszú, van benne elég mellékhelyiség, tehát az alvást — noha árendás-ház — másképp is meg lehetne oldani. Egy másik ház szobájában a szülők, felnőtt leányuk, fiuk és ennek felesége, meg a kis unoka alszik, összesen 3 ágyban. Itt aludt a fiatal pár a lakodalomtól kezdve, itt született meg a kis gyermek, itt is nő fel. Pedig telkükön 3 ház áll, az egyik romlásban, a másik ugyan szintén rossz állapotban és lakatlanul, de azért kis igyekezettel rendbe lehetne hozni. A ház alaprajzának felvételezésénél mindenesetre be kellene térképezni az alvóhelyeket is, pontosan megjelölve, hol tölti a fiatal pár az első éjszakáját, hol figyelnek közben a leányok, hol mozgolódnak az öregek, — mindez egy szobában. A lakás szűk volta voltaképp az alvaskor nyilvánul meg, nappal a család tagjai százfelé szétszóródnak. A kisbaba abban alszik, amiben különben is van: teknőben, *bőcső*-ben, kocsiban. A szobákat tehát, ha nappal nem is, de alvásra éjjel felhasználják. Persze csak azért, mert egy szoba van. Ama ritka helyen, ahol a konyhából két szoba nyílik, vagyis a jobb módúaknál, ott a jobbik szobában a világért sem alszanak. Vidéki (idegen), koldusféle könnyen kap szállást, nem nagyon utasítják ki. A szegényebb idegennek, koldusnak még télen is az istállóban adnak nyughelyet, a jobb embernek a konyhában, földre hintett szalmán (egy öl szalmát hoznak be).

Végeredményben megállapíthatjuk, hogy a fekvőhely kényelmére nem sokat adnak, épp, hogy a szalmazsákot jó keményre feltöltik és a rövid parasztágyba beteszik. A lefekvés sem igényel nagy előkészületet, nem nagyon öltözködnek át, cipőt, kabátot lehányják, a következő pillanatban már horkol is a kifáradt ember. Nyáron azonban az esti lábmossa kötelező.

Ha a ház nem is alakult át még annyira otthonná, mint munkatér ennél fontosabb szerepet tölt be. A szobát munkára kímélik és csak szükség esetén (pl. télen szabadkéményes konyhájú házban) végzik a szobában a főzést, mosást, vasalást, tollfosztást, mindenféle apróbb javításokat (pl. cipőfoltozást), régebben a fonást; különben mindezen, főképp nőnek való foglalatосkodás színhelye a konyha. A konyhában bontják fel a disznót (bontószéken, amin különben a szalonnát is felvágják), itt válogatják el a babot. A szabadkéményes konyhában füstölik a húst és az ilyen házhoz viszik az ismerősök a húst füstöltni; egy disznó alkatrészeinek átfüstöléséért 1 kg zsírt fizetnek. A füstölendőket rúdra akasztják a szabad kéményben, majd azzal kezdik, hogy lábosba parázsra *bucsfenyő* (boróka) ágakat szórnak és néhány óráig annak füstjével árasztják el a húst, majd a parázsra fűrészpör, szemét kerül. Konyhában vannak az edények, a vizespad, kosár fa, a vaklikban zsír, liszt, vöröspaprika (míg a szoba vaklikában olajos üvegek, petróleumos üvegek).

A prэшázban vannak a szüretnek, a földművelésnek kisebb szerszámai, rendeltetése elsősorban mezőgazdasági jellegű, de emellett gyakran itt a gyalupad, mert faragóműhelynek is használják. Voltaképpen rendeltetését (szüret) évente csak egy-két napig tölti be, másirányú hivatása tehát jóval fontosabb. A prэшáz tulajdonképp kamra, itt raktározzák el a legfontosabb élelmiszereket: a gabona hordóban, a liszt ládában, a zsír plézhománchödönben, a krumpli a földön, szétválogatva és deszkával elkülönítve, a tök a krumplin, az egész ronggyal betakarva; hordóban a savanyított káposzta, paprika, homokban a zöldség, földre rakva a répa, paradicsomos üvegek, teknőben a kenyér, kásliban a tejeskanna vagy bögre, a mestergerendához erősített rúdon disznóölés után a hurka, a mestergerendára felakasztva háj csizmakenéshez. Itt van a vizes- és a lúgoshordó, itt őrzik a biciklit, a lószerszámot, a rudalló kötelet, vakablakában rejtőzik mindenféle vasdarab, szeg, tört szerszám stb.

Kamra ritka házban van, a kamrát a prэшáz pótolja, vagy a padlás, bár a prэшáz nem nevezhető kifogástalan raktárhelyiségnek: nedves, télen meg hamar befagy. Pincében tartják a boron kívül a krumplit, homokban a zöldséget, répát (de ha sok a krumpli, elvermelik). Ha férfiak, legények összejönnek, legszívesebben a prэшázban iddogálnak, éjfélig is elnótáznak.

A pajta főszerepe a szénaraktározás volna, de az itteni igen kicsiny pajtának egyéb feladata van. Innen rakják fel a szénát a padlásra, ősszel a krumplit

a pajtában öntik le a földre és válogatják el, a kukoricát ide szórják és itt fosztják, nyáron ruhát mosnak benne, esős időben a pajtában fűrészelik a fát, sőt még ölfát is raknak ide, itt csépelik ki a kölest, ide öntik a répát, amikor levelestől felhúzkodták (a pajtából *csirázzák be*), a pajtában terítenek hosszú asztalokat lakodalomkor meleg időben, mulatságot is rendeznek benne. A szénán kívül egyéb dolognak is raktárhelyisége: masinálás után a pajtába rakják be a polyvát, ha nincs fészter, itt áll a szecskavágó, a szekér, a kocsi. A pajta falára belül akasztják fel a kaszát és míg a «gráblák», favillák a padláson vannak, egy «grábla» rendesen a pajtában is van. Munka után mintha pihentetnék a tárgyakat, a pajta falának támasztják, arra akasztják, illetve deszkaajtájába szúrják a sarlót, «gráblákat», kaszát, kaszakövet stb.

Az istálló falára kívül akasztják fel az igát (mások meg a szekérre teszik), az istállóban van a lovon, marhán, esetleg házinyúlön kívül a vasvilla, söprű, rossz vaslapát, itatóedény, csöbör, vödör, sajtár, csingafa helye (az utóbbi az

3. ábra. A Balázs-ház 1944-ben és 1947-ben.

Fig. 3. La maison des Balázs en 1944 et en 1947.

istálló ajtajánál). Az istállóban fejnek, tömnek a libát, récét, esetleg a legény, férfi is itt alszik összetákolt deszkafekvőhelyen.

Padláson történik a ruhaszáritás rossz időben; láttam kukoricamorzsolást is fent. Különböző fontos raktározóhelyiség, ahová kiöntik a gabonát, csöves-kukoricát, aszaltgyümölcsöt (a *szüpuscs*-öt), babot, diót, rudakra aggatják fel a szőlőt (szárával lefelé), almát, ide dobálnak be mindenféle lim-lomot. Az istálló feletti padláson van a széna, meg a zabszalma, amit megetetnek.

Fészterben rossz időben vágják a fát, itt áll a szekér, kocsi, kocsikerék, eke, borona, taliga stb. — Kukollásban történik a pálinkafőzés, faragóműhelynek használják, szerszámokat tartanak benne, ha nagy kemencéje van, gyümölcsöt aszalnak, sőt még a hízó kacsák is itt látható.

Jó időjárásakor alkalmas munkatér a ház környéke, az udvar, bár kimondott udvarról nem mindenütt beszélhetünk, mert a minden kerítés, határ nélküli telkek a ház közvetlen közelében a gyümölcsös rétekben folytatódnak. Az udvarszerű térség épp a terepviszonyok következtében (és mert annak ellenére, hogy tanyaszerű település lévén, szabadon építkezhettek volna, mégis a leggyakrabban a lakóépületet és a gazdasági melléképületeket összezsúfolták) néhol oly kicsiny, hogy a szekér sem tud benne megfordulni. Az udvarra, vagy ha szűk, annak közelébe hordják össze a gabonát masinálásra, krumplit válogatnak, gabonát, babot csépelnek, a kukoricát lerakják és megfosztják, szabadban a fahatárnál fűrészelnek. A ház előtt szokták jó időben az ebédrevalót elkészíteni, mosogatni, mosni,

ruhát teregetni, kint esznek (de iddogni kint már nem szoktak), pokrócra leülve varrnak, foltoznak, nyáron beszélgetnek, az ajtó elé kiülnek. A ház közelébe rakják a széna-, szalmakazlat, a fahatárt, kint faragnak, mulatságot rendeznek, táncolnak, alszanak.

Raktározó helyiség voltaképp a ház külső fala is: a csücsfalon elől paprikát akasztanak fel (*paprikapirító*), télen a házat, istállót körülallogatják sűrűn kukoricaszárral (hogy az épületek melegen maradjanak. Ugyanakkor a tűzfal szelelőnyílásait szalmával betömik). A tető nádjába dugdossák a rossz metszőkést, rossz sarlót, kaszát, a mérő drótot, a raghoz tüzelnek drótot, botokat, valahová az ereszt mellé ássák el az üvegserepeket. Az ereszt alá akasztják a sarlót, az istálló falára az igát, ökörszajkosarat.

Az ősi raktározó helyiség, értékmegőrző azonban mégis csak az anyaföld. 1945-ben, mikor a háború vihara közeledett, a lakosság ingóságait nagy sebesen a jó anyaföldre ásta el. Nem gondoltak arra, hogy ennél alkalmasabb helyre rejtsék, pl. tyúkólba falazzák, a kőhatárba süllyesszék, hanem ősi módon egyszerűen elásták a földre, akár a kutya a csontot. Sok értékes dolog tönkre is ment, a talajvízben agyonázott.

A házban állatok csak alkalmasszerűleg élnek. A kutyának saját háza van kint, de van lakás nélküli eb is, szalmán fekszik valahol az ereszt alatt. A kutyát általában csak a konyhába engedik be rövid tájékozódásra, ritka hely, ahol a szobába bemehet. Macska nappal a tűzhely alatt szundikál, olykor a meleg szobába is bejőhet, általában több joga van, mint az ebnek. Estére azonban könyörtelenül kirakják a házból. Tyúk, ha hideg évszakban keltek ki csibéi, a konyhában tartózkodik, ott is költ, különben az istállóban ül tojásain. Szegényebb helyen zord időben az anyátlan kis malac is nőhet darab ideig a konyhában.

Biztos, hogy a háznak mint munka- és mint raktározó térségnek sokkal kialakultabb, hagyományosabb szerepe van, mint lakóhelynek. Szabályszerűbb, hogy az iga az istálló falán lógjon, minthogy egy szék több ház szobájában azonos helyen álljon. A gazdálkodás törvényei szigorúbbak, mint az ember személyes szükségletének törvényei, noha a gazdálkodás végső soron az embert szolgálja ki. Ennek ellenére tulajdonképpen saját házuk természetét sem ismerik jól, mert pl. gyakran megtörténik, hogy a padláson elfagy az alma, a gyümölcs, a kamrában a krumpli, pedig már évtizedek óta laknak a házban és így kiismerhették volna tulajdonságait. Feltétlenül tudni kellene a gazdának, hogy a ház melyik részében fagy el a terménye és sok károsodást előrelátással megakadályozhatna. Pl. a kemény fagyok jelentkezésekor — egyebet nem tudna már tenni — szobájába hozza be krumpliját és az ágy alá szórja, pedig ősszel azt el is vermelhette volna. Van ugyan, aki rendesen elvermeli, de van olyan is, akinek hideg tél alkalmával burgonyája a prészában megfagy.

A lakóházat alig igyekeznek célszerűbbé tenni, arra, hogy kényelmesebbé tegyék, csak nehezen fanyalodnak. A paraszti életben a kényelem különben is eléggé ismeretlen fogalom, egyetlen formája talán a jóízű alvás. A bútor, ahová állították, évtizedekig ott marad, nehezen cserélik, a házban a bútorok nem találják meg a legmegfelelőbb helyüket. Amíg a hagyományos elrendezés (pl. a sarkos) életben volt, addig ahhoz igazodva a ház célszerű is volt. De mielőtt polgárosodni kezdtek, a hagyományt sutba dobták és önkényesen rendezték be házaikat. A várost utánozzák, pedig a városnak merőben más az életformája, mint a falunak. Első lépés az átrendezésben, hogy a két ágyat egymás mellé állítják, a szoba közepére, mert így látták a városban, viszont ezzel a szoba csak kisebb, alkalmatlanabb lesz. Kis fáradsággal sok kényelmetlenségen segíthetnének, de ezt nem teszik meg. Esős időben sár terjeng a ház körül, pedig kő ép elég akad a hegyben, csupán össze kellene hordani és a ház elé lerakni, legalább a konyhától az istállóig terjedő részt ki lehetne kövezni. Ennek ellenére sok helyen nincs semmi kövezés, a sárban evickélnek reggeltől estig. Ezen nem szépít az a kivételes eset sem, hogy akad cementjáróval körülhatárolt ház is.

Ez volna a ház hétköznapija. Ám a ház ezen felül szórakozó hely, a kultusz színtere. A tollfosztás, régen a fonóházbeli fonás inkább mulatság, mint munka,

ezt, meg a préházbeli iddogálást már említettem. Ünnepestes képet kap a ház lakodalomkor (NÉ. XXXI (1939), 192). A lakodalmi meghívás általában a háznak szól, pl. a vőlegény és a menyasszony 25—25 «házat» hívott meg a lakodalomba. Akkor hivatalos mindenki, aki csak ahhoz a házhoz, mint családtag tartozik. A lakodalmas házat gyökeresen átforgatják, a szobából minden bútort kihordanak, hosszú asztalokat, székekre fektetett szekérszekéből álló padokat raknak be. Ha alkalmas az idő, a pajtát alakítják át ponyvakkal étteremmé. A konyhában, de még a szomszéd konyhájában is főznek. Szertartásos az ültetés rendje, a szoba az első félidőben étterem, a másodikban táncterem. Aztán megint megszokott hétköznapiak következnek változatlanul rossz fűtéssel.

Bálra, mulatságra rendszerint kétszobás házat bérelnék ki, egy estére. A nagyobbik szobát itt is teljesen kiürítik, csak a petróleum lámpa, a falnál néhány szék, meg a cimbalom kerül abba. A konyha a büffé és a söntés, a kisebb szobába húzódik meg a ház gazdájának a családja e zajos éjszakára, az alvó gyermekekkel. Itt, a kis szobában a ruhatár és itt iddogálnak az öregek. De kibérelnek nagy konyhát is ilyesfajta multságokra. Nem jelentéktelen funkciója ez a háznak, ha arra gondolunk, hogy majdnem minden vasárnap este van reggelig tartó bál, — nem is egy helyen.

Halottnál mindenestre nem bolygatják fel ennyire a ház megszokott rendjét. Ha a haldoklónak az a kívánsága, leteszik a földre. Akinak *tiktoll* vánkosa van a feje alatt, nem tud meghalni. Ravatalozás a szoba közepén történik, asztalon, lánán, kis gyermeké két széken. A gerenda hosszába fektetik, fejfel keletnek, lábbal nyugatnak. A tükröt megfordítják. A szobából lábbal kifelé viszik ki a halottat az udvarra a búcsúztatásra, ott felravatalozzák. Régebben, mikor kivitték a házból a halottat, az állatokat kieresztették az istállóból, nehogy veszély érje őket.

A házat ártalom, veszély érheti és ez ellen védekezni kell. Legsúlyosabb szerencsétlenség, ami érheti, hogy leég. Évente egy-egy tüzeset előfordul, valamelyik istálló, pajta meggyullad, másutt a lakóház teteje, talán mert többet ivott a gazda a kelleténél és vigyázatlan volt. Biztosítási család érrefelé nem fordul elő (a legtöbb ház homlokzatán ott van a társaság bádognévjegye), talán ez az egyik ok, hogy új házat alig látni a hegyben. Távollévén a házak egymástól, a tűzvész a közösségre nézve nem veszélyes, az egyénre annál inkább, mert kút alig van, a gödör pedig — ép a tűzvészek évadján — üres; tűzőrség, felszerelés a községben nincsen. Ha fellángol valahol egy tető, a környék népe dícséretreméltó buzgalommal rögtön összeszalad (aki észrevette, állítólag kimegy a haranghoz és félrever), már teli vödörrel jönnek és kétségtelenül nagy odaadással, bátorsággal tevékenykednek a tűz megfékezésében; van olyan asszony, aki ezer veder vizet is locsolt egy égő pajtára. Általában, ahogy megfigyelhettem, nagy tűzvészkor elsősorban a lányok, az asszonyok buzgólkodnak a tűz oltásában, sűrűn hordozzák a vízzel teli vödöröket, sok férfi, suhanc azonban csak bámészkodik és titokban gyönyörködik a borzalmas látványban. Mintha a nőkhöz közelebb állana a lakóház épsége, végeredményben elsősorban az ő életterük a konyha, a szoba, valószínűleg ezért sérénykednek annyira a tűz oltásában. Tűzőrségi szervezetségük azonban nincsen és így a tennivalók közt nem tudnak gyorsan kiigazodni, pl. víz után szaladnak, pedig épp akkor a gödör teli vízzel. Mások saját házukat féltik és vizes lepedőt teritenek nádtetejére. Néhány szokás az irracionális világba vezet át: tűzvész elé fordítják a kemencébe először bevetett, megkeresztezett kenyert. — Ha a szomszédban tűz van, keresztet kell vetni és a tűz elejbe mondani: Az atya, fiú, szentlélek isten távoztassa el a tüzet. — («Nagyon üdvös dolog, én ezt szokom gyakorolni»). — Mennykő okozta tüzet csak aludt tejjel, keresztvetéssel lehet eloltani. Villámláskor különben az ajtót, ablakot szorgalmasan becsukják, nehogy huzat legyen, mert az behúzza a villámot. A keresztes villám befut a házba, körülzaladja, aztán elhagyja. Jellemző különben, hogy nagy égiháborúk csak a jégverés ellen (— nehogy a jég a termést elverje —) igyekeznek védekezni, legalább is mágikus módon, a házba esetleg beüthető villám ellen ilyen apotropáikus intézkedéseket nem tesznek.

A házat és a ház táját idegen, tolvaj ellen a kutya védi. Mintha minden vidéknek, falunak megvolna a házőrző kutya típusa, mert az egyikben csupa gonoszlelkű, dühös eb támadja meg az embert, másutt a kutyák jóságosak és megértők. Hegyközségben, ahol kerítés, mesgye nincsen, ahol az utak keresztül-kasúl szelik a telkeket, udvarokat, harapós kutyát nem lehet tartani. Nem is tartanak, a cserszegi kutyák általában kis termetűek, inkább haragosan ugatósak, mint rámenők, enyhe fenyegetésre is riadtan tovaillannak.

Tolvaj nem nagyon akad. Hébe-hóba előfordul, hogy csirkét lopnak, össze kukoricát, ez az itteniek bűne lehet. Azért a lakást, ha elmennek hazulról, gondosan lezárlják, a kulcsot valahová elrejtik. A régi pincék vastag ajtaja amellet szől, hogy régebben a bort is fokozottabban kellett őrizni. Meglehet ugyan, hogy akkor az ilyen vastag ajtajú pince gazdája a városban lakott.

A ház kártevői közül inkább csak az egér ellen védekeznek racionalisan, feltámasztott virágcsereppel, drótcapós egérfogóval, de legfőképp macskával, amiből kivétel nélkül minden házban akad legalább egy. A rag alatt fészkelő verebek fiókáit kiszedik, általában igyekeznek innen kiirtani. Görény, menyét, róka bemegegy a baromfiólba, a baromfi nyakát elharapja. Ellene csapdával védekeznek. Róka még a házba is bemegegy a tetőn keresztül: *kikoporja* a nádat. Egyéb ártalom ellen mágikus eljárásokat ismernek, de hogy ezeket kiterjedtebben gyakorolnák, nem tudom. Csótányt el lehet küldeni, ha három csótányt zsebkendőbe kötünk és észrevétlen egy kocsira feldobunk, az elviszi. Aki újján (újholdkor) meszel, annak házában féreg lesz. Poloska ellen a falat emberürülékkel kevert forró vizes mésszel kell meszelni. Légy ellen üveglégyfogót, légyapírt használnak vagy tejben felfőzött anyarozst. Számtalan eljárást hallottam patkány ellen, noha a hegyközségben csak igen kevés patkány van. Egy patkányt megfognak, szemit kisütik, elsírja akkor a többi. Gyufafejet pogácsába csinálnak és azt a patkányjárta helyre szórják. Ahol patkány van, oda egy lapát tüzet kell leönteni, a tűzre a kovácstól kért lókörmöt, meg bőrt, hitvány lábbelit, hogy jól füstöljön, attól minden patkány elmegy. Aki valamit a malomból ellop, vagy ha tudatlanul, akaratlanul is elhoz, annak házához elmennek a patkányok. Újhold pénteken déli tizenkét órakor harangozás előtt kukoricaliszttel a marokban háromszor meg kell kerülni a házat, majd a ház sarkánál a kukoricalisztet kis forgácsra kell hintoni, mindezt háromszor ismételve, akkor a háztól elmegy a patkány. Valaki a korbácsával nagyot durrantott, mire elmentek a patkányok. A ház tetejéből egy nádat kell kihúzni, azzal egy halottat megmérni, majd a ház üstökébe tűzni. Egy tomaji ember patkányirtó levelet tudott adni. Patkányirtáskor a házra X-et írnak, a házat megkerülik. A felsorolt eljárások néhányában a háznak mágikus szerepe van, ami érthető, mert ép a házat igyekeznek a kártól megóvni.

E pontnál tárgyalnunk kell mindazokat a hiedelmeket, mágikus eljárásokat, melyekben a háznak vagy valamelyik alkatrészének szerep jut. Az eljárások legtöbbször ugyan nem a ház épségét védi, egészen más területre vonatkozik, de szólnunk kell róluk, mert ezek a háznak és alkatrészeinek néplelektani fontosságára világítanak rá. Az alább felsorolandó hiedelmekhez előljáróban tudnunk kell, hogy az ilyenfajta gyűjtemények egymagukban nem világosítanak fel teljességgel a ház mágikus szerepéről. Egyrészt a gyűjtések tökéletlenek, egész biztos, hogy legalább még ötször annyi hiedelmet sikerülne Cserszegen felkutatni, mint amennyit az alábbiakban közlök. Másrészt nehéz megállapítani a hiedelem intenzitását. Esetleg sok babonát ismernek, de egyikben sem bíznak. Lehet, hogy hisznek benne, még sem merik végrehajtani. A gyűjtést sok adatközlőtől szerzi a kutató és így lehetséges, hogy egyetlen családban, egyetlen háznál csak keveset tudnak. Nem is annyira egyéni, mint inkább családi, házbeli különbségek vannak. Az egyik ház lakói (a család összes tagja) komolyan veszik, a másiké kinevetik. A családi környezetnek, az otthoni nevelésnek, a ház egyéni levegőjének nagy szerepe van, vannak hívó, babonás és vannak hitetlen családok. Egy családon belül azonban megközelítőleg azonos a hiedelem intenzitás-foka.

Egy itteni jó mesemondó szerint minden házban van házi kígyó, akadt ember, aki látta is. Inkább a falakban jár, nem olyan vadas. Talán a föld porából

él. Nem szabad agyonütni, mert akkor a család legkedvesebb tagja meghal vagy az, aki agyonütötte. Egyszer látták holdvilágnál, bűdös szag lett tőle a szobában. De a kigyó elment, azóta sem találkozta vele.

A betegség, ha otthon éri az embert, másképp viselkedik, mint idegenben. Az egyik hidegrázós beteg félt, amikor tudta, hogy jön a hideg, bujkált előle mindenütt a szomszédban, nehogy otthon érje. Mert ha otthon eléri, újra rázza a hideg.

Április elsején nem jó építésbe kezdeni, kemencét se jó akkor megkezdeni. Új házba először kutyát, macskát dobnak be, vagy egy nyeletlen fejstét: olyan egészségesek legyenek lakói, mint a vas.

Sok régi épületben lehet találni bögrét, egyebet, ezt talán rontásból tették oda. Boszorkány fél a rontástól, Tomajon az egyik asszony háza megett nyírfá van. Tavasszal az első szántáskor hazajövet a házat háromszor megkerülik. Aki Luca-széket csinált és a templomból már haza fut, kerülje meg a házat háromszor, majd álljon fel a favágító törzsökre, akkor nem jön utána a boszorkány. Veszett-ség ellen háromszögletű épületről meszet kell kaparni és azt kenyérben a kutyának beadni. Tehén borjúzaskor nem szabad semmit sem kiadni a házból. Ha a hangyák csoprogznak, sűrűen mennek, a fal alatt másznak, esőt jelent. A lidérc egy özvegy háza tetején szokott megszállni. Feckefészket leütni nem szabad. Pítvarba is tettek öntést, aki belépett, beteg lett.

Húsvétkor megszentelik a disznó lapickáját és ha a húst elfogyasztották, a lapickacsontot az üstök alá szúrják, hogy a házat megóvja minden bajtól. Olyik ház üstökében hét lapickacsont is található. Megrontásra jó, ha újhold pénteken az üstökből nádat hoznak le, azt ketté vágják és abba végig hajszálat tesznek, aztán a nádat kociútra kiviszik, hogy azon koci menjen keresztül. Úrnapi sátorból vett ágat az isztergyébe a nád közé bökik be vihar ellen. Isztergyébe öntik a szenes vizet.

Mikor hazajönnek esküvőkor, a küszöbön kívül, félre helyen egy edény van téve, amit a mennyasszony felrúg, hogy könnyebben szüljön. Keresztelőről jövet mondják, ahogy a küszöböt átlépik: pogányt vittem, szentelt bárányt hoztam. Küszöbre patkót szegeznek úgy, hogy befelé legyen az eleje, akkor a szerencse bejön. Ajtó küszöbébe ássák el a rontást: új pohár, benne szén, szappan, bab, ingkötő új fűdével befedve. Szüléskor az ajtót szentelt vízzel locsolják lidérc, kicserélés ellen. Ajtóra zárhoz, kilincshez szurkálják Szentgyörgy-nap előtti este az ágakat boszorkány ellen. Boszorkány ellen az ajtó kulcslyukát valamivel be kell tömni, akkor nem tud kibujni a boszorkány. Jó a boszorkány ellen az ajtót gatyamadzaggal betekerni. Lakatfű a lakatot utánozza, a kéznek sebébe forrasztják, akinek birtokában van, az előtt minden zár megnyílik. Szentgyörgykor virágot, nyírágseprűt tesznek az ablakba boszorkány ellen. Szeplős arcot ablakverejtéssel kennek. Volt olyan asszony, aki a kapu lábfáját is megfejte. Pénzvarázsláskor olyan házat kerestek, aminek keletre néz az ajtaja. Sárgaságos ember hasonló nevű embernek a házához megy, ott háromszor megreszeli az ajtó szárfába a hátát, utána vissza sem nézve szótlan kimegy, a sárgaság akkor ott marad. Aki az után legelsőbb kimegy, azon marad a sárgaság.

A beteg gyermek a szenes vizet a szoba négy sarkába önti. Hidegrázós beteg kanállal a szoba négy sarkából meszet kapar, pohárba teszi, vizet önt rá, arról kell *innya*, akkor elhagyja a hidegrázás. Ludvércet úgy üzött el, hogy mindegyik sarokba valami gyökeret dobott. Gyerekágyas, bölcső a mestergerenda alatt keresztben, a halott hosszában fekdüjk.

Nagypénteken addig nem raknak tüzet, amíg füstöt nem látnak valahol. Mert ahol füstölnek, odamegy minden csótány, rondaság. Nagypénteken szentelt barkára kell tüzet rakni elsőben, hogy Isten védje meg minden veszedelemtől a házat. Tehénrontás ellen a tej habjából három újjal három cseppet a tűzre kell tenni, akkor megjelenik a rontó. A dióhéjat nem égetik el, hanem az útra kiszórják, nehogy a dió fás legyen. Ha a *sporhet*ben morog a tűz, ráköpnek: «thó, thó, menj a szomszédba pörölni». Ha a füst leszáll, rövidesen eső lesz. A csendőrök egy boszorkányos asszony tűzhelyét felbontották és abban 3 fej vöröshagymát, egy lány hajából és ruhájából darabokat találtak. A rontástól megbetegedett lány, ahogy

e dolgokat a tűzhelyről kiszedték, meggyógyult. Kihullott tejfogat a kemencébe dobna: «Egér, egér aggy vasfogat, én adok csontfogat». Hidegrázóst a kemencébe bűjtatják. Kiesérelt gyermeket vetőlapátra téve a kemencébe tólnak: «bevetlek, bevetlek, bevetlek», mire a boszorkány visszacseréli. Kis macska, kis malac fenekét háromszor a kemence szájához dörzsölik, hogy a házhoz szokják.

Ha az ember hidast csinál, dobjon be egy csirkét, macskát, hogy először az pusztuljon el. Disznókanyarós meghömpölyög a disznóólban. A disznóól ajtaja fölé piros posztódarabot szegelnek, nehogy szemmel verjék a kis malacokat. Ha a tehenet megrontották, ellene a talpfába három lyukat fúrtak, a lyukba a tejet öntötték és abba tüzes szeget ütöttek, mire a boszorkány kinjában odajött. Valaki macska képiben fejte a tehenet. Bementek az istállóba, megtekerték az ajtókilincset, mire egy nagy macska jött elő, megfogták.

Aki Luca napkor meglopja valakinek a favágítóját, attól elviszi a szerencsét.

A ház takarítása, tisztogatása. A hegyközségi házat rendben tartják, ámbár olykor mindez csak felületes művelet, csupán a szemnek szól, de a dolgok lényegét nem érinti.

Legfontosabb nagytakarítási dátumok a húsvét és a búcsú (október első vasárnapja), e jeles napok előtt feltűrják a lakást, a bútorokat, edényeket kihordják az udvarra, alaposan megsúrolják, meszelnek, sároznak, a kemencét javítják. Ehhez kétségtelenül nagyon ragaszkodnak és 1945 márciusában láttam, hogy a front közeledése, a harcizaj sem tudta a megszokott rendet megbolygatni. Az asszony, amikor udvarából géppuskázták a repülőket, a legnagyobb lelki nyugalommal tisztogatott, sürolt, meszelt, mert nagyhétben voltunk. A tisztogatás az asszony dolga, ő javítja ki a ház festészeti hibáit is. A szobát kimeszelik, régebben még mintázták is a szobát, konyhát: répából, krumpliból korongokat vágta ki, mintássá cifrázták, főleg csillagformájúvá. Fehér falon színes mintát, színes falon fehéret, pl. a szobában halványzöld alapon fehér csillagokat. Stukkafüres mennyezetre is csináltak mintákat. Színeket úgy kapnak, hogy a mészhez festéket kevernek. Most inkább a boltból hoznak papírmintát és azzal cifrázzák a falat. Leggyakoribb mégis a fehér fal. A meszelés 15–20 cm szélességben a sötét barna gerendás famennyezetre is ráterjed. Istálló mennyezetgerendáin a meszelővel kóralakú fehér foltokat csinálnak.

A ház külső falának színe, ha nem fehér, akkor a leggyakrabban sárga. A fehérfalú ház tövén is sárga sáv húzódik végig. Ennek a javítása is az asszony dolga, nemkülönben a szürke sáv festése. Sárga színnek a Gyötrös oldaláról hoznak sárga földet, míg a szürke színt bolti fekete festékpornak és mésznek keveréséből állítják elő. Sározáshoz (a földes padló, kemence, fal javításához) rendes földet használnak.

Meszeléssel kapcsolatos hiedelem: Ha ujján meszelnek, féreg lesz a házban. Aki pénteken meszel, Jézus testét meszeli. Befelé kell seprni, mert akkor befelé sepri az ember a szerencsét.

Örökléskor, családi osztozkodáskor a ház sorsa felett is dönteni kell, de amíg a földet könnyebb igazságosan szétosztani, addig a ház felosztása már nagyobb nehézségekbe ütközik. Mielőtt ezzel foglalkoznánk, vessünk egy pillantást a hegybeli ember magántulajdon szemléletére. A szomszédos telkek közt kerítés nincsen, a rétek, gyümölcsösök egymásba folynak, az idegen hosszas keresés után sem tudja a telkek közti határvonalat megtalálni. Annál jobban ismerik birtokuk határát tulajdonosaik és e határ szentségén szigorúan őrködnek. A szomszédba átvándorló baromfiak miatt állandó a pörpatvar, a viszály a hegybéli szomszédok közt, a legtöbb harag oka, hogy a tyúk vagy a liba áttévedt a szomszédból. Amikor a rétet kaszálják, a szomszéd árgus szemmel figyel, meddig ér a másik kaszájának hegye, nehogy egy centiméterrel is beljebb szaladjon rétébe. Legjobban az jár, aki egy nappal megelőzi komáját a kaszálásban. A határt a föld alatt megbúvó meszgyekövek képviselik csak, akad gazda, aki tavaszonként szorgalmasan kikaparja a követ, történetesen még az út közepén is, nehogy a két kerékvágás közt felsparjazó fűből a szomszéd valamit is elharácsoljon. Van, aki égszakadásnak veszi, ha valaki a novembervégi kietlen fagyos tájban sovány rétéjén keresztül baktat,

mert — letapossa a füvet. Persze, nem mindenki ilyen kicsinyes lelkületű, vannak nagyvonalúak, bohémek — el is pazarolják hamar javaikat.

Ha több gyermek van — már pedig a hegyközségi embernek a legtöbbször akad egynehány — a fiatalok még a szülők életében igyekeznek előnyösen elhelyezkedni, az ügyesebb közelebb férkőzik a szülőkhöz, az ősi házban lakik, gondozza az öregeket, remélve, hogy a házat megkapja. Persze, a többi testvér sem marad nyugton és igyekeznek valamilyen formában kitűrni a ház jelöltjét. Így a vita, az ellenségeskedés már a szülők életében megindulhat. Meghatározott öröklési szabályról nem tudok, bár valaki említette, hogy a házat a legidősebb lány vagy a legfiatalabb fiú öröklí. De tapasztalataim szerint ez nem így van. Legtöbbször annak adják a házat, aki gondját viseli az öregeknek, az örökös a többieket pénzben kielégíti. Általában osztozásnál az jár a legjobban, akire a ház jut. A házat ritkábban osztják fel, bár ilyenre is találtam példát. Az egyik füstös konyhájú házon két testvér osztozott : egyikük kapta a szobát (ennek külön bejáratot csinált és hűsfüstölővé alakította át), a másiké lett a konyha és a pince, a konyhát istállónak alakította, a pince megmaradt pincének. Ha több épület van a telken, azokat már inkább lehet felosztani. Az M. családban 8 gyermek van. Egyikük kapta a lakóházat, másikuk az istálló-, pajta-, présház-, pinceépületet (remélve, hogy azt majd lakóházzá alakítja), harmadikuk egy távolabb eső pajtát (amit lakásnak átépített és így használja is). A többieket pénzben elégitették ki. Az osztozás meglehetősen bonyolult művelet, igen sok variációja van, olykor az eredménye alig érhető. Pl. a nagy lakópincét az egyik fiú kapta, a távolabbi kis pincét szőlővel a városban lakó testvér. A szőlőbirtok a maga egészében a városi polgár tulajdona lett, a hegybéli lakópincében megtelepedett fiúnak szőlője nincsen, teljesen a szántóföldművelésre tért át. Egy másik esetben a lakópincét az öregeket gondozó fiúgyermek kapta, a mellette lévő istálló + pajtaépületen az öt testvér osztozkodik. De hogyan? Természetes dolog volna, hogy a lakópincét öröklő utód birtokában maradjon az istálló + pajta, hisz gazdaságilag a lakópincéhez tartozik, a többi testvért pedig az örökös pénzzel (adott esetben 800—800 forinttal) kielégítse. Ennyi pénze azonban nincsen és a türelmetlen testvérek egyöntetűleg úgy határoztak, hogy legjobb lesz az istállót, pajtát lerombolni és az építőanyagot osztozkodni.

Örökléssel,³ osztozással⁴ kapcsolatban egészségtelen állapotok keletkezhetnek, az egyiknek két háza van, a másiknak egy sem. Eltekintve azonban az öröklés, osztozás bonyodalmaitól, különben is elég viasz állapotokat találhatunk a hegyben. Előfordul pl. hogy az öreg asszony szép új házban lakik, teljesen egyedül, míg férjhez ment lánya nagy családjával nyomorult füstös házban senyved és csak az öreg asszony halálával költözhet be az új házba. Két testvér — mind egyikük hetvenen felüli vénasszony —, külön-külön saját házában él teljesen egyedül, az egyikük háza már oly nyomorult, rombadőlt állapotban van, hogy e télen a vénasszonynak az istállóba kellett átköltözni. Ha összeköltöznének, kölcsönösen segíthetnének egymáson, nagyban könnyíthetnének sorsukon, de ezt mégsem teszik meg, inkább külön élve tengődnek, hordják a tejeskannában a vizet, élnek úgy, hogy örök rejtély marad : mikép tud egy majdnem tehetetlen vénasszony teljesen egyedül éveken át élni félreeső düledező viskóban. Dehát a sajátjában van. És ehhez ragaszkodnak.

Egy tulajdonosnak több háza lehet úgy is, hogy birtokának közelében olesó eladó ház akadván, azt gyorsan megveszi azzal a számítással, hogy jó lesz majd valamelyik gyermekének. Amíg azonban az utódok elfoglalják, addig üresen áll a ház, évek hosszú során, vagy ha alkalom adódik, árendába kiadják. Hegyközségben

³ Már a kis nyolcéves gyermek is azon töpreng : kié lesz a magánosan élő szomszéd vénasszonynak a háza, ha meghal.

⁴ Osztozásnál olyan szempontok szerepelhetnek, amiket csak az ottan élő ember tud mélyebben megérteni. Pl. csak azért ragaszkodnak a rosszabb házhoz, mert történetesen annak az udvarára fekvésénél fogva jobban lehet takarolni (= a gabonát, szénát behordani).

árendásnak lenni elég nyomorult dolog. Az árendás rendszerint sokgyerekes, az árendát le kell dolgoznia. Életét megszorítják, szigorú feltételekhez kötik, pl. libát nem tarthat, disznóólat nem építhet, a gyepre tilos ölfát raknia, előírják, hogy mennyire mehet be a rétbe. A hullott gyümölcsöt esetleg felszedheti, viszont el kell hajtania a szomszéd baromfiát a telekről. Az árenda ugyan nem sok : két napszám egy hónapra. Az árendás persze nem viseli túlságosan gondját a háznak, az bizony romlik, pusztul. Egy szép napon az árendás elköltözik és akkor megint lakatlanul áll a ház éveken át, tovább romolva. A ház romlik és lassan teljesen elpusztul. A hegyben feltűnően sok a romlásnak indult, vagy teljesen pusztulásban lévő elhagyott ház. A parasztházon folyton javítani kell és ha a javítás az anyagi erők hiányával, de még inkább a nemtörődömség miatt elmarad, a ház romlásnak indul. E pontnál kis kitérést kell tennem. Az izlés vonala, az élet egységét tekintve különböző. A cserszegiek ételben finyásak, kényesek, ruhában viszont megszokták az ezerfoltos (de mindenesetre gondosan megfoltozott) göncöket. Lakásigényük csekély, másrészt a házat már nem foltozzák oly gondossággal : rendben tartják, javítják, de ha már túlsok foltra volna szükség, kiköltöznek belőle, sorsára bizzák, elhagyják. A gúnyát az anyag törvényének végső határáig viselik, a házat már a bomlás hangosabb jeleinél elvetik. Táplálkozásukban ennél jóval kisebb hibákról sem lehet beszélni, az ételnemű felhasználhatóságának határa egészen szűk. Lakásigényük kevés, lakáskultúrában a szegényebb és módosabb ember közt lényeges különbség nincsen. A lakóhelyiség, amit valóban használnak, mindkettőnél megközelítőleg ugyanaz, csak a vagyonosnál még van egy jól berendezett, de sohasem használt, télen jéghideg szoba, azonfelül nagyobb terjedelmű gazdasági melléképület.

Legtöbbet ront a házon, ha nem lakják. Öröklés kapcsán, vagy mert újabb házat épített a gazda, a ház lakatlanná válik. A hegyben a ház egymagában, birtok nélkül, nem sokat ér, talán ez az egyik oka a sok romlásnak induló elhagyott háznak. A ház tulajdonképeni értékét a körülötte lévő földbirtok adja meg, ahová kijárnak dolgozni. Birtok nélküli ház inkább teher, mint haszon. Van, aki nem akar árendásokkal bajlódni, felesleges házat lakatlanul hagyja s az így néhány év alatt teljesen elpusztul, a gazda gyermekei pedig felnőve mehetnek árendás házba lakni. Ha az elhagyott ház szomszédságában lakik tulajdonosa, kezdetben lim-lomot tart benne, még használja valamire, lezárja. A ház haldoklása akkor kezdődik, amikor ajtaja tárva marad. Az időjárás először a nádfedelet kezdi ki : teteje lecsúszik, tetőszerkezete meztelenül mered az ég felé. Egy nagy vihar után aztán összeroppan, a menyezet beázott rég, beszakad és ezzel a ház megszűnt élni. Jól megépített ház, amiben annyi gyermek nőtt fel és ami annyi búcsúztatót megért, ha magára hagyják, rövid néhány év alatt romba dől, mintha a háború vésze pusztította volna el. Pedig csak az ember hagyta cserben. *Vajkai Aurél*

Fonction des maisons d'une commune de montagne en Transdanubie. Il y a quelques années, l'auteur a étudié la formation d'une commune de montagne transdanubienne, Cserszegtomaj. (Bulletin Ethnologique 1939, 171—202. Extrait allemand 203—204. Cserszegtomaj est une commune d'établissements éparpillés (Streusiedelung), datant de la seconde moitié du XVIIIe siècle, au bord du lac Balaton. Le nombre de ses habitants est de 2000, son étendue de 1542 arpents, le nombre de ses maisons de 448.) Cette fois-ci l'auteur s'est proposé d'étudier les rapports de la commune de montagne et de ses habitants, ainsi que la fonction de la maison.

Le mobilier. Le mobilier, de composition hétérogène, et manquant d'unité, est en grande partie du travail de menuisier bon marché, misérables objets bourgeois, qu'on n'emploie plus à la ville, la plupart incommodes: presque toutes les pièces de l'ameublement de la chambre sont d'origine différente. La cuisine est employée comme chambre, on y trouve nécessairement un lit. En ce qui concerne la disposition des meubles il n'y a point de règles, les habitants ne savent pas utiliser la place rétrécie qui est à leur disposition. Les murs sont ornés de gravures en couleur de caractère religieux et de caractère profane d'images achetées dans les foires, de photographies de famille. Bien que les images pendues aux murs manquent de valeur artistique, dans le groupement des images, dans la décoration des murs par des images et de photographies, il se révèle toutefois un sens de la proportion et du beau et un goût artistique.

La maison comme foyer. La maison de la commune de montagne n'est pas encore devenue un véritable foyer. Ce n'est pas l'intimité du foyer qui attire les hommes dans les maisons, c'est plutôt une certaine contrainte, le mauvais temps par ex. qui empêche les travaux agricoles. L'intérieur de la maison est assez animé et mouvementé, la porte est souvent ouverte, des voisins y viennent fréquemment en visite; surtout vers le soir, la maison devient bruyante et on n'y prend pas d'égards pour les enfants endormis et les grands malades.

Dans la maison un certain protocole peut être en vigueur, mais la chambre est totalement dépourvue de son caractère de sanctuaire. Dans les maisons de la commune il y a généralement une seule chambre et bien que, pendant la journée, on se tienne surtout dans la cuisine, parfois on est obligé d'employer aussi la chambre. L'endroit des repas est la cuisine, on mange sur la même table où l'on a préparé les mets. Il n'y a pas de hiérarchie à table, mais généralement chacun occupe sa place habituelle, comme d'ailleurs chacun a son coin dans la maison. Le chauffage en général est insuffisant, encore que la cuisine soit toujours chaude, parce qu'on y cuit beaucoup sur le fourneau et qu'on y réchauffe la ration des animaux. La préparation de la nourriture des animaux passe d'ailleurs avant celle des hommes. Presque partout, la chambre est mal chauffée, parce qu'on économise le bois (même si la commune est située près d'une vaste forêt), parce que le fourneau est détérioré et qu'on ne se soucie pas de le réparer. Les fenêtres et les portes ferment presque partout mal. Le chauffage sert presque toujours en premier lieu à la préparation de la nourriture et seulement en second lieu au chauffage. On éclaire à la lampe à pétrole. C'est la disposition des couches qui met en évidence que la maison n'est pas devenue un foyer. Quoique tout le monde ait une couche, celle-ci ne se révèle comme telle que le soir; pendant la journée elle remplit un autre rôle, ou bien elle se dissimule quelque part. Dans la chambre il n'y a pas plus de deux lits; dans un lit on dort généralement à deux. Ce n'est qu'à l'heure du coucher que la petitesse de l'habitation se manifeste, pendant la journée les membres de la famille étant dispersés en tous sens. On ne s'occupe guère de la commodité des couches, pas plus d'ailleurs que de la commodité de l'habitation en général.

La maison comme lieu de travail. La maison comme lieu de travail tient un rôle plus important que comme foyer. On ménage la chambre, elle n'est que rarement employée comme lieu de travail. La principale scène des travaux des femmes est la cuisine. Le pressoir est destiné à la vendange, mais ne remplissant cette destination que pendant quelques jours de l'année, on l'emploie — parallèlement au changement des travaux économiques — à d'autres fins plus importants: en premier lieu il figure comme garde-manger, mais on l'utilise également comme atelier de menuiserie et on s'y livre parfois à d'autres travaux de ménage. Les granges qui dans ces régions sont singulièrement petites ne sont pas uniquement destinées à stocker du foin, elles tiennent de même un autre rôle: c'est là qu'on trie et qu'on range les produits agricoles, qu'on coupe du bois, qu'on fait la lessive, qu'on bat le millet etc. S'il fait beau on travaille aux abords de la maison.

La maison comme resserre. Dans la cuisine se trouvent les ustensiles de cuisine, le pressoir tient lieu de garde-manger; dans la cave on stocke, outre le vin, les pommes de terre, les légumes verts, les carottes, les fruits séchés, au grenier le blé, le maïs et les fruits séchés.

Comme lieu de travail, et de resserre, la maison tient un rôle beaucoup plus traditionnel et plus développé que comme foyer: il est de règle que le joug soit pendu au mur de l'étable, alors que les chaises n'occupent pas la même place dans toutes les maisons. Les lois de l'économie sont plus sévères que celles des besoins personnels des hommes. Par contre, ceux-ci ne connaissent pas la nature de leur propre maison, il arrive parfois que les pommes gèlent au grenier. Ils ne s'appliquent pas à rendre plus commodes les maisons, bien qu'il y ait par ex. assez de pierres, ils n'en posent que rarement devant leur maison, et marchent plutôt dans la boue.

La maison comme lieu de plaisir et de culte. La cave de la maison de la commune de montagne est un lieu de plaisir où le soir les hommes boivent du vin, surtout le dimanche. La scène de l'ébarbement et autrefois du filage, qui sont plutôt des réunions de sociétés que des travaux, est la chambre. Pour les noces, la maison revêt un aspect solennel, s'il fait chaud, on dresse la table dans la grange. Pour des bals on loue toute une maison.

Des animaux dans la maison. S'il fait frais, la poule couveuse couve dans la cuisine. Le plus souvent, le chien ne doit pas franchir le seuil, le chat a plus de droits, pendant la journée il peut se tenir dans la cuisine.

Nettoyage de la maison. On tient de l'ordre dans les maisons de la commune, bien que parfois cela ne soit qu'un procédé superficiel et une espèce de formalité. On procède aux

grands nettoyyages à Pâques et avant la foire. Tout cela est le travail des femmes. Elles tiennent obstinément au nettoyyage ; en mars 1945, quand le front de la guerre passait par la commune, pendant que les mitrailleuses crépitaient dans la cour, les femmes crépissaient à la chaux les murs des maisons, parce que l'ordre du grand nettoyyage l'exigeait ainsi.

Protection de la maison. Il n'y a pas d'organisation régulière, mais pour éteindre un incendie, beaucoup de gens accourent et ce sont les femmes qui s'y activent en premier lieu. On emploie cependant aussi des procédés magiques contre les dangers d'incendie. Pour écarter les voleurs on tient des chiens. En ce qui concerne les animaux qui endommagent la maison, les habitants se défendent le plus rationnellement contre les souris ; pour écarter les rats ils ont recours à différents procédés magiques.

Des croyances, des procédés magiques relatives à la maison et à ses annexes. Les habitants de la commune connaissent quantité de procédés, il est cependant difficile de vérifier combien ils en emploient. Il y a de grandes différences entre les familles. Dans une maison on croit à certaines choses et on les emploie même, pendant que dans une autre on s'en moque. Le milieu, l'éducation, l'athmosphère de la maison tiennent un grand rôle dans la conservation de la croyance, étant donné qu'il y a des familles croyantes et des familles incroyables. Dans le sein de la même famille cependant le degré de l'intensité de la croyance est approximativement identique.

Rapports juridiques, héritage, partage. Bien que les terrains et les lots des communes de montagne ne soient pas séparés par des palissades ni même par des bornes, les habitants connaissent fort bien les limites de leur propriété et y veillent jalousement. Les querelles sont causées le plus souvent par la volaille qui s'égare sur les terres du voisin.

Il n'y a pas d'ordre établi dans la succession. D'habitude quelqu'un des jeunes reste dans la maison des vieux pour les soigner, et c'est lui qui ensuite hérite de la maison. Il est rare qu'on partage la maison et les bâtiments annexes ; dans ce cas on transforme les différentes parties de la maison. En ce qui concerne l'héritage et le partage, il se produit souvent des litiges (quand par exemple l'un possède deux maisons et l'autre n'en possède qu'une), qui pourraient être réglés avec un peu de bonne volonté. Celui qui n'a pas de maison à lui, en loue une, dans ce cas le propriétaire prescrit au locataire pas mal de restrictions.

Vie et dépérissement de la maison. La maison aussi a une vie et s'adapte aux gens qui l'habitent. Au cours du temps on transforme la plupart des maisons, on y mure des portes et des fenêtres, on élève des pans de mur et on en démolit, selon que la famille augmente ou décroît. En général cependant, les exigences des habitants de la commune sont modestes, en ce qui concerne l'habitation. Généralement la maison est de petite dimension, celle de l'homme plus aisé ne se distingue de celle du plus pauvre qu'en ce que la première a deux chambres, dont l'une n'est jamais utilisée. En comparant la maison à la nourriture et à l'habillement, nous arrivons au résultat que les habitants de Cserszegtomaj sont trop exigeants quant à leur nourriture ; quant à l'habillement par contre, ils vont jusqu'à l'extrême limite de l'utilisabilité de la matière et portent leurs vêtements ravaudés tant qu'il est possible. Dès que cependant ils ont l'occasion de déménager dans une meilleure maison, ils quittent l'ancienne et la laissent tomber en ruines. La maison reste parfois inhabitée parce que son propriétaire en a trouvée une meilleure, ou s'est établi en ville. Il est remarquable que dans la commune de montagne il y a d'habitude beaucoup de maisons inhabitées, délabrées, ce qui est d'autant plus incompréhensible qu'en même temps, la plupart des maisons sont surpeuplées. Les maisons inhabitées se détériorent bien vite et les intempéries finissent par les mener à la ruine complète.

Sárréti pákásztemetkezések.

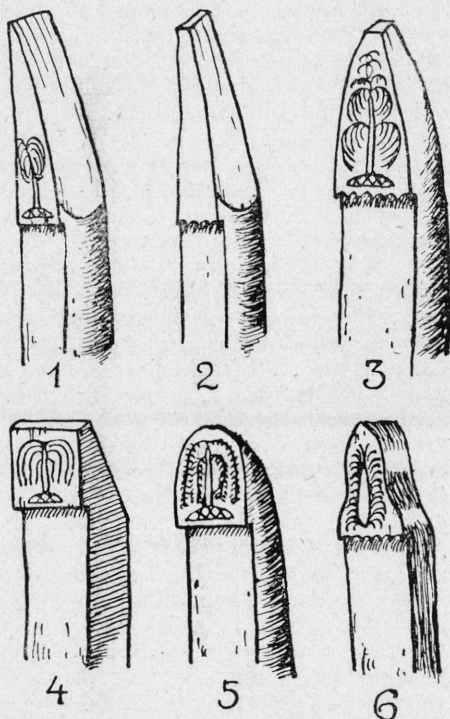
Ugor rokonaiknál, közelebből : a vizes-mocsaras-erdős területen élő, halász-vadász életmódot folytató voguloknál és osztyákoknál ősi temetési szokás és halottkultusz él. Halottaikat csolnakokba helyezve temetik el, a távol elhalt családtagnak pedig, jelképes temetést rendezve, üres csolnakját hantolják sírba. Fából szellembábút, bálványt faragnak, mely a csolnakban fekvő halott kezdetleges ábrázolása s ezt házuknál tartják, abban a hitben, hogy az elhunyt lelke, amíg bizonyos ideig visszajár, ebben tartózkodik. Idő teltével, a lélek végképen a más-világra költözvén, ezt a bábút kiviszi a sírhoz és a földbe szúrják. Némely tekintélyesebb emberé bizonyos tiszteletben is részesül ; idővel a halászat, vadászat védőszelleme válik belőle, segítségét kéri, áldozatot is mutatnak be neki.

Ez a temetkezési szokásuk, amely a túlvilági létet a földi élet folytatásának tekintő primitív hitbeli elképzelésen alapszik, a finn-ugor együttélés korában alakult ki, az Urál-hegység, a Káma, Volga és az Urál-folyó közötti mocsaras-erdős öshazában. Innen van, hogy helyenként a karjalai finneknél is megtalálható ez s nyelvjárásukban egyazon szó (*ruuhi*) jelenti a csolnakot és koporsót. Református temetőink sírjele: a csolnakalakú *fejfa* eredetének vizsgálata során merült fel az a lehetőség, hogy ez is a csolnakba temetkezés szokásának, az idolbábukhoz fűződő hiedelemnek, kultusznak emléke.¹ E szempontból nem közömbös az a körülmény, hogy ezek a fejfák legépebb formában az ország azon helységeiből ismeretesek, amelyek a multban folyók árterében, mocsarak közt feküdtek s amelyeknek halász-pákász népe az ősi hitvilágnak egyébként is legtöbb, legjellemzőbb maradványait őrizte meg a földrajzi elzártságban, a hagyományos anyagi életmóddal kapcsolatosan.

Csolnakalakúak a bihari Nagysárrét régi temetőiben még meglevő fejfák is. Ezek a régi temetők ártérből kiemelkedő halmokon, porongokon, magas érparkokon foglalnak helyet. Hajdan (a mult század derekán végrehajtott ármentesítésig) víz környezte és csak csolnakon lehetett megközelíteni mindeniket. A komádiakról K. Nagy Sándor jegyezte fel, hogy halottaikat csolnakon hordták a temetőbe.² «Valóban nagyszerű volt látni 40—50 csolnakot egy temetésen, amely csolnakraj elébb a templom mellett kötött ki, hova szintén többnyire csolnakon jártak». Templom-halom, Temető-halom volt régente a Berettyó, Kőrös és Tisza kiöntéseiből táplálkozó Sárrét rétségeiben. Biharnagybajomi öregek is emlegetik ezeket az időket. A Kisbajom nevű falurészről csolnakon — sárréti elnevezéssel: hajón — mentek a törökhalmi temetőbe. Az első hajón vitték a papot és a kántort, a másodikikon a koporsót a fejfával, az utána következőkön a gyászoló felek ültek, meg a halotti gyülekezet tagjai.³ Nem érdektelen megjegyezni, hogy sárréti fejfáink faragása azt a csolnaktípust utánozza, amely az öregek vallomása szerint ittentájon használatos volt: a tompavégű nagy bódonhajót és a hegyesorrú kisebb fajtát s a hátuk is olyan, mint ezek feneke: lapos vagy gömbölyű, élnélküli.

Hogy az előbbi sorokban említett ősi temetkezési szokásnak valamilyen maradványa a mult évszázadban még nálunk is élt, annak a csolnakalakú fejfáknál is beszédesebb szöszölője az a sárréti néphagyomány, amely pákásztemetkezésekről és bizonyos pákász-sirokhoz fűződő hiedelmekről emlékezik.

Bajomi pákász családból származó Szabó Farkas (aki maga is pákászkodott,

Csolnakalakú fejfák a sárréti temetőkől.
Monuments funéraires de bois en forme
de canot.

¹ Solymossy S., Ősi fejfaformák népünkénél. (Ethn. XLI, 65.)

² K. Nagy S., Biharország. 1888.

³ Talán innen vette a képet ez a Sárrétszerte ismert népdal: «Kertünk alatt folyik el a Berettyó, Abban úszik egy fekete koporsó, Kilátszik az aranyszélű szemfedél, Rá van írva: nem igazán szeretted».

amíg értelme volt ennek a mesterségnek) nyolcvanhat esztendőskorában beszélt nekem a rét helyén elterülő dülőkön, hogy az ő dédapja idekint van eltemetve egy kis szigeten. Háborúságos idő járt, pap se volt, így hát nem vitték haza. «De ha sorra vennénk, pihen itt más is, — mondá. Az öreg Kásagyúró. Őkelmének se volt senkije. Azt se tudták idesapámék, be van-e írva valahol. Ugy vették, hogy ez is csak Isten földje. Fűrő János bátyám, Kérész Mihály bátyám. Bele fektették szépen a hajójába, nádat terítettek rá, úgy hantolták el. Hallottam gyermekkoromban, hogy Tinó Gábor bátyámat is hajóba tették. Pásztorkodott eleinte, csak otán gubbaszkodott a Vereslaponyagon.»

Szerepi lakos Rácz Pál nyolcvan esztendőn felüli öreg ember is tudott hasonló esetről. Még mint kicsi gyerek, apjával lenn járt a Besenyőzugban és akkor hallotta, egy nádcsősz beszélt előttük. «A csőszkuntyóhoz nem messzire volt egy kis fok az érbe. Annak a szegiben azelőtt egy pákász lakott. Akkor még látszott is kajibájának valami kis omladéka. Meg valami fa is volt amodább. Talán fűzfa. A nádas iránt. Ez a pákász elöregedett, magános ember volt. Mikor meghalt, a hajójába nyújtóztatták ki, nádat terítettek rá, gyékénykötéssel körülcavarták s úgy temették, el abba az érpartba. Majd — mikor ráfordult az idő — éjjel, holdvilágnál látták, hogy a hajó szép csendesen úszott az érben lefele, a Berettyó felé. Ha mentek utána a parton, eltűnt a szemük elől, ha megálltak, csak akkor látták.»

Füzesgyarmaton Békési Sándor gyermekkorában hallotta, vagy hetven esztendővel ezelőtt, Kondás Kis Jánostól, aki a Monostorszigeten tanyázott, hogy «egyszer valami pákászféle embert, elhalván, a csolnakjába fektetve temettek el az Általoldalon. Akkor meg éppen úgy történt, hogy ár jött, felhúzódtott a szigetre, kimosta a sirt. Éjszaka jött a nagy áradás. A hajó meg úszott a vízen, úszott, úszott be a nádasba, a Berettyó iránt. Másnap kíváncsiságból fitették a nádas, a Berettyó mentében, de a csolnakot nem lelték sehol, semerre. Ez volt a szerencsájuk, lehet. Mert csúnyán megjárták volna, amiért leskelődtek utána.» — Ez az esemény azonban nem Kondás Kis János idejében játszódott le, ő csak az előtte járó pásztoroktól hallotta, akik mutatták is neki a helyet, ahova az öreg réti embert eltemették volt. A gyerkőc bojtárok a tájékát is elkerülték.

Egy dévaványai születésű szeghalmi öreg tanyás apja elbeszéléséből emlékezett rá, hogy egy rétbeli öreg halászt, akinek nagy vésze volt a Fudéri-derékban, mikor meghalt, csolnakon temettek el a többiek. De azt beszélték, hogy nem maradt a sirban. Egy éjszaka, ismeretlen módon, vízre került a hajó, tova siklott és eltűnt a nádasban. — Bajomban az öreg Balogh Földesi emlékei közt is akadt hasonló adat. Fuvaros volt javakorában s egy alkalommal itéletidő kapta el Bihar, Békés határa táján és beszorította a rakoncási csárdába. Ott beszélt a csapláros, hogy ilyen zivataros éjszakán a közeli érben mindig valami hajót visz a víz lefelé s egy halott halász fekszik benne. — Egy füzesgyarmati öreg asszony meg arra emlékezett, hogy az apja, akinek a Berettyó partján volt a tanyája, estefele mindig ijesztgette őt: «Ne menj a vízhez, mert ott hajókázik a vén Szikeri!» Erről a vén Szikeriről azóta se hallott, akkor is csak annyit tudott róla, hogy már régen meghalt és úgy fekszik a hajóban, halva. — Egy zódonyi csősz is az apjától hallotta, hogy amíg a nádasok voltak, aki azokban bolyongott, láthatott éjnek idején ilyen hajót. Megcsillant a víz, amerre úszott s halott feküdt benne.

Arra gondolhatnánk, hogy talán szükségszerű temetkezésekre való emlékezés húzódik meg ezekben a szájhagyományokban. Ha azonban ismerjük a sárréti pákászok sok ősiséget őrző életmódját és hitvilágát, ez az értelmezés nem lehet megnyugtató.⁴

A rét lakói (mind a pákászok, mind a szilaj — vagy réti — pásztorok) a falvak népének anyagi vonatkozásban és szellemiségében haladottabb közösségével semmi kapcsolatot nem tartva, azon kívül éltek, a maguk, ősiségében érintetlenebb, iratlan törvényei szerint. Semmiféle hatóság sem tartotta őket számon, erre az időben nem igen volt mód, de szükség sem. Egybehangzóan vallják az

⁴ Szűcs S., A régi Sárrét világa (Bp., 1942.), Pusztai krónika (Bp., 1946.), Az «égbenyúló fa» a sárréti néphitben (Ethn. LVI.).

öregesek, hogy jórészük, akiknek szülőhelyük is a rét volt, anyakönyvezve, tételes vallás szertartása szerint keresztelve sem volt. Az ilyenek *szárazkeresztelőben* kapták a nevüket. «Sem írást, sem Istent nem ismernek» — írja róluk Birtalan Szilágyi János bajomi református pap 1825—28 közt. «Apjokat, anyjokat, sem esztendeiket nem tudják. Szájunkra sem vehetnénk parázna és fajtalan neveket, mi nem Isten szerint, hanem egymástól van s avval élnek, vele megelégedve».⁵ Ha keresztelést nem kértek az eklézsiától, a végtisztességet is bizonyosan a maguk hite szerint adták meg.

Ennek bizonyoságaiként vehetjük ezeket az adatokat, melyeknek szempontunkból különös súlyt ad a benne fekvő halottal úszó csolnak motivuma. De még inkább kivehetjük a belőlük előközlő kép körvonalait, ha hozzájuk csatoljuk azokat a nyilván ide tartozó hagyományokat, amelyek viszont ősi halottkultusz nyomairól adnak hírt.

Érdekes az az írott adat, amely Biharnagybajom és Nagyrábé községek közt 1807-ben folyt határsértés miatti csetepaté jegyzőkönyvében maradt fenn.⁶ Egyik tanu ezt mondotta vallomásaiban: «Régen is mindig azt hallottam, hogy a Fertáj Sziget a bajomi Rétbe esik. Ugy emlegették, hogy valami Gércics nevezetű abban van eltemetve s az ezelőtti öregek ott merítették meg a hálót, velük többször jártam rajta gyermekségemben». Talán az új hálót merítették itt meg, abban a hitben, hogy a sírban nyugvó halott szelleme sikerhez segíti őket az így beavatott háló használata során. Olyanformán, miként nyolcvankilenc esztendőskorában beszélte Vig Sámuel, Sárrétudvariban lakos számadó juhász: «Régebben sokat jártam Szerep alatt a Szalmazugban, le Keményvágásig. Ottankörül volt egy kis sziget a Berettyó rónájában. Bojtárkoromban még állt rajta egy csonkabonka tölgyfa, pusztulófélben. Hallottam, hogy egy tudományos van alatta eltemetve, aki ott élte le az életét, abban a kis szigetben. Mikoriban karámunk is volt arra, láttam egy-egy idős pákász embert, amint a fán kötötte a hálót, meg a varsát. Ráakasztotta az ágára. Avval tartották, hogy akit azon kötnek, a szerencsét is hozzá kötik. Hires fattyú volt Tubu Laji, idesapám bojtárja. Jut eszembe: biztatták, hogy hozza el a fáról a hálót. Mert éjszakára is otthagyták. Minden hájjal meg volt kenve Tubu, kurázsiz volt, de ezt azért nem merte megtenni.»

Ez a csonka tölgy nevezetes fa lehetett valamikor! Ismerték a réttjárók. Bajomban az öreg Búcsi Gál Balázs említette. Apái a rétből élelmeskedtek annak idején s még ő maga is eleget bogdácsolt a zombékosokban. Sokszor talpalta a lápot a Berettyó és a Vész-szeg közti részen is, ottankörül, ahol ez a fa állt. Ő is tudta, hogy «sírhely» volt ez s körülötte «boszorkányos» dolgok történtek egyszeregyszer. Éjszakának idején, — kik, kik nem, — összesereglettek, tüzet csaptak és muzsika, énekszó mellett, csolnakkal ölelkezve körül táncolgatták, keringelték a fát. Még télen is, akárhogy pustolt a hó. Egyszer ilyenkor még a nádat is kigyújtották, a hó tetején égett a tűz. A pásztoroktól hallotta, akik Keményben (a Keményszigeten) teleltek.

Egy másik öreg bajomi réttjáró, Kóti Balázs, az irázi rétből tudott ilyen fáról. Arról is azt híresztelték, hogy pákász ember sírján nőtt. «Akik ottankörül élődtek a rétből, erre akasztgatták az elrongyolódott hálót meg varsát, az időnek hagyva.» — Vajjon régebben is hasznavehetetlen szerszámokat akasztottak-e a fára s azzal a szándékkal-e, hogy az időnek hagyják? Erre a kérdésre már nem tudott felelni az öreg Kóti. — Arról azonban hallott, hogy e fa körül is játszódtak le rejtélyes események. Éjfélkor zaj támadt, gyülekezni kezdtek alatta, daloltak táncoltak. A közeli tanyában lakott egy viális legény, aki oda merészkedett a mulatozók közé. Nosza, neki is ropni kellett a táncot, vagy akarta, vagy se! Ina szakadtáig járta, akkor aztán elvágódott. Reggel, mikor keresésére indultak, akkor találták meg, a fa alatt; egy nagy nehéz avas hajóra volt ráesve. Egész éjjel avval táncolt. Fél lábára, kezére megbénult bele.

⁵ Birtalan Szilágyi J., Fel-Jegyzések. (Töredékes kézirat B.-nagybajom község régi iratai közt.)

⁶ B.-nagybajom község 1805—1808. években használt jegyzőkönyvében.

Azt meg a már említett Szabó Farkas hallotta, hogy a Földlápánál van egy laponyag s ennek a közepében nyugszik egy halász-csikász ember. Egyszer, a hetvenes esztendőök végén, amikor már pusztulóban volt a rét maradéka is, az öreg Szabó apja, bojtárostól, ottankörül tanyázott, ahol most a földlápi kút van. Éjszaka a nádas felől tamburaszót hallottak. Sokáig szólt. De tudták, hogy olyan tambura ez, aminek nem jó a szava után menni. Másnap magyarázta nekik a csász, hogy ilyenkor összejövetel van azon a laponyagon s karikában táncolnak rajta. Akadnak, akik a nádasból meglesik a mozgó alakokat. Reggel aztán kincs után keresgélnek. Egy alkalommal egy nagy fél hajót találtak a horpadt sir mellett.

A Földláp arra a határrezsre esik, amelyről az előbb idézett határvillongási jegyzőkönyv szól. Valószínű, hogy a Gérbics sírjához fűződő, ott feljegyzett hagyományok egy későbbi változata bukkán elé emez adatunkban.

Gyékényvágó emberek hagyták emlékezetben, hogy a Zsombokakol környékén (a gyarmati földön) is volt ilyen «elrejtett sírhely». Zsombokból rakott hatalmas aklok mellett tanyáztak a pásztorok, akik mondták a náluk megszálló gyékényezőknak, hogy «na csak osztán, ha éjszaka zenebonát hallanak, azt ne higgyék, hogy valamelyik fattyú muzsikáltatja magát!» Elmesélte a számadó, hogy néha úgy hallik, mintha muzsikálnának az oda nem messzire eső nádasban. Abban domborodik egy kis szárazulat, azon van az elrejtett sírhely. Onnan száll a hang. A nád közül emberek jönnek elő, megkapják a csolnakjokat és táncolnak vele. «Nem okoznak semmi kárt, bajt se hoznak, csak nem kell velük törődni. Ők tudják, mi dolguk, végezzék békével!» — mondta az öreg számadó.

Kiöregedett, végső éveiket élő sárreți pákászivadékok, pásztorok hagyományában gyakran említődnek a rét vagy a pusztá valamelyik félrébb eső zugában muzsikaszó, tambura, citera mellett sereglő titokzatos alakok, akik vagy maguk is hajóval táncolnak, vagy csak a közéjük merészkedőt táncoltatják meg hajóval. Bárha ezek a gyűlésezők némelykor kifejezetten boszorkányoknak mondatnak és nines szó arról, hogy sír körül jönnének össze, — a hajó, a csolnak szerepeltetése figyelmeztet, hogy ne boszorkánygyűlésre gondoljunk. Ilyenforma jeleget csak idők folyamán kaptak ezek a hagyományok. Voltaképen az itt bemutatottak csoportjába tartoznak s kultikus cselekmények emlékei.

Ilyen pl. az a furcsa eset is, amely a régi híres sárreți csikós legénnyel Telegdi Pistával történt meg, amikor a Délő-lápon voltak a ménessel. Jegyezzük meg, hogy ez a Délő-láp megint csak ottan tájon terül el, ahol az adatainkból már ismert Fertáj Sziget és Földláp fekszik. — Amint álldogálnak a ménesnél, a nagy éjszakai csendességben egyszercsak a nádas irányából muzsikaszó üti meg a fülüket. Muzsikálnak, sípolnak. A számadó váltig intette Pistát: «Gonosz lakzi lehet az, hé! Ne ácsingózz közéjük!» De nem azért volt farkasölő, hogy meghunnyászkodjék! Pusztá kézzel ugrott az ordasok elé s marka egyetlen szorításával belefojtotta a szuszt a leginasabb kaniba is. Mégis hiába! Virradatkor lelték meg egy kicsi szigeten. Csupa sár meresmerevül, inge-gatyája szakadozott. «Vegyék le mán rólam ezt a nagy bűdös hajót», nyögte, amint felocsúdott. Pedig akkor már nem volt rajta semmi. Később elmondta, hogy «az ördögös népség tanyázott, sípolt, citerázott, neki meg egy nagyfene tölgyfa hajóval táncolni kellett körülöttük, míg csak ki nem bicsaklott alóla a lába». Mondta is neki a számadó: «No, Pista fiam, ebből okulhatsz. Nem pásztor ember dolga, ördög parádéja, hadd csinálják, akik értik, ne avatkozz bele!»

De hiába intették a nagytapasztalatú számadók a bojtár fattyúkat, csak sokan bajba keveredtek közülök. «Sok pásztort és kinn őgyelgő falusi embert megkísértett már a nádasból kihallatszó zenebona, — beszélt egy öreg csász. — Az idős pásztor már tudja. . . Inkább a fattyúkat ösztökéli a kíváncsiság, meg a virtus. Osztán felkötik a gatyájokat. Nagyhiába! Ugy megtáncoltatják egy nagy hajóval, a lelke is majd kiszakad. Hallottam, láttam ezt is, azt is. Tudok eleget. De még olyat nem, aki ennek végére járt volna. Boszorkányok cuháréja-é, vagy mi? Nagyapámtól se hallottam egyebet, csak hogy jönnek valahonnan, hajóval forognak, verik a tamburát. Elkerüli őket az ember, akkor nem esik semmi bántódása.»

Az előkerült adatokból kitetszőleg — s miként az itt közöltek egyike-

másika ki is fejezi — többnyire a pásztoroknak és falubeli embereknek támadt kellemetlenségük e rétbeli rejtelmes eseményekkel kapcsolatosan, kíváncsiságuk, tájékozatlanságuk miatt. Pákászfélékről nem esik szó, hogy pórul jártak volna. Talán a hagyománynak ez a színezete sem véletlen. Hiszen a pákások voltak azok, akik legtovább őrizték azokat az ősi szokásokat, amelyekről e hagyomány hírt ad.

Szűcs Sándor

Enterrements de pêcheurs des marécages du Sárret. Nos parents ougriens avaient coutume d'ensevelir les morts couchés dans une barque ou bien de mettre dans la barque, au lieu du cadavre de celui qui était mort loin de sa famille, une poupée en bois, en guise de symbole. Les morts jouissant d'une certaine renommée devenaient des génies tutélaires pêcheurs ou chasseurs. Une telle inhumation qui s'inspirait de l'idée religieuse de la continuation de la vie terrestre dans l'au-delà, se retrouve chez d'autres peuples finno-ougriens, et on en peut découvrir des vestiges aux enterrements des pêcheurs des marécages du Sárret. Parmi les stèles de bois dans les cimetières du Sárret, et en général dans les cimetières protestants, on en voit souvent qui ont la forme d'une barque. Les vieux se rappellent encore que dans le siècle passé, quand le Sárret était encore en grande partie couvert d'eau, les morts étaient transportés à l'enterrement en barque et le convoi funèbre les accompagnait également en barque. On ensevelissait les morts couchés dans des barques, couverts de roseaux, au bord des ruisseaux. Les vieux pêcheurs des marécages se souviennent encore de cas où l'eau avait emporté le tertre funéraire et la barque avec le mort flottait sur l'eau par-ci par-là. L'endroit où quelqu'un était enseveli avait des vertus extraordinaires. C'est là qu'on trempait le filet, parce que cela portait bonheur. L'auteur signale un cas, où sous un arbre qui abritait une tombe, il se passait des choses insolites. La nuit, certaines personnes y apparaissaient, allumaient du feu, dansaient et tournoyaient entrelacées avec des barques autour de l'arbre, en chantant et en faisant de la musique. Sous d'autres arbres, on noue des filets croyant y attacher aussi la fortune. En d'autres endroits, les hommes du Sárret pendent le filet et la nasse avariés à l'arbre sorti d'une tombe. On ne pourrait plus dire si autrefois on y avait aussi mis les filets neufs. Les vieux connaissent des endroits où la nuit paraissent des personnes mystérieuses qui, entrelacées avec des barques, dansent, accompagnées de musique et font danser ceux qui s'aventurent parmi elles. Bien que parfois ces réunions soient appelées des réunions de sorcellerie, la présence permanente de bateaux et de barques rappelle que ce sont des souvenirs d'actes cultiques qui n'ont pris que plus tard un caractère de sorcellerie.

A viselés mód ruhaformáló szerepe.

Anyag, szabás(forma) és viselés mód az a három tényező, amely a ruhát lényegében meghatározza. Magától értetődő, hogy a három szorosan összefügg, s hogy a ruha egészének összhangja azon múlik, vajjon ezek szervesen kapcsolódnak-e egymáshoz. Minden anyag csak bizonyos, neki megfelelő formák létrehozására alkalmas, s az erőltetett módon felhasznált anyagból csak anyagszerűtlenségek hozhatók létre. Ugyanígy, az egyes ruhaformák is csak bizonyos, meghatározott módon viselhetők.

A két első tényezővel: az anyaggal és a szabás által létrehozott ruhaformával a kutatók sokkal többet foglalkoztak, mint a harmadikkal, azzal a jelenséggel, hogy az ember hogyan ölti magára ruháját, s azt miként viseli. Alábbiakban a ruhaformának és a ruha viselés módjának összefüggéseire szeretnék rámutatni, főként arra, hogy mennyiben van szerepe a viselés módnak a ruhaforma kialakulásában. Vázlatszerű fejtegetéseim mindössze a probléma felvetését célozzák és teljességre korántsem tartanak igényt.

Ha a ruha viselés módjának szemszögéből tekintünk végig az egyetemes ruházattörténeten, két különböző, sőt egymással ellentétes ruházati elv megvalósulását látjuk. Egyik abban nyilvánul, hogy az ember a szabatlan-varratlan anyagot minden előzetes megformálás nélkül ölti magára, erősíti testére. Eközben a ruha viselőjének módjában van a ruhaalak mikéntjét minden esetben egyéni belátása szerint — természetesen csak a közösség által megállapított határokon belül — kialakítani.

A ruha formálhatóságának, azaz pillanatnyi külső és belső szükségsszerű-

ségek szerinti alakíthatóságának igénye magyarázza a lepelruhák nagy földterületen való elterjedtségét, kedveltségét és sokezeréves, napjainkban is tartó életét. Ez az igény csak ott van meg, ahol mindenkiben él egy rendkívül magasfokú formálókészség, s ahol a formálás-adta részletek finom hangulati különbségeinek értékismeretét sem hiányzik. Mindkettő elpusztult már ott, ahol a készen megvarrt, tehát alakját, részleteit és rendeltetését tekintve, rögzített ruhát, ruhadarabot az ember előre meghatározott rendben ölti magára. Ez utóbbi a másik ruházati elv megnyilvánulása, amely az embernek nem ad lehetőséget arra, hogy ruháján, amikor azt készen megvarrva magára ölti, bárminemű változtatást, módosítást eszközölhessen. További lényeges eltérés még a kétfajta ruházat között, hogy az előbbi mindig viselőjének mozgásához idomulva, s azt mintegy kísérve, változik és alakul, míg az utóbbi a maga merev rögzítettségében ezt csupán pillanatnyi kényszerű deformálódásokkal teheti. Ennek oka, hogy az előbbi típus zömét alkotó lepelruhák és az ezekhez még közelálló népi ruhafélék mind mozgásra, legfőként járásra elgondoltak, míg ezzel szemben a mi megmerevedett városi öltözetünk például csak az egyhelyben álló emberre terveződik.

A két ellentétes elgondolásból eredő ruhatípus a maga hiánytalan, klaszikus tisztaságában ma már csak ritkán fordul elő. De az ókori népek ruházata tudatosan rögzítetlen, mozgékony volt, s évszázadokon keresztül, a művelődés különböző fokán is megmaradt ilyennek. A görögség, bár ruházatának anyaga is, az egyes ruhadarabok formája is többször változott és a ruha egésze nem egyszer került idegen befolyás alá, megtartotta a maga egészen laza, mozgékony, sokanyagú, rendkívül ötletes ráncolásokkal és lerakásokkal (plisszé) formálható öltözetét. A rómaiak is mindvégig megmaradtak ennél a ruhatípusnál. Az a nagy ellenszenv, amellyel a rómaiak a barbár népek ruháját, s különösképpen nadrágját nézték, két egymástól alapjában eltérő ruházati elv szembenállásában leli magyarázatát. Vergilius önérzetesen nevezi honfitársait *gens togata*-nak, Cicero pedig más népeket *bracatae nationes*-nek bélyegez meg. A római felfogás szerint a ruhának — s a ruha minden részének — ahhoz, hogy alkalmas és szép legyen, a mozdulatokat nem szabad gátolnia, hanem ellenkezőleg, azokat érvényre kell juttatnia, s a mozdulatok játékához harmonikusan kell simulnia. Ezért tűnhetett nekik kényszerzubbonyyszerűen alkalmatlannak a barbár népek testhezálló, viszonylag szoros, rögzített *bracae*-ja, nadrája. A rómaiak megértetlensége tehát olyan ember gondolatvilágából fakadt, aki a ruha mozgékonyását alapvető követelménynek érzi.

Európában ma már nem lelünk olyan kezdetleges öltözetet, amelynek egyetlen része, darabja valamennyire rögzített ne lenne, másfelől azonban még nem következett be a ruhának az a teljes megmerevedése sem, amely kizárná, hogy az öltözet egészen belül egy-egy ruhadarab még ma is valamennyire alakítható, mozgékony ne volna.

A hozzánk közeleső, jólismert típusok közül választva példát a rögzítetlen ruhára, tekintsük meg a moldvai csángó asszony öltözetét. Azt látjuk, hogy ennek egészét túlnyomórészt olyan ruhadarabok teszik, amelyek szablatlan-varratlan mivoltukban alkalmasak arra, hogy őket viselőjük felöltéskor alakítsa. Az asszony dereka köré terített, bokáig érő szoknya egyetlen négyzetleges lepel, az öv, amelyet ennek felerősítésére maga köré csavar, nem egyéb hosszú szőttes-csíknál, a fejére borított kendő síma vászonlap, s kapéja is, bocskora is —, ha leveti — egyenes anyagdarabbá terithető ki. Mindenik ruhadarab a test bármely más részén is viselhető volna, természetesen megfelelő megformálással. Valamennyi ruhadarabnak csukódási, felerősítési pontja esetenként változó, tehát a ruha hol szűkebb, hol bővebb. Az ing azonban már bizonyos kezdetleges szabásformát tüntet fel, s nyakban is, az ujjak végén is befűzött madzaggal ráncolódik és kötődik meg. Az ingen tehát már bizonyos rögzítettség, kötöttség kezdetei mutatkoznak, mert a szabás meghatározza az alapformát, a befűzött madzag pedig azt, hogy hol, hogyan ráncolódjék és annak megkötésével hol rögzítődjék átmenetileg — a viselés tartamára — az ing.

Nézzük most meg az ellenkező végletet, az európai városi ember öltözetét, ezt a szinte teljes megmerevedésben levő ruhát, amelynek rögzített, merev mozgatatlansága a civilizáció életteleniségének folyománya. A ruha lényeges darabjainak mindenike — főként a férfiaké szorosan testhezsimuló, véglegesen rögzített és csak egyféle, előre meghatározott módon ölthető fel és viselhető. Minden részének megvan az előre elgondolt alakja, célja, rendeltetése, tehát megszabott az is, hogy a test mely részének befedésére szolgál. Csukása, záródása már a ruha készültekor meghatározott helyre kerül, s ezáltal eleve megállapított az is, hogy a ruha milyen mértékben legyen testhezálló vagy laza. Mindezen rögzített ruhadarabok között szinte csak visszaszorítva tengődik, s lappangva húzódik meg — kései csökevényként — néhány, a felöltéskor egyénien formálható, alig szabott ruhadarab. A férfiak öltözetében a nyakkendő és nyaksál őrzi a rögzítetlen ruha emlékét. Ezeket viselőjük ma is maga formálja, minden egyes felöltés alkalmával. Bár az előbbi is kikezdi már lassan a készen megkötve vásárolható nyakkendő. Bizonyos csekély, a körülményekkel számotvető mozgékony-sági lehetőséggel azonban még a mai városi férfiruha is rendelkezik, amennyiben pl. a kabát gallérja szélben, hidegben feltűrhető, a kabát egészen vagy félig nyitva, de begombolva is viselhető. A sportruházat pedig ennél valamivel több mozgékony-ságot is megenged. A városi férfiak mai haj- és szakállviseletének sablonossá és egyénietlenné válása különösen akkor szembetűnő, ha mult századi képes ábrázolásokkal eszközölünk összehasonlításokat.

Jellemző, hogy a városi nők öltözetében ma is a férfiakénál lényegesen több olyan apró, de szem előtt nem téveszthető ruhabeli tényező van, amely a rögzítetlenség, a mozgékony formálhatóság állapotában maradt meg. Kétségtelen, hogy az egyénibb és spontánabb ruhaformálás igénye — minden rögzítetlen ruhaviselés lelki alapja — s az alakítókézség és képzelőerő elevenebben él még a nőkban, mint a férfiakban. Itt csak említeni szeretném a városi nők fejre, nyakra sokféle módon tekert vagy kötözött kendőit, sáljait, a ruhának az őv által eszközölhető különböző összefogási lehetőségeit és ezeknek mére szabályozó voltát, gyakran magának az ővnek is változtatható záródási helyét, a nyak-kivágás esetenként magasabb vagy mélyebb csukását, a ruhaujjak lejjebb vagy feljebb engedését, s mindenekfelett a hajviseletnek naponta megújuló igen változatos lehetőségeket biztosító kialakítását. Bizonyára nem jelentőség nélküli az a tény sem, hogy a második világháború után lényegesen több a felöltéskor megformálendő, rögzítetlen ruhadarabok és ruhabeli tényezők száma, mint amennyi az első világháborút megelőző időszak városi asszonyának ruházatában volt.

A természeti népek ruházata, de Európa nem egy «népviselete» még ma is szép példát szolgáltat arra, hogy a szabatlan-varratlan lepelruhát viselője minden egyes alkalommal miként ölti más-más módon magára. Ha csupán a magunk házatáján fellelhető népi lepelruhák során tekintünk végig, hogy mozgékony-ságuk, rögzítetlenségük szempontjából számbavegyük őket, még e futólagos szemle is jelentős számú, ma is viselt ruhadarab meglétét igazolja. A bőrből és szövött anyagból való rögzítetlen ruhák sorában ott látjuk a nők fej-, váll- és derékkendőit, kötényeit és kötényszoknyáit, lepeloszoknyáit, a férfiak ruházatában a hátibőrt, továbbá mindkét nem öltözetében a sokféle övet, végül a lábbelik közül a kapcát és a bocskort. Mindezek egyeznek abban, hogy csak a felöltés pillanatában válnak anyagból ruhává és csak addig maradnak meg ennek, amíg viselőjük testét fedik. Levételkor formájuk széthull, úgy hogy a ruha újra sima anyaglapppá válik. Ezeknél a ruháknál viselőjüknek megvan a lehetősége arra, hogy időjárás, alkalom, gyakorlati szükség-szerűség, egyéni kedv és hangulat számtalan árnyalatának megfelelően és sok egyéb tényező behatására naponta más-más módon öltse magára és viselje őket.

A ruha rögzítetlensége azonban nem minden esetben eredményez mozgékony-ságot, formálhatóságot. Így pl. a gyimesi csángó nők lepeloszoknyája, a «karinca», teljesen rögzítetlen, de anyagának merevsége megakadályozza viselőjét abban, hogy azt ráncolja, lerakja, türje, egyszóval formálja. Ez a lepeloszoknya mindig sima lapként, szorosan és mereven simul a nő alsótestére, leg-

feljebb egyik sarka van a korbba feltűzve. Kétségtelen, hogy a magukkészítette anyagnak ez a merevsége és formálásra alkalmatlan volta szándékolt, hiszen minden nehézség nélkül lágyan omló anyagot is szőhettek volna ugyanabból a gyapjúból, s ezt azután redőkkel, ráncokkal, lerakásokkal formálhatnák. Úgy látszik, itt az alakíthatóság iránti igény hiányzott, s így jött létre a rögzítetlen s mégsem mozgékony ruhadarab. Hasonló jelenségeket figyelhetünk meg a subával és a kishundával kapcsolatosan is. Mindkettő félig-meddig szabatlan állatbőrök egymáshozillesztésével, előre elgondolt forma szerint alakított körgallér (pelerin), amely a lepelruhák módján borítódik a vállra és testre, csukás, záródás nélkül, de csak egyféle módon ölthető fel és viselése közben való formálására sincsen lehetőség.

A városi férfiöltözetnek is van napjainkban egy ilyen, rögzítetlen volta ellenére is merev, nem-mozgékony darabja: a nyaksál, amely előírásos divatszabályoknak megfelelően csak egyfajta módon viselhető. A divatbeli előírások értelmében tilos minden egyéni megformálás, noha a tárgy alakja is, anyaga is megadná erre minden lehetőséget. Itt tehát eszmei megkötöttségek gátolják a ruhadarab mozgékonyságát.

De akad példa e jelenség ellenkezőjére is, arra, hogy a szabott, rögzített ruhát viselője maga formálja akár felöltéskor, akár viselés közben. Némelyik bonyolult szabású középkori szoknya például rendkívül bő, hosszú, úgyhogy viselőjének számos lehetősége van az aláomló tekintélyes anyagmennyiséget redőkben, ráncokban különféle módon viselni, annak alakján változtatgatni. Itt tehát az történik, hogy a formai (szabásbeli) megkötöttségek ellenére is utat tör magának és érvényrejut a formálókedv és igény. Rögzített ruhadarabok bizonyos mértékű alakíthatóságára más efféle példa is akad még az öltöztörténetben, ami bizonyítja, hogy a formának és viselésmódnak ez a láthatatlan és mégis látható küzdelme számos ruhabeli sajátosságnak lett az előidézője.

Úgy látszik, hogy a ruhának mozdulatkísérő, testrészhangsúlyozó szükségességét — amely a rögzítetlen, mozgékony ruha egyik sajátossága — az ember még akkor is érzi, amikor a ruha már a megmerevedés kezdeti stádiumába lépett. Így pl. a csipőt kidomborító, s azt járás közben hangsúlyozó ráncolt parasztszoknyák nyilván ennek a gondolatnak a jegyében születtek. A fejkendők, kötények hosszan lecsüngő rojtjai is — legszembetűnőbben a mezőkövesdi matyóknál — a járás, mozgás ritmusát hangsúlyozzák. A ruha formálhatósága tehát egy-egy divattényezőnek is szolgálatába szegődhet.

A két ellentétes ruházati elv: a rögzített és a mozgékony öltözet az emberiség ruházattörténetében váltakozva jelenik meg; hol egyik, hol másik válik uralkodóvá, s hol egyik földterületen, hol pedig valamely másikon találjuk meg. A legtöbb történeti ruhadarab, ruhatípus és népi öltözet azonban a kétfajta ruházati elv képviselőinek elkeveredéséből adódott, s ezenközben hol egyik, hol másik ruhaféleség elemei jutottak túlsúlyba.

A történeti és népi ruhatípusok létrejöttének és megmaradásának okát ma még nem ismerjük. Az indítékok között, amelyek valamely népcsoportot egy bizonyos időpontban arra bírják, hogy akár az egyik, akár a másik ruházati elvnek megfelelően öltözzék, bizonyára külső, materiális okok is szerepelnek belső, legfőként esztétikai ösztönzéseken kívül. Lényeges befolyást gyakorolhatott például a ruházat ilyenfajta megválasztásánál az időjárás is. Kétségtelen, hogy a melegebb éghajlat alatt lakó népek az egész földkerekségen a laza, bő, rögzítetlen ruhát viselik, illetőleg az utóbbiak legtöbbjét ma is ilyen területen találjuk meg. Adataink szerint így volt ez a multban is. Viszont a szoros, merev, rögzített (elsősorban a bőrből és nemezből való) ruhák leginkább hidegebb éghajlatú földrészeken otthonosak. Szabályt azonban e tényekből nem lehet kovácsolni. Ismeretes ugyanis, hogy a forró égöv alatt élő egyes természeti népek férfitagjai nem viselnek más ruhafélét egy a genitáliák elfödését szolgáló övnél s ez az öv kemény, merev pánt. Ezzel szemben az eszkimók bőr- és prémruhájának számos darabja — szükségszerűen testhezsimuló volta ellenére is — nem nélkülöz bizonyos mozgékonytságot, részben már szabásának igen egyszerű vol-

tábol adódóan is. Egy-egy táj vagy egy-egy népcsoport ruházatának az egyik ruhatípusból a másikba való átmenetére, s egy-egy ruhafajtának ilyen értelemben való átalakulására is akad számos példa. Azok az alakulástörténeti adatok, amelyeknek tükrében egy-egy népcsoport, néprajzi egység öltözetének, «viselésének» változására vonatkozóan tájékozódhatunk, bizonyos következtetésekre is adnak módot az alakulás irányát, törvényszerűségeit illetően. Ezek szerint egy-egy ruhafajta alakulása — úgy látszik — mindig a rögzítetlentől a rögzített, a bőrtől a szűk, a lágy és laza ruhától a merev és testhezszabott felé halad. Bizvást beszélhetünk tehát egyes ruhadarabok, vagy egyes ruhatípusok megmerevedési folyamatáról. Hajlamosak volnánk a rögzítetlen, szabatlan és mozgékony ruhát egyes népek természetközelségének tulajdonítani, a megmerevedést pedig ezzel szemben civilizatorikus jelenségnek tekinteni. Kétségtelen, hogy ma ismeretes adataink legtöbbször erre mutat. De tagadhatatlan viszont, hogy éppen a civilizáció igen magas fokán álló Róma maradt meg (mint már említettem) a szabatlan, laza, formálható és mozgékony ruhánál, míg ugyanakkor a népvándorlás természetben élő néptörzsei öltöztek, mint láttuk, testheztapadó, merev és nem-mozgékony ruhába. Ez azonban kivételnek látszik, amely a szabályt erősíti. A szabályszerűség abban mutatkozik, hogy az a nép, amely maga állítja elő szükségleti cikkei, egészen mozgékony ruhába öltözik, s amilyen mértékben differenciálódnak igényei, s mentől közelebb áll a civilizáció állapotához, annál inkább merevedik öltözete.

Ha megkíséreljük a ruházatot rögzítetlenség, formálhatóság, mozgékony-ság szempontjából bizonyos fejlődéstani rendbe állítani, akkor tulajdonképpen a ruhának a feltehető teljes mozgékonyaságtól a megmerevedésig vezető út vonalát vizsgáljuk. Kiindulási pontként talán a ruhának azt az állapotát kell elfogadnunk, amikor az már nem fűszálakból, szalmából és egyéb növényi anyagok laza egymáshozillesztéséből készült, hanem megszövött anyagból. Valamennyi e típusba tartozó ruhára jellemző, hogy a felhasznált tekintélyes anyagmennyiséget (a ruha bőségét) a test alakjához való idomítás céljából lerakással (plisszé) és ráncolással szűkítik. Itt mindig a szabatlan anyagnak az emberi testalkathoz kötetlen módon való hangolása a megoldandó technikai és művészi feladat. Az ilyen, egyetlen anyagszélből a felöltéskor ruhává alakított öltözékek közös jellemzője, hogy viszonylag nagymennyiségű anyagot használnak fel, sokkalta többet, mint amennyire ugyanazon testfelület befedésére a szabott ruhának szüksége volna.

Az alakulásmenet feltehető következő lépcsőfoka az, amikor ugyancsak szabatlan anyagot használnak még fel a ruhához, de két vagy három szélt összevarrnak, ami által szélesebb anyaglap adódik, s ebből alakítanak ruhadarabot. Így elérik, hogy az előbbinél kisebb anyagmennyiségből állíthatják elő a test befedését szolgáló leplet. E csoportba sorolhatjuk mindazokat a Kelet-Európában még élő abrosz- és lepedőféléket, amelyeket a nők akár kultikus alkalmakkor, akár pedig az időjárás elleni védekezés céljából borítanak magukra, ahogyan azt nálunk is, valamint déli, északi és keleti szomszédainknál is látjuk.

Sorrendben most azok a ruhaanyagok következnenek, amelyeknek előállításához az anyagot négysegletes darabokra elrészelték, s ezeket egy előre elgondolt, de igen egyszerű ruhaforma elérése céljából egymáshoz varrtak. Itt már a szabás legkezdetlegesebb elemeivel találkozunk. E csoportba sorolhatjuk a mellévarrott ujjú női ingeket, a férfiak rövidderekü, nyitottujjú ingét, a gatyák és legegyszerűbb pendelyek változatait. Ezeknek a — mondhatni — vázaltszerűen megformált ruhaféléknek az alakja megvarratásuk után nyersen, nagy vonalakban megadott ugyan, de ennek ellenére viselőjüknek még mindig meglehetősen tág tere, lehetősége nyílik arra, hogy egyéni módon alakítsa meg a kívánt ruhaformát. Az előző ruhafélékkel szemben az anyag ráncolásai, lerakásai, a hajtások most már csak a ruha bizonyos részeire korlátozódnak, s befűzött madzag segítségével a viselés tartamára rögzítődnak. Szervesen összefügg ez azzal a jelenséggel is, hogy már lényegesen kevesebb a ruhához felhasznált anyag, ami által a ruha szűkül, s így kisebb mértékben van szükség, de lehetőség is az anyagnak testhez-

alakítására. Szűkül egyszersmind a ruha használata és korlátozódik funkciója. A cél most már egy-egy meghatározott testrésznek többé-kevésbé gazdaságos módon ruhával való befedése. A ruha racionalizálódik, s ezzel veszít mind spontanéitásából, mind pedig használatának sokféleségéből. Ez a féligrögzített ruha-féle már voltaképpen a teljesen megmerevedő, véglegesen formált ruhafajta felé való átmenet.

Az alakulásmenet további folyamán ez az átmenetileg rögzített ruhaalak véglegessé, varrással rögzítetté válik. A ruha viselője ráeszmélt arra, hogy sokkal egyszerűbb, kényelmesebb és gyorsabb az olyan ruhadarab felöltése, amelyik készen van, s amellyel a felöltésen és csukáson túl nincsen több tennivalója. Ezen új szempont előtérbenyomulásával egyidejűleg csökken vagy egészen el is sorvad az egyéni megformálás igénye. Ez az állapot számos népi ruhadarab alakulásmenetében szemünk láttára, a közelmúltban következett be. A rögzítődés első időszakában a ruha még nem veszít sem korábbi anyagmennyiségéből, sem alakját nem változtatja, csupán a korábbi forma merevedik meg. A mellévarrott ujjú ingek nyakkörűli és ujjvégi ráncolása ekkor pántba rögzítődik, a pendely ráncolását korbca varrják, mindig eredeti formájuk meghagyásával. Az anyagot is ugyanúgy szabdalják szét négyzetes részekre, mint korábban, tehát szabás dolgában sincsen változás. De a fejkendőt például nem kötik fel reggelenként újra meg újra, hanem az egyszer megkötöttet, tartozékaival együtt, szilárdan megvarrják, s rendszerint valamilyen alapra, majd később kemény tokra is ráerősítik, hogy alakja egyszersmindenkorra megmaradjon. Ezzel megszületett a kemény, merev fejék («konty»), amely lényegében ugyan most is azonos a korábbi rögzítetlen, puha részekből álló fejrevalóval, de annak egynapos tiszavirág-élete helyébe most a végleges, állandó forma lép. A rögzítettség következtében ekkor megszűnik minden alakítás, megformálás lehetősége, mindamellelt, hogy a felhasznált anyag mennyisége azonos maradt s a részek szabása nem változott. Ugyanezt figyelhetjük meg a mellévarrott ujjú női ingek alakulásmenetében is.

E rögzített formák és méretek azonban idő múltán szükségszerűen felvetik a ruha készítőjében a kérdést, vajjon mi szükség van továbbra is arra, hogy a ruha elkészítéséhez a megkívántnál sokszorosan több anyagot dolgozzon fel, amikor — látszólag — kevesebből is kitelik ugyanaz az eredmény. Nyilvánvaló, hogy a rögzítődést nyomon követi a feleslegesnek ítélt anyagrészek kivágása, s ezzel megszületik a merevvé lett ruha jellemző sajátossága: a bonyolultabbá vált szabásforma. A ruha ily módon lényegesen szűkebbé is válik, idővel pedig egészen testhez tapad.

E folyamat jellemző példája a sárközi főkötő formai és díszítésbeli alakulása: eleinte viszonylag nagy, négyzetes lap, amelyet a fejreillesztéskor formálnak, hajtogatnak és a felesleges anyagot ráncba szedik, nem törődve azzal, hogy ilyen módon a becses, sokmunkájú hímzés jelentékeny része is elfeledődik, vagyis kárba vész. A továbbiakban ezt a formát rögzítik, s a ráncokat és hajtásokat most már a hímzéssel együtt le is varrják. A főkötővarró asszony, ezzel számot vetve, a hímzést aztán már úgy helyezi el az anyagon, hogy az csak a főkötő látható részeire kerüljön s ezáltal a felesleges munkától megkíméli magát. A hímzéses felület alakja így megváltozik, mérete is mássá lesz s ezáltal az ornamentika is, a kompozíció is lényeges átalakulást szenved. Majd a főkötő fokozatosan megkisebbedik, s idővel már csak a fej homlokfeletti részére kerül, tenyérnyi sima-ráncolatlan lapként. Ez a zsugorodás ismét nemcsak alakí, hanem szerkezeti és díszítésbeli elváltozásokat eredményez a hímzésen: az új formához igazodva, a hímzés szűkebb térre szorítkozik, más alakú felületet díszít, ornamentikája tömött, zsúfolt lesz, a díszítmények elaprózódnak.

Láttuk, hogy a merevedés első stádiumában csupán rögzíteni akarják ugyanazt a képet, amely a tökéletesen megformált ruháról viselőjében addig élt. Ez az állapot azonban nem tartható fenn sokáig s a feleslegesnek ítélt anyagmennyiség kiküszöbölése is, a formai rögzítettség is, a már csak látszateredményekre való törekvés, de különösen annak a személyes kapcsolatnak a lazulása,

amely a ruha és viselője között a naponta ismétlődő megformálás kiesése következtében létrejön, szükségszerűen formai átalakulást eredményez. Ekkor — először alig észrevehetően — a ruhának egy új esztétikai képe születik meg, amely hovatovább mindinkább távolodik az eredeti elgondolástól, míg nem egy megváltozott eszmény jegyében a ruha maga is lassan-lassan átalakul. Ezekből az elváltozásokból gyakran anyagszerűtlenségek következnek. Ilyen, a ruházat fokozatos megmerevedése következtében beálló anyagszerűtlenségekkel kapcsolatosan az újabb néprajzi kutatásoknak azt a megállapítását szeretném idézni, amelyek szerint a technikai eszközök tökéletesedésével szükségszerűen együttjár az anyag érzékelésének, átérzésének csökkenése, mert a készítő távolabb kerül a megmunkálendő anyagtól s kevesebb időt fordítva a tárgy kivitelezésére, kevésbé ismeri, érzi át az anyagot. Tárgykorunkra alkalmazva ezt a megállapítást, azt mondhatjuk, hogy mentől bonyolultabb a ruha szabása, mentől «készebb» a ruha, annál inkább elsikkad — viselője részéről — az anyagszerű kezelés, megmintázás szükségessége. A rögzített ruhánál a forma kialakítása a megvarráskor egyszerűsödik. Mindenkorra megtörtént, s aki felölti, annak így sem alkalmi, sem lehetősége nincsen többé arra, hogy az anyag formálását, felöltés, viselés közben maga végezze. Méginkább elsatnyul az anyag érzékelése akkor, amikor a ruhát nem is annak viselője, hanem másvalaki, hivatásos mesterember készíti.

Mentől nagyobb a ruha mozgékonyasága, s így formai variabilitása, annál változóbb, annál kevésbé megállapodott a ruha csukási helye is. A meghatározott ponton csukódó öltözet lehetetlenné teszi a ruhának azt a szűkítését és bővítését, amelyet a mozgékonyaság megkívánna. Hiányzik a ruha záródása az antik görög öltözetben, s hiányzik mindmáig valamennyi testretekert, lepelszerű ruhafélén is. S még a kezdetleges szabású ruha is megtartotta ezt a sajátosságot, csukástalanságát. A székely férfi például régebben csak korbá túrte gatyáját, a kalotaszegi férfiak nyakraalóját pedig csupán csavarták a nyak köré. A sárközi «tekerődő menyecske» elnevezés pedig a fiatalasszony feje köré tekert «bíbor»-ról vettett. Ez azon női fejrevalók közé tartozik, amelyek még megőrizték a nemcsak szabatlan, de kötetlen ősalapotot is és hajtogatással, tekeréssel formálódnak. E csoportba tartozik a feketekörösvölgyi és ormánsági menyecskék fejkendője, valamint a kalotaszegi «dulandlé» is. Ezek és társaik közeli rokonságot tartanak középkori kendőviselési módok számos ötletes változatával, nemkülönben — az elvet tekintve — Kelet turbánviseléseivel is.

Az anyagnak ruhává alakításakor a felerősítés, testhezrögzítődés ténye is bizonyos fejlődéstani rendet követ. A tekeréssel, tűréssel való felerősítés nagyobb mozgékonyasággal jár s korábban minősíthető mint az az állapot, amikor külön technikai segédeszközt vesznek igénybe. A tűrés, tekerés, csavarás, hajtogatás helyébe idővel a megkötés, vagyis a boggal (csomóval) való megerősítés lép. Valójában ez a mód is rögzítetlen még, hiszen különböző helyen hozható létre, tehát labilis és a ruha levetésekor mindig felbontódik. Mégis, valamivel rögzítettebb az előbb említett felerősítésmódoknál. A női fejrevalók alakulásmenetében jól megfigyelhető ez az átváltódás: a fejre borított, tekert lepel idővel szalaggal megkötődik, tüvel megtűzetik. Később ezt az alakot sokhelyütt varrással véglegesen rögzítik. Hasonló útvonal rajzolható meg más népi ruhadarabjaink alakulástörténetében is. «Népviseléseink» állományában a megkötéssel felerősített ruhafélék — amelyeket a félgögzített csoportjába sorolhatnánk — még ma is tekintélyes számú képviselővel rendelkeznek, lényegesen többel, mint az egészen mozgékony, rögzítetlen ruhafélék. E tekintetben is Kelet és Nyugat között állunk: tőlünk keletebbre sokkalta nagyobb a mozgékony ruhadarabok száma, mint nálunk, viszont nyugatabbra már alig akad belőlük, ott már a teljesen rögzített ruhák uralkodnak. Nálunk is fokozatosan nyomulnak előtérbe a szabott, testhezsimuló, rögzített ruhák, s a mozgékonyak — törvényszerűen — lassan hátrálnak a szélek felé. Mégpedig nemcsak a földrajzi és öltözetbeli perifériákra (utóbbiak a legalul viselt ruhadarabok), hanem az élet perifériáira is: kivételes alkalmakkor felvett, időponthoz kötött ruhafélék válnak belőlük. Ez a jelenség másutt is fellelhető, így pl. a déli nagyoroszok Zelenin által említett *pošova*-ját, ezt a szabatlan-

varratlan, az alsótestre borított ruhadarabot, amely jobbára asszonyokat illet meg, leányokra ceremoniális cselekmények kíséretében adják rá.

Hogy a viselés mód mennyiben befolyásolja a ruha alakját, azt akkor látjuk legvilágosabban, amikor valamely ruhaformát a viselés mód következtében megváltoztatnak. Ott, ahol az idegenből átvett ruhát, ruhaformát nem viselhetik úgy, ahogyan az nekik megfelelne, az elevenen élő formálókészség olyanná alakítja azt át, hogy az a helyi viselés mód szerint használhatóvá váljék. A formát tehát alávetik a viselés módnak, s ennek érdekében megváltoztatják a ruha egyes, alkalmatlan részeinek alakját. Talán ez történt a mi szűrünk esetében is, amelynek feltehető őse olyanféle merev, ujjatlan szűrköpeny lehetett, mint aminőt az anatóliai steppék pásztorai ma is viselnek. Még eldöntetlen, hogy a szűr eredetileg ujjas, vagy ujjatlan ruhadarab volt-e. Nem bizonyítható, hogy a szűr utólag kölcsönözte-e vajjon ujjait — ismeretlen okból és időpontban — valamely európai kabátféleségtől, vagy pedig kezdettől fogva rendelkezett-e ujjakkal. Kétségtelen tény azonban, hogy ezekkel a ruhaujjakkal a szűr viselője sohasem tudott mit kezdeni, s minthogy a szűr funkciója, rendeltetése és használata ma is ugyanaz, mint régen volt, nincs okunk feltételezni, hogy a szűrt valamikor másként, tehát felöltve is viselték volna. Ezt az életmód- és munkamegszabta követelmények elleneznék, mert a felöltött szűr gátat vetne mozgásbeli kíváncságnak. A szűr jellegzetes, vállravezetett viselés módja ezért nagyon is megokolt. A szűr használatlanul alácsüngő ujjai, éppen e használatlanságuk következtében, deformálódtak, mint ahogyan a használatból kikapcsolt testrészek is deformálódnak. A szűr-ujjak megrövidülése, összevarrtsága, befenekelése mind a használaton kívüli ség következménye. Ugyanez az oka a szűrgallér helyenként módfeletti megnövekedésének is akkor, amikor eredeti rendeltetését már nem teljesítette, vagyis amikor csuklyává már nem fogták össze. Kabátujjaknak egy bizonyára szintén használatlanságukra visszavezethető, bár éppen ellenkező irányú deformálódását a Közel-Keleten figyelhetjük meg, s innen átszivároga a Balkánon is megtaláljuk. A kaftánok üresen alácsüngő ujjai ugyanis valószínűtlenül meghosszabbodtak és torzzá keskenyültek, olyannyira, hogy a csöszérű, csaknem földigérő ujjakat rendszerint a vállon át hátravetik, s gyakran az öv alatt átsúsztatják. A szabad mozgáslehetőséget áhító karokat pedig egy e célra a hónaljon hagyott nyíláson bujtatják ki. (E jelenség elfinomodott változatát egyébként, török hatásra, hódoltságkori dolmányainkon is megtaláljuk.)

Idegenből átvett ruhadarab megértetlen viselésére, a ruhaformának a viselés módhoz való kényszerű alkalmazkodására a balkáni mohamedán nők ruházatában találunk jellemző példát. Sokhelyütt viselik a sötét szövetből való, városi szabású ujjas kabátot, de nem felöltve, ahogyan az egyébként szokásos, s ahogyan viselése szabása szerint megokolt volna, hanem a kabátot fejükre borítják, s arcukat is elföldve vele, elől összefogják. Így a vállukat, fejüket, felsőtestüket elfedő kabátba úgy burkolódnak, mint ahogyan az indiai mohamedán nők mindmáig lepleikbe burkolódnak. Hogy ez, a kabát alakjától idegen viselés mód eredményezett-e formai elváltozásokat az illető ruhadarabon — nem tudjuk. De ez is, szűrünk is példa arra, hogy a viselés mód akkor is érvényre juttatja a maga követelményeit, amikor nem áll összhangban a ruha formájával.

Feltűnő, hogy a kezdetleges ruhadarabok elnevezése milyen gyakran azonos annak az anyagnak a nevével, amelyből készültek. Vajjon nem azért van-e ez így, mert az ember szükségtelennek érezte, hogy a ruhát (alig jelentős, sokszor csak ideiglenes, pillanatnyi alakja miatt) megkülönböztesse attól az anyagtól, amelyből formálta? Jellemző az is, hogy a rögzített, új típusú mai ruhadaraboknak mindig van nevük s ez az elnevezés jelentésében rendkívül szűk, specializálódott, s mindig egy-egy meghatározott ruhaformára korlátozódik, pl. blúz, röpike, fellőkő stb. Kezdetleges ruhadarabjaink egy másik, számban tekintélyes csoportja elnevezésében a felöltés, ruhává formálódás műveletének megjelölését őrzi. Ide tartozik a főkötő, a kötény neve is. A felöltőművet és ruhaanyag közötti szoros kapcsolatra utal viszont a «bulyáz» kifejezés (Etym. Szt.). Némelyik ruhadarab felöltésmódjának megnevezése utal arra, hogy éppen e művet által válik az anyag

ruhává. A «bocskort fűz» kifejezés például megmondja, hogy a befűzés ténye által lesz a bőrlapból bocskor.

A ruha szabatlansága, alakíthatósága, rögzítetlensége korántsem jelenti a ruha formai szegénységét, vagy ötlettelenségét. Elég itt a klasszikus ókor formailag szép és gazdag, viselés-módban bonyolult, sőt valósággal raffinált ruháira utalni. Az indiai ruhadarabok már említett ötletes testretekерési módjait a nők *sari*-ján és a férfiak *dhoti*-ján figyelhetjük meg. Az utóbbi nem egyéb a lábszárok köré s a derékra, esetleg a felsőtestre leleményesen tekert szabatlan-varratlan anyagdarabnál, szerepét és alakját tekintve némileg a nadrághoz áll közel, mégis — nyilván viselőjének igényei miatt — laza, mozgékony, minden felöltés-kor újonnan megalakítandó. Figyelmet érdemel, hogy e ruhadarab viselés-módja Indiában kasztonként változik, ami részben a más-más foglalkozási körhöz tartozók munkamozdulatainak, életmódbeli körülményeinek szükségszerű folyománya. Ugyanez magyarázza a köztársaságkori Rómában a tóga viselésének háborúban és békében különböző voltát, amit a fegyverviselés és a harci mozdulatok tettek szükségessé. A szomáli négereknél nők is, férfiak is ugyanazt a kb. 3×6 m nagyságú leplet tekerik maguk köré, de nemek szerint különböző módon, s az így létrejövő ruhadarab neve a viselés-mód különbözősége alapján eltérő. A skótok *kilt*-jének felöltés- és viselés-módja még napjainkban is különbözik clan-ok szerint is, nemek szerint is. Nem ismerjük ezeknél azokat a gyakorlati indítékokat, amelyek e viselésbeli különbözőségeket létrehozták, a ma látható eredmény a ruha viselés-módjának jelképvé válása. A viselés-mód jelképvoltára a liturgikus előírásokban számos példát találunk. Ezek közül csupán a stóla viselésének különböző módjaira szeretnék rámutatni. Az egy vagy mindkét vállon átfektetett, a megkötött vagy kötetlen, a keresztezett vagy egyenesen lecsüngő végű stóla az egyházi rendek különböző fokozatainak jelképe, vagy funkcióinak jelzője.

A szabatlan-varratlan, rögzítetlen ruhának használata is mozgékony és változó. Láttuk, néha nincs is szorosan megszabva, hogy mely testrész befedésére használtassék. Ezenfelül azonban ruhadarabfunkcióján kívül helyelközzel egyéb feladatokat is teljesít. Ma is használatos népi ruhaféléink között már keveset találunk, amelynek nem-ruhaként való használatáról is tudunk. Ilyen az alkalmasszerűen kötényként használt konyhakendő vagy törülköző, az eső ellen fejre-vállra borított abrosz vagy lepedő. Ritkán találkozunk egy ruhadarab használatának olyan sokféleségével, mint a suba esetében. A suba — egy régebbi néprajzi leírás szerint — «... hétköznap viselő, vasárnap ünneplő, otthon ágy, úton ülés, mezőn asztal, fiatalnak ékesség, öregnek tisztesség, viselik nyáron meleg, télen hideg ellen...»

A ruhának, a mozgékony-ság bármelyik fokán álljon is, megvan a formálással szorosan összefüggő díszítőlehetősége. Rámutattam már arra, hogy a rögzítetlen ruha esztétikai hatásai a lerakások, ráncolások, tekerések mesteri módon való alkalmazásából adódnak. Az ellenkező véletet jelentő, teljesen merev és rögzített, szűk ruha ezzel szemben a szabásforma révén elérhető hatásokat állítja a maga esztétikai célkitűzéseinek szolgálatába. A kettő között álló, még sokanyagú, de részben már rögzített és nem-mozgékony ruhatípus a szelösszevarrások, ráncolások, leeresztések ötletes technikáival ér el művészi hatásokat. Utóbbiak valójában gyakorlati célt szolgálnak, mégpedig az anyagszélek összeerősítését és a sokféle feles anyag rendezését, rögzítését. A sokanyagú ruhán sok az anyagszél, s e dísz-varrásokkal összeerősített anyagszélek hangsúlyozzák a ruha szerkezeti megépítését. Vászonneműink némelyikén, ingen, pendelyen, gatyán, jobbára a felsőruha alatt megbújva ma is lappangva él néhol a szelösszeerősítéseknek egy-egy szép példája, amely a díszöltéssel való varrástól a tenyérnyi szélességű csipkéig terjed. Magyarlakta vidéken már ritkábban találkozunk velük, mint a szomszédos déli és északi szlávok ruházatában, ahol helyenként ugyanolyan meglepő gazdagságban élnek még, ugyanúgy, mint a lerakások és ráncolások számos levarrás-módja is. A magyarság kezén a kalotaszegi darázsolás a ma élők legjelesebbike. Ilyen, technikai adottságokból született díszítómódok szerves és anyagszerű, sőt szükségszerű tartozékai a ruhának, ellentétben a városi öltözet merevvé lett szűk

ruhájának ötletszerűen elhelyezett, tehát merőben külsődleges és sokszor logikátlan díszzeivel szemben.

A rögzítetlenséget, kötetlenséget, formálhatóságot és főként a mozgékony-ságot nemcsak a ruházatban, hanem a népi művelődés minden megnyilvánulásában, tehát a néprajz más tárgyterületein is megtaláljuk. Ismeretes például a hálólhelyek labilitása, amely jelenségről Erixon is szól s amely nálunk palóc helyen mindmáig megvan. Mint tudjuk, esetenként istállóban hál a gazda, nyáron tornáccon a legény, a szülőasszony a vetett ágyban pihen, míg asszonytársainak a kamrában a helye, öreg és gyermek télidőben a kemence közelébe húzódik éjjelre, de a család legtöbb tagja a padokon tér nyugovóra, ki hol helyet talál magának, s s egyiknek-másiknak csak a kűszöb a fejalja. A hálólhelyek e mozgékony-sága a városiasodás térhódításával fokozatosan csökken, míg végül falun is megvan mindenkinek a maga megszabott és állandó hálólhelye. A mozgékony-ság — ha szabad ezt a megállapítást megkockáztatni, — velejárója egy bizonyos életformának, s annak megváltozásával elenyészik. Itt még a fonó-szövő szerszámoknak a mozgékony-ságtól a rögzítettség felé való haladására szeretnék rámutatni példaképen. Nálunk ma egyidőben, szinte egymás mellett él még három különböző művelődési rétegbe tartozó fonószerszám: az övbe szúrt, tehát járás közben használható guzsaly, az egyhelyben-dolgozást már megkövetelő talpas guzsaly, valamint a munka racionalizálását és meggyorsítását célzó rokka, amely egyben a mechanizálódás kezdetét is jelenti. A természeti népek szövő alkalmatosságai, valamint a még nálunk is fellelhető szövőkeretek, táblák stb. is a gyors és könnyű szállíthatóság, a bárhol való felállíthatóság, s a bármikor abbahagyható vagy folytatható munka követelményeinek felelnek meg, mindamellett, hogy az azokkal készülő munka kevésbé gazdaságos. Ezekhez viszonyítva, milyen nehézkes, megkötött és rögzített, bonyolult a mai szövőszék, amely viszont a munka lényeges gyorsulását teszi lehetővé. De még a szövőszékek típusváltozatai közt is sok a kisebb-nagyobb eltérés: mennyivel mozgékonyabb a keleti típus, a székelylek esztovátája, a maga kezdetlegesebb, szétszedhető mivoltában, mint a sokkal kiműveltebb, stabilabb, masszívabb és nagyobb sárközi szövőszék.

A magyar népi öltözet viselettipusain végigtekintve, azt látjuk, hogy azoknak mindenké, mozgékony-sága tekintetében, meglehetősen szervesen alakult egység. Ezen azt értem, hogy az együtt, egyszerre viselt ruhadarabok többé-kevésbé a mozgékony-ságnak vagy rögzítettségnek egyazon fokán állanak. (Kivételesen a közvetlenül testen viselt alsóneműk csoportja.) Nyilvánvaló tehát, hogy egyazon igény, öltözködési tendencia hozta őket létre, s így ezek valóban belső egységben állanak egymással, összetartoznak. A különféle «viseletek» természetesen a mozgékony-sági skála különböző fokain állanak. Állítsuk szembe a kalotaszegi női ruhát a mezőkövesdével — hogy csak az általánosan ismert példákra hivatkozzunk — s nyilvánvaló, hogy az előbbi lesz az, amelyik közelebb áll még a mozgékony öltözethez. Viszont mennyire eltávolodott már mindkettő attól a csaknem teljesen mozgékony ruhatípustól, amelyet nálunk a gyimesi csángó nők öltözte képvisel.

A szomszédos déli szlávok egy-egy tájegységen belül használatos ruhatípusainál merőben más a helyzet a ruhadarabok egymásközötti mozgékony-sági stílusjegysége tekintetében. Ott — ebből következtethetőleg — az együtt viselt ruhadarabok nem egyidőben váltak a népi öltözet tartozékaivá, közöttük alakulástörténeti hézagok, zökkenők vannak. Számos déli szláv öltözettypusban például megtaláljuk még a szabatlan és teljes mozgékony-ság állapotában levő, igen szépen ráncolt vagy lerakott lepelyszerű vászonöltözeteket, de ezekkel együtt, egyidőben viselnek egy merőben idegen művelődés hordalékaként ottrekedt, török eredetű, bonyolult szabású, mesterember-készítette, teljesen merev és gazdag zsinórdíszű bársony- és szövetkabátokat, mellényeket.

Az elmondottak alapján talán méltányos az az óhaj, hogy az európai ruházattörténet a ruhabeli mozgékony-ság s e kétfajta ruházati elv elkeveredése szempontjából elemeztessék, valamint az is, hogy a természeti népek öltözetének ilyen-fajta vizsgálata is megtörténjék. Feltehető, hogy mindkét tárgyterületen a szoro-

san vett néprajzi megismeréseken túl esztétikai és néplélektani tanulságok is adódnának. Szűkebbkörű néprajzi feladataink sorába kíváncznék egy-egy öltözet-típus («viselet») elemzése, valamint egyes ruhadarabok mozgékony-sági alakulásmenetének megrajzolása.

Palotay Gertrud

Einfluss der Tragweise auf die Kleiderform. Die Studie stellt Betrachtungen über bewegliche und unbewegliche Kleidung an und beabsichtigt, den Einfluss der Tragweise auf die Ausgestaltung der Kleiderform nachzuweisen.

Vom Gesichtspunkt der Tragweise aus betrachtet, kann man in der allgemeinen Bekleidungs-geschichte die Verwirklichung zweier, entgegengesetzter Bekleidungsprinzipien erblicken. Die eine ist die bewegliche unfixierte Gewandung, sie besteht aus einem oder mehreren Stoffstücken die schnittlos und ungenäht, eigentlich erst durch das Anlegen ihre Kleiderform erhalten. Die Tragweise wirkt sich solcherart ausschlaggebend auf die Ausgestaltung der Form aus. Dieses bewegliche Gewand wird täglich von seinem Träger neu geformt, derselbe hat daher weitgehendst Möglichkeit, je nach Bedarf und Gelegenheit, Witterung und Laune die Art und Weise des Anlegens zu bestimmen und durchzuführen. Selbstverständlich müssen sich individuelle Wünsche und Bestrebungen im Rahmen der örtlich gegebenen Moden und Kleidervorschriften bewegen. Das entgegengesetzte Prinzip wird durch unsere moderne Stadtkleidung verkörpert. Die festgenähte, schon beim Anfertigen endgültig gestaltete Kleidung lässt keinerlei Variationsmöglichkeit bez. Formung oder Tragweise zu. Die Kleiderform ist gegeben, gebunden an gewisse Körperteile, die zu bedecken sind, wogegen bei der beweglichen Gewandung auch die Bestimmung des Kleidungsstückes labil bleibt und dasselbe verschiedentlich verwendet werden kann. Die bewegliche Kleidung begleitet und betont die Bewegungen des Trägers, mit der sie mitschwingt, wogegen die fixierte Kleidung zumeist nur durch momentane notgedrungene Deformierung sich den Bewegungen anzupassen vermag.

Es hat den Anschein, als ob bewegliche Kleidung Eigenart der in Naturnähe lebenden Völker wäre, die Starrheit der unbeweglichen Gewandung dagegen eine civilisatorische Erscheinung sei. Die meisten Angaben unterstützen diese Annahme, Ausnahmen jedoch finden sich reichlich in Vergangenheit und Gegenwart. — Die antiken Kulturvölker trugen durchwegs bewegliche Kleidung und die Römer hielten an derselben auch auf einer sehr hohen Kulturstufe bis zuletzt fest. Ihr Abscheu den «bracae» der Völkerwanderungsstämme gegenüber beruht eben auf ihrer Abneigung gegen enganliegende, fertiggeformte, steife Kleidung, die ihnen unverständlich und widerwärtig erschien. Die Kleidung der Naturvölker, sowie zahlreiche Volkstrachten der Gegenwart zeigen, wie Anlegen des Kleidungsstückes und dessen verschiedentliche Tragweise die Form desselben gestaltet und modifiziert wird. Gewebtes Material, sowie Fell und Leder eignen sich prinzipiell zur beweglichen Kleidung.

Übergänge von der beweglichen zur fixierten Kleidung resp. Mischformen ergeben sich recht häufig. Die bewegliche Kleidung scheint die primäre zu sein, und sich allmählich zur fixierten zu versteifen. Dieser Weg lässt sich bei vielen europäischen Volkstrachten klar nachzeichnen. Den ersten Schritt zur Steifwerdung trägt der Umstand bei, dass die Idealform des Kleides aus Bequemlichkeitsgründen durch Zusammennähen festgelegt wurde. Mit der Zeit schnitt man die als überflüssig empfundenen Stoffteile heraus, wodurch die Kleiderschnitte entstanden. Später wurde man sich bewusst, dass dies eine unnötige Materialverschwendung sei und dass scheinbar derselbe Effekt auch durch weit weniger Stoffaufwand erzielt werden kann. Hier beginnt schon eine Abänderung der Form, die als Folge der Steifwerdung und Unbeweglichkeit betrachtet werden kann. Es kann auch festgestellt werden, dass in dem Masse wie sich das Kleid rationalisiert und das Bedürfnis nach spontaner, individueller Kleidgestaltung abstirbt, die Unbeweglichkeit fortschreitet. Die Ziernotive der Kleidung passen sich selbstredend immer demselben Entwicklungsstadium an, in dem sich das Kleid befindet. Die bewegliche Kleidung ist reich an Fältelung, an geistreichen Windungen und Wickelungen, die halbfixierte Kleidung verwendet Ziernähte und Abnähtechniken um die Stoffmengen zu befestigen, die unbewegliche Gewandung schliesslich erreicht durch mehr-weniger sinnreiche Schnittart gänzlich andersartige ästhetische Effekte.

Die bewegliche Kleidung bedarf keiner Schliessung, denn sie wird von Fall zu Fall verschiedenerorts geschlossen und befestigt. Die steifgewordene Kleidung jedoch erhält gleich bei der Anfertigung eine festgesetzte Schliessmöglichkeit.

Bewegliche Kleidung ist in Europa im allgemeinen Rückzug begriffen. Auf geographischen Randgebieten, sowie den zu unterst getragenen Wäschestücken, ferner in Zeremonial- und Gelegenheitstrachten leben noch ihre Reste fort.

Wenn die Kleiderform eines aus der Fremde übernommenen Kleidungsstückes nicht mit der örtlich üblichen Tragweise übereinstimmt, so wird die Kleiderform der

Tragart angepasst, sogar geändert. — Namen gewisser primärer Kleidungsstücke decken sich oft mit der Benennung des Materials aus dem sie hergestellt wurden. Vielleicht ist dies damit zu begründen, dass man es nicht für notwendig hielt, das Kleidungsstück, seiner momentanen Form wegen mit einem anderen Namen zu bezeichnen.

Die Tragweise kann auch symbolische Bedeutung erlangen.

Milyen volt az egykori vizafogó?

Folyóiratunk legutóbbi számában Gaál Károly megkísérli meghatározni hajdani vizafogó cégeink szerkezetét.¹

A gutai plébánia Historia Domusának egy meg nem határozott időpontú bejegyzése² alapján kimondja, hogy a gutai vizafogó nem halfogó, hanem halfeltartóztató berendezés volt; s adatát általános érvényűnek tekintve, azt is kijelenti, hogy a gutai «rekeszt» azonos az oklevelek *captura usonum* (vizafogó) néven nevezett építményével, s így — szerinte — a történelmi magyar vizafogó cége egy halfeltartó gerendafal volt.³

A Gaál Károly által közzétett fenti adat ismeretében annyit tekinthetünk ténynek, hogy a Dunán és a Vágon valamikor alkalmazásban volt a vizafogásnak egy olyan módja, amelynél a folyót elzáró *rekeszt*-nek nekizavart vizákat hálóval kerítették be. Nem következik azonban belőle az, hogy ez a halászati mód a vizafogásnak egyetlen rekesztő módja lett volna, s hogy a gutai *rekeszt* (melyet a Historia Domus szóbanforgó bejegyzése sem nevez cégének) vizafogó cége, vagy méginkább a vizafogó cégének egyetlen lehetséges formája lett volna.

Gaál Károlynak nem volt elegendő anyaga ahhoz, hogy a maga elé tűzött kérdést (milyen volt a történelmi vizafogó cége) megválaszolhassa. Helyesebben járunk el, ha inkább ezt a kérdést adjuk fel magunknak: milyen volt a régi vizafogó?

A vizafogás egykori rekesztő szerszáma: a *captura usonum* ugyanis a régiségben egyaránt szerepel cége vagy szegye és, ritkábban, vejsze nevezettel; s maga a két elnevezés is, amelyen Herman Ottó műve nyomán⁴ a rekesztő halászat két egymástól eltérő szerkezetű halfogó berendezését értjük, bizonytalan értelmű a régi feljegyzésekben.

Jól tükröződik ez a Herman Ottó által összegyűjtött, meglehetősen gyérszámú, tárgyunkra vonatkozó történelmi névanyagból is.⁵ A céget (1261: *zeege*, 1423: *segye*,⁶ 1430: *zeyge*, 1438: *zegge*) ugyanis ugyanúgy *clausura* (*laqueus*, *captura*) *piscium*-nak nevezik okleveleink, mint a vejszet (1300: *veiz*, 1383: *weyz*, 1397: *wyz*), sőt egy 1303-ból való adatban: *laqueus piscium vulgo zege vel weyzhel*. 1383-ból ezt az adatot olvashatjuk: *captura vulgo zeyge*, 1430-ból pedig egy vizafogóról ezt: *lacuna: vulgo zeyge*.

Gaál Károly is idézi, Takáts Sándor után, Oláh Miklós, a későbbi esztergomi érsek 1536-ból származó leírását, a viza fogásáról.⁷ Gaál értékelése ez idézet tekin-

¹ A gutai «rekeszt» és a vizafogó cége. Ethn. LVIII (1947), 252—257.

² Id. h., 256—57. A szóbanforgó bejegyzés szövege a következő: «Novemberben, a tél beállta előtt a Dunát és a Vágot bizonyos helyeken gerendákkal elrekesztették. A rekeszt elé hálót állítottak. A vizák tartózkodási helyét kőhányógépekkel felzavarták, a megzavart halak felfelé menekültek, ahol gerendafalba ütköztek. A kifeszített hálóval bekerítették».

³ Id. h., 257.

⁴ A magyar halászat könyve. Budapest, 1887. 80, 83—84, 150—158.

⁵ Id. h., 80, 82, 105—106.

⁶ A segye alak H. O.-nál sajtóhiba. V. ö. Okl. Sz.

⁷ G. K., Id. h., 257. — Takáts S., A komáromi vizahalászat a XVI. században. Gazd. Tört. Szemle IV. (1897.) 438.

Takáts Sándortól tudjuk, hogy Oláh Miklós többszöri személyes tapasztalatból ismerte a vizahalászatot. V. ö. id. m., 438, 491. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy Oláh Miklósnak ezek a T. S. által említett látogatásai csak érsekké választása (1553) után, tehát legkorábban a «Hungaria» megírását követő 17. évben következtek be. V. ö. Balogh Margit, Oláh Miklós Hungariája, mint művelődéstörténeti kútforrás. Művelődéstörténeti Értekezések 8. Budapest, 1903.

tetében egyáltalán nem meggyőző. Figyelmen kívül hagyja, hogy az általa idézett szöveg varsával ellátott vizafogó-berendezést ír le, amely tehát nem tekinthető pusztá halmegállító rekesztéknek. Viszont ha Gaál gondosabban elemzi is a szóbanforgó idézetet, nem kaptunk volna megnyugtató eredményt tárgyunkra vonatkozóan. Az idézet ugyanis nem hű fordítása Oláh Miklós egyébként sem elég világos eredeti leírásának.⁸

Oláh Miklósnak a vizahalászatról szóló leírása eredetiben a következő:⁹

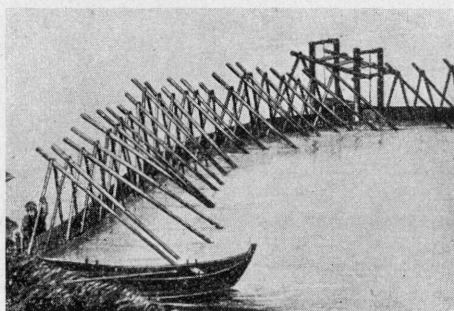
«In mense Novembri, antequam glacies appareat, trabibus, tota Danubii latitudo, paribus intervallis compingitur, relicto in medio ipsius alvei loco vacuo, qui nassa vel reti, ad in parato, communitur. Infra trabes, piscatores e naviculis sua tendunt retia. In ripis interim Danubii, iaculationibus machinarum, veluti tonitrua emmittuntur, quibus antacaei ex suis latebris exciti, et vi quodammodo expulsi, Danubium circumnatant, quos postea piscatores, in retia delapsos, tam facile ad ripas trahunt, ut nihil oneris sibi adesse sentiant».

Hevenyészett, de tárgyi hűsége törekvő fordításban:

1. ábra. Vizafogó. (Marsigli után.)

Fig. 1. *Instrument servant à pêcher des husos* (d'après Marsigli).

2. ábra. Lazafogó cége a Kicsa folyón. (Danilevszkij és Jankó után.) Ilyen lehetett a Marsigli-féle vizafogó gerenda-szerkezete.

Fig. 2. *Barrage à poisson pour prendre des saumons* (d'après Danilevszkij et Jankó).

«Novemberben, a jég beállta előtt, a Dunát egész szélességében egymástól egyenlő távolságra álló cölöpökkel rekesztik el, csupán a meder közepén hagynak nyílást, melyet erre a célra készült varsával¹⁰ vagy hálóval kötnek át. A cölöpök alatt vetik ki a halászok hajóikból hálóikat. Eközben a Duna partján hajítógépekkel dörgéshez hasonló zajt csapnak, s ezáltal erőszakkal kiűzik-hajtják búvóhelyükről a vizákat, amelyek a Dunát körülússzák, s miután a hálóba kerültek, a halászok olyan könnyen partra húzzák őket, hogy semmiféle súlyt nem éreznek».

Világos, hogy itt a rekesztő halászó módnak egy hajtó-kerítő eljárással összekapcsolt változatával állunk szemben. A mesterségesen keltett lármával, dobálással a mélyenfekvő rejtékhelyükből kiűzött vizákat a halfogóberendezés felé igyekeznek terelni. Ez a halfogóberendezés részint a gerendafal kapunyílását elzáró «varsa vagy háló», részint a halászok csónakból kivetett hálója. Az utóbbi kétség-

⁸ Érdemes megjegyezni, hogy Oláh Miklós most tárgyalt leírásának még két fordítása ismeretes a halászati irodalomban (Balogh Margit, Id. h., 123. — Alapy Gyula, A csallóközi halászat története. A Nemzeti Kultúra Ismerettára 1. Komárom, 1933. 76.), azonban egyik sem alkalmas arra, hogy a most tárgyalt kérdésben rája támaszkodhassunk.

⁹ Nicolaus Olahi, Hungaria. Cap. XVIII. §. VII. — Matthias Bél, Adparatus ad Historiam Hungariae. Posoni, 1735. pag. 35.

¹⁰ Nassa: varsa, vész, verse. Francisco Paris Pápai, Dictionarium Latino-Hungaricum, Cibinii, 1767. V. ö. Herman Ottó id. h. 85. is.

telenül kerítőhálóként működik; ezzel húzzák partra a beléjük került vizákat. Nem tűnik ki azonban világosan a szövegből, a «varsa vagy háló» néven említett halászszerzők rendeltetése. A varsa (nassa) szó használata ellentmond annak a feltevésnek, amely szerint a gerendafal kapuját elzáró hálófésülés csupán a hajózás kedvéért szabadon hagyott nyílás bezárását szolgálja a halászat tartamára, s a vizafogás voltaképpen a kerítőháló alkalmazásával megy végbe. Indokoltabbnak látszik az az értelmezés, hogy a vizafogó kapujába helyezett hálófésülés valóban varsa, illetve (s éppen ez teszi érthetővé a kettős szóhasználatot) valamilyen varsaszerű, a Herman Ottó cégeleírásaiból¹¹ ismert bocskorvarsának, illetőleg kámzsahálónak megfelelő rendeltetésű halfogó berendezés. A halászoknak a rekesztő fal alatt kivetett hálója ez utóbbi értelmezés szerint is kerítőhálóként működik, kiegészítve, a halászat eredményesebbé tétele céljából, a varsaféle fogó-berendezés használatát.

Az első feltevés elfogadásával Oláh Miklós vizafogója a Gaál Károly által ismertetett halmegállító «rekeszt»-nek mutatkoznék; az utóbbi értelmezés elfogadása esetén viszont Herman Ottó bereg megyei magyar cégéhez¹² hasonló szerkezetű, mai szóhasználatunknak megfelelő, vizafogó cégének kellene tekintenünk.

A gutai Historia Domus Gaál Károly közölte bejegyzése az elsőnek felvetett magyarázatot támogatná. Ezt a bejegyzést azonban egyáltalán nem tekinthetjük perdöntőnek. Gyanításunk szerint ugyanis az Oláh Miklós fentebb idézett leírása (a bejegyző elképzelése szerint módosított) átvételének látszik. Nemcsak a közlés gondolatmenetének párhuzamossága miatt gyanakszunk erre, hanem más okból is. A Hungaria Bél Mátyás-féle kiadásában, Oláh Miklós fent idézett leírásának jegyzetében¹³ ugyanis azt olvashatjuk, hogy az általa ismertetett vizafogó már a múlté. (*«Compendiosior hodie antacaeorum est captura»*.) Ekkor (tehát legkésőbb a könyv megjelenése [1735] körüli időkben — a jegyzet ugyanis Bél Mátyástól származik^{13a}) már rekesztőfal és hajtóeljárás alkalmazása nélkül, csak egyszerű kerítőhálóval fogják a vizákat. A Gaál Károly által pontosan nem datált, de legkorábban 1780-ból származható bejegyzés ezért is átvételnek tűnik előttünk. De ha nem is az, mindenesetre az Oláh Miklósénál századokkal későbbi állapotokat tükröző leírás, s nem cáfolja meg a korábbi.

Oláh Miklós vizafogó-leírása értelmezésének nyitott kérdéséhez további történeti feljegyzéseket kell vizsgálat alá vennünk.

Mint említettük, az Oláh Miklós által bemutatott vizafogó (melynek leírását Herman Ottó még nem ismerte) azonos szerkezetű Hermannak a Borsa-folyóról közölt bereg megyei magyar cégével. Ezt a halfogó berendezést Herman a történeti feljegyzésekből ismert cégének tartotta, s eleinte — könyvének 152—153. lapján — alkalmas szerkezetűnek ítélte arra, hogy a vizát is megfoghassa: tehát hogy az okiratok értelmezése szerint *captura usonum*: vizafogó lehessen. Később — művének 458. lapján — ezzel ellentétben azt a meggyőződését nyilvánította, hogy a vizafogó cége nem lehetett a beregi cégéhez hasonló, kámzsahálóval felszerelt rekesztő-építmény, mivel a vizát tenger felől, tehát a víz ellenében kellett várnia.

Herman Ottót a vizafogó cégéről könyve elején vallott véleményének megváltoztatására nemcsak a most ismertetett meggondolás készítette, hanem egy történeti adat is, melyet művének jelzett lapján közöl, s amely egyúttal cáfolja Gaál Károlynak a vizafogó cége jellegére vonatkozó vélekedését is. Ez az adat — úgy látszik — elkerülte Gaál Károly figyelmét.

¹¹ Id. h., 151—152, 231.

¹² Id. h., 83, 152. 35. ábra. Gaál K. tévesen V-alakúnak említi. (Id. h., 254. l.)

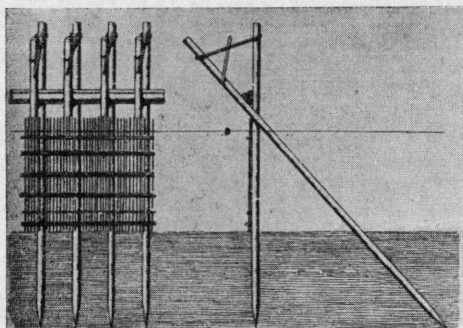
¹³ Id. h., 35. i) jegyzet.

^{13a} «Editionem Hungariae Mathias Bel multis Commentariis infra paginas positus instruxit.» — Nicolaus Olahus: Hungaria—Attila. Ediderunt Colomannus Eperjessy et Ladislaus Juhász. Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Saeculum XVI. Budapest, 1938. Pag. VI.

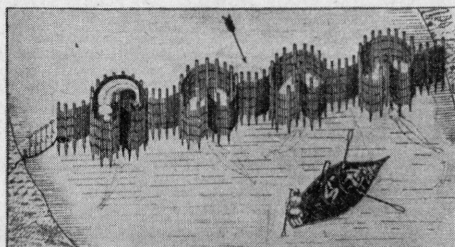
Herman Ottó könyvének 458. lapján Marsiliusra (Marsigli) hivatkozik,¹⁴ aki ugyan nem ismerteti részletesen a vizafogó szerkezetét, leírásában azonban mégis félreérthetetlenül felismerhető e vizafogó-berendezés jellege.

Marsilius szerint a vizafogó cége erős karói «sajátságos tömkeleget alkottak, amelyekben a betévedt halakat furkóval verték agyon, mint az ökröket...»: «a szó; labyrinthus — írja Herman — eleget mond, hogy óriási — t. i. a hal arányához mért — kürtöt, mely vagy a Tisza—Dráva menti magyar vejszéhez, vagy a Fertő kürtőjéhez lehetett hasonló, föltehessünk.»

Marsilius adatai tehát helyesnek mutatják művelődéstörténetünk a magyar néprajzi kutatás számára minden más történettudásunknál gyümölcsözőbb munkásságú bűvárának, Takáts Sándornak Gaál Károly által megcáfolni vélt — sajnos, pontosan nem idézett — okleveles feljegyzésekre támaszkodó,¹⁵ természetesen nem néprajzos szakszerűségű meghatározását egykori vizafogó cégéinkről. Takáts szerint ezek «kétsor egyen-

3. ábra. Volgai cége szerkezete. (Danilev-szkij és Jankó után.) Ilyesféle lehetett a Marsigli által közölt vizafogó felépítése. Fig. 3. Esquisse d'un barrage à poisson sur la Volga (d'après Danilevskij et Jankó).

4. ábra. Vizafogó vejsze a Volgán. (Gmelin és Jankó után.)

Fig. 4. Barrage à poisson pour les husos de la Volga (d'après Gmelin et Jankó).

közűen levert zárakak voltak a meder egész szélességében. Olyanformán kell elképzelniük, mintha a folyón jó távolságra zsilipeket vertek volna.¹⁶

Herman, sajnos, nem határozza meg pontosan Marsigli cége-jellemzésének lelőhelyét. Idézett művének a dunai halakról szóló fejezetében,¹⁷ s a viza anatómiáját tárgyaló fejezetben¹⁸ nem található. Lehetséges, hogy a hatkötetes mű valamely más helyén vagy Marsigli valamelyik másik munkájában fogunk rábukkanni.

Marsigli műve azonban további támpontokkal is szolgál az egykori vizafogó szerkezeti kérdésének tisztázásához. Herman Ottó figyelmét elkerülte ez (talán másodkézből kapta adatát), viszont Takáts Sándor — Gaál Károly által is forgatott, fentebb már idézett tanulmányában — figyelmeztet rá, s egyúttal Herman Ottó magyar cégéjével azonos szerkezetűnek nyilvánítja a régi vizafogó cégét, azaz olyanak, amilyenek Oláh Miklós vizafogó leírását fentebb második értelmezésünkben mi bemutattuk.

«A fogás eme — Oláh Miklós által leírt — módját képen is bírjuk — írja Takáts Sándor. — Marsigli ugyanis lerajzoltatott egy ilyen szegényt. Így hát téved Herman Ottó,

¹⁴ Művének 406. lapján a felhasznált irodalom között, lapszám megjelölése nélkül: Marsilius [A mű címlapján: Marsigli L. F.]: Danubius Pannonico-Mysicus. Hagae et Amstelodami, 1726. Tom. I—VI.

¹⁵ T. S. idézett cikkében is találhatunk a szóbanforgó cége-meghatározást igazoló adatokat. Pl. a 441. és 506. lapon.

¹⁶ G. K., Id. h., 257. — T. S., Id. h., 441—442.

¹⁷ Tom. IV. Pag. 31—33.

¹⁸ Tom. VI. Pag. 15—16.

mikor azt írja, hogy a «vizafogó cégének szerkezete — elég kár — nem maradt ránk ... kámzsahálóval felszerelt cége azért nem lehetett, mert a halat tenger felől, tehát a víz ellenében kellett várnia». Márpedig a 16. században ilyenek voltak a szegyek». ¹⁹

Az említett kép Marsigli idézett műve IV. kötetének előzők-lapján található (1. ábra). ²⁰ Sajnos, csak afféle hangulatébresztő címkép, nem mérkőzhetik Marsigli gondos szövegközti ábráival. Az avatatlan rajzoló által készített stilizált képből annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy vizafogót ábrázol, mégpedig valamilyen zsákhálóval ellátott cége-félét. A két halász épp most igyekszik kivenni a háló kibontott végéből a bentszorult vizát. Az is megállapítható a képből, hogy a viza víz ellenében került a hálóba. ²¹ A tárgyat nem ismerő rajzoló a vizafogónak csak a fogórészét rajzolta meg, a rekesztőfal nélkül. Perspektívtalan egymásnak támaszkodó, deszkajellegűnek látszó oszlopai is értelmetlenek. Az orosz vizek nagy cégének Jankó János által közölt képei ismeretében azonban felismerhetjük bennük a rekesztőfalat tartó «sasfák»-kal megtámasztott oszlopokat. (2. és 3. ábra.) ²²

Figyelemreméltó a víz ellenében állított cégénél a kámzsaháló- vagy bocskor-varsa-szerű fogóberendezés alkalmazása. Herman Ottó — mint láttuk — a vizafogónál ennek használatát nem tartotta lehetségesnek. Az ábrázolt vizafogónak ezt a varsaféle járulékát — hogy a víz össze ne nyomja — bizonyára merevítő berendezéssel látták el és kicövekeltek, s a beléjük került vizákat nem a víz nyomása akadályozta meg a kimenekülésben, — mint a Herman Ottó által bemutatott székelvizek fogóberendezésénél —, hanem a hely szűk volta. ²³

Az oroszországi vizek cégeit Gaál Károly is segítségül hívta szóbanforgó cikkében.

A vizafogót halmegállító rekesztésnek feltüntető állítását ugyanis megtagadni vélte a Danilevszkij nyomán Jankó ²⁴ által bemutatott volgai cégére való hivatkozással, amely halfogóból alakult át halfeltartóvá. ²⁵ Ez a példa inkább megcáfolja, mint megerősíti Gaál Károly állítását, mert hiszen a halfeltartó céget másodlagos formának mutatja, amely korábbi halfogó berendezésből (mai terminológiánk szerint vejszéből) alakult ki.

Ezt a volgai vejszét Jankó ²⁶ S. G. Gmelin ²⁷ leírása alapján ismerteti. Ez a leírás döntő jelentőségű a szóbanforgó probléma megoldása tekintetében.

Gmelin vejszéje (*zabojka*, tatár nevén *ucsug*) a Volga-delta négy ágában alkalmazott hatalmas halfogó-berendezés, mely egymástól félróf távolságba levert vastag cölöpökből készült. E cölöpök közeit három-hüvelyk vastagságú rudakkal töltik ki. Az így készült falba, egymástól három ölnyire, hasonló építésű, szív alakú kamrák vannak felállítva. A folyók nagysága szerint változó számú kamrák közül «a középsőnek neve *m a t e r a j a*, mert a folyam egész sodra erre nehezül, s így gyakran kerül bele a nagy *bjeluga* (*bjeluga materaja*)» ... «Mikor aztán a halak a folyón fölfelé jönnek s a nyíláson át a kamrába jutnak, s a jobb-vagy baloldali üreget eléri, ezek keskenysége folytán képtelenek ugyanoda visszafordulni, ahol bejöttek, s arra vannak kényszerítve, hogy az oldalfalak közé berekedve veszteg maradjanak,

¹⁹ T. S., Id. h., 438.

²⁰ E kép kirajzolt központi részletét Moór Elemér is bemutatta. V. ö. Eine Vorrichtung der Ungarischen Sperrfischerei. Ung. Jahrb. VII. (1927.) 128. Abb. 1.

²¹ Látható még a képen a viza feldarabolása s a sózott vizahús hordóbarakása. L. erről az eljárásról T. S., Id. m.: 439, 440, 494, 495, 496, 498, 500.

²² A magyar halászat eredete. Budapest—Leipzig, 1920. 108. és 104. ábra.

²³ A képen látható zsákhálónak nincs tévesztő része (vörsőke, vizája), tehát nem igazi varsa. A többmázás vizával kapcsolatban nehéz is ennek használatára gondolni. (V. ö. Moór Elemér, Id. m., 129.) Megemlíthjük azonban, hogy tudunk egykori, tok- és kecssefogásra használt, 10—20 méteres varsa alkalmazásáról is. (V. ö. Deák Geyza Az ungmegyei Tiszahát halászata. NÉ. XII (1911), 145. 1. jegyzet.)

²⁴ Id. m. 166—167, 168—169.

²⁵ G. K., Id. h. 256—257.

²⁶ Id. h. 69—71.

²⁷ Reise durch Russland. Sankt-Petersburg, 1774. II. 203—204, 206. T. 35.

legalább a nagy halaknál ez így van, mert a kisebbek, a szevrugák²⁸ és tokhalak a kijáró utat megtalálhatják».

A Volga-torkolati vejsze egy még régebbi leírására is felhívja figyelmünket Jankó.²⁹ Ph. J. Strahlenberg 1730-ban megjelent munkájában³⁰ a következőket olvashatjuk róla: «*Úcsug vagy ucsugi. Így hívják Asztrakhámban a Volga három nagy halászatát [az eredeti szövegben Fischereien] ... e halászatoknál a folyóban mindkét felől nagy rekesztéseket építenek be s ezeknél fogják a nagy bjeluga halat; mert ha az a rekesztés közé jut, nagysága miatt, hogy visszatérhessen, nem tud megfordulni, hanem a szűk helyen kell maradnia, míg a halász szigonyával le nem dőfi s partra nem vonszolja.*»

A hatalmas halfogó berendezés arányai, megépítésének erőssége s működése akkor is gondolkodoba ejtene bennünket, ha nem tudnók, ha nem tudnók, hogy a *bjeluga* miféle hal. Csodálatos, hogy Jankó nem vette észre, hogy ez az asztrakhámi *zabojka* vagy tatár nevén nevezve, *ucsug* — vizafogó. A *bjeluga* nem más, mint viza (*Acipenser huso*), mely a Káspi-tengerből ugyanúgy feljárt ivni a Volgába, mint a Fekete-tengerből a Dunába.³¹

A szövegénél még világosabban beszél Gmelin pompás rajza (4. ábra),³² mely szemléletesen elénk állítja a 18. századi volgai vizafogó szerkezetét és működését. A rajzon jól látni az alulról a vejszfők felé igyekvő nagy halakat, s az egyik vejszfőben az azt teljesen megtöltő halóriást, a *bjelugát*.

A vejsze alatt csónakot látunk, a csónak fenekére helyezett hatalmas csáklával és bunkóval. E szerszámok rendeltetése bizonyára a vizák ártalmatlanná tétele, olyan módon, amint azt Strahlenbergénél négy évvel korábbiak jelzett, fentebb idézett jellemzésében már Marsilius feljegyezte.

A lerajzolt vejsze egyik végén a rekesztőfal nem ér egészen a partig. Utolsó cölöpétől kötél vezet egy partszélbe vert karóig, s a kötélén, rövid patonyon, vízben lebegő parákkal felfelé emelt, körülbelül cölöpsűrűséggel elhelyezett, csali nélküli horgok láthatók. Nem nehéz ezekben a horgokban felismerni a vizahorgot, ezt a felnagyított méretű fenékhorgozhoz hasonló halászszereszt, amelyet valaha a magyar vizeken is használtak a viza fogására.³³

A volgatorkolati vizafogó szemléletes leírásának számunkra nemcsak az a jelentősége, hogy világos szerkezeti képét adja a Marsilius és Takáts Sándor által vázlatosan ismertetett egykori magyar vizafogónak, hanem az is, hogy egyúttal támpontot szolgáltat e hatalmas halfogó építményünk származás-kérdésének vizsgálatához is. A volgai vizahalászat e halfogó-berendezésének ismeretében indokoltnak látszik az a feltevés, hogy a magyarság már Pontus fölötti őshazájában gyakorolhatta a vizahalászatot, s vizafogó cégéjét (szerkezete szerint vejszét) a déloroszországi vizekről hozhatta magával. E kérdés azonban még további behatóbb vizsgálatot igényel. Erről majd más alkalommal.

Milyen feleletet kaptunk a fentiekben a magunknak feladott kérdésre? Milyen volt az egykori vizafogó-berendezés?

A fentiek alapján azt mondhatjuk, hogy a viza egykori rekesztő halászatánál alkalmazásban volt 1. egy olyan, erős cölöpökből készült fogó-berendezés (cége vagy szegye), amely a rekesztőhalászat országszerte máig használatlan lévő, kisebbszerű, kürtös, nádból, vesszéből alkotott vejszével volt azonos szerkezetű; de 2. használtak olyan vizafogót is, amely szerkezetileg a Herman Ottó által ismertetett beregi magyar cégéhez állt legközelebb; s 3. alkalmaztak olyan *rekeszt*-et is, amely — mint az Ecsedi István által leírt «tiszaverés» nevű halászó-

²⁸ A kétméteresnél nagyobbra növvő sőreg (*Acipenser Stellatus* Pall.). V. ö. H. O., Id. h. 752—753.

²⁹ Id. m. 71—72.

³⁰ Das Nord- und Östliche von Europa und Asia. Stockholm, 1730. 425.

³¹ V. ö. Hankó Béla, Halak. Kincsestár 88. sz. Budapest, 1945. 35.

³² Jankó id. könyvének 24. ábrája a 72. lapon.

³³ V. ö. H. O., Id. mű 368—369, 216—217. és 458. — T. S., Id. mű 441. — Egy tolnai halász padlásán magam is találtam használaton kívüli vizahorgot 1938-ban.

mód örhalója³⁴ — nem fogta meg, csak megállította a vizákat; ez kerítőháló alkalmazásával volt összekapcsolva, s nem tudjuk róla, hogy nevezték-e cégének vagy szegényének is.

Igy látjuk ma a vizafogó kérdését, de rá kell mutatnunk arra, hogy néprajzi kutatásunk mindmáig nem aknázza ki a rendelkezésre álló, tárgyunkra vonatkozó okleveles anyagot, a vizahalászat történetének és a vizafogó szerkezeti kérdéseinek megismerése céljából; történészeink pedig — mint Takáts Sándor is — természetesen nem érdeklődtek a morfológiai részletkérdések iránt. Hogy a magyar halászatnak ezt a gazdaság- és társadalomtörténeti háttér tekintetében is igen jelentős,³⁵ morfológiai és funkcionális vonatkozásában egyaránt sokat ígérő egykori területét a maga teljességében feltárhassuk, újból kézbe kell vennünk a szétszórt és megbúvó levéltári adatokat. Ha ezt végbevittük, nem kétséges, hogy erős fény derül, többek között, az egykori vizafogó cége szerkezetének és használatának részletkérdéseire is.

Morvay Péter

Quelle était la forme d'un ancien instrument servant à pêcher des husos?

Károly Gaál, dans le dernier numéro de l'Ethnographia (p. 252—257), en se référant à une donnée de 1780, décrit le grand instrument servant à pêcher des husos, employé en Hongrie aux XVIe—XVIIe siècles, — comme une vaste parois de poutres traversant le fleuve.

Sur la base de descriptions de l'époque et de données d'archives, l'auteur constate qu'une partie des instruments servant à pêcher des husos en Hongrie étaient des constructions munies de cellules, dont les husos une fois entrés ne pouvaient plus sortir.

A l'aide de descriptions des grands barrages à poisson de la Russie du Sud, pareils aux instruments servant à pêcher des husos, et surtout de celle qu'on employait pour pêcher les husos de la Volga et dont la description a été faite au XVIIIe siècle, l'auteur décrit le mécanisme des instruments hongrois servant à pêcher des husos — dont nous n'avons que des descriptions imparfaites — et en même temps, il donne un point d'appui à la recherche de l'origine de cet instrument.

L'auteur constate qu'on connaissait trois sortes d'instrument servant à pêcher des husos, dont deux étaient munis d'un mécanisme automatique, pour prendre le poisson, pendant que le troisième consistait en une parois de poutres, destinée à empêcher le passage des poissons.

Enfin l'auteur signale l'importance de cette pêche du point de vue des questions économiques et sociales et attire l'attention sur le fait que les données d'archives non encore dépouillées pourraient éclaircir non seulement plus d'un de ces problèmes, mais aussi les problèmes morphologiques et fonctionnelles des instruments servant à pêcher des husos.

³⁴ Népies halászat a Közép-Tiszán és a tiszántúli kisvizéken. (A Debreceni Déri-Múzeum Évkönyve, 1933.) Debrecen, 1934. 159.

³⁵ V. ö. T. S., Id. mű. — U. ö. A bécsi halkereskedők kiváltságai Magyarországon 1328-tól 1714-ig. Gazd. Tört. Szemle IX (1902), 49—72. — Alapy, Id. mű. — Degré Alajos, Magyar halászati jog a középkorban. A Bp. Kir. M. Pázmány Péter Tud. Egy. Jogtört. Szem. Kiadv. 5. sz. Budapest, 1939.

Szlovák kapcsolatok a palóc karácsonyi szokásokban.

A magyar néprajzi kutatások mindezideig nem helyeztek különösebb súlyt a magyar-szlovák néprajzi kölcsönhatások, kapcsolatok vizsgálatára. Pedig mind a történeti, mind a településtörténeti és népmozgalmi adatok bizonyítják, hogy az északi szomszédnépekkel a honfoglalástól kezdve tart a közvetlen kapcsolat, amely mindkét nép műveltségében kétségkívül egyformán nyomot hagyott. Egyenlőre elég itt utalnunk szláv jövevényszavainkra¹ és újabb stílusú népdalaink szlovák változataira.² Persze, mindezen kívül még se szeri, se száma azoknak a kölcsönhatásoknak, amelyek a két nép kultúrájában fellelhetők. Különösen

¹ V. ö. Melich János, A magyar nyelv szláv jövevényszavai MNy. 1910. 289, 337, 395.

² Bartók Béla, Népzenénk és a szomszédnépek népzenéje. 11, 17.

vonatkozik mindez a palóc etnikumra,³ amely hosszú sávban, kb. Nyitrától Gömörig a szlovákság közvetlen szomszédságában helyezkedik el, itt-ott a szlovák ajkú lakosság közé is benyúlik, és amelyben szlovák vagy szlovák eredetű településeket is találunk. Gyakoriak a palóc nyelvterületen az olyan községek is, amelyeknek lakossága a nagyobb arányú betelepülés folytán elmagyarosodott vagy elszlovákosodott.⁴ Ilyen esetekben legtöbbször az történt, hogy a betelepülők alkalmazkodtak az őslakosokhoz, viszont arra is van példánk, hogy a kisebb számú betelepülők magukkal hozott hagyományait az őslakosok is átvették.⁵

A történeti és települési viszonyok önmagukban is eléggé indokolják a magyar-szlovák néprajzi kapcsolatok, párhuzamok, kölcsönhatások vizsgálatát. Azonban kutatásaink még fokozottabb jelentőséget nyernek, ha tekintetbe vesszük, hogy a magyar falvakat évszázadokon át nemcsak a szlovák vándorkereskedők (fazekasok, gyolcsosok, stb.) és vándoriparosok (ablakos, drótos stb.) látogatták, nemcsak a szlovák mezőgazdasági munkások dolgoztak évente több hónapon át a magyar vidékek uradalmaiban, vagy a magyar parasztgazdaságokban, hanem igen gyakran a magyar falu papja, tanítója, valamelyik iparos, pásztorja is szlovák származású volt, aki népiségének sajátosságait is magával hozta és terjesztette.

Mindezekon kívül jelentősége volt még annak a szokásnak, amely a század elején is elterjedt volt, hogy a magyar családok «tót szóra», a szlovák családok pedig «magyar szóra» küldték gyermekeiket. Ezek a cseregyerekek — sokszor — felnőtt korukban is megtartották magyar, illetve szlovák kapcsolataikat. Sőt, az is megtörtént, hogy a gyermekkorukban szlovákkul megtanult idősebbek otthon szlovákkul beszélgettek. Néha azért, hogy mondanivalójukat a fiatalok ne értsék, máskor azért, hogy a szlovák szót ne felejtse. Kb. 30—40 évvel ezelőtt az egyik ipolymenti faluban, amikor a rokonok a környékbeli községekből is összejöttek, templombúcsú napján a vendégségbe, az öregek, akik évente ilyenkor voltak együtt huzamosabb ideig, szlovákkul beszéltek egymás között.

Nem kétséges, hogy az északi szlávok hatása palócföldi hagyományainkra már a kereszténységgel megindult. Ez a hatás éppen a nyelvhatáron a legerősebb. Hit- és szokásvilágunk szláv kapcsolataira Róheim is rámutat, amikor megállapítja: «Ha figyelembe vesszük, hogy a magyar néphit szempontjából a közvetlen átadó a döntő és hogy a magyarság ezeket az európai elemeket csak szláv forrásból vehette, továbbá az egyes szlávnyelvű szomszédnépek külön kimutatható hatását, az adatoknak oly túlnyomó tömegét kapjuk, hogy egyáltalán nem túlzás, ha röviden azt mondjuk: a magyar néphit szláv néphit.»⁶ Róheimnek ezt a tételét — persze — túlzásnak tartjuk, már azért is, mert ott, ahol a kérdéses jelenségek előfordulnak, a szlávok a legtöbb esetben mint közvetítő szerepel csupán. Különösen mutatkozik ez azokban a hagyományokban, amelyeket a kereszténység terjesztett Európa-szerte. Dolgozatunkat kísérletnek tekintjük, amely néhány kiragadott szemelvényt mutat be egy nagyobb, a két egymás mellett élő társadalom azonos eredetű kultúrjainak, főleg ünnepi szokásainak alakulását vizsgáló munkából. Itt elsősorban a karácsonyi szokások egy részét találtuk erre alkalmasnak, amelyeket főleg saját gyűjtésünkől⁷ veszünk sorra, hogy azokat szlovák analógiáikkal együtt vizsgáljuk.

³ V. ö. Viski Károly, *Etnikai csoportok, vidékek*. Bp., 1938. 18.

⁴ Főleg Bars és Nyitra megyében a csehszlovák földreform végrehajtása után, a nagyobb arányú szlovák lakosság letelepülése következtében.

⁵ Jellemző példája ennek, hogy jóformán az egész Csallóközben és Mátyusföldön elterjedt gyermekdal szövegének változataiban megtaláljuk a szlovák «Hela, Hela, Helička, červená běla ružička...» kezdetű szöveg töredékeit. (V. ö. Kiss Áron, *Magyar gyermekjáték-gyűjtemény*, 408—409) Vicsáppapátin a farsangi és virágvasárnap szokáshoz kapcsolódó dőszöveget szlovákkul énekeltek. Zsitvagyarmaton a magyar fiatalság is átvette a szlovák betelepülők magukkal hozott virágvasárnap szokásait és az azokhoz kapcsolódó énekszövegeket.

⁶ Róheim Géza, *Magyar néphit és népszokások*, 335.

⁷ Adatainkat főleg Hont, Bars és Nyitra megyében gyűjtöttük az 1932—1940 közötti években.

1. A Palócföldön és a szlovákoknál egyaránt jelentős szerepe van a karácsonyi ünnepkörben a kizöldülő gallynak és az «aprószentek»-nek nevezett vesszőnek. Eger vidékén a leány meggyfagallyat vág, azt vízbe teszi és mindennap friss vizet önt rá. Ha a gally kivirágzik, a leány a következő farsangban férjhez megy.⁸ Azt is tartják, hogy aki tiszta, érintetlen, annak karácsonykor virágzik ki a gally.⁹ A zsérei leányok Luca napján somfagallyat tesznek a vízbe, hogy karácsonyig kizöldüljön. A leány aztán magával viszi az éjféli misére és mise után titokban megérinti vele szeretőjét, hogy magához kösse.¹⁰ A szerelemre, férjhezmenetelre, termékenységre utaló zöld ág, «katalingally», «lucaág», «ducagally» elnevezéssel az egész Palócföldön ismert. Leggyakrabban somfáról fűzfáról, nyírfáról és orgonabokorról vágják.

Tulajdonképpen ezeknek a gallyaknak rokona az az «aprószentek»-nek nevezett vessző, amelyet a pásztorok karácsony böjtjén hordanak házról-házra. Peresztlényben (Hont m.) karácsony böjtjének (december 24) délutánján a kanász, juhász és tehenes jár házról-házra az aprószentekkel, egy-egy köteg fűzfavesszővel. Mikor belépnek a házba, a pásztorok köszöntőt mondanak. Ezután a gazdasszony kötényébe csavart kézzel minden pásztor fűzfacsomójából annyi szál vesszőt húz ki, ahány állatot őriz a pásztor. A vesszőkkel minden pásztort megvereget, akik erre ugrálni kezdenek, miközben ezt mondogatják: «Igy ugráljanak a disznók-(tehenek, juhok)»! A gazdasszony ezután megvendégeli a pásztorokat. A fűzfavesszőket pedig elhelyezi az asztal mögötti sarokba. Azokhoz vízkeresztig senkinek sem szabad nyúlni, mert aki megérinti, annak keléses lesz a teste. Az aprószenteket vízkeresztkor kiviszik az istállóba és megverik vele az állatokat, hogy egészségesek legyenek. Amely állatot vízkeresztkor nem vernek meg az aprószentekkel, az egész esztendőben beteges, «szomorú» lesz.

Boriban (Hont m.) azt tartják, hogy ha sok ág van a vesszőn, az állatok szaporák lesznek. A juhász 1, a kanász 5—6 ágot szokott hagyni egy-egy vesszőn. Kelenyén (Hont m.) a vessző aprószentek napjáig marad a sarokban. Aprószentek napján ezzel hajtják ki a disznókat. Utána a gyerekeket is megverik vele, majd elteszik tavaszra, a juhok kihajtására. Mohiban (Bars m.) a pásztor a vesszővel sorra veri, «megsuprálja» az ágyban levőket, hogy ugráljanak a malacok. Zsitva-besenyőn «aranyeskő»-nak nevezték a vesszőket és azt tartották, hogy ahány ág van egy-egy vesszőn, annyi szaporodás lesz az állatokban.¹¹

Paláston (Hont m.) kb. 30—40 esztendővel ezelőtt az iskolásgyerekek az aprószentekből korbácsot fontak és aprószentek napján házról-házra járva, megverték vele a leányokat, hogy kelésesek ne legyenek, mások szerint azért, hogy szenvedjenek ők is, mint a betlehemi kisdédé. A vesszőzó fiúk vesszőzés közben megkérdezték, hogy hányan vannak az aprószentek? Erre azt felelték, hogy 365-en, vagy néha tréfásan: «minden sarokban egy szakajtóval.»

Mind a szerelemre, férjhezmenetelre utaló zöld ág, mind a pásztorok vesszője egyaránt ismert a szlovákoknál is. Suchá n/Parnou községben Mártonkor járnak a pásztorok zöld vesszőkkel, amelyekből egyet a kapura tűznek, miközben bő szaporodást, sok egészséget, örömet kívánnak.¹² Kalište községben december 24-én hordják a pásztorok a nyírfavesszőt. Amint a peresztlényi szokásban láttuk, a gazdasszony átveszi a vesszőt, majd megveri a pásztorokat, hogy ugráljanak az állatok.¹³ Kosovinán a gazdasszony először egy szál vesszőt húz ki a csomóból és ezzel megcsapkodja a pásztor lábait, hogy fúrge legyen és jól legeljen a tehén. Ezután annyi vesszőt húz ki, amennyit akar. A vesszőket az ünnepek alatt a szobában tartják, majd kiviszik az istállóba. Ezekkel hajtják ki az állatokat elő-

⁸ Rubovszky Ferenc Gyűjtése. (Egri F. F.) 55. Eger, 1914.

⁹ Végh Ferenc, Népköltési Gyűjtés. (Egri F. F.) 108. Rózsaszentmárton, 1912. V. ö. még Róheim Géza, Adalékok a magyar néphithez. Bp., 1920. 67.

¹⁰ Manga János, Ünnepi szokások a nyitramegyei Menyhén, 16.

¹¹ Ua. 25. l.

¹² Bednarik Rudolf, Duchovná a hmotná kultúra slovenského ľudu. Turč. Sv. Martin, 1943. 73.

¹³ Manga id. m. 25.

szőr a legelőre, hogy a szerencsétlenség ellen megvédjék őket. Használják a vesszőket akkor is, amikor az állatokat a vásárra hajtják. A vesszőért a pásztor cipőt kap, amit «dušičká»-nak, lelkecskének neveznek.¹⁴ Néhol a pásztor újévkor hordja a vesszőket s belőlük minden gazdának két szálát ad, majd megvesszőzi a gyerekeket s végül köszöntőt mond.¹⁵

A téli napforduló helyébe lépő karácsony hagyományaiban ma is jelentős zöldelő ág, rügyes vessző indoeurópai gyökerekből ered. Mint a természet élet-ezejének jelképe, otthonra talált a magyar és szlovák szokásokban egyaránt. Mégis, ha a magyar és szlovák adatokhoz fűződő magyarázatokat, elnevezéseket stb. egybevetjük, a kettő között lényeges különbséget találunk. Úgy látjuk, hogy a szlovák szokások ősbib, a vesszőnek eredetibb jelentőségét őrizték meg. Erre utal már a pászornak ajándékozott cipő elnevezése, a lelkecske is, amely a halott-kultuszra enged következtetni és amelynek nyomát a palóc karácsonyi szokásokban nem találjuk. Ezzel szemben a magyar szokásnak figyelemre méltó jelentősége a vessző elnevezése: az aprószentek. Erre a szlovák anyagban nem akadunk, azért azt kell feltételeznünk, hogy a pásztorvesszőt az egyház közvetítette. Ezt a véleményünket történeti adattal is alátámaszthatjuk. A murányi fraternitás rendtartása 1578 körül ezeket írja: «A lelkész aprószentek napján (in die innocentium) ne futkossék gallyakkal az utcán és a feszületet se hurcolja körül, a pénzt, melyet ily módon szokás volt gyűjteni, a hívek ezen szertartások nélkül is adják meg...»¹⁶ Szertartáskönyveink kézírásos bejegyzései pedig arról tanuskodnak, hogy az aprószenteki vessző szentelmény volt.¹⁷ Tehát valószínűnek kell tartanunk, hogy a palócság az aprószenteknek nevezett vesszővel már egy keresztény tartalommal telített szimbólumot, szentelményt vett át, amelyet viszont előbbi szerepének analogiájára alkalmazott.

2. Az egykori évkezdő jelentőségének bőségvarázslása, jövőbetekintése a karácsonybőjti ebéd, illetve vacsora szokásaiban bontakozik ki. Két-három évtizeddel ezelőtt — mondhatnánk — az egész Palócföld katolikusai között elterjedt volt, hogy az ebéd vagy vacsora előtt egy csomóban szalmát és szénát helyeztek az asztal alá és erre vagy mellé néhány gazdasági eszközt, szerszámot is helyeztek, pl. ekevasat, gyepölőszárat, fejszét stb. Ipolyság környékén a szénával vegyített szalmaköteget mindig a család legény- vagy férfitagja vitte a szobába és helyezte az asztal alá annak emlékére, hogy a kis Jézus is szalmán és szénán született. Ezután kezdődött az ebéd vagy vacsora. Pereszlényben és néhány környékbeli községben a karácsonybőjti szertartásos étkezés az ebéd volt, vacsorát nem ettek, csak az éjféli mise után ettek kolbászt. A legtöbb községben azonban egész nap böjtöltek és napnyugta után vacsoráztak. Az ebéd, illetve a vacsora lefolyása általában egységes volt még kb. 10—20 évvel ezelőtt is. Menyhén este hét óra körül kezdődött a vacsora. Mikor az egész család összegyűlt az asztal köré, a gazda és a gazdasszony tömjénrel az épület minden helyiségét megfüstölte, szentelvízzel meghintette, majd fokhagymával keresztet rajzolt az ablakok és ajtók fölé. Ezután a gazda bement a szobába, a gazdasszony pedig kintről búzát s.ört az ablakra. A gazda a szobából kérdezte: «Mit vet kend?» Mire a gazdasszony ezt válaszolta: «Üstöt, aranyat, gyöngyarány búzát, mindennapi jó szerencsét.» Ezt háromszor ismételték. Utána a gazdasszony is bement a szobába, miközben két fehér lepedőt vett magára, amelyeket az asztalra terített. A felső terítőt a gazda húzta, az alsót a gazdasszony, aki azt kérdezte a gazdától: «Mit húz kend?» «Konkót, mindenféle gajzot a búzából,» válaszolta a gazda. Ezt is háromszor ismételték. Amikor a gazda és gazdaasszony is az asztalhoz ült, a család legénytagja szalmát és szénát hozott be. A szalmát elterítették a szobában, a padokra is tettek belőle, a szénát pedig az asztal alá helyezték. A legény ezután elmondta a karácsonyi «parázsolást»:

¹⁴ Bednarik id. m. 81.

¹⁵ Bogatýrev, Peter, «Polazník». Lud Slowiański, 1934. B 242.

¹⁶ Mikulík József, A gömöri ág. hitv. evang. esperesség története, 19.

¹⁷ Radó Polikárp, Az aprószentekelés és a magyar liturgiátörténet. Theologia, 1943. 257.

«Dicsértessék az Úr Jézus Krisztus. Boldog karácsonyi ünnepeket kívánok. Adjon Isten gazdának bort, búzát, gazdasszonynak tyúkot, ludat, legényeknek, leányoknak egy-egy szép mátkát, országunkban csendes békességet, holtunk után lélek-üdvösséget és megmaradást». Ezután a köteleket, amelyben a szalmát hozta, az asztallábakra csavarta, hogy a marhák és baromfiak ne széledjenek szét.¹⁸

A karácsonybőjti ebédre vagy vacsorára senkinek sem szabad hiányozni. Az a családtag, aki hiányzik, a következő esztendőben kóborló lesz. Az asztalt mindig két terítővel takarják le és egyik sarkán a két terítő között helyezik el a karácsonyi morzsát. Az étkezés pálinkával kezdődik és a gazda beköszöntőjével. Első étel mindig a mézes ostya, gyakran fokhagymával, utána dió és alma következik. A diónak és almának jósló szerepe van. Azt tartják, hogy akinek a diója egészséges, az a következő esztendőben nem lesz beteg. Az almát férj és feleség együtt szokta elfogyasztani, közösen, hogyha eltévednek, eszükbe jusson, kivel ették meg a karácsonyi almát. Az ezután következő ételek között általában a mákos derele, guba, savanyú bableves szerepel. Az év megkezdése előtt minden ételből, gyümölcsből, úgy az ostyából is, tesznek a karácsonyi morzsa közé. Ehhez a gazdasszony már előre odakészít egy kevés kukoricát, búzát, rozst, árpát, zabot, hogy ezekből a következő esztendőben bő termés legyen. A karácsonyi morzsával füstölik meg a beteget, állatot, embert egyaránt. Ipolyság vidékén az étkezés ideje alatt a gazdasszonynak nem szabad helyéről elmozdulnia, sőt még utána is ott kell maradnia egy ideig, hogy a tyúkok, ludak jól üljenek. A karácsonyi étkezés szertartásos voltát a református községekben is megtaláljuk.¹⁹ Boriban a reformátusok is azt tartják, hogy karácsony estéjén a családból senkinek sem szabad hiányozni. A vacsora savanyú vagy köménymagos leves, dió, szőlő, alma és mákos tészta.

Lássuk most a szlovák adatokat.

Vel'ké Uhércé-n a vacsora előtt két csomó szalmát visz a gazda a szobába, azt átadja a család többi tagjainak, akik szétrakják az asztalra, a padra és a földre. A szalma Szent János napjáig marad a szobában, aztán köteleket készítenek belőle, amellyel körülkötözik a fákat, hogy jól teremjenek. A magot, amely véletlenül a szalmából kipotyog, a gazda összeszedi és a szántóföldre hányja, hogy jó termés legyen.²⁰ Necpaly-ban vacsora előtt az egész család ünneplő ruhába öltözik. A vacsoráért a gazda, a gazdasszony és a család legifjabb tagja megy, a többiek az asztalhoz ülnek. Kopogás után lép be a gazdasszony, kezében a kaláccsal, utána a gyermek az ostyával, végül pedig a gazda, aki minden terményből hoz magával, hogy jó termés legyen. Rövid párbeszéd után mindnyájan az asztalhoz ülnek. A gyertyát az asztalra teszik, a lámpát pedig eloltják. A vacsora mézes pálinkával kezdődik. Először a gazda iszik, mielőtt köszöntőt mond, majd a többiek. Az első étel az ostya mézzel és fokhagymával, aztán dió és alma, majd tejes csusza, káposzta gombával, borsó és guba. A vacsora imádsággal végződik.²¹

Kosoríná-n, amikor sor kerül a borsóra, a gazda feláll és a kanállal a szoba minden sarkába és a padlásra is dob belőle, miközben ezt mondja: «Száz rakás borsót, száz rakás mákot, száz rakás búzát és száz rakás rozst.» Az asztalon minden ételből hagynak a lelkecskék («dušičky») részére. Vel'ké Krškany-ban az ételekből dobznak a tűzbe, a vízbe, adnak a szélnek és az állatoknak, hogy szolgáljanak a jó emberek javára. Kalište-ben karácsonyestén az elhunytakról emlékeznek meg. A karácsonyi morzsát az ő részükre teszik el. Tormoš-on az apá azzal kezdi a vacsorát, hogy vesz négy diót és azokat a négy sarokba dobja, miközben ezt mondja: «Kedves négy sarkom, nem tudok mást adni, mint ezt a kis ajándékot, hogy fogadd szívesen.» Vel'ká Lehotá-n a gazda egy marék mogyorót dob a szoba

¹⁸ Manga id. m. 22. Paláston láncot tesznek az asztal alá, hogy az állatok a legelőn összetartsanak.

¹⁹ Manga id. m. 23.

²⁰ Mjartan J., Prispevky k národopisu Hornej Nitry. Časopis Muz. Slov. Spol. 1929. 16.

²¹ U. a. 15—16. Žatko Rudolf, Vianočné a fašiangové zvyky v Rybanoch. Národopisný Sborník, 1943. 31.

négy sarkába, ezzel a mondással: «Sarkok, sarkok, sötét sarkok, legyenek tele egész évben.»²²

A karácsonyesti vacsora maradékait, azokat a tárgyakat, amelyek karácsony estéjén a szobában vannak, különös jelentőséggel ruhazza fel a szlovák néphit. Az asztal alá tett szekerce eloltja a tüzet. Aki lábával megérinti, egészséges lesz. Az asztal lába köré csavart láncra is azért teszik lábukat, hogy egészségesek legyenek. A pásztor viszont azért alkalmazza a lánc helyett ostorát, hogy a juhok ne széledjenek szét. Handlová-n a szalma Jézus nevenapjáig marad a szobában és a család tagjai azon alszanak. Vel'ké Uhercé-n vacsora alatt az asztalnál ülők árnyékát figyelik a falon, mert akinek a feje hiányzik, az a következő évben meghal. Vacsora előtt Nováky-ban annyi fahasábot állítanak a tűzhelyre, ahány tagja van a családnak. Ha a vacsora alatt valamelyik fahasáb leesik, ledől, valaki meghal a családban. Néhol az eresz alá állítják a fahasábokat. Aki a vacsoránál álmos, nemsokára meghal.²³

A karácsonybőjti ebédhez, illetve vacsorához fűződő hiedelmek és szokások, amint láttuk, mind a magyar, mind a szlovák anyagban bőven megtalálhatók. Mégis, már az első pillanatra feltűnik, hogy a szlovák nyelvtártól való távolodással a magyar anyag egyre szegényedik. A legtöbb közös vonást a Nyitra melletti magyar szigeten találjuk,²⁴ míg a délebbre fekvő magyar községek szokásanyaga egyre inkább az általános magyar anyaggal egyenlítődik ki. Ez ismét azt bizonyítja, hogy a szlovák hagyományvilágban még mélyebbek azok a gyökerek, amelyekből a karácsonyesti vacsora hiedelmei és szokásai táplálkoznak, továbbá azt is, hogy a szlovák nép hagyománymegtartó ereje sokkal elevenebb, mint a palócságé. Ennek okát nemcsak abban látjuk, hogy a szokás vagy hiedelem már az átvétel természeténél fogva, továbbá az új helyzet szülte sokszor lényeges átértelmezés következtében is veszített erejéből, hanem abban is, hogy a más életforma, a más földrajzi környezet és főleg a más lelki magatartás, a racionálisabb gazdálkodás és életszemlélet már az igényt is eleve csökkentették.

A magyar és szlovák szokásanyag összehasonlítása egy lényeges különbségre is enged következtetni. Mind a magyar, mind a szlovák anyagban többé-kevésbé egyformán megtaláljuk a szerencsére, a jó termésre, a jóslásra való utalást. Azonban a palóc hiedelmekből és szokásokból hiányzik a halottakkal kapcsolatos megokolás és ezekben lényegesen kevesebb a halálra vonatkozó jóslás is. Ha igazat adunk a szláv kutatóknak abban, hogy a karácsony körüli alakoskodók, — melyek a palócföldön ismeretlenek — az elhunyt ősök, a halottkultusz emlékeit őrzik,²⁵ akkor ezt kell látnunk a lelkecskének nevezett cipő, a lelkecskének és halottaknak szánt ételmaradék esetében. A germán hitvilágban is a szegény lelkekre gondol a nép, amikor az ú. n. «Bachlkoch»-ból, az ünnepi ételéből a maradékot az asztalon hagyják. Sőt, ugyanott erre emlékeztet a földre szórt szalma —, amely később ugyan a betlehemi jászol szalmájával kapcsolódott össze —, mert egykor az a hiedelem támogatta, hogy az ágyakat a szegény lelkeknek adják át.²⁶ Ez a hiedelem pedig az egész északi szlávság karácsonyi hagyományaiban jelentős helyet kapott.²⁷ Az a tény pedig, hogy ez a halottkultusz, a halottakra való emlékezés a palóc szokásokból hiányzik, valószínűvé teszi, hogy a palócság át sem vette, mert az évkezdés, az újjászületés vagy éppen a karácsony gondolatával összeegyeztetni nem tudta.

3. Karácsony ünnepének hagyományos rendje már reggel a mosakodással,

²² Bednarik id. m. 81—82. Žatko id. m. 30—31. Národopis lidu československého. Dil. I. Prága, 1922. 786.

²³ Mjartan id. m. 18. Národopis, 787. Československá Vlastivěda. Národopis. Řada II. Prága, 1936. 279.

²⁴ Megtaláljuk itt a dió sarokba dobását (v. ö. még Žatko id. m. 31.), továbbá a szalmának régebbi szerepét stb.

²⁵ Bednarik id. m. 78, 82. Čsl. Vlastivěda 279.

²⁶ Koren Hans, Volksbrauch im Kirchenjahr. Salzburg—Leipzig, 1934. 55—56.

²⁷ Máchal Ján, Bájleslovi slovanské. Prága, 1907. 158. V. ö. még Róheim, Adalékok, 110.

az állatok itatásával kezdődik. Felsőszemeréden (Hont m.) a mosdóvízbe piros almát tesznek és aprópénzt, hogy a családtagok egészségesek és gazdagok legyenek. Reggelire kását esznek, hogy sok pénzük legyen.²⁸ Menyhén a gazda a karácsonyesti vacsoránál megmaradt ostyára zöld petrezselymet,²⁹ almát tett, ezeket a vályuba helyezte és ezekről itatták az állatokat, hogy egészségesek legyenek. Pereszlénnyben a piros alma mellé egy erre a célra tartogatott régi ezüst ötkoronást tettek a vályuba, hogy a marhák szépek legyenek, mint a piros alma és értékesek, mint az ezüst. Az itatás után megkergették a csikókat és borjúkat, hogy jókedvűek legyenek. Gömörben karácsony napjának reggelén a gazdasszony a kútba dobta a piros almát, utána szótlanul merített a vízből és azt üvegekbe öntötte. Ezt «szótlan víz»nek nevezték és torokfájás ellen orvosságnak használták.³⁰

A szlovák szokásokban az almának a kútba dobása gyakoribb. Cigel'-en, hogy a víz friss, jó és egészséges legyen, már a karácsonyesti vacsora után almát, diót és ostyát dobnak a kútba.³¹ Kaniánkán a karácsonyesti gyümölcsből meghagynak egy diót és egy almát, amit másnap reggel, amikor vízért mennek, pénzzel együtt a vödörbe tesznek. Ebben a vízben kell mindenkinek megmosakodni, hogy egész évben egészségesek legyenek.³² Tovarné-ben a karácsonyesti vacsora előtt mindnyájan megmosakszanak abban a vízben, amelyben pénz van, hogy gazdagok legyenek.³³ Jasová-n azt tartják, hogy egész esztendőben csak abban a kútban lesz jó víz, amelybe almát és fokhagymát dobtak. Rovný-ban, aki karácsonyeste először megy vízért, a kútba kenyeret és sót dob, hogy a víz a jövőben ne hiányozzék és ízes legyen.³⁴

Ezekben a szokásokban figyelmet érdemel a kútba dobott alma stb. gyakorisága, mégpedig leginkább azzal az indokolással, hogy a víz ártalmatlan legyen. Talán nem tévedünk, ha ezekben a szokásokban a vízázdozat emlékének elevenebb megnyilatkozását látjuk. Ellentétben a magyar szokásokkal, amelyekben már nem a rituson, a rítus egykori értelmén van a hangsúly, hanem azokon a vélt eredményeken, amelyekre a cselekmény irányul és amelyek főleg az állattartásra, a betegség elleni védekezésre vonatkoznak.

4. A palócföldön még ma is számon tartják az öregebbek, hogy karácsony napjának első látogatója férfi-e vagy nő? Pereszlénnyben 20—30 évvel ezelőtt a család fiúgyermekét elküldték a rokonokhoz, szomszédokhoz, nehogy idegen asszony lépje át először a ház küszöbét, mert ez szerencsétlenséget hozott volna, többek között azt, hogy egész évben törtek volna az edények.³⁵ Menyhén a fiúgyermek «parázsolni» jár a karácsony reggelén és mindenütt elmondja a karácsonyesti vacsora köszöntőjét. Zsérén a legények «szerencsézni» jár a lányosházakhoz, ahol a következő köszöntőt mondják: «... Hogy mulathassunk Krisztus születése napján, több jóval, kevesebb búval, adjon Isten gazdának bort, búzát bőven, gazdasszonynak tyúkot, ludat bőven. Országunkban csendes békességet, ha meghalunk, léleküdvösséget. Legényeknek, leányoknak egy-egy szíp mátkát, gyerekeknek, leányoknak egy-egy marok vesszőt.»

A Terchova-i szlovákok karácsonykor kíváncsiam várják az első idegen férfit, aki a házba lép. Ezt «polazník»-nak nevezik. Ha a polazník egészséges, ennek örülnek a házbeliek, mert akkor ők is egész évben egészségesek lesznek, különben a család tagjai közül valaki megbetegszik.³⁶ A fiatal polazník egészséget, életet hoz, az öreg betegséget és halált.³⁷ Terchová-n éppen ezért az egészséges, friss gyermeket küldik a szomszédokhoz és rokonokhoz, hogy olyan egészségesek,

²⁸ Manga id. m. 27.

²⁹ V. ö. Bálint Sándor, Népünk ünnepei, 117.

³⁰ Manga id. m. 27.

³¹ Mjartan id. m. 17.

³² Ua. 18.

³³ Bednarik id. m. 81.

³⁴ Ua. 82.

³⁵ V. ö. Manga id. m. 27.

³⁶ Poverý v Terchovej. Časopis muz. spol. 1906. 71.

³⁷ Sborník slov. nár. piesní, povestí... Bécs, 1870. I, 173. Čsl. Vlastivěda, 281.

vígak és gondtalanok legyenek, mint a gyermekek.³⁸ Slov. Turovcé-n Luca napján és karácsony estéjén jár a polazník (fiú), aki szerencsét kíván. Ha asszony jön a polazník helyett, azt boszorkánynak tartják.³⁹ Horné Žemberovcé-n Luca reggelén így köszöntenek a gyermekek:

Acélt hoztam maguknak,
hogy a fazekak, tálak
és a fejszék ne törjenek.
Ahány karó van a kerítésben,
annyi ökrük legyen az istállóban.
Ahány tányérjük van,
annyi (kérője) szeretője legyen a leányuknak.⁴⁰

Habovká-n karácsonykor a tehenes, a harangozó és a libák pásztora jár házról házra. A libapásztor minden házban egy vesszőt ad a házbelieknek, akik ezzel hajtják ki a jóságot a legelőre. Ezután elmondják köszöntőjüket:

Kívánok maguknak jó ünnepeket,
a mezőn jó termést,
a pajtában bőséget.
Adjon Isten bő esztendőt.⁴¹

Cerovo községben ezzel a köszöntővel járnak a gyermekek újévkor:

Kívánok maguknak újévet,
hogy kiessen a kemence oldala
és a tűzhely fele,
hogy megborjadzzon az üsző.
Ahány kanaluk van,
annyi borjú a gazdasszonynak,
ahány karójuk van,
annyi ökör a gazdának,
ahány tányérjük van,
annyi szeretője (kérője) legyen a leányuknak.⁴²

Amint láttuk, a karácsonyi férfi köszöntő szerencsét hozó szerepét, mind a palóc, mind a szlovák szokásokban megtaláljuk. A menyhei köszöntés elnevezése, a «parázsolás» is a szlovák «polaziti», «polazník» rokonságára enged következtetni.⁴³ Az Ipoly-vidéki lucázók mondókái tartalmilag egyeznek a szlovák lucázókéval, a karácsonyi és újévi köszöntőkével. Mindebből arra következtethetünk, hogy nemcsak a szokás, hanem a szokáshoz kapcsolódó szövegek is közös eredetre valónak. Igaz, már a polazník szerepe is szétszóródott többé-kevésbé Luca, karácsony és újév napjára, viszont a palócoknál csak Luca napjához kapcsolódott. Menyhén és Zsérén — amint láttuk — a szokás elnevezése őrizte meg karácsonyi jellegét, azonban a hozzá fűződő szöveg már általános, országsszerte elterjedt köszöntő. A palóc karácsonyi szokások tehát csak a szerencsét hozó férfi látogató többé-kevésbé elmosódott hagyományát őrzik, mert az eredeti, a szlovák szokásokban még karácsonykor is élő jókívánságok szövegeinek a karácsonyi ünnepre való helyezését már nem támogatták az évkezdő megokolásai, vagyis az átvétel vagy megismerés idejében karácsony napjának már a keresztény tartalma jutott túlsúlyba.

Példáinkból és előbbi következtetéseinkből a magyar és szlovák anyag közötti különbség sajátosságainak meghatározására két lényeges tényező kínálkozik. Az egyik az, hogy a magyar anyag már kétségtelenül a szokások eredetibb értelmének feladását mutatja. Lényegében már közelebb áll a kereszténységhez,

³⁸ Poverý ... 40—41.

³⁹ Husek J., Hranice mezi zemi Moravsko-slezkou a Slovenskem. Študie etnografické. Č. 5. Prága, 1932.

⁴⁰ Bednarik id. m. 73.

⁴¹ Ua. 83.

⁴² Chotek K., Cerovo. N. V. Č. Roč. I. 231—232.

⁴³ V. ö. Sebestyén, A regösök 257, 258. V. ö. még: Ethn. XIII, 32.

mint ahhoz a világhoz és hagyományos szemlélethez, amely ezeket létrehozta és élte. Mindezek a megfontolások pedig azt a feltevést is megokolják, hogy ezeknek a szokásoknak átvétele nem a kereszténység szűrőjén, egyházi vagy papi közvetítésen keresztül történt-e? A német, cseh, lengyel történeti adatok azt bizonyítják, hogy a XII—XIV. század papja népiségének sajátosságait is magával hordozta. A papok maguk is résztvettek bizonyos népszokások cselekményeiben. Magyar adatok is vannak arravonatkozólag, hogy a lelkészek igyekeztek a nép igényeit régi képzeteiknek és az egyház akkori szemléletének összehangolásával kielégíteni.⁴⁴

A másik tényezőt a palócság kedvezőbb földrajzi viszonyaiban, életformájában s kétségtelenül más lelki alkatában kell keresnünk. Amint erről már megemlékeztünk, a magyar szokásokban sokkal inkább mutatkozik a racionális szemlélet, mint a szlovák szokásokban. A magyar hiedelmek megokolásai, céljai főleg és elsősorban a gazdasági élet, az állattartás igényeinek, szerencséjének szolgálatában állanak. Tehát több bennük a materiális igény, mint a szlovákok hagyományos magatartásában, amely inkább aritumnak enged nagyobb teret. Összegezésként talán helytállónak tarthatjuk azt a véleményünket, hogy a karácsony ünnepéhez fűződő hagyományokban a szlovák népet sokkal több szál köti a multhoz, mint a palóc magyarságot, amely realisabb szemléletével hagyományaiban is a gazdasági élet szempontjait helyezte előtérbe. *Manga János*

Affinités slovaques dans les coutumes de Noël des Palotz. L'ethnie des Palotz occupe une large bande de territoire qui s'étend de Nyitra jusqu'à Gömör, dans le voisinage immédiat du peuple slovaque, et par-ci par-là elle pénètre même sur le terrain slovaque. C'est pourquoi les influences ethnographiques des Slaves du Nord étaient les plus fortes à la limite de langues, d'autant plus que sur ce terrain-là il nous faut supposer une entremise slave, surtout dans la propagation des coutumes relatives aux fêtes. Notre étude ne présente que quelques fragments d'une vaste œuvre qui examine le développement des biens de la civilisation d'origine identique de deux sociétés voisines, et passe en revue une partie des coutumes de Noël et de leurs analogies slovaques. Les exemples s'offrent également dans la définition des caractéristiques distinctives entre la matière hongroise et slovaque, et ils font présumer que les Hongrois avaient déjà leurs coutumes de Noël, auxquelles ils avaient donné des traits chrétiens, et que, grâce à leur esprit réaliste ils y ont porté au premier plan les points de vue de la vie économique.

⁴⁴ V. ö. Radó Polikárp, Nyomtatott liturgikus könyveink kézírásos bejegyzései. A pannonthalmi főapátsági Szent Gellért főiskola évkönyve az 1942/43-i tanévre. Pannonthalma, 1943. 313.

Tárgytörténeti jegyzetek Mikszáth Kálmán műveihez.

Mikszáth Kálmán művei a legendáknak, mondáknak, meséknek, tárgyi motívumoknak egész tárháza. *György Lajos* kutatásai után¹ is még egy sereg vándortárgy vár a felfedezésre és a kibányászásra, gazdag eredménnyel kecsegtetve a velük foglalkozókat. Néhálynak kiderítésére és feldolgozására vállalkozik tanulmány-sorozatam.²

II.

Az istenáldotta búzacsempészés.

A fekete kakas (1901) *Mikszáth* leggyöngédebb elbeszéléseinek egyike, amelyet az író is legközelebb érzett szívéhez.³ Transzcendens⁴ meséje egy régi tárgy moti-

¹ *György Lajos*, Tárgytörténeti jegyzetek Mikszáth anekdotáihoz. IK. XLII (1932), 19—31., 140—152., 240—260. l. (= Irodalomtörténeti Füzetek. 47. Bp., 1933.)

² Az I. (A katekizmusi ének) az Irodalomtörténet XXXVI (1947), 48—54, a III. (Könnýű, mint Habakuk) a MNYr. LXXI (1947), 63—64. jelent meg.

³ *Rubinyi Mózes*, Mikszáth Kálmán élete és művei. Bp., 1917. 86. l.

⁴ *Karácsony Sándor*, A cinikus Mikszáth. Bp., 1944. 66. l.

válása: a hálás halotté.⁵ Ebben található beleépítetten egy kis részlet, amely önmagában is jelentős legenda-motívum átköltése. Különös, hogy nem vették eddig észre, bár a közvetlen közelében jártak.⁶

A húsz holdat művelő Kupolyi Józsefék együtt élnek teljesen árva unokájukkal, Palival, s öreg szolgáljukkal, Pap Vincével. Kupolyi József tüdőgyulladásra ment kérésztül, s a család — orvosi tanácsra — Gleichenbergbe akarja küldeni az új gabona árából. Éjjelenként tehát, hogy egy szem se menjen belőle veszendőbe, Vince és Pali felváltva vigyáznak a garmadára. Első éjjel Vince öröködik.

«Csak egyetlen egyszer fogta be a szemhéjait erősebben, két mézzel bekent tapadós-ujjával Majmuna, ama bizonyos Álomtündér. De az is micsoda előre megfontolt ravaszság volt! Pali egy tele kulacsot hozott magával egy este s rátukmált belőle vagy két «huzatot» az öregre. Hát elaludt tőle, mint a tej. No, jól van, — egyszerre csak érzi éjjél felé (de nem tudja: hallja-e vagy álmodja), mintha szekér gurulna nagy lassan a szérűre, mindig közelebb, közelebb, míg egyszerre megáll a garmadánál. Nagy erőfeszítéssel föl akar ugrani, de nem sikerül. Valami sügja neki a csodálatos félembrenlétben: «Kelj föl, lopnak», de tehetetlen. A lovacskák megrázzák magukat és a hámok összezörögnek... Erre mégis föl-pislog (Huh, csakugyan valóság, itt áll a szekér), megdörzsöli a szemeit. (No, iszen szépen vagyunk!) A holdvilág süt, a csillagok ragyognak a kék égbolton... minden tárgy jól meglátszik, csak egy kicsit az éj leönti a maga kísérteties mártásával.

Vincében fölbugyog most az élet, kiáltani akar, a mellette heverő vasvillához kap, de aztán meggondolja, hogy többet ésszel, lassan, óvatosan fölemelkedik, nem jobban, csak a derekával, éppen csak hogy áttekinthessen a garmada túlsó oldalára, mert ott folyik, ami történik, de egyszerre ámultan kezdi csóválni a fejét attól, amit lát.

Hiszen maga Pali áll ott és intézkedik, mutogat a kezével. Egy csomó parasztember, csupa falubeli ismerős, jár-kei némán, lábujjhegyen, nehéz zsákokat emelnek a fakó szekérkéről és nagy óvatosan, hogy zajt ne okozzon, hozzáöntik a garmadához.

Vince megértett mindent és csöndesen morogta:

— Jó, jó, hát nem láttam semmit.

Aminthogy nem is látott többet, mert öreg szemgolyóit elhomályosították a könnyek s ősz fejét lehajtván a ponyvára, tüntető hortyogással jelezte, hogy mélyen alszik.

Csak reggel mondá Palinak, nézegetvén a garmadát:

— Mintha most nagyobbna látnám ezt a rakást.

Pali vállat vont együgyűen, de nevetett befelé a lelkébe, mint szedte rá a jámbor öreget a búzával, amit az első keresményén vett.

A következő éjszakán azonban Pali rezzent föl éjjél után valami neszre. Talán az egerek? Nem. Talán a tótok próbálnak valamit? Halk beszélgetés folyt a búza-piramis túlsó oldalán. Ó, no hiszen ez a Vince hangja, nincs semmi baj. Inkább csak kíváncsiságból hallgatta, anélkül, hogy megmoccant volna. Vince mondja susogva:

— Elhoztátok?

Egy hang feleli (Ez Vince sógorának a hangja):

— El.

— No hát öntsétek ki, de lassan, hogy Palika észre ne vegye.

Erre aztán fölemelték egy helyen a ponyvát, hallani lehetett három vagy négy ember topogását és látni, amint dől a búza a zsákokból, nagy, szürke porfelhőt támasztva az ég kékesbarna köntösén.

Reggel fölkelte Pali és a bányába indulóban ravaszul kezdé megkönyékezni az öreget:

— Mintha valami lépteket hallottam volna az éjjel a garmada körül, Vince bácsi.

— Én nem loptam belőle — fakadt ki az öreg mérgesen és a másik oldalra fordult.

— Nem is azért kérdeztem, de hogy nem hallott-e valamit?

— Semmit: aludtam. Úgy aludtam, mint a megmetszett bárány — föllentett az

öreg. — Persze, ti azt szeretnétek, hogy úgy álljak itt egész éjjel, mint a katona-silbak. Majd boldog vagyok. Ha nem tetszem nektek, fogadjon a nagyanyád más szolgát.»

(Mikszáth Kálmán Munkái. Jubileumi kiadás. MDCCCXC. VIII. 14—17. l.)

Az «örök, szent irgalom nevében» való e búzacsempészés — közelebből véve szemügyre — erős hasonlóságot mutat a salomoni templom helyéről szóló legenda-hoz. Egy kis apróság ezt megerősíti. Az idézett hely után néhány sorral olvasható:

⁵ *Sven Liljeblad*, Die Tobiasgeschichte und andere Märchen mit toten Helfern. Lund, 1927.; *Stith Thompson*: Motif-Index of Folk-Literature. II. (FFC. No. 107.). Helsinki, 1933. 365. l. E. 341. l.; V. (FFC. No. 116.). Helsinki, 1935. 457. l.; *Heller*: Házfőúr hahicónim. II. Tel Aviv, 1937. 306—307. l.; *Scheiber*, Mult és Jövő. XXX. (1940.), október.

⁶ *György Lajos*, Id. dolg. 34. l. Nr. 20.

Hanem egyszerre csak összerándul, valami a szemhéjára pottyan a magasból. Fölmarkolássza, hát egy pirosló búzaszem. Fölnéz, hát fehér galamb csattogó szárnyakkal szállt el fölötte, magasan a levegőben. Az ejtette el csőréből a búzaszemet. Még nedves is volt a nyálától...

— No nézd, no nézd — morogta az öreg —, hát te is velünk dolgozol!

Mikszáth Kálmánné szerint az író Mohorán hallotta ezt a történetet: «valamelyik ősapa vára körül lévén fogva az ellenség által, azokból a búzaszemekből örölt kenyérrel tartja el háza népét, melyet éjjelenként fehér galambok garmadába hordtak az udvarra...»⁷ A szent templom pusztulásával kapcsolatban viszont azt beszéli a zsidó legenda, hogy a fecskék csőrükben hoztak vizet a lángok oltására.⁸ A templom legendaköre e két részletének egymás mellett való szereplése mindenestre gondolkozóba ejthet.

1. A legenda a magyar irodalomban.

A jeruzsálemi templom helyének legendája A fekete kakas iratásának idején már a magyar irodalomban is négy évtizedes multra tekinthetett vissza.

A) Orbán Balázs. 1861.

Orbán Balázs (1829—1890), a székelység és a Székelyföld kutatója, beutazta Kisásziát, Palesztinát, Egyiptomot, Szíriát, Görögországot, majd ismét Konstantinápolyból kiindulva Arábiát is. Útjegyzeteit később a British Museumban két esztendőn keresztül rendezti, rengeteg tanulmány után kiegészíti és irodalmi formába önti.⁹ Ebben a művében olvasható a mi legendánk is:¹⁰

Egy arab rege Salamon temploma helyének történetét következőképpen adja elő: «Azon hely régen szántóföld volt, melyet két testvér közösen mivelt. A testvérek egyike nős és sok gyermek atyja volt, a fiatalabb pedig nőtelen. Eljövén az aratás, fáradságuk jutalmát két egyenlő részre osztották. Következő éjszaka a fiatalabb testvér gondolkozván, illetésképpen okoskodott: «En nőtelen, egyedül való ember vagyok, s következőleg kevesebb szükségem vannak, mint bátyámnak, ki egy számos családnak feje, s így igazságos, hogy ő nagyobb részt kapjon a búzából, mint én». Felkelvén, osztályrésziből egy bizonyos mennyiséget átlopott testvére búzájához. Ugyanazon éjjel a nős testvér nejjével beszélgetve, így okoskodott: «Az én fiatal testvérem egyedül van, senkije, ki a munkában segítse, ki vigasztalja gondolj közt, következőleg igazságtalan osztozásunk». Felkelvén, saját búzájából átlopott testvére csomójához egy bizonyos mennyiséget. Reggel csudálkozva látta mindenik: hogy csomójuk egyenlő, s ezen csudát magoknak megmagyarázandók, következő éjjel újból ismételték fogásukat, s összetalálkoztak a jó szívűség ezen megható munkájában.

E hely, hol a nemeslelkűség és önzetlenség ezen versenye folyt le, méltónak találtatott bölcs Salamon által arra: hogy Isten templomának fekhelyje legyen, s megvévén a két testvértől, oda építé fel templomát.»

A szerző nem saját gyűjtéséből, hanem irodalmi forrásból merített ezúttal. Csillag alatt jegyzetben oda is írja: «*Chateaubriand* szerint». Itt azonban kétségtelenül megtévedt, *Chateaubriand*nál ez nem található. Minden bizonnyal *Lamartine*-nél (*Voyage en Orient*) olvasta (lásd 2. A. alatt), az ő verzióját követi. Könnyen csalhatta meg emlékezete, minthogy mindketten franciák és *Chateaubriand*nak is van keleti útleírása (*Itinéraire de Paris à Jérusalem*. 1811.).

⁷ *Mikszáth Kálmánné* visszaemlékezései. Bp., 1922. 163. l.

⁸ *M. Grunwald*, Jahrbuch für Jüdische Volkskunde. I. Berlin—Wien, 1923. 15. l. Hasonló legendát mond el a galambokról *An-Ski*: A dibuk. Ford.: Giszkalay János. Lugo, 1936. 34—35. l.

⁹ *Tavaszy Sándor*, Orbán Balázs. Erdélyi csillagok. II. Kolozsvár, 1942. 272., 274., 275. l.

¹⁰ *Orbán Balázs*, Utazás Keleten. II. Kolozsvár, 1861. 119—120. l. Erre dr. *Zsoldos Jenő* igazgató hívta fel figyelmemet. Ezúton mondok érte hálás köszönetet.

B) Kohn Jákó. 1863.

Két évvel később már verses alakban jelentkezik a legenda. *Kohn Jákó*, ki legenda-feldolgozásaiával sűrűn szerepel a Magyar Izraelita c. hetilap hasábjain, rossz versekben elmondja a «midrás» (zsidó mesék és példák gyűjtőneve) után. Valójában ott nincs meg (lásd 3. B. alatt). Az előzményeket is részletezi.¹¹

Salamon gondban van, hol talál méltó helyet templomához. Éjféltkor a szabadba megy, ahol tanuja a két testvér találkozásának. Előzőleg három alkalommal ismételték meg búzacsempészésüket tíz-tíz kévével kezükben.

A költemény — megjelenésének helye után ítélve — a későbbi magyar irodalmi feldolgozásokra hatástalan maradt.

C) Móra Ferenc. 1925.

(Kunágotai népmese.)

A legenda következő magyarországi állomása még érdekesebb. Eljutott a magyar népköltészetbe is. *Móra Ferenc* a «kunágotai tarlón» hallotta «kalászszedő Mári néni»-től¹² s úgy adta tovább «természetesen a maga mórai stílusában».¹³ Tehát csak tárgyat lehet népköltészeti terméként kezelnünk. S bár itt az első búza ültetésének legendájául szerepel, a salamoni templom fenti legendájával való azonossága kétségtelen. Maga *Móra* is megérezhette eredetét ösztönösen, mert azzal vezeti be: «édes az ize, mint a bibliai manának».¹⁴ *Dr. Krausz Ignác*, körmendi főrabbi, azután figyelmeztette is a «Jeruzsálem alapítása» legendájára, amelyről az író elismerte, hogy «a két mese közt több a hasonlóság, mint a különbség».¹⁵ *Móra* belátta, hogy «itt véletlen találkozásról szó sem lehet» s az elsőség pálmáját a héber legendának nyújtja, amely «valamelyik *midrás*-ban található». Hogy melyikben, azt *Krausz Ignác* sem tudta. *Móra* valószínűnek tartja a zsidó befolyást valamilyen személyes közvetítő útján. Szemléltetően ért tetten egy ilyen személyes tárgyközvetítést *Szluha Gusztáv* szegedi főkapitány, aki szatymazi szőlejében elmondta napszámosainak az Iliást és egy évre rá visszamesélték neki ugyanott, mint magyar mondát.¹⁶ Hasonlóan egy tanult ember elbeszélésének nyomán kerülhetett a nógrádszakáli gazda meséjébe is Odysseia-motívum (Kyklops).¹⁷ Legendánkkal kapcsolatban azonban nem szükséges okvetlenül zsidó közvetítésre gondolnunk, bár a csanádmegyei Kunágotá nagyközségben ez elképzelhető lett volna, hiszen még 1930-ban is volt 92 zsidó lakosa.¹⁸ Szerintünk — amint azt összefoglalóban kifejtjük — az arab legendát az európai műköltészet is népszerűsítette és valószínűleg az irodalmi feldolgozások egyikével termékenyítették meg a magyar népköltészetet. Tény, hogy — akár *Mikszáth* a legendánkat tartalmazó elbeszélését — *Móra* is a legendát magábfoglaló kötetét tartotta «legsikerültebb művének».¹⁹ Rövid tartalma:

¹¹ Magyar Izraelita. III (1863), 438—439. l.

¹² *Móra Ferenc*, Istenáldotta búza. Világ. XVI (1925), 197. szám; Georgikon. Bp., (1925.) 60—63. l.; Véreim. Bp., 1927. 187—191. l. Bekerült a középiskolai tankönyvbe is: *Tordai—Gondán—Magasi—Nagy*, Magyar olvasókönyv a gimnázium és a leánygimnázium I. osztálya számára. Bp., 1943. 13—15. l.

¹³ *Goitein György*, *Móra Ferenc*, az író. Kaposvár, 1934. 43. l.

¹⁴ A manna *Eötvös József*nek is kedvelt hasonlata (*Heller*, IMIT Évkönyve. 1913. 38—39. l.; forrását v. ö. *Louis Ginzberg*, Die Haggada bei den Kirchenvatern. Studies ... in Memory of A. S. Freidus. New-York, 1929. 515. l.)

¹⁵ *Móra Ferenc*, Hol termett az istenáldotta búza? Világ. XVI (1925), 201. szám; Véreim. 192—199. l.

¹⁶ U. o. 197—199. l.

¹⁷ *Honti János*, A mészároslegény meséje. Bp., 1940. 18—19. l.

¹⁸ *Seres József*, Kunágotá község társadalomrajza. Bp., 1937. 7. l.

¹⁹ *Gaál Ferike Jolán*, *Móra Ferenc* (1879—1934). Bölcsészettudományi értekezés. Bp., 1938. 20. l.

Isten elfelajtott búzát teremteni. A mulasztást helyrehozandó, az angyalok kirázzák Isten abroszát s morzsáiból hajt ki idelent a búza. De ez csak amolyan vadbúza volt. Az emberek ügyet se vetettek reá. Csupán két testvér próbálkozott meg Isten ajándékával. Mindössze egy-egy zsák búzájuk terem. Itt következik a mi legendánk. Amikor mindketten félzsák búzát át akarnának belőle vinni éjszaka idején egymás szterűjére, összetalálkoznak.

«Abban a percben nagyot villant a fejük fölött az ég, hirtelen meleg szellő kerekedett, fölkapta a zsákokat s ami búza volt bennük, azt mind szerteszt szórta a világon.

— Legyen megáldva, amit a testvéri szeretet megszentelt — mosolyodott le az Isten az égből.

S azóta olyan bokros növésű, dúskalászú, kövérszemű, istenáldotta növény a búza.»

D) Zalai Szalay László. 1927.

Joggal várhatnók, hogy *Zalai Szalay László* a magyar népmesei, *Móra* feldolgozta indítékot folytatja tovább. Ehelyett a templom helyének legendáját dolgozza fel, csak épp a templom helyére utaló befejezés nélkül. Bevezető szavai — a civakodó kis testvéreknek meséli el édesanyjuk a testvéri szeretet e legendáját — nem hagynak kétséget afelől, hogy forrása *Berthold Auerbach* volt (lásd 2. C. alatt). Annyiban tér el csupán forrásától, hogy nála mindkét fivér nős és cselekedetükre az indítja őket, hogy kisebbnek látják egymás asztagát. Elbeszélésének azután magyaros színezetet ad.²⁰ *Zalai Szalay*nak a zsidó írók műveiben való jártassága feljogosít bennünket arra, hogy *Auerbach* ismeretét feltételezzük nála.

2. A legenda a világirodalomban.

A) Alphonse de Lamartine. 1832.

E legenda a világirodalomban először *Alphonse de Lamartine*-nél (1790—1869) bukkan fel; ez — tudtommal — egyúttal első írásos megrögzítése is. *Lamartine* őszintén vonzódott a Bibliához²¹ és annak színhelyéhez, a Szentföldre. Szentföldi útját színes útleírásban örökitette meg 1835-ben. Itt jegyezte le 1832 okt. 29-én a *Salamon* templomának helyéről szóló legendát, amelyet s amelyhez hasonló «százat» ő maga hallott a szentföldi araboktól. Megragadja benne a «patriarchális szokások naiv szépsége». Figyelemreméltó, hogy hét évtizeddel később egészen hasonlóan tudták lejegyezni egy palesztinai arab ajkáról, csak éppen a salamoni templommal való kapcsolata sikkadt el belőle (lásd 3. A. alatt). *Lamartine* korai szövege így hangzik:²²

Voici comment ils racontent que Salomon choisit le sol de la mosquée :

«Jérusalem était un champ labouré; deux frères possédaient la partie de terrain où s'élève aujourd'hui le temple; l'un de ces frères était marié et avait plusieurs enfants; l'autre vivait seul; ils cultivaient en commun le champ qu'ils avaient hérité de leur mère; le temps de la moisson venu, les deux frères lièrent leurs gerbes, et en firent deux tas égaux qu'ils laissèrent sur le champ. Pendant la nuit, celui des deux frères qui n'était pas marié eut une bonne pensée; il se dit à lui même: «Mon frère a une femme et des enfants à nourrir, il n'est pas juste que ma part soit aussi forte que la sienne; allons, prenons de mon tas quelques gerbes que j'ajouterai secrètement aux siennes; il ne s'en apercevra pas, et ne pourra ainsi refuser». Et il fit comme il avait pensé. La même nuit, l'autre frère se réveilla, et dit à sa femme: «Mon frère est jeune, il vit seul et sans compagnie, il n'a personne pour l'assister dans son travail et pour le consoler dans ses fatigues, il n'est pas juste que nous prenions du champ commun autant de gerbes que lui; levons-nous, allons et portons secrètement à son tas un certain nombre de gerbes, il ne s'en apercevra pas demain, et ne pourra ainsi les refuser». Et ils firent comme ils avaient pensé. Le lendemain, chacun des frères se rendit au champ, et fut bien surpris de voir que les deux tas étaient toujours pareils :

²⁰ *Zalai Szalay László*, *Sallangos acskóm* ... Bp., (1927.) 253—256. l. (A mese ...)

²¹ *Elek Oszkár*, *Lamartine és a Biblia*. IMIT Évkönyve. 1934. 256—271. l.

²² *A. de Lamartine*, *Voyage en Orient*. I. Paris, Hachette édit., MDCCCLXXV. 329—330. l.; különböző szöveggyűjtemények népszerűsítették, lásd pl. *Marianne Maurer*, *A bâtons rompus*. Huitième édition. Librairie Payot & Cie, 1939. 161—163. l.

ni l'un ni l'autre ne pouvait intérieurement se rendre compte de ce prodige ; ils firent de même pendant plusieurs nuits de suite ; mais comme chacun d'eux portait au tas de son frère le même nombre de gerbes, les tas demeuraient toujours égaux, jusqu'à ce qu'une nuit, tous deux s'étant mis en sentinelle pour approfondir la cause de ce miracle, ils se rencontrèrent portant chacun les gerbes qu'ils se destinaient mutuellement.

«Or, le lieu où une si bonne pensée était venue à la fois et si persévéramment à deux hommes devait être une place agréable à Dieu : et les hommes la bénirent, et la choisirent pour, y bâtir une maison de Dieu.»

B) August Kopisch. 1836.

August Kopisch (1799—1853) német költő és festő, néhány évre rá már verses német feldolgozását jelenteti meg. *Kopisch*t erősen vonzzák a bibliai tárgyak. Hasonlóképpen feldolgozza Ábel, Jubál, Noé, a Babel-tornya, a kémek és Sámson történetének egy-egy jelenetét. A bennünket ezúttal érdeklő költeményének címe is (Die Sage von Salomons *Moschee*) elárulja, hogy arab forrásból származó változat volt előtte. Azt azonban nem tartom valószínűnek, hogy *Lamartine* keleti útleírásából vette volna tárgyát, mivel bevezetése teljességében eltér tőle s leginkább a zsidó források (lásd 3. B. alatt) menetét követi.²³

Salamon fel akarja építeni a szent templomot. A talaj azonban nem tűri meg magán az épületet, hánytörög, mint a tenger árja, bár háromszor is hozzáfog az építőmester. A föld tanácsot ad : olyan helyet válasszon, amely méltó az épülethez. A király nem tudja, hol keresse ezt, hisz mindenütt bűn tenyészik. Ember nem képes megmondani, Isten nem akarja. A mezőre megy és összehívja a madarakat. A szent helyet egyik sem ismeri. Leszáll az est. A király tanácsstalanságában a földre borul és sír. A közelben olajfa áll, azon egy szitakötő éjjel s nappal fáradhatatlanul énekel az aratás idején. Salamon sóhajtva figyeli, mit énekel. Az ének elárulja, hogy a király a keresett helyen áll már. Elmondja a testvérek korábbi két búzavitelét. A harmadik alkalomnak, a megható és meghatott találkozásnak, tanuja Salamon is. A földet elkéri tőlük Szentély helyül. Ezen már megáll az épület.

A költeményt megrövidítve lefordította *Lenkei Henrik* s így hozzájárult magyarországi elterjedéséhez.²⁴

C) Berthold Auerbach. 1881.

A zsidó legendát (lásd 3. B. alatt) dolgozza fel *Berthold Auerbach* (1812—1882). Könnyen lehetne arra gondolnunk, hogy nyomtatott midrás-szöveg volt előtte, hiszen verzátus volt a héber nyelvben, rabbinak készült, gyermekkorában Hechingenben talmud-iskolát látogatott, sőt 1840-ben pályázott a hamburgi hitszónoki állásra.²⁵ Később is megtartja kapcsolatát a zsidósággal.²⁶ Azonban mégsem innen való legendájának tárgya, hanem gyermekkori emlékeiből. Szülőhelyén, a schwarzwalddi Nordstettenben, nevelkedett 13 éves koráig. Itteni emlékeihez hűségesen ragaszkodott s utolsó éveiben meg akarta őket örökíteni. De csak egyes részletek megírásáig jutott. Emlékeiből ragyogóan emelkedik ki édesanyja, *Edel Frank* alakja. Mesevilág élt a lelkében. Fia néhányat örökölt meg csupán belőle. Ezeket tehát 1812 és 1825 között leshette el ajkáról, de legkésőbb 1852 (édesanyja halálának éve) előtt. *Edel Frank* ezt a legendát leánykorában (az 1800-as évek elején) *Rabbi Jehudától*, a nordstetteni rabbtól hallotta, akihez kétségtelenül zsidó forrásból kerülhetett. 1881-ben — halála előtt egy évvel — vetette papírra az író a badeni nagyhercegi pár ezüstlakodalma alkalmából készült Emlékkönyv számára

²³ Gedichte von *August Kopisch*. Ausgewählt und eingeleitet von *Franz Brümmer*. Leipzig (Universal-Bibliothek. 2281—2283.). 149—152. l.

²⁴ *Lenkei Henrik*, A templom helye. IMIT Évkönyve. 1914. 255—259. l.; Isten tábora. Bp., 1931. 32—35. l.

²⁵ *Emil Lehmann*, Berthold Auerbach als Jude. Populär-wissenschaftliche Monatsblätter. IX. (1889.) 25. l.

²⁶ *Blau Lajos*, MZsSz. XXV. (1908.) 389—390. l.; *Ludwig Geiger*, Die deutsche Literatur der Juden. Berlin, 1910. 231—249. l.; U. a. : Briefe von Wilhelm Wolfsohn an Berthold Auerbach. Judaica. Hermann Cohen-Festschrift. Berlin, 1912. 457—468. l.

(Festschrift zur silbernen Hochzeit des Grossherzogs von Baden).²⁷ Bevezetése s előadásának hangja a legenda feldolgozásainak egyik legsikerültebbje; csupán a befejezése csonka (hiányzik a két testvér találkozása).

Mein Vater starb 1840, meine Mutter 1852. Wir waren elf Geschwister, sechs Schwestern und fünf Brüder. Meine Mutter hatte von uns allen Enkel erlebt.

Als wir Geschwister noch alle zu Hause waren, gab es natürlich auch Reibereien und Streitigkeiten unter uns, und da erzählte die Mutter gerne eine Geschichte.

Sie hatte in ihrer Jugendzeit viel im Hause des Rabbi Jehuda gelebt, der neben meinem großelterlichen Hause, dem Gasthofe zum Ochsen, in Nordstetten wohnte. Wenn meine Mutter den Namen Rabbi nannte, verbeugte sie sich stets ehrfurchtsvoll und sagte die üblichen hebräischen Worte, die in deutscher Sprache lauten: «Das Andenken des Frommen sei gesegnet». Wenn wir Geschwister also in Streit geraten waren, sagte sie: Kinder, laßt euch erzählen, was ich von Rabbi Jehuda, gesegnet sei sein Andenken, gehört habe.

Auf dem Grund und Boden der Geschwisterliebe ist der heilige Tempel zu Jerusalem erbaut worden.

Als König Salomo den Tempel bauen wollte, lag er eines Nachts unruhig in seinem Bette und konnte nicht schlafen, denn er wußte nicht, wohin er den Tempel bauen sollte. Da rief ihm eine Stimme vom Himmel zu: «Steh auf und geh hinauf auf den Berg Zion, da ist der Boden. Dort haben zwei Brüder zwei Äcker nebeneinander; der eine Bruder ist reich und hat viele Kinder, der andere Bruder ist arm und hat keine Kinder. Sie haben heute am Tage geerntet und Garben gebunden, und jetzt in der Nacht steht der arme Bruder am unteren Ende seines Ackers und denkt: mein Bruder ist zwar reich, aber er hat so viele Kinder, ich will ihm von meinen Garben geben.

Der reiche Bruder steht am oberen Ende seines Ackers und denkt: Ich habe zwar viele Kinder, aber mein Bruder ist so arm, ich will ihm von meinen Garben geben.

Geh hinaus, und wirst sehen.»

König Salomo ging hinaus, und da sah er, wie der eine Bruder am oberen Ende Garben herüberschob und der andere Bruder am unteren Ende Garben hinüberschob.

König Salomo hat die Äcker erworben und darauf den Tempel erbaut.

Kinder, merkt euch das: Auf Grund und Boden der Geschwisterliebe ist der Tempel erbaut worden.

3. A legenda Keleten.

A magyar- és világirodalmi feldolgozások Kelet felé visznek bennünket a legenda eredetének nyomozásában: *Orbán Balázs*, *Lamartine* és *Kopisch* az arabokhoz; *Kohn Jákó*, *Zalai Szalay László* és *Auerbach* a zsidókhoz.

A) Arab népmonda.

Az utolsó időig élt a palesztinai arabok ajkán. *Mahmúd Debi Daúd* sejk beszélt el és megjelölt a Cion-hegyen egy helyet, amelyhez a hagyomány fűzte.²⁸

Ikerpárról van itt szó. A vége hiányos: nem találkoznak, Allah adja tudtukra, hogy miért maradt «csempészésük» ellenére egyenlő a búzahalmuk. A hely áldottá lesz, de arról nincs szó, hogy egyszersmind a Szentély helyévé is.

B) Zsidó hagyomány.

Bár — mint láttuk — *Auerbach* forrása legalábbis az 1800-as évek elejéről való, a zsidó hagyománynak írásos lerögzítésére nincs korábbi nyom a XIX. század közepénél.

1. *Héber nyelven*. *Israel Costa*, livornói rabbi (1810—1897),²⁹ a livornói zsidó

²⁷ Lenyomatja *Anton Bettelheim*, Berthold Auerbach. Der Mann. Sein Werk. — Sein Nachlass. Stuttgart und Berlin, 1907. 13—14. l.; közölve e füzetben: *Berthold Auerbach*. Eine Auswahl aus seinen Schriften. Herausgegeben und eingeleitet von *E. Gut*. (Jüdische Lesehefte. Nr. 6.) Im Schocken Verlag. Berlin, 1935. 6—7. l.

²⁸ *J. E. Hanauer*, Folk-Lore of the Holy Land. Moslem, Christian and Jewish. Edited by *Marmaduke Pickthall*. London, 1907. 167—168. l.

²⁹ *Jefim Schirmann*, Antologie der Hebräischen Dichtung in Italien. Berlin, 1934. 510—512. l.

iskolák részére («Ad uso delle Pie Scuole Israelitiche») fordítási gyakorlatok céljaira kiadott, erkölcsoktató történetei között hozza először 1851-ben.³⁰

Salamon nem tudja, hol építse fel a templomot. Égi hang éjjel Cion hegyére vezeti, két testvér birtokára. Az egyik nőtlen és szegény, a másik gazdag és családos. Éppen aratás ideje van. A király tanuja lesz a búzacsempészésnek. A két testvér találkozása elmarad. A testvéri szeretet e színhelyét választja Salamon a templom területéül.³¹

Innen veszi át a Máászé Nisszim c. legendáskönyv³² és terjeszti tovább.³³ Arab legendaként adja elő *Zeéb Wolf Jawitz* (1848—1924) pedagógiai célt szolgáló gyűjteményeinek egyikében.³⁴ A zsidóság körében jónéhány fordítás és átköltés népszerűsítette.³⁵

2. *Magyar fordításban.* Számos magyar fordítás tette ismertté Magyarországon is a zsidó legenda-változatot. *Kohn Jákó* verses feldolgozásáról 1863-ból már volt szó (lásd 1. B. alatt). *Dr. Pap Lajos*, brassói főrabbi, 1913-ban azzal teszi közzé az egyszer hallott vagy olvasott legendát, hogy forrása felől felvilágosítást nyerhessen (az ő változatában tizszer ismétli meg a két testvér a kölcsönös búzacsempészést).³⁶ Olykor novellává szélesedik s Jeruzsálem alapításának mondájául szolgál.³⁷ Máskor ismét a *Kopisch*-féle verziót kapjuk (*Heinrich Reuss* közvetítésével).³⁸

4. A legenda történetének állomásai.

Ha a rendelkezésünkre álló források és szövegek alapján most már meg akarunk rajzolni a legenda útját, úgy a következőket szögezhetjük le:

1. Kései, palesztinai arab mondának látszik. *Lamartine* 1832-ben araboktól hallja a Szentföldön; *Hanauer* 1907-ben ugyanott, bár már csonkább változatban jegyzi le. Az iszlám korai legendairódmájában azonban még nem található.³⁹

2. Az aggadában — a korai zsidó legenda-, monda- és meseanyagban — nincs meg, bár *Louis Ginzberg* azt hiszi, hogy a CXXXIII. zsoltár 1. verséhez («Ime, milyen jó és milyen kedves, hogy testvérek együtt lagnak!») fűződő írásmagyarázat lehetett.⁴⁰ Az araboktól vehették át a zsidók, mindenesetre korábban, mint

³⁰ Mikvé Jiszráél. Livorno, 1851. Nr. 59.

³¹ Ebből fordította *Louis Ginzberg*, *The Legends of the Jews*. IV. Philadelphia, 1913. 154. l.

³² Ed. Bagdad. É. n. (1901 előtt). 57 a/b. l. Nr. 35. A könyvet *Alexander Marx* professzor (New-York, Jewish Theological Seminary) volt szíves részemre átvizsgálni.

³³ Fordítása: *Der Born Judas*. Gesammelt von *Micha Josef Bin Gorion*. Berlin, 1934. 662—663. l. Hacefira XXIV. (1897.) Nr. 172. 855. l. *Auerbach* elbeszélését ismerteti és kivonatolja héber nyelven.

³⁴ *Patai Raphael* barátom (Jeruzsálem, a Palestine Institute of Folklore and Ethnology igazgatója) kéresemre átnézte *Jawitz* műveit, de nem találta bennük. *Jawitz* nevében közli *Moses Rath*: Szeftát Aménu. I. Wien³, 1918. 83—84. l.

³⁵ Csak néhányra utalunk. *Heinrich Reuss*, Sammlung preisgekrönter Märchen und Sagen. Stuttgart. É. n. 106—109. l. (*Kopisch*t követi); *Oskar Epstein*, Der Jude. III. (1919.) 203—204. l.; *Felix Kanter*: Neue Gleichnisse. Mähr.-Ostrau, (1921). 24—27. l.

³⁶ Egy érdekes monda Cion alapításáról. Mult és Jövő. III. (1913.) 279—281. l.

³⁷ *Neumann Albert*, Száll a mese szájról szájra... Nyiregyháza, 1935. 54—55. l.; *Koralek Livia*, Utazás a Szentföldön. Budapest, 1944. 5—6. l.

³⁸ *Mandowsky-Garai Lili*, Zsidó mesekönyv. Komárno, 1937. 79—81. l.

³⁹ *Georg Salzberger*, Salomos Tempelbau und Thron in der semitischen Sagenliteratur. Berlin, 1912. 9. l. jegyzetében.

⁴⁰ *Ginzberg*, I. m. VI. Philadelphia, 1928. 293. l. 57. j. Egy jegyzet keretében szeretnének kiigazítani egy sereg tévedést, amely legendákkal kapcsolatban a tudományos irodalom sodrába került: 1. *Ginzberg* szerint *Auerbach* a legenda első feldolgozója. A fenti adatok ezt megcáfolták. 2. Szerinte *Israel Costa* a tárgyat *Auerbach*tól vette. Lehetetlen, hiszen az előbbi már 1851-ben jelent meg, az utóbbi csak 1881-ben. 3. *Auerbach* a legendát nem a Schwarzwälder Dorfgeschichtenben dolgozta fel — mint *Ginzberg* és nyomában *Heller* írja (JQR. NS. XXV. 1934/35. 47. l.) —, hanem a fent megjelölt emlékalbumban. 4. *Felix Kanter* (Neue Gleichnisse. 24. l. jegyzetében) alaptalanul a Jálkut Sir-Hásirim c. midrásgyűjteményben jelzi a forrását. Ott ez nem található.

azt az írásos adatok bizonyítják, hiszen *Auerbach* forrását a XIX. század elejéig sikerült nyomoznunk. A zsidó köztudatban meggyökeresedett, ami friss átvétel esetében elképzelhetetlen volna.

3. Európába és irodalmába egyrészt a zsidóság közvetítésével, másrészt *Lamartine* tolmácsolásában jutott ez az arab legenda, a feldolgozások hozzájuk vezethetők vissza.

4. Az európai irodalom behatására — tanult ember által — hatolt a magyar népköltészethe is, onnan vehette *Mikszáth*, onnan vette *Móra*; forrásuk talán közös (szegedvidéki) területen keresendő. *Zalai Szalay* viszont — tőlük függetlenül — *Auerbach*tól kölcsönzi a tárgyat.

Ezek a csatornák jutott Európába és Magyarországra a testvéri szeretetet példázó, ez utolérhetetlenül szép, keleti legenda. *Scheiber Sándor*

Historical connections of the subject-matters in the work of Coloman Mikszáth.

The author, in his series of essays, — of which we are printing the second one, — searches the historical connections of the subject-matters in C. Mikszáth's work. In one of his novels, entitled: *The Black Cock*, we find a motive of an old legend. Old Joseph Kupolyi, recovering from a heavy attack of pneumonia, needs recreation. His family wants to send him, with the money they will get by selling the new wheat, to Gleichenberg, for a rest-cure. At night Vincent, the old farm hand, and young Paul, Kupolyi's orphan grandson, are guarding the rick, so that nothing should be wasted or stolen from the wheat. On the first night of their vigil old Vincent is on duty, and Paul smuggles some wheat, bought with money of his own, to the rick, to increase the amount of it. Next night old Vincent does the same. This motive of smuggling something not from, but to the property of somebody, shows much likeness with the legend about the site of the temple of Solomon, in which two brothers are smuggling wheat onto each other's field. We find traces of this legend in several places.

1. In the Hungarian literature, in works by: Balázs Orbán (1861), Jákó Kohn (1863), Francis Móra (1925) — as a popular tale of Kunágota — and Ladislav Zalai Szalay (1927).

2. In the literature of the West in works by: Alphonse de Lamartine (1832), August Kopisch (1836), Berthold Auerbach (1881).

3. In the literatures of the East: in the living Arabic folk poetry and in the Jewish legends (in writing only since 1851).

According to the sources and texts at our disposal, the development of this legend can be traced as follows:

1. It seems to be a late Arabic legend of Palestine. Lamartine hears it in 1832 from some Arabs in the Holy Land. The early legends of the Islam don't know it yet. 2. From the Arabs it was taken over by the Jews. 3. It came to Europe and its literature partly through the Jews, and partly in the interpretation of Lamartine. 4. From European literature, by mediation of educated men, it penetrated Hungarian folk poetry. Mikszáth and Móra took it from there. Zalai Szalay takes the subject from Auerbach.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Házalók népünk szolgálatában a XIX. század második felében.

A közelmúlt eseményei izelítőt adtak mindnyájunknak a kényszerű elzárkózottság nélkülözéseiből és alkalmul kínálkoztak arra, hogy az ember gondolatait azoknak az elmúlt időknek az életmegnyilvánulásai felé tereljék, amelyek között egész országok, de mindenesetre nagykiterjedésű országrészek lakosságának túlnyomó része a természet rendje szerint élt a világtól való elzártságban.

Lényeges különbségek mutatkoznak ebben a tekintetben az ország különböző részein, hiszen a földrajzi stb. viszonyok különböző települési formákat hoztak létre. Csak utalunk az Alföld ritka, a Dunántúl sűrű településeire, azokra a közlekedési nehézségekre, amelyek a terepviszonyok következtében az Alföldön és a hegyvidékeken mutatkoztak; azokra a lényeges különbségekre, amelyek a természeti tényezők különbözősége folytán az egyes országrészek között a termelési viszonyok között fennállottak; az igények és az életmód különbözőségeire,

melyeknek tényezői között még a nemzetiségi különbségeeknek is számottevő szerepe van.

Nem volna érdektelen, ha az egész ország területére vonatkozó, hasonló természetű kérdések adatai összegyűlhetnének, hogy egy azok alapján megírandó szintetikus monografiában megtalálhatnánk azokat a jellegzetes módokat, melyek segítségével a letűnt idők népei igényeiket és szükségleteiket igen sokoldalúan kielégítették akkor, mikor a közlekedés, érintkezés és a javak kicserélésének útjába rendkívül komoly akadályokat gördített a technikai berendezkedés természetes hiánya, illetve kezdetlegessége. A mód és a leleményesség, amely a kérdés kielégítő megoldásához vezetett, egész terjedelmében és minden vonatkozásában eleven néprajz és annak is olyan beszédes része, melynek a lélektani értékelés szempontjából is könnyen felismerhető jelentősége van.

Ez a meggondolás indított az alábbiak megírására azzal a reménységgel párosulva, hogy segítőtársakat is találók az egész anyag összehordására egy később elkövetkezendő feldolgozó számára.

A kérdés sok vonatkozásban a gazdasági élet «házalás» fejezetébe sorozandónak látszik. A házalás a javak kicserélésének igen ősi formája, amellyel gyakran találkozunk.

A házalókat többféleképpen lehet kategóriákba sorozni. Lentebb következő leírásunkban a következő csoportosításban tárgyaljuk őket: I. gyalog és egyedül járók, II. lóval, illetve szekérrel, csoportosan járók és III. szórakoztatók. Kiterjed a leírásunk azokra, akiket fél századdal ezelőtt magunk is láttunk.

I. Mindenki ismeri a *drótoztót* (1) jellegzetes alakját, mindenki hallotta elnyújtott «drótoztessék» kiáltását, és talán mindenki látta jó munkáját, melyet primitív szerszámaival potom pénzért végzett. Az első világháború után eltűntek az igaziak, a felvidékiek, de támadt helyettük új, idevaló. Gyakran nem is tót, csak a népesség kedvéért annak teszi magát. Párja az *ablakostót*, (2) szóról-szóra olyan, mint a másik. Készségüket lécből és vászonból készített, kéthevederes, hátí alkalmatosságban viszik. A *dézsásoláh* (3) szintén gyalogszerrel jár faluról-falura. Eszközeinek nagyobb része a hátí alkalmatosságban, fűrésze a karján és apró szerszámai a derekán hordott bőr-tüszőben. A *csizmaszáras oláh* (4) nem elad, csak vesz; elnyújtfejú csizmák szárait, hogy otthon bockort csináljon belőle. A *nadályos* (5) minden piacra eljár, madzagon lógatott üvegjében hordja élő piócáit és rekedtes hangon énekl: «Nadály, nadály, pióca! Mind a két végén csíp, harap; jól ragad!» A *tályogyökeres* (6) szintén piaci árus is és épúgy jön-megy, mint a nadályos. Madzaggal csomókba kötött, 15—20 cm hosszúra vágott, barnás, száraz gyökerei nagyon kapósak. Mindenféle betegség ellen a jószág átfűrt fülébe fűzik a tályogyökeret, de gyakran elmérgesedett emberi sebekre is ráteszik. A *herélő* (7) ősszel és tavasszal mutatkozik, többnyire országos vásárok idején. A kanokat ivartalanítja. Becsülete lényegesen kisebb a *lóherélőnél* (8) («dúherülő»). Mestersége szerszámaik hosszú szíjon nyakában függő börtáskában hordja. Nem tévesztendő össze vele a *miskároló*, (9) néha *miskár*, aki a kocák ivartalanítását végzi. Egészen kivételes esetben a herélővel azonos személy; küllemére minden esetben azonos. Csongrád megye egyes részein mind a kettőt «heridehe» néven emlegetik, kissé csúfondáros minőségben. A mult század nyolcvanas éveiben tűnt fel és elég hamar el is tűnt a *kékitő* (10). Indigókékítót árult, amit nagy cserépkorsóban hordott házról-házra és faluról-falura. Foglalkozásának nyomait kezén és ruháján viselte. Kisebb nagyobb, bádogból készült füles mérőeszközeit madzagra kötve, a korsó mellett lógatva hordozta, melyek jártában búsan kolompoltak. Jellegzetes alak volt a többnyire nyárutólján előkerülő *esernyős* (11), aki iparosjellegű megjelenésével, viharvert külsejével, rozszant keménykalapjával, hosszú kabátjával, madzaggal nyakába kötött, ócska esernyő-vázaival és -yeleivel, hátára felbattyzott szerszámaival és madzaggal felkötött szemüvegével, szikkadt soványságával még akkor is fanyar derűtséget árasztott volna maga körül, ha választékos bőbeszédűségétől el is tekintünk. A *bosnyák* (12) a vásárok és piacok jellegzetes alakjai közé tartozott; az elsőkön okvetlenül, az utóbbiakon kivételesen jelent meg; a házalásra csak rendkívüli körülmények kényszerítették. Csaknem mind-

nyájan hatalmas növésű emberek voltak, akik hosszú szíjon a nyakukba akasztva hordozták árukkal telt és maguk előtt lógatott ovális kosarukat. Inkább fényűzési, mint szükségleti cikkeket árultak; nem voltak olcsóájanosok, de az árújuk is kifogástalan jó volt. Bicskát, kést, borotvát, töröket, szarú- és kaucukárút, haj- és bajuszkefét, kaucukból és olcsó fémből készült ékszereket, pipákat, pipaszárakat, szipkákat (fából és tajtékából), gyufatartókat, dohányszelencéket, boxert, botokat, bikaesőköket árultak. A legényélet kozmetikai, biztonsági (talán inkább fegyverbeli) szükségleteit épügy kielégítették, mint ahogy alkalmat adtak a szerető érdemeinek jutalmazására szánt apróságok megvételére. Betetőzte a sort a *bakkáros* (13). Rövidárút két hevederrel a hátára akasztott szekrényyszerű alkotmányban hurcolta. Meg lehetett találni ebben a rövidárúk minden fajtáját: cérnákat (fehéret, feketét, kisebb-nagyobb gombolyagokban és orsókon), házi-cérnát, zsák- és ponyvavarró zsineget, pamutot, hárászt (mindenféle színben), hozzájuk való különböző méretű, vastagságú tűt, zsinórokat, pertliket (galandokat), gummigalandokat (mindenféle színben), gombostűket, biztonsági tűket (hájtűt), kapcsokat, cérna- és csont-, valamint üveggombokat, csatokat, gatyamadzagot, szoknyakorcsokat, aljzsinórokat, fésűt, kefét, szagos szappant, hajtartó abróncsokat, szalagokat (a legkeskenyebbtől a legszélesebb hajba való szalagig) a minőség és szín, valamint a minta tenger változatában, köténynek, pongyolának valót (nem ruha, csak ruhaderék), fejkendőt, a legfinomabb selyemig, sőt vállra való hárászkendőket is. Nem hiányzott a vég vászon sem, melynek kelendősége a házi-szövés hanyatlásával egyre növekedett. A *handlé* (14), vagy tollas-, ócskás-zsidó, nem árus volt, hanem vásárló. Megvett mindent, ami már hasznavehetetlennek tetszett a ház körül. Csontot, rongyot, ócskavasat, bőrdarabokat, de megvette a tollat, bőrt is. Nehéz sorsába nehezen beletörődő keserősége nemcsak az arcáról ritt le, ahogy végigballagott a falun, hanem kiesengett bánatosdallamú «Hand-lééé, mi van eladóóó...» kiáltásaiból, amivel a figyelmet magára terelni igyekezett. A kapun belépve, mintha kicsérélték volna: mókás, játékos, tréfás és tréfal-kozó lett, mert ez volt a legjobb út az üzlet jó atmoszférájának megteremtésére. Országos és községi politika, hírek és pletykák kifogyhatatlanok voltak benne és, ahogy adta, úgy fel is szedte azokat, hiszen a fegyvertára új értékekkel szaporodott új csaták megnyerésére. És a megteremtett jó hangulatban észrevétlenül megszületett a jó üzlet, mert a nép kifejezetten szerette őket és bízott bennük. A mérés és számolás volt a legnagyobb erősségük, de ebben is voltak a legmegbízhatatlanabbak. A *köszörűs* (16) két keréken járó, talicskaszzerű ládája elején magasra emelkedett a pedál segítségével meghajtható nagy lendítőkerék, melynek áttétele hozta mozgásba a láda tetején elhelyezett, tengelyre húzható köveket és csiszolókorongokat. Úgyancsak a láda tetejére volt felszerelve az üzemi anyagot — a vizet — szolgáltató, csapos tartály is. Különös látvány volt, ahogy az országúton verejtékezve toltá ezt a többé-kevésbbé leszerelt szerszámot, egyik faluból a másikba. A parasztok legnagyobb részének volt ugyan köszörűje otthon — kis, négylábú vályú, tetejébe állított tengelyen forgó kallantyús kőkorong —, de berotvát, ollót és egyéb kényes holmit nem volt tanácsos ezzel műbevenni. Efféle munkára megvárták a köszörűst, aki ritkán jött és ezért kapós is volt. Rendszerint az utcán állt meg, valami alkalmas helyen és a környékről összegyűjtött munkát ott csinálta meg. Mindig sok nézője akadt munka közben, mert hogy kétségtelenül ügyes kézzel dolgozott, sokan szerettek volna jó fogásokat ellesni otthoni munkájukhoz. Együttal ez kitűnő alkalom volt a beszélgetésre is.

II. A lóval, illetve lovon és szekéren járó házalók sorába a következők tartoznak:

A *dézsásoláh* (1). A hegyi élet teremtette szokásait változatlanul megtartja alföldi útján is: málhás nyeregre terhelt lovait egymásután kötve vezeti. Apró, mókány lovai éppen olyan szokatlan látványt nyújtanak, mint az áruszállítás módja, vagy a nemzeti viseletben megjelenő árus maga. A málhásnyergek mindkét oldala 8–10, nagyság szerint egymásba rakott dézsával van megrakva úgy, hogy az 5–6 ló 80–100 darab fenyőfából készült, faabróncsos dézsát is szállít az induláskor. Az árus: bizományos; egész falujának, néha nagyobb környék

dolgozóinak készítményeit hozza és az idegen holmi eladásáért percentuális közvetítési díjat kap. Az Alföld fahiánya és a dézsának a háztartásban való nélkülözhetetlensége elég jó forgalmat biztosított ennek az árusnak. A vállalkozó így, néhány heti vándorlás után, üresen vezethette volna vissza állatait. Tüszőjének zsebe — ha nem is volt dugig pénzzel — vitt haza jelentős segítséget a megbízóknak, magának pedig bizonyára többet, mint amennyit a szűkös lehetőségek mellett otthon megkeresett volna. Az útra rendszeren az e téren tapasztaltak vállalkoztak, akik éveken át jártak egy-egy vidéken és ismerettségüknek jó hasznát vették apró üzleteik lebonyolításánál. Sokszor lehetett látni, hogy a javakorabeli dézsás felserdült fiát hozta magával, aki amellet, hogy segítség volt, tanulta is a mesterséget, melyben mindig több és több aktív részt is kapott. Idővel aztán elkövetkezett, hogy az öreg otthon maradt és a fiatal önállóan végezte az örökségképpen reá maradt munkát. Az üzlet nagyobb befektetést nem bírt el, azért a szelíd mokányok bizony lesoványodtak, amiben a teher állandó cipelése mellett nagy szerep jutott annak is, hogy élelembeli szükségletüket békóba kötött lábakkal, javarészt legelészve, az alföldi poros utak mentén, a sokszor szénává száradt füvekből, gazokból kellett kielégíteniök. A herések, lucernások lopva való lelegeltetése sokszor okozott komoly nézeteltérést a gazdák és a dézsások között. (Analogiának lásd : a közigazgatási hivatalok levéltáraiban elfekvő jegyzőkönyveket, melyek az Alföldre szivárgott román juhászok hasonló kihágásait tárgyalják. Gyakoriságukból értékes következtetéseket vonhatunk le!) A *káposztások* (2) különösen abban az időben és azokon a helyeken fordultak meg az Alföldön, amikor és ahol a külterjes gazdálkodás miatt ezt a fontos népi eledelt nem termelték. Nagyobbára Fehér-Körös völgy-i magyarok voltak, akik csereárújukat ekhős szekereken hozták. Az *almások* (3), *szibások* (4) és *diósok* (5) is ennek a vidéknek az Alföldön ritka, eltartható, illetve konzerválható gyümölcsseit hozták sátoros szekéren és nagyobbára cserekereskedelmet folytattak vele, hogy gabonaneműekkel enyhítsék vidékük mutatózó szükségét. A *szikósok* (6) ekhős szekereken hozták a Sárrét, illetve Nyírség és Hajduság szikes vidékein seprött szikójukat, melyet súrolásra és szappanfőzésre használtak a háziasszonyok. Sokszor nélkülözött és kapós portéka volt. A *nyírfaseprűsök* (7) vendégoldalra rakott szekereken szállították kisebb kérékbe kötött vesszőjüket, melyből beáztatott, hasított vesszővel, vagy egyszerű madzaggal kéziseprűt kötöttek, de gyakran két lécz közé laposan bekötött és nyélbeütött nagy seprűt is kötöttek belőle, melyet vízben áztatva kövel, téglákkal préseltek egy irányba hajlóvá. Az udvar és a ház környékének rendbentartásánál volt fontos szerepe. Szükségből boronába is belekötötték, bár erre a célra alkalmasabbnak tartották a kőkenyibokor ágas-bogas, tüskés vesszejét. Idők múltával favillát és rudasfát is hoztak magukkal, aminek alkalmas fa hiányában szintén nagy volt a keletje. A *faszenesek* vagy *szénégetők* (8) is megjelentek nyár végén, vagy ősz elején. Legtöbbször ágyai (Arad m.) magyarok voltak, mint a gyümölcsösök nagyobb része is. Akadtak azonban köztük székelyek is, akik a Királyhágón túlról jöttek árújukkal; megjelenésüket népünk az ottani «rossz világ» jelének tekintette, s ez, amúgy is jó szívét csak meglágyította irántuk. Minthogy a szénnel való tevés-vevés ruhájukat, kezüket, arcukat befeketítette, nagyon húztak egymáshoz (és a cigányokhoz) és az ágyai magyarok gyakran részesültek abban az elbánásban, amit a góbéknak szántak a vendéglátók, de hogy tiltakoztak volna ellene, arra nem hallottunk esetet.

III. Meg kell még emlékeznünk, a teljesség kedvéért, azokról a jövő-menő emberekről, akik magánosan, vagy csoportosan jártak, településről-településre és kizárólag szellemi szükségleteket elégítettek ki, úgy is mondhatjuk, szórakoztattak.

Első helyen a *medvetáncoltatót* (1) említjük, aki a durva kínzás eszközeitől és a rendkívül rossz táplálástól elerőtlenedett medvét orrába húzott karikához erősített láncon vezeti. Személye biztonságául az a láncc végéhez forrasztott erős vasrúd szolgál, melyet másrésről a saját derekához erősít, hogy minden körülmények között kizárja a kettőjük között való testi érintkezés lehetőségét. Monoton, vontatott énekéhez bődorban veri az ütemet, melyre a fáradt és impozáns külsejétől régen megfosztott fenevad kétlábra állva táncolni kénytelen. Biztatására

nemcsak a gazdája vésztjósóló, villogó tekintete szolgál, hanem az a hatalmas furkósbot is, melynek nevelő és fegyelmező hatása kétségtelen és gyakran tapasztalható. A medvetáncoltatók kivétel nélkül oláheigányok voltak. Az iromba jószág groteszk mozdulatai valóban mulatságosak voltak, de a gyakori fenytetés brutalitása szájalmat váltott ki a nézőkből és nem kis mértékben fokozta fel adakozó készségüket. A *majomtáncoltatók* (2) között már mindenféle nemzet fia akadt (csak magyar nem); mindenesetre a többségük olasz volt. Szelid, mókás természetű kenyérkeresőjükön sokkal kevésbbé látszott meg a fogság, a drill, pedig gyakori megrázó köhögésük sűrűn bizonyította, hogy a szokatlan klíma hamarosan pontot tesz pályájukra. Látásuk nem támasztott megdöbbenést, nem keltett szájalmat, mulatságos figurájuk, könnyen végzett ügyes mutatványaik, pajkos csínytevéseik, meleg rokonszenvet keltettek, melynek megnyilatkozásai a csemegeszerű és személyszerinti, gyakran betegséget okozó megajándékozásban is megmutatkoztak. Tartós derűtséget keltettek, melynek hullámai széles körökre terjedve, lassan és fokozatosan ültek el. A jövőbe látni, a sors könyvében megirtakat tudni kívánó babonás fiatalok és öregek kívánságának kielégítésére szolgált a *plánétás és csiziós* (3). Vállán papagályával, vagy karján kövér tengerimalacával, néha kilyuggatott oldalú dobozban, kezében tartott fehérgerével és a szabadon maradt másik kezében egy ládikóban összehajtott, színes, sűrűn élére állított cédulákkal jelent meg. Az élet nevezetes fordulói: születés, betegség, mátkaság, szerelem, gyermekáldás közeledése, illetve várása, halálaváró öregség, voltak számára a legkilátásosabb momentumok. Hangos szóval ajánlotta igazmondó céduláit, melyekből kiki megtudhatja sorsát, jellemét, hiszen nem lehet abban csalás, amit nem az ember csinál, hanem az oktalan állat. Aki meg akarja tudni az igazat, huzasson planétát, huzasson csiziót. Az első két, a második egy krajcár, a kettő együtt potom három krajcár. Mikor aztán az első bátorítalan jelentkező fizetett, a planétás állatja elé tartotta a céduladobozt, aztán a jós állat csőrével vagy fogával mindenik végéből húzott egyet-egyet és a gazdája biztatására «rátette a pecsétet», ami azt jelentette, hogy az eléje tartott cédula sarkából kiharapott egy keveset. A boldog tulajdonos aztán vitte a kincsét és órákhosszáig böngészte a versben vagy prózában írott szöveget, melyben ismeretlen égitestek nevei és szerencseszámok, meg olyan jellembeli sajátságok nevei voltak összekeverve, hogy abból bizony nemcsak ő, de talán senki sem tudta kiolvasni az igazságot. A második, harmadik jelentkező már könnyebben horogra akadt és, mert «krajcárból lesz a forint» és «hosszú a nap», a planétás krajcárjaiból is gyakran lettek forintok. A falu csendjét — minden nagy időben egyszer — szokatlan, egyre kivehetőbb hangok verték fel: cintányér pengése és nagydob ütemes puffogása. Aki meghallotta, már kiáltotta is a házbelleknek: jönnek a *csimpolyások* (4). Az egyhangú zené és a dűbbenések erősödése aztán egyre-másra csalta ki az embereket az utcára, ahol a hangok mellé még szokatlan látvány is tárult a szemek elé. Három, kékváson munkásruhába öltözött micisapkás férfi közeledett a kocsiúton. Zenéltek. Kettő bőrdudán, melyek közül az egyik kisebb, a másik nagyobb volt. Aki a kisebb dudát fújta, az játszotta a dallamot, aki a nagyobbikat, az tercelt. Az aláfestést a muzsikához a mindkét dudán levő és állandóan egyazon hangon szóló basszus szolgáltatta és sok természetes diszszonanciája miatt ez okozta a bántó egyhangúságot. Az ütemet a harmadik társ szolgáltatta, aki a menetközben való használatra szerelt ütőhangszereket együttesen kezelte. Nyakába akasztott kisdobot lógatott a hasán, melyet mindkét kezében tartott verőkkel vert. Hátán két hevederre szerelt nagydob volt élére állítva, ezt azzal a nádpálca végére kötött, löszörbélésű bőrverővel verte, amely a jobb alsókarjához erősítve, mereven állott hátrafelé. A rügóra járó cintányér a nagydob tetején volt elhelyezve és húzásra működött, amit egy a dobüregen áthúzott zsinór segítségével eszközölt úgy, hogy jobblábalával, melynek sarkához a zsinog volt erősítve, maga elé rügdosott. Kiegészítette az eszközöket a triangulum, mely a sapkára volt felerősítve és a fej ütemes mozgására csendült meg. Zenei élvezetnek szörnyű volt, amit az utcakereszteződéseknél megálló, de menetközben is állandóan zenélő zenekar

szolgáltatott, de az ütőhangszereket kezelőnek állandó feszült figyelmet igénylő rángatózása felért egy cirkuszi mutatvánnyal. Volt is hangosan mulatozó, gorombaságig menő tréfák megereztő közönségük akkora, hogy felért volna egy kis aratással, ha mindenki adott volna valamit. De mire a darab végén, levett sapkával körülsétáltak, úgy eloldalgott mindenki, hogy jó, ha nyolcan-tizen adtak valamit. Az eloldalgók nem mentek messzire, mert azt mégis meg kellett nézni, hogy mikor muzsikálva mentek tovább, hogyan végezte menet közben a munkáját a nagydobos? Ha a cintányér verésére került a sor, neki meg kellett állni és mindig kétszerannyi lépésre maradt el a többtől, ahányszor a cintányérnak össze kellett verődnie. Mikor befejezte a cintányérozást, nehézkes felszerelésével addig kellett szaladnia, míg utólérte társait. A zenéről már akkor este nem beszéltek sehol, kellemetlen emlékeit hamar elfelejtették, de a nagydobosról eltréfálkoztak sokáig. A *kengyelfutót* (5) rendesen megelőzte a híre. Kézzel írott, kezdetleges falragasz hirdette a falu néhány forgalmas helyén, hogy honnan jön, hová megy; mikor indult, mikor érkezik. A hírharang szerepét valami hozzátartozója töltötte be, aki nem átalotta az informátora által sportkedvelőnek minősített személyeket otthonukban is felkeresni és figyelmüket a szíves meghívással is az elkövetkező eseményre irányítani. A megjelölt időt jóval megelőzőleg egész gyereksereg igyekezett az út városon kívül eső, távolabbi szakaszára, hogy ellenőrizték a kengyelfutót, esetleg versenyre keljenek vele. Akadt hitetlen legény, aki — természetesen apja tudta nélkül — módját ejtette, hogy lovon, szekéren végezze az ellenőrzést, az egész kijelölt úton. Az érkezés kijelölt helyén lassan gyülekeztek az érdeklődők. A rendezővé vedlett hírharang az érkezés útiránya felé nyitott, tágas körben helyezte el azokat, mihelyt annyian voltak, hogy érdemes volt foglalkozni velük. A kitűzött érkezési időre rendesen szépszámmal gyűltek egybe, de az elhelyezkedés komoly formában akkor kezdődött meg, mikor az érkezési iránnyal szemben állók soraiban hirtelen mozgás támadt és felmorajlott az izgatott és izgalmas: «jön!» Egyszerre csend lett és egymás háttára zsúfolódtak a körbenállók, akik irigyelték a kör záróoldálára kerülteket, mert azok előre irányuló figyelme elárulta, hogy már látnak valamit. Pedig, amit láttak, azon nem volt semmi különös. Egy testhezálló trikóba öltözött, vászoncipős, bojtos selyemsapkát viselő, magas, sovány férfi emelte a lábát a futás stílusában, de elég lassan. Könyökben behajtott kezei közül az egyikben csengő, a másikban korbács volt. A csengőt ütemesen rázta, a korbáccsal pedig szükség esetén védekezett. Úgy, ahogy éppen ebben a pillanatban is csinálta. Egy hátmögül eléjeszaladó 9—10 éves fiút hessegetett vissza, aztán maga is utána fordult és jódarabon kergette hátrább, kacagó társaival együtt, és a futás ütemének megtartásával, nagy kerülőt csinálva újra a cél felé fordult. Az utolsó 100 méteren élénkitette az ütemet és iramot, aztán jó futásban érkezett a térre, melyet lassított ütemben nyolcszor-tízszor körülfutott. Szájában azt a vizes kendőt tartotta, amit a rendező nyomott a kezébe érkezésekor. Az emberek érdeklődéssel nézték a ziháló mellű, fáradt férfit és nem mozdultak a helyükről, tele voltak valami ismeretlen várakozással. A rendező pedig végigtányérozta őket, akihez különben a kengyelfutó is társul szegődött ebben a munkában. Sok pénzt kaptak, nem sajnálta tőlük senki a garast, mert könnyű volt a Dunántúl sűrű falvai között egyiktől a másikba szaladni, de itt az Alföldön 10—20 kilométer volt a legkisebb út (gyakran több is!), bizony keserves és fáradságos lehetett a kenyérkereset.

A felsoroltak gyalog, lovon, illetve szekéren járó hálalók, illetve vándorok sokminden, nehezen nélkülözhetőt vittek el a nép fiainak, hiszen javítási munkálatokat végeztek nekik, élelmiszerekkel és nélkülözhetetlen eszközökkel, azok nyersanyagaival, gyógyszerekkel látták el őket és a kis gazdaságok rentábilisabbá tételében voltak segítségükre, vagy az egyhangú élet folyásába iktattak be kis igények kielégítésére alkalmas szórakozásokat. Az I. és III. csoportba tartozók többnyire pénzért adták a portékájukat, bár akadt, aki élelmiszerekben állapította meg a munkadíját. Étkezési idő táján érkező, ha nem is kalkulálta be az étkezést a munkadíjába — bár ez is gyakran megtörtént —, bizonyosan részesült azokban a javakban, amik akkor történetesen a családnak jutottak.

Másképpen állott a dolog a lovasokkal, szekerekkel, akik hazafelé is szívesen mentek rakott nyereggel, szekérrel, nemcsak azért, mert a ló vitte, húzta a terhet, hanem azért is, mert már az induláskor úgy tervezték, hogy gabonát hoznak cserébe az eladott áruért. Helyes üzleti érzékkel nem azt a közvetett módot választották, hogy az eladott portéka árán vásárolnak gabonát, hanem egyenesen cserébe adták az árut gabonáért. A pénznek az alföldi nép ládájában is «nagy foga volt», de meg ritka is volt, a gabonát pedig, amelyből jó esztendőben bőven adott az Isten, könnyebb szívvel és bővebben adták. (Nem hanyagolható itt el az a körülmény sem, hogy egy-két szakajtőnyinak a hiányát a gazda — aki esetleg nem is tudott a vásárról —, ha mégolyan szeme volt, sem igen vehette észre!) Zsírozó is került — hol itt, hol ott — és az árus rendes jó munkát végzett.

Valamennyien megegyeztek abban, hogy az utcákon haladva — igen gyakran és hangosan — kikiáltották portékájukat. Hangjuk gyereket, asszonyt, öregget kicsalt a kapuba; ezek aztán vitték az érkező híret a házakba. Sok helyen már várták is őket, hiszen a drótoznivaló még akkor a kamraablakba került, mikor eltört, a hiányzó szükségletekről meg szó esett a családban, aztán ide is, oda is behívták a mestert vagy árust. Alkudozás, méricskélés történt, munka folyt; szóba került a «honnan-hová», aztán «mi hír arra magukfelé», meg «mit láttak, hallottak a hosszú úton»? Mert «itt meg ez történt, meg az történt». Szóból szó lett, aztán egyszeriben annyi újságot tudott a vevő és az eladó egyaránt, hogy alig fért a begyében. A munkát gyerek-asszony-öreg körülállta, de ritkán hiányoztak a szomszédok, mert hát a kíváncsiság a haragnál is hatalmasabb. Ha együtt ettek, az igencsak szótlanul történt, mert aki eszik, az nem ér rá beszélni, de az ejtőzés, a délelés idején jó alkalom volt a beszélgetésre és hej! de sok érdekeset tud mondani egy messze idegenből jött ember, aki becsületesen jóllakott?! Mikor aztán elment a vendég, szedelődzkodott a család is, elment ki erre, ki arra, és estig ángyomék, napamék, komámasszonyék, szépen kiszínezve, összefüggésbe hozva megtudtak olyan híreket, amiket úgy nem mondott el senki, de hiteltre talált a hírekre éhező lelkeknél, hiszen az elbeszélő a forrást is megnevezte. «A herülő most mondta nálunk, mert, hogy kiheréltettük a tavalyi kant, mert az uram be akarja fogni hízónak.» «Dehogy, dehogy vágjuk le, lesz két fiatal kocából is hízó, a kanlott ártánt eladjuk.» Vagy: «A bakkáros mondta az imént, hogy vettem a jánynak szalagot a hajába, meg magamnak is egy fejrevaló kendőt...» Szóval helyettesítődik az újság, a rádió, a telefon, a táviró, a vasút, minden, mert a lélek hírrevaló vágyakozása kielégül és hosszú ideig képes lesz várni az új kielégülés kínálkozó alkalmát.

Az egymásra utalt területek javai kicserélődtek, legnagyobbbrészt a legtermészetesebb módon: a csere segítségével. A primitív közlekedési viszonyok nyomása alatt élő népek számos területén megtalálható ez a jelenség.

A házalók világa ma is sokoldalú, élő valóság. Különösen ott virágzó, ahol a kisebb-nagyobb gazdasági empóriumok megközelítése bármilyen okból komoly akadályokba ütközik. Országunk területének az első világháború utáni rendezése és a vele és miatta született hermetikus határozatok legértékesebb részeiben megszüntették a házalást, de megmaradt belőlük sok, hogy azokra a hiányokra hívja fel a figyelmet, amelyek a gazdasági élet rendezetlenségéből táplálkoznak. Legnagyobb részük azonban eltűnt örökre, mert a technika feleslegessé tette azokat. Népi kultúránk történetében azonban megkülönböztetett helyüket elvitatni sem nem lehet, sem nem szabad. Ezt az ízelítőt is erre a helyre szántuk.

Banner Benedek

Marchands et artisans ambulants au service du peuple hongrois dans la seconde moitié du XIXe siècle. L'auteur distingue trois variétés: I. Personnes ambulantes qui vont seules et à pied; II. Voyageurs à cheval, en chariot et formant des caravanes; III. Voyageurs ayant pour but d'amuser le public. Dans la première catégorie on peut ranger les rétameurs et les vitriers slovaques, les fabricants roumains de baquets, de tiges de bottes, de sandales rustiques (opinci), les marchands de sangsues et de racines guérissant les abcès, les personnes opérant la castration des mâles et des femelles, les marchands d'indigo, les réparateurs de parapluies, les Bosniaques vendant des « articles

de luxe », les merciers, les marchands de bric-à-brac et les gagne-petit (repasseurs). Dans la deuxième catégorie on rencontre les Roumains qui, tout en vendant des baquets, conduisent leurs chevaux à la queue leu leu, les vendeurs de choux qui voyagent dans des chariots pourvus d'une tente, les marchands de prunes, de pommes et de noix, les vendeurs de soude (nécessaire pour faire du savon et laver le plancher), les marchands de balais de bouleau qui vendent aussi des fourches de bois, et les charbonniers. Enfin, la troisième catégorie est représentée par les montreurs d'ours et de singes, les diseurs de bonne aventure avec leur perroquet, leur souris blanche ou leur cochon d'Inde, les joueurs de binio, faciles à reconnaître à leur musique monotone et les courriers vêtus d'un maillot collant, d'un bonnet de soie huppé et tenant une clochette à la main.

Szlovákul hallott mese magyar elmondásban.

1939 nyarán a megboldogult Györffy István vezetésével működő gyűjtőcsoport tagjaként Bars megyében meséket gyűjtöttem. Egyik adatközlőm hívta fel a figyelmemet, mint jó mesélőre, a Felsőváradon élő Rakota Andrásnéra. Rakota Andrásné, egy vizimolnár felesége, akkor 57 éves volt; falujában mint kuruzslót, jövendőmondót és kenőasszonyt ismerték. Ő maga dicsekedett el azzal, hogy még távoli városokból is felkeresik páciensek. Mint mesélő nem bizonyult a legjobbnak, jóindulatát dicséri azonban, hogy mégis megpróbált mesélni nekem: néhány rablótörténetet és végül az alább közölt mesét mondta el. A mese elmondása után, ami egyébként a meséből már amúgyis kitűnt, megmondta, hogy ő ezt a mesét csak szlovákul hallotta, magyarul akkor mondta el először. Magyarul és szlovákul egyaránt jól beszélt. Az előbb említett rablótörténeteket el szokta mondani szlovákul is, és ő maga is több mesét hallott szlovák elmondásban, de csak erre az egyre emlékezett.

E mese legfőbb érdekessége, hogy a nyelvhatáron való átjutás pillanatában örökítődt meg, így a mesevándorlás problémájának megvilágításához szolgáltat adalékot. Maga a mese a «Mária keresztlánya» mesetípusnak¹ egy kissé romlott változata. E mesetípus, bár inkább Észak Európában van jobban elterjedve, a magyar anyagban sem ismeretlen.² Így e mesének a nyelvhatáron való átjutása csak önmagában érdekes, nem jelenti egy új mesetípus meghonosodását is egyben.

Hasonló jelenségeket figyelt meg Loschdorfer Anna is a bakonyi sváb falvakban, ahol magyar mesék honosodtak meg a bakonyi svábok hagyományai közt.³ A mi meséink a Loschdorfer Anna által megfigyelt jelenségek közül az átvétel és áthasonulás középső fókán álló típushoz, az Ethn. XLVII (1936), 91. lapján közölt «Von dem Getreuen juhász» c. meséjéhez áll legközelebb.

Folyó év nyarán a baranyamegyei Csarnótán jegyeztem le meséket egy Győri József nevű 80 éves földműves elmondása alapján. Győri József Délbaranyában született, 34 éves korában, 1903-ban költözött el Csarnótáról a Dráván túlra, Szlavóniába; onnan 1944-ben költözött vissza Csarnótára. A Szlavóniában töltött 30 év alatt megtanult horvátul, és a saját vallomása szerint, mivel mesélni nagyon szeretett, meséit horvát hallgatóinak horvátul is el szokta mondani. A horvátoktól azért nem tanult meg egyetlen mesét sem — mondja —, mert azok «értelmes» meséket nem tudtak. Magyar meséit azonban idegennyelvű közönsége számára idegen nyelven gyakran elmondta.

Ezek a jelenségek látszólag csak a mesevándorlásra, illetve a vándorlás lehetőségére látszanak adatokat szolgáltatni. Arra kétségtelenül jó adalékok is. Rávilágítanak arra, hogy a nyelvhatárok a szellemi hagyományok terjedésének nem állják útját, mert a nyelvhatárokon élő lakosság általában kétnyelvű, ami a hagyományok átadását és átvételét lehetővé teszi. De a jelenségek fölhívják

¹ Aarne—Thompson, The Types of The Folk-Tale. Helsinki, 1928. F. F. C. 74: a 710-es számú típus «Our Lady's Child».

² L. Hans Honti, Verzeichnis der publizierten ungarischen Volksmärchen. Helsinki, 1928. F. F. C. 81. 710. sz. típus «Das Marienkind».

³ Ethn. XLVI (1935), 76—79. és Ethn. XLVII (1936), 91—104.

a figyelmet arra is, amire Győri József esete is példát mutat, hogy idegen mesék meghonosodását egy már meglévő mesei hagyomány tudja lehetővé tenni. A horvát nyelven hallott mesék minden bizonnyal nem egyeztek meg azzal a mesei ideállal és hagyománnyal, ami Győri József eszményképe volt, ezért nem tartotta e meséket «értelmes»-nek, azaz arra érdemesnek, hogy őket megtanulja és továbbadja. Rakotáné meséjén is nemcsak az az egy szlovákul elmondott mondat mutatja, hogy most került át idegen nyelvből magyarba, hanem a nyers fordításból következő stilustalanságok is. Tehát a mese valódi meghonosodása a pusztá átvétellel még nem történt meg. Egy meghonosodott mese pedig csak akkor válik magyarrá, ha időközben a meglévő mesei hagyományokhoz idomul hangulatban, nyelvben és külső formában, ami viszont egy meglévő mesei gyakorlat létét tételezi fel. Ez pedig arra figyelmeztet, hogy a mesék vándorlás útján csak ott terjedhetnek el, ahol már mesei hagyomány van. Az egyoldalú átvétel helyett tehát legtöbbször cseréről van szó, ami a mesei hagyományok kiegyenlítődesét teszi és tette lehetővé.

Egyszer volt, hol nem volt, volt egy falusi kovács. Ennek volt kilenc gyermeke, s a kilencedik volt lánya, annak má nem tudott keresztapát, sem keresztanyát.* Azt fölkapta egy öregasszony, és azt mondta neki a kovács, hogy akivel legelőször találkozik az úton, legyen az bárki, azt hívja keresztmamána a kislánna.

És amint ment, találkozott egy hintóval, négy fekete ló volt befogva, és egy hölgy ült benne, meg egy kocsis, azzal találkozott legelőbb, és azt kérdezte — kihajolt a hintóból: — Hová viszed ezt a lányát?

— Viszem, keresek neki keresztanyát!

— Add ide, ülj mellém a hintóba, add ide, majd én megkereszelem.

Aztán elment a templomba, megkeresztelték. Mariska nevelt adott neki az a nő, grófnő volt vagy mi (hát tündér volt).

Mikor ezt megkeresztelték, elment az apjához, suszter volt, vagy kovács; mondta neki, mikor tizennégy éves lesz, ő eljön érte; zacskó pénzt adott, hogy csak neveljék a lányát szépnek, derékna.

Persze aztán nevelték a lányát szépen. Elmult az idő, már közeledett a tizennegyedik év felé. Olyan szép volt, hogy a faluba párja sem volt, a haja egész a sarkáig ért annak a tizennégy éves lánynak.

Azon a bizonyos napon megjelent a feketeruhás asszony, fekete lóval, és elvitte a lánykát. Sajnálta nagyon az apja, mer má dúsgazdagok voltak attól a sok pénztől, és az egész vidék hódolt nekik. De elvitte az a feketeruhás asszony, de nem tudták, hogy kihő, mihő, az nem volt kiválva.

Mikor beértek egy rettenetes erdőbe, ott egyszerre egy nagy fekete kastélt találtak, és az a föltétele volt a lánna, hogy senkinek el nem árulni, hogy ki lakik abba a kastélba, mi történik ottan, semmiféle vándort foganni. És adott neki tizenhárom kulcsot a kezibe: — Mind a tizenhárom kulcs a tied, a tizenkettő ezüst, a tizenharmadik arany, de abba a szobába neked belépni sohasem szabad, ez a szoba tartja az én akaratomat.

Má elműt két éve, má roppant únta magát, senki élőlényt nem látát, keresztanyját is csak félórara naponként.

Abba a hambutba — folyosó, régiessen csak hambut — abba a hambutba egy nagy Szűzmária-szobor volt.

Mindig egy fekete lovon ellovagút a keresztanyja, elment. Egyszer vágya kelt, hogy megnézi, hogy mi lehet abba a tizenharmadik szobába: mindenség, tündérpalota, vagy mi? Mégis csak meg kell neki azt nézni. Nagyon nagy vágya támadt.

És ott neki indűt annak az ajtónak, beledugta a kulcsot. De amikor beledugta a kulcsot, má dübörgött. Amikor kinyitotta, azt látta, hogy az ő keresztanyja ott fürdött egy háromfejű emberrel, sárkánnyal, olyan véres vízbe. Tündér helyett sárkányt látott.

Azzal ijedten bevágta az ajtót, de az ajtó má nem csukódott be. Amint ott el-

* A mesélő palóc nyelvjárásban beszélt. A szöveg tájnyelvi sajátosságait azonban csak elnagyoltan jelzem. Így pl. nem jelzem a szövegben a következetes hangtani sajátosságokat. Mesélő is a köznyelvi *a* hang helyén a palóc illabiális *á* hangot ejtette, az *á* hang helyén a jellegzetes palóc *áo* féle hangot. Ennek a szövegben való következetes jelzése helyett álljon itt ez a megjegyzés. Az egyéb tájnyelvi sajátosságokat azonban igyekeztem hűen visszaadni. Ez az eljárás az olvasást megkönnyíti, követésére pedig éppen egy olyan mesegyűjtő, Horger Antal példája és megokolása indított, aki a hagyományos szövegeket éppen nyelvészeti érdekből gyűjtötte. (L. Magyar Népköltési Gyűjtemény X. k. 18. l.)

rohant, a Szűzmária-szobor megszóllalt: — Te Mariska, akármennyire kínoznak, akármivel is, te senkinek el ne mond, hogy mit láttá ott.

De már mikor ő belépett a szobába, a keresztanya szemközt repült vele: — No Mariska, honné repülsz, hogy így meg vagy ijedve?

— Az udvaron voltam.

— Ne hazudj, nem az udvaron voltál! Megszegted a fogadást! Valld ki, hogy mit láttá!

— Én nem láttam semmit — erélyesen tagadta és tagadta.

Akkor kivetették ítet. Eccere előkerült két nő, akiket sose látott, még ott vót, és levetköztették őtet, kezét lekötözték, az udvarra állították, kieresztettek két sor oroszlánt, farkast. Azzal körüláták ítet ezek a vadállatok, s úgy vallatta őtet a keresztanya, de ő rá gondot a Szűz Máriára és nem vallott.

— Széttépnek diribrü-darabra, ha meg nem vallod!

De ő neki csak a szó csengett a fülébe: — Mariska ne vallj semmit, ne vallj.

Látta, hiába a kinzással. Má nem ágított semmit, és nem vall. Akkor megátkozta őt hogy: — Megnémúsz és senkihöz szót sem fogsz szóni!

Azon mód meztelenül azon bizonyos hinton kivitette az erdőbe éjjel tizenkét órakor avval a két nővel, és ott beállították ítet a csipkebokor szállíbe, és úgy bevagdosták azzal a tuskébokorral, hogy oda őhozzá csak úgy férhet ember, ha bicsakkal csinál utat.

Egész másnap délig volt má ott a lány, mikor hallott kutyacsaholást. És ott vadászott egy királfi, nagy vadászatot tartott, és annak a kutyái találták meg ezt a lánt, de azok se érhetek hozzá, mert teli volt tuskével vagdosva.

A kutyák megtalálták, és mentek oda a vadászok, a királfi is velük, és látja, hogy ott mi van: egy gyönyörű szép nő, a haja egészen a sarkáig ér, egy remek szép nő.

És akkor ékezdtek tanakodni, hogy miképp vehetnék ki onnan, de bárhogy nyúltak a tuskéhez, mind halálra sebezte őket. Nem lehetett közelelni se hozzá! Akkor kezdték taláogatni, hogy miképp jutnának hozzá, de sehogyan sem tudtak. Az meg nem tudott se beszélni, se mutogatni, mer minden túske a testébe vót vágva.

Kitalálták, hogy ez egy néma lány, és valami átokkal van ide elásva, vagy elszigetelve — mondjuk így.

És volt neki egy vén kocsissa, az azután hozzáfogott a furfanghoz. Elkezdett mindenféleképpen hozzáközelíteni: — Uram, majd én kitalálom, hogy hogyan közelítsük meg, mer ez átok által van ideszigetelve, ez a nő.

És akkor elkezdte, kivette a vadászkést, és elkezdett utat vágni ahhoz az elszigeteléshez, ahol volt a lán. Így engedett a túske, és akkor odaért, akkor szétnyílt a túske, az átok. A királfi ráterítette saját köpögenyegét és úgy földte be őtet.

Annyira beleszeretett, hogy vitte haza az összes vadászaival. Azután — egy özvegy anyja volt a királnak. — Aztán bemonta, hogy ő foggya elvenni, bárha néma is. És így nem is ellenkezett benne, elvette feleségül; akkor nősült meg, má huszonnyóc éves volt.

Egy éves házások voltak, mikor az asszony boldog állapotba jutott; mikor a királtk szőlította a haza, menni kellett neki a háboruba. Itt hatta a szép, fiatal feleségit terhes állapotba az özvegy édesanyjára.

Egyszer kap sürgönyt, hogy a feleségit megáldotta az Isten szép két fiu gyermekkel: ikrek lettek. Meg volt a nagy öröm, és a férje megsürgönyözte, hogy csak ápolják őket cselédekkel együtt, amíg ő hazaszabadul a háborúból.

Igen ápolták őket, de mikor egy hetüsek voltak a gyerekek, a mellette levő asszony elaludt, aki vigyázott az asszonyra meg a csecsemőkre. És megjelent a keresztanya zárott ajtókon. És így elővette őtet: — Mond csak Mariska, lányom Mariska, mit láttá? Mer én megtaláltalak téged, látom, hogy boldog vagy.

S aggyig vallatta, de ő nem szót mint akkor, mossem. Megszóllalt és azt mondta, hogy ő nem látott egyáltalán semmit.

Akkor újra megátkozta őtet: — Légy mindenkitül elhagyatva, a két gyermekedet elviszem, te meg üldözve leszel a sorsval! — És a két kis gyermeket elvitte, és akkor újra megnémult. Elaltatta őtet, vérrel bekente a szájját, és úgy tűnt el a szobából.

Mikor fölébredt a komorna, látta, hogy a királlnénak véres a szájja, nagy félelemmel kirohant, hogy a királlné megette a gyermekeit: — véres a szájja, és a gyermekeket nem látni sehol.

S így persze megett a nagy héhó a várba. Tanácsra gyűltek össze, hogy mit kell oljan anyával csinálni, aki megeszi a gyermekeit. Persze ő nem tudta magát kibeszélni, mer ujbu megnémult.

Hogy ilyen asszon nem lehet királlné, aki megette saját gyermekeit! Kűttek egy sürgönyt az urának, hogy micsinájjanak vele, megőjjék, vagy bebörtönözzék?

Azt nasszomorúság érte, és visszasürgönyözte, hogy ő haza fog jönni, és rendet

csinyá. És nemsokára meg is érkezett a férje. Ő megértette a beszédjét, és állította azt, hogy ő nem cselekedte, de azt nem tudta megmondani, hogy ki tette.

De a tanács azt rendelte, hogy el köll égetni olyan asszont, aki két gyermeket tönkretett. A királynak bele kellett egyezni.

A városvegin csináltak egy máglát, a férjinek bele kellett abba egyezni, bárhogya fájt is neki, bele köllött egyezni, hogy a felesége el lesz égetve.

Mikor készen volt a máglja, le vót öntve petróleummal, akkor a királyné fölötöztette feketébe, a hintójját bevonta feketére, és vitte őtet a vesztőhelyre ő maga. Mikor odaértek, félhalva volt a nő is, meg a férfi is. Megszóllaltak a trombiták, meggyújtották a máglát, és mielőtt fölötték volna a királynét, egy szózat a magasból hallatszott: — Ne pal, ne vina duša! — Szlovákul mondom, mert úgy jobban jön ki — Ne égesd, büntelen a lélek! — és két tündér a magasból hozta a kisfiút, letették a király és a királyné karjai közé, és megáldották szötehetséggel a királynét. Határtalan volt az örömek, és újra olyan boldogságba részesültek, hogy én hortam rostába a bort nekik.

Még máig is élnek, ha meg nem haltak a nagy boldogságtu.

Banó István

Version hongroise d'un conte slovaque. L'auteur publie un conte recueilli en 1939 à Felsővárd (com. de Bars); ce conte, représentant un type bien connu du folklore hongrois (cf. Aarne-Thompson: *The Types of the Folk-Tale*. Helsinki, 1928. FFA. 74: 710: « Our Lady's Child »), lui a été dit par une Hongroise de 57 ans dans sa langue maternelle, mais cette personne qui était d'ailleurs bilingue n'en connaissait que le texte slovaque. Dans son récit, la femme employait souvent des formules slovaques qu'elle ne savait pas rendre en hongrois d'une manière assez expressive. « En slovaque, disait-elle, cela fait plus d'effet ».

Ce conte entendu en slovaque, mais récité en hongrois montre bien que les frontières linguistiques, avec la population généralement bilingue des régions limitrophes, ne mettent point de barrière à la propagation des traditions. Le cas examiné par l'auteur fournit une preuve de plus en faveur de cette thèse. D'autre part l'auteur, attirant l'attention aussi sur quelques phénomènes analogues du folklore hongrois, tient à ajouter que l'acclimatation de contes étrangers demande une certaine adaptation des matériaux nouveau au trésor folklorique du peuple emprunteur. Les contes ne se propagent que dans les pays où il existent déjà des traditions aptes à en faciliter l'introduction. Au lieu d'emprunts « unilatéraux » il vaudrait mieux admettre des influences réciproques qui aboutissent à une sorte de nivellement des traditions. Dans le cas de ce conte, il s'agit d'un emprunt récent: on y rencontre des formules étrangères et toutes sortes d'imperfections stylistiques. Il s'ensuit que l'exemple fourni par la femme de Felsővárad ne suffit pas à garantir la réelle diffusion du conte en territoire hongrois.

A kukoricaművelés néhány ősi eszköze Hódmezővásárhelyen.

1929 augusztusától 1944 szeptemberéig, egy esztendő kivéve, minden augusztust a hódmezővásárhelyi tanyák különböző részein töltöttem. A régészeti ásatások szabad óráiban bőségesen volt alkalmam megismerni a maga erejével dolgozó parasztság évi munkájának, ha már — aratás után lévén — nem is a legterheesebb, de még mindig elég nehéz részét.

A hónap elején még folyt a cséplés — helyel-közzel még a nyomtatás, kocsival, hozzákötött hátsó saroglyával —, a hónap harmadik hetétől kezdve, a partosabb részekben már törték a kukoricát.

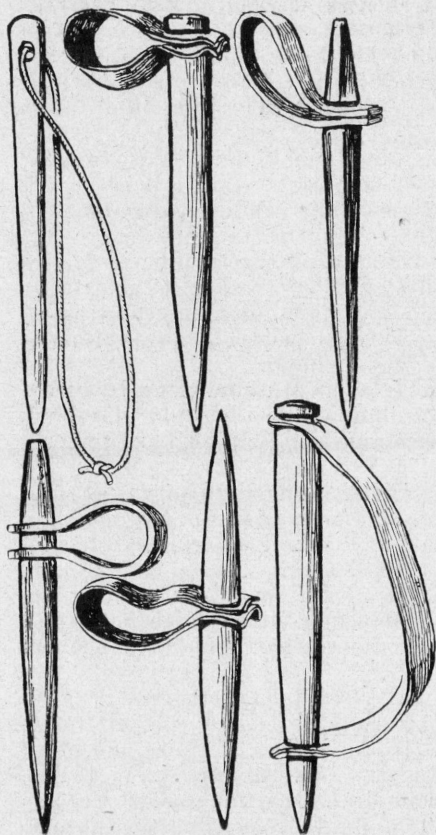
Azokon a részekben, ahol a korán beért termés betakarítását megfigyelni alkalmam volt, kukoricatörés alatt valóban csak a csuhélyba takart csövek letörését értették. (Más, közeli vidékeken, — talán a város nagykiterjedésű határában is — nemcsak letörik a csöveket, de egyidejűleg a csuhélytól is megfosztják, úgy, hogy a csuhély rajta marad a száron.)

A csuhélyostól letört csöveket, a kukoricaföldön kisebb-nagyobb garmadákba dobálják össze, hogy végül kocsira rakva a tanya udvarába halomba hordják. Az így összehordott termés addig marad ebben az állapotban, amíg a munkában összetartó gazdák családjai, apraja-nagyja, a tanyák váltogatott és előre megbeszélt sorrendjében — néha több dűlőföld távolságról is — vacsora után össze nem jönnek fosztókába.

Ez az összefogetel nemcsak hasznos és nélkülözhetetlen munkát jelent,

hanem társadalmi eseményt is. A vig nótázásban nemcsak a mindkét nembeli ifjúság vesz részt, hanem az idősebbek, sőt az öregek is. Egy-egy nóta közben a régi tanyai világ életéről, eseményeiről, öreg pásztorokról, betyárokról is szó esik, s míg a szóból futja, csendesen hallgatnak a nótázók is.

Beszéd és ének felváltva, de a munka szakadatlanul folyik, ha egy-egy vörös kukoricacső találásakor engedélyezett csókkal járó húzódozás, visongatás egy-egy percre megállítja is. (Az életrevaló legények még a multévi magukkal

1. ábra. «Cövek» kukoricafosztáshoz. Hódmezővásárhely.

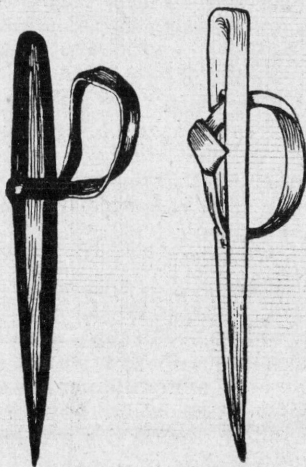
Fig. 1. Instrument servant à enlever les enveloppes de l'épi du maïs. Hongrois. Hódmezővásárhely.

a munkamódszer titkát. Megmutatta azt az egyszerű fapálcikát — a cövet —, amelynek az egyik vége enyhén hegyesedik, s amely a tű fokához hasonlóan át van lyukasztva. A lyukon áthúzott madzaghurkot a kézfejére erősíti és így biztosítja a könnyen bekövetkező elveszés ellen.

Ezzel az eszközzel valóban könnyű a cső hegyesedő végén megbontani a leveleket. Aztán már egyetlen kézrántással is le lehet húzni és a csőről letörni.

Ennek az egészen egyszerű eszköznek — mint később sikerült megtudni — nemcsak ezt az egy alakját ismerik a hódmezővásárhelyi tanyákon.

Ma már nemcsak fából (madzaggal), de fából, vashól és csontból (bőr-, vagy gummiszíjjal) is készítik. Nemcsak a csuklóra, de az ujra, sőt az egész kézfejre is szokták erősíteni.

2. ábra. Irokéz eszköz a kukorica fosztásához. (Zf. f. E. 1920—21.)

Fig. 2. Instrument servant à enlever les enveloppes de l'épi du maïs. Iroquois. (Zf. f. E. 1920—21.)

hozott piros kukorica adóját vasalják be, ha lehet kétszer-háromszor is; senki se követeli az adóalap beszolgáltatását.)

Több ízben volt alkalmam megfigyelni, hogy míg egyik-másik fosztó — jómagammal együtt — csak nagynehezen tudta megbontani a szépen egymásra simuló csuhély jólzáró leveleit, mások egy pillanat alatt hozzájutottak az egészséges csövekhez és sűrűn dobálták a középén keletkező garmadába.

Az egyik öreg szomszédom elárulta

Öt formát sikerült megállapítani. Utána is csináltattam olyan emberrel, aki maga is faragó ember s aki kitűnően ismeri a formákat.

Az első a lapos fűzőtűhöz hasonlít s a fokán áthúzott madzaggal a csuklóra erősíthető. A második hosszúkás kúpalakú; az ujja huzandó bőr a tompa vég közelébe eső mély bevágásba van erősítve. A harmadik, lapos vasból, hengeres fából és csontból való s a bőr befogadására szolgáló bevágás kb. az egész eszköz felső negyedére esik; az egészen modern, gummi-megerősítéses darabnak két bevágása van, az aránylag széles gummiszalag befogadására: valamennyi ujja erősíthető. A negyedik mind a két végén kihegyesített fából készült; az ujja erősítésre szolgáló bőr az eszköz közepén lévő bevágásba illeszkedik. Az ötödik a másodikhoz hasonló, kúpalakú fából van s a szij egyik végének beillesztésére szolgáló bevágás is a legvégén van; a másik vég az eszköz hegyes végéhez közeleső kb. ötödrészen lévő bevágásba illeszkedik.

Lehet, hogy a határ többi részében más elképzelhető formák is vannak, amelyeket az egész országra kiterjedő gyűjtéssel még szaporítani is lehetne. Ez már azért is érdemes volna, mert a kukoricaművelés eddig ismert eszközei közt — legalábbis az összefoglaló magyar irodalomban — sehol se találjuk.

Az eszköz elterjedésének és eredetének kérdése pedig tüzetesebb vizsgálatra is megérett. Arról van itt szó, hogy ez a nagyon használható eszköz itt született-e meg, vagy az ország egyéb részein; közelebb ahhoz a területhez, amelyen keresztül a kukorica hozzánk került? Nem jött-e tengerentúli hazájából, magával az új növényvel? Mert ennek a lehetőségnek is vannak nyomai.

A nyári koppenhágai utam alkalmával a Nemzeti Múzeum néprajzi osztályán találkoztam egy, a mi legegyszerűbb példányunkhoz hasonló darabbal. Eredete amerikai s a delaware-indiánok kukoricaművelési eszközei közé tartozik (25. szoba, 6. szekrény).

Bizonyára nem ezzel az egyetlen analógiával lehetne gazdagítani a sorozatot az európai néprajzi gyűjteményeink anyagából, valószínűleg nemcsak a tengerentúlról, a kukorica őshazájából, hanem mindazokról a területekről, ahol ez a fontos gazdasági növény elterjedt.

Elkallódott jegyzeteim közt más adatra is emlékeztem. Csak nemrégiben akadtam rá újból a nagyon becses adalékra, amely már annakidején felkeltette érdeklődésemet s a hódmezővásárhelyi példányok ismeretében felvetette bennem ennek a tárgynak érdekes problémáját.

Az adalékot John Loewenthal, Irokesische Wirtschafts- u. Kulturhistoriker c. terjedelmes cikkében (Z. f. E. 1920—21, 171—233.) közölte, de már ő sem járt töretlen úton. Hivatkozik A. C. Parker munkájára (Iroquois Uses of Maize and other Food Plants. New-York Museum. Museum Bulletin 144. Albany N. Y. 1910.), aki elsőként ad részletes leírást az eszköz használatáról. Leírja az eszközt Caecilie Seler is (Ed. Seler, Comm. z. Cod. Borgia I. 207.). Mindketten nemcsak a formát adják, de a használati módot is, amely teljesen megegyezik a mi harmadik típusunknak formájával és használati módjával, azzal a különbséggel, hogy ott csak esont- vagy szarvasagancs-eszközzel van szó. Az eszközről Loewenthal két képet is közöl.

Bár az irokéz-indiánok eszközéről van szó, megállapítja, hogy az eredeti indián nevéből is kitetszően Mexikóból származik, ami már azért is természetes, mert a kukorica termelése Mexikóból terjedt el az amerikai kontinensen (i. m. 172.).

Loewenthal más gazdasági eszközöket is közöl. Minket azonban ezek közül csak kettő érdekel. Az egyik a göré (Maisspeicher), amely a maga egyszerű formájában a mi e célt szolgáló primitív épületeinket juttatja eszünkbe. A másik a fából készült kukoricatoró (Maysmörser), amely régi néprajzi gyűjtéseinkből nálunk is ismerős darab s egyes vidékeken a mai napig is él.

Tovább lehetne még folytatni az egyszerű őrlőkővön, amely egészen praehistorikus színvonalon álló alkotás s amelynek sokkal elmésebb, sőt sokszor komplikáltabb szerkezetei sem ismeretlenek nálunk. Ez azonban nálunk nem kizárólag a kukoricaörlés céljait szolgálja.

A kukorica fosztásánál, raktározásánál (szárítás) és őrlésénél használt eszközök és épületek olyan megdöbbentő egyezést mutatnak a nagy távolság ellenére, hogy joggal vetődik fel a kérdés: kapcsolatra, vagy csupán az egyező körülmények és cél okozta konvergenciára gondoljunk-e? Egyik sem volna lehetetlen, de az utolsó szó kimondásához még sok gazdaságtörténeti és néprajzi kutatásra volna szükség.

Nem célo, hogy ezt valaha is magam végezzem el, de szükségesnek tartottam erre a nagyon szembetűnő jelenségre s a vele kapcsolott problematikára felhívni a szakemberek figyelmét. A hazai gyűjtés is hozhat megszívlelendő tájékoztató jelenségeket, de az európai kutatás sem volna céltalan. *Banner János*

Quelques instruments ancestraux de la culture du maïs à Hódmezővásárhely. Pour l'égrenement du maïs, les égreneurs, désireux d'accélérer le travail, se servaient d'un petit bâton dont l'extrémité pointue était pourvue d'un trou semblable au chas de l'aiguille, permettant de l'attacher à la main à l'aide d'une ficelle. Cet instrument servait à défaire les feuilles à l'extrémité conique du maïs pour qu'elles puissent être enlevées d'un seul mouvement. L'instrument en question existait en cinq variétés. La première qui ressemblait à une grande aiguille plate (bonne à enfiler quelque chose), pouvait être fixée sur le poignet. La seconde avait la forme d'un cône allongé: et le doigt, recouvert d'un couvercle de cuir, reposait dans un creux, non loin de l'extrémité obtuse. La troisième variété se composait d'un morceau de fer plat, d'une partie cylindrique en bois et en os et l'entaille occupait le quart supérieur de l'objet. La quatrième variété avait deux extrémités pointues et le morceau de cuir qui servait à fixer l'instrument se trouvait au milieu de l'objet. Enfin la cinquième variété, plus ou moins semblable à la deuxième, était formée par une pièce conique en bois et la courroie servant à la fixer était tendue entre deux entailles placées non loin des deux extrémités de l'objet. Il n'est pas exclu que cet instrument simple, mais pratique soit venu d'Amérique avec la plante dont l'égrenement nécessite son emploi.

Alkalmi kántálók Sepsiszentgyörgyön 1946 karácsonykor.

Az a súlyos aszály, amelyet 1946 nyarán Románia sok megyéje végigszenvedett, természetszerűleg éreztette hatását a néphagyományok életében is. Ez a hatás a nyár folyamán, tehát a tulajdonképeni szárazság idején a mindent megváltoztató eső távolmaradásának, illetőleg e távolmaradás sokoldalú értelmezésének csodálatos történeteiben¹ mutatkozott a legerőteljesebben, télen azonban, amidőn a csapás gazdasági következményei (élelmiszerhiány, infláció) közvetlenül is egyre ijesztőbbé váltak, a néphagyományok életében a változás folyamatai szintén megsokszorozódtak és elmélyültek.² Nem szólnék itt most a nagymúltú és komoly téli szokások (betlehemezés, fonó) szinte természetszerű elsovadásáról (aminek oka az általános lehangoltságban könnyen felismerhető), hanem egy éppen ellenkező jelenségről: a semmiféle előkészületet nem igénylő házaló jellegű, s éppen ezért pénzkoldulásra alkalmas szokások aránytalan népszerűségéről. A könnyen-élők, cigányfélék és gyermekek, akik szűkös sorsuk javítására minden alkalmat megragadnak, soha annyit nem kántáltak és köszöntöttek, soha annyi boldog ünnepet és szerencsés üjlesztendőt nem kívántak, soha annyi Jánost és Istvánt nevüknapján nem éltettek, mint 1946—47 telén. Mindez természetesen máskor, régebben is szokásban volt, de kialakult keretek között; most azonban az anyagi szükségtől kényszerítve valósággal vérszemet kaptak és mérhetetlenül elszaporodtak. Amidőn például újév délelőttjén Sepsiszentgyörgy utcáin végimentem, túlzás nélkül, minden száz lépésre találkoztam a városvegi és környékbeli

¹ Erre vonatkozólag lásd Árvay József, Az ozsdolai kigyógyermek. EM. 1946, 87. és tölem, Az 1946-os aszály erősdi mendemondái. Társadalomtudomány (szerk. Jordáky Lajos) Kvár, 1946, 167—71.

² Ezekre, illetőleg valamennyi megfigyelhető jelenségre röviden összefoglalva rámutattam egy másik cikkemben: Aszály és néphagyomány. Erdély (az Erdélyi Népi Kárpát Egyesület folyóirata) 1947, 16—18.

cigányokból kettővel-hárommal, amint zeneszerszámaikat, vagy legalább elmaradhatatlan tarisznyáikat szorongatva, házról-házra jártak.

Az alábbiakban egy ilyen tisztán anyagi szükségtől kényszerített karácsonyesti gyermekcsoport jellemző életéről szeretnék rövid képet adni Nagy Dezső negyedosztályos kis elemista tájékoztatása szerint, aki kérésemre néhány nappal karácsony után felelevenítette a történeteket.

Dezső, házaló gyermektársaihoz hasonlatosan külvárosi szegénygyermek, aki életének nagyrészt az utcán tölti s megjelenése, modora és feltűnően reális élet-szemlélete, amelyet a különféle kérdésekről (pl. a szomszédok családi életének titkairól) való beszélgetés során elárul, egyaránt beszédes bizonyítékai annak a szegényes létezésnek, amely osztályrészeül jutott. Neki és egyik társának, Kovács Jóskának jutott eszébe, hogy «betlehemezni» induljanak; soha azelőtt nem tették s most is — saját bevallásuk szerint — egyetlen céljuk a könnyű és gyors pénz-szerzés volt. «Edesapám mondta, hogy karácsonykor mennek betlehemezni.» Az apának ezzel az ötletadással a szerepe ki is merült, mert a gyermekekkel a továbbiakban nem törődött, mindössze annyit mondott, hogy a «betlehemezés» a Mennyből az angyal elénekését, majd utána valamelyik karácsonyi vers elmondását jelenti. A gyermekeknek korábbi emlékeik alapján valamelyes gazdagabb ismeretük is volt a betlehemezésről, amint azt meg nem valószínűt tervezgetéseik mutatják: bundákat akartak keríteni, mint a betlehemes játék pásztorai, s a kis viharlámpát, amely a hordozható betlehemből égett volna, elő is készítették. Mindez abba maradt, pedig kerestünk volna legalább negyvenezer lejt.»

Előkészületekről, próbákról szó sem esett. A legelső helyen aratott siker, vagyis egy viszonylag zökkenő nélküli szereplés bő bátorítás volt arra, hogy lelkesen tovább házaljanak. Ami külsőleg a köznapitól mégis megkülönböztethetővé tette őket, az egyedül arcuknak korommal való bekenése volt, részben azért, mert másként szégyelték volna a házalást («En nem akartam békormozni, de nem jöttek vóna»), részben nem túlságosan érthető anyagi okok miatt: «Béken-tük, hogy ne üsmerjenek. Többet adnak, ha nem üsmernek.»

A kántáló csoport öt tagból állott. Életkörülményeikben Dezsőhöz hasonlatosak; három korban is, kettő valamivel fiatalabb. Egyikük leánya. Szervezkedésük az utcagyermeki és szállományi életformák felemás keveréke, amint azt a tisztségek — *vezér, alvezér, pénztáros* — is mutatják. A csoport élén Kovács Jóska, a vezér állott: «Ahol mondta, hogy nem megyünk bé, oda nem mentünk bé.» A meglátogatott helyek e kiválogatása nagyon formális ismérvek alapján történt: «Ahol tudta, hogy kutya van, nem mentünk bé, ahol nem tudta, bementünk.» Egy helyt nekikrontott a kutya. «En üttem a fejit, aztán visszament.» Ilyen önvédelmi célból hárman is botot hordoztak s ének közben a taktust verték vele. «En voltam még az alvezér», emlékeztet Dezső saját szerepére, általában ugyanolyan hatáskörrel, mint a vezér. A pénztáros Oláh Gyiku. «Azt mondtuk, pénztáros, neki. A pénzt el akarta zabrálni. Azt mondta, lyukas zsebje vót s bé-esett. Nem estünk keresztül a mű fejünkön, nekünk is vót eszünk.» A szorgosabb kutatás csakugyan sikerrel járt, mert a pénzt Gyiku buggyos nadrágszárába eresztette, de egy lyukon benyúlva, megtalálták.

A két utolsó gyermek nem viselt tisztséget. «Azok csak kacagtak, egyebet nem csináltak.» Különben a «betlehemezés» egyáltalán nem lehetett épületes dolog: «Olyan marhák vótak, mindenütt kacagtattak. Vót egy leányka velünk, a száját így elhúzta, ííí!»

Hogyan történt a kántálás? Ha a kaput nyitva találták s kutya sem fenyegetett, igyekeztek bejutni a lakásba. Ez néhol sikerült s akkor minden benn történt, de ha nem, vagy csengették az ajtón, mintegy jelt adva jelenlétükről s rögtön rá is kezdettek az énekre, vagy az ablak alatt tették ugyanezt. Ének után a háziak vagy bebocsájtották őket, alkalmat adva a vers elmondására is, vagy továbbutasították a csoportot.

A *Mennyből az angyal* énekelték s utána a verset Oláh Kuca — a leányka — vagy Dezső mondogta, felváltva, rendszertelenül, ahogy adódott. Dezső a verset, amint mondja, vallásórán tanulta, azonban emlékezésébe hiba csúszhatott, mert

vallástanára, akitől az érdekesség kedvéért megkérdeztem, semmit sem tud e tanításról. A különben közismert vers a következő:

*Szálljatok le, szálljatok, betlehemi angyalok,
zörgessetek meg ma este minden picin ablakot.
Házikóba, palotába menjetek,
nagy örömet vigyetek,
kívánjatok mindenkinek szép karácsony ünnepet.
Tovább nincs.*

Oláh Kuca a verset falusi édesapjától tanulta, őt azonban soha sem sikerült megtalálnom s így versét se lejegyeztem. Kovács Bandi is mondott néha egy rövid rigmust. «Egy helyt mondta, mikor eszibe jutott, s más helyt nem»:

*Lács-lács-kalács.
Mit ér a karácson,
ha nincs kalács?*

A kis csoport csak karácsony szombatján este házalt. A Váradi-, Attila-, Palkó-, Csiki- és Templom-utcákban jártak, hozzávetőleg állítólag mintegy ötven (?) helyen. Válogatás nélkül minden házba bementek, hacsak a kapu nem volt bezárva vagy kutya nem fenyegette őket. Elutasításban is volt bőven részük. «Egy-egy helyt nem eresztettek bé, azt mondták, gyermekek vannak, alusznak. Egy helyt azt mondták, most nem fogadjuk.» E visszautasítások sohasem fajultak durvasággá, hacsak egyik tréfát annak nem tekintjük: egy helyen az ajtó elől az ablak alá irányították őket s amint ott rákezdték énekükre, a ház suhanc lakói vihogva almacsutkákat hajigáltak közéjük. Egy helyen a házi gyermek — második gimnázista — megijedt bekormozott arcuktól.

Ahol végighallgatták őket, ott kivétel nélkül mindenütt pénzzel jutalmazták fáradozásukat: legkevesebb 100, legtöbb 5000, összesen 38.000 lejt kaptak. «Itt az úton ennél a villanyfánál osztottuk el», mégpedig a három nagyobb fejenként 9.000, a két kisebb 3.500 lejt kapott (ami összesen csak 34.000, s nem 38.000 lejt).

Egyik helyen figyelmeztették őket, hogy a kaput jól csapják be, mert nehezen csukódik. Be is csapták. A szokatlan zajra előkerült a rendőr és hazavakarta a társaságot. Így végződött pénzszerző vállalkozásuk, de nemcsak ezzel végeztek, hanem néhány nap múlva utcai életmódjukkal is: a városszél legszegényebb gyermekei közé tartozván, rövidesen sok más társukkal együtt az aszálysúlytotta vidékeket segítő mozgalom keretében telelni a távoli Arad megyébe vitték őket.

Faragó József

Chanteur d'occasion à Sepsiszentgyörgy à Noël 1946. La grave situation économique fait renaître certaines coutumes, d'ailleurs fort primitives et ne demandant pas une longue préparation, des chanteurs ambulants. Deux écoliers, désireux de gagner de l'argent, ont décidé que la veille de Noël, ils iraient de maison en maison chanter la naissance du petit Jésus à Bethléem. Le groupe se composait de quatre garçons et d'une petite fille. Il y avait un chef, un lieutenant, un caissier et deux chanteurs sans grade. Les chanteurs avaient trois bâtons; leurs visages étaient barbouillés de suie. Devant chaque maison ils chantaient un air bien connu («Mennyből az angyal» — L'ange descendit du ciel), ensuite ils récitaient un petit poème et, parfois, ils y ajoutaient quelques vers d'occasion. L'idée d'exécuter le «Chant de l'Ange» leur avait été suggéré par le père d'un des garçons. Les poèmes semblent avoir été appris aux leçons de catéchisme.

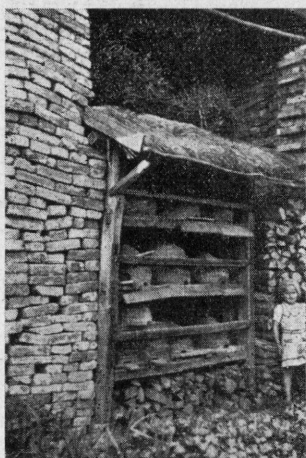
A vendek népi méhészkedéséről.

Lomblevelű fákból álló, összefüggő nagyobb erdőségek a Vendvidéken ma már nincsenek, ezért ott erdei méhészetet jelenleg nem találhatunk. Így, élő fatörzsekbe sem válnak odukat, hogy oda méhek telepedjenek be, melyeknek begyűjtött mézkészletét később elszedik.

Bödönkasokat is ritkán készítenek. Vendvidék több községében vizsgáltam a népi méhészkedést s csak egyikben, Tótkeresztúron akadtam bödönkas nyomára. Itt az öreg 79 éves Hári Pál bükkfából csinált ilyen, utánaóvzván a valamikor Szlavóniában látott hasonló darabot.

Nem számítva a deszkalapokból összeállított különböző méretű keretes kaptárakat, melyek a falusi asztalosok és más fűrő-faragó vendek között újabban terjedőben vannak, — a nép kizárólag szalmakasokban méhészkedik. A kasok fonására ugyanis bőséges mennyiségben áll rendelkezésre a szalma. Leginkább a rozsnak kézzel kicsévelt szalmáját használják fel fonásra. Egyesek ugyan szívesebben fonják zabszalmából, mert szerintük puhább, könnyebb belőle kast készíteni s mert «édesebb» és azért jobban megmarad benne a raj.»

Kas készítésénél összekötő anyagként faháncsot használnak. Legjobban elterjedt a földiszeder indájából készített háncs (*kopüsmicová ternye*). Nagyon kedvelt még a vidravessző (*pantovec*), a közönséges fűz, végül kevésbé a mogyoró (*leszkev*) háncsának felhasználása. A levágott vesszőt és indát, aszerint, hogy milyen vastag, hosszában 2—3—4 részre hasítják, majd belső fás részét zsebkéssel lekotorják, miáltal könnyen hajlíthatóvá lesz. Ha ez a háncs már régi, kiszáradt, úgy felhasználása előtt vízbe teszik, hogy ezáltal kissé felpuhuljon.

1. ábra. Pondelek Sándor méhese. Andorháza.

Fig. 1. Rucher.

2. ábra. Dúckokra állított méhkasok.

Fig. 2. Ruches placées sur des étançons.

Nádorfai méhészek szerint a kast egy egész napon át kell kötni, mert csak akkor lesznek jók a benne tartott méhek. A lakházai vendék napkeltétől napnyugtáig dolgoznak rajta s ha ez alatt az idő alatt nem készül el, úgy még további kilenc napon át — minden nap egy keveset fonva — kell munkálkodni azon, ellenkező esetben nem lesz szerencse az ilyen kasba fogott méhekkel.

A kas csúcsára mindig zsineget kötnek, melynél fogva könnyen felemelhető a méhkas. Az így elkészült kas alján replýukat vágnak, ami rendszerint 2—3 cm magas és 5—6 cm széles, téglalap alakú. Végül léptartó keresztfákat (*kricska*, *kosár bot*, *rásztov bot*) dugnak bele. Ez a két, keresztalakban elhelyezett tartófa többnyire kutybengevessző, mert a vend méhészek szerint ezt szeretik a méhek. Más fából ritkán kerül ki. Zrim János szentmátyási méhész szerint ha tölgyvesszőből vágják a keresztfákat, az ilyen kasba tett méhcsalád rablótermészetű lesz.

Az így elkészült kasba (*kos*, *kosár*) kerül a raj (*roj*). Nádorfai és kerkafői vendek szerint az a legjobb raj, melyet úgy talál az illető. Pénzért ritkán vásárolják, mert az ilyen nem sok szerencse jár. Egy raj ára kas nélkül: fél mérő búza.

Hogy a kasból kivonult raj meg ne szökjék és mielőbb leszálljon, letelepedjék a méhes közelébe: csengőt, kolompot ráznak, kaszapengét ütögetnek s így nagy lármát csapva igyekeznek a méheket megszálltatni. Mielőtt a rajt beveszik, a kas belsejét méhfűvel (*bábgya deskica*) bedörzsölik, tejfellel, mézzel, mézes seprúpálínkával bekenik, hogy a méhek meg ne szökjenek belőle.

Méhcsaládokat a legtöbb méhész méhesében (1. ábra.), mások pajtájuk végén, sertés-vagy tyúkól felett tartanak. Akinek kevés méhcsaládja van s félti az ellopástól, az háza eresze alá, sokszor konyhája vagy szobája ajtaja fölött helyezi el. Nem ritka, amikor a ház végében külön-külön földbevert

dúcokon állnak a kasok (2. ábra.). Ilyenkor az idő viszontagságai ellen szalmából készült borítóval, régi elhasznált rossz kosárral, vékával takarják le.

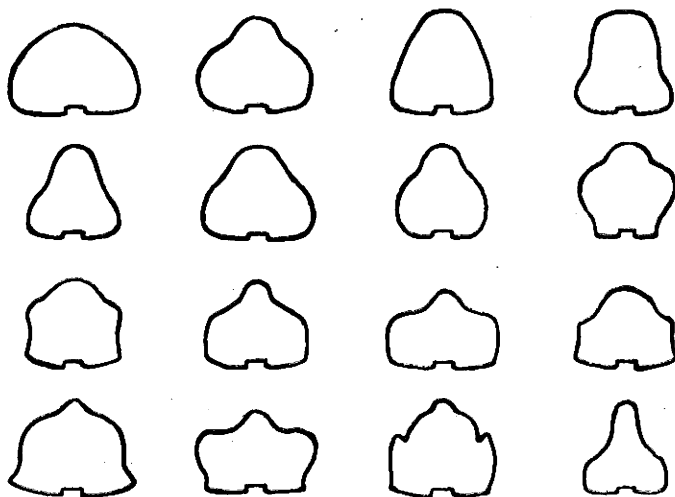
A vendvidéki méhkasok mind formára, mind nagyságra teljesen meg-egyeznek a Vas megyei Rábavidék magyar lakosú községeiben található szalma-kasokkal (3. ábra).

Még mindig több olyan szokás, babonás eljárás él a vendeknél, mely szerintük az eredményes méhészkedést szolgálja. Ilyenek:

Hogy a méhcsalád szorgalmas gyűjtő és jó rajozó legyen, karácsonykor, éjféli mise idején, amikor a harangok megszólalnak, a méhekkel tele kasokat kissé felemelik, elmozdítják helyükről. (Mátyásdomb.)

Vigyázni kell nagyon a méhésznek nehogy ellopjanak méheséből méh-családokat, mert ha ez megtörténne, akkor méhészete rövid időn belül tönkre megy (Tótkeresztúr).

Általában, miként Vas megye magyarulakta vidékein mindenütt, Vend-vidéken is, József napján engedik ki a méheket. Ekkor kiveszik a röplyukból az

3. ábra. Vend méhkasok formái. (Méret 1 : 15.)

Fig. 3. Ruches de paille dans la région vende.

egerek bejárását megakadályozó tüskés szelidgesztenye burkát. Sándorvölgyön ilyenkor semmit nem szabad kivinni, vagy eladni a házból, mert különben meg-szöknek a rajok.

Szent József napján, amikor megnyitják a röplyukat, aznap összeseprik a tél folyamán, kasok alatt összegyűlt viasz- és léptörmelégeket. Ezt félreteszik s rajzás-kor egy marékka belőle a méhek közé dobják, hogy ne szökjenek el, hanem a közel-ben szálljanak le valamelyik fára. Egyébként az összegyűjtött léptörmeléket az alatt a fa alatt tartják, melyre akarják, hogy a rajok telepedjenek. (Ottóháza).

Sándorvölgy községben, hogy a méhcsaládok sok mézet gyűjtsenek és szorgalmasak legyenek, József napján virradatkor a méhészkimegy a méhes elé, ott mezitelenre vetkőzik és az elzárt röplyukat megnyitja. Majd mezitelenül bemegy lakásába ahol egész nap ruhátlanul kell lennie. Napnyugtakor kiviszi ruháját méheséhez, ott felöltözik s úgy megy vissza házába.

József napja előtt nem szabad a méheket kiengedni (a röplyukat szabadabbá tenni), mert ebből a családból származó rajok mind elszöknek. (Lakháza)

Tótkeresztúron is József-napkor engedik ki a méheket. Ezen a napon a méhésznek otthon kell tartózkodnia. Ha nem marad házatáján, a rajok megszöknek.

Első törvénytelen gyermekét szülő anyának, használt (piszkos) alszöszök-

nyáját vagy ingét elkéri a méhészt — anélkül, hogy bárkinek megmondaná miért teszi — s ezt a ruhadarabot beteszi méhesébe : méhcsaládjai sok jó rajt adnak. (Lakháza).

Amikor, József napján a röplyukat napfelkelte előtt megnyitják, kitisztítják a kasok alját s ezt a szemetet viseltes kalapjukba seprik, utána kalappal együtt arra a fára kötik fel, melyre akarják, hogy felszálljanak, illetve rátelepedjenek a rajok. A felkötött kalapot ezenfelül még cérnával hozzá is varrják a fa kérgéhez. Ott tartják napnyugtáig. Ekkor leveszik és a kalapból a méhes alá öntik a szemetet ahol azt beföldelik. Mindezt azért végzik, hogy ha a méhészt történetesen nem volna otthon, amikor kiszáll a raj : a méhek maguktól rászálljanak arra a fára, — sőt idegenből jövő, mások tulajdonát képező megszökött rajok is. (Marokrét).

Annak a méhésznek, aki áldozáskor nem nyeli le a szent ostyát, hanem zsebkendőbe rejtve hazaviszi, otthon méhesében eldugja, nem szokik el raja, méhcsaládjai szorgalmas gyűjtők lesznek, sőt ha akarja, méheit másokéra ráküldheti rabolni. (Szentmátyás, Sándorvölgy).

Nyolc-tíz évvel ezelőtt Andorházán még szokásos volt, hogy a méhes elé karóra tűzött lókoponyát tettek ki azért, hogy megrontástól, szemveréstől védjék a méheket.

Csaba József

Sur l'apiculture populaire des Vendes. Dans la région des Vendes on ne pratique plus l'apiculture forestière ; même les ruches en forme de boîte sont rares. A côté des ruches faites de planches, qui se propagent de plus en plus, nous voyons les ruches faites de paille de seigle ou d'avoine. La paille est fixée à l'aide du liber des sarments de ronce, de l'osier ou du noisetier. A Nádorfalva, le travail qui consiste à fixer la paille de la ruche doit se faire pendant une journée entière ; à Lakháza le même travail se fait du matin au soir ; si l'on ne le termine pas, on le continuera pendant neuf jours. Au bas de la ruche on pratique une ouverture pour le vol des abeilles ; les traverses doivent être faites de certaines variétés de bois bien déterminées. Le meilleur essaim est celui qu'on trouve par hasard ; l'essaim acheté porte malheur. Quand l'essaim quitte la ruche, on fait un grand bruit pour l'obliger à se chercher un nouveau domicile. Les ruches sont placées derrière la grange, sous la gouttière, au-dessus de la porte de la chambre ou de la cuisine ; on les trouve bien souvent sur des étauçons enfoncés dans le sol derrière la maison. Les ruches qui sont en plein air, doivent être recouvertes. L'apiculture est entourée d'une série de pratiques superstitieuses dont on attend l'encouragement des butineuses, la protection de l'essaimage, la défense des ruches contre toutes sortes de dangers (fuite, sortilège). Certaines pratiques servent à attirer des essaims étrangers ou à faire piller le butin d'autres essaims.

Az érsekújvári régi halászat emlékei.

Érsekújvár a Kisalföld két híres régi halászhelye, Gúta és Naszvad¹ közelében fekszik. A város határának ősi képét a Nyitra és Zsitva erei, mocsarai tették színessé, délnyugati határrészét a Nyitra és Vág folyók vizei mocsarasították el. Ahol pedig sok és sokféle víz van, ott a halász is felüti a tanyáját.

Érsekújvár határa négy középkori község, Nyárhíd, Györök, Lék és Gút tartozékainak összevonásából alakult ki úgy, ahogy azt Széchenyi György érsek 1691. évi privilegiális levele is szentesítette.² E községek közül Nyárhíd volt a legtekintélyesebb, a Nyitra fölé sarkantyúszerűen beugró földnyelven feküdt. A helynév első fele, a *nyár* — a finn-ugor rokonnyelvekben a hasonló hangzású szónak mocsár jelentése is van³ sejteti azt a vízivilágot, mely a falut körülvette s melynek okleveles emlékeit is ismerjük. Egy IV. Béla korában, 1264-ben kelt oklevél,⁴ mely Nyárhíd határjárását is tartalmazza, abban a következő vízneveket említi: *Nyitra* (fluvius), *Fukher*, *Her* (vallis), *Turmas*, *Gormouher* (aqua), *Hudusher* (fossa). Az oklevél, melyben a királyi Nyárhíd birtokát a

¹ Herman Ottó, A magyar halászat könyve I. 108, 115.

² Haiczl K., Érsekújvár multjából, 1932, 236—239.

³ Bárczi, Magyar szöfjejtő szótár, Nyár c. szó.

⁴ Knauz, Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I. 514—517.

garázdálkodó kunoktól elvette és a csuthi premontrei monostornak adta, nem tesz említést a birtokhoz tartozó vizek halászatáról, ez tehát akkori-ban még szabad foglalkozása volt az ottani lakosságnak. Később Nyárhíd az esztergomi érsek birtokába jutott s ez a földesúr már hasznát húzta a nyárhídiak halászatából. 1597-ben⁵ — akkor már másfél évtizede ott állott Nyárhíd szomszédságában Érsekújvár korszerűen épített nagy erődítménye — nyolc forintot jövedelmezett a primásnak a nyárhídi halászat. Később talán még ez az összeg is csökkent, mert az 1616. évi urbáriális összeírás⁶ csak annyit említ Nyárhídről, hogy halászatból is van jövedelem, ezenkívül van egy halászóvíze, a *Pap vize*. Ugyanez az okmány felsorolja a gúgi templom jövedelmeit is s ezek között szintén szerepel egy halastó. Későbbben az érsekújvári plébánia egyházlátogatási jegyzőkönyveiben találkozunk a gúgi halastóval *Paptó* néven s ez mint határnév a mai napig él.

További adataink is szerény keretek közt folyó kishalászatról szólnak. Nyárhíd lassú pusztulása megindult már, amikor 1597-ben Jacques Esprinchard fiatal francia tudós megfordulva Újvárbán, az akkor már fontos végvárbán, naplójába⁷ bejegyezte — mint ami különösen megragadta a figyelmét —, hogy a vár bástyái vízzel vannak körülvéve s abban sok és jó halat halásznak. Érdekes, hogy Evlia Cselebi 1663-ban, Újvárról szóló hosszú leírásában szintén megemlíti, hogy a várakokban különféle halak úszkálnak s csónakról halásszák őket.⁸ Egy Érsekújvárt ábrázoló 17. századi olasz metszet rajzban mondja el ugyanezt. Ott áll a halász — valószínűleg katona — horoggal a kezében, ahol a várak vize beletorkollik a kivezető csatornába. A kép jól szemlélteti a várak vizekben, mocsarakban bővelkedő környezetét. Alig találhatunk azon valami csodálónivalót, hogy a vár árkában feltűnően sok volt a hal. Az árok a Nyitra folyóból kapta a vizét s ez abba is folyt le egy másik csatornán. A lassan mozgó széles és mély vízbe a várból sok hulladék kerülhetett bele, nyilván erre sereglettek oda a halak. — Figyelemreméltó Evlia Cselebiné az újvári magyar kémekről szóló elbeszélése is. Ezek a várból kötelen ereszkedtek le a várárkába s nádszálon keresztül lélekezve, víz alatt megbújva csúsztak át a török ostromzáron.⁹ Ugyancsak a török utazó mondja el, hogy az Érsekújvár várának lecsapolásában mesterkedő surányiak egy darab fából készült csónakokon jelentek meg a vár alatt.¹⁰ Ezek az adatok a vízi életben nevelkedett népről tesznek bizonyosságot.

1724-ben lebontották az érsekújvári vár bástyáit, lassan betemetődött a várárka s az életre kapó mezőváros terjeszkedő földművelése felvette a harcot a régi várat biztosító, de a művelésre fogott határt dúló vizekkel. Erről s az ennek következtében mindinkább tűnő amúgyis szerény halászéletéről a városnak 1731. évtől fennmaradt tanácsulási jegyzőkönyvei mondanak el egyet s mást. Ezekből s az élő hagyományból szedtük össze az alábbi helyneveket, melyek a város határának még a 18. században is gazdag vízvilágát elevenítik meg előttünk. A laposok, *Andódi lapos* 1750, 1842, 1867, 1880, élő helynév¹¹; *Bajcsi lapos* 1750, nem élő helynév, a város déli, Bajcs község felé eső részében keresendő; *Bukroki laposok* 1897, emlékezetben meglévő, de már nem élő helynév; *Csikei lapos* 1842, 1848, nem élő helynév, a határ északnyugati részében, az ú. n. Csike puszta felé keresendő; *Gátközi laposok* 1879, nem élő helynév, a határ több helyén is előfordulhatott; *Liszi laposa* 1806, 1814, 1825, 1840, nem élő helynév,

⁵ Inquisitio super omnes proventus Archiepatus Strigoniensis. 1597. Az okmány Érsekújvár város úrbéri periratai közt.

⁶ Urbarium circa annum 1617 in quo de proventibus A. Eppal. etc. Az okmány u. ott, mint az előbbi.

⁷ Birkás Géza, Egy francia utazó Magyarországon 1597-ben. Történetírás, II. évf. 2., 197.

⁸ Karácson I., Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1664—1666. II. 368.

⁹ Karácson I., i. m. 341.

¹⁰ Karácson I., i. m. 313.

¹¹ A helynév utáni évszámok a név írásbeli előfordulásainak évét jelzik.

a Naszvad felé vezető út mellett lehetett; *magh hidgya lapos* 1750, nem élő helynév, a ma is élő Mak hidja, Makhídi dűlő táján volt; *Nyárhídi laposok* 1810, *Tormási laposok* 1879, *Turkói lapos* 1848, Nyárhíd, a Tormás patak és a Turkói dűlő mellett keresendő, ma nem használatos helynevek, — mindezek mélyfekvésű vízjárta legelők, kaszálók voltak. A *Fekete láb* 1787, 1795, 1864, ma is élő helynév nagykiterjedésű mocsár volt, mely csak egy részével nyúlt be az érsekújvári határba s melyet a Vág és Cergát vadvizei tápláltak. Hasonlóak a *Körtiles lápa* vagy *Kertviles lappa* 1718, 1750, nem élő helynév valahol a mai Körtiles dűlő táján és a szintén nem élő *posványos lappas* 1750, *posványos hel* 1819, *posvány* 1808. Sok az ér, tó, holt meder: *Határ ér* vagy *Szitó*, így az 1 : 25.000 léptékű katonai térképen, *Szikói határ* 1852, nem élő helynév; *Hosszú Györi ér* 1754, valahol a Hosszú vejisz környékén; *Mil ír* 1718, nem élő helynév; *Nyakraváló*, élő helynév; *Nyillásd* 1717, *Nillat Graben* 1782, a II. József kori térképen (Cotto : X. Sectio : 12.) a határ északkeleti csücskében határválasztó vonal, ma a szomszédos zsitvabesenyői határban egy kissé távolabb eső ér *Nyilad ere*, *Szilvási ér*, élő helynév, *Vak ér*, élő helynév, *Gughi Lapos Tók* 1731, nem élő helynév, *Kákás tó* 1806, 1850, élő helynév, *Kerek tó* 1718, nem élő helynév, *Kis kákástó*, élő helynév, *Kistó*, élő helynév, *Kopolya* 1790, 1808, 1864, ma is használatos elnevezés kőralakú mély állóvizek megjelölésére, *Lévai strázsai tó*, ma is élő helynév, *Nagy tó* 1754, 1864, élő helynév, *Pap Tó*, *pap tója* 1713, 1717, 1731, 1755, 1779, 1847, élő helynév, *Piritó*, *Piritó Tó*, 1790, 1800, 1852, élő helynév a hagyomány szerint Piri basa halastava volt; *Somlay tója* 1807 nem élő helynév a határ délnyugati részében; *hod nitra*, *holt Nyitra* 1813, 1820, élő helynév a folyó holtágainak jelölésére; *Vízálló völgyecske*, *Vízfolyó árok*, *Víztartó árok* 1750, mindhárom Nyárhídnál keresendő. Nevük is mutatja, hogy halászóvizek voltak a *hoßbü Gyüri Veiß*, 1752, nem élő helynév, *Hosszu Veisz Viße* 1731, 1752, 1780, 1864, *Hosszu vész* vagy *vejisz* élő helynév, *Jaszivo* 1718, *Jázivó* vagy *Jázió* élő helynév, ér, melybe állítólag a jászhalak ivni jártak. Halászóvíz volt a *Bika Ritt*, *Bika rét* 1717, 1760, *Bikarít* élő helynév is.

A 18. század elején folyt még Érsekújvár határában a rekesztéssel, vésszel vagy vejisszel való halászás, a rákászás és a teknősbéka fogása vagy talán tenyésztése is. — A város jegyzőkönyvében olvassuk, hogy 1731 február 13-án «*exarendaltatt Hoszszu Veiesz Vize sic dictum in fnis 13. Kamocsaiaknak, és 50 font halban in natura a die 24. Aprilis usque ad 24. Aprilis 1732.*» «*Die eadem Bodoky Joseph exarendalta Gughi Lapos Tókot in fnis Sex.*»¹² Az érsekújvári határ jobb halászóvizeit már abban az időben is bérelték más községbeliek, főleg vágmellékiek, esetünkben kamocsaiak. A helyzet ma is hasonló, a Nyitrát gyakran bérlik gútai halászok. — A másodrendű halászóvizeket újvári kishalászok, halász- rákásznépség bérelte. «*Die 6. Majj exarendaltattott Tormás Vize Kovács Györgynek, Szurovecz Lőrincznek, és Prohaszka Mihalynak a 24. Aprilis 1730. usque ad 24. Aprilis 1731. inclusive in 6 fnis Item 25. font halba és 200 Rákba.*»¹³ Máskor, így 1760-ban azt látjuk, hogy a város a jobb és rosszabb halászóhelyeket egyaránt újvári halászoknak adta ki bérbe. Ügylátszik, abban az időben érdekeik védelmében közösen léptek fel az újvári halászok. «*In Anno 1760 die 11-a Januar., a' minemő Contractus Varos, és az ide való Halaszók között Tormas, Hoszszu Veisz és Bika rét, hallaszok Vizek irant 30. forintokban vitettett, mint hogy az idén, a' Tormás Vizeének Ohajon erigalt Töltessek miat folyasa praetendaltattott úgy hogy előbeni mód szerint annak hasznaját mostanaba nem vehetnek az arendans halaszok, azért is Magjstratualiter emlíet Vizeknek halaszattya egyedöl mostani esztendőre nocz forintok relaxatiojaval 22. forintban exarendaltattott.*»¹⁴

Nem eléggé világos az a jegyzőkönyvi adat, amely elmondja, hogy «... Szol-

¹² Tábla nélküli tanácsulési jegyzőkönyv, Érsekújvár, 1731—1752. 13.

¹³ U. a. jegyzőkönyv, 51.

¹⁴ Acta Magistratualia Privilegiati Oppidi É.-Újvár Primatialis Archi-Episcopalis pro Anno 1763—64 deservientia, 14.

noky Josohaj Andras comprareallván előnkben, hogy bizonyos tekenyös bikaknak lopasát az magha fiara fogtá ugyan az maga kereskedő tarsa Szabó Istvány...»¹⁵ Mindenesetre fogták, de talán tenyésztették is a 18. századi Érsekújvárbán az édesvizi teknősbékát, hisz még ma is fognak ilyen néha a Nyitra posványáiban. A szomszédos Nagysurányban az állomásról a városkába vezető út melletti zombókos pocsolyában még néhány évvel ezelőtt is több teknősbéka tanyázott.¹⁶

Az 1752. évi január 3. és 5. városi tanácsülés vejeszek kilopásának ügyét tárgyalta.¹⁷ «Kamocsay Lukács Benedek, úgymint Hoßbüveiß névű Véznek arendans, maga Panaßát detegálta sequentibus. Miképpen azon roß tolvaj emberekre most múlt recenter Pinteken, ugyan azon arendáló Hoßbü veisz Víznel akadott, az kik ellen hallynak loppáfa miát ez ellött régenten imár or. Bíró Ur. ellött panaßolkodott, nem tudván kik azok legyenek, tudnyailik: Pipa Mihály fiára Jánosra, és 7 abranßky fiára Jofeffre, ide valókra: akik is midőn reájok nevezett Arendans akadott, máris akkor ott lévő Veiszbül halat szákbán ki bettek, es ugyan tarisßnyát Szakoßtúl halall együtt ell vitték, és meglatván emlétt Arendanst, azontúl Szalladásnak Váross fellé vettek magokat, miért is kíványa nevezett Tolvai Pipa Jánost, és 7 abranßky Jofeffet törvényessen convincálatni, s magának elégséges satisfactiót titetni.»

«All Pörössek felelnék, hogy ők Hoßbü Gyüri fellé egy más után indulván igetni való gaz vagatáßára, a' mellyet is minek utánna meg vakták; actionalis Veisz fellé menvén ugyan ott találták Karon kötve a' Szakot nyeleßtül, az mellyet ellis vitték, nem köllömben azon Veisßnél kin szárazon találtak három csukát, az mellyet hasonló képpen magokkal ell vitték, a' mi tarisßnyát pedig illeti, saját magokéra mondanak lenni, actionalis Loppást magoktól tagadván, miért is kíványák magokat absolvaltattni.»

«Fölül föllétt actiohoz ingerálván maga hasonló Causaját Ondodi Tar jános eö kglme, akiis Ondodi határban Veisßeket tartván, ugyan most múlt Karácsonyi ünepek ellött való Csötörteken, tapaßtaltta, maga, az hoßbü Gyüri Veisßtül fogva, maga Veiszihez hovon tett emberi Nyomot, a' holliß Veiszet kilopván, maid 80. fontig való hallat kivitték, és ugyan azon Veisßtül Váross fellé, emberi nyom ésmít tapaßtaltatott, hogy Jarik adam Ondodi Uczának szélső jzomßéd hazához meg vólt csinálva, Miértis a' mennyire kitelhetik fölüll mondott All Pörössekre gyanúßsága lévén, kíványa ezen szenvedett Loppáßa kinyilatkozáßa miát törvényeßsen eöket ftringaltáttni, és magának a' mennyire ki nyilatkozatni fog, Satisfactiót titetni.»

«Deliberatum est. Mivel hogy actionalis Loppásnak Instrumentumi nevezett All Pörössek, nyilvánágossan comprobáltatnának, eljőben is onénd, hogy nevezett Föll Pörössek haláßßó ezközek, ugy mint Szák nyeleßtül, és Tarisßnya hallóßtül azon Veisßnél Föll Pöröss által, Föll Pörösseknél taláztatott, maßfor pedig hogy Föll Pöröst meglatván, All Pör. Szürt és Sarjut is magokrül levetvén, Szaladásnak vettek utlyokat. Azért is A. Pör. magok mentségeinek semmi helyt nem adván, mind jelen lévő Causában jöllehet dictallandó meg érdemlett Poenalitást moßtanába. köllötett nékiek ellő terjeßteni, mindazon által mivel említett Áll Pöröfsekre fölüll indictált Ondodi Veisznek kiloppáßa véget gyanúßság devolváltatnék, sött ezen kívül né talantán azon loppot helyt, némelly ide való Koffár Aßßonynak alatomban árúlták meg, mind ezeknek tovább való exquiralandó Tudomanyos kinyilatkozatára való néßve, többßer mondott All Pörössek jövő Szerdaig köllömb köllömb areßtom állá vettetettnek, akkoron megérdemlett Sententiát hallandók.»

«Deliberatum est. Noha ugyan fölüll nevezett Föll Pöröss, All Pöröfsek ellen moveált Causajához, ugyan hasonló dologban Ondodi Tar jános Ingerens reßßérüll ugyan ßenvedett veisßbüll halnak kiloppáßa miát, karvallásnak, talallandó kinyilatkozatára való néßve, mai napig ugyan nevezett Ingerens reßßérüll semminémü

¹⁵ Tábla nélküli tanácsülési jegyzőkönyv, Érsekújvár, 1734—35, 1.

¹⁶ Az Érsekújvárral majdnem szomszédos Kisvárad község határában álló őskori lakótelep földvárában, a Zámecseken 1938. évben egy méhkasalakú üreget tártunk fel. Az üreget kitöltő földben gyéren magyarádi típusú korai bronzkori cserepek fordultak elő, az üregek alján pedig két édesvizi teknősbéka bedobott teknőjét találtuk. A leletek az érsekújvári városi múzeumban voltak.

¹⁷ Acta Magistratualia Privilegiati A: Eppalis Oppidi É.-Újvár 1751—1752, 24—27.

gyanyakozásban világosság ki nem jött fölül mondott All Pörössek ellen; mindazonáltal, mivel, hogy ugyan előbbeni M. Deliberatio szerint, az All Pörössek Föll Pöröss actionalis Panaßában convinctattak; Azért is ellkövetett ezen loppájért, ellföb. is kárt Vallot Föll Pörössnek 3 ftokban, Váross Cselédgyének fogadások körül tett faradtságokért 1 fot, ezen Törvényre tett költségeket hasonló képpen 1. f. és 18 Pinzek fizetissébe köllömben meg érdemlett büntetésben, kiki közüllek 40. és 40. Korbacsoknak Váross Piarczán Szenvedíseben, vagyis ezen verrés hellet 12. fnak letiteliben convinctatnak. Jövendöben ezen All Pörössek legkissebbigbeneféle loppáfokban megismértetvön, azontúl Várossbül igazitatni fognak.»

Amint a fentiekből láttuk, vejész szépszámmal volt még található ebben az időben a város körül. A város szaporodó lakossága azonban sok gondot okozott a halásznak. Éjjel-nappal ügyelni kellett, hogy ki ne lopják a vejészét. Nagyobb volt a hal keresete, mint amit a város határában lévő vizek el tudtak látni. Érdekes ellentétben áll ez adattal, hogy Komáromban ugyanabban az időben még vizákat fogtak a halászok. Gyenge Ferenc, valószínűleg kereskedő, egy 40 forintot érő ezüstgombos övet adott el Sárkány Jánosnak «sött ezen kivüll üdöjártával bizonyos Komárombul hozott Viza hallat 3. f. 6. Pe. (pénz) árára . . .»¹⁸

Az 1760. évben az újvári halászokkal kötött megegyezés esetében már láttuk, hogy a vizek szabályozása, gátak, töltések építése szorongatja, nyomorítja a halászokat. A Tormás patak vagy ér, Ohaj község mellett szakad ki a Zsitvából és Érsekújtól északra, az egykori Nyárhíd község alatt torkollik a Nyitrába. Az Ohajnál emelt gátakkal hol kirekesztették belőle a vizet, mint azt fentebb láttuk, hol pedig bele akarták zúditani az egész Zsitva vizét. Az 1779. évi március 6-i városi tanácsülés határozatba hozta¹⁹ a «Tormasban Derivalandó Zsitva vize iránt», hogy a vármegyénél tiltakozni fog a terv keresztülvitele ellen «annak veszedelmes voltat az Varosunk által latvan». — 1789 október 10-én a város a «Gugi Nittra melléki töltések» erősítését rendelte el a rétek védelmezésére.²⁰ — 1795. évben a primás érsekújvári jószágfelügyelője szorgalmazta már annak a gátnak és zsilipnek a megépítését, mely a nyárhídi malomárok vizének feleslegét egy egyenes ázott meder segítségével messze az ú. n. nyárhídi malom alatt vezette volna le a Nyitrába.²¹ A város akkor még hátráltatta a terv keresztülvitelét, az azonban később mégis megvalósult.

A vizek szabad folyását mesterséges beavatkozásokkal megzavarták, a lassúfolyású kanyargós erek lassan kiszáradtak s a halász mind soványabb tarisznyával tért haza. Az újvári határban fogott hal messziről sem látta a város piacának fogyasztását. Látjuk ezt a tanácsnak 1798 augusztus 6-i rendeletéből, mely megtiltotta a kofáknak, «hogy az uczákban azon szekereket, mellyek a Piarczra minden féle jószágot hoznak, meg állítani, és azoktól el fzedni szabad nem léfzen, ide értvön a Fát, és Halat, Tojájt . . .»²²

Egy 1827-ben készült, mesterlevél keretének nyomására használt faklisé, mely Érsekújvár látképét ábrázolja keleti irányból nézve, megőrzött számunkra egy halászati jelenetet. Az ú. n. Hénik-utca alatti Nyitra-szakaszon csónakban ülő halász kerítőhálót húz, a háló másik végét a parton lévő társa húzza.

Kevés adat szól a régi újvári halászokról mint emberekről. 1763 novemberében vasárnapi napon Koftan Mihály és Farkas István legények «kapu karoknak és Vejűnek» valót mentek lopni az uraság anyalái erdőjébe s a «doppas kepen való vágásban ott találván őket bizonyos halász; az Méltóságos Urasagnak bé attá».²³ Ki tudhatja, milyen indulat, bosszú e vagy haszonleső árulkodás vezette cselekedetében a névtelen halászt? Nálánál szimpatikusabb alak «Fujas János Hallász»,

¹⁸ U. a. jegyzőkönyv. 92—93.

¹⁹ Tábla nélküli jegyzőkönyv, Érsekújvár, 1778—1779, 39.

²⁰ Tábla nélküli jegyzőkönyv, Érsekújvár, 1788—1789, 85.

²¹ Acta Magistratualia Privilegiati A. Eppalis Opidi Újvár Pro Anno Militar 1794—1795, 58—59.

²² Tábla nélküli jegyzőkönyv, Érsekújvár, 1797—1798, 102.

²³ Acta Magistratualia Privilegiati Oppidi É.-Újvár Primatialis Archi-Epi copalis pro Anno 1763—1764 de ervientia. 3—4.

aki az 1764. évi október 16-i tanácsülésen adta elő panaszát, mely szerint «*mult Vasarnapon este circiter kilencz óra táján Forintos Ferencz eö kglme Hazanál*» több legény összejövén, ivás közben «*Monár Szolgában béli akadván, nyomtak vertik östönösztik, az olat latván Fújas János azon Monár legénynek szerencsétlenségit, rajta lévő Veszedelmit, kívánta ötet vitatni és az Véréstül meg menteni*», ekkor azonban a verekedők a molnárlegény helyett a halásznak estek neki s «*ötet hajanfogva hurezoltak, égő gyertyát elojtván*».²⁴

A 19. században halászok ügyével nem találkozunk többé a város jegyzőkönyveiben. Az oka ennek bizonyára az, hogy a halászat megszűnt önálló foglalkozás lenni, a halászok többé nem voltak számottevő tagjai a város társadalmának.

Szőke Béla

Vestiges d'anciennes manières de pêcher à Érsekújvár. La ville d'Érsekújvár est située près d'un ancien poste favori des pêcheurs de la Petite Plaine (Kisalföld). A l'époque de Béla IV (XIIIe s.), la pêche était un métier libre, mais au XVIe siècle elle avait déjà beaucoup moins d'importance qu'auparavant. Au XVIIe siècle les fossés du château-fort étaient particulièrement riches en poissons. Comme il ressort des procès-verbaux des séances du conseil municipal qui se sont conservés depuis 1713, au XVIIIe siècle les environs de la ville abondaient en espèces variées : au début du siècle on prenait des écrevisses, on pêchait à la bordigue, on élevait des tortues, etc. La régularisation des eaux n'était point favorable au développement de la pêche ; dès 1798, les ressources en poissons ne suffisaient plus à satisfaire aux exigences du public. Au XIXe siècle la pêche cessa d'être un métier principal.

²⁴ U. a. jegyzőkönyv, 82.

A baromfi betegsége és gyógyítása Csongrádon.

A csongrádiak az «*aprójószág*»-ot (baromfi) tartják a legesendőbb állatnak, innen a szólás is : «*Gyenge, mint a kisliba*» ; «*Hullik, mint a kiscsirke*». Egy-két baromfi elhullását fel sem veszik, csak a tömeges pusztulás nyugtalanító számukra. A baromfinál a betegek egyéni kezelése nem is fontos, ha kevés a beteg, egyszerűen levágják. Nagyon kevesen eszik azonban meg a beteg, vagy betegségre gyanús baromfi húsát. A betegségek járványos fellépte esetén próbálják csak a bajt terjedésében meggátolni, vagy gyógyítani. Még ez esetben sem hisznek a betegség ragályosságában, spontán eredetre gondolnak. Sokan annak tulajdonítják a feltűnő sok elhullást, hogy az előttük lakó (tanyás vagy régi gazda) új helyére magával vitte az előtét (kemence tapasztott ajtaja), s így elvitte a ház szerencséjét is. Ezt a hiedelmet természetesen csak lakásváltoztatás esetén vallják.

Mivel a baromfi a legkevésbé értékes háziállat, a csongrádiak nem szoktak betegség esetén állatorvost hívni. Házilag kezelnek majdnem minden bajt. A házi orvos minden esetben az asszony, férfi nem avatkozik bele a gyógyításba.

A kelő kiscsirke tetvességét (pediculosis) már a kotló tojásra-ültetésekor megelőzik. A kosár aljára papírt tesznek, hamuval meghintik. Erre kerül a szalma s a szalma alját száraz por alakjában kapható «*büdösküvirág*»-gal (sulfur sublimatum) szórják meg.

A kiscsirke testi védelmét szolgálja az a preventív intézkedés is, hogy a kotló csőrét, körmét levagdadják, a szemét vagy teljesen bevarrják, vagy a szembéjakat összeszűkítik, hogy kárt ne tehessenek a gyenge állatban. A liba orrán tollat dugnak keresztül, hogy ne csíphesse meg a kiscsibákat.

A kelő kis baromfira sokszor «*rátörlik*» a tojásbéj s ez veszélyezteti a kikelő állatkát. Az ilyen «*rátört*» tojásbéjat «*fódozzák*» (foltozzák), vagyis papírdarabot, esetleg rongydarabot lisztből készült csirizzel ragasztanak a törés helyére, hogy a héj tovább ne repedjen. Ha már van kikelt csirke, az üres tojásbéjat teszik folt gyanánt a törés helyére.

A frissen kelt baromfi lába sokszor gyenge, «*szétnyarjad*» (szétesűszik,

szétterped). Ilyenkor a két lábát egymáshoz szorosabban összébbkötik cérnával, vagy vékony madzaggal.

Az apró baromfi törött lábát ritkán szokták kezelni. Gondosabb asszony vékony ronggyal becsavarja, a rongyot csirizzel bekeni, hogy tartása legyen és gyufaszálak közé teszi (sínbe) a lábát. A gyufaszálakat vékony madzaggal tekeri körül.

A frissen kelt csirke, kacsa, liba elsőízben márciusi hólevet kap inni. A márciusi havat úgy gyűjtik, hogy a hó olvadásakor edényt tesznek a «csurgásba» (eresz alá). A vizet lehetőleg befőttes üvegben teszik el, mert a hólé nem «poshad meg». Itatáskor egy «csipetnyi» tört paprikát szórnak a vízbe, hogy ettől a belek kitisztuljanak.

Mivel a keléskor segítenek az apró baromfiaknak világra jönni, néha korábban kivesszik a tojásból a kelleténél. Ekkor «toronygyos» lesz a csirke, vagyis a néphit szerint «nem tuggya főszini a toronygyát» (köldökszinórját, funiculus umbilicalis). Ez esetben a csirke hasaálján kis seb marad, az ilyen könnyebben el is pusztul. Ezért a gondos asszony a vételkor mindig megnézi a csirke, kacsa, liba hasaálját, hogy «toronygyos»-e.

Nedves tavaszokon «járása van» (tömegesen jelentkeznek) a szúnyognak és a «muslincá»-nak (muslica) s meg is ölhetik az apró baromfit. A szúnyogot általában szalma-, törek-, dohányfüsttel űzik el, a muslica ellen pedig a kisebb állatok pihéje, nagyobbánál (pl. kotló) tolla tetejét hintik meg petróleummal, hogy a szag elriassza az élősködőket.

Apró baromfiak tetvessége (pediculosis) ellen úgy védekeznek, hogy egy kevés olajat vagy «édés» (sótlan) zsírt kennek tarkójára és fejbübjára.

Ha az apró baromfik szápadadlását «mékcsipja» (megcsipi) a méh, vagy a darázs, kifeszítik a száját és a fulánkot kivesszik, hogy a torkuk be ne dagadjon.

Ha az apró baromfiak nem esznek, csak «gubbasztanak» (szomorkodnak), vagy «ecsipájják magukat» (nem esznek, csak állandóan csipognak), a csongrádiak azonnal «himlőre» gyanakszanak (pl. lehet diphtheria avium stb.). A himlőről azt tartják, hogy azon minden fiatal állatnak át kell esnie. Úgy védekeznek ellene, hogy száraz, meleg helyen tartják az apró baromfit s nagyon vigyáznak arra, hogy «harmat ne érje» őket. Ha himlő esetén a bőrön nincsenek kiütések, azt hiszik, hogy a betegség nem tudott «kiütni» s ezért a «bélre mén». Ettől nagyon félnek, mert szerintük ebbe pusztul bele az állat. Érdekes, hogy a csirkék aluszékonysággal kapcsolatos bélhurutját is «himlő»-nek tartják, pedig ez esetben sohasem jelentkezik a bőrön látható kiütés. A felnőtt baromfiak valóban himlős (diphtheriás) kiütéseit a csongrádiak is himlőnek mondják, de ettől nem félnek, ellene nem védekeznek, mivel a kiütések láthatók s ez annak a jele szerintük, hogy meg fog gyógyulni az állat.

Az apró baromfiak közül a legféltettebb, legápoltabb a pulyka. Mikor a kispulyka először eszik, fekete borsot nyeletnek vele, hogy tisztítsák, edzzék a belét. A gondosabb gazdaasszony a frissen kelt pulykának a lábát «rézelejével» (a pálinka első párlata), vagy pálinkával lemossa, mielőtt a földre letenné, mert ez erősíti. A növedékpulykát túróval, főtt tojással, csalánnal, vöröshagymával etetik, hogy edződjék. Víz helyett édes tejet itatnak vele. A darájukat megfőzik és túróval, ennek híján pedig aludttejjel habarják össze. A darába főttkrumplit is tesznek, mert mindezek elősegítik a növekedést.

Csecsemőket, kisebb állatokat, de legfőképp apró baromfit fenyeget a «szémverés» veszélye. Általában az «erős» (szűrös) szemű emberek nézése veszélyes, különösen pedig az összenőtt szemöldöküeké. Sokat mesélnek egy mánairéti emberről, akinek a szeme «ártott», vagyis akarata ellenére is megölte nézésével a fiatal állatokat. Ezt a tulajdonságát már ismerték általánosan s épp ezért gondosan elzárták előle a növedékállatokat, ahova csak ment, de ő maga is kerülte tekintetével a gyenge jószágokat. Mindenki «verhet szemmel», ha nagyon «rácsudákszik» a kis állatokra. A «szémverés» lehet szándékos vagy önkénytelen. Az illető onnan tudja meg, hogy szeme ártott-e az apró állatoknak, hogy megtekintésük után azonnal lenéz a földre. Ha a szeme könnybelábad, akkor «mégverte szemmel»

a kis állatokat. Úgy előzik meg ezt a bajt, hogy csak futólag tekintenek fiatal állatokra, nem «csudákszanak rá», nézés közben egyet-kettőt köpnek: «Phú, phú, de csunyak» szavakkal fejezik ki tetszésüket. Hogy a «szémverés» megtörtént, onnan tudják meg, ha az állat szédül, étvágytalan, nyugtalan, álmatlan, sőt «beleeshet» a dög is. Különösen csirkék váratlanul gyors, tömeges elhullásakor beszélnek «szémverés»-ről. Ez esetben a gyanúsított «szémmelverő»-t elhívják, hogy gyógyítsa meg a beteg állatokat. Ez azután lehetőleg napkelte előtt rávível egy seprőre. Kimegy a beteg állatokhoz, de nem nézhet rájuk, hanem háromszor visszakézből, esetleg balkézzel, a seprővel meghinti az állatokat. A vizeletet helyettesítheti faszenes víz is. (Faszenét apróra törnek s egy kanálnyi tesznek $\frac{1}{2}$ liter vízbe.) Sürgősség esetén szájából hinti meg a «szémmelverő» háromszor tiszta vízzel a bágyadozó apró baromfiakat. A maradék szenes vagy tiszta vizet utána megitatják a beteg baromfiakkal. Ha maga a «szémmelverő» végzi a gyógyítást, akkor nem feltétlen szükséges napkelte előtt, lehet a nap bármely órájában is gyógyítani. Ha azonban a «szémmelverő» ismeretlen vagy nem található sehol, maga a gazdaasszony végzi el a sürgős gyógyítást, az ő munkája már csak napkelte előtt lehet eredményes, tartja a néphit.

Nagy gondot okoz a baromfiak okszerű táplálása. Télen pl. ölban tartózkodó, szabadban ritkán járó baromfiak eleségére időnként homokot szórnak, hogy ezzel kitisztítsák a beleket.

Ha a hízó (kacsa, liba) nem «emiszt el», erős, megszózott csövespaprikát dugnak bele, hogy kénytelen legyen minél több vizet inni rá. A sok víz segítségével «elemiszt». Ezért a tömőkukoricájukat néha megsózzák, hogy ivásra késztesék a hízókat.

A baromfi betegségeit arról ismeri fel legkönnyebben a csongrádi, hogy az állat étvágya csökken, s szomorkodik. Ilyenkor, ha a betegség természetével nincsenek tisztában, szinte mindent végigpróbálnak, bármit «koméndának» is, hogy a beteg állatot kitisztítsák. A kékgálicporból (pulvis cupri sulfurici), zöldgálicporból (pulvis ferri sulfurici), ruhakékítőből, kékkőből (cuprum sulfuricum), oszlóból (aloë), sósavból (acidum hydrochloricum), «hipermangán»-ból (hypermanganum), «karolin» (creolinum hungaricum), töröttborsból vagy paprikából egy-egy borsószemnyit, illetve csipetnyit tesznek a baromfi ivóvizébe, hogy ezek valamelyikétől kitisztuljon, s ezáltal étvágya fokozódjék.

Baromfiak hasmenésének általános orvossága az «ötött» meszes oldat. Az oltottmészből egy csipetnyit tiszta vízben feloldanak, az oldatból annyit öntenek ivóvizükbe, hogy kissé megfihéredjék és erről itatják huzamosan a beteg állatot. Erről azt tartják, hogy a hasmenést megszünteti, mert «összehúzza a beleket».

Baromfiak egyszerű étvágytalanságának általánosan ismert orvossága az avasszalonna, szalonnafelső, paprikás-sós szalonnadarab, erős bors. Ezek valamelyikéből borsó-, mogyorónyi nagyságú darabkát nyomnak le az állat torkán. Ezekre az állat kénytelen inni s ezzel megindul a megrekedt emésztés.

Igen gyakori elősködő a baromfiakon a «poloska» (ornithodorus). Általános orvossága ennek az «édés» (sótlan) disznózsír. Vagy csak a poloskától már ellepett helyeket kenik be, vagy az egész testet. A zsírtól a poloskák «lészáradnak».

A libát és a kacsát a tolláért rendszeresen «tépik». Ilyenkor a legnagyobb óvatosság mellett is előfordul, hogy a gyenge bőr kiszakad. Ha nagyon hosszan felszakad a bőr, fehér cérnával a másik bőrhöz (sohasem a húshoz) «ötik» (varrják). Kisebb friss sebet pedig friss fahamuval hintenek be, hogy a légy «bë në köpje» (myiasis). Esetleg megmossák a sebet «farkasalma» (aristolochia) szárának vagy levelének főzetével, mert ennek sajátos buze elriasztja a legyeket. E főzet helyett szükség esetén megteszi a petróleumos vagy kreolinos víz is. Ezek használata a leggyakoribb. Ugyanezt a célt szolgálja a szenes vízzel való lemosás. Minden óvakodás ellenére gyakran megesik, hogy a baromfi valamely sebes testrészét «béköpi a légy» (myiasis), a sebben megterem a «nyű» (a húslégy embriója). A «nyíves» (légyálcás) sebet úgy kezelik, hogy a sebből a kukacokat kis fadarabkával vagy régebben, míg lehetett kapni, kénes gyufafejjel kipiszkálták. A seb

kitisztítása után tollat vagy rongyba becsavart fadarabkát petróleumba mártanak s ezzel törlik ki a sebet elég gorombán még a bőr alatt is. A szenes víz is megfelelő a kitörléshez. A sebet ezután friss hamuval teletömik, hogy ne «levedzzen» és hogy újra «bő né köpje» a légy. Van, különösen tanyán, aki kocsikenőcsöt ken a sebre kis fadarabka segítségével.

A torkon belül levő kiütéseket «gombá»-nak (diphtheria) hívják s úgy kezelik, hogy egy pálcikára rongyot csavarnak, bemártják kékköves vízbe s ezzel elég durván tisztára törlik a baromfi torkát. Az oldatot úgy nyerik, hogy kb. mogyorónagyságú darabot tesznek a kékkőből (cuprum sulfuricum) egy boxosdoboznyi vízbe, s ha az oldat kékül, akkor már «jó».

Nagyon tartanak a csongrádiak a «baromfivész»-től (kb. megfelel a cholérának, de lehet pestis, diphtheria, spirochetosis is). Mikor a tyúk «krákog», «rikácsol», ilyenkor nyálkás a torka. Általánosan elterjedt orvossága, hogy petróleumos tollal kenetik a torkát, míg csak ki nem tisztul. Szokták pálcikára csavart kékkőporos ronggyal is kitörölni. Esetleg timsót (alumen) egészen apróra összetörnek, beszórják az állat torkába, hogy ettől a nyálkát «kitrüsszög»-je. Ezeket mindaddig ismétlik, míg a betegség tart. Ugyancsak ezeket alkalmazzák, ha egyszerű megfázástól «taknyos» lesz a baromfi és állandóan «trüsszög».

Ha a baromfi begyében valami «mekszorul», pl. nagy élőbogár stb., a begyet a gazdaasszony felvágja, kitisztítja és fehér cérnával ismét összevarrja. Az operáció majdnem mindig sikeres.

Nagyon ritkán kezelik a baromfiak törött lábát. Súlyosabb esetben levágják az állatot, enyhébben pedig vékony ronggyal becsavarják, két pálcia közé teszik s madzaggal körültekerik. Ezt a sánta gyógyulásig le sem veszik róla.

Ismerik, de nem tudják kezelni a «rapcsos» lábú (akariasis, lábrühösség) tyúkokat. Azt tartják, hogy ez nem betegség, hanem a hidegtől van.

A hízó libának külön szoktak nagyszemű kukoricát morzsolni, mert könnyen «gégájára» megy a szem. Ennek ellenére előfordul, különösen ügyetlenebb tömők-nél, hogy a «vízivő gégájába» (trachea, légeső) kukoricaszem kerül s ettől az állat könnyen megfulladhat. Ilyenkor a két orra likán át tollat dugnak, hogy a liba száján lélegezzék és ezáltal a bennszorult szemet «kitrüsszentse». Ha így sem jönne ki a szem, fejjel lefelé lógatják, ujjal megkeresik a szemet, kinyomkodják a torkán át. Ekkor tollat dugnak át az orrán, hogy kitrüsszentse. Ha végkép semmi nem segít, elvágják a liba nyakát.

A kacsá, liba tépésekor sokszor gondatlanságból kiszedik a szárnyakat tartó hónalj-tollakat is, az ú. n. nagytollakat. Ez esetben az új toll kinövéséig nem bírja a szárnyát tartani a liba, kacsá, hanem «dipántos» lesz, vagyis lógatja. Ilyenkor, különösen ha mindkét szárnyát lógatja, a szárnyak hegyét a hátán át összekötik, hogy ne legyen olyan csunya és hogy ne akadályozza a lógó szárny az állatot a mozgásban. Ez a baleset ügyetlen tépőknél fordul csak elő, mert egyébként nagyon vigyáznak, hogy elkerüljék.

A baromfi legfőbb haszna a tojás, ezért érthető, hogy számtalan mágikus és praktikus szokás fűződik a tojáshozam gyarapításához. Tavasszal pl. addig nem adnak el tojást, míg tyúkot nem ültetnek, mert elvinnék a tojás «hasznát».

Luca-napján (dec. 13-án) tojást nem adnak ki a házból, mert ezzel kiadnák a tojáshasznát is. Ugyancsak e napon hajnalban, napkelte előtt, még az ülőn megpiszkálják piszkafával a tyúkokat, hogy egész évben jól tojjanak. Közben ezt mondják: «Az ény tyúkom tojjon, másé mők kotojjon». E napon nem szabad varrni, mert bevarrják a tyúkokat. Etetéskor «abricsba» szórják az eleseget, hogy a tyúkok a jövő esztendőben «ő né tojjanak».

Az év minden szakában általánosan elterjedt, hogy a tojáshozam gyarapítására meszet kaparnak a falról a tyúkoknak, s eleségükre szórják. Tojáshéjat is szoktak apróra törni, vagy faszenet s ezt etetik a tyúkokkal. A faszenet nem törik olyan apróra, hogy poros legyen, hanem a tyúkoknak megfelelő nagyságúra.

A téli tojás sokkal értékesebb, mint a nyári, ezért a gazdaasszonyok nyár végén, ősz elején, amikor a tyúkok vedleni kezdenek, megtépik a tyúkokat, hogy

siettesék a vedlést. Így a tyúkok hamarabb kezdik el a tojáást. Ez a «tépés» azonban nem általános.

Ha a baromfi nem tudja megtojni a tojáást, egy létra fokán keresztül körbe-körbe kell bujtatni, tartja a csongrádi szokás. Szokták a két láb között is 8-as alakban egyik kézről a másikba adogatva forgatni. Ezek a mozgatások elősegítik a tojáást.

Ha a tojástartóhoz vivő lyuk rendellenesen be van növe (torsio allantoidis), megoperálják. Zsíros ujjal benyúlnak, megkeresik a tojáást s annyira előre tolják, hogy kifeszítse a bőrt. A feszes bőrt éles késsel keresztben átvágják, zsírral megkenik s a tojáást kinyomják a kibővített nyíláson. Ettől kezdve tud tojni a tyúk. Ez a fogyatékoság fiatal jércék betegsége, de legtöbb gazdaasszony maga segít rajta.

Amilyen kapós márciusban—áprilisban a korai kotló, épp olyan terhes május végén, júniusban, ha egy tyúk «ekotlik», mert ekkor tojásra volna inkább szükség. Ezt azonban gyógyítani tudják. A kotlóstyúkokat hideg vízbe mártják, esetleg csak a hasát mossák meg, ezután hűvös, sötét helyre teszik, legtöbbször kihűlt banyakemencébe, és koplaltatják. A sötét, hűvös hely néhány nap alatt ellefejteti a kotlást s ismét tojni kezd. Ha makacs az eset, a megmártogatott kotlókat új helyre viszik (tanyáról városra, vagy városról tanyára), mert az új helyen «nem tanázza a fészket» és jobban «hagyja a kotlást». Van, aki összeköti a lábát is, hogy ne tudjon fészket kaparni s két-három napig éheztetni. Utána elengedi.

Ha sok fölösleges kakas van, «kiherülik» (castratio) őket. A műveletet «kappanyolás»-nak hívják. A kappant azért szeretik, mert a kakasnál kevesebb takarmányt fogyaszt, gyorsabban és nagyobbra fejlődik, a bőre finomabb, a húsa kövérebb, ízletesebb. Ezenkívül, ha a kappant pálinkás kenyérrel «bérugatják» s csirkét tesznek alá, nagyon gondos «csirkevezető»-nek bizonyul. Tovább őrzi a csirkéket, mint a tyúk, többet is tud maga alá venni. Míg a kappan őrzi a csirkéket, ezalatt a csirkéstyúk ismét megkezdheti a tojáást, tehát a haszon kettős. Sok gazdaasszony maga «kappanyol», de legtöbb nem ért hozzá és ú. n. «kappanyoló asszonyokat» hív, akik 1—2 pár csirkéért elvégzik a munkát. A gyengébbnek bizonyuló kakasokat herélik. Az ú. n. «bábakakas»-okat (gyenge him ivarjellegű) azonban nem szívesen, mert műtét közben nehezen találják meg a nagyon apró heréket. Az a közhiedelem, hogy minél nagyobb a kakas taraja, annál nagyobb a heréje is s annál könnyebben meg is találják műtét közben. A «kappanyolási» alkalomra több kakast összegyűjtenek. Akkor a legmegfelelőbb a herélés a csongrádiak szerint, amikor a kis kakasok kukorékolni kezdenek, szépen megnő a tarajuk. Általában 3—4 hónapos korukban vetik őket műtét alá, mert ekkor még teljesen nem fejlődhetek ki. Később az elvérzés miatt veszélyesebb lenne a műtét, bár ez sem nagy eset, mert akkor levágják, tréfásan «a nyakán herülik». A kakasokat a műtét előtt kb. egy napig koplaltatják és sötét helyen tartják. A kappanyoló asszony éles bicskával végzi a műtétet. A kakast hasával fölfelé fordítja, a térde közé szorítja, de arra vigyáz, hogy a feje elül szabadon maradhasson. Megtépi a hasán a tollat, éles bicskával vagy késsel fölvágja a hasfalat. Két helyen szokták felválni, vagy oldalt a bordáknál (ez nehezebb), vagy pedig a penis nyílásánál alul. A vágott nyíláson előretüremkedő hashártyát vagy tüvel vagy mutatóujjával és nagyujjával (sohasem hüvelykkel) átböki. Egy vagy két ujjával benyúl a hasüregbe a belek közé, körömmel lecsípi a heréket s enyhe húzással kiemeli. A heréket tányérra rakja. A felnyitott hasfalat erős fehér-cérnával összevarrja. Megfordítja a megszedült állatot, levágja a taréj elejét, hátulját, úgyhogy csak egy «cakja» (csipkéje) maradjon. A taréjból levágott darabokat is tányérra teszi. A vérző sebre vagy ő, vagy a gazdaasszony friss fahamut nyom. A friss «kappanyok» (herélt kakasok) továbbra is sötét helyen maradnak. Friss szalmát hintonak alájuk, hogy a hasfalon levő seb be ne piszkolódjék. Csak egy nap elteltével kapnak enni-inni. Mikor a bágyadtságuk elmúlik, kiengedik a többiek közé. A levágott tarajokból, kiszedett herékből paprikást főznek, esetleg ölnék is hozzá csirkét. Mindig fiú, vagy felnőtt férfi eszi meg a paprikást, asszony nem nyúl soha ehhez az ételhez.

A baromfidögökkel sokfélelekép bánnak el. Általában a dög fertőző természetével valamelyest tisztában vannak. A haragosok pl. dögbogarakat dobznak ellenségük állatai elé, hogy azok is elpusztuljanak. Nem egyszer előfordul, ha a gazda nem akar oltatni, az első dögöt összedarabolja és megeteti a többi sertéssel, baromfival.

A záptojást, tojásba fulladt csirkét, vagy amelyiknek a «toronygya» kijött, árnyékszékbe dobják. Az apróbb baromfidögöt vagy a háztetőre vetik, vagy áthajítják a szomszédba, hogy így tőlük eltávozzék a betegség. A seregélynél nagyobb dögöket a fára kötözik, vagy az útkereszteződésre hánnyák, hogy a dögvész az úton távozzék el tőlük. A dögöt ki szokták hajigálni utakra is, hogy a kocsik széttapossák. Városszélre, árkokba teszik, hogy a kutyák elhordják. Ha nem találják veszélyesnek, saját kutyájuknak is odavetik. Szívesen adják oda cigányoknak is a dögöt, mert azt tartják, hogy a cigányoknak nem árt meg semmi. Legszívesebben mégis vizesárkokba, «kanálisokba» (csatorna), erekbe, sömlyékekbe, az élő vagy a holt Tiszába dobják. Legtöbbször persze az élő Tiszába hajtják, sok esetben akkor is, amikor közelebb volna a dögtér, vagy éppen azon kell áthaladni. Ennek a szokásnak az az oka, hogy a néphit szerint a víz a dögöt megemésztí s magától tisztul meg, bár gondolnak a halak eltakarító munkájára is. Akik elássák a dögöt, gyümölcsfa alá teszik, hogy legalább a nagyobb gyümölcs-termésben megtérüljön a kár. Még többen ássák el a trágyába, hogy ezzel is szaporodjék. A leggondosabbak elégetik, ha sok a dög, különösen a hízófélben levő kacsákat, libákat. Ilyenkor nagymosást, szappanfőzést rendeznek, hogy a tűz ne hiába égjen olyan sokáig. A dög ugyanis önmagában lassan égne el, viszont fával vegyesen jól elhamvad. A nagyon takarékosak szappant főznek a zsírosabb baromfiakból. Ha számítani lehet több elhullásra, a kacsá-, libadögöket megsütik, s mikor a «vész» megáll, egyszerre főzik ki az elpusztult állományt szappannak. Nyersen csak akkor teszik lúgra, tehát vágnak bele a szappanfőzésbe, ha nem kell félni a rothadástól, pl. télen.

Katona Imre

Les maladies de la volaille et leur traitement à Csongrád. Etant donné que les oiseaux de basse-cour sont des animaux domestiques relativement peu précieux, le traitement de leurs maladies ne soulève des problèmes particuliers qu'en cas d'épidémie. D'une manière générale, ce traitement est un devoir essentiellement féminin. Dès que les poussins sortent des œufs, on prend des mesures préventives : on protège les poussins contre l'asphyxie, les vers, la rivalité des poulets plus grands, etc. Le traitement peut revêtir deux aspects. D'un côté, on combat le mal en faisant manger à la volaille certains mets ou des médicaments aptes à guérir les animaux malades et à hâter leur développement ; de l'autre côté, on recourt à des interventions techniques : à l'aide d'un instrument simple (petit bâton, couteau) on écarte les agents pathogènes ou l'on frotte la partie malade du corps d'un peu de graisse ou d'un liquide. L'auteur énumère très soigneusement divers traitements dont la plupart est fondée sur des expériences quotidiennes ; il fait preuve d'une connaissance rationnelle des maladies animales.

A késett kegyelem mondái.

Régebbi évszázadaink igazságszolgáltatásának különös gyakorlata egészen a 19. század második feléig, hogy a halálra ítéltnek a megkegyelmezés tényét csak a vesztőhelyen, közvetlen a halál árnyékában hirdették ki. Lélektanilag ez az eljárás annyit jelent, hogy az elítéltnek a halálközelség élményeit végig kell szenvednie még abban az esetben is, ha a kegyelem legfelsőbb fóruma a halálbüntetés elengedése okot talál. Az eljárás súlyát csak kevéssé enyhítheti az a körülmény, hogy az elítélt így a reménység kapuját is nyitva láthatja, úgyszólván az utolsó pillanatig. A probléma lényegének szemléltetésére csak két kikapott példára hivatkozunk. Kazinczy írja, hogy Martinovicsnak kivégzése alkalmával «beköték szemeit s a hóhérlégény tartotta a kendő végét. A kopasz koponyáról lesiklott a kendő s Martinovics az öröm mosolyával pillanta körül. Grátziát reményle. De szemeit ismét beköték s feje repült». (Fogságom naplója. 1795 május 20-i feljegyzés.) Az aradi vértanúk végnapjait ismertető riportszerű beszámoló szerint a

kivégzés formaságaihoz tartozik, hogy a várporkoláb «a vezénylő őrnagy elébe lép, katonai módon üdvözlí s fűnhangon (németül) háromszor egymás után az elítélt számára kegyelmet kér». Mindháromszor: «Istennél a kegyelem» — volt a horvát őrnagy válasza. (Tishti Lajos előadása az «Aradi vértanúk albuma» c. kiadványban. Szerkesztette Varga Ottó. Bp. 1892. 140. l.)

Az eljárást mégis nagymértékben indokolja az üzenetközvetítésnek az a régi formája, amely a posta, e kollektív hírnök mai technikai lehetőségeinek korszakát megelőzi. A hírnök, a követ, nemzetközi nevén a «courrier» alakja, aki «váltott lovakkal» «dóhalálában» vágat az üzenettel, lassan elmosódik népünk emlékezetében, csak nyelvünk szóláskincsének néhány eleme őrizi emlékét. Bizonyos azonban, hogy éppen a hírszolgáltatásnak ez az ősi módja kényszeríti ki kezdetlegességével, hogy a kegyelem érvényesítésének lehetőségét az utolsó pillanatig is nyitva tartásák. Így, amit első benyomásunk szerint a nyersebb idők szokásaiban ember telenségnek ítélnénk, éppen a kor kezdetlegesebb technikai kultúrájában találja meg magyarázatát.

Ebben a művelődéstörténeti háttérben szemlélve az eljárást, önként értetődik, hogy e régebbi korokra visszatekintve az idejekorán érkező kegyelem mellett a megkéső kegyelem eseteivel is számolnunk kell. A problémakör szélesebb alapú vizsgálata a történettudomány feladata. Szembetűnő, hogy például a bécsi postamúzeum tizenöt teremnyi anyagának okmányai sorában a kegyelemlevél megkéséséről tanuskodó dokumentumra nem akadunk (v. ö. Führer durch das K. K. Post-Museum in Wien. Wien, 1894). Annyi viszont mindenesetre kétségtelen, hogy a magyar folklóre-anyagban a késett kegyelem mondái határozottan körvonalazódó problémakört képviselnek. E mondaszerű rebesgetések közös jellemzője, hogy olyan történelmi okmányok, amelyek az esetek bármelyikét minden kétséget kizáróan hitelesítenék, egyetlen esetben sem állnak rendelkezésünkre; viszont mindenkor könnyen felfejthető azoknak a néplélektani indítékoknak szövevénye, amelyek a népi képzeletet e történelem kifejesztésében ösztönözhettek. Így, amit a késett kegyelemről szóló híresztelések nyújtanak, a jelek szerint nem a történelem hiteles emlékei, hanem mondák.

Hogy a késett kegyelem történetei jellegzetesen mondai anyagul kínálkoznak, talán nem kell bővebben fejtegetnünk. A tárgy történelmi kötöttsége, a reális életben gyökerező háttér ezt a műfajt jelöli ki a hasonló hagyományok formai keretében. Mesében a késett kegyelem motívuma — a mese-szemlélet alaptérképéből következően — teljességgel idegenszerű volna. A kegyelem megkésése a mese korlátlan lehetőségeinek birodalmában nem jelenthet problémát: a kivégzett hős feléledésének sincs semmi akadálya és a hős halála nem jelenti a történet befejeződését. Így érthető, hogy a mesében a vesztőhelyre került hős vagy meghal, vagy a végső veszedelem percében kegyelemben részesül. Így menekül meg például «Mária keresztlánya» a máglyahaláltól a mesetípus egyes változataiban (Merényi László, Sajóvölgyi eredeti népmesék II. köt. Pest, 1862. 135. l., v. ö. a 720. mesetípust «Our Lady's Child» címszóval Aarne-Thompsonnál, «Das Marienkind» címszóval Honti Jánosnál.). Közbevetett megoldás, amilyen a kegyelem megkésése volna, a mese szempontjából értelmetlen és így elvileg lehetetlen is. Efféle megoldást alkalmazó mesét sem magyar, sem külföldi típuskatalógusaink nem tartanak számon. A késett kegyelem történeteinek elhatárolódása így a mese műformájától egészen világos. A népköltészet körében a mondai megoldás mellett legfőljebb még a tárgy balladai változataival kellene számolnunk, illet azonban a magyar folklóre-anyagban eddig szintén nem tartunk nyilván.

Az idevágó történeteknek négy élesen elkülönülő változatát lehet megkülönböztetnünk.

1. Bánffy Dénes mondája. A késett kegyelem esetei sorában a legáltalánosabban ismert Bánffy Dénes dolga, akit a gyenge akaratu Apafi Mihály fejedelem idején Erdély nagyurait Betlen várába zártak és halálra ítélték. Az idevágó eseménysorozatnak 1674 december közepén történt tragikus befejezéséről Cserei Mihály históriája számol be legrészletesebben (kiadta Kazinczy Gábor, Pest, 1852. 84. hasáb): «A fejedelemmel subscribáltatván a sententiát, Csáki Lászlót

expediálák Bethlenben, hogy Bánffinak fejét elütsse. Ki is felette postán minde-nütt éjjel nappal ügetést nyargalvást sietvén, és nemesemberek, papok lovait is postára elvevén, Bethlenbe érkezik későn ézaka. S bebocsáttatván a várban, a kapukat felvonatá, s erős strázsát rendelvén, megparancsolá, senkit híre nélkül be ne bocsássanak, és mindjárt Pataki Istvánt a kolosvári reformatus professort, ki Bánffi Dénes mellett vala, beküldé, hogy a rab urat felköltse s imádkoztassa, mert mindjárt meg kell halni; és mivel hóhér nem vala, egy hitván vak cigányt hivata elé, s azt megrészegítvén s megajándékozván, rávevé, hogy elüsse a fejét az urnak... A cigány, kinek azelőtt aféle actiója nem volt, elijedvén oly nagy úri embertől, reszketvén a keze, nem tudá elütni a fejét, hanem mikor két háromszori vágás után a földre ledőlt volna is a szegény úr, ott is marcangolta. Mondják azt is, hogy Csáki László kiköszörültette volna a kardnak élet, hogy kinosabban haljon meg az úr, de a nem bizonyos.

A fejedelemasszony megértvén, hogy a fejedelem subscribálta volna a sententiát és már Csáki László készülne, hogy elvinné, nem gondolván semmit urának haragával, bemegy a fejedelem házában, s térdre esvén, nagy búsultában azt mondja: Átkozott ember, ne ontsd ki az ártatlan vért! A fejedelem, mivel levis ember volt és hirtelen megharagudott s akkor megölte volna az embert haragában, de mindjárt elmúlt haraga s szépen szólott, látván a fejedelemasszonynak dolgát, megszánja s mondja neki: ahol gratiát adok, az egyeczer bátyádnak, küldd el hamar utána. A fejedelemasszony csakhamar megirátván a gratiát, egy étekgőgőnek nagy ajándékokat ígervén, és a fejedelem lovászpáripái közül négyet adván oda útjának continuálására, elküldé Bethlenben. A ki is úgy ment, hogy két ló megdőglött az erős utazásban. El is érkezett vala, hogy éppen akkor vitték volt ki az urat a fővételre, de mivel ézaka levén, a kapun nem mehetett, a míg Csáki Lászlóhoz felmentek s megmondotta mi dolog, addig megholt vala a szegény Bánffi Dénes. Küldött vala egy vég bársonyt is a fejedelemasszony, ha azalatt megölnék, abban takarnák a testét, abban is takarák és ugyanott a bethleni templomban alacson módon eltemeték s sok esztendeig a temetésénél való föld színén buzgott fel a vére.»

Cserei előadásának idézett részleteivel teljesen párhuzamos Bethlen Miklós önéletírásának közlése is (kiadta Szalay László I. k. Pest, 1858. 417. l.). A főurak Bethlen szerint az ítélet után «a fejedelemhez felmenvén disponálták, hogy az nap menjen el Csáki László, másként is Bánffinak esküdt, és tőle (halálosan) megbántott ellensége Bethlenbe, és vétesse fejét; mely végbe is ment. Megvallom Isten és ember előtt, hogy... én ezt értvén, jóváhagytam, és izennel Csákit siettettem Kálnoki Bálint által, melyet sokszor megbántam, és az Istentől mai napig is bocsánatját kérem.» Bethlen itt előadja a maga mentségét, amely szerint Bánffy elítél-tetésével a közjót kereste: «sollicitudine Apafi ne sit Báthori»; ezzel magyarázza Csáky siettetését: «Mert ha Csáki nem sietett volna, halála után három órával érkezett Bethlenbe a fejedelemnek az urak híre nélkül neki adott gratiája.» A követ-kezőkben Bethlen Miklós anyagi érdektelenségét hangsúlyozza s inti fiát, hogy okuljon az ő példáján s ne kösse le magát «de secreto rei incognitae» esküvel: «mert olyant mondhatnak néked, hogy kimondása testedet, titkolása lelkedet veszti el.» A kortársak között hasonlóan számol be a történetekről a francia Révérend abbé is, a régebben tévesen Bethlen Miklósnak tulajdonított s nevével is jelölt «Mémoires historiques du Conte Bethlen Niklos» c. kéziratban. (Közli a Histoire des révo-lutions de Hongrie. Amsterdam, 1736, chez Jean Swart sur le Kneuterdik c. ano-nym kiadvány.)

A körvonalazott történettel kapcsolatban néprajzi szempontból figyelmet érdemel a «Szolnok-Doboka vármegye monographiája» című műnek (Tagányi Károly, Réthy László és saját adatgyűjtése alapján írta Kádár József. II. k. Deés, 1900. 177. l.) az a Betlen község történetével kapcsolatban közölt megfigyelése, hogy Bánffy Dénes «Apaffy fejedelemmének tulajdonított kegyelemlevelét s futárok és posztó küldését okmányok nem igazolják, a nép képzelete színezte ki legendaszerűleg Cserei Mihály műve után, mint a balladákban szokás. Az egész erre vonatkozó eseményt a népköltő színezte ki.» Mind Cserei, mind Bethlen

Miklós előadása valóban hirt ad arról az országos megdöbbenésről, amelyet a kivégzés kivált. A hangulatváltozás, amely Bánffyval szemben a kivégzés után Bethlen Miklósban végbemegy, kortársainál is tünetszerű. Mint Cserei írja, «a mennyi gonosz akarója s irigye vala életében, annyi szánója s keserülője lőn holta után, s az egész ország nagy kárával tapasztalá meg annak az embernek veszedelmét.» Ez a megrázkódtatás a mondaszerű vélekedések felburjánzásának valóban kedvező talaja lehetett.

Cserei elbeszélése kétségtelenné teszi az eseményeknek efféle mondai jellegű toldalék-részletekkel való kiegészítését. Így maga is bizonytalan híresztelésnek jelzi, hogy Csáky a kard élet kiköszörültette volna, hogy Bánffy kinosabban haljon meg. Szükségszerűen a népi rebesgetésekben gyökerezik az a megjegyzése is, hogy «sok esztendeig a temetésénél való föld színén buzgott fel a vére.» Ugyancsak a népi gondolkodás igazságtévő hajlama keres okozati összefüggéseket Bánffy meggyilkolása és az ellene esküvők későbbi sorsa között: «valakik az ő halálában részesek valának, egymásután mind szerencsétlenül járanak.» Ezek a nyomok kétségtelenné teszik, hogy Erdélyben a XVII. század végén mondaszerű kiegészülésekkel bővült alakjában él Bánffy Dénes kivégzésének története s e történet tragikus jellegét fokozza a késett kegyelem mozzanata, akár történelmi hiteli ténynek, akár mondai eredetű toldaléknak fogjuk fel. Kétségtelen, hogy Teleki Mihály bizalmasa, Kollátovit György, akinek a napokon keresztül lezárt betleni várba a temetésre egyedül sikerült bejutnia s aki ott közvetlenül Bánffynétől szerzi értesüléseit, a fejedelem állítólagos kegyelemleveléről nem tud. (Teleki Mihály levelezése. Szerkeszti Gergely Sámuel. VI. k. Bp. 1912. 659. és köv. l.)

A jelek szerint Bánffy Dénes késett gráciájának esete még egy második virágkört is megért, éppen történelmünk egyik legsötétebb szakában, az elvesztett szabadságharcot követő időkben. A mondát őrző források ekkor találnak utat a közönséghez: Csereit Kazinczy Gábor 1852-ben, Bethlent Szalay László 1858-ban adja ki. Erre a korra esik a Bánffyról szóló első szélesebb medrű történelmi tanulmánynak, Szilágyi Sándor, Bánffy Dénes kora és megöletése (Új Magyar Múzeum 1859. 137. és köv. l.) c. dolgozatának keletkezése. E tudós igényű munkálatoknál a munka népszerűsítése szempontjából jelentősebb azonban az a tény, hogy a történetet a kor jeles írói is felkapják egyes nagy sikerű alkotásaikban. Bánffy sorsának legismertebb feldolgozásával, «Erdély aranykora» című regényével Jókai Mór nyitja meg a sort (1851-ben a Pesti Hírlap tárca-rovatában folytatásokban, 1852-ben önálló kötetben). 1854-ben Szász Károly «Bánfi Dénes csókja» című balladájával, e sokat szavalt verssel díjat nyert a Divatcsarnok irodalmi pályázatán. Szigligeti 1856-ban akadémiai nagydíjjal jutalmazott drámájában, a «Béldi Pál-ban tér ki Bánffy történetére (első előadása 1857-ben volt, könyvalakban 1863-ban jelent meg). Ezek az irodalmi ösztönzések is szerepet kapnak a monda felelevenítésében és továbbalakulásában, amelyre alább még visszatérünk. (Irodalmi feldolgozásairól v. ö. Gálos Rezső tanulmányait: Erdélyi Múzeum, 1912.; Uránia 1912. It. K. 1919—1920.)

2. Szücs Istók. Kecskeméten, Nagykörösön, Cegléden maig is emlékezetes a félelmes hírű kuruc katonának, Szücs Istóknak sorsa, akit II. Rákóczi Ferenc 1704. áprilisában tett pestmegyei szemleútja után ezeres kapitány minőségében állított a három város élére s aki utóbb szomorú körülmények között mégis a vesztőhelyen végzi, minthogy a fejedelem gráciája megkésve érkezik. A szenvedélyes magyar katona rettegett neve messze vidékek császári seregeinek vette el kedvét a Kecskemét vidéki portyázásoktól. Néprajzi szempontból is jelentékeny dokumentumok őrzik legfőbb haditettének emlékét: ő volt az, aki 1707. április 3-án a döntő percben érkező segédcsapataival a város végső veszedelmét elhárította. Ez alkalommal a bácskai szerbek, szövetségben a császári hadakkal, rontanak Kecskemétre, szörnyű vérengzést visznek végbe, kirabolják és felgyújtják a várost. Szücs Istók ekkor írja be hírét-nevét népünk emlékezetébe. A nap eseményeinek egykorú rögzítései, Székudvari János kéziratos verseskrónikája, a «Sűrű sirhal-mokkal rakott Jaj-Halom» 1707-ben, majd kevéssel utóbb Balla Gergely «Nagy-körösi krónikája» épűgy dícséri Szücs István vitézségét, mint később a város-

történeti monográfiák. (V. ö. Hornyik János, Kecskemét város története oklevél-tárral. IV. k. Kecskemét, 1866. passim; ifj. Reiszig Ede, Kecskemét története 1867-ig és Hübner Emil: Czegléd története a Borovszky Samu szerkesztette Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye c. kiadványban, II. k. Bp., é. n. 335. és 362. l.) Csak néhány kikapott sort idézünk itt Szokolay Hártó János asztalosmesternek 1815-ben készült «Szabados Kecskemét városának történetirati ismertetése» (kiadta Tomori Szabó Sándor, Kecskemét, 1846.) című népies versezetéből annak szemléltetésére, milyen elevenül élt Szücs Istók dolga a száz év előtti Kecskemét emlékezetében:

Azomban hogy a' Rácز városunkból kiment,
Szivos András 's vitéz Szücs Istók nem pihent;
Már midőn kifelé ment a' ráczság' népe,
A' piacon tizenkettő előlépe,
Hogy az ott toborzó bátor Szücs Istvánnak
Fejére keserves vég búcsút vágnának;
Azomban Szücs Istók mind letagolhatta,
Sőt a' rácз sereget Szegedig zaklatta.
A' nyakvágó pusztán nyomokba bevágott
'S ott közülök néhány százat le is vágott.
Sok rabolt jószágot tőlük viszsanyere
Ez a boszuló harcз' vakmerő embere.

Szokolay Hártó János e verseskrónikája, Szücs Istók történetének e leg-összefüggőbb előadása szempontunkból azért érdemel figyelmet, mert egyedül terjeszkedik ki a nagybátorságú kurucvezér halála körülményeire s ezek során a késett kegyelem mozzanatára is.

Ily föltűnő vitéz hős lelkűség mellett
Szücs Istóknak itthon szomorú vége lett;
Mert e' harczi később zablátlanná leve
Tiltott tette gyujtá kilángoló heve;
'S midőn már a' hőhér kezében elvérzett,
A' késett kegyelem csak akkor érkezett.
(119—120. l.)

E szűkszavú közlés történeti hitelének vagy esetleges mondai eredetének közelebbi vizsgálatára nincsen terünk. A közlés későisége és Szokolay Hártó előadásának szorosan népi és helyi jellege valószínűsíti azt a feltevésünket, hogy a tiltott tett miatt halálra ítelt, bár alapszámban rokonszenves helyi hős történetét a Kecskemét-vidéki nép képzelete utólag egészítette ki a késett kegyelem mondai toldalékával.

Csak futólag említjük ismét azt a körülményt, hogy a Szücs Istók vitézi életéről emlékező helyi forrásanyag közzététele — hasonlóan a Bánffy-mondáéhoz — ismét a szabadságharc körüli évtizedekben történik meg. Szokolay Hártó János históriás éneke 1846-ban jelenik meg, Balla Gergely krónikáját 1856-ban adja ki Szabó Károly és Szilágyi Sándor, míg Hornyik várostörténeti közléseinek Szücs Istókot emlegető negyedik kötete s benne a Székudvari-féle «Jaj-Halom» pedig 1866-ban lát napvilágot. Az idevágó közlések összesűrűsödése a történelmi évtizedekben a késett kegyelem mondáinak további sorsa szempontjából válik jelentőségtejjessé. (Szücs Istók sorsának szépirodalmi feldolgozását egyébként a késett kegyelem mozzanatának hangsúlyozásával Sik Sándor «Regényes korrajza» nyújtotta, v. ö. Zászlónk, 1908.)

3. A győri toronyóra mondája. A késett kegyelem mondájának harmadik változata a győri városi polgárság ajkán él s ahhoz a helyi érdekességhez kapcsolódik, hogy a győri székesegyház 1945 nagyhét szerdáján, a második világháború eseményei során elpusztult toronyórája kétszeres ütéssel jelezte az időt. Legnépszerűbb feldolgozása a következőkben körvonalazza a monda eseményeit. (V. ö. Zoltán Vilmos, A toronyóra. Érdekes Ujság, 1921 augusztus 18. és: Győri Kalendárium az 1912. évről. Győr, 1942. 34. l.; állítólag megjelent a Budapesti Hirlapban is 1904 táján, e helyütt azonban nem találtam.)

1703 Úrnapjának éjjelén a városi darabontok rajtakapják Paidli Mátyást, a vármegye szolgabíráját, amint a Szent Jakab-utca egyik ablakából az utcára leereszkedik. Így kerül a törvény elé, ahol történetesen éppen az édesapja, Paidli Orbán főbíró szaván fordul meg sorsa. Paidli Mátyás szerelmesének, a csizmadia céhmester leányának, Ugróczy Borbálának jónevét védelmezve azt vallja, hogy lopni járt a házban. Paidli Orbán meg akarja táncoltatni a fiát, pálcát tör fölötte és fejvesztésre ítéli. De azonnal siet is váltott lovakkal Bécsbe, megszerzi a kegyelemlevelet s még idejekorán haza is tér Győrbe. A kivégzés napján, kedden, Úrnap után tizenkét nappal jókor reggel fölkel, de nem siet: «közvetlenül az exekúció előtt akar jönni, hogy a hatás és a rossz fiú rémülete annál nagyobb legyen». Ámde virágjaival foglalatoskodva elvételi az óra ütését s mire a piactérre ér, «Paidli Mátyás szép, dacos feje lehullott a porba» a vörös posztóval bevont vérpadon. Paidli Orbán száz aranyat küld a káptalannak, hogy olyan órát készíttessen a főtemplom tornyára, amelyik kétszer üt. Azután a franciskánusok rendjébe lép.

Személyes tapasztalatom szerint a toronyóra mondája Győrről a legutóbbi időkben általánosan ismeretes. Mégis az elkésett kegyelem esetei sorában ez a legproblematisabb monдавáltozat. Egykori forrásait nem ismerjük, város-történeti közlések sem adnak róla hirt, kizárólag szépirodalmi feldolgozások rögzítették s azok is kivétel nélkül újabb keletűek. Régisége mellett ezidőszent legfőbb tekintélyi érveket tudunk felsorakoztatni. Figyelemreméltó elsősorban az a körülmény, hogy első feldolgozását az erős művelődéstörténeti érdeklődésű Zoltán Vilmos nyújtotta, aki 1894–1908 között Győr megye levéltárnoka és közleményeiben a régi győrmegyei népelet számos jellegzetességéről adott hirt Takáts Sándoréra emlékeztető előadásban. (V. ö. Szinnyi J. XIV. k. 1891 és köv. hasáb.) Vajjon a toronyóra mondáját levéltári anyagból vagy szájhagyományból meríti-e, vagy maga alakítja ki ügyes leleménnyel, — nehéz volna eldönteni. A régi Győr irodalmi életének ismerői a monda régiségét sejtetik. Lám Frigyes «Történelmi mondának» nevezi. (Győr a magyar regény- és novellairodalomban. Győri Szemle Könyvtára, 22. sz. Győr, 1942. 19. l.) Jenei Ferenc (A győri Városi Múzeum szíves közlése szerint) úgy tudja, «a monda először a 18. században bukkan fel». Mivel azonban a monda népszerűsítéséhez Zoltán Vilmos kisregénye mellett egyéb új kiadványok is hozzájárulhattak (Regőczy Exner Győző, A toronyóra c. verses elbeszélése, Erős Gyula, Kettőt ütött az óra c. füzetes regénye), kézzelfogható bizonyító anyag hiányában a toronyóra mondájának keletkezési körülményeiről, személyeinek, eseményeinek hitelességéről ma még nem ítélnénk.

4. Az aradi vértanúk. Bármilyen hihetetlennek tetszik is, a 48-as Országos Bizottság szervezésében rendezett nagyszabású 1947. évi néprajzi gyűjtő munkálatok a késett kegyelem mondájának az Aradon kivégzett tizenhárom tábornok történetével való összekapcsolódására is adatok gazdag sorát tárta föl. A problémakör részletesebb tárgyalását egyebütt nyújtjuk; ehelyütt a többféle változatban emlegetett monda két részletező változatát kell a teljesség kedvéért említeni. Az egyik Haynau mesterkedésének tulajdonítja a kegyelemlevél megkésését; így egy karcagi adatszolgáltató előadása szerint (Jnszk. IX. 17) «a Haynau tábornok volt a hóhéruk, az végeztette ki őket, pedig Ferenc József megkegyelmezett nekik, de Haynau nem engedte be addig a futárt a várba, míg végük nem volt». A másik adat szerint a kegyelemlevelet hozó posta szándékos késedelme okozza a tizenhárom aradi vértanu pusztulását; így tudja ezt például a nagyvisnyói változat (Bo. XV. 7); «A harc leverése után nagy vigasság volt Bécsben, csak Erzsébet királyné szomorkodott. Kérdezték mért búsul és azt mondta, hogy azért a 13-ért, amelyik Aradon van elfogva. Ferenc Jóska, hogy feleségének kedvezen, kegyelmet adott nekik és futárral küldte az írást, de a futár rosszindulatú volt és későn érkezett, arra már a kivégzések befejeződtek».

Hogy e mondák messze kanyarodnak a történelmi valóságtól, nyilvánvaló. A reakciós osztrák kormányrendszer először ugyan megfogalmazott egy rendelettervezetet, amely szerint Haynau a végrehajtás előtt köteles minden halálos ítéletet jóváhagyásra felterjesztetni. Ám Schwarzenberg Félix miniszterelnök

befolyására (akit Széchenyi egyszer «sápadt vampírnak» nevez) a császári kabinet-irodában az uralkodó azt a másik, végzetes rendelettervezetet írja alá s hagyja jóvá amely szerint Haynau csak a halálos ítéletek végrehajtása után köteles esetenként jelentést tenni. Haynau cinikus jeleszava pedig: «Die Gnade ist gut, aber vorher hängen wir ein wenig!» — csak a bosszút ismeri s nem a kegyelmet. (V. ö. Angyal Dávid, *Die Regierung Franz Joseph in den Jahren des ungarischen Freiheitskampfes*. Budapest, 1933; Károlyi Árpád, *Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre*. Bpest, 1932; Hermann Egyed, *Ferenc József és 1849 október 6. Délvidéki Szemle* 1942. 93 l.)

Miféle indítékok szolgáltattak alapot a tizenhárom tábornok történetének e mondai kiegészüléséhez? E kérdésre többféle válasz kínálkozik. Mindenekelőtt is felismerhető e rebesgetésekben az önkényuralom későbbi korszakában, főként az uralkodó házassága, majd magyarországi látogatásai során elrendelt kegyelmi intézkedések emléke, amelyek azonban a kivégzetteket fel nem támaszthatták. A tizenhárom és a későbbi kegyelmi intézkedések viszonyításából így népünk fantáziájában önként adódhat a késett kegyelem mondája.

Indítást adhattak viszont e híreszteléseknek az olyan hajmeresztő esetek is, mint amilyenről Degré Alajos számol be «Fátyolos idők» című visszaemlékezésében (a Varga Ottó szerkesztésében kiadott «Aradi vértanuk albuma» c. igen népszerű kiadványban, Bp. 1892³, 157 l.). Eszerint Temesvárt Ruby huszárkapitányt halálra ítélték, a vesztőhelyre vitték, ám az utolsó pillanatban kegyelmet kapott. A fogházba visszatérve sürgönyt küldött édesanyjának s barátait lakomára hívta. Ámde — folytatja Degré — «a porkoláb belépett s Rubyt kiszólitá. Fegyveres őrök vették körül, s visszavezették a vesztőhelyre, hol tudtára adták, hogy tévedés történt, a kegyelem nem őt illette, aztán végrehajtották a kegyetlen ítéletet». Kétségtelen, hogy az efféle példátlan felelőtlenséggel üzőtt játék, a kegyelemmel való kegyetlenkedés is ösztönzést adhat az aradiak megkésett kegyelméről szóló hírek szárnyrakelésének.

Szemelláthatóan érvényesülhettek e kegyelmi mondákban bizonyos későbbi propaganda-ráhatások is, amelyek a terror napjai után szívesen háritották volna át az uralkodó felelősségét a közvetlenül intézkedő Haynaura. Nem vitatható, hogy a történelmi távolságok növekedtével a kiegyezés után, az uralkodóval szemben a néphangulat valamelyes megenyhülése önkénytelenül is mutatkozhatott. Ámde éppen a legfájóbb tövis, az aradiak emlékezete sohasem szűnt meg égetni a magyarság emlékeztetét. Egy 85 éves fehérgyarmati magyar, Gacsályi Gáspár ma is idézni tudja azokat a szavakat, amelyeket 1867-ben Erzsébet királyné mondott Horváth Mihály püspöknek (v. ö. Márki Sándor, *Horváth Mihály*, Bp., 1917): «Erzsébet királyné mondta aztán, hogyha lehetne, felköltené halottaiból mind a 13 derék embert». Ez a meggyötört nép érzéseinek helyes ismeretében elhangzott kijelentés is fényt vet arra, hogy a dinasztának mindvégig birkóznia kell a véres árnyakkal, akiket a gyászoló magyarság nem felejtett el. Ezért kell bizonyos külső befolyásoló eszközök, például ponyvafüzetek hatásának érvényesülésére gondolni a hagyomány alakulásában. A jóvátétel készségének olyanféle kiemelése, mint a királyné idézett szavai csak támogathatták a propagandajellegű beállítást, hogy az események nem az uralkodó hozzájárulásával, hanem mintegy az ő engesztelőldő készsége ellenére történtek meg.

Hivatkoznunk kell végül arra is, mint idézi fel és népszerűsíti a késett kegyelem egyéb eseteit az önkényuralom korában a szépirodalmi és tudományos kiadványok jelentős sora. A véres napokban e történetek népszerűsége önként értődik: a mult a jelen hangulatainak kifejezője, s mint ismeretes, népünk akkor jól beszél a politikai allegóriák nyelvjárását. A jelen és a mult efféle egybejátszásából önként adódhat a késett kegyelem régi mondáinak átültetése a jelenbe, egybeszövése az időszéri eseményekkel. A vértanuk elkésett kegyelméről idézett két népi nyilatkozat párhuzama például Bánffy Dénes Csereyből ismert előadásával egészen kézenfekvő. Csáky László helyébe, aki az Abaffy kegyelemlevelével érkező futárt nem engedi be Betlen várába, Haynau lép, aki Ferenc József gráciáját hasonló mesterkedéssel játssza ki Aradon. Erzsébet királyné közvetítő szerepe

pedig, aki mellesleg szólva csak évekkel az aradi kivégzés után lett az uralkodó felesége, nyilvánvalóan Apaffyné hasonló szerepére tereli figyelmünket.

A késett kegyelem mondáinak e szemléje alapján felvetődik még a kérdés, vajjon ez esetekből következtethetünk-e olyan jellegzetes lélektani magatartásra, amely e mondákban egységesen nyilatkozik s van-e a változó hősökhöz egyazon törvényszerűséggel kapcsolódó mondatípusnak háttérében olyan állandó lélektani alapindíték, amely e mondák kifejlesztését esetről-esetre megmagyarázhatja. E kérdésre határozott igennel kell felelnünk.

A késett kegyelem történetei tipikus mondák, a szónak abban az értelmében, hogy bizonyos szabályszerűséggel jelentkeznek olyan esetekben, amikor a kegyetlen büntetés érdemtelenül sújt le a nép lelkéhez közelálló, rokonszenves személyekre. Bennük nyilatkozik meg a nép igazságkereső szenvedélye, büntetést bűnhöz mérő hajlama, de egyben e hajlam, szenvedély sérelme is. A kegyelmezés ténye ugyanis a hatalmat gyakorló, bíraskodó szervnek bizonyos helyesbítésre törekvő, visszavonó szándékát tükrözteti, már pedig a visszavonás, helyesbítés mozzanatában az ítélet méltánytalanságának beismerése is benne rejlik. Hogy a kegyelem nem érvényesülhet és a késedelem miatt a hősnek mégis meg kell halnia — végeredményben ennek a lélektani aspektusnak végletekig kiélezett kifejezése. A késett kegyelem történetei tehát a mondák nyelvén, szimbolumokban azt a sajátos mondanivalót fejezik ki, amelyet a fogalmak nyelvén ez a mondat foglalhat össze: «meg kellett halniok, bár halálos ellenségük is tisztán látta, hogy elpusztításuk igazságtalan». Ebben a távlatban nyilvánvalóvá lesz, hogy a késett kegyelem mondái olyan társadalmi képleteket tételeznek fel, amelyek az igazságszolgáltatásból a népet kirekesztik, a népi szemléletet semmibe veszik, sőt megcsúfolják. Így a késett kegyelem eseteinek híresztelésével a magyar folklóre-anyag tanúsága szerint a nép egy-egy véres történelmi igazságtalanság fölött tiltakozásul az ítélethozókra mondja ki az elmarasztaló ítéletet.

Sándor István

Les légendes de la grâce venue trop tard. C'est une singulière pratique de la juridiction des siècles passés, qu'on n'annonçait la grâce au condamné que sous l'échafaud même. Il est naturel qu'à côté de la grâce arrivée à temps, il faut supposer bien des cas où la grâce était venue trop tard. Bien que nous ne disposions pas de documents y relatifs, le folklore hongrois connaît des légendes concernant la grâce venue trop tard. Ces histoires sont connues en trois variantes très différentes : la légende de Dénes Bánffy, d'Istók Szücs, de l'horloge de Győr, et la légende des martyrs d'Arad. Les histoires de la grâce venue trop tard sont des légendes typiques qui paraissent régulièrement lorsque le peuple ne comprend pas la punition trop cruelle.

Ágyvitel Őrhalomban.¹

A lakodalmat hagyományosan szerdán szokták tartani, az ágyvitel időpontja pedig lakodalom előtt való este, tehát kedd estéje. A menyasszonyháztól ilyenkor ünnepélyes külsőségek között elviendő «menyasszonyágy» alatt azonban huszonöt-harminc év óta már csak az ágyneműt kell érteni. Magát az ágyat még délután viszik haza. (Ezt a legszegényebbek kivételével, akik azt is megteszik, hogy kölcsönkérnek egy ágyat erre az alkalomra, mindenki újonnan veszi, úgyhogy a vőlegény kocsisa egyenesen az asztalostól szállítja az új pár hajlékába.) Ugyancsak délután hordják át a menyasszony hivatalosai a leány összes ruháit a vőlegényes házhoz.

A menyasszonynak a vőlegényes házhoz áthordott ruhái nyitott szekrénybe téve állanak minden érdeklődő kíváncsi és bíráló tekintetének. A polcos és akasztós

¹ A leírás az 1940—41—42. években, a nógrádmegyei Őrhalomban végzett több gyűjtőút eredménye. A gyűjtés ennek az időnek élő szokásanyagát igyekezett meg rögzíteni közvetlen megfigyelés alapján és kiterjedt a születés, házasság, halál teljes szokáskomplexusára. Az itt közölt részlet, valamint a temetkezési szokások kivételével az egész anyag a háborús cselekmények következtében elpusztult. Az «ágyvitel», a házasságot kísérő szokássorozat egyik láncszeme, nevezetesen a «kendőlakás» (kézfogó) és a polgári esküvő között foglal helyet.

szekrényben ott sorakozik a menyasszony egész ruhatára. Egy szegényebb őrhalmi menyasszony a következőket vitte magával a házáséletbe :

1 drb «gyöngyös fékető»; 8 drb selyemkendő (rokonok ajándéka); 20 drb kendő (mindenféle kendő az anyjából); 17 drb ruha (felsőruha, egy blúzából és egy szoknyából áll); 1 drb «manci» (vastag fekete szövetszoknya, alulra veszik); 3 drb «radvanyi» (hasonló, de jóval nehezebb szövetszoknya); 1 drb «szamárbőr» (vastag, sötétzsinű szövetszoknya alulra); 4 drb. vászonszoknya; 4 drb barhet ruha; 2 drb «frakkos kabát» (anyaga «cill» vagy plüss, fiataloknál piros, kék, zöld, öregeknél fekete, ma már csak az öregeknél általános); 5 drb kötény; 18 drb «pendő» (pendely); 16 drb vászon-ing; 12 drb vékony ing; 17 drb ingváll; 2 drb selyem ingváll; 1 drb «szakácska» (szövött kötény); 6 drb törülköző; 2 drb abrosz; 2 drb dísz törülköző; 12 drb párnahuzat (ezeken kívül 9 drb fel van húzva a menyasszonyágyon); 2 drb «fejél» (régí típusú párnahuzat, a mainál hosszabb, de keskenyebb, mintásan szöve); 2 drb fejelhuzat; 12 drb szövött ágyhuzat; 12 drb «derekaljhaj» (mintásan szőtt huzat a derekaljra); 1 drb derekalj; 11 drb ágyra való lepedő; 9 drb «vankus» huzattal; 2 drb nagy hely dunna. Ezen kívül általában visz még egy, illetve két új ágynat és két szekrényt.

Ezt a sok holmit nem kell mind vásárolni, mert a rokonság ajándékával segíti a menyasszonyt kelengyéje összeállításában. Így 1. a menyasszony kereszt-anya egy szép ünneplő ruhát és egyéb ruhaneműt ad; 2. a rokonok leginkább kendőt adnak, ha pedig «urasabbak», különféle porcellán vagy üveg tárgyakat; 3. a menyasszony anyja átadja jó állapotban levő régi ruháit (ezek ritkábban használt ruha- vagy vászonneműek, mint pl. ingváll, pruszlik, kendő, frakkos kabát, lepedő, terítő stb.).

A menyasszony közszemlére kitett ágya és ruhái szóbeszéd tárgyát képezik a faluban. Sok lekicsinylés, vagy elismerés hangzik el ilyenkor. Ezért a menyasszony hozzátartozói megteszik azt is, hogy sok ruhát áthordanak a völgyény házához, de egy részét másnap visszaviszik. Ugyancsak a közvélemény megtévesztését szolgálja az is, hogy a párnába ködmönt szorítanak, hogy nagyobbak lássék, a törülközők közé meg zsákokat csavarnak, hogy többet mutasson.

Az előzmények elmondása után rátérhetünk a tulajdonképpeni ágyvitelre.

Időpontja esti 8—11 óra között változik. Nincs meghatározva csak az, hogy sötét legyen. Szereplői: 1. a völgyényes háztól: násznagy, vőfély, násznagy felesége és lánya (lányai), néhány (5—8) menyecske és lány a völgyény rokonságából és a völgyény kocsisa. 2. A menyasszonyháztól: násznagy, vőfély, a «lánypajtások» és az ágyvivők. A négy elengedhetetlenül szükséges férfin kívül valamennyien nők.

A menyasszonyágyért egy (gazdagabb helyen esetleg két vagy három) kocsi-val szoktak menni. Kocsisnak a völgyény egy közeli rokonát, leginkább a keresztapját kérik fel, ha nem ő volna a násznagy. A kocsit minden esetben ő hozza. A lovakat «helyketők»-kel (színes szalagokkal) és csengőkkel ékesítik fel. A résztvevők a völgyényes háznál szállnak fel és mielőtt az ágyért mennének, egyszer körülhajtának a falun. (Ezt ma már nem tartják be minden alkalommal.) Gyorsan hajtának, nem kímélik a lovakat. Ezzel, a szakkörökben közismert dallamú nótával indulnak el:

«Csörög a kocsi,
pattog a jancsi
talán értem jönnek.
Jaj, édesanyám,
szerelmes dajkám,
téged itt kell hannom má'.

Kocsiba ágyam,
kocsiba ládám,
kocsiba magam is.
Jaj, édesanyám,
szerelmes dajkám,
téged itt kell hannom má'»

Útközben végig dalolnak vagy kurjongatnak, s így érnek el a menyasszony-házhoz. Mindenki leszáll, a násznagy és a vőfély előre mennek. A szobában egyedül a «kiadó» (a menyasszony násznagya) várja őket. A kikerők köszönnek és megkérdik, hogy szívesen fogadnák-e őket. Mindig valamilyen ürüggyel állítanak be. Pl.: «Eltévedt vándorok vagyunk, szállást kérünk.» Vagy: «Idegen országiak vagyunk, vankusokat, lepedőket veszünk.» A vőfély odamegy az ágyhoz, felhajtja a lepedőt: «Éppen illen kell nekünk!» Azután a háziak hoznak be lepedőket, de

nem kell nekik csak a harmadik, mert az a legdiszesebb. — Máskor mindenképpen «csüngő-büngő»-t akarnak venni. Erre a kiadó násznagy: «Hozzatok csak be!» Behoznak egy juhbőrt. «Hát ez-e az?» «Nem, nem illen kell nekünk» felelik. (A csüngő-büngő jelentése már teljesen elhomályosult, nem tudták magyarázatát adni.) Vagy egyszerűen csak ezzel jönnek be: «Itt láttunk világosságot, hát ide tévedtünk be, ha szívesen fogannának bennünköt.» «Szívesen, csak foglaljanak helyet» — felel a kiadó. A vőlegény násznépe betódul a házba, elhelyezkednek az asztalnál.

A háziak a szobából már jó előre kiraktak minden felesleges bútort, csak az ágy és az asztal maradt bent, a fal mellett «szék»-ekkel (négy lábú, kb. 2 m. hosszú, festetlen, gyalulatlan padok), módosabb helyen már polgári «karszék»-ekkel. Rendszerint csak egy asztal van, de gazdagabb helyen kettő, derékszőgbe állítva. Az asztal mindig az ajtóval szemben fekvő bal sarokban áll.² Az ajtóval szembenéző oldalán a kikerő násznagy, felesége, lánya és a vőlegény rokonai (4—5 személy) ülnek. Az asztal másik oldalán, a fal mellett a kiadó násznagy, a menyasszony vőfélye és a vőlegény kocsisa foglalnak helyet.

Miután tisztázták jövetelük célját, a vőfély behozza az első tál ételt: levest (húsleves) vagy pörköltet. Mikor a vendégek nagy kínálásra nekilátnak az evésnek, a kiadó gyanakodva megjegyzi: «Hát ezer gyűttek ide maguk, hogy egyenek, igitanak... kiélni bennünköt!» «Még nemcsak jóllakni, de a menyasszony ágyát is követeljük!» felelik. «Millen is az?» teszik fel azután a kérdést. «Szép fehér vánkushajakba van behúzva... púha. Hozzatok be csak egyet!» Erre behoznak egy tollseprűt. «Hát illen lenne az?» «Illen, illen — felelik —, de mégis másképp van elkészítve. Tessék csak behozatni valami más fajtát!» A kiadó behozat egy «rossz párná»-t (ronggyal összekötözött szőrös börmellény, «cucaj»), vagy egy «kosztontká»-t (összekötözött borjúbőr). Így hosszabb vagy rövidebb ideig elhúzódik az ágyvétel, attól függően, szeretik-e a vőlegényt, vagy nem. Ha igen, vége hossza nincs a sok tréfának, viccelődésnek. De ha nem szíveleik, hamar végét veszik, csak hogy minél előbb menjenek már. Fontos még az is, hogy a menyasszonyháznál milyen szemmel nézik a vendégeket. «Mer vannak, akik nem esznek, de van olyan társaság, hogy zsebre tesznek, meg kötény alá dugnak.» Ilyenkor, ha a kiadó soká mókázik (vagy később alkudozik), a menyasszony anyja félre hívja, hogy ne tartsa már őket, «kiélnek ezek bennünket, megesznek mindent, úgy falnak, mint a marhák».

Ha így áll a dolog, behozat a kiadó egy «fejelet» (ágyra való, mintásan szőtt nagy párna), amit a kikerők elismeréssel nézegetnek. «Emmá szög igazán!» De a kiadó nem enged senkit se hozzányúltni, mire megkérdik: «Oszt mi lenne ennek az ára?» A kiadó gondolkozik, majd kivágja: «Tíz arany!» Most hosszú alkudozás kezdődik az ágyra, nemcsak a két násznagy között, hanem a menyasszony rokonai is bele-beleszólnak. Egymás pénzét a násznagyok nem akarják elismerni. A kikerő azt mondja, hogy ők más országból jöttek és filléresek mutat, hogy náluk ez a nagy pénz. A kiadó pengősöket rak az asztalra, hogy ilyenlennel fizessenek. A vitát állandóan sikamlós közbeszólások élénkítik. Így, amikor a pénznemekről folyik a szó, a vőlegényes házhoz tartozó asszonyok közbekiabálnak: «Nekünk csak kis piros pengőink vannak, csak olyannal tudunk fizetni!» Vagy még akkor, amikor megérkeztek, a vőfély behoz egy tökört, hogy talán ezért jöttek, talán ezt akarnak vinni a vőlegényes házhoz. Se szeri se száma a homályos, kétértelmű célzásoknak, vagy egész világosan kimondott, félre nem érthető megjegyzéseknek, melyek a közeljövőben végbemenő házassági aktusra vonatkoznak, vagy legalábbis azzal vannak kapcsolatban. Az alkudozás addig folyik, ameddig tartani akarják a vendégeket. Ha már unják őket, a násznagy olcsón kezdi adni az ágyat, végül meg-egyeznek néhány fillérben.

Az ágyvételt a két násznagy intézi. Ezek, akármilyen közeli ismerősök is, ilyenkor magázni szokták egymást. És magázzák a vőfélyeket akkor is, ha különben tegeznék. Ők irányítják az alkudozást, mellettük a vőfélyeknek csak kisebb

² Az őrhalmi szoba berendezésére v. ö.: Fél E., Néprajzi adatok Órhalomból-NÉ. XXX (1938), 75.

szerepük van. A vőlegény vőfélye az asztalnál ül, de a menyasszonyé nem kap helyet, csak az ajtó körül álldogál az asszonyokkal és felhordja az ételt. Étrend: csiklevés, főtt csirkehús (melléje kalács), birkapörkölt, sütemény: lekváros-, túróslepény, rétesek, apró édes sütemény. Egyes helyeken az első tál ételnél verset is mond. A vőlegény vőfélye a tréfacsináló. Ő hozza be a tököt, majd kijelenti, hogy ő ilyeneket nem eszik, hanem megnézi, mi van az ágyban. Odatolakszik az ágyhoz (a menyasszony rokonai akadályozzák), kihúzza egy marék szalmát. «Hát ez van az ágyban?! Ilyen ágyat mink nem veszünk!» «Nem is ez az eladó» felelik nevetve. A vőlegény rokonai az asztal körül ülnek, a menyasszony ágyvivői pedig, az «idevaló asszonyok»³ az ágy mellett vagy az ajtónyílás körül álldogálnak és az ételek felszolgálásában segédkeznek, majd a vendégeket kínálgatják. A menyasszony «csak olyan délutáni ünneplőben» van. Soha sincs az események középpontjában, mindig a háttérbe húzódik. Ágyvitelkor a vőlegény is rendszerint átmegy, de csak a pitvarban lézeng, a «ház»-ban nem mutatkozik. Az örömanya a főzés körül van, az örömapa pedig a bort kezeli az «ó»-ban (termények tartására szolgáló kamra-féle a ház végén).

Mikor bevégezték a vacsorát, a vőlegény hivatalosai felszállnak a kocsira és visszaindulnak. Ilyenkor még ma is előfordul, hogy piszokkal teli fazekat vág-nak a kerekek közé vagy fel a kocsira. A sötétség miatt nem tudni ki volt, de sejtik, hogy a vőlegény valamelyik haragosa kellemetlenkedett.

A menyasszony «ágy»-át az ágyvivők veszik kézbe és az egész üttestet elfoglaló két sorban haladva viszik át a másik házhoz. A menyecskék egy-két párnát (attól függ, hányan vannak) visznek a mellükhöz szorítva. A vánkosokon, derekaljon és dunnán kívül ilyenkor viszik azokat az ajándékokat is, melyeket a menyasszony kapott rokonaitól, kivéve az ételt és italt. Az ágyvivők útközben dalolnak. Mikor a ház elé érnek, kurjongatnak. Beviszik az «ágy»-at az első házba, ahol a menyasszony keresztanyja vagy más közeli, tekintélyes nőrokona megveti. Mikor megérkeznek, az ágyban még csak szalma van, esetleg «szalmaterítő»-vel letakarva. Erre jönnek rá a lepedők. A hétköznapi ágyon csak kettő, de a menyasszonyágyon 9–10 van. Ezekre három sorban 9, néhol 10 párna és legfelül visszahajtva a dunna kerül. Az ágyvetés megtisztelő ugyan, de felelősségteljes munka. A menyasszony-ágyat úgy kell megvetni, hogy mindenki megnézhesse, mert sokan megnézik és megbírálják. Ezért kényelmetlen az ágyvetőnek az a szokás, hogy mikor a párnákat formásra püfölve lassan egymásra rakja, a vőlegény vőfélye, bármennyire akadályozzák is, odatolakszik az ágyhoz és «szétrontja», ahányszor csak meg tudja tenni. Mielőtt elkezdik az ágyvetést, beledobnak egy gyereket, hogy az új menyecskének fia legyen először. Ha kész az ágy, megvendégelik a jövevényeket. A menyasszonyháztól az ágyvivők, a «lyánypajtások» jöttek át és a menyasszony egy idősebb nőrokona, akinek az ágyvetés volt a feladata. Vacsora után ezek visszamennek a menyasszonyházhoz, ahol a lyánypajtások elkészítik a «zöldellő koszoró»-t «téli zöldbő» (télen is zöld levelű növény). Azután felkészítik, kicifrázzák az örömkalácsot. A végén vacsorát kapnak. Zene nincs ilyenkor, csak a legények leselkednek az ablaknál és bekiabálnak a lányoknak.

Néhány évtizeddel ezelőtt az ágyat és a bútorokat is este szállították. Csak egy ágyat vitt a menyasszony (ma már legtöbb helyen kettőt visz) és ez volt állandóan «felvetve». A másik-ágyat a vőlegény anyja vette; abban háltak a fiatalok. Az ágygal régebben kevesebben mentek, mint ma. A vőlegényes háztól megkérdezték, hogy hányan fogják hozni az ágyat és ők is annyian mentek. Azelőtt abban a szobában, ahol a menyasszonyágyat vetették, külön terítették az asszonyoknak, a másikban pedig a legények és az emberek mulattak.

Bakó Ferenc

Transport du lit nuptial à Őrhalom. C'est la veille des nocés qu'on transporte le lit de la fiancée dans la maison du fiancé. De la part du fiancé il y participe le témoin du

³ Az «idevaló asszonyok» mind menyecskék, 30 évesnél nem idősebbek. Megjegyzendő, hogy ha egy menyecske mind a két helyre rokon, ahhoz a házhoz megy segíteni, ahová a férje hivatalos. Pl.: ha a menyasszony az ő bátyjának leánya, a vőlegény viszont a férjének öccse, a vőlegény házához visz ajándékot.

fiancé, le garçon d'honneur, la femme et la fille du témoin, quelques jeunes filles et femmes de la parenté du fiancé et son cocher ; de la part de la fiancée ce sont le témoin, le garçon d'honneur, les compagnes et les porteurs du lit qui y figurent. On transporte le lit de la fiancée en chariot, chemin faisant on chante. Dans la maison de la fiancée on régale les demandeurs, et on ne finit pas de plaisanter et de marchander. Ce sont les deux témoins qui règlent l'achat du lit. Après le souper, les représentants du fiancé remontent en voiture et retournent chez eux. Les porteurs saisissent le lit de la fiancée et en occupant toute la largeur de la route en deux rangs, ils le portent dans l'autre maison. Ils la déposent dans la « première » chambre où une parente respectable de la fiancée le prépare. Après la préparation du lit on régale les convives.

A maconkai szék.

A hevesmegyei Maconkán — mint országszerte — *szék*nek nevezik a deszkadarabból és a belévert lábakból álló állványt, illetve ülőalkalmatosságot. A köznyelvvel ellentétben azonban nem használják Maconkán a szék elnevezést a karfával ellátott egyszemélyes ülőbútorra ; ezt *karszék* névvel jelölik. Így, ha városi ember széket kér tőlük, a válasz rá mindig : — «Maj karszéket hozunk, csak nem fog székre ülni!» — (Ők sem ülnek általában rá.)

A széket a háztartás számára a legújabb időig a család férfitagjai készítették.

A széknek kétféle alkotórésze van : a «teteje» (ülődeszkája) és a lábai. Maconkán a «teteje» mindig téglalapalakú ; négy lába van, a lábak nyolc- vagy sokszögletűek, lefelé keskenyedők ; a «tetejébe» fúrt lyukakba verik be őket.

A szék elnevezése egyes részeinek méretétől, valamint a szék használatának módjától függ. Méretei alapján a szék lehet *kisszék* vagy *hosszúszék*, vagy *magosszék*. A *kisszék* rövid ülőlápú (32 cm hosszú) és alacsonylábú (25 cm) ; a *hosszúszék* hosszú ülőlápú (40—500 cm is) és alacsonylábú (25 cm) ; a *magosszék* pedig hosszú ülőlápú (45 cm) és hosszú lábú (45 cm).¹

Használatuk szerint ezek a székek újabb nevet kaphatnak. Így lehet a *kisszék* : *fejőszék*, *lucaszék*, vagy más alkalmazásában : *kisszék* ; a *hosszúszék* viszont lehet : *ringő*, *vízsék*, vagy csak *hosszúszék* ; a *magosszék* : *mosósék*, *ácsszékláb* és pusztán *magosszék*.

*Fejőszék*nek azt a *kisszéket* nevezik, amire akkor ülnek, amikor «a tehen alá mennek fejni». Máskor nem használják, mert igen piszkos. Mikor a fejéssel végeztek, fölteszik az istállógerendára ; úgy helyezve azon keresztül, hogy a szék négy lába lefelé álljon. Ha több *fejőszék* is van, akkor egymás mellett helyezik el azokat a gerendán.

A *lucaszéket* csak hírből ismerik, sokat nem tudnak róla. Mesélik, hogy egy Sütő nevű bányai legény csinált egyszer egyet. Azt is tudják, hogy elkészítéséhez sok idő kell. Ha valami igen sokára lesz meg, azt mondják rá : — «De soká készült ez, akar a *lucaszéke*!» — Az öregek még azt is tudják róla, hogy karácsony este viszik el a templomba, az éjfél misére. Az, aki ráül, meglátja a boszorkányt, mert a boszorkánynak sarva van.

A *kisszéket* egyéb alkalmazásában csak *kisszék*nek mondják. Általában láb alá használják. Ha tehetik, a lócán ülve végzett munkáknál (szoptatás, varrás, fonás, zöldségtisztítás) a láb alá helyezik, hogy kényelmesebb legyen az ülés. A láb *kisszéken* való nyugtatását parasztnak érzik. Ha valaki idegen a lócán ülve ír vagy rajzol az asztalon, mindjárt megjegyzik : — «Tegyen a láb alá *kisszéket*, csak úgy parasztnak!» — vagy : — «Tegyen má *kisszéket* a láb alá, arra való!»

A fonóházba való *kisszéket* a legény csinálta szeretőjének, hogy legyen a lábát mire tenni. (Ott is lócán ültek a leányok az asztalszögében, a legények meg kívül.) Ezen a *kisszéken* sem volt semmi cífraság vagy írás, olyan volt, mint a többi. A legény, amikor elkészült vele, lopva, hogy senki meg ne lássa, elvitte a lányokhoz ; ritkán akadt olyan, aki a fonóházban nyíltan adta volna oda. A leány a

¹ A megadott méretek az átlagos előfordulást jelzik.

legénynek nem tartozott érte semmivel. Mintegy 10—16 éve nem ajándékoznak már kisszéket.

Kisszékre ritkán szoktak ülni, akkor is csak olyan munkánál, amit a földön kell végezni, babfejtésnél, morzsolásnál. A templomba is elviszik magukkal, különösen Jelenéskor (Lourdes-i jelenés ájtatossága). Ezt az ájtatosságot, ha hideg van, az iskolában, ha jobb az idő, a templomban tartják. Ilyenkor, ha nem akarnak beülni a padba — mert a végén előbb szeretnének kijutni — vagy ha későn indulnak és félős, hogy már nem lesz hely (az iskolaterem is kicsi, meg a templom is), kisszéket vagy gyermek számára készült kiskarszéket visznek, és arra ülnek. A többi nagy ünnepen is elviszik a kisszéket a templomba, különösen nagyhéten.

A gyerekek is kisszéken ülnek, ha nincs kiskarszékük. Régen, vagy 80 éve, nem volt szabad a gyermekeknek asztalhoz ülni, mint ma, hanem a ház közepébe helyezett lyukasszéket (másként állószéket) ülték körül kisszéken.²

Mintegy 50 éve a szülésnél is használták a kisszéket. Két, szögbe állított kisszékre ült a szülőasszony. Ezt a módot a tanult babák hatására az ágyban szülés váltotta fel.

A kisgyermek koporsóját — még ma is — kisszékre teszik az udvaron. A szertartás végeztével, amint a pap távozik, a széket felfordítják. (Hogy miért csinálják így, annak okát már nem tudják.)

A kisszékeket általában úgy osztják el a házban, hogy lehetőleg minden helyiségre jusson belőlük. A házban levő kisszékek helye a lóca alatt van, a kamrában használtakat az ágyszékláb, illetve a nyoszolya alá dugják; a konyhaiaknak nincs meghatározott rendes helyük, csak elállítják őket az útból, valahová a fal mellé.

A kisszékek ma már divatjukat mulják. Fejőszéknek még használják, de azt sem a család férfitagjai készítik többé, hanem a «kollár» (kádár). A konyhába pedig asztaloscsinálta «sámlit» vesznek, a gyermekeknek meg kiskarszéket vásárolnak a «hutásoktól» (szuhahutai faszerszámkészítő szlovákoktól).

A hosszúszékek közül azt, amelyik arra szolgál, hogy az ágyszéklábra, illetve nyoszolyára lépjenek fel róla, *ringőnek* nevezik. A ringőn állt a gyermek bölcsője, az egyszerű kis fateknő, amire gatyamadzagot kötöttek, és azzal «ringázták», ha éjjel sírt volna a gyermek.

Menyasszonyfektetéskor a menyasszonyt és vőlegényt a ringőre ültetik egymás mellé.

Ma már a harminc év körüliek nem használnak ringőt. A régi nyoszolyák lábát megkurtítják, s így ringő nélkül is fel lehet lépni rájuk.

Mikor a hosszúszék a konyhában vagy a konyha előtt áll és vizes edényeket tartanak rajta, *vízszek* a neve. Vízszeknek többnyire a kiszolgált ringő kerül ki a konyhába. Újabban, 10—15 éve, asztaloskészítette konyhabútorok jönnek divatba. Ezekhez vízpad is tartozik. A fiatalok ma már a vízséket is vízpadnak kezdik nevezni.

Amikor főként ülésre használják a hosszú ülőlapú széket, akkor hosszúszék a neve. Ma már ez a szerepe jóformán kiveszett. Mintegy negyven éve még divatban volt, mert akkor még nem volt *karszék* (a karszéket körülbelül negyven éve hozzák a hutások, de csak 25—30 éve lett általános). A hosszúszék helye a fal mellett van.

Hosszúszeknek hívják a hombárban, a búzás szuszékok előtt levő s az egész hombár hosszában végignyúló támlanélküli padot is. Ezen állva töltik be, vagy veszik ki a szuszékból a búzát. Nyáron a férfiak ezen alusznak. (A hosszúszeknek a szükséghez képest közbül is van 2—6 lába.)

A *magosszékek* közül a *mosószéket* mosáskor használják. Kiviszik a patakra, és azon sulykolják a ruhát. Rendes helye a hombárban vagy a padláson van.

Az *ágyszékláb* is magosszék; tulajdonképpen ez volt a fekvőalkalmatosság a nyoszolya divatja előtt. (Mintegy 50 éve.) Párosával használják. Az ágyszék-

² Állószeknek vagy lyukasszeknek hívják Maconkán a gyermekállót, ezt használják evőszékül is, külön evőszék nincs.

lábat mindig a helyiség sarkában állítják fel, hogy a rátett szalma le ne hulljon róla. Így, ha négy asszony volt egy kamrában, akkor mind a négy ágyszék más sarokban állt. Csak akkor került valamelyik hosszanti falhoz is ágyszékláb, mikor négy-nél többen aludtak a kamrában. A két ágyszéklábra hosszában rossz fonott kocsioldalt, vagy deszkákat tettek. Az elülső, nem falnál levő ágyszéklábra szöveget vertek, hogy a ráhelyezett deszka vagy kocsioldal le ne csússzék róla. Az egyik hosszanti oldalon a fal akadályozta meg a szalma lehullását, a másik hosszú oldalon az ágyszéklábakon fekvő kocsioldalhoz (vagy a legszélső deszkához, ha deszkákat használtak) függőlegesen álló deszkát szögelték ugyane célból.

Az ágyszékláb elkészítése a vőlegény kötelessége volt. Ha nem tetszett neki a menyasszony, nem csinálta meg és az édesapja kényszerült rá helyette, nehogy a család szégyenben maradjon. Mire a menyasszony ágya megérkezett, az ágyszéklábnak készen kellett állnia a helyén.

Az ágyszéklábat mintegy ötven éve a *nyoszolya* váltotta fel. Mivel a nyoszolyának szorosan összeillesztett oldala volt, nem kellett a sarokba helyezni. Így felbomolhatott a kamra kötött rendje.

A magosszéket, ha a kamrában láda áll rajta, pusztán magosszékeknek nevezik. Régebben kicsi ládák voltak, csak az 1910-es évek körül jöttek divatba a nagy ládák. Ezeket a kicsi lábatlan ládákat magosszékre tették fel. A magosszéket az ágyszékláb lábához állították. Így a láda megakadályozta a szalma lehullását az ágyszékláb rövidebb oldaláról. A magyecskék újabb, 1915–20 óta «kasznit» és nagy lábon álló ládát kapnak. Így újabb magosszékek készítésére nincsen szükség. Kivesznek ezek is.

Összefoglalva: Maconkán a szék kifejezés ugyanazt a szerkezetet jelenti. A széket egyes alkotóelemeinek nagysága szerint más-más szóval jelölik; ezen belül a különböző típusoknak — egyes kiemelkedő funkcióik alapján — ismét külön-külön nevet adnak.

Jellemző a századfordulói maconkai berendezésre, hogy uralkodó bútora a szék. Így a kamrában a sarkokban ágyszéklábak álltak, előttük ringó, lábuknál magosszék, alattuk kisszék volt. (Ezenkívül csak ládajellegű bútort találunk a helyiségben.)

Csilléry Klára

La chaise de Maconka. Selon ses mesures, la chaise de Maconka peut être petite, longue ou haute. Les différents types sont employés de différentes manières. La petite chaise peut être une chaise employée pour la traite, ou une chaise employée pour le jour de Luce; en général on ne s'en sert pas, tout au plus la place-t-on sous les pieds. La longue chaise peut être «ringó», sorte de banc pour monter au lit, ou chaise pour les récipients à eau; la haute chaise est employée à la lessive ou à la charpenterie.

Fogadott ünnep és mondája Fertőhomokon.

Szendrey Zsigmond negyedszázaddal ezelőtt már elegendő mennyiségű adat birtokában összeállíthatta a magyar mondatípusok jegyzékét (Ethn. XXXIII, 45). A legkülönbözőbb tartalmú mondákat egy kérdés fogja össze: «miért?» Miért van itt a falu, miért van ilyen vagy olyan alakja a hegynek, miért hívják így vagy úgy a községet? Kisebb-nagyobb rejtélyekre való állandó megfelelések, értelmi hiányérzetek kielégítői ezek a mondák. A fürkésző szellem átcsap az ünnepek területére, ott is magyarázatot keres homályos esetekre.

A sopronmegyei Fertőhomok községben Szent György napjától (ápr. 24.) Szent Ivánig (jún. 24.) terjedő időszak minden szombat délutánja fogadott ünnep. Az érdekes fogadalom a község korábbi plébánosának, Fodor Pálnak is felkeltette a figyelmét, aki a fogadalom írásbeli nyomait is kezdte keresni. A szomszéd községben, Hidegségben hátrahagyott iratai és közeli ismerősei azonban azt tanúsítják, hogy sehol semmi említést nem talált az ünnep keletkezéséről. Mégis elhangzik minden Szent György-napon a kishíró hirdetése: «Mekkezdődött a szombati ünnep, régi szokás szerint mindenki tarcsa meg!»

A rejtély, a homály itt is fennáll. Itt is magyarázatot kér egy meglevő

jelenségről az emberi elme. Felelni is fog rá — s mi, kívülállók, ezt a feleletet mondának nevezzük.

A fogadott ünnep magyarázatát adó mondákból egész sereg variáció keletkezik. Közlésünk koránt sem lehet teljes, hiszen minden egyes adatközlőnk másként mondta el elbeszélését, a meg nem kérdezettek hihetőleg szintén másképp mondták volna el a magukét. Az eltérések mégsem mélyrehatóak; a fogadalom kérdését mindenki megoldja. Különbségek csupán a motívumokban adódnak. Ki milyen okát keresi a fogadalomtételnek, ki milyen és hány epizóddal bővíti elbeszélését.¹

De lássuk most magukat a lejegyzéseket!

Divós Ferencné, Horváth Ilona, 38 é.:

— Dögvész vót valamikor régen, asztá' a régiék fogatták. Szengyörgytől Szentivánig szombaton délután mindig megtartották az ünnepet. Templomba mentek, nem dögöztak, megtartották az ünnepet. Asztá' elakarták törüni az ünnepet, asztá' szombati napon elakarták törüni; asztá' akkor a bíróho' leszát egy felhő és villám csapott az asztalára. Azóta mindig megtartjuk eszt az ünnepet. Asztá' nem törüték el eszt az ünnepet.

IAaa

Divós Ferenc, 42 é.:

— Fodor plébános úr is akarta, hogy fogagygyanak hejette egy ünnepet, de nem válalta a felelőseget senki. Mikor tárgyalták (még régen, amikor először akarták eltörölni, nem Fodorral!) az előjárók, az asztal meg lesüjjett előttük. A villám meg becsapott a bíró asztalába, mikor szombat délután gyűjtött a kösségén. A szénát meg ēvitte a szél. Ezután monta a bíró, ameddig ő bíró lesz, eszt az ünnepet el nem törlik. Valamikor jobban megünnepelték, mint most. Szombat délutá' litánia vót.

o(I?)AbBaa

Horváth Sándor, 57 é.:

— Aszongyák, hogy valami kolera végett... I

Horváth Alajos, 90 é.:

— Hu, a Jézus tuggyá, mikor fogatták az öregek! Valami veszél ellen fogatta a kösség aszt a félünnepet. (Nehezére esik a beszéd, tovább nem mondja.)

I

Kis János, 40 é.:

— Valamikor nagy tűzvész vót, azért. Hol a Kovács Alajosok laktak, bíró vót, oszt már megvót ez az ünnep, kösségén a széna kinnvót a renden, ő meg gyűjteni ment a szénát. Gyütt e' fekete felhő és belevágott a bíró házába. Azóta van megerősítve az ünnep.

IIBaa

Krajcsics József, 20 é. (gimnáziumot végzett!):

— Jégverés végett...

II

Kis Kati Mária, 75 é.:

¹ Az egyes elbeszélések végén képleteket közlünk, melyek az elbeszélések motívumainak egymáshoz kapcsolódása alapján készültek s melyek azok vázlatát kívánják adni. A könnyebb áttekintést szolgálják, de méginkább összehasonlítási lehetőséget adnak az egyes variánsok között.

A képletekben használt jelzések magyarázata:

A fogadalomtétel okai: I; II; III; IV (= betegség; természeti csapás; bajt megelőző szándék; ismeretlen).

Valamit tesznek, ami a fogadalom megszegése: A; B (= el akarják törölni az ünnepet; fogadalom ellenére dolgoznak).

A bekövetkező büntetés: a; b; c; d; e; f (= villámcsapás; asztalsüllyedés; szélvihar; eső; tűz; rossz idő).

A büntetés visszatérít a fogadalomhoz: α.

Moralizáló befejezés: β.

Bármely egyéb hozzáadás: o.

Pl.: IAacaβ = Betegség távozásáért fogadták — később el akarják törölni. — A lecsapó villám — és szélvihar — visszatérít a fogadalomhoz — melyet, ha megfogadtak, meg is kell tartani.

— Hát ugye, azt a marhák részire vették fel aszt a félnapot. (Kérdés: Villámlás stb.-ről hallott?) — A kösségén voltak gyűjteni, de asztá' az eső ēverte őket és ēmaratt asztá' a gyűjtés. (Büntetés?) — Mer' amit fogattak, ünnepet nek kell tartani. IBdβ

Özv. Divós Józsefné, Horváth Ilona, 60 é.:

— Az őregektől hallottam. Szombat délutánynyan fogatták az ünnepet Szengyörgytől Szentivánig. Hogy az emberek között korela vót és vót ojan család, ahol egy-két gyerek maratt vissza csak, a föl nőttek mind meghātak és azér' fogatták eszt az ünnepet, hogy az Isten távolicscsa el aszt a betegséget. Hāt ennek lehet úgy kétszáz éve is, vagy több is, hogy eszt ünnepejjük. És ott-hon a házban dőgozunk mindent, de a mezőn semmit. (Kérdés: Villámlásról hallott?) — Csak hallottam, hogy szombaton délután, akkor, amikor ezek az ünnepek vótak fogadva, ő (a bírő) nem akart szót fogadni. Ő ēment gyűjteni, mer' a szénája renden vót. És az asztánál beszétek, hogy ēmennek gyűjteni, mer' ebéd közben vót és az asztal lesűjjett elōttek, de az embereknek semmi bajok se vót. IBb

Horváth Nanica, 45 é.:

— Mongyák, hogy valamikor valami vész vót a marhák között. Szombat délután kparancsūták a kösséghe gyűjteni (az embereket), asztá' gyűtt e' felhő és lecsapott. IBa

Németh Vendel, 77 é.:

— Ez valamikor fogadott ünnep vót és a bírő a kösség bikáinak a rétytyén,... le vótak kaszáva és nem akarta aszt, hogy vasárnapon ottmaragygyon és megparancsóta szombaton délután őszszegyűjteni. Szép napos idő vót és mikor ēkesztek dőgozni, keletkezett egy fōlhő és a bírő szobájába ütött a villám az asztal alá, a gyermek az asztalon vót, nem történt neki semmi baja. És tovább tartották a fogadalmat. Ez már egy pár száz éve. Ēn hallottam már az őregapám-tól. (Egyesek másképp mondják!) — Nem, ez így van fiam, teljesen, ahogy én montam neked. Ez a valót mongya. IVBaoα

Rádonyi Dénes, 79 é.:

— Azér' fogatta a kösség, hogy tűz meg jégeső ne ērgye a határt. Szénát gyűjtöttek, asztá' szombat délutá' ünnep vót, asztá' akkor tűz keletkezett, meg igen rosszsz idő, nem tultak gyűjteni. Asztá' még szorosabban megfogatták. IIIBefa

Özv. Hospelyné, 73 é.:

— Az fogadott ünnep vót, mer' valami kolera vót a kösségbe. Így hallottuk a régiektől. Csak úgy hallott a nép, asztá' a szombati napot azér' fogatták. (Villámról hallott?) — Az meg úgy vót, hogy eccer szombati napon parancsóták meg a községbe a kösségi szénát gyűjteni. Amin' gyűjtöttek, eccercsak gyűtt e' kis felhő és lecsapott a bírónak az asztala alá. Csakhogy az vót a szerencse, nem vót ojan tüzes villám, hanem vizes vót! (A vizes az, amelyik nem gyűjt.) IBa

Az elbeszélések egy kis része nem az ünneprontásra bekövetkezett büntetést mondja el és a «megtévedt» emberek visszatérését a fogadalomhoz, csupán a fogadalomtétel kiváltó okát (természeti jelenség) beszéli el rövid magyarázatban.²

Kis Horváth Péter, 76 é.:

— Bírő vót az illető, asztá' beleütött a menkő a sörházba az asztalba. Asztá' ezeknek semmi baja nem történt, csak az asztal lesűppedt. Asztá' ünnepet fogattak az őregek. Most is tartják. Cax → II

Horváth Anna, 25 é.:

— Valahová beleütött a menkő, vagy mi a menkő!? (Kérdés: szombati munkáról nem tud?) — Szombaton gyűjtöttek a kösségén, a bírő rendüte, asztá'

² A jelzéseket itt is használjuk:

C = valamilyen munka végzése, valahol való tartózkodás.

a; d = hirtelen bekövetkező villámcsapás; árvíz.

x = tőle való szerencsés megmenekülés, mely a fogadalmat (II) eredményezi.

ojan dörgés lett, beleütött a bíró asztalába. Azóta mindig ünnep van szombat délután! Szóval Szengyörgytől szencségimadásig. (Szent Ivánig.)

Cax → II

Annak a lehetősége fennforog, hogy ezek éppen úgy besorolhatók lennének az előző elbeszélések közé, mert a fogadalmat megszegő cselekedet talán feledékenység folytán kimaradt belőle.

Végül az utolsó, mely a fentebb említett két típust összesíti magában (amennyire a második külön típusnak vehető!):

Baumgartnerné, Kovács Krisztin, 76 é.:

— Eccer, idesanyám szokta meséni, szombaton vótak a Fertőn gyűjteni. Eccer gyűtt e' naffelhő. Ekesztek, hogy menekünek ki. Úgy előntötte a Fertőt a víz, hogy majdnem a víz előntötte őket. És a fölből gyűtt föl a víz. Most is megvan az az ér, amin gyűtt föl a víz. Azér' van ünnep. (A hallgatósága megemlíti neki, hogy egyszer a villám is becsapott a bírónál. Erre:) — Eccer elakarták törölni, akkor mentek a népek dógozni, asztá' eccer egy felhő gyött, dörgött, villámlott és aszonták, hogy az Isten megbüntette őket.

Cdx → II, IIABaß

Amint a lejegyzésekből kitűnik, s általában a gyűjtők állandó tapasztalata, hogy a népi kronológia nagyon bizonytalan. A »régiekre« tolják, »valamikorra« az ünnep kezdetét. «Kétszáz éve is, vagy több is», hogy fogadták. Még a nagyszülőket is beállítják magyarázatul: «Az én öreganyám öreg vót, ő is az öregektől hallotta» (Divósné, 38 é.)

A fogadalom tiltotta a nevezett időben a földeken való dolgozást: «a házbán dógoztunk mindent, de a mezőn semmit». (Özv. Divós Józsefné, 60 é.) Annyi könnyebbséget engedtek, hogy takarmányért szabad menni szombat délután is. Nem egy elbeszélő panaszkodik, hogy »valamikor jobban megünnepelték, mint most. Szombat délutá' litánia vót» (Divós F., 42 é.). Hogy kevés hanyatlás van a buzgalomban, elhihetjük, de szomorú megítélésébe bizonyára beleszól a régire való sóvárgó visszagondolás, amikor még az elbeszélő is gyerek volt, amikor még minden, minden sokkal jobban történt; tehát az ünnepet is nagyobb tiszteletben tartották.

A fogadalom élénk emlékére érdekes fényt vet az a határozott visszautasítás, mely Fodor plébánosuk javaslatára adódott válaszként. Ő ugyanis a széteső szombat délutáni ünnepek helyett egy teljes napnak az ünneppéfogadását ajánlotta plébánossága idején. A község határozottan ellenmondott:

— Fodor plébános úr is akarta, hogy fogagygyanak hejette egy ünnepet, de nem válalta a felelőséget senki. (Divós F. 42 é.)

Visszaemlékeztek, hogy valamikor el akarták törölni, s akkor is milyen veszedelmek következtek — most módosítani sem hagyják.

Rádonyi Dénesné hasonlóan tudja: — Eszt már elakarták tiltani, mikor új bírók lettek, de mindegygyik aszonta, hogy énrajtam száraggygon?

Férje így mondja: — Aszt akarta a plébános úr, fogagygyanak meg egy napot. Aszt kiáltották erre a népek: «Amit az öregek mekfogattak, aszt mi ne ronszuk meg!»

A lejegyzett elbeszélések, bármennyire hüek is, kiszakított darabok saját miliójukból ázáltal, hogy kérdéseinkre szóló válaszok. Mikor és hogyan élük saját mindennapi életüket, azaz, mikor kerülnek elő külső beavatkozás nélkül? Természetesen leginkább a fogadott ünnepi időszakban. Ekkor tűnik fel a nagyobacska gyerekek is, ekkor tudja meg a hagyományba belenövő legényke, mit jelent a szombati ünnep és miként viselkedjek azon, leginkább ekkor ismételtetik az öregek is erről szóló tudományukat egymás között. Különbön lappang. Megvan, de csak véletlen körülmények váltják ki, hogy máskor is beszéljenek róla.

Régi közlöink megállapodtak ott, hogy a tartalmilag, vagy szószerint lejegyzett mondákat közreadták abban az egy, általuk éppen lejegyzett formában. Pedig mondanunk sem kell, s lejegyzéseink talán eléggé bizonyítják, hogy a mondának korántsincs egységes, megszabott alakja, mint ahogy a mesének sincsen. A megfigyelések azt bizonyítják, hogy egy mesélő általában nem ismétli

teljes hűséggel a már egyszer elmondott meséjét. A fogadott ünnep mondáját azonban (mint az ú. n. babonás történeteket is) egy-egy ember mindig ugyanúgy mondja el, de az egyes emberek elbeszélései egymás között különböznek.

Hetény János

Fêtes votives à Fertőhomok et leur légende. Dans la commune Fertőhomok (comitat de Sopron) tous les samedis après-midi, à partir de la St. Georges (24 avril) jusqu'à la St. Jean (24 juin), sont des fêtes votives. Un des curés du village s'est déjà appliqué à découvrir le motif du vœu. Les habitants du village expliquent l'origine de la fête par des légendes. Ces légendes n'ont pas de forme unie et homogène, les dates de la fête, ainsi que les explications sont également très variées.

Adatok a tardi «felszúrt» szoknyaviselethez.

A mai tardi asszonyok pendelye, első látásra éppen olyan, mint az, amelyet ott 4—5 nemzedékkal ezelőtt viseltek.¹ Azonos az anyag, a szabás és az egyes részek összedolgozásának módja. Tüzetesebb vizsgálat azonban azt mutatja, hogy különböző nemzedékek pendelye mégsem egészen egyforma. A különbség a kétoldalt lévő eresztéken mutatkozik meg, mely a mult század közepén erősen diszített volt. A diszítés azóta fokozatosan egyszerűsödött, s napjainkban egészen eltűnőben van. Ez a változás korhoz kötött, mert az ereszték-diszítés egyszerűsödésének ill. eltűnésének mértékéről következtetni lehet a pendely viselésének időpontjára.

A következőkben néhány adatot szeretnék közölni a pendelyereszték, s ezzel kapcsolatosan a fölötte viselt szoknya utolsó száz évben végbement módosulásáról.

Ez a változás a pendely egyetlen részén, a kétoldalt lévő eresztéken követhető nyomon. A pendelyen annál több diszítő varrás van, mennél régebbi. A tardi pendely eresztéke trapézalakú, egyik oldalán szabásából adódó kis háromszögű toldással. Az újabb példányokon a kis varrást «agyonvarrás»-sal² erősítik össze, úgy, mint a pendely többi részeit. Mennél régebbi azonban a pendely, annál diszezebb a kis háromszöget a pendelyhez erősítő szélösszevarrás. A mai 40—50 évesek pendelyeresztékén e varrás «bukros-kötés» vagy «nyakbahányó kötés»³ nevű díszesebb szélösszevarrás. A 60—70 éves asszonyok pendelyén e varrásnak csak felső része készül a fentemlített két kötés valamelyikével, alsó — a pendely aljáig érő — része pedig ujjnyi széles tűzött csipke «görbe kötés».⁴ Azokon a pendelyeken, amelyeket a 80—90 éves asszonyok viseltek fiatalkorukban, a kis háromszög végig «görbe kötés»-sel van az eresztékhez toldva. Tehát egy szerkezetileg indokolt részen, a varrás helyén alkalmaztak cifra szélösszevarrást. — Az ilyen korú asszonyok pendelyén egy másik diszítő elem is van. Az ereszték szabásából úgy adódik, hogy a háromszögtoldás az egyik oldalon előre, a másikon hátraessék. A toldásmentes, tehát síma oldalon egy — a pendely aljára merőleges — csik van subrikával⁵ dolgozva. Így az ereszték egyik oldalán egy szerkezetileg, — a másik oldalon egy esztétikailag indokolt, a szimmetria kedvéért odahelyezett varrás van. Az előbbi cifra szélösszevarrás, az utóbbi himzés. Az öregasszonyok anyjuk, de főleg nagyanyjuk pendelyéről beszélve, azt mondják, hogy azoknak eresztékén, középen még egy — a pendely aljára merőleges — csik volt, amelyet vagdalással dolgoztak. Mintája «... ollan láncfurma vót a kötés mellé varrva ... , ollan láncmódjára a kötés mellett, oszt petty vót a közibe», vagy «... a görbe-

¹ A tardi pendelyekhez hasonlóak a palóc pendelyek, l. Kresz Mária, Adalékok a palóc pendely szabásához. Ethn. LVIII, 251. 6. és 7. á. Az ezeken bemutatott két pendely és a tardi pendely között a különbség annyi, hogy a tardi pendely eresztéke trapézalakú.

² Uj Idők Kézimunkakönyve, 1935. 15.

³ Keskeny szélösszevarró díszöltések.

⁴ Ferencz Kornélia, A tűzött csipke. Bpest. 69. l. 188/b. ábrához megtevéstően hasonló — a tardi hurkolás másképen készül.

⁵ Ferencz Kornélia—Palotay Gertrúd, Himzőmesterség 24.

kötés mellé lánc, mint a szentistváni lepedőn, meg bossóka⁶. Egy asszony meg is mutatta az ágyán lévő, mintegy száz éves szentistváni lepedőt, pontosan annak egy bizonyos mintacsíkját (zeg-zugos vagdalásos lyuksor, a zeg-zugok között vagdalásos négyszögek), «... így csináltak ilyen kis görbe láncot ni..., ökörhuggyozásos és ablak, ennek két oldalán úgy elfolyólag» (talán keskenyedőleg) «cifrakötés»... Ezt összevetve egy másik öregasszony fentebb már idézett magyarázatával («olylan láncmódjára a görbekötés mellett, oszt petty vót a közibe») azt kell feltételezni, hogy mindnyájan egy bizonyos formájú mintára emlékeznek.

A szentistváni lepedő a múlt század közepe táján volt divatban Tardon és igen nagy becsben állt. Tardon kevesen tudták varrni, így Szentistvánról kellett venni, ezért drága volt. Innen kerülhettek át egyes («láncfurma») diszító elemek a pendely eresztékére akkor, amikor annak hangsúlyozására kerestek méltó cifrát.

A pendely eresztékén egy századdal ezelőtt három diszes csík volt, mégpedig az előbb említett szerkezetileg indokolt diszes szélesszevarrás, a szimmetria kívánta subrikolt csík és középen a vagdalásos cifra, amely a leghangsúlyosabb.

Idővel elmarad a vagdalásos disz (kb. 90 évvel ezelőtt), azután (60—70 évvel ezelőtt) már ritka a subrikolt csík is. 40—50 éve a háromszöget az eresztékhez erősítő «görbe kötés» már csak a varrás alsó részén marad meg, a felső részt a keskenyebb «bukros kötés» vagy a «nyakbahányó kötés» erősíti össze. 10—15 évvel később az előbb említett két varrás egyike kiszorítja a szélesebb «görbe kötés»-t és egészen a pendely aljáig ér. Ma már ezen a helyen is egyre gyakrabban alkalmaznak «agyonvarrás»-t, s ezzel a pendely eresztékéről eltűnt a hangsúlynak végső nyoma is.

Ennek az egy bizonyos időpontban kedvelt diszítésnek okát keresve, felvetődik a kérdés, hogy olyan helyre, amely nem látszódott (pendely ereszték), varrhattak-e becses anyagot (magukkészítette kendercérnát) és sok fáradságot igénylő cifrát. A feleletet megadja az ezzel egyidőben viselt szoknya. 80—90 évvel ezelőtt — mondják — «... nem vót ez a sok szoknya. Vót egy pendely, arra egy-szál szoknya, ezt az egyszál szoknyát ódarul felakasztották, ezért az eresztéket kicifrázták fejjérel.» Az «ódarul felakasztás» tehát látni engedte kétoldalt a pendelyt ill. annak eresztékét. Az ereszték cífrája így a ruházat egy látható részére került, «... azért vót a sok cifrakötés a pendelyen, hogy kilátszódjon.» Ugyálszik, hogy száz évvel ezelőtt ez volt a templomi, az ünnepi viselet is. «... a lépcsőn, ahol álltak az asszonyok, úgy vót szép, ha ki vót a pendely itt ódalt. Oszt kivarrták szépen az ódalát görbe kötéssel, mivel.» Vagy «... azelőtt avvót a szép, hogy a a templomba szép pendeli vót.»

A tardi ruházat 100 év alatt igen nagyot változott. Más az eszmény, amelyet akkor igyekeztek megvalósítani, és más az, amelynek jegyében alakul. A «szép» 4—5 nemzedékkel ezelőtt a nyúlánk alak volt. Az öregek szerint akkor «derékban sudáran», «derékban vékonyan» öltöztek. Idővel azonban az «egyszál szoknya» helyébe ünnepre 2—3 szoknya s ezzel együtt új szépségideál lép. Így a divat fokozatosan odamódosul, hogy egyre kerekébb, szélesebb csípő kívánatik. A nő megjelenése az újfajta viselet következtében mássá lett, mint az «egyszál» vagy kevés szoknya viselet idején. Most már nem a «sudár derék», hanem a «kerek far» a szép. A régi öregek látják és nemtetszésükkel kísérik ezt a változást, az újabb viselet szerintük «ollan hasas.»

A kétoldalt «felakasztott» szoknya először vásárba, boltba, majd határba menő ruhának szorul vissza. A mai öregek még emlékeznek rá, hogy gyermekkorukban volt olyan öregasszony, aki «felszúrt» szoknyában járt a határba, «a pendeli meg ki vót.» Idővel házkörüli, egyre piszkosabb munkához s egyre ritkábban «akasztják fel» kétoldalt a szoknyát. «Azután csak munkába. Eléje vastag kötényt köttek, vót olyan, aki előre-hátra is kötött kötöt.» Pl. szövés, mázolás (meszelés), lúgzás, tilolás, lisztmérés, — mind olyan alkalmak, ahol a felszúrást

⁶ A subrikát hívják «bossókának». A többnyire Szentistvánon, ritkábban Tardon kb. 100—120 évvel ezelőtt készült vagdalásos lepedőket hívják Tardon «szentistváni lepedő»-nek.

a ruha legteljesebb kímélése érdekében történik. Egy 78 éves adatközlő így öltözött nagyanyját még maga is utánozta gyermekkorában, «... oszt a zubbonyomat csak úgy felakasztottam.» — Idővel a piszkos munkához is eltűnik a kétoldalt «felakasztott» szoknya, s ma már emlékezete is egyre halványabb. Az «egyszál» szoknya által megvalósított régi eszmény fokozatosan szorul vissza olyan alkalmakra, ahol a tetszeni akarásnak egyre kevesebb szerepe van. Így mindinkább értelmét veszti a szoknya alól oldalt kilátszó pendelyereszték mutogatásra szánt diszítése, a cél egyre jobban csak a ruha kímélése lesz. Olyan munkához, mely ruhájukat bepiszkolhatná, az asszonyok a legfelső szoknyájukat ma is «felszúrák», «felakasszák». Ez a «felakasztás», kb. a ma 55 évesek gyermekkorától, már sohasem történik kétoldaltól, hanem elől, középen a kötény alatt. A legfelső szoknya elől felemelt részét vagy elől a kötény alatt tűzik a korbá, vagy hátul kötik össze bogra. Az ilyenmódon feltűzött szoknya némileg emlékeztet a kalotaszegi muszuj vonalára. A kímélésből való feltűzésnek egyik lehetősége a kétoldaltól való «felszúrás», amely mindennapi szükség parancsolta formamegoldásból díszesedett ünnepi viseletté.

Az itt közölt adatok azt látszanak bizonyítani, hogy a kétoldalt «felakasztott» szoknya a múlt század elejétől, az ünnepi, mutogatásra szánt alkalmakból fokozatosan hátrál olyan viselet felé, amelynél a cél egyre inkább a ruha kímélése.

Gáborján Alice

Hajdúsági búzavermek.

A hajdúböszörményi búzavermeknek a lakosság három részét különbözteti meg, ez a három rész a *torok* vagy *száj*, az *öble* és a *fenéke*. A torok hengeralakú kürtő, melynek átmérője 55—120 cm. Az első az igen szűk, az utóbbi a nagyon bő szájak közé tartozik; az elsőnél a leszállás, az utóbbinál a betömés történik nehezkesebben. A torok átmérőjével körülbelül egyezik a fenék átmérője. A verem öble sem egyforma bő, az átlagos középbőség 170—210 cm. A verem egész mélysége átlagban 350—400 cm, melyből a torokra 80—120 cm esik.

A búzaverem készítése a föld kiásásával kezdődik; a kiásás közben megfigyelték, hogy a hely alkalmas-e a verem készítésére. Ha a talaj lenn nem elég száraz, vagy éppen vízenyősnek mutatkozott a belső részekben, vagy az derült ki, hogy az nem bolygatatlan, hanem hordott, törmelék föld, úgy más helyet választottak, mert a nem teljesen száraz föld a gabona megdohosodására vezethetett, míg a törmelékföld, vagy az omlós homok a beomlás veszélyével fenyegette a vermet. A verem készítéséhez semmilyen idegen építőanyagot nem használtak. Hajdúböszörményben egyetlen olyan vermet találtam, melynek torokszáját felül 18—20 cm-re leásták, s a kiásott földet mintegy 18—20 cm mélységben három sor téglával pótolták. Ez a felső torokszél megerősítését szolgálta.

Mikor a kiásással készen voltak, a verem oldalát, hogy sima legyen, sarlóval is megkaparták; aztán következett a legfontosabb feladat, a veremnek használatra alkalmassá tétele. Ez kiégetéssel, kifüstöléssel történt. A verem fenékeire nedves, törekes szalmát tettek, s azt meggyújtották. A lassan égő, állandóan erősen füstölő tűz kiszikkasztotta a verem egész belsejét, de főként az oldalfalait. Hogy az égés lassú és a füstölés állandóbb és nagyobb fokú legyen, a verem száját még meg is locsolták, hogy lassan égjen a tűz, s jól átjárja a füst a verem belsejét.

Ez a kiégetés, szükség szerint, néha két napig is tartott. Ha a készítéskor nem vették azonnal használatba a vermet, később, a használatbavételkor az égetést, ha kisebb mértékben is, megismételték. Az égetés folyamán az egyes elégetett szalmacsomók pernyéjét természetesen mindig kiszedték; ez néha veszedelmet is okozott. Hajdúböszörményi protokollumában azt olvassuk, hogy 1776 szeptember 1-én éjjel 12 órakor «tűz támadván a Fekete Mihály kertjében a garádjája mellett lévő két életes vermekből kiszedett száraz pernyéből», az a szomszédjának nagy kárt okozott. Amikor a verem a kiégetés folytán használhatóvá vált, következett annak megtöltése. Ezt megelőzőleg a vermet tisztára kitakarították. Ezután a fenékeire egy kaska töreket öntöttek, arra egy rossz ponyvát terítettek, hogy a mag ne hulljon a törek közé. Az oldalakhoz aztán körül zsúpot állítottak, s mikor ez is megvolt, megkezdték a búzát beönteni a verembe. Mikor a búza a zsúp felénél magasabban volt, újabb zsúpot állítottak az oldalhoz körül, aztán folyt tovább a töltés, míg az *ület* a torkáig ért. Ekkor következett a verem lezárása, a torokba a *dugó* betömése. A torokban egy ölnyi jó száraz szalmát dugtak, s azt fél-lábbal a közepén lenyomták a torok alsó részébe. Ezt követte a további öl szalma, mindaddig, míg a torok teljesen meg nem telt; a nagyobb torokba öt öl szalma is belement.

A második öl szalma után a torok annyira beszorult, hogy két lábbal is lehetett taposni a szalmát, amely már megbirta az embert, sőt szinte ruganyosan mozgott alatta. Szokás volt, hogy a verem szájára a szalma fölé rossz deszka- vagy lécdarabot tettek keresztbe, esetleg valami ócska vasdarabot, ez azonban nem történt így rendszeresen. Inkább olyan felesleges óvatosságból történt ez, hogy pl. a verem felett járó jószág, tehén stb. lába bele ne süppedjen. Végül aztán a verem száját a szalmán felül, melyre esetleg egy kosár törek is került felül, betakarták földdel. Egy lapos fával a földet megalapogatták, elsimitották, esetleg kissé meg is locsolták, hogy a föld jobban összeálljon, s ezzel be volt fejezve a búzaverem lezárása. Régebben a földet a száj felett úgy felrakták, mint egy kosár, azért, hogy a víz könnyen és gyorsan leszaladjon róla; később azonban ez elmaradt, s a verem szája a föld szintjével volt egy színen, vagy annál csak két-három ujjnyival állott magasabban.

A verem befogadóképessége a mélység és az öblösödés nagysága szerint különböző volt. Néhai Dobó István özvegye, Rigó Ilona anno 1789. die 18. Marty utolsó testamentumot tévén, azt mondja: «Egy veremben vagyon mintegy 24 köböl rozs, másik veremben vagyon 16 köböl árpa», e javait kéri örökösei között egyenlően elosztani.¹ Oláh Gábor hajdúböszörményi gazdálkodó mondja, hogy éppen meglevő búzavermében 1927-ben 35 köböl zab volt. Megbízható értesülés szerint volt olyan nagy búzaverem is, hogy 50 métermázsza *illet* is befért.

A búzavermek a gabonaneműek eltartásán kívül más szolgálatot is tettek. Beszélnek és pedig megbízható személyek, hogy rejtekhelynek is nagyszerűen felhasználták a búzavermeket. Az első világháborút követő román megszállás idején Hajdúböszörményben sok élelmiszert eldugtak bennük. A hatósági háborús «rekvirálások» ellen is pompásan beváltak. Ilyenkor a tengeri is a búzavermekbe került, hogy megmenthető legyen. Más veszedelem esetén is jó szolgálatot tett az üres búzaverem; ha tűz volt, mentésből odarakták az ágyneműt, vagy a ruhaféléket is.

A különböző termények számára természetesen külön vermek szolgáltak; Fehér Gábor 70 éves böszörményi gazdálkodó előadása szerint volt olyan ház is, amelynek 15 *ületes* verem is volt az udvarán vagy a ház előtt az utcán.

A termények rendes körülmények mellett tavaszig, vagy nyár elejéig maradtak a vermekben, amikor azokat rendszerint felbontották, s a terményt eladták. Ha azonban nem volt ára a búzának, akkor azt mégsem adták el. A vermeket azonban ez esetben is kibontották, a búzát kiszedték belőle, «meglevegőztették», a vermet újonnan «kiszűfolták» és úgy tették vissza bele a terményt. Hajdúböszörmény város jegyzőkönyvében olvassuk, hogy a magistrátus 1778 október 17-én tartott ülésében Nagy Jánost felelőssé tette azért, mert «kezét a resignált verem árpára tette, azt felbontván, bele tekintett de sem meg nem szellőztette, sem jól a vermet le nem csinálta».

A kiürített üres vermek torkát rendszeren ellátták dugóval, s úgy lezárva volt az mindaddig, míg használatára ismét sor került. Az üres verem újból való használatba vétele gondos előkészülettel járt. Amikor a dugót kiszedték a verem torkából, a vermet kiszellőztették. Ez úgy történt, hogy egy kötélre néhány zsákot vagy egy ponyvát rákötöttek, azt a verembe leeresztették, a kötélnél fogva jól megrázták, lóbálgatták, hogy a veremben levő levegőt «megmozgassák». Mikor ez megtörtént, s pár óra hosszat a verem már nyitva volt, akkor a kötélre egy «vasfazikat» kötöttek, s abba egy égő mécsset beletéve, leengedték a verem fenekére. Ha a mécses elaludt, az azt jelentette, hogy még nem jó lenn a levegő, s nem lehet lemenni. Ez esetben a vermet tovább szellőztették, esetleg meg is ismételték a levegő megmozgatását a zsákokkal. Viszont, ha a mécses égve maradt, akkor nyugodtan lehetett a verembe leereszkedni. A leereszkedés derékre kötött kötél segítségével történt, mert bár voltak kötél nélkül ügyesen leereszkedők is, ezzel azonban nem szerették a verem torkát esetleges rongálódásnak kiténni. Lenn aztán megvizsgálták a verem állapotát, s a kitakarítás után a szükséghez képest végeztek el azokat a munkákat, amelyeket az új verem készítésénél láttunk.

Bármilyen fontos készítmény volt is a búzaverem, mégis igen sok huza-vona viharzott el az elhelyezése körül. A vermeket nem annyira az udvarokra, mint inkább a házak elé, a külterületen volt szokásban elhelyezni. Ez sok sűrűlódásra vezetett a hatóság és a tulajdonosok között. A sűrűlódás különösen az üres és le nem zárt vermek miatt keletkezett, amelyek sok balesetnek, károsodásnak és ezekből keletkezett pereknek voltak okozói. 1784-ben tiszteletes predikátor Vecsey Sámuel úr panaszt tesz Hajdúböszörmény magisztrátusánál, előadván, hogy a Fazekas Mihály kertje előtt egy üres és nyitva hagyott, de a hófúvással betakart, s így nem látható verembe egy hámos lova beleesett és derekát törte. Ehhez hasonló eset számtalan fordult elő; az utcai vermek veszélyeztették a játszadozó gyermekek, az esti közlekedők testi épségét éppen úgy,

¹ Hajdúböszörmény protoculluma, 1789.

mint ahogyan kárt okoztak az állatokban is. Ez a helyzet indította nemcsak a helyi, hanem a kerületi hatóságot is, hogy rendet teremtsen a búzavermek körül. Azaz hogy csak akart teremteni, mert bizony az igen nehezen sikerült. Évtizedeken keresztül foglalkoztatta a kérdés a hatóságokat, s egyáltalában nem állíthatjuk, hogy fáradozása sikerrel járt volna. Állandóan rendelkeztek a vermekre való vigyázást, az utcán levők „bevágatását”, sőt a vermeknek a hajdú városokból való kitelepítését, de nem sok eredménnyel. Hiába ellenőrizték azokat a magistrátus, a communitas, sőt maga a districtualis Feő Kapitány Uram is, szinte tengeri kigyója lett a kérdés a hajdú városoknak. 1765-ben, 1767-ben, 1770-ben már olvashatunk a városok jegyzőkönyvében a vermek betöltéséről, elhelyezéséről és más dolgairól. Csanády Sámuel hajdúkerületi főkapitány megúnván a sok herce-hurcát, amely a búzavermek körül folyt, Szoboszlóról 1778-ban írásos utasítást küld a hajdúvárosoknak az utcák rendje ügyében; ennek végén ezt írja: «A városokon lévő vermek mia, de kivált melyek az utczákon vagynak, az jó politianak minden jó törvényi ellen mennyi sok veszedelmek és szomorúságok estenek. Ki-ki jól tudja; hogy azért az ilyen vermek a városokon Cassaltassanak, és betöltessenek igen szükséges volna, mivel úgy is jobb és alkalmasabb helyen kívül a városon holott semmi kártól nem félhetnek, vermeket csinálni meglehet. Válasszon ki azért minden város jó dombos vermeknek való helyet kívül a városon, azt ossza fel Tized számra: a vermek sorjában egyenesen utcákat csináltassanak, hogy két szekér közte a Verem Utcáján elmehessen. Ezen Vermeknek állítsanak pásztort, rendeljenek fizetést minden veremtől, aki szüntelen ott lakjon, és minden kárról feleljen, így a jó rendtartás is és ezen protocollonban is fel fog állíttatni és a verembeli sok lopás, melyben szüntelen panaszkodnak, el fog háríttatni. Mindezeknek observációja, felállítása és annak idejében a szokott Congregációban való Relatiója Commendáltatik s parancsoltatik».

A főkapitány parancsa elhangzott, de kevés eredménnyel; Szoboszlón megtörtént a vermek egy részének a városból való kitelepítése (a város északnyugati része: veremalja), másutt nem sok eredménye lett a parancsoknak. 1784 szeptember 27-én a böszörményi communitas feljegyzi, hogy: «A Tettes Districtusnak parancsolatjára publicáltatott, hogy tudni illik a kávézatlan kutak fel kávéztassanak, az Utczákon lévő vermek bé vágattassanak.» 1785. Die 22^a Sept. ezt az intézkedést látjuk Böszörményben: «A Városon lévő minden üres Vermeknek bé vágatására úgy szintén az kertek között út felén levőknek is berontására minden Tizedből egy Szenátor és egy Communitas-beli személyek rendeltettek, melyről is végbe menetele után kinek hány vermét vágatták bé nominátum relatiót tenni obligáltatnak, a melyekben pedig már élet tétetett, azok jövő tavaszig in statu meg hagyattatnak a Tettes Congregációnak ez erant mai napon tett rendeletéhez képest». Ugyancsak Böszörményben anno 1789. Die 2° Augusti a Szenátusban determináltatott: «minden ember a Vermét bé csinállya, az üres Vermek bé vágattassanak». Közben természetesen állandóan folytak a tárgyalások a városok és a kerület, a birtokosok és a magistrátusok között. Igyekeznek megoldásokat keresni, engedményeket adni, vagy kicsikarni. 1786 július 31-ről ezt olvassuk Böszörmény jegyzőkönyvében: «A Tetts. Part. Congregációnak sub. 29° July a. c. N° 1820 költ Kegyes Resolúciója presentáltatott, mely szerint ezen városban a Kertek előtt az Árok parton lévő vermek oly móddal meg hagyattattak, hogy minden ember a maga illetén vermeit fel kerítvén olly securitásban tartsa, hogy ahhoz sem gyermek, sem jószág ne férhessen; a Városon belül pedig a kerítéseken kívül és a kerteken az Uttza nyelvén levők bé vágattassanak s cassaltassanak. A Tetts. Part. Congregációnak ezen Kegyes Resolúcióját kész engedelmisséggel vevén ezen Mgts és Communitas, olly rendeléseket tett, hogy a meg hagyattatott Vermek instantanec fel keríttessenek, a bé vágatandók pedig be vágattassanak s Cassaltassanak».⁴

Ismét elmúlt a búzavermek felett egy évtized. Jablonczai Petes János kerületi főkapitány 1796-ban ezt írja a városoknak: «Meg fogom vizsgálni azt is minémű effektusai légyenek az Uttzák tisztán való tartásának, a Vermeknek belől a Városon való eltöröltetéseknek, kívül a Városon levőknek jó karban való Helyheztetéseknak». Hogy megvizsgálta-e a vitéz főkapitány úr a dolgot, annak nem sikerült nyomát találni, azt azonban tudjuk, hogy a nemes hajdúvárosok kerületének 1798 augusztus elsején Nánáson tartott közönséges gyűlésében határozatott: «Az egésznek fenn tartására és a Tisztaságra való vigyázat iránt már ennek előtte több ízben ki adott Rendelések megújittatván, közönségesen újonnan parancsoltatik, hogy sehol a Városon belül Verme-
ket ásatni és tartani az abból származható esetekről tartozó felelet alatt a Magistrátus

² Protocolum Magistratus Oppidi Hajdonialis Böszörmény.

³ Acta Annorum 1785 et 1786.

⁴ Protocolum E. Böszörmény.

és Hadnagy Uraimék meg ne engedjék, és a hol azok tapasztaltatnak, és ha nevezetesen füstöltetnének, azonnal minden mentség és halasztáson kívül bévágattassanak».⁵

H. Fekete Péter

Silos dans le comitat Hajdu. La population distingue 3 parties des silos : 1. la bouche ou la gorge ; 2. le creux ; 3. le fond. Lors du forage on cherche du sol sec et ferme, et on n'emploie pas de matériaux de construction étrangers. Après avoir creusé la caverne, lissé les murs, on la cuit et on l'enfume. Avant de remplir le silo on le nettoie, on y verse de la paille hachée, qu'on couvre d'une mauvaise bâche ; on couvre les murs de chaume, ensuite on y verse le blé. Le silo sera fermé à l'aide d'un bouchon. La largeur moyenne du silo est de 170—210 cm, la profondeur de 350—400 cm.

⁵ Protocollum Circulare Liberti Oppidi Hajdonicalis Böszörmény. Anno 1793.

A márc.

Egy eltűnt népi csemege.

«Méhser és mézeskalács oly cikkek, melyek majdnem végleg fogyasztáson kívül jöttek ; különösen apadt a méhsernek a fogyasztása. A mézeskalács országos és búcsúvásárokon, úgy búcsújáróhelyeken és búcsúk alkalmával némileg még elkel, de a bábsütő üzlet hajdani vagyonosságából igen sokat veszített és ezen valamikor igen elterjedt ipar a kamarai kerületben még csak 135 iparos által képviseltetik, kik többnyire szegényes viszonyok közt élnek¹.»

A mézeskalácsosipar két főtermékének, a méhsernek, vagy népiesen márcnak és a bábnak halálós ítélete 1871-ben jelent meg, még pedig a soproni kereskedelmi és iparkamara első főjelentésében a kiegyezés után, az 1866—69. esztendőben. Akkoriban a kerület Komárom és Fejér megyén kívül az egész Dunántúlt, tehát hatalmas területet foglalt magába. Ami a jóslást illeti, teljesen nem vált be, mert legalábbis Sopron megyében a márc még 1914-ig, azaz az első világháborúig kedvelt népi csemege maradt.

Eredete valószínűleg keleti. Nyelvemlékeinkben a Magyar Nyelvtörténeti Szótár tanúsága szerint csak a 17. századból ismeretes mind a méhser, mind a mézser szó, részben török vonatkozású emlékekben.² A márc Páriz Pápai 1767-es szótára szerint szerepel ugyanott legegylebb. Czuczor Fogarassy Szótára szerint : «a Balaton mellékén annyi mint méhser, különösen amit a mézeskalácsosok szoktak árulni». A méhsert pedig így magyarázza : «Ital neme, mely forrás által mézből és még némely más híg testek vegyítéséből készül.»³

Ma valóban eltűnt bármely nevezet alatt és a fiatalabb nemzedék nem ismeri névről sem. Gyermekkoromban azonban Sopron megye nyugati felében nagyon keresett frissítő volt búcsúk alkalmával. Nehezen várta a fiatalság, hogy a soproni bábos lerakódjék ; négy, földbe vert rúdra felfeszítse háztető módjára a fődővásznat, hosszúkás csonkagúla alakú ládáiból kirakja a rögtönzött polcra árúját, maga pedig a ládák egyikére telepedjék és megkezdődhessék a márc kimerése, amiben egyébként a felnőttek is szívesen részesedtek.⁴

Ma azonban már a mézeskalácsos mesterség is kihalóban van. Sopron, ahonnan az 1818-ban létesült céh tagjai jártak szerte a megyében, ma egyetlen bábsütővel rendelkezik : a neves Dollmayer-család egyik ága kitelepült Németországba, a nála levő céhiratok, amelyeket kiállításon még szerepeltettek, elkallódtak ; míg a másik ág, mely más mesterségre tért át, a céhládát és mintegy 12 régi üttö-

¹ A Soproni Kereskedelmi és Iparkamara főjelentése az 1866—69.-i időszakra. Sopron, 1871. 61.

² II. 688.

³ IV. 106., 427.

⁴ Pozsgay Géza, 1925-ben elhunyt író, Orvosság című népies elbeszélésében azt írja a fertőmenti falvokról, hogy ott a márcivás avatta a gyermeket hajadon leánnyá. «Ázt szokták mondani a régi öregek, hogy a legény bort, a leány márcot igyék, ha szép és fiatal akar maradni.»

fát a városi múzeum, efféleiben elég gazdag gyűjteményének adott át. Az egyik cukrász mellékesen gyárt éppen bábót.

A megyében az iparkamara hivatalos kimutatása 9 bábost tart számon, de ezek között is van olyan, p. o. a négy csornai mester között, aki inkább cukrász. Rajtuk kívül kettő működik Csepregen, egy-egy Beleden, Fertőszentmiklóson és Lővön.

Csornán Kugler József, idősebb mester tisztára bábos ma is még, sőt gyertyát is márt. 1906 óta önálló mester, tudományát Zechmeister ősi győri műhelyében szerezte. Ő még sok márcot gyártott. Még pedig a következő módon:

Egy sajtárba mézet tettek, két sajtárba vizet s ebben az adagolásban kis csillagánizzsal összekeverték és főzték, amíg nem forrott. Kihűlése után finom ruhán átszűrték. Így sűrű folyadékot nyertek, mely tartós volt. Hordóban tárolták és kiméréskor vízzel és jéggel hígították. Egy hordó tartalma ötvenszeresen fizetett kiméréskor. A mézet, ha lépesen került a műhelybe, előzően viasztalánították. A táblát összetörték, gyúrták, négy sajtárban is kiáztatták. Ha a méz 5—10%-ban tartalmaz viaszt, akkor már tisztának számít.

Kugler mézeskalácsos szerint a márcot a fagylalt irtotta ki. Olcsóbb és még mindig kápos, mert újdonságképen hat.

A Kugler-műhelyben még egy és más a régi berendezésre emlékeztet. A márványasztal, amin a munka folyik, aztán a sokrekeszes szekrény, ahol a rengeteg színes nyomatot tartják, amiket rányomnak a bádögformával kivágott tésztára, míg a hajdani faragott ütőfák már teljesen használaton kívül kerültek; egy-kettő búslakodik mutatóba a sarokban ...

Csatkai Endre

Adatok Luca-napi néphagyományainkhoz.

Algyő. Luca napján egy szakajtó kukoricát szoktak az ágy alá tenni, ebbe pedig félmárkét sőt, apróra vágott cirokseprőt és egy gereздеkre bontott fokhagymát. Ebből kell a tyúkokat két karácsony közt etetni, hogy jó tojók legyenek.

Luca éjszakáján van, aki elmegy a haragosa házához és a fal tövét körülséri, hogy a tyúkok ne tojjanak.

Alpár. Lucanapján egy nagy darab kőst tesznek a kemencébe és mindennap fűtenek rá egészen Karácsonyig. Ezt az égetett kőst adják aztán esztendőn át a jószágoknak.

Apátfalva (Csanád). A gazdasszony korán reggel tüzes piszkafával megbökdösi a tyúkokat, miközben ezt mondja: az én tyúkom tojogasson, a másé csak kotkodáljon. A kukoricát abroncsba szórják, hogy a tyúkok egy helyre tojjanak. A tyúkot szita alá teszik, miközben ezt mondják: annyi csirke legyen, mint amennyi luk van a szitán.

Csongrád. Ha valaki halászat közben a vízben látni szeretné a halakat, akkor Luca napján kezdjen 13 varsát kötni. A varsák úgy készüljenek, mint a Luca-széke, azaz mindennap kell rajtuk valamit kötni, és pedig úgy, hogy éppen karácsony napjára készüljenek el. Bátran kell viselkedni, mert a varsák készítése közben mindenféle szörnyalakok vicсорognak majd rá. Ha elkészül, akkor karácsony éjjelén vigye a templom elé, amikor az éjféli mise folyik. Ha aztán ezekkel a varsákkal megy halászni, akkor mindig meg fogja látni, merre van a legtöbb hal.

Dernő (Gömör). Luca estéjén szokás *hagymáskodni*: fokhagymával az ajtóra keresztet húznak, a kilincset is megdörzsölik vele, majd megeszik; a tehénnek is adnak belőle.

Luca estéjén megszúrkálják valami léccel az aprójószágot, mondván: az én tyúkom üljék, tojjék, a másé csak kotkodálják.

Lucától egészen karácsony *viliájáig* (böjtjéig) a kilincset minden este megreszelik. Ilyenkor voltaképpen annak a boszorkánynak az orrát reszelik, aki a ház megrontására tör. Meg is tudják, kicsoda az illető, mert karácsony böjtjén sebes arccal elmegy a házhoz és kéri, hogy ne bántsák.

Galánta. Régebben szokásban volt a Luca-szék készítése, ma is él a pogácsa-sütés. Az emberek, ha elhagyják hajlékukat, szalmakötéssel tekerik körül magukat.

Kemence (Hont). Luca napján nem szabad a gazdasszonynak elmenni a szomszédba, mert mozsarat kötnek a hátára.

A gyerekek hárman-négyen összeállnak és minden háznál elmondják a következő verset: Cín legyen táljok, vas legyen fazekjok, ólom legyen kanaljok, csikós legyen a lovok, borjas legyen a tehenek, malacos legyen a disznójok. A gazdának bort, búzát, békességet, gazdasszonnak tyúkot, ludat, lyánnak szép mátkát, a leginnek azonszerint. Amikor ezt elmondták, a földre hemperednek e szavakkal: így heverjenek a magok tyúkjai.

Lucska (Gömör). Régebben Luca estétől kezdve cseresznyeágot sarjazzattak meleg helyen karácsony estéjére.

Mindszent (Csongrád). Luca napjától karácsonyig mindennap egy-egy rongybabát kell készíteni. Karácsony böjtjén sütés-főzés után bedobják őket a tüzes kemencébe.

Óbecse. Luca estéjén az emberek a kapunál őrködnek, hogy a bűbajosok meg ne faragják a kapufát. Akinek a kapufáját mégis megfaragták, annak tehene megromlik és nem ad tejet.

Szeged. Luca estéjén minden ajtót, ablakot zárva kell tartani, hogy a gonosz ne tudjon rajtuk bejönni. Nem szabad kiadni ilyenkor semmit a házból. A gazdasszony az aprójószágokat egy kötéllel kerített, vagy bottal rajzolt körbe szórt eleséggel szokta megetetni, miközben ezt mondja: a mi tyúkunk toj tojást, a másé meg kotkodál. Esetleg az ülön szórták egy hosszú bottal megdöfködni a tyúkokat, hogy jó tojók legyenek. Luca napján varrni nem szabad, csak fejteni, mert különben bevárnának a tyúkok fenekét és nem tojnéának. Ilyenkor szórták sütni a lucapogácsát is jó sok zsírral. Érepénzt is sütnék bele. A pénzt aztán vagy az eleséggel keverve a jószággal, főleg disznóval etetik meg, vagy pedig a legközelebbi vásár alkalmával a jószág vételárába fizetik bele, hogy szerencsájük legyen hozzá. Az is szokás, hogy a pogácsában talált pénz koldusnak adják oda.

A gazdasszony tányérban búzát is szokott csiráztatni, amely karácsonyra kizöldül. Egyrészt a jövőévi termésre következtetnek belőle, másfelől pedig mindenféle rontásról tartják foganatosnak, így beteg jószággal szórták etetni.

Szőreg (Torontál). Luca napján a gazdasszony egy kosárba szalmát tesz és egy jó darabig türelmesen ül rajta, hogy jó kotlója legyen.

Az eladó leányok halat esznek Luca napján, de vizet nem isznak rá. Azután a kútba néznek és a víz tükrén biztosan meglátják jövődöbelijük képét.

Tápé (Csongrád). A gyékényszövéseéről híres faluban Luca napján kezdik el a *lucagügyű* készítését. Egészen karácsonyig mindennap kötnek egy kis gyékénygügyűt (bábúszerű köteget) és ezt éjfél mielőtt befűtik a kemencébe. Egyenként dobálják a tűzbe. Amikor a tizenharmadikat is bedobták, azt hiszik, hogy most már minden boszorkányt elégettek. Mások szerint ilyenkor a boszorkányok keservesen sírnak.

Bálint Sándor

A varjű kucsμάázása.

Ecsedi István egy kisebb cikkében (Ahogy a debreceni erdőkben a varjűt fogják NÉ. XVIII (1926), 32—33) és a debrecenkörnyéki vadászatról szóló munkájában (Népies vadfogás és vadászat a debreceni határban... Debrecen, 1933) egyaránt foglalkozik ezzel a madárfogási móddal. Hegyesre sodort papirzacskót készítenek, belül madárléppel jól megkenik s néhány szem tengerit helyeznek el benne. Az éhes varjűnak a fejére szorul a zacskó és így könnyen meg lehet fogni (v. ö. i. m. 39. ábra).

Ezt az érdekes és Ecsedi által is «rendkívűl szokatlannak talált» fogási módot már 1815-ből ismerjük. A Nemzeti Gazda ez évi II. darabjának 251—2 lapján olvashatjuk a következőket: «*Seregéjt, 's más madarat is jádzva fogni*. Legkönnyebben úgy, ha a' mezőn apró jukakat ásol, ezekbe egy olyan papiros tölsér formát tesz, mint a' millyet a' fűszerszámos boltokban tsinálnak. Kemény papirosból, ragass ilyen tölséreket, a' nyílását vágd egyenesre, a' belső környékét kend meg madárfogó léppel, vagy lepárolt terpentinnel és a' hol a sok seregéj szokott le-

gelni, rakd le tégy mindenikbe egy kis kukatzot. Mikor ezt a' madár ki akarja kopátsával (madár' óra) venni, a' töltés a' fejére ragad és nem látván, tsak ott hánykolódik».

Ezt a fadfogó módot eddigi adataink szerint a hajdumegyei Földesen (NÉ. XXXII (1940), 418) és Szatmár megyében is ismerik. Az Ecsedi és a Nemzeti Gazda által közölt eljárás között csak az a különbség, hogy az előbbi télen, az utóbbi pedig nyáron ajánlja a madárfogásnak ezt a módját. A fentiekhez hozzá kell még fűznünk azt, hogy a Nemzeti Gazda jelzés nélkül megjelent cikkeinek legnagyobb részét a szerkesztő Pethe Ferenc írta, aki fiatal korát éppen azon a vidéken töltötte (Büdszentmihály, Debrecen, Sárretudvari), ahol ma is ismerik ezt az eljárásmodot.

Maga az elv máshol sem ismeretlen, így pl. Hercegovinában a tököt használják ilyen formán a róka fogására (Moszynski, Kultura ludowa sloviań I, 43. vö. B. NÉ. XXIII [1931], 85), Szlovákiában a tököt faedény helyettesíti (Bednarik, L'udové poľovníctvo na slovensku 1943. 46), sőt itt éppen Bednarik idézett munkájából látjuk, hogy a papírzacskóval való madárfogás is ismeretes (u. o. 65.).

Balassa Iván

«Nyomó.»

Morvay Péter «A pók vagy kukucska» címen 1940-ben az Értesítő 191—194. lapjain ismertet egy halászszerzámot Mohács környékéről és a Sárközből.

1948 nyarán Dunapataj mellett, a Szelidi tavon (Pest m.) megtaláltam ugyanazt a szerzámot. A tó halászata egyébként is érdekes, mert pár év óta iparosok kezdenek hivatásszerűen halászni benne, és megfigyelhető, hogy ezek miként illeszkednek bele egy számukra új életformába, illetve hogyan alakítják azt. (A gyűjtés teljes anyaga az Ethnológiai Adattárban 001.212. szám alatt található.)

A szerzám neve «nyomó», de ugyanígy nevezik a vesszőből vagy hálóból készült tapogatót is. Váza egy 1 m átmérőjű vasabroncs, melyhez két, egymást keresztező vaspánt van «nittelve». Ezek alkotják a négy körmöt, melyeknek magassága 65 cm. Keresztezési pontjukhoz egy 465 cm hosszú akácfanyél van erősítve. Így az egész szerzám magassága 530 cm. Az abroncsra kívülről egy 265 cm magas csónaküpalakú háló van erősítve. Ennek alja 30 cm-es darabon dupla szállal van kötve, mert a használatnál ez a rész van kitéve leginkább annak, hogy valamibe, pl. «nádtusába» beleakadva kiszakadjon. A háló a csúcánál súlyos vas-
karikára van szedve, mely könnyen csúszik a rúdon. A karikához kétoldalt egy-egy 10 cm-es zsinór van erősítve, melyek egyesülnek, és egy szálaban folytatódva, a rúd végéhez kötve a hálót tartják feszesen.

Készítője és tulajdonosa egy kalocsai 40 éves halász. Eredetileg borbély lenne, de már évek óta halászatra adta magát. Jelenleg a kalocsai halászszerkezet titkára.

Több «nyomó» még nincs a tavon. Készítője tagadta, hogy valaha is látott vagy hallott volna ilyenről: «Csak spekuláltam, hogy hogy lehetne mögfogni azokat a halakat, akik a sárba vannak. Addig-addig, míg mögszerkesztöttem a nyomót. Először nem vált be, mert kicsi volt az öble, most átkötöttem, de még nem próbáltam ki». Mikor említettem, hogy másfelé is használnak hasonlót, előbb hitetlenkedve fejét csóválta, majd bizakodva megjegyezte: «na, akkor tán itt is beválik».

Szélcsendes időben kell használni ott, ahol a víz bugyborékol. A halász lenyomja a szerzámot a víz fenekére, a zsinórral leengedi a hálót, mely szétterül. A nyelet kissé megmozgatja, hogy az alákerült halak az öblbe meneküljenek, és kiemeli.

Az itt bemutatott nyomó szerkezetében és nagyságában leginkább a sárközi «kukucska»-val vagy «közép-pók»-kal egyezik. (Morvay i. m. 192. l.) Morvay Péter idézett tanulmányában kimutatja, hogy ez az eszköz valószínű török eredetű, orosz és román közvetítéssel jutott fel az Aldunán a Sárközig. (Moszynski, Kultura Ludowa slowian. 1. Kultura Materjalna. Krakow, 1929. 82. l. és Antipa, Pescaria si pescuitul in Romania, Bucuresti 1916. 398—400.)

Előfordulása a Szelidi tavon, észak felé terjedésének újabb állomása. Feltehető, hogy készítője nem önállóan találta fel újból, de lehetséges, hogy csak futólag látott ilyent, vagy csak hallomásból ismerte. Talán így magyarázható, hogy a hálót át kellett kötnie, és hogy a szerszámmal együtt a nevét nem vette át. Ámbár, amint Bolgár Kálmán egy. hallgatótól értesültem, Mohács környékén is szokták «tapogató pók» vagy «nyomó pók» névvel jelölni.

A további gyűjtések feladata a pók, kukucska vagy nyomó újabb elterjedésére fényt deríteni.

Solymos Éde

«A magyarok szövete.»

A soproni néprajz korai adalékai után kutatva nézegettem Payr Sándor nagy könyvét: A soproni ev. egyházközség történeté-t. A 197. lapon leírja a Bocskay-hadak dúlását, mikor is a külvárosba benyomultak és a Szent Mihály-templomát feldúlták «A magyarok szövetét is szétszabták, melyre mindenféle bibliai história volt ráfestve». Közli forrását is: ez Faut Márk egykorú krónikájának következő helye: Der Ungaern Tuch, da alle biblische Historien gemahlt standen.» (1605.)

Faut, a város korabeli jegyzője értékes krónikát hagyott hátra, felölelve az 1526-tól terjedő időt egészen mintegy 1606-ig. A feljegyzések számos régi változatban ismeretesek; még nem döntötték el, melyik az eredeti. Jómagam a Nemzeti Múzeumban levő példányt használtam 1924-ben Cod. saec. XVIII. Germ. 506. jelzés alatt, mely már megmondja, hogy 18. századbeli másolat. Nem is sok ügyet vettem rá, mert hiszen tudtam, hogy Payr feldolgozta. Valószínűleg szintén későbbi másolat, mert így eshetett meg a tévedés a magyarok szövete körül. Szinte úgy hangzik, mint a magyarok szimfóniája. Mikor azonban most, az említett célból vizsgáltam Payr szövegét, rögtön észrevettem, hogy akár másolási, akár olvasási hiba történt, mégis cserébe értékes művészettörténeti és néprajzi adalékot kapunk. Ugyanis nem der Ungern Tuch-ról van itt szó, hanem *Hungertuch*-ról, aminek a hírért ma kevés ember hallotta és tán a XVIII. század másolói sem. A *Hungertuch*, amelyen a német közmondás szerint a templom egerei rágesálnak, a középkori templomok egyik kelléke, hivatalos nevén cortina 40 dierum, vagy circitorium, vagy velum ieiunii, vagy cortina paschalis, a nagybőjtben szerepelt, mikor is a diadalivról lógott le. Az első bőjti vasárnaptól fogva nagyszerdáig ott is maradt, leért az oltár magasságáig. A X. századtól fogva ismeretes szokás, de a szárnyas oltárok használata szorította ki, míg Szciliában és Westpháliában még ma is használatos. Eleinte képeit hímezték, később festették.¹

Ritka példányok maradtak fenn belőle az említett helyeken kívül, így a württembergi güglingeni 60 képpel (7,5×4,5), a zittai 1472-ből, jelenleg a drezdai múzeumban 90 képpel és Ausztriában St. Lambrecht kolostorban 56 képpel. Nincs róla tudomásom, hogy Magyarországon van-e adat használatáról, az bizonyos, hogy az említettekhez hasonló méretű középkori darab nincs. A soproni Szent Mihály-templom ma is a gazdanegyedben fekszik, a nagybőjti kendő sok képével a biblia pauperum egyik kiadása volt.

Csatkai Endre

¹ Christliche Kunstblätter. 1915, 75. és 1933, 124.

Ibikus darvai és a három jó tanács.

Beke Ödön két alkalommal is felhívja a figyelmet *Ibikus darvainak* a magyar pásztorhagyományokban való szerepére. (Ethn. LVIII, 124—125. és 274—275.) Ez az igen régi és elég sűrűen előforduló motívum (Stith Thompson, *Motif-index of folk-literature*. FFC. 116. sz. 70. l. *The Cranes of Ibycus* címen a N 271. 3. sz. motívumtípus. L. még Bolte-Bolivka, Anm. II. 532.) s tartalma röviden a következő: Rejtélyes gyilkosság nyomravezető tanuja beszélni nem tudó madársereg, vagy növény, melynek említésével a gyilkos gyanússá teszi magát. A motívum kalotaszegi mesés történetben is előfordul, mint a Három jótanács néven ismert mesetípusba ékelt motívum, azonban itt a gyilkosság színhelyén gyanúsan viselkedő tettes nevetése egyedül a gyanúktöltő és végeredményben a leleplező ok.

A szóbanforgó részlet tartalma röviden a következő: Péter gazda az erdőben torkonfogja komáját és mészároskással agyonszúrja. Otthon a komája felesége többször kérdezősködik tőle eltűnt férje után, azonban ő mindig azt feleli, hogy nem tud róla semmit. Múlik az idő, meghal Péter gazda felesége. Újra megnősül: elveszi meggyilkolt komája özvegyét. Egyszer aztán vásárra mennek az erdőn keresztül. «Mikor ára a hejre irkasztek az erdőübe, ahol megölte azelőtt kéit éivvel a komját, az erdőü feléi nízett éis elnevette magát.» Az asszony észrevette, hogy magában nevet a komoly férfi és töprengeni kezdett, hogy min nevezhetett a férje? Meg is kérdezte, de Péter gazda nem akarta megmondani. Nagysokára, otthon egyszer aztán kibökte, hogy azon a helyen, ahol elnevette magát, ölte meg a komáját. Az asszony Péter gazdát azonnal rendőrkézre adta és gyilkosságáért fel is akasztották. (UMNGy. V. 163—164.)

Az irodalmi adatokhoz megemlítjük Turóczi-Trostler József megjegyzéseit Annette von Droste-Hülshoff német írónő *Judenbuche* c. (1840), Áron zsidó meggyilkolásáról és gyilkosa bűnhődéséről szóló novellájához, melyben «a bukka természetesen nő ki démoni környezetéből: a bűn, büntudat és önbüntetés fája». (IMIT Évkönyve. Bp., 1943. 228.)

Kovács Ágnes a *Három jótanács* típust Aarne-Thompson rendszerében 910. E. számú típusnak jelzi, s megjegyzi, hogy «magyar területen aránylag kevés-szer feljegyzett mese jól sikerült változata». (UMNGy. VI. 186. l. 16. sz. jegyzet.) Aarne-Thompson katalógusában (FFC. 74. sz.) a 910. számú típusnak A—D változatai, Honti jegyzékében (FFC. 81. sz.) pedig csak A—B változat csoportjai vannak. Mivel a mese a Kovács Ágnes által kifejtett elvek szerint (Kovács Ágnes, *A kalotaszegi Ketesd mesekincse*. Erdélyi Tudományos Füzetek. 188. sz. Kolozsvár, 1944. 33. l.) sem Aarne-Thompson, sem Honti típusszámaihoz szorosan nem sorolható, hanem csupán alszámnak jelölhető, helyesnek tartjuk jelölésének K 910 E*-re való módosítását. A *Három jótanács* változatairól, irodalmáról egyébként bőszeges és régi magyar irodalmi változatokkal kapcsolatban György Lajos is megemlékezik. (*A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai*. Bp., 1934. 196—198.)

Dömötör Sándor

Magyar népmesekutatósi módszer.

A mesealkalom titokzatosságáról elmélkedve (Ethn. LVIII, 268.), megállapítottam, hogy gazdag és módszeres népmese kiadványaink alapján szükséges lenne egy magyar népmese kutatósi módszertan összeállítása és idegennyelven való megjelentetése. Fejtegetéseimhez egy kis sematikus rajzot is készítettem, amelynek lényege az volt, hogy a különféle, önálló színekkel viselő módszerek között az összes módszerektől a legtöbbet a magyar módszer tanult, azonban új eredményeinek hatása idegen módszerekre nem érvényesülhetett, mert erre lehetősége még nem volt. A nyomtatásban megjelent szövegben sajnálatosan a sematikus rajz nyilai minden irányban «lőnek», holott elgondolásom szerint a magyar módszertől kiindulva a nyilak sem a nyugat európai, sem a kelet európai, sem az orosz módszer felé nem mutatnak. (Tehát így kell helyesbíteni a rajzot.) Éppen azt akartam szóbeli magyarázatoknál ékebben érzékelteni, hogy a magyar módszer önmagában a többiek eredményeit feldolgozva, kifejlődött immár, azonban nem hathatott, mert nincsen még olyan reprezentatív összefoglalása, amelyből a külföld szakemberei dolgozhathának.

E hiba helyreigazítása alkalmával hangsúlyozom azt is, hogy a magyar népmese kutatósi módszernek nemcsak az az egyedüli érdeme, hogy az egyéniség és a közösség közötti feszültség fontosságát felismerte, hanem mintaszerűen gyűjtött anyaga révén a hagyományozódás és a változások vizsgálatához is komoly lehetőségeket teremtett. (Vö. Ortutay, Két előadás. Bp. 1947. 70.) Ezek a kérdések azonban már olyan mélyen ágyazódtak be az általános néprajz problematikájába, hogy egy műfaj — mint pl. a népmese — részletkérdéseinek semmiképpen sem tekinthetők: vizsgálatuk eredményei mindinkább a hagyomány problémáinak megoldásához vezetnek el bennünket. (L. még a meseélettan problémáinak felvetését is!)

Dömötör Sándor

Csalóka Péter története.

A felszabadulás után az egyetem Néprajzi Intézetének népköltési gyűjtései közt nyomozva, örömmel értesültem, hogy a Táj- és Népkutató Intézetben, a mai Néptudományi Intézetben értékes népmese- és egyéb gyűjtemények maradtak. Átnézve a gyűjteményeket, különösen becseseknek találtam Katona Imre két népmesegyűjtését. Az egyik a baranyamegyei Kopácsról, a másik a szilágymegyei Bogdándból való. Engem, nyelvész létemre, első sorban természetesen nyelvi szempontból érdekeltek a szövegek, különösen a kopácsi, mert erről a területről nagyon kevés nyelvi anyag fölött rendelkezünk. A Magyar Nyelvőr régebbi évfolyamaiban közöltek mindössze néhány lapnyi tájszógyűjteményt, összefüggő szöveg pedig, tudomásom szerint, még egyáltalán nem jelent meg. Aki ismeri a magyar nyelvjárásokat, az tudja, hogy Kopács az ú. n. Drávaközben, vagy mint némelyek nevezik, Dravasögben fekvő árterület, melyet éppen ez a helyzete egyrészt elszigetel a szomszédos vidékektől, másrészt a Drávához való közelsége összekapcsol a szlavóniai magyar nyelvjárással, mely a moldvai csángó nyelvjárásokon kívül a legtöbb régiséget őrizte meg. Nyelvészeti szempontból már az említett néhány lapnyi tájszó is rendkívül becses nyelvi anyag, annál inkább valóságos fölfedezés számba ment, hogy most egy egész kötetre való összefüggő szöveg áll a kutató rendelkezésére, mely fontos hangtani, alaktani és mondattani tanulságokat kínál, nem is említve a gyűjtemény szókincsét. Természetesen elsősorban a nyelvész szemével olvastam Katona Imre kitűnő mesegyűjteményét, kijegyeztem belőle mindent, ami nyelvtudományi szempontból fontos volt, s az új adatok egy részét nyelvészeti cikkeimből már értékesítettem is. De világos volt előttem, hogy Katona Imre gyűjtései a legjobb magyar népmesegyűjtemények közé tartoznak, melyek kiadása főként néprajzi feladat és kötelesség. De egyben annak is tudatában voltam, hogy hazánk akkori elpusztultságában alig van kilátás arra, hogy Katona Imre gyűjtései a közel jövőben közkinccsé válhassanak.

Más utat nem látván, az a gondolatom támadt, hogy talán sikerül a Magyar Nyelvőr kiadóját, a Szikra irodalmi vállalat akkori igazgatóját meggyőzőnöm a gyűjtemények tudományos, irodalmi és nemzeti értékéről, s azt a javaslatot tettem, hogy indítsunk meg egy nyelvészeti és népköltési gyűjteménysorozatot a Magyar Nyelvőr könyvtára címén, s ennek első két kötete legyen Katona Imre kopácsi és bogdándi népmesegyűjteménye. Természetesen pontos, betűszerinti tudományos kiadásra gondoltam, amely mind a nyelvészeti, mind a néprajzi követelményeknek megfelel. Sajnos azonban, a kiadó nem tartotta időszerűnek a sorozat megindítását, mégpedig elsősorban anyagi okokból. A kiejtést feltüntető szedés egyrészt megrágtatta volna a kiadást, másrészt az olvasók, illetve a vásárlók számát csökkentette volna nehéz olvashatósága miatt. Tekintettel azonban a mesék érdekességére és a följegyzés kitűnőségére, hajlandó volt egy népszerű gyűjteményt kiadni. Én először erre nem akartam vállalkozni, mert éppen a gyűjtemény tudományos értéke lebegett szemem előtt. Tárgyalásaimról szóló értesítségemre azonban Katona Imrétől a következő választ kaptam: «... gyűjtött meséimet bármilyen vonatkozásban örömmel bocsátom rendelkezésére! Nagyon szívesen kiadásra bocsátom tehát a szóban forgó bogdándi és kopácsi meséket is, akár nyelvészeti, akár szépirodalmi, akár néprajzi jellegű feldolgozásról van szó. Természetesen én is sokkal jobban örülnék, ha abszolút tudományos szempontból kerülnének nyilvánosság elé a mesék... Ami tehát a meséket illeti, tessék hozzáfogni haladéktalanul az átíráshoz».

A kiadó még azt is kikötötte, hogy a mesék demokratikus tárgyúak legyenek, s a szövegben se legyen olyan részlet, amely ebből a szempontból kifogásolható. A mesék kiválasztása tehát ennek a követelménynek megfelelően történt, amint ezt az Embernevelés c. pedagógiai folyóirat ismertetésében megállapította. Egyébként arra törekedtem, hogy a följegyzett szövegeken csak annyi változtatást eszközöljek, ami kiküszöböli az élőbeszédben természetes pongyolaságot, s ne csak «olvasmányos» legyen, mint a kiadó kérte, hanem a folklorkutatás céljainak is megfelelően. Még hatásukat is kipróbáltam, amennyiben felolvastam őket gyermekelő-

adásokon, mindenütt sikerrel. A kiadás használhatóságáról jónevű ethnographusok szóban és írásban elismeréssel nyilatkoztak, de legilletékesebbnek tartom magának a gyűjtőnek kijelentését: «Kellemes meglepetés volt, amikor megkaptam a Csalóka Péter tiszteletpéldányát a Szikrától. Az illusztrációk, igaz, nem valami jók, de nem baj! A kiválogatás, elrendezés, utóhang jól sikerült. Én azt hittem, hogy stílusán teljesen átírja Professzor úr a meséket, de így elevenebb, népibb.» — «Már egy levélapon jeleztem, hogy a könyvet megkaptam, s most szintén örömmel írom, hogy a pénzt is! Mind a kettő (könyv és pénz) hozzájárult boldog karácsonyomhoz.»

Úgy tudom, végre elérkezett annak is az ideje, hogy a kopácsi mesék tudományos kiadásban is megjelenjenek. Talán némi része van ebben az én munkámnak is. De ez nem elég, most már túl vagyunk a dolgok nehezen. Ne csak a kopácsi mesék kerüljenek sajtó alá, hanem Katona Imre többi gyűjtése is, majd sorban az egyéb kéziratban levő mesegyűjtemények is, de induljon meg újra a háború miatt abbamaradt népnyelvi és népköltési gyűjtés is.

Beke Ödön

IRODALMI SZEMLE.

Токарев, С. А.: Вклад русских ученых в мировую этнографическую науку. Mit adtak az orosz tudósok az egyetemes néprajztudománynak? Советская Этнография, 1948.—№ 2, стр. 184—207.

A tapasztalatok és a tudományos eredmények kölcsönös kicserélése mindig hasznára válik a tudománynak. Ez biztosítja a tudomány egészséges vérkeringését és fejlődését. Természetes tehát, hogy elsősorban a tudomány vallja kárát annak, ha egyes országokat kirekesztenek a tudomány nemzetközi áramlásából. Éppen ezért megengedhetetlen az, hogy egyes országok tudományos eredményeit a többi országok tudományos munkásai agyonhallgassák. Ha az ember elolvassa az egyetemes etnográfia történetéről szóló angol, francia vagy német nyelvű összefoglalásokat, orosz, lengyel vagy cseh névvel aligha találkozik bennük, mintha a szláv országok nem is járultak volna hozzá az egyetemes néprajztudomány kialakításához és fejlesztéséhez. Ez a kép természetesen hamis és fölötte igazságtalan a szláv népekkel szemben.

A szerző az orosz tudomány nevében ennek a hamis képnek a kiigazítására vállalkozik, amikor tanulmányában megkísérli bizonyítani azt, hogy az orosz néprajztudomány «sohasem volt a külföldi tudomány pusztá visszhangja, és hogy tevékenysége nem szorult a helyi kérdések és feladatok szűk keretei közé, hanem éppen ellenkezőleg, az orosz tudósok jelentős mértékben hozzájárultak az etnográfia általános problematikájának kidolgozásához, nagyonyis kivették részüket az egyetemes néprajztudomány általános fejlődéséből, és végül, sok esetben — éppen elvi jelentőségű kérdésekben — megelőzték a külföldi tudományt is».

Ez után a bevezetés után a szerző 12 fejezetben sorra veszi a tudománynak azokat a területeit, amelyeken az orosz tudósok vagy megelőzték a többi országok tudósait, vagy pedig azokéit túlszárnyaló eredményeket értek el.

Ebben az ismertetésben tehát mi is a szerző beosztásához tartjuk magunkat és fejezetről-fejezetre haladva, röviden ismertetni fogjuk a szerző eredményeit.

1. Fejlett néprajzi érdeklődésről tanuszkodnak már a korai orosz írásbeliség egyes emlékei. A XII. század elejéről származó Kijevi Krónika (Киевская Начальная летопись) pl. tökéletes és hű néprajzi képet ad a keleteurópai síkságon lakó népekről; egy XV. századbeli utazó, Afanaszij Nikitin pedig útleírásában (Хождение за три моря) — 30 évvel megelőzve Vasco da Gama-t, aki Inidát «felfedezte» — aprólékosan leírja az akkori India népeinek életét. A középkori európai irodalomban aligha találunk a néprajzi leírás hűsége tekintetében ezekhez fogható műveket. Amikor pedig a XVI. század végén az oroszok behatolnak az Uralon túli területekre és érintkezésbe jutnak az észak- és keletázsiai népekkel, létrejönnek az első tisztán néprajzi leírások, amelyek színvonala szintén felülmúlja az egykorú hasonló tárgyú nyugateurópai irodalom színvonalát. Kína néprajza terén még ma is nélkülözhetetlen forrásműnek számít Nikolaj Szpafarij leírása (Описание первых части

вселенная именуемой Азии, в ней же состоит Китайское государство с прочими его городами и провинциями), aki kb. 1675-ben követként járt Kínában. Hasonló értékű Grigorij Novickij 1715-ből származó, az osztják nép életét ismertető műve (Краткое описание о народе остяцком), amely valószínűleg a világirodalom első néprajzi monográfiája. Sztjepan Krasenyinnikov Kamesatkáról szóló, 1755-ben megjelent műve (Описание земли Камчатки) a nyugateurópai irodalomban is kellő értékelésre talált.

2. Az orosz tudósok a tervszerű és rendszeres néprajzi anyaggyűjtés terén is megelőzték nyugati kollégáikat. V. N. Tatyscev pl. már 1734-ben kérdőívet szerkesztett Szibéria történetéről és földrajzáról és azt megküldte a szibériai kancelláriáknak. A végleges kérdőív 198 kérdésből állt és ezeknek többsége néprajzi jellegű volt. Az összegyűlt anyagot a Tudományos Akadémiának adta át. Akkortájt készítették el az 1733—43. évi nagy akadémiai expedíció tervezetét és a történeti-néprajzi anyag gyűjtéséhez alapul szolgáló utasításokat, amelyek világosan mutatják azt, hogy Oroszországban már a XVIII. században, a nagy akadémiai expedíciók korában, tervszerű és rendszeres néprajzi kutató munka folyt. Ezen a téren a XIX. században, különösen működésének első 15 évében, nagy érdemeket szerzett az 1845-ben megalakult Orosz Földrajzi Társaság (Русское географическое общество) néprajzi osztálya.

3. Az orosz etnográfusok fő munkaterülete természetszerűleg Oroszország volt. Az orosz tudománynak az oroszországi népek és a többi szláv nép megismerése terén szerzett érdemeit senki sem vonta kétségbe. Az orosz tudósok azonban az idegen népek kultúrájának feltárásában is kiváló munkát végeztek. A nagy kínai civilizáció feltáráshoz például nagyban hozzájárult a XIX. században a pekingi orosz egyházi misszió tagjainak, különösen Iakinf Bicsurin és Palladij Kafarov orosz szerzetesek munkája. A középázsiai országok, Mongólia és Tibet néprajzi megismeréséhez Przszevaljszkij, Potanyin, Pozdnyev, Kozlov, Grum-Grzsimajlo és más orosz utazók törtek utat. A XIX. században a világkörüli orosz expedíciók résztvevői a tengerentúli, különösen az óceániai népek etnográfiája terén szereztek kiváló érdemeket. Miklucho-Makláj, aki a tanulmányozott óceániai és indonéziai népek körében élve hosszú éveket töltött, új kutató módszert dolgozott ki: az állomásozó terepmunka módszerét (метод стационарной полевой работы).

4. Miklucho-Makláj állomásozó terepmunka-módszerének lényege az illető nép körében való hosszú évekre terjedő tartózkodás, a vizsgált nép nyelvének kötelező elsajátítása és a tudományos kutatómunka egyesítése a lakosság gyakorlati megsegítésével (orvosi segélynyújtás, tanítás stb.). Ezt a módszert alkalmazták azok az orosz forradalmár-demokrata etnográfusok is, akik politikai száműzöttekként kerültek Szibériába, és akiknek az orosz Szibéria-kutatás XIX. századvégi és XX. századeleji nagyszerű eredményeit köszönhetjük. Bogoráz és Sternberg, akik maguk is megjárták a szibériai száműzetés iskoláját, az állomásozó terepmunka módszerét átplántálták a szovjet etnográfiába. Az ő leningrádi iskolájukból kerültek ki azok a fiatal szovjet néprajzi gyűjtők, akik hosszú éveket töltöttek az alig ismert, a forradalom előtt a kihalás szélén álló egyes nemzetiségek körében, résztvettek a vizsgált népek társadalmi-kulturális életében, elsajátították e népek nyelvét és megbecsülhetetlen néprajzi anyagot gyűjtöttek. Később a szovjet etnográfia tovább fejlesztette az állomásozó terepmunka módszerét olyképen, hogy a helyszínen, a vizsgált népek körében kinevelték az etnográfus kádereket.

5. Az etnográfia feladatainak a megfogalmazása terén is hozott az orosz tudomány olyan gondolatokat, amelyekkel megelőzte vagy túlszárnyalta a nyugati tudósokat. K. M. Ber, N. I. Nagyezsgyin és K. D. Kavelin, az Orosz Földrajzi Társaság megalapítói, 1846-ban, illetőleg 1848-ban ebben a társaságban elmondott előadásaikban fejtették ki az etnográfia feladatairól és módszereiről szóló és Meiners-t, Klemm-et és Waitz-ot megelőző nézeteiket.

6. Az etnográfia alapvető problémáit nézve, az emberiség történetének kezdeti foka, nevezetesen a szakaszos fejlődés (stadialitás) elmélete volt az a terület, amelyen az orosz tudomány úttörő munkát végzett. Csernisevskij — aki ugyan nem volt etnográfus, de tökéletesen tisztában volt az etnográfia feladatai-

val és elveivel és az etnográfia jelentőségét abban látta, hogy lehetővé teszi az emberiség őstörténetének rekonstruálását — jóval megelőzve Morgant, az emberiség fejlődésének stadiálitását vallotta. Morgan tanításának lényege Csernisevskij eszméje: az, hogy az elmaradt népek tulajdon multunk egy-egy fejlődési szakaszának (stádiumának) képét mutatják, hogy minden egyes nép az emberiség fejlődésének egy-egy szakaszát képviseli. Ez a tétel képezi Morgan tanításának velejét és a mai haladó etnográfia egyik fontos alaptételét. Az a tény, hogy Csernisevskij megelőzte Morgant, természetesen nem jelenti azt, hogy Morgan Csernisevskijt követte volna — hanem hűen kifejezi a mult századbéli orosz néprajztudomány magas elméleti színvonalát.

7. Általában elismerik, hogy az etnográfia szervesen kapcsolódik az archeológiához, antropológiához, nyelvészethez és a történettudományhoz, mégis csak kevesen tudják mesteri módon felhasználni, illetőleg egybekapcsolni ezeknek az egymással határos, de önálló tudományoknak az anyagát és eredményeit. C. N. Anucsin múlhatatlan érdemeket szerzett azzal, hogy megvetette az etnográfia, archeológia és az antropológia szoros koordinálásának alapjait. Anucsin elvei hosszú éveken át ösztönözték az orosz tudósokat, külföldön azonban alig találtak visszhangra.

8. Az orosz tudomány jelentős mértékben hozzájárult a nemzeti szervezettel és a család korai formáival kapcsolatos kérdések megoldásához is. K. D. Kavelin, aki a mult század közepe táján egy csomó cikkében foglalkozott az ósszlávok patriarchális nemzeti szervezetével, és habár mit sem tudott még a nemzeti klasszikus formájáról, a matriarchátusról, sok tekintetben megelőzte Morgant. Bachofent több orosz tudós megelőzte: Kavelin mellett pl. V. J. Sulgin, A. V. Dobrjakov és Sz. Sz. Saskov; P. L. Lavrov, F. I. Buszlájev, V. F. Miller, A. G. Szmironov, N. I. Ziber és mások személyében egész iskolája támadt, ugyanakkor, amikor nyugaton még alig ismerték, illetőleg ignorálták. Hasonló fogadtatásra talált az orosz és az európai tudományban Morgan is, akinek orosz iskoláját főképpen N. I. Ziber, M. M. Kovalevskij és N. N. Charuzin alakították ki. L. J. Sternberg munkásságáról, aki az egzogámia eredet-elméletének kidolgozásával, valamint a csoportházasság bizonyos formáinak felfedezésével továbbfejlesztette Morgan tanítását, maga Engels is nagy elismeréssel nyilatkozott egyik cikkében. Végül a szovjet korszakban a tudósok egész sora, Morganból kiindulva, a marxizmus-leninizmus módszerét alkalmazva, ért el kiváló eredményeket az őstársadalom történetének kutatása terén. Itt elsősorban M. O. Koszven, Sz. P. Tolszov, A. M. Zolotarev, E. J. Kricsevskij, E. G. Kagarov és D. A. Olderogge munkáira hivatkozhatunk.

9. Az ősközösségnek osztálytársadalommá való átalakulási korszaka problémáinak megvilágításához és megoldásához jelentős mértékben hozzájárult Makszim Kovalevskij, a XIX—XX. századforduló egyik legnagyobb történésze és szociológusa. Kovalevskij kutatásainak eredményeit Engels is felhasználta «A család, magántulajdon és állam eredete» című művének negyedik kiadásában. Kovalevskij nagy hatással volt a külföldi tudomány fejlődésére is, mivel időnként több nyugateurópai egyetemen tartott előadásokat és munkái egyidejűleg német, francia, angol és olasz nyelven is megjelentek.

10. Az európai tudósok alig foglalkoztak az őstársadalom gazdasági életének kérdéseivel. Az orosz tudomány azonban ezen a területen is felmutathat egy úttörő munkát, Nikolaj Ivánovics Ziber «Az ősközösség gazdasági kultúrájának rajza» (Очерки первобытной культуры, Харьков 1923) című művét, amely az orosz néprajzi irodalomban először alkalmazza a marxista módszert. Ha a nyugateurópai tudományos világ ismerné Ziber elveit és eredményeit, a gazdasági élet kezdetének kutatása már régen túljutott volna azon a holtpontra, amelyen már hosszú idő óta megfeneklett.

11. Ha az ősvallás kérdéseinek külföldi irodalmát tanulmányozzuk, csak igen ritkán találkozunk egy-egy orosz névvel, jóllehet az orosz tudománynak nagy része volt az ősvallással kapcsolatos kérdések felvetésében és megoldásában. Az orosz tudósok ilyenirányú korai érdeklődésének bemutatására elegendő G. Kajszarov

«Szláv és orosz mytológia» (Славянская и российская мифология, 1804) című művére hivatkozunk. Oreszt Miller, A. N. Afanaszjev, A. N. Veszelovszkij, E. V. Anyicskov, M. Kuliser, V. G. Bogoráz és L. J. Sternberg a maguk idejében kiváló tanulmányokat szenteltek az ősvallás kérdéseinek. A mágikus erejű rontó szövegek, átkok és eskük vizsgálatának Oroszországban nagyobb figyelmet szenteltek, mint a Nyugaton. Ezen a téren különösen Majkov, Jefimenko, Tyichonravov, Dragomanov, Csubinszkij, Romanov és Dobrovolszkij tűntek ki. A sámánizmus problémáinak kutatásában Michajlovszkij, Bogoráz, Charuzin, Vitasevszkij, Jonov, Troszenszskij, Mickjevics, Jocheljszon, Sirokogorov, Pjetri, Sternberg, Anochin, Kzenofontov és az újabb szovjet kutatók közül pedig Prokofjev, Potapov, Popov, Anyiszimov, Csernyecov és mások értek el jelentős eredményeket.

12. Egy csomó fontos kérdéssel a szerző nem kíván foglalkozni. Ilyenek a népi építkezés és a népviselet vizsgálatának módszertana, jöllehet — a szerző szerint — ezen a munkaterületen a szovjet etnográfusok (elsősorban B. A. Kuftin, N. I. Lebegyev, D. K. Zelenyin és mások) kiváló munkát végeztek. Nem foglalkozik a szerző a szovjet etnográfia azon sajátos ágával sem, amely az etnogenezis kérdéseit tárgyalja és amely ma már az önállósulás küszöbén áll: rövidesen etnogenetikává, azaz egy önálló és széleskörű tudományággá alakul át, amelyben a nyelvészeti, archeológiai, antropológiai, történeti és etnográfiai kutatások eredményei kereszteződnek majd és kölcsönösen kiegészítik egymást. A szerző úgy véli, hogy ezeknek a kérdéseknek a taglalása nélkül is sikerült bemutatnia az orosz etnográfusoknak az egyetemes néprajztudomány fejlesztésében játszott szerepét és sikerült bebizonyítania azt, hogy a külföldi tudósok valóban igazságtalanul bánnak az orosz tudománnyal akkor, amikor orosz kollégáik eredményeit és érdemeit teljesen ignorálják. Nem kell külön bizonygatnia azt, hogy ennek az igazságtalan eljárásnak a következményeit elsősorban a tudomány sinylí meg.

Ismertetésünkben nem bocsátkozhattunk a szerző eredményeinek részletes fejtegetésébe. Eppen ezért befejezésül szabad legyen aláhúznunk azt, hogy az ismertetett cikk megérdemelné, hogy mielőbb teljes egészében magyarul is megjelenjen.

Sulán Béla

Weiss, Richard: *Volkskunde der Schweiz*. XXXIV + 436 l., 10 tábla, 8 térkép, 314 kép. Eugen Rentsch kiadása. Erlenbach—Zürich, 1946.

Schweiz népi műveltségéről már egy korábban megjelent kézikönyv állott az ethnológusok rendelkezésére. Ebben a munkában L. Rüttimeyer (*Urethnographie der Schweiz*, Basel, 1924) Schweiz kultúrájának archaikus elemeivel foglalkozott. A fenti címen megjelent új összefoglalás anyaga és szempontjai egészen mások. R. Weiss a schweizi «népélet» bemutatását tűzte ki célul. Szerinte a «Volkskunde»-értelemben felfogott néprajz a «népélettel» foglalkozik. A «népélet» a nép és a népi műveltség közötti kölcsönös viszony. A népéletet jellemzi a tradíció és befolyásolja a társadalom. A tradíció nem valami múzeális fogalom. A tradíciókban való hit és a tradíciókhoz való alkalmazkodás örök és állandó tulajdonsága az embernek. Az ember egy-egy tárgyat, cselekvést, megnyilvánulást azért értékeli, mert az valamely meghatározott körben («Traditionskreis») hagyományos és megszokott. A tradíciókhoz való ragaszkodás, a hagyományokban való hit minden társadalmi rétegnél megvan. A tradíció érvényesül a proletárság forradalmi mozgalmainál is. Legerősebb azonban az arisztokráciánál és a paraszti társadalomban. R. Weiss mélyrehatóan vizsgálja a közösség és a tradíció közötti viszonyt. A közösség néprajzi értelemben igen különböző lehet: a nem, a kor, valami közös érdek, a hivatás, az egyházi és állami organizáció, a települési körülmények stb. létrehozhatnak különböző közösségeket. Minden közösség közös hagyományt alakít ki s a kialakuló, folyton újuló és új formákban jelentkező tradíciók a néprajz figyelmét nem kerülhetik el. A néprajznak a népet és a népi műveltséget, az embert és a tárgyat («Ding») kell szemmel tartani. A tárgyakat, a jelenségeket, az intézményeket a néprajzi kutatás során mindig vonatkozásba kell hozni a népélettel. A néprajz művelője nem az épületet, hanem az építkezést vizsgálja. A lakóházakat

és a gazdasági épületeket nem önmagukért, hanem az építőre, a lakóra való tekintettel kell tárgyalni. A néprajz nem az ételekkel és az étkezőkkel, hanem az étkezéssel, nem a dallal, nem az énekesekkel, hanem az énekléssel, nem a mesével és a mesélőkkel, hanem a meséléssel — tehát folyamatokkal — foglalkozik. Ezek a folyamatok igen sokrétűek és sokoldalúak. Részletesen elemzi a szerző a népi műveltség és az individuális műveltség közötti viszonyt. A népi műveltség minden jelenségét eredetileg valamely individuum hoztalétre, alkotta, készítette. Individuumtól származnaka különböző eszmék és gondolatok, amelyek a szokások lényegét alkotják. A néprajz célja egységes, de az út, amely a célhoz vezet, különböző. A néprajznak nincs egyetemes módszere. Különböző kutatási irányok állhatnak egymás mellett és követhetik egymást. Ez a néprajz történetéből és tárgyának sokoldalúságából következik. Lényegileg négy kutatási irányt különböztetünk meg: földrajzi, történelmi, társadalomtudományi és lélektani irányt. Mindegyik módszer más irányból vezet a közös célhoz: a nép és a népi műveltség közötti viszony megismeréséhez. Az első két kutatási irány tulajdonképpen a népi műveltséggel ismerttet meg, a társadalomtudományi és lélektani módszer közvetlenül a népi műveltség hordozóinak a megismeréséhez vezet el. Valójában a négy módszer együttesen nyújtja a néprajz módszerét. Foglalkozik a szerző a néprajznak más tudományokhoz való viszonyával. Tanulságosan fejtegeti a «Volkskunde» és a «Völkerkunde» közötti viszonyt. A «Volkskunde» és a «Völkerkunde» közötti különbség nem a vizsgálati anyagban rejlik. Nem az a lényeg, hogy a «Völkerkunde» idegen, exotikus népekkel foglalkozik, a «Volkskunde» pedig «saját népünk» néprajzával. A «Volkskunde» azt tartja szem előtt, hogy a népi műveltség kiegészítője az egész műveltségi állománynak, az individuális műveltségnek. A «Völkerkunde» a természeti népek műveltségét sokkal egyrétegebbnek, egységesebbnek látja.

R. Weiss röviden összefoglalja a néprajz történetét a különböző európai országokban, szól a néprajz különleges feladatairól Schweizban és a schweizi néprajz történetéről. Néhány elismerő szóval megemlékezik a magyar néprajzi kutatásokról is.

Az elméleti bevezetés után tizenkét fejezetben mutatja be a schweizi népelet különböző megnyilatkozásait. Ezek a fejezetek a következők: 1. Település, 2. Építkezés és lakás, 3. Gazdálkodás és az azzal kapcsolatos tárgyi javak, 4. Táplálkozás, 5. Viselet, 6. Szokások és ünnepek, 7. Játék és sport, 8. Színjátszás és tánc, 9. Zene és ének, 10. Nyelv és nyelvi javak, 11. Hit és tudás, 12. Állam, jog és népi jellem.

Ezekben a fejezetekben a szerző módszertani célkitűzéseit minden tekintetben érvényesíti. Elénk tárja a sokrétű, földrajzi, gazdasági és társadalmi tényezőktől befolyásolt műveltséget és népeletet. Példaképpen lássuk az ötödik fejezet néhány gondolatát:

A népviselet nem a «szép» és a «rég» viselettel azonos. A viseletkutatásnál mindig azt kell vizsgálnunk, hogy milyen szokások és hagyományok alapján öltözködik a nép, milyen szokásokat alakított ki akár a régi, akár az új viseletdarabokkal (pl. a cilinderral) kapcsolatban. A viselet anyagát, a szabásmintát, az egyes formák eredetét vonatkozásba kell hozni a népelettel. A népviselet keretébe tartozik minden olyan ruhadarab, amely a nép helyi hagyományainak, társadalmi felfogásának megfelel. A viselet és a divat szembenáll egymással. A divat a tömegszellemet jellemzi, a népviselet a társadalomhoz való kötöttség kifejezője. A viseletet a közösségi funkciók szempontjából kell csoportosítanunk. Az ilyen csoportosítás alapján beszélhetünk: 1. ünnepi viseletről. Az egyházi és világi ünnepeket, az emberi életkor nagy fordulóit sajátos ünnepi viselet jellemzi. Idesorolja R. Weiss a templomozás, a különböző összejövetelek, lakomák, a keresztlő, a konfirmáció, a gyász stb. sajátos viseletét. Tanulságos a gyászviselet. Alsó-Engadinban az egész falusi közösség viselete kifejezi a gyászt. A haláleset után a hét végéig a határban is gyászviseletben dolgoznak. A rokonság foka szerint két évig is eltarthat a gyász. Városokban — ahol az emberek kevésbé tartják egymást számon — a gyászolás, a gyászviselet folyton korlátozódik.

Gyakran csak egy fekete gomb jelzi azt, hogy valaki gyászol. 2. Kifejezi a viselet az emberi életkort, a nemet, a polgári állapotot. A városokban a gyermek és felnőtt, az iskolásleány és az idős hölgy között mindinkább elmosódnak azok az ismertetőjegyek, amelyeket a viselet kifejez. A városok idős hölgyeinek viseletét szemlélve, el lehet a viselőkről mondani: «hátról líceum, elülről múzeum». A falvakban az alakulás sokkal lassúbb. 3. A hivatás, a foglalkozás sajátosságos viselettel jár együtt. Ezt jelzik a különböző uniformisok. Idetartozik az ápolónők, az apácák sajátosságos fejviselete, amely a női haját beburkoló középkori fehér *Stuuche* emléke. Az uniformis gyakran politikai, világnézeti hovatartozást fejez ki. Sajátosságos viseletdarabjaik vannak a pásztoroknak. Ilyen pl. a peremnélküli kis sapka, amely az 1932. évi gödöllői cserkész világtalálkozó óta a világvárosok divatját mindjobban meghódította. A viselet 4. csoportját az egyes területekre jellemző viseletek vagy viseletdarabok alkotják. Különösen a fejviselet mutat sok helyi változatot. Megtörténik, hogy a nők modern városi ruhában járnak, de hagyományos kalapjukhoz vagy főkötőjükhöz még ragaszkodnak. Helyi viseletszigeteket a vasúttól, az idegenforgalomtól távolos völgyekben (pl. Wallisban) találunk.

Ezzel a néhány részlettel jellemeztük R. Weiss könyvének gazdag tartalmát. A szerző szempontjaival közelebb hozta a népi műveltséget napjainkhoz. Rámutat a népi kultúrjavak előttünk alakuló, a jelenben élő megnyilatkozásaira. Hidat emel azok közé a kultúrjelenségek közé, amelyek az alpesi völgyekben lappanganak és a modern gyárakban napjainkban alakulnak ki. Szerves egységben tárja elénk a havasi tejjgazdaságokban s az ipari üzemekben dolgozók életét. R. Weiss munkája nemcsak a schweizi nép néprajza, hanem az európai népi kultúrák kutatásának nélkülözhetetlen elméleti kézikönyve is.

Gunda Béla

Marcel Mauss: Manuel d'Ethnographie. Bibliothèque Scientifique. Payot, 241 l. 8°. — Paris 1947.

*Marcel Mauss*nak a párizsi egyetem Ethnológiai Intézetében (Institut d'Ethnologie) 1926 és 1939 között tartott előadásainak gyorsírással készült jegyzetei alapján rendezte sajtó alá e könyvet Mauss egyik tanítványa: Denise Paulme, a Musée de l'Homme asszisztense.

Az előadások az általános ethnológia teljes körét igyekeztek felölelni, így e munka az általános ethnológia kézikönyveként jelenhetett meg. Az ethnológiát — amint ezt a könyv címe is mutatja — Mauss általában ethnographiának nevezi, a könyv sajtó alá rendezője az általa irt előszóban e fogalom megnevezésére az ethnológia nevét használja, de az «ethnologie» szó elvétele a könyvben, Mauss szövegében is szerepel.

A «Rémarques Préliminaires» c. fejezetben Mauss munkája tárgykörét a francia gyarmatok őslakosságának és a velük azonos fejlettségi fokon álló népek társadalmi életének kutatásában jelöli meg. E társadalmakra azonban Mauss véleménye szerint nem lehet a «primitív» jelzőt használni. Bár Mauss a «primitív népek» fogalmát sem utasítja egészen, az ausztráliaiakat és a tűzföldieket primitíveknek tartja.

A könyv első két fejezete («Rémarques Préliminaires», «Méthodes d'Observation») a feldolgozásban, főleg pedig a helyszíni gyűjtésben követendő módszerekkel foglalkozik. Ezután következik a néprajzi jelenségek vizsgálatának rendszerezése a következő sorrendben: «Morphologie Social»; az ide tartozó vizsgálatok feladatául Mauss a népmozgalmi, települési, emberföldrajzi tényezők kutatását tartja. A következő «Technologie» c. fejezetben a tárgyi néprajzi jelenségekre tér ki. A «Phénomènes Esthétiques» c. részben a művészet körébe tartozó jelenségeket tárgyalja. A «Phénomènes Économiques» keretében a gazdálkodással és a gazdálkodás produktumainak felhasználásával foglalkozik. A «Phénomènes Juridiques» és a «Phénomènes Moraux» fogalmai alá a társadalmi jelenségeket foglalja; a két fejezet tárgya, Mauss megállapítása szerint is azonos az angolszászok «social anthropology»-jával. A könyv utolsó fejezetében pedig «Phénomènes Religieux», a vallási jelenségeket vizsgálja.

A «Rémarques Préliminaires» és a «Méthodes d'Observation» c. fejezetekben, amelyeket nagy haszonnal olvashat bárki, aki néprajzi gyűjtésre indul, a gyűjtésben kiküszöbölendő nehézségekről, ill. a gyűjtés módszereiről ír. A gyűjtőnek meg kell szabadulnia minden előítélettől, a jelenségek felületes ismeretéből nem szabad elhamarkodott következtetéseket levonnia. A gyűjtésnek intenzívnek, minden lényeges dologra kiterjedőnek és mind az egyes tárgyakra mind a tárgyak variánsaira vonatkozóan teljesnek kell lennie. Ennek elérésére precíz, gyakorlati útmutatásokat ad: a gyűjtőnapló, a terepen készített leltár, a fényképező-, filmfelvevő- és fonografikus gépek legcélszerűbb használatát részletezően ismertetve. A gyűjtőnek úgy kell gyűjtenie, hogy a kutatás számára minden szempontból használható anyagot adjon, ugyanakkor a gyűjtés kezdetétől fogva figyelnie kell arra is, hogy gyűjteménye a múzeológiai követelményeknek is már eleve mindenben megfeleljen.

Az általános rész után következő két fejezetben («Morphologie Social, Technologie») az egyes jelenségekre konkrétizálva mutat be példákat és szempontokat ad a gyűjtési módszer gyakorlati használatára egy mindenre kiterjedő gyűjtési útmutató részletességével. E két fejezetben tárgyalt jelenségekről csak elnagyolt képet ad a szerző. Inkább arra törekszik, hogy felhívja a figyelmet arra, mily nagy tudományos haszna és jelentősége van annak, ha a gyűjtő néha szinte fölöslegesnek tetsző részletességgel és pontossággal gyűjt. A további fejezetekben a gyűjtésre vonatkozó részletes útmutatások egyre inkább az enciklopédikus jellegű általános képeknek adják át a helyüket. Itt már a szerző a gyűjtő judiciumára bízta, hogy az intenzív kutatásnak előbb már bemutatott módszereit hogyan alkalmazza.

Mauss rendszerezése sokban eltér az eddig ismertektől. Részben a rendszer újszerűségével, részben a könyv keletkezési körülményeivel (éveken át tartó sorozatos előadások) magyarázhatók a rendszerezésben megmutatkozó egyenetlenségek. A technikák ismertetésében pl. hiányzik a bőrfeldolgozás ismertetése, viszont a bőrből készült holmikak a maguk helyén (pajzsok, sisakok, lábbelik, ruhák, csónakok stb.) mindenkor megemlíti. Rendszerezése máshol erőltetetten következő: Ertelmezése szerint pl. a sárházak a kerámia területére, a találos kérdések és szőrejtvények az orális játékok és nem a népköltészet alkotásai közé tartoznak. A test festését, tatauálását, deformálását az «Arts plastiques» jelenségei közt tárgyalja.

Az egyes fejezetek néhol meglepően új megállapításai mellől gyakran hiányzik az indoklás. De lehet, hogy ez az előadásokról készített jegyzetek elnagyolt voltával magyarázható. Így pl. a népköltészetéről (littérature orale) azt az eddigőtől eltérő megállapítást teszi, hogy az lényegesen más törvényeknek engedelmeskedik, mint az írott műköltészet (littérature écrite). De ez az állítása lényegében csak azon ismert törvényeknek túlértékeléséből következik, amelyeket a folklóre eddig is számon tartott.

Egy-egy jelenségről eszközölt más-más szempontú megállapításai (amilyenek pl. a népköltéssel kapcsolatban a «Phénomènes Esthétiques», később a «Phénomènes Religieux» tárgyalása során bukkannak fel) sokszor ellentmondásban vannak egymással. Az ellentmondások legnagyobb része azonban lényegében csak paradoxon, ami éppen paradox volta miatt szorgos munkára ösztönzi az olvasó gondolkodását.

Marcel Mauss írói stílusában, emberi és tudósi magatartásában is állandó egyenetlenségek tapasztalhatók. A néprajzi jelenségekhez való viszonyulásában az exactságra törekvő tudós mellett néha az intelligens hozzáértő kerül előtérbe. A jelenségeket leginkább belülről, a jelenségeket hordozók felől szemléli és próbálja értelmezni, sokszor azonban a jól értesült, művelt, európai esszéista szólal meg benne. Mindez amellet, hogy a könyvet szinte szórakoztató olvasmánnyá teszi, a kutatás és megismerés örömről és szépségéről is vall. Ritka, és különössége mellett kedves dolog tudományos könyvben «szép megfigyelésről» («une belle observation») olvasni, az író a «szép megállapításnak» meglepő volta mellett főleg igazsága miatt örül.

Egyenetlenségei ellenére Mauss e könyvében a néprajzi kutatásnak szinte minden jelentős mozzanatára kitér, ha néha nem is ott, ahol várnók. Meglepő

megállapításai, amik sokszor nem többek figyelemre méltó ötleteknél, gondolkodásra, munkára és a jelenségek fokozottabb megfigyelésére ösztönöznek. Az elég bő, de távolról sem kimerítő bibliográfiai közlései is inkább csak példákat akarnak szolgáltatni, megmutatni a nyomokat, amiken az érdeklődő elindulhat.

Marcell Mauss könyvében, illetőleg az alapjául szolgáló előadásokban egy nagyvonalú tudományos program meghirdetését kell látnunk, ami a legrészletesebb gyakorlati, gyűjtési útmutatásoktól kezdve az elméleti megalapozottságra és az egységes néprajzi látásmódra is példákat akar szolgáltatni. Ezzel magyarázható az a nagy nevelő hatás, amit Marcel Mauss a mai francia néprajzos nemzedékre gyakorolt és éppen e tulajdonságai miatt használhatják nagy haszonnal Marcel Mauss e könyvét a néprajz magyar munkásai is.

Banó István

Melicherčík, Andrej : Teória národopisu. (The theory of ethnography.) — Národopisné spisy Tranoscia No. 2. 169 p. 8°. Kiadó : Tranoscius, Liptovský Sv. Mikuláš, 1945. Orosz és angol kivonattal.

Mindnyájan tudjuk, hogy a néprajztudomány az utolsó évtizedek során Európaszerte nagy előrehaladásra tett szert. Új szempontok, módszerek alkalmazása folytán a néprajztudomány számos régebbi tétele, megállapítása részben érvényét veszítette s ezért sok tekintetben átdolgozásra, jobban mondva, kiegészítésre szorult. Jelentkezett ez a szükséglet Európa csaknem minden nemzeténél és így a szlovákoknál is. Az új módszerekkel dolgozó modern szlovák néprajznak tehát szüksége volt egy újabb fogalmazású módszertani kézikönyvre, ahol a legszükségesebb néprajzi alapfogalmak, a néprajztudomány általános története és az egész szlovák néprajz problematikája összefoglalást nyer.

Ezt a célt óhajtja szolgálni Melicherčík könyve, mert mint könyvének bevezetésében maga is mondja, a szlovák néprajz mindaddig, amíg nem rendelkezik megfelelő szakmunkákkal, nem emelkedhetik európai színvonalra. Pedig nem kétséges, hogy Szlovákia és a szlovák nép a maga kultúrájával egyik legérdekesebb, egyben a leghálásabb területe a középeurópai néprajzi kutatásoknak. Sajnos, a szlovák néprajz ezideig nem jutott tovább a gyűjtőmunkánál. Még a számbavétel is csak a legutolsó háborús években ment végbe, s ez meg is magyarázza azt, hogy az miért nem lehetett tökéletes. A szlovák népi kultúrát, annak néprajzi anyagát — kevés kísérlettől eltekintve — eddig senki sem próbálta komolyabban összehasonlítani. A szerző szerint ennek az az oka, hogy a szlovák néprajznak nem voltak megfelelő, néprajzi elméletben képzett és a szakszerű néprajzi munka módszertanában jártas kutatói. Ez akadály első elhárítására íródott a szerző e munkája. Melicherčík gondosan áttanulmányozta az eddig írott módszertani kézikönyveket és azok tanulságaiból a mai modernebb néprajzi szemlélet hozzáadásával egy szilárdabb néprajzi módszertan alapjait kívánja lerakni. Munkájában folyton követi a külföldi kutatások főbb eredményeit — támaszkodik rájuk —, mondanivalóját azonban mindig aszerint szabja meg, hogy mennyire felel ez meg a szlovák néprajzi tudomány fejlődésének, vagyis a mindenkor meglévő állapotnak. Ezzel a mintaszerű összefoglalással közelebb hozza a szlovák néprajzi kutatásokat a többi európai kutatáshoz, megfelelő helyükre illeszti be őket ; szolgálatot téve ezzel a magyar néprajznak is.

A szerző szerint, mint minden néprajzosnak, úgy a szlovák néprajzosoknak is két alapvető feladatot kell szem előtt tartani, ha jó munkát akarnak végezni. Az egyik az, hogy minden eszközzel felkutatja, összegyűjti a saját népi kultúráját, és megmagyarázza azt, — a másik pedig, hogy anyagát megfelelő elméleti és módszertani eljárással összehasonlítja más népek anyagával, kiértékeli belőle azt a tartalmat, amit maga az anyag mond. Ezzel megjelöli a szlovák népi kultúra helyét, szerepét Európa népei között. Ahhoz azonban, hogy ezt a munkát elvégezzük, tudnunk kell, hogy mi is voltaképpen a néprajz, mik a céljai, feladatai?

Melicherčík a maga elé tűzött feladatot ügyesen oldja meg. Munkájában végigvezet a néprajztudomány minden fejlődési fázisán. Ott, ahol szükségesnek látszik, pl. egy-egy kritikusabb fogalom tisztázása körüli harcoknál, hosszasan elidőzik, hogy az olvasónak tisztább képet nyújtson a probléma lényegéről.

Munkáját két részre osztja; az első részben a néprajztudomány fejlődéstörténetét tárgyalja egész napjainkig. A komoly néprajztudomány megindulásának idejéül a XIX. század elejét tartja, de megjegyzi, hogy ennek gyökerei átnyúlnak a XVIII. század végébe. Ismerteti — természetesen csak nagy vonásokban — a romantikus néprajz korát, majd rátér az evolucionista iskola korszakára, az ú. n. antropológiai iskola vitáira és főbb eredményeire. (Bastian, Taylor.) Kivonatossan összefoglalja Wundt, Frazer munkásságának főbb eredményeit, majd értékeli jelentőségét. A továbbiak során foglalkozik Riehl, Hoffmann-Krayer, részletesebben Naumann tanításaival s a fejlődéstörténet során eljut Mogk, Meier, Spamer, Schwietering, Frobenius, Graebner, Levy-Bruhl működéséig. Az egyes részletproblémáknál megismerteti az olvasókat röviden Morgan, Marx, Engels és Zolotarev tanításaival is. Az első rész befejező szakaszában a jelenkori néprajzi szemlélet álláspontját ismerteti. Meggyőződése szerint a néprajz fogalmát ki kell szélesíteni, amivel a néprajz kutatási köre is kibővül. A kutatási kör kiszélesedésével a feladatok, szempontok is megnövekszenek, — új módszerek alkalmazására van szükség. Egy ilyen módszer alkalmazása többek között a kartografikus módszer, mely szorosan összefügg a nyelvészeti és társadalomrajzi kutatásokkal. A segédtudományok fontossága ismét új szempont alkalmazását hozza magával, mely a néprajzi jelenségek *funkcionális-strukturális* helyzetét, szerepét vizsgálja. A modern néprajz ebben az irányban halad és a szerző szerint ennek a szempontnak az alkalmazása nem nehezíti, hanem inkább kiegészíti az eddigi kutatási módszereket. E szempont legkiválóbb alkalmazójának szavaival élve, ezzel az új szemlélettel «az anyagot új oldaláról világítjuk meg s alkalmat nyújtunk annak sikeresebb válogatására». (Bogatyrev.) Ha csak a hagyományos folklorisztikára vagyunk tekintettel, sok olyan kérdésre nem tudunk feleletet adni, aminek különben ma csaknem minden faluban élő tanui vagyunk.

A szerző munkájának második részében a szlovák néprajzi kutatás mai problematikáját tárgyalja. Ügyes összefoglalásban hívja fel a gyűjtők figyelmét azokra a jelenségekre, amelyek néprajzi szempontból igen nagy fontossággal bírnak, mert nem minden néprajzi jelenségnek van egyforma néprajzi értéke. Ezeknek a jelenségeknek a mai módszerekkel alkalmazott számbavétele elengedhetetlenül fontos.

A szerző munkája kétszeresen fontos minden szlovák, s mondjuk meg: minden európai etnográfus számára, mert megjelöli azt az utat, amelyen a jövő kutatásának haladnia kell. Mondanunk sem kell, a szerző a modern funkcionális-strukturális néprajzi szemléletnek a híve (Bogatyrev P. A. tanítványa), s a bratislavai egyetemen dr. Bednarikkal a néprajz tanára. Hisszük, hogy közös munkájukkal a jövő szlovák etnográfus nemzedéket sikerül európai színvonalra nevelni. Ez a könyv záloga ennek az ígéretnek.

Márkus Mihály

Meggers, B. J.: Recent Trends in American Ethnology. American Anthropologist. 1946. No. 2. 176—214.

Az ethnológia Amerikában száz éves multra tekinthet vissza. 1842-ben alakul meg a newyorki ethnológiai társaság (American Ethnological Society of New-York) és rá három évre jelenik meg az első tudományos néprajzi leírás (League of the Iroquois) L. H. Morgan tollából. A század végéig kialakulnak a ma is működő és az ethnológiát képviselő tudományos intézmények, fontosabb folyóiratok. Az amerikai tudománynak ezt a korszakát nemcsak egyszerű leírások jellemzik, hanem a magasabb rendszerezésre, a jelenségek magyarázatára való törekvés is. «És ez a helyes tudományos magatartás: az adatoknak csak akkor van értékük, ha általánosítás alapját képezhetik és ha hozzájárulnak saját életünk alaposabb megismeréséhez» (176. l.).

1892-től 1925-ig F. Boas és tanítványai jelentették az amerikai ethnológiát. Érdeklődésük fókuszsa a kultúra megismerésére, konceptuális meghatározására irányult. Ez az iskola úgy véli, hogy «az evolucionista formulák nem alkalmazhatók a kultúra területére, hogy képtelenség olyan általános szabályokat lefektetni, melyek minden eltérésre kiterjeszkedjenek. Az iskola egyik

kiváló munkása, E. Sapir szerint annyi kultúra van, ahány individuum a közösségben.

A tudomány fejlődésvonalának újabb irányba lendülését hozza magával századunk második évtizede. A tudomány akkori krízisére Kroeber mutat rá 1920-ban megjelent *Primitiv Society*-jében: «Amíg speciális részletproblémákat tárunk a világ elé és következetesen visszahúzódnak attól, hogy messzebbmenő következtetéseket vonjunk le, az emberiség alig fogja hasznát látni az ethnológiának... Zsákutcába kerül az a tudomány, amely feladja azt a reményt, hogy a legkissebbel is hozzájáruljon az élet alakításához». Az újabb ethnológusok kiutat kerestek ebből a zsákutcból: pszichológiával, akkulturációval és modern társadalmak tanulmányozásával kezdtek foglalkozni. B. J. Meggers, dolgozata ezeknek az új irányzatoknak a keletkezését és kialakulását kívánja felvázolni.

Az előbb említett irányzatok között nemcsak időrendben, hanem a munkatársak és a publikációk számában is első helyen áll a pszichológiai. Mindkét tudomány művelői részéről számos kísérlet történt az ethnológia és a pszichológia viszonyának meghatározására. F. Boas 1910-ben egy dolgozatában — «*Psychological Problems in Anthropology*» — az antropológiát (itt is, mint a tanulmány folyamán később is, az antropológia az angolszász tudomány meghatározásában értendő) a történelem és a pszichológia összekezdésének látja. Lowie néhány évvel később (1915) rámutat arra, hogy a kultúra egyes jelenségei a pszichológusok által megfigyelt individuális magatartással vethetők össze. «A pszichológia nem oldja ugyan meg minden szociológiai problémánkat... de mélyebb alaposságot kölcsönöz ténymegállapításainknál, továbbá új utakat nyit meg a kutatás és feldolgozás számára.» (197. l.) Hocart, ugyancsak 1915-ben kifejti, hogy minden esemény két: a pszichológiai és a kulturális összetevő eredménye, mind a kettő egymástól függetlenül is leírható. A következő évben Wissler felhívást intéz a pszichológusokhoz, hogy kíséreljék meg a kultúra jelenségeit a pszichológia segítségével magyarázni.

Angliai publikációk nyomán (Jones, Malinowski, Seligman, Glover) válik ismeretessé a pszichoanalitikus ethnológia. Ez sugalmazza már Sapir fejtegetéseit is, amikor leszögezi, hogy a kultúra természetfeletti, személytelen egységként való felfogása csak arra elégséges, hogy elindítsa a kutatást, de a genesis és a kultúrájuk fejlődésének magyarázatában már csak teherként, minthogy ezek nem választhatók el az individuumot alkotó gondolatok és érzelmek organizmusától. (*Cultural Anthropology and Psychiatry*. J. abn. soc. Psychol.) 1933-ban Mead a kultúrával együtt a mindennapi társadalmi érintkezés kötetlen formáinak és a pszichológiai élményeknek leírását is javasolja (*More comprehensive field methods*. Amer. Anthropol.). Öppler megállapítja, hogy a két tudomány ellentétes irányban fejlődik a korábbi közös szempontokhoz viszonyítva. A kutatás tárgya lényegében mindkettőnél azonos, csak a terminológia különböző: biológiai ember és id. individuális személyiség és ego, teljes kultúra és ego ideál. A továbbiakban kifejti, hogy a kultúra nem a tudomány valóságos tárgya, hanem mindössze az egyetlen valóság, az egyedek magatartásának absztrakciója. (*The psychoanalytic treatment of culture*. Psychoanal. Rev. 1935.) Du Bois kételkedik a pszichológia eredményes felhasználásában az ethnológiai problémák megoldásánál. Egész szűkre húzza össze a kooperációs terület határait (*Some psychological objectives and techniques in ethnography*. J. soc. Psychol. 1937.). Sapir azt az eredményt várja a két tudomány együttműködésétől, hogy az egyedek kölcsönös tapasztalati komplexusának megértése révén a kultúra és társadalom metafizikai meghatározása helyett a realiztikus felé haladunk (*The contribution of psychiatry to an understanding of behavior in society*. Amer. J. Sociol. 1937.). Mekeel a freudista módszert hathatós segítségnek véli a kultúr-folyamatoknak és a kultúra jelentésének alaposabb, lényegi megismeréséhez (*A psychoanalytic approach to culture*. J. soc. Phil. 1937.). Sapir egy másik dolgozatában (*Why cultural anthropology needs the psychiatrist*. Psychiatry. 1938.) megerősíti azt az állásfoglalását, hogy a pszichológia feladata: megfelelni a társadalomtudomány alapvető kérdéseire. Linton és Hallowell (1940) csatlakoztak ehhez a megállapításhoz.

Szerző, miután vázolta a pszichológia-ethnológia viszony kérdésének történetét az amerikai irodalomban, rátér a gyakorlati tanulmányok rövid összefoglalására. Ezek négy csoportba oszthatók, úgymint: pszichológiai megfigyelő, életrajz és személyiségkutató, normális pszichológiai, s végül abnormális pszichológiai dolgozatokra.

Primitív népek pszichológiai vizsgálatával az első angol kísérlet (Cambridge Anthropological Expedition to Torres Straits, a múlt század végén) után Amerikában az ethnológusok között M. Mead foglalkozott először. 1938-ban a szamoai gyermekeket vizsgálta (színelnevezések, ellentétes jelentésű szavak, képmagyarázat stb.) a gondolkodás sajátos képességeinek és megjelenési formájának megítélésére (Coming of age in Samoa). M. Steggerda továbbvezető, de hasonló eredményekre jutott egymást követő, három rövidebb dolgozatában (1929—1941). 1942-ben Mead megint új területre lép a primitívek gondolat- és képzeletvilágának tanulmányozásával (An investigation of the thought of primitive children, with special reference to animism. Journ. Royal Anthropol. Inst.). Bleuler (1935), Hallowell és Henry (1941) a Rorschach vizsgálat bevezetésével a kultúra és személyiség viszonyának kérdését veszik vizsgálat alá.

A mai személyiségkutatás önéletrajzi anyaggyűjtéssel kezdődik. Eleinte nem az a célja az ilyen visszaemlékezések gyűjtésének, hogy megvilágításba helyezze az egyedet, hanem a kultúra teljesebb, bensőségesebb megismerése. Ebben a szellemben közöl ilyen természetű anyagot Kroeber (1908), Radin (1913), Sapir, Parsons és még mások. A harmincas években az életrajztanulmányok célja új irányba lendül. A figyelem magára az individuumra terelődik és csak másodszorban a ráható közösségi életre. Főként az előbbieket, de egyéb ethnológusok tollából is számos információt kapunk a személyiség fogalmáról, különféle primitív kultúrák individuumairól, továbbá a személyiség és a kultúra viszonyáról.

Az abnormális pszichológiai vizsgálatok egészen újkeletűek. Az első kezdeményezések (Cooper, Saindon, 1933) után R. Benedict felhívja a figyelmet arra, hogy az abnormalitás kapcsolatot mutat minden társadalom hagyományos rendjével, továbbá egész kultúrjellegek a mi szempontunkból abnormálisnak tekinthetők (Anthropology and the Abnormal. J. gen. Psychol. 1934.). További értekezések a kultúra és az elmeállapot rendellenessége közötti viszonyról (Cooper, Dollard, Hallowell, Winston, Herskovits, Kardiner, Kroeber, Devereux, Warner, Aginsky), az abnormális egyednek a primitív kultúrában elfoglalt helyzetével (Hill, Devereux, Landes), és a vele való bánásmóddal foglalkoznak (Hill, Opler, Darlington, Devereux).

A normális magatartás vizsgálata hasonló kérdések megoldására irányul. Az öröklött biológiai és kulturális közötti különbség felismerése Mead, Flannery, Hallowell, Linton nevéhez fűződik. Ebben a tárgykörben foglalkoztak még: ugyanazon kultúrának az egyedek magatartására gyakorolt hatás-változataival (Lowie, Ford, Linton, Egan); egész kultúrák vagy csak egyes kultúrjellegek pszichológia útján való magyarázatával (Benedict, Gillin, Mead); a frusztrációval és agresszióval (Dollard, Hallowell, Bateson, Miller, Powdermaker); és végül a kölcsönhatás jelenségeivel (Chapple).

Összegezve tehát az eddigieket, láttuk, hogy a pszichológia 1930-ig az ethnológiai vizsgálatokban segédeszköz volt a kultúra magyarázatához. Ettől az időtől azonban — az abnormális pszichológia és a pszichoanalízis színrejöttével — pszichológiai kérdések kerültek előtérbe. A kultúra absztrakt fogalma helyett az érdeklődés magára a kultúra alkotójára, az emberre irányul. A két tudomány mai együttműködését kooperációs kiadványok tanúsítják (Du Bois, The people of Alor. Minnesota, 1944.; Kardiner, The individual and his society . . . New-York, 1939.). Szerző úgy véli, hogy a pszichológiai irányzat a jövőben is nagy szerepet fog játszani az amerikai ethnológiában, de ez a tudomány igazi feladatának, a kultúra vizsgálatának elhanyagolását vonja maga után.

A legújabb amerikai ethnológia hangsúlyozni szokta az akkulturációs kutatás fontosságát. Az első akkulturációs kérdésekkel foglalkozó tanulmányok a kultúra állapotával foglalkoztak: milyen jelekkel változnak könnyen, gyorsan és melyek

időállóbbak; hogyan simulnak az újítások a régi kultúrjához. Újabban viszont maga a nép vált a kutatások tárgyává: hogyan hat a szervezetlenség az egyedre és milyen szerepet játszik az individuumban az új elemek átvételének meghatározásában.

Elsőízben Redfield, Linton és Herskovits tettek kísérletet a fogalom pontos meghatározására: «Az akkulturáció azokat a jelenségeket öleli fel, melyek különböző kulturájú emberi csoportok tartós, közvetlen kapcsolatából erednek és később bekövetkező változásokat okoznak az egyik vagy mindkét csoport eredeti kulturáiban». (A memorandum for the study of acculturation. Amer. Anthropol. 38, 149.) Később bebizonyosodott, hogy ez a körülírás nem foglalja össze az akkulturáció megnevezés alatt felbukkanó összes jelenséget, ennél fogva Herskovits azt javasolta, hogy «... oly módon kell újraszövegezni a definíciót, hogy kihangsúlyozza a kulturális ráhatás folytatólagos természetét az átadótól az átvevő csoport felé, akár közvetlenül, akár irodalmi úton történik ez» (Some comments on the study of culture contact. Amer. Anthropol. 43, 7.).

A történetiség és az akkulturáció viszonyáról szólva a szerző Herskovits megszövegezését, miszerint «... az akkulturációs vizsgálatnál... a múlt — azaz egyidejűleg lejegyzett történeti adatok, tehát nem «történeti» rekonstrukciók — bevonása elengedhetetlen...» (The significance of the study of acculturation for anthropology. Amer. Anthropol. 39, 262), kiegészíti a következőkkel: «... A történelmi feljegyzések fontossága abban áll, hogy segítségükkel rekonstruálni lehet az előző (érintetlen) kultúrát, amit ezek után össze lehet hasonlítani az érintkezés utánival. Akkulturációs kutatást csak ott lehet végezni, ahol mód nyílik erre az összehasonlításra» (188 p.). Szerző a diffúzió és akkulturáció közötti különbséget — Herskovits nyomán — abban látja, hogy egy elem vagy komplexus mozgási állapotában diffúzióval, annak meggyökeresedésénél viszont már akkulturációval van dolgunk.

Herskovits szerint (Acculturation; the study of culture contact. New-York, 1937. 20, 27—28 pp.) egy akkulturációs tanulmány tervezete a következő: 1. A jelenlegi kultúra leírása; 2. a kapcsolat előtti kultúra rekonstrukciója; 3. a kapcsolat lefolyása; 4. a kevert kultúra funkcionális képe. A történetiségnek és a funkcionálisnak ez a szintézise olyan követelményeket támaszt a kutatókkal szemben, melyeket ezideig még senki sem tudott kielégíteni. Az akkulturációs kutatás feladatát, célkitűzéseit szerző szerint a következő négy pontba lehet összefoglalni: 1. meghatározni a kultúrelemek funkcióját és viszonyát, kimutatni, hogy egyes elemeket miért vettek át készségesen vagy egyáltalán nem (Herskovits, Siegel); 2. megvizsgálni olyan feltevések érvényességét, mint pl.: «A kultúra tárgyi elemei a legállandóbbak», «az asszonyok konzervatívabbak, mint a férfiak», «a tárgyi elemek könnyebben terjednek, mint a szellemiek» (Herskovits); 3. megismerni a kultúra és az individuumban közlő viszonyt és a kulturális szervezetlenség hatását az egyedre (Herskovits, Mead); 4. felfedni a kultúra dinamikáját, rendszerezni a kultúrkapcsolat eredményeit és a kulturális változást (Redfield, Mead, Parsons, Herskovits, Eggan). Szerző abból a tényből, hogy az akkulturációs kutatás eddig nem tudta végső célját elérni — vagyis törvényszerűségeket levonni a kultúra változásának jelenségeiből — arra következtet, hogy helytelen a módszer és talán más úton lehetne a célt megközelíteni.

Néhány ethnológus az utóbbi időben elfordult a primitív népek tanulmányozásától, hogy közösségvizsgálatokkal, modern társadalomkutatással foglalkozzék. Ennek az új iránynak a kezdeményezője W. L. Warner. A modern társadalomkutatás szükségességét azzal indokolja, hogy «... eddig saját társadalmunk vizsgálatát egyéb tudományoknak engedték át. Ez a tény kedvezőtlenül befolyásolta saját kultúránk és a többi «magas» műveltség megismerését». Másrészt pedig a következtető, rendszeres és összehasonlító szociológiának a néprajzi vizsgálatba való bevezetésével «... saját társadalmi magatartásunk ismereteit gazdagíthatjuk» (Warner, Social anthropology and the modern community. Amer. J. Sociol. 46, 14—15 pp.). A célkitűzést több helyen lefolytatott gyűjtőmunka követte, melynek egyik eredményeként jelent meg Dollard műve: Caste and class in a southern

town (New Haven, 1937.). Fehérek és feketék egymáshoz való viszonyában az érzelmi háttér fontosságát hangsúlyozza, mely a közösségben «... párhuzamosan halad a társadalom formái szerkezetével» (17 p.). Ugyanerről a közösségről ír Powdermaker is, mikor a «kultúra élő erőit tanulmányozza: jelenlegi funkciójukat és hatásukat a közösséget alkotó egyedre» (After freedom, a cultural study in the deep South. New-York. 1939. XII—XIII. pp.).

A Newburyport városkában Warner vezetése alatt folytatott kutatások eredményét a Yankee City Series-ben hozták nyilvánosságra. Ennek a sorozatnak első kötete (Warner-Lunt, The social life of a modern community, New-Haven, 1941.) irányt szab az egész sorozatnak, meghatározva a kutatási terület határát — melynek igen széles skálájában helyet kapnak különféle ipari és kereskedelmi vállalatok, hivatalok, nyilvános összejövetelek stb. — és módszerét. Ez utóbbiról szólva meg kell említeni, hogy a vizsgált közösség minden tagjáról (közel 17.000) személyi lapot vezettek, az illető személyi és tudományosan felhasználható adataival. Az így nyert statisztikai adatok alapján az egyedeket hat társadalmi osztályba sorolták és a gyűjtött adatok segítségével leírták ezeket az osztályokat. A sorozat második kötete (Warner-Lunt, The status system of a modern community. New-Haven, 1942.) e hat társadalmi osztály különféle társulási alakzatait ismerteti.

A Yankee City sorozattal összehasonlítva egy másik amerikai városkáról írott tanulmányokat (Lynd, R. S.—H. M., Middletown : a study in contemporary American culture. New-York, 1929 ; Lynd, R. S.—H. M., Middletown in transition : a study in cultural conflict. New-York, 1937.), szerző az utóbbiakat részesíti előnyben, melyek az előbbihez hasonló módszerrel «... sokkal teljesebb képet tudtak adni a nép kultúrájáról». (193 p.) A szocio-ethnológia eddigi eredményei között — mint teljes közösségvizsgálat — egyik sem ér fel a két «Middletown»-nal.

Warner, Arensberg és Kimball hasonló jellegű kutatásokat végeztek még Írországbán (Arensberg, The Irish countryman. New-York, 1937 ; Arensberg-Kimball, Family and community in Ireland. Cambridge, Mass. 1940.). Ezeknek célja, amint az utóbbi bevezetője (XXV. p.) megjelöli, «... nem annyira jellemezni a leírt közösségeket, mint inkább a bennük élő személyek magatartását vizsgálni».

Van a fejlődésnek még néhány vonala, melyeket szükséges ezen a helyen megemlíteni. Ezek három csoportba oszthatók : a kultúrával, a kultúra egyes ágazatainak kérdéseivel és a háború okozta világválság következményeivel foglalkozó tanulmányok. A kultúra vizsgálatával két intézmény foglalkozott behatóan : az Institute of Human Relations (Yale) és a University of California. Az előbbivel kapcsolatban meg kell említeni C. P. Murdock munkásságát. — A primitív kultúra egyes ágai közül a jog, a nevelés és a gazdasági élet vonzotta különösen a kutatók érdeklődését. Joggal Gillen, Montagu, Devereux, Loeb, Province, Llewellyn és Hoebel foglalkoztak. Nevelési kérdésekben Mead, Herskovits, Miller, Dollard, Kluckhohn és Warner neve jelentős. A gazdasági élet kutatásában Herskovits összefoglaló műve (The economic life of primitive peoples. New-York, 1940.) mellett több észak- és középamerikai leírással találkozunk. — A háború az alkalmazott antropológia új fajtát teremtette meg. A háború kimenetelével kapcsolatos kérdések tisztázásába és megoldásába az antropológusok is beleszóltak. Krogman a magasabbrendű faj kérdéséről, Lowie az emberfajtak kultúrtevékenységéről értekezik. Swanton és Mead népszerűsítő dolgozataikban a háború eredetéről és lényegéről, Chapple és Kluckhohn a háború utáni tervekről, Bateson és Mead a nemzeti erkölcs kérdéseiről írnak.

Összefoglalásában a szerző felveti a kérdést, hogy haladást vagy visszaesést jelent-e az amerikai antropológia közelmúlt néhány évtizede. «Ha az a cél, hogy egyesítsük az antropológiát a szociológiával és a pszichológiával, akkor fejlődünk. Ha az a cél azonban, hogy az antropológiát önálló tudománnyá tegyük, ebben az esetben alaposan visszaestünk a tudomány első félszázadának álláspontja értelmében» (196 p.). Az újabb amerikai antropológia három tárgya : a kultúra, a társadalom és az ember. Ezek közül a pszichológia igényt tart az emberre, a szociológia a társadalomra. «Ha az antropológia független és következetes tudó-

mány akar lenni, át kell engednie ezeket a területeket és azzal kell foglalkoznia, amely viszonylag még gazdátlan — a kultúrával» (197 p.).¹ *Bakó Ferenc*

¹Szerző a tanulmány végén bibliográfiát ad, szakcsoportokban és időrendben. Meg kell még említenünk, hogy M. E. Opler, az amerikai ethnológia pszichológiai irányának egyik nagyműtű munkása az Am. Anthropol. 1946. 4. számában (669—671. l.) a bibliográfián keresztül élesen bírálja az egész dolgozatot. Perdöntő adatainak megvilágításában — pl. Opler 5 pszichológiai tanulmányát hozza 74 lap terjedelemben, míg Oplernek ezen kívül 38 kisebb dolgozata és 8 könyve van a kérdésről, több mint 1800 lap terjedelemben — B. J. Meggers megállapításait és következtetéseit kritikával kell fogadnunk.

Gennep, Arnold van: Manuel de folklore français contemporain. Tom I—V. Auguste Picard, Paris, 1937, 1938, 1943, 1946, 1947.

A francia folklore veteran kutatójának összefoglaló munkája ez a sorozat. Bevezetőben elmondja, hogy a francia területek alig huszad részét kutatták fel rendszeresen. A folklore területén is nagy eltérések vannak a kutatásban, legjobban felgyűjtött a mesék, legendák, nótaszövegek területe, azután a népzene, a népi hagiógráfia, a források és kövek kultusza, végül a babonák. Más területek, ha nem is hanyagolták el teljesen, még sincsenek rendszeresen felgyűjtve, mint az átmenet szokásai (születéstől a halálig), az évnegyedi szokások, játékok stb. Panaszodik amiatt, hogy a francia folklore gyűjtése igen szegényes volt eddig s éppen ezért ezt a könyvet mintegy vezetőnek szánta azok számára, akik nem tudták közvetlen tanulmányokból megszerezni a szükséges ismereteket a folklore kutatásához. Együttal a francia folklore bibliográfiáját is adja a kutatók munkájának megkönnyítésére.

Bevezetőjében több általános, alapvető problémával foglalkozik. Így tárgyalja a folklore elnevezésének kérdését és történetét. Ismerteti a határtudományokhoz való viszonyát. Foglalkozik a folklore definíciójával és itt részletesen ismerteti és megvitatja az angolok, németek, olaszok, szlávok, belgák, északiak és franciák meghatározásait. Végül elfogadandónak tartja Varagnac meghatározását, aki a folkloret mindenekelőtt szociológiai tudománynak tartja. Eszerint a folklore közös hit tudományos rendszer nélkül, közös praktika elmélet nélkül. Ehhez a negatív definícióhoz a tekintetbe vett jelenségek öt fő jellegzetessége csatlakozik:

1. azok a tények kollektívek, amelyek tanulmányainkat a társadalomtudományok keretében rendezik.
2. ezek a tények mindig bizonyos fokig és egyidejűleg ismétlést és megújítást, megegyezést és önkéntes elhatározást mutatnak.
3. Megengednek egyszerre nemzetközi szemléletet és vidéki vagy helyi szemléletet, a nemzeti megjelenés a legritkább.
4. Funkcionális jellegük van, amit a konkrét tevékenységekkel társítanak,
5. a funkciók változhatnak, ez tehát a folklore-ikus átruházás.

A fogalom meghatározásához megjegyzi azonban, hogy hallgatással mellőzi ez a terminológiai probléma fő nehézségeit, anélkül, hogy azokat megoldaná. Helyettesíti a «populaire»-t a kollektívvel, kiküszöböli a folkloreból a nép fogalmát. Ily módon tudományunk nem különbözik más társadalmi vagy szociológiai tudományoktól, s ezekhez alkalmazkodnának mindezek az értékelések, ha számot tartanak nemcsak a «civilizált» népekre, de a föld minden népeire.

Ezután foglalkozik a folklore miliővel. Coirault főleg az eredet környezetét veszi tekintetbe, Hoffmann-Krayer inkább a használat környezetét. Ehhez azonban szükséges, hogy az egyéni és közös eredet közötti megkülönböztetés bizonyossággal eldönthető legyen. Ezért részletesen tárgyalja a szóbeli és írásbeli hagyományozást. Gennep az írottat a nyomtatottal helyettesíti. Ezután az egyén szerepét vizsgálja a népi társadalomban. Az egyén mindenkor fontos szerepet játszott, nemcsak mint a hagyomány támasza, hanem mint föltaláló és módosító. Ez a szerep azonban legtöbbször alig látható. A XIX. század romantikus felfogása szerint a nép, mint olyan, a maga egészében alkot, így alkotta a hagyományokat; ez abszurdum.

De az ellenkezője sem helyes, hogy egy elszigetelt egyén maga egyedül képes lenne megváltoztatni az egész társadalmat. Ilymódon keletkeznek szerinte módosítások és újítások a folklórebán, mert az új nem áll tisztára az első anyagból, hanem ennek az anyagnak másként elrendezett elemeiből, azaz egészben viszonyaink megújításából. Végelemzésben a tudatalatti és pszichikai, testi automatizmus elméletéhez ér az ember s ez szerinte a hagyomány alapvető bázisa. Ezután vizsgálja a folklóre feltételeket sajátos környezetben. Megtalálhatók a városokban is, de itt pl. az örömtűzek már *csak* örömtűzek és nem ismerik a tisztító célt és a termékenyítést szolgáló mágiát. Vizsgálja a különböző sajátos környezeteket, így a tengerészek, katonák stb. folklóreját. Végül megállapítja, hogy a férfi környezet kevésbé alkalmas megőrizni és átadni a hagyományokat, mint a női. Szerinte az asszonyok jobban ismerik a kis részleteket, nemcsak jobb felfogó képességgel bírnak, de jobb előadók és kombináló képességük is van. A sajátos környezetek közt vizsgálja a különböző időszaki környezeteket, így a fonót, búcsújárást.

Foglalkozik a folklóre tények szerzésének módjával és osztályozásával. Miután, mint mondja, a folklóre biológiai tudomány, a tények szerzése csak a megfigyeléstechnika exakt és módszeres alkalmazásával történhetik, mint ahogy azt kidolgozták a természettudományok. De minthogy élőlényekre vonatkozik, akik nem elszigetelt állapotban élnek, hanem társas környezetben, ez a technika részint bizonyos kiterjesztésnek, részint bizonyos korlátozásnak van alávetve. Mindenekelőtt bármely tény nem fogható meg izoláltan, mindig egy bonyodalmas egésznek a része és ez az egész változó. Ezért sok részlettényt kell följegyezni, de a részletek mindenike más feltételek mellett szolgálhatja a magot. Ez először a kezdőt visszariasztja. Foglalkozik a kérdőívek használatával, a kikérdezés lehetőségeivel, az iskolások felhasználásának módjával.

A folklóre adatok közlése, bemutatása különböző módon történhetik. Az irodalmi jellegű közlésnél az a kérdés, hogyan válasszák meg a keretet, amelyben közlik és ez lehet pl. párbeszédes. Sokan, ezzel szemben megfelelőbbnek tartották a betűrendes közlést. Kétségtelen, hogy ebben a rendszerben igen nehéz egységbe foglalva látni a technikát és szertartásokat, pl. teljes egészében folyamatban látni a házasságot, vagy temetést. Történhetik azután a bemutatás grafikusan táblázatokkal. Saintyves kronografikus ábrázolást ajánl, amikor minden adat tanulmányozható: 1. képződésének pillanatában, 2. életében és 3. eltűnésének pillanatában. Igen gyakori újabban az adatoknak térképre vitele, kartografikus bemutatása; elsőnek Európában Sebillot kísérlete meg 1893-ban. Ezután részletesen ismerteti a különböző francia kísérleteket és azok hibáit, hiányait. Abban a kérdésben, hogy vajon a szöveg van-e alávetve a térképnek vagy megfordítva, ő az utóbbi mellett van, szerinte a térkép csak segítő, könnyen használható kell legyen, hogy a figyelmet teljesen a tényekre lehessen fordítani, a leírásra és a környezetre.

A folklóre adatok eredet magyarázatában különböző felfogások élnek: kelta, gall-román, de ugyanúgy alkalmazzák a fejlődés és degeneráció elméletét is. Ismerteti azután a különböző magyarázati módokat: leíró, pszichológiai, gazdasági, földrajzi, ethnikai, hegy- és vízrajzi, geológiai, nyelvészeti alapokon felfogott magyarázatokat. Legjobbnak tartja ahhoz a filozófiai felfogáshoz folyamodni, amit a «monde comme si» fejez ki. Föltételezik, hogy a dolgok így és így történtek vagy történnek és az ember ennek megfelelően cselekszik. Legjobb meghatározásnak tartja, hogy a folklóre az «erkölcsök és szokások módszeres tanulmányozása, tehát tudomány». Fölöslegesnek tartja hozzátenni a «népit», mert a szokások kollektív jelenségek, felismerhetők függetlenül a fajtól, a civilizáció típusától, a szociális helyzettől.

Felfogása szerint az anyagot természete és belső mechanizmusa szerint vizsgálja, továbbá célja és funkciója szerint és végül a nép által elfogadott elrendezésben.

Röviden ismerteti régebben közölt felfogását az átmenet szokásairól, majd pedig részletesen bemutatja a francia folklóre anyagát születéstől a temetésig.

Anyagát részben az irodalomból veszi, de igen nagy része a saját, illetve mások által gyűjtetett anyagból ered. A bemutatás igen részletes, a legapróbb részletekre is kiterjed s a szokást teljes életében, összefüggéseiben, alakulásában, változásában mutatja be. Van Gennep hatalmas munkát végzett összeállításával. Az egyes részleteket részletterképek magyarázzák s ezeken Fortier-Beaulieu jelrendszerével változásukban mutatja be a szokásokat. Ez a rendszer pl. jelzi, hogy a szokás ténylegesen élt 1937 előtt, eltűnt 1890 és 1914 között, eltűnt 1890 előtt. Külön változat jelzi, hogy bizonyos variánsban az egyes területeken meddig élt, illetve hol pusztult ki. Könyve igen tanulságos elsősorban a gyűjtött anyag ismertetése és bemutatása szempontjából, de gazdag lehetőséget nyújt az összehasonlítás, fejlődés és változás kérdésében is.

Szendrey Akos

Wegleitung für die Aufnahmen der bauerlichen Hausformen und Siedlungen in der Schweiz. Im Auftrag des Kuratoriums der «Aktion Bauernhausforschung in der Schweiz» ausgearbeitet von A. Baeschlin, A. Bühler und M. Gschwend. — Schweizerische Gesellschaft für Volkskunde. 240 l., 16°. Basel, 1948.

A Svájci Néprajzi Társaság közel harminc évvel ezelőtt osztályt szervezett a népi építkezés és település tanulmányozására. Az osztály vezetői, H. Schwab és H. Hassinger már akkor, 1922-ben útmutató füzetet és kérdőíveket szerkesztettek a ház- és település-kutatás részére. Az útmutató füzetek alapján, részben mérnökökből álló kutatógárda széleskörű gyűjtésbe kezdett. A munka során gazdag anyag gyűlt is össze, 1939-ben azonban a kutatás félbemaradt (Sulán Béla, Néprajzi kutatások Svájcban. Ethn. LIV, 115—116). Az utóbbi években az érdeklődés ismét a népi építkezés irányába terelődött és a Svájci Néprajzi Társaság szervezetét (Aktion Bauernhausforschung in der Schweiz) létesített egy nagyszabású házkutatás sokirányú feladatainak elvégzésére.

A parasztház a nép egyik legértékesebb kincse, benne tükröződik vissza műveltsége, gazdagsága, egyéni jellegzetessége. Ahogy a ház formáját meghatározza a táj sajátos arcúata, épügy megszabja az ott lakó nép jellege. Minél összetettebb a nép és minél változatosabb a táj, annál változatosabbak az egyes házformák és épp, mert mind e két tényező fokozottabb mértékben él Svájcban, népi építkezésük kimeríthetetlenül gazdag a változatos formákban. A Svájci Néprajzi Társaság említett szervezete célul tűzte ki az ország népi építkezésének teljes felvételezését és leírását, nemcsak kizárólag technikai, építész-mérnöki, hanem történeti, művészettörténeti, néprajzi, nyelvi szempontból is, nemkülönben kutatva azt is, hogy mi a ház üzemgazdasági szerepe, hogyan illeszkedik a tájba, a településbe. Természetesen ilyen nagyszabású tervet csak alapos, mindenre kiterjedő szervezettel lehet megvalósítani, amiben helyet foglal minden érdekelt intézmény, egyesület. Végső céljuk, hogy mindent felölelő, elsősorban leírójellegű kiadványsorozatot adjanak ki. Ebben feleletet talál az építész, a településkutató, a kézműves, a művész, a történész, a nyelvész, a néprajzos és nem legutolsó sorban a paraszt. A szervezetben a Svájci Néprajzi Társaság a védnökséget vállalta, a felügyelőséget pedig kuratóriumra bízta, a kuratóriumban a házkutatásban érdekelt tudományágak és egyesületek képviselve vannak. Az egyes kantonokban, a helyi viszonyoknak megfelelőleg tanácsok létesültek, a vezetés azonban a központé, ahol a központi archívumot is kezelik. Feladatuk a már eddig összegyűjtött anyag, irodalom rendezése, feldolgozása, új felvételek készítése. A munkálatokra 1.8 millió frankot irányoztak elő, idejét hat évre tervezik. A tisztán tudományos célú (bár a gyakorlatban is felhasználható) munkájuknak programja: a parasztpépítkezés felvétele, építészeti sajátosságainak feltárása, a felvett épület beillesztése a környező tájba és településbe, az épület funkciójának, üzemgazdasági szerepének meghatározása, a történetileg, művészettörténetileg, műiparilag értékes részletek felvétele.

Az itt ismertetendő kis könyv pontos és részletes útmutatást ad az említett munkaprogram kivitelezésére. Munkájukat Svájc népi építkezésének leltár-szerű, vázlatos felvételével kezdik. Ebben az áttekintő felvételezésben figyelmük az összes lehetséges házformára kiterjed, tehát az új, a jelentéktelen, a kezdetleges

a nem jellemző formákra is. Fontos, hogy számbavegyék a különböző korú épületeket (a legújabbat is), hogy ezáltal a történeti alakulás megfogható legyen, nemkülönben gazdasági szempontból lényeges, hogy a leltárban a kis-, közép- és nagyüzem egyformán képviselve legyen. A helyzetképhez hozzátartozik a középületek (pl. kápolna, közös kút) feljegyzése. Az áttekintő felvételezést megfelelő ujságcikkek és egyéb ismertetések után lehetőleg a helyi viszonyokkal, az irodalomban ismerős egyének végzik. Az illető épületeket 1:10.000-es térképen megjelölik, vázlatyszerű alaprajzát adják a fontosabb méretekkel, nagy vonásokban rögzítik az épület belső tagoltságát, a házat lefényképezik és az általános kérdéseket (a falu demográfiai adatai, gazdálkodási rendszer, a ház kora, tetőformája, építőanyaga, település stb.) tartalmazó kérdőívet kitöltik. A kutatószervezet központja ezután az áttekintő lapokból kiválasztja a pontos technikai felvételre alkalmas épületeket. A műszaki felvételt két ember végzi, egyiküknek feltétlen technikusként kell lenni. A történetileg, művészettörténetileg értékes épületekről pontos, szakszerű leírást adnak. A terminológiai felvételt nyelvész végzi, természetesen mindent fonetikusan jegyezve le. A település- és gazdaságföldrajzi felvételt földrajzilag képzett egyén végzi.

Mindezekre a munkálatokra bő és részletes utasítást ad könyvecskénk, kezdve a műszaki felvételektől, a történeti, terminológiai, település- és gazdaságföldrajzi kérdések tárgyalásáig. Az útmutató és a kérdőívek természetesen Svájc részére készültek, már pedig az ottani helyi viszonyok annyira különböznek a mieinktől, hogy speciális magyar szempontokból tekintve, az egész mű beállításáról tárgyilagos ítéletet nem tudunk mondani. De általános módszertani elveiről valami megjegyezni valónk azért volna. A tudomány kétségtelenül rendszerez, kategóriákat állít fel. Az útmutató könyv azonban, úgy érezzük, a rendszerezésben túlmegy a néprajzban megengedhető határokon. Minden szaktudománynak megvan a maga kiépített rendszere, terminológiája, mindez azonban, ahol emberi produktumokról van szó, elsősorban saját termékeikre vonatkozik. Az építészmérnöki meghatározások, mérések, kifejezések elsősorban a mérnöki tudomány teremtette alkotásokra, a mérnöki tervek alapján készült épületekre vonatkoznak. Helyes is, ha az így előre kiszámított, megtervezett épületeket saját tudományának módszerével, szakkifejezéseivel csoportosítja, rendszerezi. Kétségtelen az is, hogy a statika törvényei ugyanazok maradnak, akár mérnöki tervezés alapján épül a ház, akárha a parasztember áll neki vityillója építésének. Mégis, a két alkotó tevékenység közt lényeges különbség van. Már pedig a mérnöki mérések ezt a különbséget képtelenek feltüntetni: végső soron a parasztház vagy annak valamilyen eleme a mélyül pontos és részletekbe menő rendszerezésbe is csak erőszakkal szorítható be. Úgy vagyunk ezzel, mint a táncírással: iskolázott balletmesterek szerkesztették meg azt, ami jó lehet az operaházi ballet pontos visszaadására, mert hisz ott minden mozdulat a régóta élő iskola ismert, jól meghatározható eleme, de bizonytalanná válik a népi táncok rögzítésénél, mert ép azokat a finom különbségeket képtelen visszaadni, amik a népi tánc jellegzetességei. A svájci útmutató terminológiai fejezete is túlzásba viszi a részletezést, a fonetikai lejegyzést, ami ugyan pontos kíván lenni, de végső soron mégsem tudja a nyelvjárás egész finom árnyalatait rögzíteni. Az élet ennél sokkal hajlékonyabb, rugalmasabb, több benne az átmenet; mi túlmerevnek, ridegnek tartjuk a svájciak alig áttekinthető, részletekbe fulladó rendszerezéseit. Bár a házkutató szervezet sok tudományágat egyesít magában, a könyv hangsúlya a technikai, műszaki, gazdaságföldrajzi, települési szakkérdéseken nyugszik és kevésbé figyeli meg a házat néprajzi oldaláról. Igaz, a néprajz alatt mindenki mást ért, és van, aki a parasztházban csak műszaki kérdést lát. Az azonban, hogy a házban emberek élnek (és ez a lényeg), kizárólag műszaki kérdésnek nem tekinthető. *Vajkai Aurél*

Vilkuna, Kustaa és Mäkinen, Eino: *Isien työ I. Veden ja maan vilja.* (Apáink munkája.) Otava. 244 l., 236 kép. Helsinki, 1943.

Örömmel adunk hírt erről a népszerű című és kiállítású, de szakszempontból is nélkülözhetetlen tárgyi néprajzi munkáról, mely pompás fényképanyagával és

nem utolsó sorban szövegével is életszerű kiegészítése Sirelius ismert kézikönyve (Suomen kansanomaista kulttuuria I—II., 1919—21.) több fejezetének. Nem teljes néprajzi tájékoztatás; fontos kérdéseket — pl. vadászat, építkezés, közlekedés, viselet — egyelőre mellőz. Alkalmazkodik a Néprajzi Film Rt. eddigi felvételeihez, s főként a finn halászat és földművelés, meg a szénagyűjtés köréből válogatja ki a jellemzőbb és szebb képeket, néhány a házi életből vett változatos téma (mosás, tejgazdálkodás, kenyérsütés) kíséretében. Nem is kíván minden esetben összefoglaló áttekintést nyújtani, inkább a helyszíni közvetítés elevenségével hat különféle vidékről való leírásával. Mégis együttvéve jóval több néprajzi képeskönyvnél, inkább «Sirelius» felfrissítésül fogható fel; bemutatása életből ellesett filmfelvételek segítségével — amiket Mäkinen készített — és értekező magyarázat hozzáadásával —, mely Vilks munkája —, merre halad a finn etnográfia gyűjtő és kutató munkája; hogyan viszi át a hangsúlyt a múzeumi tárgy-gyűjtésről mindinkább a tárggyal kapcsolatos eljárások felderítésére, s olvasztja bele részletező «tárgyi» megfigyeléseit is végeredményben a népi élet egészét tekintő szokásvizsgálatába.

Azt kérdezve: mi az új benne, elsősorban a kötet első tíz cikkére — a halászat fejezeteire — hívjuk fel a figyelmet, annak az összefoglalóknak elég bő — kb. 100 lapnyi — tárgyalására, mely Sirelius korszakos munkásságával már-már kimerítettnek látszott, most azonban mégis új oldalról jelentkezik a tudományos irodalomban. Látjuk, mily különböző jelentkezési formái vannak a finn halászatnak. A szerző külön fejezetet szentel a tengeri külső halászatnak, — egy magános parti sziget (Kallankari) élete, társadalma megismertetésével —, a Kemi- és Tornio-folyókon megfigyelhető rekesztő lazachalászatnak, a tengerparti nyári kisebb és téli nagyhalászatnak, melynél az öreghalót a jég hátán újabban hét lóval huzatják, a székelyekével rokon éjjeli szigonyos halfogásnak, a meritóhalászatnak, a két csónakkal végzett tanyavetésnek, az óriásméretű hálóvarsának és a fókavadászatnak. A foka megközelítéséhez használt deszkatalpat (ajopuu), amellyel a zsákmány elvontatása is történik, a finnek találmányának mondja és megállapítja róla, hogy etnológiai szempontból a páratlan sítalpak közül a csúsztatásra használt hosszabikkal tartozik együvé. A másik rövidebb sítalpak, amivel a szíók magukat — a Finnországból és Észak-Skandináviából kimutatható leletek és leírások szerint — régen csak előrefelé lökték, itt elmaradt, mert a síkos jégen nem is volt rá szükség.

A könyv többi részéből a külföldi érdeklődéssel veszi a sokféle munkaszerszám (kassa, sarló, eke, gallyborona, hánscból készült mocsári gázlótalpak, széna- és gabonaszárító állványok, kézi- és szélmalomok stb.) képeinek összehasonlító szempontból tanulságos közlését, de itt is többet kaptunk tipológiánál, amelyet Vilks többnyire a képalatti szövegbe tömörít. Megtudjuk, hogy a görbe és rövid nyelű finn kaszával másképp bánnak, mint a Svédországból meghonosodott egyenes és hosszúnyelűvel: jobbra-balra csapkodnak vele; ez felel meg a köves talajnak jobban, éppenúgy, mint a primitív formájú, de pótolhatatlan gallyborona és a villáseke, annak művelődéstörténeti párja. Finn különlegességnek dicséri a szerző a szárító csúrt (riihi), ennek az oroszországi rokonnépeknek is meglévő és nevéből ítélve finn-permi kori gazdasági épületnek finn típusát, melyet a balti finnektől a szomszédjaik is átvettek. Különösen kitűnő képek tárják elénk az ősi irtásművelés (kaskenviljely) menetét. Mielőtt a szántóföldművelésre (peltoviljely) tértek át, ez volt a finneknek szinte a mult századig jellemző gazdálkodási életformájuk. Társas munkaközösségek alakultak s ezek összetételük szerint hasonlítottak a nyugati finn halászbokrokhoz. Az együttes munkában a magyar kalánaknak megfelel a finn *talkoot*; különösen a szénagyűjtés, az aratás és a cséplés alkalmainál folyamodnak a szomszédok segítségéhez. A külső szénakaszalókat régen szabad foglalkozással szereztek meg és a környező fákba metszett birtokjellel vették tulajdonba. A kerítés eredeti szerepe: határ a szántó és a legelő között. A sajt- és kenyérgéskészítés módjáról már Olaus Magnus, a finn néprajz egyik nagyértékű történeti forrása, megemlékezik. A keményre szárított kenyér (kovaleipä) Finn- és Svédországon kívül ismeretes Svájcban és Tirolban is. A szerző érdekes művelődéstörténeti fejtegetései szerint azilyen lepényszerű kerek kenyér eredetileg

nem a közepén volt lyukas, nem is rúdra fűzték fel, mint manapság, hanem a kenyérnek a szélét lyukasztották ki és párjával összekötözve akasztották fel a gerendára, mint ahogyan a szárnyas vadat és a halat szokás felakasztani.

A munka a Parasztműveltségi Alapítvány (Талонпоикайссаатио) kiadásában jelent meg az elmúlt háború folyamán, mikor a szerzőket — tudomásunk szerint — a rendszeres munkától visszatartotta egyéb nehéz szolgáltatuk. Könnyűük példa arra, hogy még súlyos viszonyok között is lehet tenni jó szolgálatot a tudománynak, ha kéznél vannak az idejében végzett gyűjtések és megvan a kiadói áldozatkészség ezt a gyűjtést a tudományos cél és a népi öntudat nevelése érdekében alkalmi formában bocsátani a nagyközönség elé.

Korompay Bertalan

Гиппиус Е. В. — Чичеро В. И. : Советская фольклористика за 30 лет. Азсзв-
jet folklorisztika 30 éve. Советская Этнография, 1947—№ 4. стр. 29—51.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom idején az orosz tudományban még javában dült a mult század elején keletkezett romantikus iskola és a hatvanas években megszilárdult pozitivisták folklorisztikai iskola harca. E kettő mellett volt azonban a forradalomelőtti orosz tudományban egy harmadik irányzat is, amely a pozitivisták iskolán belül az orosz forradalmi demokratizmus talaján alakult ki. Ez az irányzat, noha a forradalom előtt nem lépett fel külön igényekkel, már a századeleji haladó orosz írók, zeneszerzők és folkloristák munkásságára nagy hatással volt, a forradalom után pedig az orosz tudományosság fejlődésének döntő tényezőjévé lett. A. V. Markov, N. J. Oncsukov, J. E. Linyeva, N. V. Vasziljev, B. és J. Szokolov — valamennyien ugyan a kilencvenes évek pozitívizmusaát valló történeti iskola hagyományain nevelkedtek, de más utakon fejlődtek tovább, mint ugyanannak a pozitivisták folklorisztikai iskolának konzervatív tagjai mind Oroszországban, mind a Nyugaton. Így alakult ki Oroszországban a pozitivisták történeti iskola jobb- és balszárnya. Az előbbi a nyugati folklorisztika mintájára a polgári szociologizmus és formalizmus zsákutcájába jutott; az utóbbi viszont megpróbálta összeegyeztetni a pozitívizmus módszertanát és egyes elméleti tételeit a forradalmi demokráciának a folkloreről vallott haladó nézeteivel és a továbbiakban a szovjet folklorisztika forrásává vált.

A következőkben a szerzők ismertetik és gazdag bibliográfiai jegyzetekkel dokumentálják azt az utat, amelyet a szovjet folklorisztika a huszas évek elejétől a szovjet folklorisztikai iskola kialakulásáig megtett, majd bemutatják a szovjet folklorisztikai iskolát.

A szovjet tudományban Gorkij határozta meg először marxista módon a népművészetet. Gorkij meghatározását éppen az jellemzi, hogy a folkloret a dolgozó nép művészetének tartja, amely hűen kifejezi a dolgozó nép eszméit, érzelmeit, gondolatait, tehát éppen ezért nemcsak multja és jelene, hanem jövője is van. A folklore, a dolgozó nép művészete tehát nem kihalófélben van, mint a polgári folkloristák hiszik és vallják, hanem él és fejlődik. A szovjet folklorisztika szakított azzal a felfogással, amely szerint a folklore az elmaradt parasztfalu egyre apadó szellemi hagyatéka, és figyelmét az egész dolgozó nép költészete és zeneművészete felé fordította. A szovjet folkloristák már 1925-ben megkezdték a városi folklore gyűjtését és tanulmányozását, 1928-ban pedig megindították a gyári és üzemi folklore gyűjtését is. A munkába egyre több vidéki folkloristát kapcsoltak be. Az oroszországi ipari központokban végzett gyűjtések során fel-táru az illegális forradalmi mozgalom gazdag folkloreja is. 1936-ban a Szovjet Tudományos Akadémia Folklore Bizottsága veszi kézbe a forradalmi népköltészet gyűjtését. A szovjet folkloristák tapasztalatból tudják, hogy az orosz és a többi szovjet nép hagyományos művészete aktíve tovább él a szovjet viszonyok között, — és látták, hogyan születik a szemük láttára az új szovjet folklore, amely

¹ A cikkhez kapcsolódó jegyzetek felölelik a szovjet folklorisztika 30 évének legfontosabb irodalmát és jó képet nyújtanak a szovjet folklorisztikai irodalom gazdagságáról mind az elméleti kérdések tisztázása, mind az anyaggyűjtés és publikálás terén. Az ismertetett cikk tehát bibliográfiai szempontból is rendkívül értékes és tanulságos.

a szovjet valóságot fejezi ki. Az új szovjet folklóre születésének okait és körülményeit az Októberi Forradalom 20. évfordulójára kiadott, még Gorkijtól kezdeményezett «A szovjet népek mővészete» («Творчество народов СССР», М. Изд. Правда, 1937) címő hatalmas mű tárja fel. A «Szovjet népek mővészete» szerkesztőségi előszavában ez áll: «A Nagy Októberi Forradalom megnyitotta a népmővészet forrásait. A Szovjetunió népei először énekelhettek hangosan, szabadon, teli torokkal és a győzelemtől szárnyaló lelkük mélyéből. A népek megszokták, hogy költői képekben emlékezzenek meg az élet nagy eseményeiről. Gyakran alkottak legendákat, amikor az élet nem adott elég anyagot hősök megénekeléséhez. De most ez az anyag áradatszerűen tört föl. Micsoda hatalmas események egyetlen rövid történelmi időszakban! Az imperialista világháború és a világra-szóló Nagy Szocialista Forradalom! Felkelések a cárizmus, a földesurak és kapitalisták ellen! A hatalmas óriásnak látszó cári birodalom összeomlása! A nagy, halhatatlan Lenin! A munkásosztály diktatúrája. A munkásosztály és a parasztság szövetsége! Új emberek, akikhez hasonlót még nem látott a világ — bolsevikok, akik sokban emlékeztetnek a nép száján élő régi mondákban és dalokban szereplő hősökre! A felszabadult nők! A munka hősei — az üzemek és mezők sztachanovistái! A műveltség, a könyv és a tudomány! És a nép ellenségeivel vívott élet-halálharc. Az új ember önmagáról énekel, a maga életéről, amely egyáltalán nem hasonlít a multhoz, — a jövőjéről énekel, amely először ragyogott fel a milliók előtt. Önmagáról dalol — és Sztalinról, aki minden új ember lelkének részévé vált, akinek géniusza, embersége, erős akarata, mosolya beragyogja a szovjet ország népeinek életét, aki a legközelebbi rokona, testvére lett mindenkinek. Az új bele-szővődik a népek által nemzedékről nemzedékre őrzött költészeti hagyatékok szövegébe. Az új egy legendaszerű hősköltemény képeiben jelenik meg. Lenint és Sztalint úgy éneklük meg, mint a régi mondavilág hőseit. Ők népi hősökké válnak a nemzeti hőskölteszet hagyományos mezőnyében, a régi költői ornamentika büszke környezetében. A népek tehát nem válnak meg gazdag nemzeti kultúrájuk-tól. Mindennél kedvesebb előttük nemzeti kultúrájuk sajátos arculata. De mindennél kedvesebb az a bolsevikok, a Párt tagjai előtt is, akik számára a proletár internacionalizmus — Marx, Engels, Lenin és Sztalin legfontosabb hagyatéka».

A szovjet folklorisztika a sok nemzetiségű szovjet nép mai folklorejának gyűjtésével és publikálásával kétségtelenül megcáfolta a polgári folklorisztikának azt a népszerű, az egész világon általában elfogadott tételét, hogy a folklóre pusztulófélben van, mert a nép alkotó ereje menthetetlenül kiapadt. Ugyanakkor azonban a szovjet folklorisztika rámutatott arra is, hogy a szocialista valóság feltételei közt a folklóre új formákat ölt, tartalmilag is, minőségileg is megújul. A szovjet folklorisztikának a jelenkori népmővészetben való tükröződését vizsgáló erőit a mai népmővészetben zajló folyamatok feltárására irányították.

A folklóre mai tematikájával való foglalkozás a szovjet folklorisztika hagyományává válik. Érthető tehát, hogy a Nagy Honvédő Háború éveiben a szovjet folklorisztika nagy figyelmet szentelt az emberiség felszabadításáért vívott harcokban születő folklórenak. A háborús folklóre gyűjtését már a háború legelején megszervezték és a háború befejezése után is folytatták. A háborús folklóre problematikájában ma már egész nagy tudományos apparátus dolgozik, amely az Akadémia Néprajzi Intézetének Folklóre Bizottságán kívül magában foglalja az Állami Irodalmi Múzeum és a Népmővészet Szövetségi Házának folkloristáit is.²

Az elmondottakat összegezve, a szerzők megállapítják, hogy a marxista-leninista metodológiával felvértezett szovjet folklorisztika... «olyan kérdéseket vitt a tudományos kérdések körébe, amelyeket még soha, sehol nem vetettek fel. A szovjet folklorisztika szétzúzta a paraszti életre korlátozott folklóre hagyományos elképzelését, saját gyakorlatával bebizonyította annak az állításnak a tart-hatatlanságát, amely a népmővészet idejének alkonyát hirdette; a gazdag jelenkori folklóre elemzése alapján pedig bebizonyította, hogy a népmővészet formái sok-

² Folyóiratunk «Néprajzi Hírek» c. rovatában külön tájékoztatót közlünk a Nagy Honvédő Háború folklorejának gyűjtéséről, feldolgozásáról és publikálásáról.

félék és változók, és hogy a szocialista valóság feltételei közepette új tartalommal telítődnek, de végeredményben továbbra is a szóbeli és zenei alkotás művészi képeivel világosan és igaz módon fejezik ki a népnek a történekről alkotott ítéleteit».

Sulán Béla

Seán ó Súilleabháin: A Handbook of Irish Folklore. Educational Company of Ireland és a Folklore of Ireland Society kiadása. Séamus ó Duilearga előszavával. 699. l. Wexford, 1942.

1927 előtt az ír folklore-anyag gyűjtése és publikálása jobbára csak egyéni törekvéseknek köszönhető. 1927-ben alakult meg az Írországi Folklore Társaság (The Folklore of Ireland Society, An Cumann le Béaloideas Éireann), amely lehetővé tette a széles alapokon nyugvó néprajzi munkát. A társaság megalapítása után kiadta a Béaloideas című, napjainkig is megjelenő folyóiratot (magyar munkatársa Honti János volt). 1930-ban az ír kormány Ir Folklore Intézetet alapít, amely a Rockefeller Foundation és a Carnegie Trust támogatásával néhány éven belül eredményes gyűjtést fejt ki. A folklore-munka tovább szélesedik az 1935-ben megszervezett Ir Folklore Bizottsággal (The Irish Folklore Commission, Coimisiún Béaloideas Éireann). Az írek mindinkább felismerik, hogy történelmük, népi-nemzeti megnyilvánulásai alapja a hagyomány. Az ír nemzet jövőjét a haladó eszméket tartalmazó hagyományos multra kell építeni, amely mindig a dicsőség és lelkesedés forrása.

A gyűjtést svéd módszerek alapján kezdik el. A könyv megjelenése idején 80.000 oldal terjedelmű feljegyzése volt az Ir Néprajzi Társaságnak, amely főleg egy 1937-ben kiadott vezérfonal segítségével gyűlt össze. A gyűjtésben magánosok és szakemberek vesznek részt.

Ennyit tudhatunk meg Seán ó Súilleabháin munkájának bevezetéséből. A könyv további része tulajdonképpen igen részletesen kidolgozott kérdőív a gyűjtéshez, — a falu és város néprajzának feldolgozásához. A gyakorlati gyűjtési tanácsok után a szerző tizennégy fejezetben vázolja az ír népi műveltség gyűjtési problémáit. Ezek a következők: I. Település és lakás, II. Létfenntartás (földművelés stb.) és háztartás, III. Közlekedés és kereskedelem, IV. Közösség, V. Az emberi élet szokásai, VI. Természetismeret, VII. Népi gyógyítás, VIII. Az idő, IX. A népi hit elvei és szabályai, X. Mithológiai hagyományok, XI. Történeti hagyományok, XII. Vallási hagyományok, XIII. Népi irodalom, költészet, XIV. Sport és időtöltés. Az ír néprajzi szemlélet jellemzésére tanulságos a IV. fejezet egyes alcsoportjait áttekinteni. Ebben a fejezetben a következő problémákról van szó: népi csoportok, a munka és felosztása, vándormunkások, munkaadók és szolgák, társadalmi érintkezések, összejövetelek, látogatások, mulatságok, üdvözlés és címzés, a kocsma stb.

A rendkívül részletes vezérfonalat módszertani törekvéseink során mi is haszonnal forgathatjuk.

Gunda Béla

Pavelescu, Gh.: Cercetări asupra magiei la Români din Munții Apuseni. București. 1945.

A fiatal román folkloreistának ez a tanulmánya a Román Szociográfiai Intézet keretében jelent meg, s a Kolozsvári Román Társadalomtudományi Intézet egyik munkaközössége 1939 nyarán a Bihar-hegységben végzett kutatásainak az eredménye.

A tanulmánynak célja — ahogy a szerző a mű elején kihangsúlyozza — kritikai vizsgálat alá venni a román folklore mágikus vonatkozású részét, s a kölcsönhatások figyelembevételével általános képet rajzolni a hegyvidéki román parasztság mentalitásáról és képzetvilágáról. Pavelescu ezeknek a feladatoknak többé-kevésbé igyekszik is eleget tenni s a bőséges szemléltető anyag feltárásával elég részletes beszámolót nyújt a népi mithológia még élő hagyományairól. Külön értéke a tanulmánynak, hogy a román folklore-kutatásnak eddig még egyedülálló szemszögéből dolgozza fel a különben is csak részlegesen és adatközlés-szerűen érintett részét.

Megállapítása szerint a bihari román nép képzetében élő mítikus hitvilág nem pusztulóban levő hagyományanyag, hanem még eleven valóság. Tagadja ezeknek az elevenen élő képzeteknek — néphit, kuruzslás, népi orvoslás stb. — csökevényyszerű taylori megfogalmazás szerint vett értékelését s ezeket az élő ember tudatos felfogásának, sokszor objektív tapasztalatból meritett hitének, mágikus vagy vallásos képzetének minősíti.

Pavelescu a népi varázscselekményekben két motívumot különböztet meg:

1. *A mágikus meglátás*, mely a néphitben a főszerepet játssza. Ebben a fejezetben elég részletesen tárgyalja a mágikus képzet *váljait*, melyet három szempontból helyez vizsgálata tárgyává: 1. *A térbeliség* kritériumait tartva szem előtt, külön-külön boncolgatja a tiltott, rossz vagy szent helyek: egyes patakok, erdők, mezők legendás néphitbeli alakjait. Ilyenek a sárkány, tündér, prikolics, varkolacs, solomonár, jele s egy sereg más nevezetű alak, melyeknek hatásköre azonban, változatos nevük ellenére is, valójában egy és ugyanaz. 2. *Az időbeliség* alapeleménél a varázslás időpontját emeli ki. Az egyes ünnepnapok, hogy holdtöltéhez a varázslatok a sikeresebbé tétel végett fűződnek. Ugyanitt tárgyalja az egyes számok varázserejét is. 3. A mágikus képzet harmadik összetevőjeként az életkorhoz fűződő szokások: — születés, lakodalom, halál — hiedelemanyagát vizsgálja meg, melyeknek céljául vagy a gonosz szellemektől való megóvást, vagy a rontást határozza meg. Ugyanehhez a fejezethez sorolja a népi gyógyászat mágikus vonatkozású részét is.

A három kritériumon belül a legnagyobb jelentőséget az időbeliség kérdésének tulajdonít. Megállapítása szerint a primitív gondolkozású ember élete a születéstől a halálig — a népi gyógyászat különböző ágain keresztül — állandóan a mágikus megnyilatkozások és képzetek világában és társaságában folyik le.

A tanulmány második részében a varázslatok fajait tárgyalja — mely az első rész főleg pszichológiai vizsgálata mellett — inkább leíró jellegű. Vizsgálata kiterjed a varázslatok céljainak — rontás, szemverés, gyógyítás, gonosz és rontó hatalmaktól való megóvás — részletes ismertetésére is. Érdekesen mutatja ki, egyazon varázsszövegre — pl. a madragórának — a különböző célú varázslatokban való felhasználását. Igen sokszor a mód és az eszköz ugyanaz, csak a cél más és más. Külön alcím alatt tárgyalja a «mana» szerepét a román néphitben — mellyel már korábbi tanulmánya is foglalkozott. (Mana in folclorul românesc. Nagyszeben, 1944.) Szintén külön alcím alatt, főleg általános vonatkozásaiban tárgyalja a babona és mythológia relációit is.

A tanulmány harmadik részében a varázsszövegeket és azok szerepét vizsgálja. Ezek legfőbb jelentőségét nem a szövegekben látja, hanem annak a személynek mágikus erejében, aki elmondja azokat. Bár külön fejezetben tárgyalja a varázsló személyek jelentőségét, hibájául kell felrónunk, hogy nem tulajdonít elég figyelmet az egyes varázslószemélyek életének, kuruzslóvá válása körülményeinek. Általában hiányzik belőle a társadalmi osztálytagozódottság keretein belül jelentkező variációk vizsgálata. A főleg pszichológiai vonalon mozgó feldolgozást a végén 167 varázsszöveggel egészíti ki, melyet 28 téma köré osztályoz.

A gyűjtemény és a magyarázat eredményeképpen megállapítható, hogy a román mágikus folklore még napjainkban is igen nagy gazdagságot mutat. A részletesen és gondosan rendszerezett tanulmány igen értékes munka és a kritikai és lélektani vizsgálat igen mély és alapos módszerét alkalmazza. Igen nagy hibája azonban, hogy megállapításai nagyvonalúak és túl általánosak. Igen sokszor az egyetemes megállapítások oldaláról érinti csak az anyag értelmezését és a helyi, történelmi és társadalmi viszonyok módosító és befolyásoló jelentőségét többé-kevésbé figyelmen kívül hagyja. Általában hiányzik belőle a történetiség és fejlődés kutatása s még inkább hiányolható a varázslatok és a falu társadalmi osztályai összefüggéseinek vizsgálata. A varázslók, kuruzslók és javasasszonyok társadalmi helyzetének megvilágítása sokkal jobban kidomborítaná azt a fejlődés-menetet, mely mind a gazdasági életformában, mind a szellem- és képzeletvilágban egyformán érvényesül. Pavelescu mindössze egy-két helyen tesz említést a javas- és kuruzslóasszonyok társadalmi kitagadottságáról, de azt sem magyarázza. Nem

a javasasszonyok válnak kitagadottakká, hanem a kitagadottak közül kerülnek ki a kuruzsló- és javasasszonyok, melyben a társadalmi harc egyik subjektív motívuma nyilvánul meg. A kuruzslás és varázslás nemcsak mythikus erőt, hanem egyúttal gazdasági erőforrást, kereseti lehetőséget is jelent, mellyel kapcsolatban a szerző említést tesz a javas- és kuruzslóasszonyok javadalmazásáról, de ennek a mágikus képzetre való visszahatásáról nem emlékezik meg.

Ennek ellenére a tanulmány igen jelentős haladást mutat a román folklóre legtöbbszor csak adatközlő módszerével s kritikai interpretációs munkájával a román néphit- és néphagyománykutatás új útjai felé mutat utat. Kovách Géza

Толстов С. И.; Этнография и современность. А néprajz és korunk. Советская Этнография 1946—№ 1, стр. 184—207.

Sz. P. Tolszto, a leningrádi egyetem néprajz professzora, a Szovjet Tudományos Akadémia Néprajzi Intézetének igazgatója és a fenti lap szerkesztője, a szovjet néprajz egyik kimagasló képviselője *A néprajz és korunk* címmel figyelemreméltó cikket írt folyóiratában.

Előljáróban megállapítja, hogy az imperializmus ideológiája, a fajelmélet a néprajztudományba is behatolt s ezzel le kell számolni. A néprajz, amely a történelem egy ága, a világ különböző népeinek kulturális és életmódbeli sajátosságait vizsgálja, történeti fejlődésükben és kulturális kölcsönhatásaikban.

A XIX. századi orosz néprajz fejlődése nagyon érdekes. A legmaradibb cári államrenddel szembehelyezkedő néprajztudomány legkiválóbb képviselői sokszor haladóbb gondolatok hirdetői, mint Nyugat-Európa számos országának néprajzosai. Immunis maradt az orosz néprajz az imperializmus kibontakozása után nyugaton burjánzó faji eszmék térhódításával szemben s továbbra is megmaradt Bachofen, Morgan, Engels, Taylor progresszív iránymutatásainak alapján. Ezzel szemben Ratzel, Frobenius, Graebner, Schmidt és a kultúrkörök iskolájának más képviselőitől származó eszmék az orosz ethnográfusok körében tartózkodó szkepticizmusban vagy elutasításban részesültek.

Az orosz antropológia épügy, mint nyugaton, a néprajzzal szoros kapcsolatban fejlődött s fő képviselőiben, A. P. Bogdanov, D. N. Anusin s tanítványai személyében szintén mentes maradt a «szociáldarvinizmus» «antropo-szociológia» és más olyan elméletektől, melyek a fajelmélet útját készítették elő.

A Szibéria-kutatás ragyogó eredményeit jórészen a politikai okból oda száműzöttek produkálták, mint Sternberg, Bogoraz, Jochelson, Klemenc, Szerosevskij és mások.

Külön kiemeli a szerző Mikluchó Makláj klasszikus alakját, aki nemcsak Új-Guinea szigetének néprajzi feltárásában szerzett kiváló érdemeket, hanem hősies és tragikus életével mindenkor példaképe lehet az emberies gondolkodásmód megtestesítésének. Tudományos eredményei páratlanok, épügy, mint az a tiszta humanista szellem, mely a benszülöttekkel való érintkezésében megnyilvánult.

Mindezek ellenére mégis különbséget kell tenni a forradalom előtti és utáni néprajz között. A Szovjet az első időtől kezdve hatalmas munkaterületet biztosított a néprajzosok számára. A kutatásra anyagi és szervezeti szempontból is nagy lehetőségek nyíltak, amivel a különböző, nagyszámú néprajzi intézmény keretében dolgozó tudósok éltek is. A forradalom előtti helyzethez képest változás az is, hogy a szovjet néprajztudós aktíven résztvesz a nép életében és annak építő munkájában.

Ma már annyira kialakultak a munkamódszerek, hogy szovjet néprajzi iskoláról beszélhetünk. Ez az iskola — írja Tolszto — a néprajzot a történettudomány egy ágának tekinti s megköveteli minden nép kultúrájának konkrét vizsgálatát. A kultúra fogalmát nem lehet elvonatkoztatni a néptől, annak élő történetétől, nem lehet a társadalmi fejlődéstől független kategóriaként felfogni. Minden nép történeti alany — bármilyen kicsi legyen is — s kultúrájának aktív építője. A kultúrkör elméletét azért is elutasítja a szovjet néprajzi felfogás, mert az mint önálló, teljes egység fogható fel, melyet a népek konkrét kultúrájától el-

szakítva lehet tanulmányozni. Márpedig az így nyert kép sematikus lesz és elmosódó.

Ez nem jelenti azt, hogy a gazdasági és kulturális zónák elhatárolása felesleges, csak ezeket történelmi és dinamikus kategóriáknak kell tekintenünk, amelyek állandóan változnak, fejlődnek. A szomszédság, a közös történelmi sors jelentősége szemünk előtt bontakozik ki most Indonéziában, ahol a fejlődés különféle fokán álló népek ma ötvöződnek egy 40 milliós mag köré, egyetlen indonéz nemzetté.

Szembeszáll Tolsztovv azzal a felfogással, mely a világot «nyugati» és «keleti» kultúrterületre osztja. Egyrészt azért, mert számos népnek problematikus a hovatartozandósága, másrészt — ami még sokkal lényegesebb — ez a nézet a népek és nemzetek értékelését, felsőbb- és alacsonyabbrendűségét jelenti a gyakorlatban. Ebből a felfogásból eredeztette lényegileg a náci Németország is azt a konklúziót, hogy neki, mint a «civilizált nyugat» képviselőjének jogában áll a «barbár keletet» uralma alá hajtani. Odáig vezetett ez a felfogás, hogy már Franciaország sem jelentette a «nyugatot»; ez jóformán csak Németországot megillető előnév lett.

A szovjet néprajzi iskola felfogása az ethnogenezis kérdésében Sztalin azon alapvető tanítására épül, mely szerint a nemzet az emberiség történelme egy bizonyos korszakához tartozó történelmi kategória és különböző eredetű ethnikai elemek összevonásából keletkezett. Elfogadja N. Ja. Marr ethnogenezis tanának legfontosabb tételeit, azaz, hogy az ethnogenezis a történelmi fejlődés folyamán egymást felváltó törzsi szövetségek minőségi átforgatódásának folyamata, szociális-történelmi, nem pedig biológiai folyamat. A szovjet néprajz az archeológiával és az antropológiával szorosan együttműködve egészen közeljutott az ethnogenezis számos részletkérdésének megoldásához. Érdeklődésük előterében a szláv népek ethnogenezise áll, melynek már számos részletét sikeresen tisztázták.

A szovjet néprajzi iskola szemlélete Morgan tételein alapszik, melyeket Marx és Engels bővített ki s melyeknek általános koncepcióival — árnyalati véleménykülönbségektől eltekintve — a legtöbb szovjet tudós azonosítja magát. Morgan megállapítása szerint a világ minden népe alapjában véve közös utat tett meg az ősalápottól a civilizációig. Az ős társadalmi szervezet alapvető formációja a nemzetség, mely a paleolitikumban keletkezett s az osztálytársadalomba való átmenet folyamán esett szét. Ugyanekkor alakult ki a patriarchális és monogám család, melyet a matriarchátus és a csoportos házasság előzött meg.

Mindezek az alapelvek azonban csak a kutatás keretét szolgálják. Számos részletkérdést kellett tisztázni és még számos problémát kell megoldani a nemzetségi szervezetről konkrét kérdéseinek vonalán, mely a mai kutatás egyik fontos és hatalmas feladata. Hasonlóan kiemelkedő feladat annak részleteiben való vizsgálata is, hogy az osztálytársadalomba való átmenet miképpen zajlott le. Bonyolult és tisztázatlan még a vallások keletkezésének kérdése is.

A szovjet néprajzi kutatás minden probléma felvetésénél és megoldásánál sohasem felejtje el, hogy «a marxizmus nem dogma, hanem vezérfonal a cselekvéshez».

Ve. Bj.

Marót Károly: *Homerosz.* «A legrégebbi és legjobb.» Egyetemi Nyomda. Budapest, 1948.

Homerosz és a homéroszi görögység két világ határán — egyik lábbal a «primitív» társadalom hagyományában, másikkal a modern ember magas öntudati világában — izgalmas és bonyolult kultúrtörténelmi jelenség. Ez az a pont, mely összeköti azt, amit mi szétválasztani szoktunk, a «kétféle» műveltséget és a kétféle műveltség vizsgálatára alakult külön tudományokat: néprajzot egyfelől, a filológiai és történelmi tudományokat másfelől. Érthető, hogy aki Homerosz-szal indult, mint Marót Károly, annak el kellett jutnia néprajzi kérdésekhez, vagy fordítva, aki annyit foglalkozott a néprajz anyagával és problémáival, mint ő, annak könnyebb eligazodni a homéroszi világ jelenségei közt és a szintézis reményével közeledni annak sokat vitatott kérdéseire.

Ezekben a vitákban a homéroszi költemények népköltészeti vagy műköltői

jellege körül folytak leghosszabb harcok. Elméletek születtek, melyek alapján részeire akarták szedni a két költeményt, melyek szerint rá akartak világítani arra a folyamatra, melyben a hagyomány mozaikjaiból nagy összefüggő eposz összeáll, bizonyítani akarták a mondák történeti alapjait ásatásokkal és név-magyarázatokkal. Ezekkel az elméletekkel szemben ellenvélemények születtek, melyek rámutattak azokra a vonásokra, melyek a hagyományos költészettel nem magyarázhatók, vagy melyek kimondottan egy tudatos egyéniség működésére vallanak, kétségbe vonták olyan «folyamat»-nak létezését, melyet ezek az elméletek feltételeztek az eposz létrejövetelére, kimutatták a történeti alapok megbízhatatlanságát s így a Homeros-kérdés egymással szöges ellentétben álló felfogások között ingadozott. Közben azonban széles területek kérdés-csoportjait bolygatták fel és vonták bele a vitába. A Nibelungen-Lied és az Edda-dalok viszonya, a Kalevala, szerb epika, Mahabharata tanulságai, az eposzok születésének, műfaji lényegének kérdései, az egyéniség szerepe a hagyományban, s a népköltészet-műköltészet ellentéte mind valamiféle vonatkozásba került a kérdéssel.

Marót Károly végigjárta ezeket a területeket, végiggondolta mindazt a kérdést, ami Homeroshoz kapcsolódik, mitológiától népköltészetig és a hagyomány életének kérdéseitől a költői alkotás mibenlétéig s most mindennek tanulságát újra Homeros körül vonultatja fel, hogy széles alapokról induljon ki az ellenmondónak látszó jelenségek magyarázatára.

Bennünket legközelebből érintenek azok a fejtegetések, melyekkel a hagyományos és egyéni vonásokat választja szét a homéroszi életműben. Mi az, ami népköltészeti jelenség Homerosnál? Mindenek előtt azok a költészeti viszonyok, melyek a két költeményben megelevenednek: «fejedelmek» daltudása, mely semmiben sem különbözik környezetük s a hivatásos énekes daltudásától; énekmondók szerepe, akik — a mesterségükre vonatkozó «szakkifejezések» szerint is — hagyományos «meneteket» öltöztetnek pillanatnyi formába, bármennyire is a «költő» pózában jelennek meg; erre a megelevenítésre a Múzsáktól kapják a képességet, de azért a meglévő hagyományt is szorgalmasan tanulniuk kell. Népköltészeti állapotra vallanak azok a műfajok, melyek az elbeszélés folyamán feltűnnek (mint a Homeros-előtti világ jelenségei): lírai szóló- és karénekek, istenhimnuszok, paianok, munka-, lakodalmas- és siratóénekek, drámai csökevények, mint kar-táncok, ágáló alakosok, énekesek és alakoskodók együttesei; vagy epikus elbeszélések, vagy az eposzi felsorolásokból kielemezhető régebbi varázshatású «katalogus-epika» maradványai.

Legfontosabb azonban, hogy maga a költemények stílusa is mutat népköltészeti jellegzetességeket. Ilyen már maga az a tény, hogy a két eposz egy-egy hagyományos és elterjedt «menet»-re épül: a harag és a hazatérő férj motivumára. De a közhelyszerű fordulatok gyakorisága, az állandó jelzők alkalmazása — még akkor is, mikor a helyzethez éppen nem illő (pl. a futni vonakodó *gyorslábú* paripa esetében) — az üzenetek gyakori szószerint való elismétlése, mind jól ismeretes a népi elbeszélő műfajokból. (S talán idetartozik az aeol-ion tájszólásból kevert költői nyelv is, mely talán éppen nem Homeros alkotása, hanem már szintén örökség az előtte való népi epikából. Tudjuk, hogy minden népköltészet arhaizál és ugyanúgy szereti a távoli, idegen fordulatokat. Ami szokatlan távoli, az egyáltalán emelkedett, zsúfolt hangulatú, tehát költői, mint M. K. is hangsúlyozza. Ugyancsak ő hivatkozik primitív példákra, mikor egyes törzsek a másik törzs nyelvén szólnak költészetükben. Így a népköltészet sajátjaival is magyarázható a jelenség, ha nem is fogadjuk el a motivum-vándorlásokkal magyarázott dialektus-keveredést.) De nem utolsó sorban népköltészeti sajátosság az a szellem, melyben hősök és történetek nem a maguk egyszeri, történeti valóságukban jelentkeznek, hanem ahogy a népies sablon engedi: «a legnagyobb általánosságra szabottnak ... emberszabásúnak lenni, — ez itt a célja mindennek.» Ki ne ismerné fel ebben a néphalladáknak, sőt még a népdalok líraiságának is megkülönböztető sajátosságát, azt a hangot, melyet nem tud utánozni a legtöbb népdalt író műköltő.

A homéroszi költemények utóélete is tanuskodik a népköltészeti állapotok hosszú uralmáról. Ezt bizonyítja az elburjánzó sok változat, mely később a rende-

zést szükségessé tette s az a különös jelenség, hogy annyi és annyiféle értékű epikus költemény futott később H. neve alatt a szerzőség iránt még kevésbbé kényes közösségben.

Mindebből azt a végeredményt vonja le M. K., hogy Homeros a «daloló Görögország» közköltészeti (= népköltészeti) fokozatának végső hullámgyűrűjében élt — tehát a népköltészet hagyományos szelleme és formái még sok tekintetben uralkodnak rajta. De ugyanakkor kivételesen nagy költőegéniség is s nem kevésbbé világosan kitűnnek azok a vonások az eposzokban, melyek az ő egyéni költői újításának köszönhetők. Ilyen a nagyeposz szigorúan egységes gondolatmenete és szerkezete, a hang és stílus következetes egysége, a tartózkodó tárgyilagosság és egyes új — néphagyományban ismeretlen — alakok és helyzetek, melyekben egy új humanizmus, egy modern emberi világgép bontakozik ki. (Ilyen újság a mítosz isteneinek átalakítása is reális művészi szellemben.) Ez az újítás egy olyan úttörő egyéniség munkájára vall, aki már egészen más öntudati fokon érzi és látja a világot, mint ahogy az a hagyományban általános, melyet örökölt. (Ahogy pl. emberi-költői jelenetet formál a varázsló gyógyításából, mely a görögöknél is csak olyan lehetett, mint mindenütt a világon: mítikus lények szenvedéseinek és gyógyulásának elmondása kézrátevésel egyetemben. A sebesült Aphrodité anyja — kezét lánya fején nyugtatva — már csak vigasztalja istenek hasonló szenvedéseinek elbeszélésével.) A homéroszi költemények kivételes nagysága abban van, hogy annyira kiegyensúlyozott arányban egyesítik a hagyományos költői stílus értékeit az új szellemű, öntudatos költő értékeivel. Ez az egyensúly, úgy látszik, csak egy történelmi pillanatban és egy társadalmi helyzetben jött létre: az összgörögorségből kiszakadt — tehát hagyományörző — kisázsiai ion városokban, a keleti kultúrák országútján, ahol egy demokratikus társadalom a fejlődésnek osztatlanabb folyamatában jutott a modern emberiség küszöbéig, a gondolkozás öntudatadókárára. Itt létre jött egy különleges egység: a goethei alkotóerő és a közösségi hagyományban benneélő Lönnrot egysége. Mindenütt másutt, a modern európai költészetben, vagy kirgizek, szerbek, finnek népi epikájában, népi énekeseknél, ez az arány más, a túlsúly erre, vagy arra, eltolódik.

Látjuk, a probléma és annak tárgyalása egyaránt néprajzi jelentőségű. Ugyanilyen néprajzi szemlélet nyilvánul meg a részletekben. Hogy eposz nem keletkezik epikus kisdalból, nincs mese-monda-hósdal-eposz fejlődés, hanem a közös motívumok hely, idő és lelkiállapot szerint válnak egyikké, vagy másikká, azt pl. a Kalevala egyik runo-énekesének kísérleteivel és Krohn, Comparetti vizsgálataival igazolta a szerző. A költő mitológiai alakjainak és hőseinek eltéréseit a később feljegyzett mítoszoktól arra használja fel, hogy érzékeltesse a költő alkotásmódját: csupa kevert, elhomályosult vonást használ fel, mely alkalmasabb arra, hogy képzelete új, költői életet adjon beléjük; ugyanakkor jól látja, hogy a nép közt fennmaradt mítosz az eredeti, mert a hagyomány életében nem a feljegyzés időpontja jelent időrendet. (Ezt nemcsak filológusoknak, hanem néha még néprajzosoknak is jó figyelmébe ajánlani.)

Mind ennél fontosabb azonban, hogy Homeros fejlődéstani helyének kijelölésével olyan folyamatot pillant meg, mely a népköltészet hagyományos formáitól egyenes vonalban vezet át a mai költészet legegényibb képviselőihez. Ennek a megszakítatlan sorozatnak egyes fokozatait csak a közösségi hatás és az egyéni hozzájárulás különböző arányában térnek el egymástól, de nem különülnek el alapvetően közösségi és egyéni költészetre. Ez a meglátás alkalmas a népköltészet és műköltészet fogalmának újraértékelésére, vagyis ennek az ellentétnek teljes megszüntetésére. Marót Károly ezt meg is teszi, álláspontját részletesen bizonyítva. Felfogását röviden a következőkben foglalhatjuk össze. Egyfelől a népköltészetben is mindenütt kimutatható az egyéni alkotóerő közreműködése — újfajta kutatások eredményei és a szerző többször kifejtett érvei sorakoznak fel újból, — másfelől az irodalom is számos példát nyújt közösségi tartalom új feldolgozására éppúgy, mint a közösség szerepére a mű kialakulásában, még ha ez a közösség csak virtuálisan is van a költő körül és befolyásolja is az alkotásban.

Ha pedig nem az alkotást nézzük, hanem eredményét, a megvalósult művet, akkor sincs semmiféle elvi különbség mű és mű, szépség és szépség között. Nincs tehát külön népköltészet és műköltészet, csak egyetlen költészet van, jó költészet, melyre a közösség visszhangozni képes. A szerző felfogásának különböző elemeit már ismertettük lapunkban és másutt többször kifejtett álláspontjaiból. Ez a felfogás, amennyiben elvi különbségeket tagad, megtámadhatatlan, amennyiben fejlődés-vonalra hivatkozik, melynek egyes pontjai közt sehol sincs elválasztó határvonal, annyiban gyakorlati igazság is, mely különösen hasznos annak, aki Homeroszt választotta kiindulási pontul, ahonnan mind a két irányba nézve egyenlő kilátás nyílik. Más kérdés azonban, hogy ami elvi szempontú meghatározásban csak fokozati különbség, az a gyakorlatban mégis nem elég-e arra, hogy jól megkülönböztethető, sőt bizonyos pontokon egymással szembeállítható jelenségeket ne hozzon létre? És vajon nem jogosult-e a jelenségeknek olyan kezelése, mely éppen ezekkel a különbségekkel számol, ezt vizsgálja és ezt a különbséget jelöli meg elnevezésével? Viszont tisztában vagyok azzal, hogy ez a két szemléletmód nem ellenkezik egymással, hanem csak kiegészíti egymást. Talán csak egy állítást érzünk túl élesnek, mely szerint «kollektív alkotás valójában nincs». Ha ez annyit akar kifejezni, hogy közösség *egyszerre* nem alkot műveket s hogy minden közösségi alkotásban egyének *rész*-munkájával kell számolnunk, akkor ez mindnyájunk számára elfogadható. Ennél többet viszont nem érthet bele az, aki a variánsokra és variálókra gondolva azt is mindig számításba veszi, hogy a népköltészetben nincs olyan mű, mely mai formájában *csak egy* egyén munkájának terméke lenne és nincs olyan «alkotás» sem, melyben ne használnának fel már eleve — szószerint is — olyan elemet, mely más találmánya.

De sietve visszazárjuk ezt a Pandora-szelencéjét, melyből a vitalehetőségeknek olyan nagyra nővő óriása szabadulhat ki, mellyel egy könyvismertetés szerény keretei közt nem tudnánk megbírkózni s mely eltúlozná észrevételünk jelentőségét. Térjünk vissza tehát oda, ahonnan kiindultunk: a Homeros-kérdés és a vele foglalkozó könyv tudományközti, határ-jellegére. Miért érdekes nekünk néprajzosoknak ez a kérdés? Nemcsak azért, mert néprajzi részletek is szerepelnek benne. A határterületek azért izgalmasak, mert bennük az érintkező tudományok általános jelentőségű kérdéseikkel vesznek részt, azokkal az eredményekkel, melyek a szakszerű részlet-kutatás szempontjain túl valami magasabb jelentőséggel bírnak és így más területen is felhasználhatók. Mindazok, akik szeretnek a maguk szakterületén szerzett tapasztalataikkal felemelkedni nagyobb összefüggések tanulmányozására, ezért szeretik «a határterületeket», s mindazok számára, — még ha a klasszika-filológia kérdéseiben járatlanok is — azért jelent élményt ez a könyv.

Vargyas Lajos

Mérei Gyula: Mezőgazdaság és agrártársadalom Magyarországon 1790—1848. Teleki Pál Tudományos Intézet kiadása. 216 l. — Budapest, 1948.

Ez a könyv a XIX. század első felének mezőgazdaságára és agrártársadalmára vonatkozó szétszórt adatokat gyűjti össze és ezen át vizsgálja a «termelési módszerek és technikai eljárások változásának hatását a társadalomra.» Éppen ez az eljárása és módszere az, mely a munkát nemcsak a gazdaságtörténet, hanem a néprajz számára is rendkívül becsessé teszi. Bennünket is érintő eredményeit az alábbiakban foglalhatjuk össze.

A XVIII. század második felében fellépő gabonakonjunktúra megmutatta, hogy a magyar mezőgazdasági termelés is függvénye a világpiacnak. Egyszerre érdemes lett termelni, mert a gabonát aránylag könnyen lehetett értékesíteni; a határföldön élő főurak számára pedig igen sok pénz kellett. A termés fokozására kezdetben legalkalmasabbnak és legkisebb tőkét kívánó módnak látszott, ha a régi hagyományos eszközökkel minél nagyobb területet művelnek meg. Ezért akar a földesúr mindenáron újabb és újabb földterületeket szerezni. Újra felméri a jobbágytelkeket, az irtásföldéken megtelepült jobbágyokat kitudja a legelőkből és az eddig parlagon heverő területekből mind nagyobb és nagyobb darabot töret fel.

Ez a módszer azonban csak egy darabig tudta a szükségleteket kielégíteni. Mikor pedig ilyen módon a termés mennyiségét nem lehetett fokozni, akkor a művelés intenzitásának fokozásával igyekeztek jobb eredményeket elérni. Az új, korszerű eszközök, gépek kezeléséhez a robotban dolgozó jobbágy nem értett, ezek ellátására mezőgazdasági bémunkásokra volt szükség. Így az új eszközöknek a nagybirtokon való megjelenése fokozott mértékben megnövelte a mezőgazdasági bémunkával foglalkozók számát. A robot, a saját kezdetleges eszközeivel végző jobbágy munkája nem jelentett többé hasznót a nagyüzemmé átalakított birtok számára, sőt annak munkamenetét nagymértékben hátráltatta. A nagybirtok korszerűsítésére elsősorban tőkére volt szükség. Ezt azok a főurak látták át, akik birtokaikon korszerűen gazdálkodtak s akik a gazdálkodás szempontjából már nem is főurak, hanem kapitalista nagypolgár vállalkozók voltak. Éppen ezek az örökvltság és a jobbágyfelszabadítás leglelkesebb szószólói, mert az ezúton remélt összeggel kívánják még jobban korszerűsíteni birtokaikat. A jobbágyfelszabadításnak tehát szükségszerűen el kellett következnie, mert maga az egész intézmény ellentétbe került a kapitalista fejlődéssel.

A közép- és kismemesség tökehiány miatt nem tudta birtokait olyan mértékben korszerűsíteni, mint azt a főurak megtehették, de ennek nem is érezte anyagi szükségességét, mert a robotra felépített gazdálkodása igényét teljesen kielégítette. A közép- és kismemesség vidéki udvarházaiban lakott, közülük a legtöbb egész életében csak ritkán hagyta el megyéje határát, legfeljebb, ha egy-egy az országgyűlésre felutazott a fővárosba.

A jobbágyság helyzete a XIX. század első felében állandóan romlott. Ennek részben a földesúri földvisszaszerzések, az adóterheknek a háborúkkal való megnövekedése, nem utolsó sorban pedig elmaradott gazdasági technikája volt az oka. Sajnos, a jobbágygazdálkodás technikája nagyon kis részt kapott ebben a munkában és sok esetben úgy érezzük, hogy a felsorolt adatok nem elégségesek átfogó kép kialakítására. Ezek az adatok azt mutatják, hogy a vizsgált korszakon belül a jobbágygazdálkodás eszközkészletében semminemű változás nem történt: így ez az idő a hagyományos eszközök konzerválódási ideje lenne. A dolog azonban nem egészen így áll. Magától érthetődik, hogy a nagybirtok kapitalista ütemű fejlődése mellett a jobbágygazdálkodás változásai eltörpülnek. De egy-egy új eszköznek (pl. henger) a paraszti földművelésben való megjelenése, vagy egy-egy régi eszközön az alkatrészek megváltozása, korszerűsítése mind azt mutatja, hogy apró változások készítették elő a paraszti gazdálkodás egy részének 1848 után bekövetkező gyorsabb fejlődését.

A kevés adat sokszor nem ad megfelelő képet egy-egy gazdálkodási ág tényleges helyzetéről. Vonatkozik ez Mérei munkájában elsősorban a szőlőművelésre. Itt olyan vidékek bortermelését idézi (Sárrét, Bihar, Makó), ahol a földművelés ez ágának alig van valami jelentősége. Ezek helyett inkább mindkét Hegyalja, Gyöngyös, Szekszárd stb. vidékével kellett volna foglalkoznia. Az itt lefolyó változások (pl. a sorossá válás egyre nagyobb ütemű terjedése, v. ö. Schams, Ungarns Weinbau I. 16), újítások (pl. a zöldoltás Pécs környékén, v. ö. Zeitschrift für Weinbau und Weinbereitung in Ungarn I. 70—80; Magyar Gazda, 1845. II. 1219. stb.) a jobbágy-szőlőművelésben is nagyjelentőségűek.

Nem mernénk azt sem olyan kategorikusan kijelenteni: «Takarmánytermeléssel a jobbágy még nem foglalkozott» (161). A csalamádét a nyugati végeken a jobbágyok is ismerik a XIX. század második tizedétől kezdve (Nemzeti Gazda, 1814. I. 39). De a lucerna sem mindenütt ismeretlen a jobbágy földművelésében (Tessedik kezdeményezésétől kezdve vannak rá szórványos adataink) s itt-ott a lóhere is felbukkan («Hogy a lóhere vetést a réttelen telkű jobbágyok naponként szükségesnek tapasztalják, tanúsítják az itt-ott több helyen látható lóherések» Lajoskomárom, Magyar Gazda, 1846. II. 1479.). Természetesen ezzel nem akarjuk azt bizonyítani, hogy a takarmánytermelésnek a jobbágy gazdálkodásában komoly szerepe lett volna, de azt hiszem elegendő bizonyíték arra, hogy minden korban megvannak a következő korszak fejlődésének csirái, sőt ez esetben kezdeményezései is.

Magától érthetődik, hogy az ilyen összefoglaló jellegű munkában a változás, fejlődés apró részletei nem kaphatnak helyet, annál is kevésbé, mert ezeket a megfelelő előmunkálatok hiányában nem is ismerjük. Éppen a néprajzra vár az a feladat, hogy az egyes munkaeszközökön és munkamódokon végbemenő változásokat történetileg kinyomozza, mert e munka eredményeivel a társadalmi változások is pontosabban nyomonkövethetők lesznek.

Mérei Gyula munkájának igen nagy kezdeményező jelentősége van; eredményei helytállóak; a részletek esetleges hiányosságai pedig ösztönzésül szolgáljanak a kutatók számára, hogy ennek a gazdasági fejlődés szempontjából oly nagyjelentőségű korszaknak részleteit is feltárják.

Balassa Iván

Szabó István: A jobbágyság birtoklása az örökös jobbágyság korában. Értekezések a történeti tudományok köréből. Szerkeszti Hajnal István. XXVI. kötet, 4. sz., 77. l. 8°. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása. Budapest, 1947.

Köztudomású tény, hogy a magyar jobbágyságra az újkor évszázadaiban, az 1514. évi bukás után Werbőczy zord szavai nehezednek: a parasztnak munkája bérén és jutalmán kívül urának földjén örökségeire — perpetuitásaira — nézve semmi joga nincsen, az egész föld tulajdona a földesúr. A parasztság történetének teljes kutatója e művében a Werbőczy-féle tétellel szemben érvényesülő joggyakorlatot elemzi, amint az megyei statutumokból, falutörvényekből, uradalmi rendtartásokból, gazdasági utasításokból, jobbágyságvégrendeletekből, egykorú levélváltásokból stb. napjainkban kikutatható. Fejtegetései néprajzi szempontból nemcsak azért érdemelnek figyelmet, mert a parasztsélet egyik tisztázatlan problémakörét világítják meg, hanem mert az általános joggyakorlaton túl a helyi szokásokat, a népi jogfelfogás és joggyakorlat tájanként változó jelentkezéseit is széles érdeklődéssel vizsgálja. E joggyakorlat legszembetűnőbb sajátja, hogy benne Werbőczy elvével szöges ellentétben a középkori jobbágyság életében kifejlődött szokások uralkodnak tovább s törik át az élet kényszerítő erejével a jobbágyságbirtoklás útjába eső akadályokat. Jellemző, hogy maga Werbőczy is közül elveket és szabályokat a jobbágyságvégrendekezése módjáról, vagyonának gyermekei között való megosztásáról, felesége részesedéséről, említi a jobbágyságtalanok adásvételét, sőt hangoztatja azt is, hogy «valamint a jobbágysági állapot, úgy a törvényes szokás is sokféle, melyet a helységek régi gyakorlatának megfelelően kell megtartani» (III. rész, 30. cím, 6. §.).

A jobbágyságbirtoklásának sajátos jelleget kölcsönöz, hogy a földön a földesúri jog érvényesül. Így a hagyományozott vagy eladott jószág «nem szakad el a földesúrtól örök joggal, mert a jobbágyság tulajdonképpen csak a föld, rét, malom és szőlő megfelelő *becsűjét* hagyhatja valakire vagy adhatja el, a földesúr örökjogának sérelme nélkül; a földesúr azután megilleti az a jog, hogy a földeket, réteket és malmokat *közbecsűvel*, a szőlőt pedig megfelelő értéke ellenében magához válthatja». (A közbecsű a jószág teljes értékét képviselő örökbecsűnek tized-része volt.) Így a jobbágyságvégrendekezési joga lényegében a jobbágyság által a földbe beruházott, befektetett és épített munkához és anyaghoz való joggal egyértelmű. A jobbágyság ingó és ingatlan jószága a földesúrra száll, ha sem maradvány, sem végrendelete, sem osztályos atyafiai nincsenek. Elvben ugyancsak a földesúrra háramlik át, kárpótlásul, a szökött jobbágyság vagyona, a gyakorlatban azonban számos esetben érvényesül a hozzátartozóknak az a joga, hogy a szökött jobbágyság javait kezükbe veszik, esetleg mitsem hagyva a földesúrnak. Végül, a 18. század óta, a hűtlenség bűnébe esett jobbágyság javai is a földesúr illetik. A 16—17. században általánosan érvényesülő korlátozást jelentkezik a jobbágyságvégrendeletek földesúri megerősítése, amely a végrendekezés szabadságát kétségesé teszi. Nyilván a földesúri hozzájárulás biztosítása végett bukkan fel a jobbágyságvégrendeletekben rendszeresen a földesúr végrendeleti megajándékozása.

Nemkevesebb figyelemreméltók Szabó István könyvének a jobbágyságok különböző típusaihoz kapcsolódó rendelkezési szabadságok fokozatait ismertető adatai. Ezek sorában első helyen a telekszervezet áll. Törzse a falubeli telek a házzal, kerttel, gazdasági udvarral, amelyhez a külső telket alkotó mezőbeli

tartozékok: szántóföld (rendszerint több fordulóban vagy nyomásban, nem mindenütt egyszersmindenkorra állandóan kihasított darabokban, hanem a határ újraosztásánál időközönként újraosztva), valamint kaszáló és rétföld járulnak, a közös erdő vagy legelő használatának jogával együtt. A jobbágytelekre nézve a jobbágy rendelkezési jogát meghatározza, hogy csak annak kezére kerülhetett, aki azt jobbágyként kötelezettségeivel együtt tudta átvállalni. Ezért a jobbágyteleknek a jobbágy által való eladásához, amikor is valójában a fundusra emelt építmények az eladás tárgyai, a földesúr hozzájárulása szükséges, akinek tetszése dönti el, elfogadja-e a jobbágy által állított utódot, vagy sem. Áll ez az örökösödés eseteire is. Minthogy a nagybirtokok üzemesítése, a majorsági gazdálkodás a 16–17. század folyamán nem fejlődött ki, s így a gazdálkodás változatlanul a monopol jellegű földesúri jogokon és jobbágyüzemekben nyugszik, a földesúrnak nem a jobbágy elhajtása vagy letörése, hanem megtartása és erősítése az érdeke, minthogy a jövedelmét biztosító szolgáltatások ettől függenek. A szerző szerint a jobbágy elűldözésére «elvétve is alig lehet példát találni».

A jobbágyjavak másik típusa az irtásföld, amelyet a jobbágy a földesúr birtokán erdőből, cserjéből maga tesz termelésre alkalmassá. Irtások által szinte tetszés szerint tehet szert a telekszervezeten kívül álló földekre, amelyeken munkabefektetésének nagyobb mértéke folytán szélesebb rendelkezési jogot érvényesíthet. Az irtásföld telkenkívülsége és szervezeti kötetlensége magyarázza, hogy míg a telekszervezetből a jobbágyot csak kuriaépítés vagy a jobbágy alkalmatlansága esetén becsültheti ki a földesúr, az irtást a becslő megtérítésével bármikor elveheti jobbágyaitól. Az irtás tehát kötetlenebb hereditása a jobbágyinak, mint a telek, de a földesúr is akadálytalanabban érvényesítheti rajta az elvétel jogát. A földesúri igények korlátai között azonban a jobbágy az irtásfölddel úgyszólván szabadon rendelkezik, eladhatja, elzálogosíthatja és az öröklés terén majdnem nemesek módján élhet vele. Az örökös jobbágyság idején az irtásföld biztosítja a jobbágy vagyoni mozgásképességét, terjedelme helyenként a telekállományáét is meghaladja.

Még kedvezőbb fokozatot képvisel a jobbágy sanyarú viszonyaihoz képest birtokjogi helyzete a jobbágyszőlőkön, ahol a megújuló munka és a földbe épített ültetvény állandósága biztosítja birtoklását. Míg az irtásföldet meghatározott évek elteltével a földesúr ingyen vagy térítés ellenében elveheti, a szőlőföldön megszerzett birtoklás nem jár le s szőlők földesúri elvonására még hosszabb birtoklás esetén sem szolgáltatnak adatot a szerző forrásai. Szemben a telekszervezeten érvényesülő földesúri közbecsűvel, a szőlőt még Werbőczy szerint is csak valódi értékének megfizetésével válthatja meg a földesúr. Művelése egyébként is a szőlőhegy összes birtokosaitól alkalmazkodást kíván, a hegyközségek előírásainak nemes, polgár, jobbágy egyaránt engedelmeskedni tartozik. A hegytörvények «egységes felsőbb irányítás nélkül is, pusztán a közös fejlődési tényezők hatása alatt meglepően egységes vonásokat viselnek s bennük ősi eredetű szokások és nemzedékeken keresztül leszűrt tapasztalati eredmények jutnak kifejezésre». A földesúri birtokjog elsősorban a karbantartás és beszolgáltatás szorgalmazását célozza. A szőlőbirtok forgalma, adásvétele, cseréje, öröklése, zálogosítása a jobbágyok vagy másrendbeliek között szabad, az adásvétel «ceremóniás, régi hagyományokat őrző jogi cselekmény, amelyet inkább szertartásnak nevezhetnénk». A szőlőföld a jobbágy legönállóbb hereditása.

A bérletek és főként a birtokzálogok, amelyekbe a jobbágy esetleges megtakarított keresményét fekteti, nemcsak azért érdemel figyelmet, mert a jobbágy gazdasági terjeszkedését segíti elő, hanem azért is, mert «a rajtuk keletkezett szűkebb-tágabb rendelkezési jogok a jobbágyi birtokjogra leginkább nehezedő földesúri igény nélkül lettek gyakorolhatóvá».

A tanulmány befejező fejtegetései összehasonlító jog-, társadalom- és gazdaságtörténeti vizsgálódásokkal helyezik el a magyar földön szokásos birtoklási rendszert a jobbágyság európai fejlődésében. A mű nemcsak a népi gazdálkodás, jogélet és társadalom rajzához szolgáltat figyelemreméltó adalékokat, hanem azokat a mai szemléletünktől merőben idegen, szorosan kötött gondolkodás-

formákat is szinte kézzelfogható realitásukban idézi fel, amelyek a kizsákmányolt jobbágyság hosszú századain át megfellebbezhetetlen érvényességgel uralkodnak. A tanulmány a probléma vizsgálatában úttörő jelentőségű és jelentős ösztönzésekkel szolgálhat a néptudomány modern elvének, a változásvizsgálatnak módszertani értékesítéséhez.

Sándor István

Volly István : 101 Mária-ének. Tanulmány a katolikus népének kérdéseiről. A Szegedi Tudományegyetem Néprajzi Intézete kiadványai (szerk. Bálint Sándor), Népi Magyarság-sorozat 1. sz. 40, 88 l. Népkóta, 1948.

Volly már régóta adós ezzel a művel, azaz, mondjuk ki előljáróba, egy még kiadósabbal. 2000 dallamot kitevő, dicséretesen egy tárgyra szorító gyűjtése feljogosítja, sőt kötelezi, hogy a kat. népének (vallásos szövegű népi dallamok) ismertetésével azt az anyagot adja a magyar népzene kutatás kezéhez, melyet az csak szűkösen tudott pótolni az énekeskönyv-irodalomra való utalásokkal. A szerző eddigi kiadványai mindig figyelembe vették a nagyközönség igényeit ; a jelen mű 40 oldalas bevezetése és jegyzetei ellenére sem tagadja meg eddigi szokását : a dallamok itt is a hívek használatára vannak összeválogatva.

A bevezető tanulmány a népének és a templomi ének viszonyát, a gyűjtés menetét, az énekesek magatartását, a szerzőség kérdését, a szövegterjesztés és változás körülményeit tárgyalja, sok jó megfigyeléssel, helyenként túláradó lelkesedéssel. Majd a dallamokat csoportosítja vonalvezetés és szerkezet alapján, továbbá «ritmika» címmel az előadásmód lényeges vonásaira mutat rá, különösen az egységes énektörökvések szempontjából megszívlelendő megjegyzésekkel. A forrásmunkák felsorolása után részletes jegyzetekkel vezeti be a dallamtárt, mely szótagszám és zárlatok szerint sorolja rendbe az énekeket.

A népének — egyházi ének kérdését a századeleji népdalgyűjtés magatartásához hasonlóan fogja meg : a nép mást és másként is énekel, mint azt az egyházi énekeskönyvek és az egységes éneklés szabályai előírják. Ez a más is egységes, még hozzá jórészt nemzetiségi viszonylatban is, tehát megérdemli a népdal-fogalommal párhuzamos népének-jelzést. Anyaga részben a hivatalos liturgia alkalmaihoz kapcsolódva, mégis lényegesen azon kívül, a népi életforma sajátos vallásos megnyilvánulásaihoz (búcsújárás, magánjátatosságok stb.) fűződik ; előadásmódja is a népdaléneklés vonásait mutatja (uralkodó parlando-rubato, aszimmetrikus nyújtásokat mutató, idegen ritmusképleteket eláruló quasi giusto és leginkább a karácsonyi énekekben jelentkező egyenletes, lépésszerű giusto, lehetőleg páros és páratlan ütemek váltakozásával). — Kár, hogy ezeken a megállapításokon túl a szerző nem terjeszkedik ki a népének és népdal kapcsolatainak, a népének és a templomi ének stíluscsoportok szerinti viszonyának, a változatok törvényszerűségeinek és a cifrázásnak rendszeres tárgyalására. Anyagának ismerete alapján ezeket joggal várhatjuk tőle és csakis ideiglenesen fogadhatjuk el azt a megjegyzését, hogy «nincs módja a régi nyugateurópai és a környező népek vallásos szövegű dallamainak áttanulmányozására (28. l. 44. sz. jegyz.). Éppen ilyen irányú tanulmányok alapján erősen módosulna a dallamtár összeállítása is.

A jelen gyűjtemény dallamainak képe nem vág egybe azokkal a megállapításokkal, melyeket az összefoglalás (30—31. l.) tesz. Túlságosan nagy a százalékarány a dur-hangnem és az idegen dallamok javára. (Maga a szerző is használja az osztályozás során a «kevésbé népi» kifejezést, bővebb magyarázattal nélkül.) Helyes dolog megállapítani a friss, még működő idegen erők hatását mutató dallamok «egységes» használatát, de az «egységes népének-kincs»-be addig ilyen dallamokat be nem sorolhatunk, míg a szelektáló erők működéséhez szükséges idő el nem telt. Meglehet, hogy az olyan vágású énekek, mint a 82. vagy 84. sz. valamikor népénekké válnak, de semmiestre sem a közölt formában : éppen a változtatás folyamán válnak azzá. Ez nem azt jelenti, hogy a közölt dallampéldák nem tanulságosak. Sőt, velük kapcsolatban bő tárgyalásra szorul az a tény, hogy a magyar népének sajátos összetétele folytán nem is tárgyalható olyan zárt rendszerben, mint a magyar népdal, hanem csakis általános európai és különleges

keleteurópai: cseh, morva, tót stb. összefüggések szemmeltartásával. Viszont ebből nem következik, hogy éppen egy praktikus használatra is szánt gyűjteményben ezek a tanulságok annyira feltűnően érvényesüljenek. Az a 18—20 dallam, mely a régi stílust idézi, még sok társ után kívánczik (Manga legutóbbi csángó gyűjtése azt mutatja, hogy még szép százalékarányú régi dallam él).

Igaza van a szerzőnek: a népénekanyag nélkül sem népdalunkról, sem általában népzeneinkről nem lehet teljes képiünk. Azért nagyon kívánnánk, hogy minél hamarabb közreadhassa azt a számban nem annyira korlátozott dallamgyűjteményt, melynek megjelenése annyira szükséges kiegészítése volna a készülő nagy népdalkiadványnak. Ez alkalommal ismét fel kell hívnunk a figyelmet arra a sajnálatos tényre, hogy énekeskönyveink teljes, rendszerezett anyaga, hála Papp Géza kitartó és annyira önzetlen munkájának, másolva, nyomtatásra készen áll, de a mostoha körülmények miatt kiadásra nem kerülhet, egyképpen nagy kárára és szegényére zenekultúránknak.

Rajeczky Benjamin

Vörösmarty Mihály: A holdvilágos éj és más elbeszélések. Kiadta és a bevezető tanulmányt írta Turóczi-Trostler József. 168. l. Új Könyvtár 18. Budapest, é. n.

Ma, az irodalom, a folklorisztika tisztultabb, tudományosabb kiértékelésének idején szívesen fogadjuk nagy íróink műveinek új kiadását s olyan átfogóbb új értékelését, melyből mi, néprajzi kutatók is levonhatjuk a magunk tanulságait. Turóczi-Trostler József Vörösmarty kevésbé ismert mesenovelláinak kiadásával és tanulmányozásával azt a lényegbevágó mozzanatot világítja meg Vörösmarty művészi fejlődésében, amely eddig hiányzott írói arcképéből: milyen megrázó élmény teszi az európai romantika iskoláját járó költőt a magyar nép reális ábrázolójává, milyen utakon vezet a néppel való találkozás, a népdalok könnyebb játékosságától Csongor és Tünde népmesei realitásáig. Már 1828-tól kezdve Vörösmarty számos dalában próbálta a népdal hangját megütni, mint korának többi költője; ennek az időszaknak próbálgatásai közé tartoznak a mesenovellák is. (Horváth János, A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Budapest, 1927, 196—214.)

Lássuk most már, hogyan viszonylik Vörösmarty a folklorhoz e négy mesenovellában? — Maxim Gorkij egy 1934-ben tartott írói kongresszuson leszögezte, hogy a szóbeli költészet közvetlen kapcsolatban áll az emberi tevékenységgel. E kapcsolatnak köszönhető, hogy a népköltészet általános érvényű képeket tud alkotni. Azok a legfrappánsabb, legtökéletesebb hősi típusok, amelyek a dolgozó nép szóbeli költészetében élnek. Herkules, Prometheus, Faust, az Ostoba Iván, Petruska közismert figurájában harmonikusan egyesül az értelem és az intuición, a gondolat és az érzelem. A nép — folytatja Gorkij — nemcsak minden anyagi értéket létrehozó erő, hanem a szellemi értékeknek is egyetlen és kiapadhatatlan forrása. Minden nagy költeménynek és a világ minden tragédiájának, az emberi kultúra történetének is teremtője. — E szavakra kell gondolnunk most, Vörösmarty novelláit olvasva, amikor korának irodalmi divatját, a kisnemesség nemzeti költészetének léthelyzetét idézzük s látjuk a folklóre-anyag szükségzerű kínálkozását, melynek elfogadásával a költő apróbb elbeszéléseken próbálgatja a téma, az alakábrázolás, a stílus zamatát, hogy a Csongor és Tündében valóban remekművet alkothasson.

A világirodalom nagyjainak egyaránt fontos célt jelent a népköltészet forrásának felhasználása, a népi stílus egyszerű tömörségét, tartalmának időtlen problémáit az írásbeliség formájában is művészivé tenni. E kijelentést összes műveimet odaadtam volna egyetlen népdal szerzőségéért, tulajdonították Wagnernek, Goethenek, Beethovennek, Petőfinek, Lisztnek. Lehetséges, hogy mondták is, hiszen foglalkoztatta őket a népköltészet, épügy, mint minden modern költőt is foglalkoztat, legyen az Eliot, Walter de la Mare, Jeszenin vagy Majakovszki. Nem célunk itt további igazolását adni annak, hogy a népköltészet és műköltészet szoros összetartozását a költők maguk is érzik s tudják, hogy költészet és költészet közt csak életformabeli különbség lehetséges s ez lényegén nem változtat.

A folklorista feladata egy-egy típus változatainak, mint önálló művészi alkotásoknak gondos feljegyzése, elbírálása. Az írott irodalom darabjai hasonló módon variálódnak. Vegyük pl. Don Juan kalandjait, melyeket számos szerző (Molière, Byron, Puskin, Tolsztoj) feldolgozott, mégsem tagadja meg senki tőlük az eredetiséget. Ugyanígy meg kell keresni a folklóre alkotásai mögött, azonos témák azonos szkémái mögött a hőst jellemző vonások azonosságát, a szerző személyét, nem mint egyszerű hagyományozóét, hanem mint alkotóét. (Jouri, Sokolov, *Le folklóre russe*. Paris, 1945. 12—13.) A költői alkotás itt is, ott is azonos. A hagyomány és az egyéni kezdemény ereje, az egyéni invenció mértéke az, ami az alkotás minőségét meghatározza. (Csicszerov, *Hagyomány és szerzőség a folklóreban*. Szovjetszkaja Etnografia 1946, 2. sz. 21—40.)

Vörösmarty érti a népi erőforrás nagyszerűségét s fel is használja, amennyire korának elképzelései, költői diszciplinája megengedi. E novellák folklóre-forráshoz való viszonyulásának tanulságai figyelmeztetnek arra, hogy ezen az úton kell a népköltészet lényegének kutatását folytatnunk, hogy megtaláljuk az egyes — Csicszerov szavával — szüzsé-szkémák írásbeli és szóbeli variálódását. Turóczi-Trostler igen plasztikusan mutat rá Vörösmarty meséinek előzményeire, lehető forrásaira. Szinte azt mondhatnók, kiábrándító pontossággal látjuk a költői alkotás korlátait, a zseniális művek «eredetietlenségét». Vörösmarty forrásai nyilvánvalóan ponyvai féreművek voltak, melyek azonban csak állomásai a szkéma végtelen népköltészeti és irodalmi megjelenésének. Végtelen időn keresztül futották be a maguk fényes pályáját, hogy Vörösmarty után is tovább éljenek hol fenn, hol alatt, alkalmazkodva a társadalmi változás-adta művészi szükség-lethez. Az egyes formák már önmagukban is meghatározzák azt a keretet, amelyben megszülethetnek — mint ahogy Vörösmarty is az eddiginél realisabban áll előttünk Turóczi-Trostler tanulmánykötetének olvasása után — s ha a formák különböző társadalmi keretben való megjelenését vizsgálunk, bizonyára többet tudnánk mondani a költészet lényegéről.

E négy novella ismertetésével Turóczi-Trostler kiegészíti Vörösmartyról alkotott képünket; e négy novella a kulcsa a mesevilág, nem pedig a való élet realizmusának. A Tündérvölgy idilli tájairól itt tér meg a költő a valósághoz s a kettős élmény, amely közt Vörösmarty tépelődik s amelynek megfogalmazása a Csongor és Tünde mesei képében válik mesei valósággá az a realitás, ami a feudális elnyomás alatt álló európai parasztság meséjét jellemzi. Amikor Vörösmarty kiábrándul a csodából és a földi paradicsom felé fordul, vagy hazug mesével gúnyolja, karikírozza a mesei valóságot, válik igazán a népköltészet ihletett megértőjévé, eszméinek tökéletesítőjévé.

A népköltészet alkotásai iránt felkelt költői érdeklődés a romantikus kor műve, a paraszti keret ábrázolása már a realizmusé. A kettő összetetalálkozásának eredménye e négy novella. A csoda, az irrealitás kiegészítődé a realis miliőben, kölcsönvéve az emberi költészet alapmotivumait, adja e novellákat: A holdvilágos éj, A Kecskebőr, Csiga Márton viszontagságai és a Szél úrfi kompozícióját. Mindegyik átmeneti formát képez a romantikus, érzelgős, németes «tündérregéből», melynek utánzása Veit Weber hatására egyértelmű volt a népiességgel. (Kisfaludy Sándor, Mednyánszky, Pulszky Teréz.) Voltaképpen a négy mesenovella közül egy igazi mese, a második rusztikus történet, melyben Vörösmarty a kincsásás gazdag folklóre motivumait dolgozza fel, a harmadikban már csak a stílus, a világkép rusztikus (vásár, rablók, Márkus alakja), egyébként a lélektani regények családjába tartozik, legfeljebb tematikájában csatlakozik az álom-mesék keleti típusaihoz. A negyedik tündéres, irreális történet, stílusában is mesterkélt, nincs benne más a meséből, mint maga az elvarázsolt ország kietlen vidéke.

Az első, A holdvilágos éj meséje nem egyéb, mint az ismert hazugmese motivumainak költői keretbe illesztése. Nem egyéb, mondtam, s ugyanakkor hozzáteszem, hogy ez a játék és valóság tökéletes szintézise, a meseparódia költői feltranszponálása. Maga a hazugmese (Honti szerint: anti-mese, a mesevilágban már nem hívók görbe tükre) még megoldatlan probléma. Lehet, hogy a változó paraszti életforma egyik fázisának velejárója, s talán e költői interpretáció segít-

ségére siet a belső megértésre törekvő kutatónak. A mese karikírozása, a vágyvilág kigúnyolása menekülés, mellyel az elbeszélő elviselhetőbbé igyekszik tenni a valódi mese be nem teljesülését a mesével élők számára. A hazugmese a falusi élet groteszk jeleneteit teszi szaggatottságával még groteszkebbé s ha a mese hazugságepizódjait vesszük végig (vetélkedés a legnagyobb hazugságért, a bevezetés-befejezés ritmikus atmoszféra teremtése s az ebbe torkolló teljes képtelenségsorozat) épügy egy fajta menekülés a másik élet mesei realitásába, mint a tündermese. Vörösmarty meseanyagfelhasználása természetesen folyó, nem doktriner munka. S talán éppen ennek a megértése vet fényt — az elemi motívumok költői interpretációja, összehasonlítva a mesei kifejezés lehetőségeivel — a népköltészet és műköltészet egzisztenciális kapcsolataira. Éppen ezért nem érthetünk itt egyet Turóczi-Trostler megállapításával, mely szerint: «Az igaz-mese az illuzionizmus legtisztább diadala. Létének alapja az a hit, hogy van egy világ, amely az abszolút erkölcsi, anyagi, jogi jóvátétel, a feltétlen vágyteljesülés jegyében épült álmaink anyagából». (15.) Ha így lenne, a mese nem lenne kenyere minden elnyomott osztálynak s nem tükrözné oly tipikusan az európai jobbagyság, majd az agrárproletariátus vágyvilágát. Akkor nem lenne egyenes következménye az osztályelnyomásnak s mint állandóan aktuális problémákat tartó keret nem lenne ennyire időtálló, nem vált volna a közelmúltban hasonlóképpen elnyomott munkásság, kispolgárság szükségletévé. Éppen ezért azt a megállapítást sem fogadhatjuk el, hogy «az igaz mese még tisztán őrzi az osztatlan társadalomban élő emberiség ösképzeteit és őshiedelmeit». (16.) A mesével élő európai parasztság igenis az osztálytársadalom következményeinek létkérdéseit meséli mint kapitalis problémát s az «ösképzet» eredeti funkciója ennek a realitásnak megfelelően alakult át. A mesei csodák nem korlátlanok, hanem éppen ennek az osztályhelyzetnek megfelelő lázadó valóságkorrekciók, melyek a végbe nem vitt társadalmi forradalom lelki reakcióit vezetik le. S a hazugmese még egy lépéssel továbbmegy: már nem tud hinni a mesei valóságnak sem, s ezért teszi nevetségessé saját vélt valóságát, melyet már szégyel bevallani. A tündermese és ellenpárja a hazugmese, egyaránt — legalábbis nálunk — a szegény réteg kenyere. Nagy-gazdák már csak trufával, anekdotával élnek. S hogy a három szegény vándor-diák (mindhárom jobbagyi ivadék), vetélkedve mondja a három képtelen történetet, bizvást mutatja, hogy Vörösmarty ismerte a mese lélektani indítékait. Azt is tudta, hogy a hazugmese alapja komoly, mert tudatos hazugság, amely egyben menekülés is az elérhetetlen, korrigált valóságtól, de azzal azonos, közismert elemeket hordoz. Nem játék ez, s rúgója nem játékosztón, mint ahogy Vörösmartynál sem játék a tragikomikus mese a három diákról. A hazugmese végtelen variáns-sorozata és időtlensége mind az írott, mind pedig a szóbeli költészetben épp ezt a komoly alapot bizonyítja. A képtelenség-elemek elemi gondolatként élnek az ember tudatában s a szükséges formában aktualizálódnak. Mandeville lovag, Plinius, Marco Polo, János pap csodás valósága, ismeretlen országok vélt realitása a falu egocentrikus atmoszférájába térve képtelenség-sorozattá válnak s az aktualizált elemek az európai jobbagyság történetének, gazdasági viszonyainak jellegzetes termékeivé lesznek. Az «Apám lakodalma» című mese epizódjai, az önmagát lekaszáló paraszt motívuma ismert a népköltészetben. De a novella második része, túl a vetélkedő hazug történeteken egy másik mesetípusba vezet: a Grimm-gyűjtemény «Bremer Stadtmsikanten» című darabjának világába, az elvarázsolt kastélyba s egyszersmind az éhes gyomor földi paradicsomába. Ez már valóban az irreális álomvilág, melynek határán, még egyre a valóságot keresve Vörösmarty a mese valódi értelmét kifejezi. Az álom és valóság közötti tépelődés, melyet minden mesehallgató újból és újból átél, költői ihletté magasodik Vörösmarty költészetében.

Az ellentétek harcában keresi Turóczi-Trostler Vörösmarty Kecskebőr-jének keletkezését is, mint a Kincskeresők romantikus tragédiájának paródikus ellenpárját. A két együgyű kincskereső pár, Lőcsláb és Röhögi, az emberiség örök kincskeresését falusi háttérrel varázsolják irodalomma a számtalan kincshistóriák egyikéből. A komikum leple alatt folyik tovább a komoly játék: az élet tragiku-

mát enyhíteni. A paraszt shakespeareien otromba figura, visszataszító alakja vádol: ti tettetek ilyené!

Ami a két utolsó történetet illeti, mint már említettük, távolabb esnek mesei világunktól. A népköltészet már csak a hangulatban érezteti hatását, a költő a Csiga Mártonban filozófiai magaslatra lépve küzd az álom gyötrelmeivel, a jó és rossz ambivalens valóságával, Szél úrfi pedig már csak az álomban látott mesei tájat idézi fel, mint nagyon távoli, gyermekkori emléket.

Mind e tépelődő útkeresés, amit ezek az elbeszélések kifejeznek, de meg még nem oldanak, híven tükrözi Vörösmarty találkozását a népköltéssel. Későbbi műveinek ismeretében láthatjuk, hogy ez az út a néphez való hazatérést jelentette, nem pedig a csodába való menekülést, az illúzió világának realizálását. Ha a hazugmese paraszti soron valóban keserű karikatúrája az elérhetetlennek, Vörösmarty, a költő léthelyzetében nem azt jelentette, hanem a realizmust. Illúziók, csoda után Vörösmarty a tündérmeséhez fordult volna (nem-paraszti társadalom számára t. i. érthetetlen e világ valósága, szociális korrekciója) és folklóre-élményül csak az elvárásolt, kietlen táj maradt volna, a többi belevesztett volna a kor idegenmajmoló, affektált stilizáltságába, amely felé a Szél úrfi is hajlik. Turóczi-Trostler e munkájával nem először gyarapítja ismereteinket az írott és íratlan költészet kapcsolatairól. E műve újabb bizonyítékát adja annak, hogy a szakavatott irodalomtörténész segítsége mennyire nélkülözhetetlen a népköltészeti kutatás szempontjából.

Dégh Linda

Erdélyi népi mesterek és tisztségviselők a XVI—XIX. századból. Levéltári forrásokból közlésezi Szabó T. Attila. 28 l. Erdélyi Tudományos Füzetek 208. sz. Kolozsvár, 1947.

A névkutatás meglehetősen szegény irodalmában komoly nyereséget jelent Szabó T. Attilának ez a kiadványa. Bizonyos szempontból pedig «házagpótló»-nak is nevezhetjük: annak az időszaknak a dokumentumait bocsátja a tudományos kutatás rendelkezésére, amely a történeti vizsgálatokból már ki szokott maradni, a jelenkort vizsgáló pedig természetszerűleg nem — vagy csak igen ritkán — nyúl vissza hozzá. Pedig a régi, a «történeti» és a jelenkori jelenségek közti feltűnő szakadékot éppen a változás idejének tanulmányozása szüntetné meg, ez magyarázná meg — nem az ellentétüket, hanem összefüggésüket.

A kiadványban különösen személyneveink rendszerének kialakulásához találunk fontos adatokat. Az állandó jellegű (öröklődő) családnév, amelynek kialakulása a XIV. században indul meg, a XVII. században általánosságban az egész magyar nyelvterületen megszilárdul, némely vidéken azonban bizonyos társadalmi osztályok körében jóval később is átmeneti állapotot tapasztalhatunk. Jelentős tanulságokkal járna a Szabó T. Attila által közölt erdélyi anyag ilyen szempontú tüzetes megvizsgálása. Csak futólag említünk néhány lehetőséget. Igen gyakori pl. az összeírt személyek és foglalkozásuk nevének azonossága, amely nyilván arra mutat, hogy nem öröklött családnévről van szó. Megváltozik ebben a korban az idegenből jött ember neve: «*Áts Oláh András* Kémerről való asztalos», «*Zeoeh Lengjel Janos* jövevény», «*Lengjel Zeoeh Janos junior*» már másodszor váltják a nevüket (rövid időn belül), az eredeti román, ill. lengyel nyelvű nevet a származás (helyének) jelölése, ezt a foglalkozás neve váltotta fel.

A családnév kialakulatlanságának a bizonyossága a két utóbbi névben (ahol nyilván apáról és fiúról van szó) mutatkozó eltérés: nyilvánvalóan annak a jele, hogy ebben az esetben még az egykori jelzői funkciót érezték az elnevezők a családnévben. Ugyanerre mutatnak az ilyenféle nevek is: *Lakatos Csizmadia Mihály* csizmadia, *Szjgyártó Nagy István* szjgyártó, *Rosnyai Lakatos István* lakatos stb. (Marosvásárhely.)

A névanyag vizsgálata igen gyümölcsöző volna azért is, mert túlnyomórészt vegyes lakosságú területről származik. Aligha helytálló Szabó T. Attilának az a megállapítása, hogy a «magyar és román mesterkedők szétválasztása a legtöbb-ször a név alapján könnyen lehetséges» (5). Az idegen nevű ember ugyanis magyar környezetben szinte törvényszerűen magyar nevet kap. Az eredeti név teljesen

elveszik: «Üdösbb Molnár János oláh ember»; vagy egyideig az újjal együtt él: «Áts alias Mirajten Josef ács», «Kupas alias Rusza Dan kupás» stb., esetleg csak az idegen keresztnév mutatja az eredeti nyelvi közösséget: *Szücs Luka* szücs, *Faragó Lup* faragó, *Kádár Tógyer* kádár (Bonchida) stb.

Nem bizonyos azonban, hogy az utóbbi esetekben névváltoztatásról van szó. A román családnevek megszilárdulása ezen a területen a magyarokénál is későbbben következhetett be, az említettek tehát a meglevő egyelemű (kereszt-) nevük mellé kaphattak megkülönböztető jelzőt, a foglalkozásuk nevét. Ennek a valószínűségére mutat az is, hogy a keresztnévek az említett (és még sok más) esetben román nyelvűek maradtak.

Ha a foglalkozás nem alkalmas megkülönböztetésre, nem válik névvé. Pl. Görgénysóaknán (Maros-Torda) egy *Sóvágó* sincs, noha (vagy: minthogy) «mind sóvágókból áll». Marosvásárhelyen a nagyszámú szücs céh tagjai háromelemű nevet viselnek, ezek egyike mindig a foglalkozásuk neve.

A történeti érdeklődésű néprajzos ezenkívül még több szempontból haszonnal forgathatja a kiadványt. Adatokat találhat benne az egyes népi (esetleg már megszűnt) iparágak nevére (szokmánycsináló, kártoscsináló, fatál- és tángyércsináló, virrasztó, pipacsináló), az egyes tájakon való megjelenésének idejére, elterjedésére stb.

Lőrincze Lajos

F. Tombor Ilona: Kalotaszegi templomok festett asztalosmunkái. 43 l. 16°. Bölcsészettudományi Értekezések 5. sz. Budapest, 1947.

Falusi templomaink virágos festésű deszkametszetei és karzatai sokáig észrevétlenül maradtak, mert ezek a romlandó, puhafából készült temperafestések nem igen keltették fel művészettörténészeink figyelmét. Akik eddig foglalkoztak velük, azok többnyire néprajzosok voltak és ezeket a festményeket a népművészet körében tárgyalták, mint például Malonyay Dezső és Ortutay Gyula is «A magyar népművészet» című munkájában. Valóban határterület ez az iparművészet és a népművészet között.

Templomi festő-asztalosaink nem «népművészek», hanem mesteremberek, polgárok. A kettőt az kapcsolja össze, hogy a XVII. és XVIII. században elnépiesedik ez a művészet és a XIX. században már teljesen leszáll a néphez. Multszázadbeli emlékeinkből visszakövetkeztetve érezzük ma népművészetnek a korábbi századok templomi festészetét. A XVII. és XVIII. században egyébként a templomi és a világi díszítések stílusa egységes volt, hiszen készítésük ugyanazon mesterek feladata.

A történeti Magyarország fennmaradt festett asztalosmunkái a fában gazdagabb és az ellenségtől inkább védett hegy- és dombvidékekről ismeretesek. A gyűjtőmunka terén legtöbbet az erdélyiek végeztek, főleg Kelemen Lajos és Debreczeni László. A hazai festett asztalosmunkák első összefoglalását Éber László adja «A bútorművesség emlékei Magyarországon» című művében. 1942-ben Voit Pál «Adatok a magyar festő-asztalosok munkásságának bibliográfiájához» című Gerevich-Emlékkönyv-beli tanulmányában 233 olyan helység nevét sorolja fel, amelyekben ilyen művek találhatók.

A XVII. század magyar díszítőstílusa országos, tájváltozatai nem oly kirívóak, mint a népművészet későbbi termékeié. A céhes művészet tájváltozatai inkább jelentenek egy-egy mestert vagy műhelyt, mint földrajzi egységet, de hatásuk ritkán terjed egy megyénél nagyobb területre. Kalotaszeg régi asztalos-mesterei is jellegzetes külön díszítő stílust alakítottak ki, ennek létrejöttében azonban bizonyára része volt a fejlett szépművészeti kalotaszegi magyar népnek is.

Az első névszerint is ismert mester a XVII. századi Gyalui Asztalos János, de nyomai vannak annak, hogy már a XVI. században is voltak festett asztalosmunkák, mert a türei templom mennyezetének felirata 1587-ből való volt. Asztalos János első hiteles mennyezete a ketesdi, 1692-ből, de az ő keze munkája a magyarbikali és a vistai, daróci, körösfői és a sztánai is. Nagypetri templomát Zilahi Asztalos István festette. A XVIII. század közepe táján megjelenő szász Umling Lőrinc, aki néha Kolozsvári Asztalos Lőrincnek is nevezte magát, és családja négy

évtizedre monopolizálta Kalotaszeg templomainak díszítését. Az ő keze munkája a kiskapusi, tordaszentlászlói, damosi, farnasi, magyarlónai, gyөрvásárhelyi, szucsáki stb. templomokban maradt meg. Az Umlingok iskolát teremtettek, melynek szellemében Kövendi Asztalos János és Asztalos Boka János is dolgozott.

Tombor Ilona munkájának jelentős megállapítása, hogy a kalotaszegi festett munkáknak nincsen egységes stílusa, hanem külön stílusa van a XVII. és a XVIII. századnak. Az ország más részéből, sajnos, alig ismerünk XVII. századi emlékeket s így kevés anyag áll az összehasonlítás rendelkezésére. Mindkét századbeli stílus az országos stílusnak helyi alakítása. A XVII. és XVIII. században elsősorban iparművészetünk jelenti, különösen pedig Erdélyben, a jellegzetes magyar művészeti formát. A XIX. században megszűnt az e történeti stíluson nevelkedett céhbéli mesterek szerepe, mesterségük beleolvadt a népművészetbe. *M. S.*

Ifj. Kós Károly : Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának faekéi. Erdélyi Tudományos Füzetek 207. 16 l. Kolozsvár, 1947.

Kevés olyan gazdasági eszköz van, mely a kutatókat annyira foglalkoztatná, mint az eke. Lükő Gábor (Moldvai csángók), Kovács László (A Néprajzi Múzeum magyar ekéi) és Gunda Béla (Magyarok és románok II, 462 kk.) részlet és összefoglaló tanulmányai után ifj. Kós Károlynak még mindig sok mondanivalója van, különösen az erdélyi faekékkel kapcsolatban.

Anyagát elsősorban Kovács László kezdeményező munkája alapján mutatja be. Kovács eredményeivel azonban nem mindenben ért egyet. Különösen a háromrészes ekék délerdélyi előfordulását vonja kétségbe, Gunda Béla tanulmánya nyomán (Magyarok és románok II, 462. 3. jegyzet). Nem találta meg a háromrészes eke nyomát kutatásai közben Torda-Aranyos, Kisküküllő, Alsófehér és Hunyad megyében. Erdemes lenne ezzel kapcsolatban Milotai (Erdélyi Gazda I, 119. Nagyenýed, 1838) egy adatának eredetét kinyomozni: «6. A címervas, mely a laposvasat a gerendelyhez szorítja és annak erőt ad». Természetesen nem akarjuk azt mondani, hogy ez az adat a háromrészes ekére vonatkozik, az azonban kétségtelen, hogy itt nem váltó ekéről van szó.

Ifj. Kós Károly térképvázlatával, melyen a négyszögvázas ekék erdélyi elterjedését mutatja be, nem érthetünk mindenben egyet. Nem találjuk szerencsésnek az azonos eketípusok lelőhelyeinek összekötését még akkor sem, ha külön megjegyzés figyelmezteti is az olvasót: «az elterjedési területek határvonalai csak a további kutatás alapján állapíthatók meg». A felületes szemlélőben könnyen felvetődhet a gondolat, hogy a vonal által bezárt területen, mindenütt használták a kérdéses ekeformát. Sőt ezek a vonalak a szerzőt magát is befolyásolták, mert ezek alapján megállapítja, hogy a váltóeke előfordulása egybeesik a földrajzi Erdély határvonalával. Ez az állítás azért is merésznek látszik, mert nyugaton két biztos és egy közelebből meg nem határozható adat jelzi a határt, délfelé pedig csak pontosan meg nem határozható adatokkal rendelkeznek.

A térképvázlatnak van egy másik fogyatéka is: adatainak származási helyét nem jelöli. A mintegy 50 adat jegyzetben való közlése, nem jelentette volna a dolgozat különösebb megterhelését, ugyanakkor megadta volna a lehetőségét annak, hogy az egyes adatokat a későbbi kutatók külön-külön is felhasználhassák. Így pl. nem tudjuk egész biztosan, hogy a Szeged mellett feltüntetett debreceni eke adata honnan származik, bár minden valószínűség szerint egy a Szegedi Városi Múzeumban lévő ekemodellre támaszkodott. (V. ö. Kovács, i. m. NÉ. XXIX/1937., 15.) Azt biztosan tudjuk, hogy a debreceni eke Hódmezővásárhelytől északra még általános volt (v. ö. a Hódmezővásárhelyi Városi és a Csongrád-vármegyei [Szentesi] Múzeum anyagával), de ez az egy Szeged környékéről származó, csak modellben meglevő eke, véleményem szerint nem teszi jogossá az eketípus határának délfelé való kitolását (Kovács i. m. ugyanez adat alapján ezt nem is teszi meg).

Mindez azonban csak technikai kérdés és a dolgozat értékéből különösebben nem von le. A dolgozat értékét pedig különösképpen abban látjuk, hogy felhívja a figyelmet az ekével kapcsolatos társadalmi irányú kutatásra. Először tesz kísér-

letet arra, hogy rámutasson a faeke-készítés egyes falvakhoz kötött kisiparára, s ezzel kapcsolatban különösen Kalotaszeg környékéről közöl rendkívül becses adatokat. Felhívjuk a figyelmét arra, hogy az erdélyi faiparral foglalkozó statisztikai munkák még sok jó adatot rejtegetnek magukban éppenúgy, mint pl. Fényes statisztikája vagy a mult század közepi mezőgazdasági irodalom (v. ö. pl. Bihar-megyében Szentjános, Falusi Gazda 1860. 35) és a különböző útleírások. Ha az ezekből kiértékelt anyagot a maival kiegészítve térképre vetné Kós Károly, kétségtelenül igen érdekes eredményei adódnának.

Fel szeretnénk hívni a szerző figyelmét az eke vasalkatrészeinek (csoroszllya és laposvas) kutatására is. Ezek többnyire az erdélyi kishámorokban (Erdőfűlén, Torockón, Magyarhermányban) készültek s helybeli kovácsok erősítették fel az ekére. Az elhasználdott laposvasat, csoroszllyát nem dobták el, hanem ásóvá vagy kapává átalakítva szolgálta továbbra is gazdáját, nem egyszer pedig kűtgémre akasztva hasznosították. Ezeket a szempontokat eddigi néprajzi irodalmunk nem kísértte elég figyelemmel.

Ez az ekekutatásban igen jelentős kis dolgozat azt a reményt kelti bennünk, hogy szerzője még több alkalommal vissza fog térni a földművelés legfontosabb eszközeinek vizsgálatához, azzal a módszerrel, amit már egy korábbi munkájában is alkalmazott (Züricvölgyi gerencsértség, Dunántúli Szemle, 1944).

Balassa Iván

Mikecs László: A moldvai katolikusok 1646—47. évi összeírása. 150. l. Erdélyi Tudományos Füzetek, 171. sz. Kolozsvár, 1944.

Öt éve már, hogy a tragikusan elhunyt Mikecs Lászlónak ez a maga nemében páratlan munkája megjelent. Sajnos, Magyarországon csak igen kevesen figyeltek föl rá, jóllehet a mű a nyelvészeket, településtörténészeket, néprajzosokat és művelődéstörténészeket egyaránt érdekelné. A szakkörök érdeklődési hiányában bizonyosan része van annak a körülménynek, hogy az erdélyi magyar kiadványok az utóbbi években meglehetősen hézagosan és rendszertelenül jutottak el hozzánk. Mikecs munkája is csak jóval a fűlszabadulás után került a kezünkbe s ma is alig van Magyarországon néhány példány belőle.

Mikecs László könyve egy fiatal magyar tudományág: a személynévkutatás problémakörébe vág. Személyneveink vizsgálatát eddig jórészt a nyelvészek karolták föl. Kétségtelen, hogy a személynévkutatást elsősorban a nyelvtudomány van hivatva művelni, mégsem szabad azt gondolnunk, hogy a személynevek vizsgálata kizárólag nyelvészeti stűdium. A modern személynévkutatás szerteágazó és sokszínű problematikája Mikecs könyvében teljes fényében megmutatkozik. Mikecs nem volt a szó ortodox értelmében nyelvész, s űgy látszik, hogy művében ez inkább javára, mint kárára szolgált. Névmagyarázataiban van ugyan néhány nyelvészeti tévedés, ezek a tévedések azonban jórészt apró részletkérdésekkel kapcsolatosak. De Mikecs a nyelvészeti problémákon túl is néz és lát, s eredményeit mindjárt más területeken is hasznosítani igyekszik.

Mikecs könyve a modern névkutatás módszere szerint részben adattár, részben feldolgozás. Az adattári részt a több mint 1000 személynevet magában foglaló Bandinus-féle összeírás alkotja. A lehetőség szerinti paleográfiai hűséggel közölt névsornak külön jelentőséget és érdekességet ad a női személynevek nagy száma; a korabeli nőnevekre vonatkozóan egyik legjobb forrásunk ez a gyűjtemény. Az adattári részt szervesen egészítik ki Mikecsnek a Bandinus-féle összeírás keletkezéséről tett kritikai megjegyzései. — A feldolgozásban elsősorban a moldvai magyar névadás XVII. századi állapotát vázolja Mikecs. A névadástörténettel foglalkozók számára különösen érdekesek azok a fejezetei, ahol a megszűlárdu-ló-félben levő családneveket tárgyalja és belőlük a korabeli moldvai katolikus társadalom képét rajzolja meg. A gazdasági, társadalmi és művelődéstörténeti háttér kidomborításával Mikecs László a modern, haladó nyelvészet egyik előfutára. A névadási indítékok fejtegetése közben a néplélektan számos kérdéseire is rávilágít s itt és a következőkben néprajzi szempontból is értékes adalékokat kaphatunk. — A munka befejező része a településtörténeti tanulságokat foglalja magában.

A személynevek sajátságaiból, a névadás jellegéből a Keleti-Kárpátokon túli magyar települések kétféle: magyar és székely csoportját választja külön. A moldvai magyar névadás ugyanis a maga minőségi (becéző) jellegével nagy mértékben elüt a moldvai székely mennyiségi (ragadványneves) névadástól. A két személynévtípus elkülönítése tehát kétféle származású lakosságra mutat; a települési elválasztó a Tatros-Tázló vonal. Mikecs munkájának ez a része szép példa arra, hogy a személynevek beható vizsgálata milyen értékes eredményeket hozhat a történettudomány számára. A névtudomány és általában a nyelvészet iránt bizalmatlan történészeknek külön a figyelmébe ajánlhatjuk a könyvet.

A régi moldvai magyar családnevek Mikecstől történt feldolgozását minden névkutatónak ismernie kell, és ez a mű alapul szolgálhat további hasonló természetű feldolgozások számára. Fájdalom, hogy Mikecs Lászlót korai halála megakadályozta abban, hogy a magyar személynévkutatás irodalmát még több hasonlóan szép művel gazdagítsa. Szelleme azonban tovább él, s akik utána jönnek, eredményeit és értékes útmutatásait remélhetőleg nem fogják figyelmen kívül hagyni.

Benkő Loránd

Székely falutörvények. Bevezetéssel és jegyzetekkel közlésezi Imreh István. Erdélyi Tudományos Intézet, 40 l., 8°. Kolozsvár, 1947.

A székely falvak közeletének emlékei között kiemelkedő helyet foglalnak el az ú. n. falutörvények, amelyek a székely községek birtokviszonyait és közös termelési, igazságszolgáltatási, közigazgatási rendtartásait örököltik meg.

Ezek publikálása sokáig késett; a Székely Oklevéltár IV.—VII. köteteiben azonban már találhatunk hatot, Barabás Samu Oklevéltárában négyet, az Erdészeti Oklevéltár I. és II. kötetében nyolcat, a Corpus Statutorumban hatot, Szádeczky Lajos Udvarhely vármegyéről írott monográfiájában négyet. Ezen huszonnyolc falutörvényen kívül ismeretes volt ugyan még a kutatók előtt a Székely Nemzeti Múzeum levéltárában 40 falutörvény, amelyek azonban egységes közzétételhez nem jutottak s belőlük 35 a háború folyamán, 1945 márciusában Zalaegerszegen, a múzeum anyagával együtt megsemmisült. A megmaradt öt falutörvényt (Alsócsernáton 1665, 1666, 1716., Kisborosnyó 1724., és Szotyor 1727. évi) teszi közzé most Imreh István, igen helyesen s ezzel a közöltek száma *harmincháromra* emelkedett.

A falutörvények keletkezését mindenhol faluközösségek kialakulása előzte meg. Imreh István publikációjához írt bevezetőjében alapos ismeretanyag birtokában írja le a keletkezést indokoló és magyarázó társadalmi és gazdasági viszonyokat. A XVI. század közepével a székely társadalom egyre inkább rendivé válik s mindenki igyekszik személyi és vagyoni státusát rögzíteni. A meglevő földeket a sűrűbbé váló település miatt újraosztják egy-egy község lakói között, a termelést pedig azzal racionalizálják, hogy közös szabályozás alá vonják. Ennek következménye a különböző gazdálkodási közösségek (legelő, erdő, kaszáló és rét) kifejlődése; az együttélő lakosság állandó érintkezése pedig közös jogszabályokat fejlesztett ki, amelyek állandósítása igen fontos követelménnyé vált.

Ilyen légkörben jöttek létre a falutörvények. Az első kettőt 1581-ben (Gyergyóújfalu, Zalán), az utolsótak 1775-ben (Közéapajta, Barót, Szarazajta) alkották. Ezek a törvények tulajdonképpen bírói jogmegállapításokat foglaltak magukba, amit a székely önkormányzati életben jelentős szerepet játszó ú. n. *fogott közbírák* végeztek. Azokat a bírókat nevezték így, akiket valamilyen nem rendes bírói munka elvégzésére kértek fel, pl. Kőröspatak 1692. évi törvénye így jelöli őket: «az alább megírt dologban bírák» (Barabás, Székely Oklevéltár, Bp. 1934. 385 l.) A közbírók nemes emberek voltak, de sohasem falubeliek, hanem idegenek és 3—5-en vettek részt bírói munkájukban. Ők vallatták meg a falut, amit az egész lakosság vagy a közülük kiválasztottak képviseltek, akiket egy Kányád falu törvényének létrejöttét megörökítő 1632-ből származó jegyzőkönyv «testis» névvel jelöl (Történelmi Tár, 1907. évf. 290. l.), tehát tanuképen hallgatták meg őket. Imreh István tanulmányában helyesen fejti ki, hogy ezek többnyire a felsőbb társadalmi rétegekből kerültek ki («szabad székellyek és veres darabontok»

pl.), tehát a falutörvényekben többnyire a birtokos nemesség érvényesítette akaratát (9), de «ezekhez a conditiókhöz szabván magát minden Csernátonban lakó Nemes és Szabados vagy Jobbágy rendből álló rend magát» (22. l.). Az írásbafoglalt határozatokat kezük beadásával ismerték el kötelező erejűnek.

A most közölt falutörvények a régiek mellett azért jelentősek, mert a faluközösség újabb emlékeit tárják fel. Kisborosnyón pl. 1724-ben «szeriben» folyt a hűtősség, a határpásztorság (33, 34) és Szotyoron 1727-ben még a bikhozás is (37), s itt a bíró minden esztendőben köteles volt kétszer megesketni minden embert «az kert Gabona lopásért. . . úgy marhájával tilalmasban járásért szolgál legényeket is. . .» (35).

A nyomkövetés kötelessége korábban publikált törvényekben is szerepel, de most a szotyori részletezi: «Ha valaki csengetne és az Falut nyomra híná, hogy kára vagyon, és valaki el nem menne. . .», büntetést szenved (36).

Végül pedig Alsócsernáton falutörvénye 1716-ban tizenhatsoros rigmusban örökíti meg az írásbeli szabályozás előnyeit s ez különösen értékesé teszi a publikációt.

Tárkány Szücs Ernő

Szabó T. Attila : Levéltári adatok a Dési Fazakas Céh történetéhez. Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem, Erdélyi Tudományos Intézet kiadása. 43 l. Kolozsvár, 1947.

A dési fazekas céh Erdély legrégibb fazekas céhei közül való, nála csak a kolozsvári régibb (1512); s egyidős vele a székelyudvarhelyi (1572). A dési fazekas-központ korábban igen nagy jelentőségű volt, mert nemcsak közvetlen környékét látta el, hanem egész Kolozsvárig, a másik oldalon pedig Besztercéig szállította áruit. Éppen ezért hálásak lehetünk Szabó T. Attilának, hogy a már 1934-ben lemasolt idevágó okleveleket most közreadta. A közölt iratok közül három vonatkozik a XVI—XVII., a többi pedig a XVIII—XIX. századra.

A gondosan összeválogatott és részben eredeti helyesírással közölt anyag elégséges arra, hogy betekintsünk egy erdélyi céh mindennapi életébe. Lássuk az inasok és legények nehéz sorsát, a mesterek önzését; a szervezeten kívüli dolgozó kontárok üldözését és sok más egyéb, a fazekasokkal kapcsolatban kevésbé ismert jelenséget. Beszélnek ezek az okmányok a céhrendszer hanyatlásáról, elfajulásáról és elmúlásáról. De találunk olyan rendelkezéseket is, melyek a munka minőségét igyekeztek emelni, az inasok és legények számára próbáltak emberibb jogokat biztosítani vagy az elaggottak segélyezését akarták megszervezni.

Különös érdeklődéssel olvassuk «A Márton György remekeléseinek alkalmával talált hibák megállapításával kapcsolatban hozott céh-határozatok»-at, továbbá a zsengés edény eladásának szigorú büntetését. Érdekes adat az is, mely szerint «Pál Györgyné minden híradás nélkül maga leányát megengedvén maga házánál tanulni mesterségét», megbüntették. Megtudjuk azt is, hogy a szegődtetett inasnak szokmány, harisnya, csizma és kalap járt, a felszabaduláskor pedig: szabaduló ruha.

Kíváncsi volna minél több hasonló jellegű céhes irat közlése s ezeknek a mai anyaggal való összekapcsolása, mert csak így tudnánk nyomkövetni azt a mesterségbeli és társadalmi változást, mely a céhek megalakulásától azok elmúlásán át, mind a mai napig tart a népi jellegű kisiparokban.

Balassa Iván

Benkő Loránd: A Nyárádmente földrajzinevei. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. 74. 52 l. Budapest, 1947.

E dolgozat azoknak az adatoknak eredményét foglalja össze, melyet a szerző «A Nyárádmente földrajzinevei. Adatok» címen Kolozsvárt az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozatban adott közre. Az anyagot különböző szempontból vizsgálja, éppen azért összefoglalása alkalmas arra, hogy több tudományág is hasznosítsa eredményeit.

Először a helységnevek és a helység-résznevek eredetét vizsgálja, majd a víznevekkel foglalkozik s ezután tér át a határrésznevek ismertetésére. Bennünket, néprajzi szempontból, elsősorban jelentéstani rendszerezése érdekel, mely a föld-

rajzi nevek leggazdagabb csoportjára, a határrésznevekre terjed ki. Ezeknek első csoportját alkotják a babonás és vallási hagyományhoz kötött földrajzi nevek. Ilyen pl. az *Ördögöskút*, ahol Szentgyörgynapkor boszorkányok járnak, vagy a *Szombatkút*, ahol a hagyomány szerint valamikor a szombatosok gyűltek össze. E fejezetben a szerző egy bizonyára felületesen fogalmazott mondatával nem érthetünk egyet: «Sajnos, mint máshol, a Nyárádmentén is, a babonás hitvilág igen nagymértékű elszegényedését tapasztalhatjuk» (32). Itt azt sajnáljuk, hogy ezeket a hagyományokat nem örökölte meg senki, nem pedig azt, hogy ezek eltűnnek a nép életéből.

A történeti eseményekhez fűződő helynevekkel kapcsolatban a XVI. és XVII. századi török-tatár pusztítások nyomát találjuk meg (pl. Tatárlyuk), de egy-egy ilyen elnevezés keletkezéséhez elegendő a szántóföldön talált cserépdarab vagy törmelék is. A tréfás eredetű helynevek bővebb magyarázatát természetesen néprajzi szempontból szívesen fogadtuk volna.

A gazdaságtörténeti nevek fejezetében azokat a földrajzi neveket foglalja össze a szerző, melyek az ember tájalakító tevékenysége nyomában keletkeztek (pl. irtás, orotvány, pusztás, tisztás stb.). Különösen jelentős a termelőterület-nevek felsorolása (dűlő, forduló, föld, láb, nyíl, tag, telek stb.), mert ezeknek helyi jelentése rávilágít itt-ott a gazdálkodás módjára is.

Egy dolgozat értékét az is mutatja, ha minél több tudományág meríthet belőle hasznos anyagot. Benkő Loránd tanulmánya pedig nemcsak a nyelvészet, a településföldrajz és -történet számára nyújt adalékokat, hanem a néprajz számára is.

Balassa Iván

Domokos Pál Péter : A moldvai magyarság. 599. l. 8°. Fraternitas Nyomda. Kolozsvár, 1941.³

A népelet változásainak vizsgálatára gyürkőző mai néptudományi célkitűzéseink távlatában kap jelentőséget Domokos Pál Péter könyvének e legutóbbi, lényeges bővüléseket és átalakításokat nyújtó kiadása. A migráció és izoláció tényeiből adódó módszertani tanulságok áttekintésére a magyarság egyetlen csoportjának szemügyrevétele sem annyira kézenfekvő, mint a Kárpátok vonulatától keletre, Moldvába húzódott s a régi hazával csak szórványos, laza összeköttetéseket ápoló csángómagyaroké, akik elszigetelődve s újethnikai hatások kereszt-tüzébe jutva éltek tovább bizonyos változásokkal a XVII.—XVIII. századi vagy még ősibb állapotú paraszti élet rendjét.

Domokos könyve bizonyos értelemben a csángókérdés enciklopédiáját óhajtja nyújtani, ezzel egyengetve útját a finomabb módszereket igénylő kutató erőfeszítéseknek. Munkáját a moldvai magyar kérdés irodalmának kimerítő könyvészetével indítja meg, majd a moldvai magyarok történetének kronológikus áttekintése következik s ennek során a szerző számos nehezen hozzáférhető forrásmunkát közöl magyar fordításban. Különösen értékesnek mutatkozik a moldvai magyarság történeti számadataival és településtörténeti adataival foglalkozó két fejezet, amely az összes idevágó statisztikai adalék mérlegelésével először adott teljes képet a moldvai népszigetek ethnikai erejének történelmi fejlődéséről. Ez az erőteljes ethnikai érdeklődés a szerzőnek egyik legfőbb, egész könyvének jellegét meghatározó tulajdonsága.

«A moldvai magyarság ma» című fejezet riportszerű beszámolókból film-szerű gyorsasággal és élethűséggel pergeti le előttünk a szerző benyomásait, amelyeket a moldvai magyarság több mint ötven településén községről községre haladva szerez. Ekkora területre terjeszkedő kétszer három hónapos útja során rendszeres néprajzi gyűjtőmunkáról nem-igen lehet ugyan szó, mégis a népelet alkalmilag megfigyelt jellegzetességei is gazdag adalékokkal bővítik ismereteinket e kellően fel nem tárt problémakörben. Csak sajnálhatjuk, hogy a jól használható fényképek mellett a fényképanyagnak egy töredék része elmosódott és alig használható.

Igen értékes fejezet azonban a vaskos kötetben a 120 moldvai csángómagyar népdal ismertetése. Domokos előbb 18 ballada 31 változatát sorakoztatja fel

tárgyi csoportosításban, majd a népdalokat közli Bartók osztályozása szerint. A modern zenefolklore elvei szerint gyűjtött és lejegyzett anyag, amelyet Bartók is oly messzemenő elismeréssel értékelt, Domokos közlése nyomán számos darabjában általánosan ismertté vált. Így a «Sz az erdő szelibe» c. 35. számú dallam mint a népi kollégiumok indulójának dallama ismeretes. (296. l.) A 150 lapterjedelmű, dallammutatóval kiegészített gyűjtemény, valósággal könyv a könyvben, a munka legnagyobb becsvéggel összeállított fejezete. A folklore anyagot kiegészíti még «A két testvér» című fonetikus lejegyzett népmese.

Függelékül még a moldvai magyarokkal foglalkozó egyes alapvető fontoságú okmányok tára következik, néprajzi szempontból is sok tanulsággal. (A codex Bandinus, Petrás Incze János levelei az 1866. évi román-magyar nyelvű katekizmus, az 1930. évi népszámlálás statisztikai, végül a szomorú emlékü 1938. évi ferdinándi nyelvrendelet.)

Mint hogy a történelmi és földrajzi szempontok szerint csoportosított anyagban egyes tárgyi összefüggések olykor elmosódnak, az olvasó jó hasznát veszi az ötven oldalt meghaladó, aprólékos gonddal összeállított tárgy- és névmutatónak. A hasznos kötet adatainak roppant bőségével, alaposra törekvő rajongó tárgyszeretetével a csángó problémák tanulmányozóinak egyik fontos segédeszközüül kínálkozik.

Sándor István

Sandklef, Albert: Svensk biskötsel före 1850. K. Gustav Adolf Akademiens småskrifter, 5. sz. 53. l. Stockholm, 1946.

A szerző már 1937-ben egy nagyobb munkában (Äldre biskötsel i Sverige och Danmark, Göteborg, 1937) foglalkozott a svéd méhészkedés néprajzával. Ebben az új könyvében összefoglalja és néhány újabb eredménnyel kiegészíti kutatásait. A munka főbb eredményeiről a következőkben számolok be:

Svéd területen, Norrland déli részén a bronzkorban bronzöntésnél használták a viaszt. A kiöntendő tárgyat viaszból megformálták s agyaggal körültapasztották. Ezt a mintát azután tűzbe tették, ahol az agyagburkolatban megolvadt a viasz s egy nyílason, lyukon kifolyt. Az agyagburkolatot használták fel azután öntőmintának. Sandklef szerint valószínű, hogy az öntéshez szükséges viaszt méh vadászat útján szerezték meg. A méh vadászat különböző formáiról régi (XVII., XVIII. sz.) leírások maradtak fenn, de még napjainkban is ismerik a svéd parasztok. A méh vadászathoz faedényeket és szarut használnak. Ezekbe befogják a méheket, majd egyenként kiengedik s repülési irányukat mindaddig követik, míg az erdőben a méhes fát meg nem találják. Ismeretes volt a svédeknel a rajfogásnak olyan módja is, hogy a köpüt vagy szalmakast kitették az erdőbe, hogy a vadméhek abba behúzódjanak. Kivágja a svéd paraszt a méhrajjal telt erdei odvas fatörzset, hazaviszi, elhelyezi az udvarban s ott tovább tenyésztí az erdőből hazahozott méheket. Az erdei méhészkedésről Östergötlandból vannak adataink. Az erdei méhészkedés lényege az, hogy a méhesgazda méheit élő erdei fák mesterségesen kivájt odvában tartja s így gondolja. Az erdei méhészkedés talán balti műveltségi hatás vagy helyi svéd találmány. A mesterséges faköpük kétfélék: álló és fekvő köpük. Svédországban az álló köpük az ősiek. A hengeralakú fekvő köpük balti területről kerültek Svédországba. Az ország déli részén (Skåne, Halland, Bohuslän) a XVIII. században és később deszkából készült fekvő hasábalakú kaptárakat is használtak. A szalmakasok a XVII. században, a XVIII. század első felében kerültek Svédországba. Szokásos az, hogy a kasokat kúpalakú kéreg- vagy szalmafedővel takarják le s így védik a nagy hideg vagy meleg ellen.

A svéd méhésztetre (éppen úgy, mint hazai méhésztünkre) nagy hatással voltak az angol J. Gedde méhészeti munkái. A koszorúalakú szalmafonadékkal megtöltött kasok J. Gedde méhészeti munkái nyomán terjedtek el.

Sandklef a továbbiak során ismerteti a méhészkedés munkamenetét. A köpükkel még a XVI. században vándoroltak a méhészek a jó méhlegelőkre. A hagyományosan dolgozó parasztméhészek a rajt lefűstölik s a mézet így veszik el. A méhraj befogásánál csengetnek, lármát csapnak. Kelet- és Közép-Európa népszerű itala: a mézsör, sohasem volt népszerű a svédeknel. A középkorban a templomi

gyertyák készítéséhez rengeteg viaszt használtak s ennek legnagyobb részét külföldről szereztek be. A szerző végső következtetése az, hogy a méhészkedés Svédországban sohasem volt valami nagyjelentőségű.

A. Sandklef munkájában eredményesen értékesítette a régi gazdasági szerzők, a történeti források, statisztikák adatait. Sokoldalú szempontokkal írt könyvével tovább mélyítette azokat a kutatásokat, amelyeket az európai méhészkedés néprajzáról L. Armbruster, A. Hämäläinen, A. Brinkmann, Br. Schier, F. Linnus, S. Melchior és mások végeztek. A könyvet a svéd néprajzosok tudományos akadémiaja — a Gusztáv Adolf Akadémia — adta ki a svéd néprajz eredményeit népszerűsítő sorozatában. Hasonló kiadványsorozatra nekünk is szükségünk volna.

Gunda Béla

Bandi, Hans Georg: Die Schweiz zur Rentierzeit. 247 l. Verlag Huber & AG. Frauenfeld, 1947.

Ez a könyv — sok más után — a legjobban bizonyítja, mennyire nincs igaza azoknak, akik az őstörténelem kutatás eredményeit a művelődéstörténeti, vagy ha éppen úgy tetszik, a néprajzi irányzattól féltik. Nem most hangoztatjuk először, hogy a kettő — ha más-más módszerrel dolgozik is — nem csak megfér egymás mellett, de szervesen ki is egészíti egymást.

Régen hangoztatott igazság, hogy az ősrégészet kultúrkörei egymással érintkezve, nemcsak kölcsönhatásokat mutatnak, hanem időrendi egymásutánt is. Az egyes kultúrkörök képének megrajzolása viszont annál tökéletesebb lesz, mennél jobban sikerül az ásatások holt anyagából a való élet anyagi és szellemi képét megrajzolni. Az a tény, hogy ez egyik-másik kultúrájánál sikerül, még nem jelenti azt, hogy bárki is vétett volna a történelmi módszer egyetlen szabálya ellen is — minthogy nem is azzal foglalkozott —, csak közelebb hozta hozzánk a kultúrkör emberét minden életmegnyilvánulásával s ezzel is megkönnyítette a beillesztést a történelmi fejlődés sorrendjébe.

Érdekes, hogy az ilyenirányú kísérletek, nem kizárólag tudományos célt szolgáló munkákban jelentkeznek legtöbbször, mint a jelen esetben is. Jellemzően mutatja ez azt is, hogy a művelt közönség érdeklődése a régészetnek nem annyira történelmi, mint inkább a néprajzi vonatkozásai felé fordul, amit múzeumaink is kezdenek észrevenni akkor, amikor mindkét cél valóítására törekednek, több kevesebb eredménnyel.

A szerző nyíltan megmondja, hogy munkájában megkísérli mindazt összefoglalni, amit a tudomány modern állása mellett a rénvadászról, a magdalénikultúra hordozójáról tudni lehet. Arról az emberről, aki az utolsó jégkor végén Svájc nyugati, északnyugati és északi részén keresztül vándorolt.

A róla szóló munkát nemcsak a jövő kutatás tudományos alapjának szánta, de mindazoknak is, akik érdeklődnek a kor iránt.

A könyv bevezető része távolabbi időkre nyúl vissza. Végig vezeti az olvasót az egész őskoron — tehát a Svájcon kívül eső területek történetén — nem hagyva homályba a kutatás olyan részleteit sem, amelyek az elnevezések mindegyre bonyolultabb tömkelegében igazán nemcsak az érdeklődő, de a szakember számára is nélkülözhetetlen összefoglalást jelentenek. Hogy ebben a világos összefoglalásban legnagyobb helyet éppen a magdalénikor periódusa — szinte túlon túl részletezve — kapott, az nem lehet meglepő egy olyan könyvnél, amely, ha más név alatt is, de éppen ezzel a korról akar foglalkozni.

Éppenolyan természetes, hogy ha az előbbi részben a külföldi kutatás eredményeit is figyelemre méltatja, a következőben a svájci paleolitikus kutatás történetével foglalkozik részletebben. Ennek a nagyon érdekes tudománytörténeti fejezetnek kiegészítése a könyv végén lévő lelőhely topográfia, amely 32 lelőhely részletes adatait és — ami a szakembernek legfontosabb — teljes bibliográfiáját is közli. Ez a kiegészítő rész a könyvnek több, mint egy negyedrészt foglalja magában.

Sok figyelmet érdemel itt a kesserlochi hamisított rajzok bemutatása, amely annak idején az őskőkori művészet tagadóinak erős ütőkártyája volt

azokkal szemben, akik kezdettől fogva hittek a barlangi művészet eredeti voltában. Régen túlvagyunk már ezeken a vitákon s az elért eredmények kibírják, ha a durva hamisítások említésével a mult keserű emlékeit is feleleveníti egy-egy újabban megjelent munka.

A könyvnek körülbelül a fele a rénvadász életéről igyekszik hű képet rajzolni. Ennek elérésére minden rendelkezésre álló adatot és analógiát felhasznál, amit a svájci kutatáson kívül főleg a francia és spanyol eredményekből szerez s ami a vonatkozó néprajzi irodalom leghasználhatóbb alkotása.

Nemcsak az emberről van itt szó, hanem — egészen helyesen — mindarról, ami az ember életét kialakította. Az éghajlat, táj, növény- és állatvilág ismerete nélkül aligha lehetne elképzelni a Cro Magnon és Chancelad-i embert, aki ebben az időben ura a magas hegyek barlangjainak azon a részen, amelyet már fennebb említettünk s amelynek települési térképét is megkapjuk a könyv mellékleteként.

Ha már ezekben a részekben is találkozunk a szomszédos területek kutatási eredményeivel, annál kevésbé különbözhetnénk azokban a fejezetekben, amelyek az életforma, a gazdálkodás, táplálkozás és konyhaművészet, a halászat, vadászat és gyűjtőgető-gazdálkodás, fegyverhasználat, kő-, agancs-, csont- és fagegmunkálás, bőr- és hűrkészítés, ruházkodás, ékszer, testfestés, művészet, társadalom, halotti kultusz, vallás, mágia és gyógyítás tekintetében igyekeznek nemcsak a holt anyag, de főleg a néprajzi analógiák alapján teljes képet rajzolni. Ezeket az analógiákat J. Gabusnek a karibu eszkimókról írt tanulmányaiból veszi. Felhasználásukban — ha sok gondolatot ébreszt is — itt-ott talán túlzásokba is esik, ami mindig megtörténik azzal, aki bár a legprimitívebb mai életformát, kereken 20.000 évre akarja visszavetíteni.

Ha ezek, főleg a szellemi életre vonatkozó adatok csak nagy kritikával használhatók is, a könyv megérdemli a vele való foglalkozást.

Külön is ki kell emelnünk a felhasznált, nálunk a háború miatt még máig is hozzáférhetetlen irodalom részletes közlését. Ez mutatja azt a széles területet, amely a könyv megírásánál minden eredetiség mellett is segítséget jelentett.

Csak még egy megjegyzést szeretnénk tenni. Ez a könyv se került el a a kettőscélú könyvek sorsát. Az egyik cél érdekében sokszor áldozatul esett a másik.

Folyamatos, gördülékeny leírások helyett igen gyakran kapunk apró részletekben elvesző fejezeteket, amelyek csak a szakembert érdekelhetik, a laikus olvasatlanul tovább lapoz és ismerete hiányos marad.

Mindezek ellenére a könyv megjelenése nem volt felesleges és kellő alapot ad bárkinek a kor megismerésére. A részletek után érdeklődő pedig válogathat a közölt irodalomban.

Banner János

Rehnberg, Mats: Säckpipan i Sverige. Nordiska Museets Handlingar, 18. 60 lap, 39 kép. Stockholm, 1943.

A szerző könyvében a svéd bőrdudákkal foglalkozik. A dudák használatának első nyomai a XV. századból származnak. Ebben az időben templomi fal-festményeken ábrázolnak dudásokat. Használták a dudát a középkori svéd énekesek is. Olaus Magnus a XVI. században megjelent történeti munkájában (Historia de rebus septentrionalibus, Róma, 1555) szól a duda használatáról s említi, hogy azzal pásztorok is szórakoznak. A XVI. századtól kezdve mind bővebb adataink vannak a duda svédországi használatáról. A legújabbkori emlékek Dalarnából származnak, ahol középkori hagyományokat őrizve még él az utolsó svéd dudás. Más skandináv államokból csak szórványos emlékek ismeretesek a dudáról. Csak az észtországi (azóta már hazatelepített) svédek táncolnak dudaszóra. A duda svéd neve: *bälgpipa*, *drommpipa*, *säckpipa*, *påse*. A svéd dudáknak általában egy sipja és egy gordója van. Venjan vidékén két gordós dudákkal is játszanak. Svédországban jártak vándor (délnémet, bolgár, olasz) dudások is. Mikor került a duda Svédországba? A kérdésre nehéz felelni. A szerző szerint a XV—XVI. században már általánosan használták Közép-Svédországban, amely terület élénk kapcsolatban állott mindig a kontinens többi részével, elsősorban Németországgal. (Közép-

európában a duda már a XIII. században ismert volt, l. A. Polonec, Gajdy — l'udový hudobný artefakt. Sborník Muzeálnej Slovenskej Spoločnosti, XXXII-XXXIII. k., 1938—39. 16. l.) Erdemes még megemlíteni, hogy a duda Svédországban ugyanazon a területen (Småland, Dalarna) fordul elő, mint egy másik régi hangszer, a *stråkharpa* (finn *kantele*). A könyv kiállítása mintaszerű. A remek képanyag a munka értékét nagyban emeli.

Talán nem lesz felesleges, ha a tanulmány eredményeit néhány újabb irodalmi adattal is kiegészítem. A dudák újabb irodalmából bennünket is érdekelhet: F. Brückner, *Die Blasinstrumente in der altfranzösischen Literatur*, Giessen, 1926; A. Novoselsky, *Sketches on the History of Russian Folk Instruments*, Moszkva, 1931; J. Amades, *La cornamusa a Catalunya*, *Revista musical catalana*, 1932; B. Širola, *Sviraljke s udarnim jezičkom*, Zágráb, 1937. Néhány értékes adatot közöl még Fr. Krüger, *Die Hochpyrenäen. A. Landschaften, Haus und Hof*, II. k., Hamburg, 1939. 220—221.

Gunda Béla

Speiser, Felix: Kulturgeschichtliche Betrachtungen über die Initiationen in der Südsee. Kny. a Bull. der Schweizerischen Ges. f. Anthropologie und Ethnologie. 28—61. l. 1945, 6.

Speisernek ez a tanulmánya erősen spekulatív jellegű, de mint maga is megjegyzi, Océánia bonyolult, különböző népelemektől átítatott területeinek kultúrtörténetét spekulatív kísérletek nélkül nem is tudnánk rekonstruálni. Ami a felavatás elterjedését illeti, főterülete Ausztrália és Melanézia; Polinéziában, Mikronéziában és Indonézia legnagyobb részében ismeretlen, hasonlóképpen a felavatással szinte minden esetben együttjáró titkos társaságok, maszkok komplexusa is. Speiser a felavatásnál elsődleges és másodlagos elemeket különböztet meg; az elemek teljes összességükben főleg előausztronéziai népeknél találhatók meg, míg a másodlagosak sokszor eredeti értelmüket és kapcsolatukat elvesztve már csak csökevényesedett formában emlékeztetnek az avatási szertartások korábbi meglétére vagy más népekkel való ilyenemű kapcsolatokra. Az elsődleges elemeket analizálva megállapíthatjuk, hogy az avatási szertartások gazdasági, szexuális és vallási jellegűek. A gazdasági jelleget az étel-tabu, majd annak a feloldása jelenti, ami egyúttal szimbolizálja, hogy a felavatott nemcsak szexuálisan érett, hanem gazdaságilag is önálló. A tabu és az annak feloldása közötti idő a tanítás céljait szolgálja, nemcsak a mitológiába vezetik be az avatandót, hanem a táplálék megszerzésére és elkészítésére is megtanítják. Itt kerül az ifjú kapcsolatba az ösökkkel és a halottakkal is; álarcos halottak elragadják és exoterikusan gyakran megölik. A halottak ezután barátságos hatalmakként mutatkoznak meg, az ifjút testileg is éretté teszik, átadják erejüket és megszabadítják infantilis tulajdonságaitól. Az ifjú ezáltal mintegy újjászületik és teljesértékű tagként tér vissza a közösségbe, melyből az avatás sokszor igen hosszú időtartamára kiszakították.

A másodlagos elemek részben a szertartások külső díszleteiként jellemezhetők; fuvolákat, bűgőfákat, szexuális rítusokat, fejvadászatot, valamely állat (krokodil, cápa, bonítóhal stb.) vagy halott által való szimbolikus elnyeletést említhetünk; az utóbbi a művészetben is erős hatásokat mutat és végrehajtása dramatikussá jellegű. A szexuális rítus lényegességére mutat rá, hogy az avatás általában a nemi érettség bekövetkezésekor megy végbe; ahol nő-avatás is előfordul, ott az első menstruáció után. Melanéziában az incisio szokásos, amely tisztító jellegű; az avatáshoz főleg előausztronéziai népeknél a nemi szabadság, valamint a paderastia is hozzákapcsolódik. E két utóbbi ismeretlen Melanézia szigetein. A spermának, valamint mindkét nembeli szexuálsekrétumoknak a szerepe már egészen szűk területre korlátozódik. Felhasználásuk általában apotropáikus, az avatási szertartásnál azonban az ifjunak spermával meghintett ételt adnak enni a tabu feloldása után, hogy ezzel az ifjút a táplálék ártó hatásaitól mentesítsék. A kiwaiknál szertartásaik alkalmával összegyűjtik a mindkét nembeli szexuálsekrétumot és azt kultúrnövényeikre szórva termékenységarósló szerként használják.

Elterjedését, valamint elsődleges és járulékos elemeinek az előfordulását vizsgálva, Speiser végül is arra a megállapításra jut, hogy az avatás az előausztronéziai népek kultúrfokához tartozik, de elterjedt az ausztronéziai melanéziaiak között is. Teljes tisztaságában csak az előausztronéziaiaknál található meg, elemeinek szétszórtsága azonban részben vándorlásra, részben pedig konvergenciára vezethető vissza.

Mint hiányosságot említhetjük meg, hogy Speiser az avatás elemeinek a tárgyalásánál a titkos nyelv kérdését fel sem vetette, holott annak megtanulása pl. Új-Guinea északi partvidékén az avatás alkalmával megy végbe. (Aufinger, Anthr. 1942—5. 633.)

Bodrogi Tibor

Speiser, Felix : Die Pygmäenfrage. Experientia, Vol. II/8, 1946.

Ebben a kis, alig 16 oldalas tanulmányban, mely Schebesta és W. Schmidt részéről igen erős és kiméletlen kritikában részesült, Speiser, aki Melanéziának, különösen pedig az Új-Hebridáknak elsőrangú és elismert szakértője, nem kisebb feladatra vállalkozik, mint hogy Melanézia zárt területeiről kiindulva bebizonyítsa, hogy a pigmeusok a recens ember lokális variációi, illetve Virchow nézetéhez kapcsolódva azok patológikus formáknak tekinthetők. Tételét azáltal próbálja bizonyítani, hogy Melanéziában alacsonytermetű csoportok, zárt települési és törzsi egységet képezve, Új-Guinea hegyvidékeitől eltekintve, seholsem fordulnak elő és antropológiai sajátosságukat, nyelvüket és kultúrájukat tekintve a környező normális termetű csoportokhoz inkább hasonlítanak, mint a közeli szigeteken élő alacsonytermetűekhez. Malekuláról és Santó szigetről hoz példát, ahol az antropológiai vizsgálatok kimutatták, hogy mindkét szigeten belül a partlakó normálisnövésűek és a sziget belsejében élő alacsonytermetűek között csak testalkatban van eltérés és az egyezések egy szigeten belül sokkal szembetűnőbbek, mint a két sziget alacsonytermetű bennszülöttei között. A lokális variációt támasztaná alá az is, hogy alacsonytermetűekkel mindig az emberi kultúra peremterületein találkozunk, áthatolhatatlan őserdőben, szigetek járhatatlan, szakadékos hegyeiben vagy sivatagok terméketlen vidékein és a táplálék elégtelensége, valamint az életviszonyok nehézsége alakította volna ki az ilyen behatásokra antropológiailag amúgy is igen érzékenyen reagáló negrid fajták körében az alacsonytermetű pigmeusokat. Mindezt bizonyítja az is, hogy önálló pigmeusnyelvvel, önálló kultúrával nem találkozunk. Mindez azonban nemcsak Melanézián belül érvényes, hanem vonatkozik a Fülöp-szigeti negritók, a malakkai semangok mellett a bambutidákra is. Mint az előbbieket, úgy a bambutidák sem rendelkeznek önálló kultúrával és ijuk, melynek szerkezeti megoldására W. Schmidt olyan nagy súlyt fektetett, nem egyéb, mint az ij egy variált formája, mely tudvalevőleg minden elgondolható formában megjelenik.

Speiser tanulmánya a pigmeus-problematika szakértőiben, elsősorban Schebestában és W. Schmidtnél igen erős kritikát váltott ki. P. Schebesta (Anthropos, 1942—5, 877. kk.) maró gúnnyal semmisíti meg Speiser állításait, különösen, ami annak logikai levezetését illeti, megállapítva, hogy a lokális variációnak az elve Speiser szándéka ellenére már új és különálló rassznak a létét jelenti. Felemlíti P. Schebesta továbbá, hogy Speiser a negrid pigmeusok egységének az elutasításával nyitott ajtókat döngött, mivel a szaktudomány a negritókat és a bambutidákat amúgysem tartja egységes pigmeus rassznak. Ami az önálló pigmeus nyelvnek és kultúrájának a hiányát illeti, a legújabb eredmények ennek meglétéről tanuskodnak. Erre a pontra vonatkozóan egyébként, mint ezen a téren legilletékesebb, maga W. Schmidt is kifejti nézeteit (Anthropos, 1942—45, 902.) és azt állítja, hogy Speiser ennél a tételnél megfeledkezett az andamanokról, akiknek nyelve ma is eltér a környező népektől és ellefejtkezik arról is, hogy pl. a semangok vagy a Fülöp-szigeti negritók korábbi egységes és önálló nyelvük maradványait dalaikban, szertartásaikban, de általában nyelvük fonetikájában, szó- és mondatképzésében megőrizték. Ami pedig az ijnak a kérdését illeti, arra vonatkozóan W. Schmidt csak annyit tart érdemesnek megjegyezni, hogy a variációk éppenséggel nem minden elgondolható formában, hanem csak speciális és jellemző módon jelennek meg

s éppen ezért Speisernek ezt a tételét csak értelemzavaró sajtóhibának tudja magyarázni.

Bodrogi Tibor

Wildhaber, R.: Gerstenmörser, Gerstenstampfe, Gerstenwalze. Separat-
abdruck aus Schweiz. Archiv f. Volkskunde XLV (1948), 31 l. — Basel, 1948.

A famozsarakat és kölyüket manapság már nem használják Svájcban és egykori alkalmazásukra vonatkozóan csak nagyon nehezen lehet adatokat szerezni. Ennek oka az, hogy az árpából készült ételek jelentősége nagyon megfogytakozott s az egykor általános árpatermelés sok vidéken alábbhagyott. Éppen ezért nagyon hasznos munkát végzett a szerző, hogy a még összegyűjthető svájci adatokat közreadta s azokat európai (ezen belül helyenként magyar) anyaggal összevetette.

Először az árpatermeléssel kapcsolatos szokásokat és az árpából készült ételeket ismerteti s csak azután tér át a házfelszereléshez tartozó famozsarak és zúzóok bemutatására. Két típust közöl, az egyik lapos, hosszúkás alakú, a másik magas, karcsú egyfából kivágott forma. Nálunk is megvannak mind a kettőnek a változatai. Bemutat egy zalamegyei kerékagyból készült famozsarat is, mely nemcsak Nyugatmagyarországon, hanem Erdély egyes részein és a Székelyföldön is előfordul. Mióta ezeket az adatokat elküldtem a szerzőnek, került kezembe J. Gayek (Zarys etnograficzny zachodniej czesci Podola, Lublin 1947.) munkája, melyből kitétszik, hogy az ilyen formájú mozsarakat máshol is ismerik. A továbbiakban a svájci kölyükkel kapcsolatban bemutat egy Jászapátiból való magyar kölyüt is.

Befejezésül megemlékezik az árpatoró dalokról, melyek eredetileg munkadalok voltak, későbbben azonban a munka utánzása gyermekjátékká, a munkadalok gyermekdalokká váltak. A nálunk «diótörés» néven ismert játékot árpatorósnek nevezik a gyermekek és sok mondókájuk kapcsolódik hozzá. Ezekután a szerző rámutat arra is, hogy az árpa milyen nagy szerepet játszik a szokásokban és hitvilágban, a jóslásokban és a népi orvoslásban.

Ez a sokszempontú kis dolgozat felkelti bennünk azt a reményt, hogy valaki nálunk is feldolgozza a már alig-alig használt famozsarakat és rámutat azokra a gazdasági összefüggésekre, melyeknek következtében a múlt század második felében ezek rohamosan kiszorultak a mindennapi használatból.

Balassa Iván

Itkonen, T. I.: Heidnische Religion und späterer Aberglaube bei den finnischen Lappen. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne LXXVII, 319. l., 8°. Helsinki, 1946.

A finnugor népek közül hovatovább a lapp lesz a legtüzetesebb néprajzi megfigyelések alá vett nép. Egyre-másra jelennek meg velük foglalkozó művek (nyelvészetiek is), különösen a finn és a svéd irodalomban. Ez a nagy érdeklődés érthető, ha meggondoljuk, hogy a nyugateurópai kutatók számára könnyebben elérhető finnugor népek közül a lappokon hagyott legkevesebb nyomot a civilizáció, azonkívül a kutatók reménykednek abban, hogy lépésről-lépésre közelebb kerülnek annak a kérdésnek a megoldásához, hogy milyen kapcsolat fűzi a lappokat a többi finnugor néphez.

A lappokról szóló irodalomban nem Itkonen műve az első, mely a hitvilággal foglalkozik, elegendő csak Krohn és Harva (Holmberg) munkásságára utalnunk. Ez a vaskos kötet csak a finn lappok hitvilágával foglalkozik, a finn irodalomban már hagyományossá vált aprólékossággal és pontossággal. A mű első fejezetében az istenségek szerepelnek, a második fejezetet főként a szent helyek közlése foglalja le. Itkonen térképre vetíti azokat a helyeket, amelyek finn területen szent helyeknek számítottak. A harmadik fejezet a szellemekkel foglalkozik. A következő a varázslókat (samánokat) tárgyalja, tág teret szentelve a dobok szerepének. A következőkben arról olvashatunk, miként képzeltek el az életet és a halált, milyen elképzelésük volt az égítestekről, állatvilágról, stb. Meg kell említenünk, hogy Itkonen nem mint egy nyomtalanul elmúlt hitvilágról emlékezik meg a lappok

hitvilágáról, hanem igyekszik összegyűjteni azokat a ma is élő hagyományokat, amelyek a régi hitvilágra utalnak. *Ifj. Kodolányi János*

Koppers, W.: *Die Bhil in Zentralindien.* Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik, VII. 1948. 355 l., 20 szövegrajz, 16 tábla, 5 térkép. Horn-Wien, 1948.

A bécsi egyetemi ethnológiai intézet kitűnő sorozatának legújabb kötetét teljesen megtöltő monográfia anyaga az előző háború során gyűlt össze. Ausztria fasiszta megszállása után a szerző emigrációba kényszerült s így került Indiába. Kutatóútja eredményeinek egy részét már különböző helyeken publikálta (vö. a megalith-kérdésről írt tanulmánya ismertetését, Ethn. LIV, 92.); jelen műve a még közre nem bocsátott anyagot tartalmazza. Az anyag akár futólagos ismertetése is meghaladja kereteinket, ezért ezúttal csak azokat az eredményeit vesszük számba, melyek összehasonlító néprajzi szempontból különösen fontosnak tűnnek.

A *bhilek* Közép-India északnyugati részén laknak; eredetileg valószínűleg zsákmányoló életmódot folytattak, de a népesség növekedése és kisebb területre való összeszorulása következtében égetett irtásokon folytatott primitív földművelésre kényszerültek. Az állattenyésztésben a *gujarok* voltak a mestereik, aiktól a nyelvet is átvették: nyelvük ma az indo-árja *gujarati* egy dialektusa. A *gujarok* Kr. u. 600 körül vándoroltak be mai lakóterületükre s szorították fel a *bhileket* a síkságról a hegyvidékre. Maguk a *bhilek* kétségkívül preárja nép, de eredeti nyelvüket elhagyták s kérdéses, hogy korábban mely nyelvcsaládhoz tartoztak: az (ausztróázsiai) munda vagy a dravida nyelvekhez? Mindkét lehetőség nyitva áll, de Koppers — a néprajzi anyag alapján — feltételezi, hogy a *bhilek* (akárcsak a *chenchuk*, *reddik* és *dirék*) egy pre-ausztróázsiai és predravida komplexushoz tartoznak. Mai nyelvük adói, a *gujarok* az indiai árájához tartoznak, de a Kr. u. VI. században feltehetőleg szkitha hatáson (fehér hunok!) mentek át.

Anthropológiailag a *bhilek* túlnyomórészt a *weddid* rasszhoz, azon belül az északi gondid típushoz (= proto-ausztraloid és negroito) tartoznak; ez a rasszkomplexus valószínűleg ó-indiai.

A *bhilek* a zsákmányoló gazdálkodásról már igen régen áttértek az égetett irtásokon folyó földművelésre, majd indus hatásra az állandó földeken folyó ekés művelésre, az öntözést azonban nem sajátították el. Főtermékük a kukorica és a köles. Ekéjük egyszerű talpas-eke, tölcseres vető-szerkezettel. A szántás (és minden, az állati erővel kapcsolatos munka) a férfi feladata. Az aratást sarlóval végzik; a kukoricát botokkal cséplik, a gabonát zebu-ökrökkel nyomtatják. Építményeik közül kiemelkedő jelentőségűek a méhkasalakú kunyhók, amiket — úgy látszik — Koppers is csak irodalmi adatokból ismer. Fejlettebb építményeik faváza a huszas számrendszert tükrözi. A tűzgerjesztés eszközei változatosak: előfordul a fűró-rendszerű tűzpálca, a csiholó és a fűrés-rendszerű tűzszerszám; a tűzszerszámoknak az indo-árjakra jellemző szexuális értelmezése hiányzik. Kocsijuk kétkerekű, tengelye az európai targoncákéhoz hasonlít; használnak vontatót is, mely elvileg a szántalppal egyezik meg. A járom lehet kettős; lehet keretes vagy köteles járom. Fegyvereik: íj, nyíl (mérgezés nem fordul elő), golyós íj, tegez, dárda, parittyá (a turbán köré tekerve a fején hordják), sarló-alakú fegyver, görbe kard, bőr- vagy teknőhéj-pajzs. A viseleti anyagból kiragadjuk a nők mellkendőjét, mely Koppers szerint újabb mohamedán kultúrelem Indiában (vö. Dubois, J. A., *Hindu Manners and Customs*. Oxford, 1897. I. 344). A hangszerek közül különösen érdekes a többféle dob, melyek használójának személye, használati «szezona» és alkalmi pontosan meg vannak szabva; felhívjuk az indológusok figyelmét a *sangi* nevű dombra, melyhez a névanyagból kitűnőleg alkalmasint biszexuális képzetek társultak.

Társadalmuk exogám-apajogú clanokból áll; némelyik clan további — szintén exogám — tagozatokra oszlik. A clan-nevek különös módon nem mutatnak hasonlóságot a *gujarok* és *rajputok* hasonló clanjainak elnevezéseivel; ez arra mutatna, hogy a *bhilek* már a velük való érintkezés előtt clanokban éltek,

de — Koppers szerint — e «totemisztikus» clanok a *bhilek* őseredeti sajátosságai közé nem tartozhatnak. A clan-exogámia mellett meglehetősen határozott a lokális endogámia; ezt Koppers — véleményünk szerint túlozva — hindu hatásnak tulajdonítja. A clan és a falu különböző egységek; ezért a clan feje és a falu előljárója harmonikusan osztoznak a vezetői funkciókon. Feltűnő itt, hogy a falu előljárói tisztsége apáról fiúra öröklődik, míg a clan fejét képességei alapján választják; kitűnik itt a két tisztség történeti különbsége. — Menstruációs szertartások, tabuk stb. nem fordulnak elő s ez ismét az ó-indiai primitív törzsekkel való egyezést jelenti. Az ifjak avatása is ismeretlen, bár a *holi*-ünnep bizonyos vonásaiban (a gyermekek egész nap böjtölnek, kétrészes magvakkal való utalás a házasságra) Koppers egy ősi avató-eljárás nyomait véli felfedezni; ez azonban annál kevésbé valószínű, mert az *amli*-fa a hinduizmusban is szerepet játszik s ünnepe is ugyanarra a napra esik, mint a *bhilek*nél (Crooke, W., *The Popular Religion and Folk-Lore of Northern India*. London, 1896. II. 102). — Az alapjában apajogú szervezet mellett anyajogú vonások is kimutathatók: az anya fivérének szerepe, az asszony időleges hazatérése szüleihez, a menyasszony és vőlegény «küzdelve» a házassági szertartásban, a leány beleszólási joga a férjválasztásba stb., — mindez arra mutat, hogy a *bhilek*et anyajogú hatások érték; Koppers egybehangolja ezt az Ehrenfels által újabban képviselt felfogással, mely szerint Indiában az anyajogú kultúrréteg idősebb a totemizmusnál.

A *bhilek* ünnepei és szertartásai bővelkednek a hinduizmusból átvett elemekben, de sok eredetiséget is mutatnak. Mágikus cselekményeik és képzeteik jórészt Koppers a Kali-Durga-kultusz elemeivel együtt (saktizmus!) végső soron Bengália és Asam vidékéről származtatja, ahol e jelenségek aránylag közeli időben, Kr. u. 800 körül érték el fejlődésük tetőpontját; sőt a nomád betörések kapcsán Tibetben és Közép-Ázsián át az európai kultúrára is hatottak (későközépkori boszorkány-képzetek). — A tantrizmusból származik a mágikus négyszög; a napkultusszal kapcsolatos ritusok jórészt hindu eredetűek. Fontos perspektivákat nyit a kampóra akasztott ember lóbálásának részletesen leírt szertartása (vö. MacLeod, W. C., *Hookswinging in the Old World and in America: a Problem in Cultural Integration and disintegration*. Anthr. XXVI [1931], 551 kk); a vele kapcsolatban álló istenalak (*Gal Bapsi* = horog-isten), aki emberek után horgászik, valószínűleg ősi idea, mely a Kali-Durga istennő tiszteletére bemutatott véres hindu szertartásokhoz párosult s e formájában a *bhilek*nél jövevény. Az istenek menyegzőjének ünnepe szintén hindu eredetű, de az istenalak teljesen elhomályosult s a termékenység célzat (menyegző, víz, béka, kultikus szántás) mindvégig előtérbe lép. A tavaszi zöldülés ünnepének anyagából figyelemreméltó a varázsének versszerű formálása: a prózai szöveg minden mondata *-re* végzetet kap. Igen érdekes a *Hamu* istennő szentélyéhez való búcsújárás. *Hamu* tulajdonképpen azonos *S'ambhu* = *S'iva* alakjával, — a *bhilek* tehát egy hindu istent istennővé változtattak. Az ünnep lefolyása ugyanekkor a *bhilek* ősi vadász-foglalkozására utal (azaz: a feminizált istenalak tulajdonképpen a mithikus vadász, Sambuku helyére lépett); de már eltorzulva: az e napon kötelező vadászból az az előírás lett, hogy pihenni nem szabad, *valamit* dolgozni kell; s e kötelező tevékenység végeredményben a földek termékenységét célzó ritus.

Az áldozat különböző formái közül megemlítjük az apró májdarabok elégetésével bemutatott füstáldozatot, mely a Legfőbb Lénnel (*Bhagwan*) áll kapcsolatban s melyet Koppers a primitív vadászok primiciális áldozatahoz kapcsol. Érdekes a «nagy fogadalom» egyik részlete: a *kalam*-fa bizonyos számú ágát levágják, ügyelve közben, hogy a földre ne essék; ugyanez a vonás megvan a *mundáknál* is, sőt továbbmenőleg végigvonul Melanézia megalithikus kultúráján; újra felmerül itt az ausztróázsiai áramlattal szorosan összefüggő megalithikus komplexus ausztrónéziai eredetének kérdése. Az állatáldozatok bemutatása előtt igyekeznek meggyőződni róla, vajjon az istenség szívesen fogadja-e a kiszemelt állatot; az állatra vizet locsolnak vagy abrakot tesznek eléje s ha összerázkodik a víztől, illetve eszik a takarmányból, az annak a jele, hogy a bemutatandó áldozat kedves lesz az istenség előtt; Koppers szerint az előbbi módszer a nagy-

állattartó pásztornépek, az utóbbi a kisállatokkal foglalkozó földművesek sajátja. Figyelemreméltó az emberáldozatot helyettesítő citromáldozat.

A halottat elhamvasztják, de némely momentumok korábbi elföldelésre látszanak mutatni. Ha házassatlan ifjú vagy leány hal meg, bedörzsölik sárgagyökérrel, ami a házassági szertartások egyik eleme (halott lakodalma), vö. Sarasin, F., Die Anschauungen der Völker über Ehe und Junggesellentum. Schw. A. f. V. XXXIII [1934], 115. l.). A «lélek nyugvóhelyéül» szolgáló kőrakások az ausztróázsiai *khasik* (Asam) megalithikus gyakorlatára emlékeztetnek: kettős temetkezés folyik, az ideiglenes sírból a test elpusztulása után a csontmaradványokat a clan közös temetőhelyére viszik s közben ott is szerepel «a lélek pihenőhelye», — ez is a halotthamvasztás másodlagosságát bizonyítja. — Évente egyszer emlékünnepet tartanak a kiváló érdemű vagy szerencsétlen körülmények között meghaltak emlékköveinél; e kövek állításának szokását a *bhülek* a *gujaroktól* és *rajputoktól* kölcsönözték.

A Legfőbb Lény (*Bhagwan*) mellett egész sor alsóbbrendű istenalakot ismernek. Legnagyobb részük «Stein-Gott», azaz meghatározott kultikus kőve van (az ilyen «kő-kultusz» Indiában megelőzi a megalith-réteget); de a Legfőbb Lény kultuszában nem találkozunk kővel, aminthogy *Bhagwan* a véres áldozatokat sem kedveli s így csak növényáldozatokban részesül. A véres állatáldozatok általában a női istenségeket jellemzik. A lélek a halál után *Bhagwan* elé kerül, aki törvényt mond felette; az «árnyék-lélek» képzete hiányzik, de megtalálható egy harmadik (!) lélek-idea (*bhut*), mely a halál után visszajár és veszélyt hoz a hozzátartozókra.

A nagynevű szerző munkájának jelentősége talán a fenti utalásokból is némileg kitűnik. Szokatlan lenne, ha az ismertett munkához hasonló terjedelmű és gazdagságú művek olvasása közben még a tárgykör felületes ismerője is némely ponton a szerzőtől eltérő véleményre ne jutna. India néprajzi kutatása mindenestre bővelkedik a problémákban s Koppers műve kétségtelenül határkövet jelent az idevonatkozó kutatások történetében. Sajnálatos, hogy a kultúrtörténeti iskola némely mechanikus merevsége még mindig érezhető, pl. a totemizmussal kapcsolatosan vagy az ilyen interpretációkban: «Schon dieses Schwanken in Bezug auf Sinn und Bedeutung des Ritus legt nahe, dass er nicht auf dem Boden des Bhütums gewachsen ist, sondern der Hauptsache nach hinduistisches Lehngut darstellt» (303. l.). Ugyancsak sajnáljuk, hogy pl. a *holi*-ünnepkel kapcsolatos dalokat — obszcön szövegük miatt — a szerző nem közli: «Es wird so kein Schaden ange richtet, wenn man über sie hinweggeht». — Az itt felületesen érintett szemléleti eltéréseket a kultúrtörténeti irány követőivel folytatandó termékeny vitáknak kell eltüntetniük s tudományos munkánk jövődő perspektívái e mielőbb megkezdendő baráti viták kimenetelétől függenek.

Vajda László

Archiv für Völkerkunde, herausgegeben vom Museum für Völkerkunde in Wien und vom Verein «Freunde der Völkerkunde». Wien.

Örömmel üdvözljük a bécsi Museum für Völkerkunde új folyóiratát, mely Bleichsteiner igazgató előszava szerint elsősorban magának a múzeumnak az anyagát óhajtja fokozatosan publikálni; annál fontosabb ez, mert a nagyértékű német gyűjtemények tekintélyes részének pusztulása után fokozott érdeklődésre tarthatnak számot (nemzetközileg is) az osztrák múzeumok. — A tartalmasnak, igényes folyóiratnak eddig két kötete jelent meg.

I. kötet, 1946.

Gusinde, M. (Beitrag zur Forschungsgeschichte der Naturvölker Südamerikas, 1—94. l.) történeti kiértékelés nélkül, inkább lexikális formában sorolja fel a délamerikai indiánok kutatásának főbb fázisait s alfabetikus jegyzékben összeállítja a jelesebb kutatók rövid életrajzát és fontosabb publikációit; sajnos, ez az összeállítás csak az osztrák és német kutatókra terjed ki.

Haekel, J. dolgozatát (Idolkult und Dualsystem bei den Ugriern, 95—163. l.) jelentősége miatt külön ismertetjük.

A Kr. u. első évezred során a perui magaskultúra terjeszkedése a délebbre fekvő törzseket e magaskultúra előőrseivé tette; ezek közé tartozott az észak-

nyugat-argentínai *calchaqui* nép is, melynek perui kapcsolatai kimutathatók, de sok tekintetben még problematikusak. A *calchaquik* területéről nagy számban kerültek elő öntött bronzlapok, melyek egy része akasztható s valószínűleg amulett volt, más része pedig arra szolgált, hogy a halottak mellére fektessék; a két csoport a bronzlapok formai elemeiben is különbségeket mutat. Becker, H. (Die Schmuckplatten der Calchaqui, 164—188. l.) a függesztésre szolgáló bronzlapokat veszi vizsgálóra. Motivumaik alapos elemzése során megállapítja, hogy a motivikában az északi kultúra (különösen a Tiahuanaco-kultúra) hatása mellett még északibb műveltségek befolyása is szembetűnő. A bronzlapok figurái rendszerint isteneket vagy azokat képviselő állatokat ábrázolnak. Az egyes példányok között tekintélyes technikai és művészi különbségeket látunk, ez azonban nem jelent feltétlenül nagy kronológiai különbségeket, mert az elzárt hegyvidék kis völgyeiben megannyi apró állam alakult, melyek némelyike inkább ki volt téve északról jövő hatásoknak, míg másokban az egyszerű falusi művészet élt tovább, mely ősi soron jól ismerte a bronzöntést; nem lehet tehát az egyes tárgyakat tisztán formai jegyek alapján különböző korokba utalni.

Hefel, A. dolgozata (Der unterirdische Vielkammerbau in Afrika und im Mittelmeergebiet, 189—239. l.) a sziklába vésett, földalatti vagy mesterséges halom alá rejtett többkamrájú építményekkel foglalkozik. Ilyenek előfordulnak a Mediterráneum nyugati partjain és szigetein, Észak-Franciaországban, Angliában, Írországbán, Skóciában, Észak-Afrikában, Cyrenaicától Marokkóig, a Kanári-szigeteken, a Szenegál és Niger vidékén, valamint Kelet-Afrika néhány izolált pontján. Alapformájuk: hosszú folyosó vezet egy nagyobb középső térségbe, amelyből szögletes vagy kerek oldalhelyiségek nyílnak; gyakran az oldalterületekből további fülkékbe jutunk, vagy pedig több nagy főtér sorakozik egymás mögé s csak az egyikből nyílnak oldalfülkék. Ezen az alaptípuson belül azonban a formai változatosság igen nagy. Szerző tetszetős variációs sorokat épít ki ezekből a formákból, kísérletét azonban nem tartjuk sikerültnek. A technikai (boltozatképzés, falazás stb.), történeti, földrajzi és funkcióbeli adottságok teljes mellőzésével egyedül az alaprajzot veszi tekintetbe; így kultikus építmények és sírok lakóházakkal (pl. II. Ramses sírja egy tripolisi földalatti lakóházzal), bronzkori alkotások recens típusokkal kerülnek zűrzavaros «kapcsolatba»; mindenesetre kiadódik így hat — igen tetszetős — típus-kör, melyeket szerző történetileg összetartozónak és egymástól függőnek ítél s (a történeti szemlélet számára kissé misztikusan ható) ó-mediterrán kultúrával hoz kapcsolatba. De az alaprajzokkal folytatott kirakó-játék módszere alapján nyugodtan ide vonhatók lettek volna a zsidó katakombák is, vagy pl. az északamerikai pueblo-vidék *kiva*-építményei (Martin, P. S.—Qumby, G. I.—Collier, D., Indians before Columbus. Chicago, 1947. 135. l.). Ám hasonló meglepő kapcsolatokban sincs hiány, — ilyen pl. szerzőnek az a feltevése, hogy az általa tárgyalt építmények kultúrtörténetileg a sziklarajzokkal függnek össze; láthatólag semmi nehézséget sem jelent számára, hogy az afrikai sziklarajzok egyik gócéban, a busman területen, hasonló építményeknek nyomát sem találjuk. A földalatti kamrás építkezés azonban tovább is fejlődött, «und zwar ist er aus der Erde langsam an die Oberfläche gekommen» és belőle származnék eszerint a keletafrikai *tembe* és a nyugatafrikai *impluvium*; ugyanis mindkettő egy középudvar körül szabályosan elhelyezett helyiségekből áll s e helyiségeket közös tető fedi, «so wie sie auch im unterirdischen Bau von der gemeinsamen Erdecke überwölbt werden». A magunk részéről az ilyen mértékű morfológiai egyezéseket nem tekintenők az összehasonlítás formai kritériumaiként.

II. kötet, 1947.

Nowoty, F., Die indischen Spielkarten des Museums für Völkerkunde in Wien (1—25. l.). A bécsi múzeumban 6 indiai játékkártya-készlet van, közülük 3 ú. n. Visnupur-kártya, 2 profán ábrázolásokat mutat, 1 pedig európai befolyást tükröz. A Visnupur-készletek ábrázolásai Visnu különböző inkarnációival vannak kapcsolatban; szerző behatóan ismerteti ezek mithológiai és ikonográfiai vonatkozásait, majd kosztümtörténeti alapon megállapítja az ábrázolások feltehető korát (18—19. század). Magának a játéknak a kora kb. Kr. u. 800-ra datálható,

mert ekkor jelent meg a Mahayana-buddhizmussal Padmapani kultusza Bengáliában. A Visnupur-kártyák azonban alkalmasint csak másodlagos variánsai a profán ábrázolásokkal rendelkező kártyáknak, melyek ismét határozott kapcsolatot mutatnak perzsa, kínai, kóreai és sziámi kártyákkal. Ezek az ázsiai kártyák már kialakulásukban is kapcsolatosak egymással s belőlük keletkeztek a közép-korban az európai játékkártyák, melyek azonban a kolonizáció kezdete óta visszahatnak az ázsiai formákra.

Nebesky—Wojkowitz, R., Die tibetische Bön-Religion (26—68. l.). Tibet uralkodó vallása, a lámaizmus mellett találunk itt egy másik, igen talányos vallást, a *bont*; ez ma különösen Kelet-Tibetben, a kínai—tibeti határvidéken és Sikkimben terjedt el, de nyomai megvannak Tibet nyugati és délkeleti részén is s sokban hasonló vallási formák élnek a Himalája déli lejtőin, a *bhutiák* és *lepchák* között. E vallást régebben a prebuddhista tibeti ősvallás maradványának tartották, utóbb azonban egyre több, a buddhizmus, hinduizmus stb. befolyására keletkezett vonása vált ismeretessé, s így nyilvánvaló, hogy mai formájában nem lehet egy «ősvallás» maradványa, hanem a buddhizmussal folytatott küzdelemben alakult ki; prebuddhista formájáról pedig úgyszólván semmit sem tudunk, csupán kikövetkeztethető, hogy animisztikus és a samánizmusra emlékeztető képzetek és rítusok jellemezték s tulajdonképpen vallási «rendszernek» nem is tekinthető. A buddhizmussal folytatott harcában a tibeti nemesség volt a *bon*-vallás híve s éppen e harc során vált a *bon*-hit vallásrendszerré, hatékony fegyverként átvéve (csekély módosítással) a terjeszkedő buddhizmus nem egy alapvető vonását. Emellett megállapítható — és történetileg is valószínűsíthető — a manicheizmus és talán a nesztorianizmus befolyása is. Szerző megkísérli a *bon*-hit pantheonját rekonstruálni, eljárása azonban módszertanilag homályos: «dem alten Bön-Glauben entstammen wahrscheinlich die verschiedenen Erd- und Hausgeister, die auch vom tibetischen Buddhismus in sein System übernommen wurden . . .»; «ein anderer . . . Gott, der aus dem Bön stammen dürfte . . .»: nem értjük, hogy tulajdonképpen milyen meg gondolások birták szerzőt e besorolásokra, mert érveit egyáltalán nem ismerteti s a szakirodalom vonatkozó helyeit is csak elvétele idézi. — A *bon*-hit tanai sokban megegyeznek a reformálatlan lámaizmus vallási nézeteivel. Fejlődésükben nagy szerepe volt bizonyos kánoni iratoknak, melyek már a buddhizmus hatását tükrözik. A papi szervezet ma alig különbözik a lámaizmus ismert formáitól; eredetileg a papi funkciókat valószínűleg a családfő látta el. A kultusz eszközei közül fontosak a démonok befogására szolgáló tarka *domö*-hálók, melyeket ma a lámák is használnak, «doch soll ihre Herstellung zuerst von den Bönpos praktiziert worden sein», — de miért? — A ritusanyagban élesen szembenáll a lámaizmussal a véres állatáldozatok gyakorlata; a kultikus táncok és misztérium-játékok jelentős része is valószínűleg prebuddhista, viszont a halottakról való képzetek sok samánisztikusnak látszó vonást őriznek.

Günther, H. írása (Das Geistesleben der Naturvölker und indische Weltanschauung, 69—86. l.) Lévy—Bruhl régesrégén meghaladott tételein alapul¹ s 17 oldalon át bizonyítgatja, hogy az «indiai világnézet» a «primitív észjárás» törvényszerűségein alapul. Esmefuttatásának külön, aktuális *charme*-ja, hogy India nagy társadalmi átalakulásának és szabadságáért való küzdelmének idején íródott s tendenciája nyilván az, hogy a «logikusan» gondolkodó imperialistáknak a «prelogikus» bennszülöttek feletti uralmát finoman és szolgálatkészen igazolja.

Graf, W., Zur Spieltechnik und Spielweise von Zeremonialflöten von der Nordküste Neuguineas (87—100. l.). A. Pösch által 1904—1906-ban Potsdamhafen környékén gyűjtött, ünnepeken használt fuvolákat nagy gyakorlattal bíró zenekari fúvósok sem tudták megszólaltatni. A fizikai kísérletek alapján kiderült, hogy bizonyos optimális szájjállás és fúvásszög mellett európai ember tüdeje is képes

¹ Prof. W. Koppers hívta fel figyelmemet a Revue Philosophique 1947. szeptemberi számára, mely magának Lévy—Bruhl-nek 1938-ban írt naplójegyzeteit közli posthumusan. E tudománytörténetileg nem érdektelen naplókiből kitűnik, hogy maga Lévy—Bruhl élete végén teljesen meggyőződött elmélete tarthatatlanságáról.

a szükséges légnyomást, illetőleg áramlási sebességet előidézni, de csak nagy erőfeszítés árán. Ez magyarázza a bennszülöttek hoketus-szerű játékmódorát: az első játékos csak az első hangot szólaltatja meg a maga fuvoláján s míg a másik a dallam következő hangját kelti, előkészülhet a harmadik hangra. Ennek a játékmódnak a dallam alakulására is hatása van: a csak egy hangszeren való játék a fanfár-melodikának megfelelő melos-hoz vezetne, a két különbözően hangolt fuvolán hangról-hangra alternáló játékmód viszont olyan dallamvonalat eredményez, melyet szerző «szűk melodikának» nevez.

Burland, C. A. értekezése (Einige Bemerkungen über den Codex Vindobonensis Mexic. 1., 101—107. l.) az egyik legnagyobb és legszebb fennmaradt mexikói kódex, a Codex Vindobonensis 1928-i facsimile-kiadásához fűz filológiai megjegyzéseket s kutatja más mexikói kódexekkel való kapcsolatait.

Höltker, G.—Routil, R., Handlinienmuster und Heiratsklassen (108—131. l.). A Gazella-félszigeten élő *gunantunák* szerint a két házassági osztálynak a tagjai megkülönböztethetők a tenyérvonalak alapján; ugyanezt állítják Biem-sziget lakói is. Viszont a Duke of York-szigeteken lakó, a *gunantunával* rokon *maluk* szerint az egyik clan tagjai elinduláskor a jobblábbal lépnek ki, míg a másik csoporthoz tartozók a ballal. Új-Mecklenburgból is ismerünk ilyen állításokat. A Höltker által gyűjtött daktiloszkópiái anyag alapján Routil megállapítja, hogy valóban vannak különbségek a két házassági osztály bőrléc-mintázata között, amiből nem is késik örökléstani következtetéseket levonni; egyúttal megjegyzi, hogy — bár ma a *gunantunáknál* más tenyerébe nézni illetlenségnek számít — korábban mégis lehetőség lehetett a tenyérvonalak stb. tüzetes megfigyelésére. A tanulmány groteszk mivolta akkor válik nyilvánvalóvá, ha tekintetbe vesszük, hogy a legalább is 33.000-nyi *gunantuna* népességből 42 férfi és 20 nő s Höltker egész újguineai gyűjtése során összesen 134 férfi és 90 nő lett daktiloszkópiailag megvizsgálva, s hogy a tipológiai eltérések még így is alig néhány százalékosak; antropológiai különbséget feltételezni tehát — laikus véleményünk szerint — legalább is merészség. A bennszülöttek állítása valószínűleg nem daktiloszkópiái megfigyeléseken, hanem totemisztikus képzeteken alapul (különböző madarakhoz való hasonlóság stb.). Ami pedig a jobb-, illetőleg ballábbal való kilépést illeti, itt sem örökletes fajbiológiai vagy fiziológiai adottságokat kell előrántani magyarázatul, hanem a kérdés tisztázását az annyira elhanyagolt történeti gesztuskutatás feladatkörébe kell utalni. Hogyan magyarázná Routil azt, hogy Magyarországon a háborús évekig baloldali közlekedés volt, majd az egész országot áttért a jobboldali közlekedésre? Vajjon ez is a magyarság faji képének nagyarányú változására vezethető vissza?

Han, Hung-Soo tanulmánya (Die ökonomische Struktur der Gesellschaftsformen in Ostasien, 132—209. l.) a kínai és japáni társadalomfejlődés rövid összefoglalását adja gazdaságtörténeti alapon. A társadalom alakulásában a termelőerők fejlődésének tulajdonít döntő szerepet. A dolgozat részletesebb ismertetésére folyóiratunk egy következő számában visszatérünk.

Nowotny, K. A., Die Gastgeschenke des Motecuhcoma an Cortés (210—212. l.). 1519 hűsvétjén Cortés fejedelmi ajándékokat vett át a mexikói indián uralkodótól, melyeket jegyzék kíséretében a spanyol királyhoz továbbított. Cortés eredeti kézirata a bécsi Nationalbibliothek tulajdona; szerző közli a kéziratot s kommentálja a felsorolt művészeti és vallási tárgyakat.

Összefoglalólag azt mondhatjuk, hogy az Archiv für Völkerkunde további kötetei elsősorban akkor fognak jó szolgálatot tenni a nemzetközi tudományosság-nak, ha minél nagyobb mértékben a bécsi múzeum túlnyomórészt még közöletlen gyűjteményeit igyekeznek publikálni.

Vajda László

Haekel, J.: Idolkult und Dualsystem bei den Ugriern. (Zum Problem des eurasiatischen Totemismus.) Archiv für Völkerkunde, Band I. Wien, 1946. 95—163.

Szibíria óriási területe a totemizmus két klasszikus földje, India és Észak-Amerika közé ékelődik. Több kutató (Steinitz, Csernecov stb.) megkísérelte már

kimutatni, hogy e területen is beszélhetünk totemizmusról, vagy legalábbis annak maradványairól. A vogulok és osztjákok e «totemisztikus» vonásai azonban szoros összefüggésben vannak a társadalmi csoportok idoljaival, azok figyelembevétele nélkül tehát nem tárgyalhatók. — Haekel dolgozatának másik kérdése: a duális társadalmi rendszer (helytelen, de ismertebb nevén: kétosztályú rendszer) nyomai megtalálhatók-e Észak-Ázsiában, távol a rendszer hátsóindiai, japáni és északamerikai nagy előfordulásaitól?

Totemizmus és idol-kultusz. A totemizmusnak két főfajtája ismeretes: a clan-totemizmus és az individual-totemizmus. Van-e az obi-ugor népeknél igazi clan-totemizmus? Erre mutatnak a következő adatok:

1. A csoport vagy clan őse állattá változik vagy állati alakban jelentkezik.
2. A csoportokkal, illetőleg azok szellemeivel számos állat áll kapcsolatban.
3. A csoport őseit és magát a csoportot is gyakran állat-névvel illetik.
4. A csoport állatát gyakran idol is ábrázolja; különösen jelentősek az olyan esetek, amikor az állat-figura önállóan áll, nem pedig egy anthropomorphidol kísérelője.

5. A csoport állatának tabu-jellege van.

E formális, jelentőségükben kellően ki nem értékelt vonások mellett viszont a clan-totemizmus előfordulása ellen szólnak a következők:

1. Dominál az anthropomorph csoport-szellem (ős, heros, istenség stb.) és idolja.
2. Ennek áldozattal kapcsolatos gazdag kultusza is van, ami a totemizmus megszokott formáival nem egyezik.
3. E csoport-szellemhez inkább attributív jelleggel járul az állat.
4. A csoport-szellemeken kívül a házi és családi szellemeknek is vannak állat-kapcsolataik,
5. viszont a csoport-szellem állathoz való vonatkozása sem következetes.
6. Az állat elsősorban a szellem közlekedési eszköze vagy átalakulási formája, ami élénken emlékeztet a sámánok segítő állatainak képzetére.
7. A csoport-állat tabu-jellege nem általános; másrészt viszont a törzs-állat is magához vonhat tabu-vonásokat.
8. Nem mutatható ki a csoport-állattal való rokonság-érzés,
9. sem a tőle való leszármazás hite.

Vannak tehát vonások, melyek *formailag* a clan-totemizmusra emlékeztetnek, az összkép alapján e jelenségeket mai alakjukban mégsem minősíthetjük a clan-totemizmus elemeinek. Kétségtelen, hogy az obi-ugor világképben jelentős szerepet játszanak az állatok, ez az intenzív érdeklődés azonban az ősi vadász-életmódból könnyen magyarázható.

Felvetődhetik a kérdés, nem tekinthetjük-e mindezeket a vonásokat egy hajdani clan-totemizmus maradványainak. Ez a felfogás szépen illene az ugorok — Steinitz által körvonalazott — rétegződéséhez: a vadász kultúrában (és clan-totemizmusban) élő népesség és a rátelepedő arisztokratikus nomádság történeti komplexusa könnyen előidézhette a vadásznép totemizmusának elhalványulását. De a régészeti leletek is arra mutatnak, hogy az — egészen a neolithikumig követhető — anthropomorph és theriomorph idolk nem adnak támpontot arra, hogy a mai idol-kultusztól lényegesen eltérő világképet feltételezzünk eredetinek; s az északázsiai népeknek az állatokhoz való viszonyulása másutt sem ölt olyan formát, hogy igazi clan-totemizmusról beszélhetnénk. Az unilaterális clanok kifejlődését déli, főleg a steppei pásztorkultúrából kiinduló hatások siettetették, míg maga a régi vadász-szubsztrátum egyszerű lokalizált vérrokonsági csoportokat ismert s az ezekhez társuló animalizmus nem clan-totemizmus, hanem csoporthoz kötött ős-kultuszt eredményezett. Hogy a lokális szellem kapcsolatba került az állatokkal, annak oka elsősorban az a hit, hogy a halottak lelkei és a szellemek állati alakban jelennek meg. E látszat-totemizmusban sohasem az állat áll az előtérben, hanem mindig a vallásos tiszteletben részesített emberi ős szelleme.

Ezzel szemben sok körülmény mutat arra, hogy feltételezhetünk egy individual-totemizmust; ez Szibíria más vidékein is felfedezhető s a sámánizmus

könnyen adoptálta. Nincs kizárva, hogy valaha Euráziában erősebben érvényesült egy individuálistotemizmus, talán a halott lelkének zoomorph elképzelésével kapcsolatban.

Az eurázsiai idol-kultusz fejlődését Haekel a következő módon rekonstruálja:

A kiindulás a vadász kultúra talaján nyilván a nagycsalád vagy lokális csoport ős-tisztelete; ez az ős vagy koponyájában és csontjaiban, vagy egyszerű figurális ábrázolásokban (de talán csak oszlop alakjában) védő szellemként tartós kapcsolatban marad a csoporttal. Magasabb kultúrák befolyására (az obi-ugoroknál pl. bronzkori előázsiái és szkitha-török hatásra), vagy magasabb gazdasági forma (állattartás) és vele kapcsolatosan a sámánizmus elérése következtében (pl. szamojédek, török és mongol népek) a szociális egységek clanokká fejlődtek s a csoport-ős kultusza kifejlődött. A csoporthoz kötött idolok kultuszát Északon serkentette az amulettek iránti előszeretet, míg az ugyancsak Északra jellemző individuális tendencia másodlagosan széthasogatta e csoport-kultuszt (perszonális idolok, halotti bálvány készítése minden meghalt után). — A család- vagy falu-ős idolja eredetileg a lakóházban állott, de a nagyobb szociális egységek (clanok, nemzetségek) őskultuszának kialakulásával az idolok a szabadba kerültek, mégpedig az áldozó-helyre, ahol korábban a W. Schmidt—A. Gahs-feltételezte «arktikus őskultúra» talaján a zsenge-áldozat egy sajátos vadászformája (koponya és hosszú-csontok áldozata) divott. A családok és lokális csoportok összellemei közvetítőként behatoltak a Legfőbb Lény kultuszába s az áldozati oszlopok így idolokká értelmeződtek át. Ehhez járultak még a szent ligetek, melyek egyrészt eredetileg szintén áldozati helyek voltak, másrészt a «világ fája» délről északra hatoló képzetével kapcsolatosak. Különösen a nagyobb szociális egységek szellemeinek idoljai kerültek a szent berkekbe vagy szent terekre, — az ugoroknál is. Náluk azután még nem kis mértékben befolyásolták az idolok formáit, de alkalmasint a velük kapcsolatos képzetek is az ó-orientális és a bronzkori steppei kultúra befolyásai. Az ős-ideák heroizált formái az eurázsiai steppék lovas-harcos törzseire vezethetők vissza. De az idolok eredeti manisztikus jellegét sokban elhalványították a természeti szellemek (mint lokális szellemek), az isten-pantheon és az égi-isten-hiposztázisok behatásai. Ezenkívül a csoport-idolok kultuszában egy sereg olyan képzet játszik közre, mely csak a sámánizmusban nyer teljes kifejeződést: szellemek segítőársai (v. ö. az ugor fő-idolok kis mellékfiguráival), az idol-szellemek állat-metamorfózisai és közlekedő-állatai. Általában az északázsiai csoport-idolok kultusza presamanisztikus és — Haekel szavával — prepasztorális, azaz megelőzi a nomád állattartást; ethnikaileg az ú. n. paleoázsiai szubsztrátumra és egy feltételezett «proto-finn-ugor» komplexusra vezethető vissza s történetileg az agrárjellegű déli kultúrákkal való kapcsolatok váltották ki és hozták létre.

Duális rendszer. Az osztják és vogul törzsek két exogám félre (phratriára) oszlanak; a clanok és nemzetségek e két phratría között oszlanak meg. A phratría tagjai vérrokonoknak s közös őstől származóknak tekintik egymást, ebből következik az exogámia parancsa. A két phratría közül az egyik rangban felette áll a másiknak (sajnos, ezt a jelenséget szerző meg sem kísérli szociológiailag kiértékelni) és antagonisztikusan állnak egymással szemben: a phratriákhoz egy sor ellentétes képzet (állat, természeti tárgy és földöntúli lény) kapcsolódik. Haekel pillanatig sem habozik e jelenségcsoportot a kultúrtörténeti iskola «Zweiklassensystem»-jével azonosítani a következő kritériumok alapján: a törzs (vagy egy területi egység) kettéoszlása, phratriális exogámia, antagonizmus, a phratriák rangsorolása vagy különböző értékelése, ellentétes képzet-asszociációk (különösen az állatképzetek terén dualizmusok); hiányzik viszont a «Zweiklassensystem» jellemzőjének látszó reciprocitás. Bizonyos vonások totemisztikus színezetűek s némiképen a csoport-totemizmusnak a «Zweiklassensystem»-mel való szintéziséből keletkező «duális totemizmusra» emlékeztetnek; valójában azonban — mint láttuk — az osztjákoknál és voguloknál nem beszélhetünk clan-totemizmusról. Haekel hangsúlyozza, hogy a duális rendszer az ugor népeknél apajoggal párosul

ugyan (másutt rendszerint a matrilineáris leszármazással jár együtt), de a phatriák jellegével kapcsolatban a női vonások meglehetősen hangsúlyozódnak.

A két phatria neve: *por* és *mos* (*mans*). Steinitz és Csernecov kutatásai itt igen tetszetős konstrukciót eredményeztek. Steinitz szerint a *mos* (*mans*) név az obi-ugorságnak tulajdonképpen egy ethnikai komponensét jelöli, mely eredetileg az Ural déli és középső részén élt és lovasnép volt. A nagy népvándorlások folyamán a *mans*-nép két részre szakadt: egyik részük (a későbbi magyarok) keletre vonult, a másik rész északra szorult és az Ural északi vidékének halász-vadász törzseihez asszimilálódott; e halász-vadász ethnikum neve *por* lett volna s ez az obi-ugorság másik ethnikai komponense. Eszerint az osztjakok és vogulok duális rendszere két ethnikailag különböző népelem rétegeződéséből alakult ki. Haekel állásfoglalása itt igen jellemző: az ilyen «rétegeződések» a népek történetében nem ritkák — mondja —, de a duális rendszer megközelítőleg sem olyan gyakori jelenség, mint a «rétegeződés»; ha tehát a duális rendszer kialakulásában van is szerepe az ethnikai rétegeződésnek, magában még nem magyarázza meg a duális rendszer kialakulását. Helyes megjegyzését mi úgy építenők tovább, hogy eszerint a duális rendszer kialakulásához még további sajátos körülmények megléte szükséges; Haekel viszont kijelenti: «Die Verbreitung und Artung des ethnologischen Dualsystems weist solch charakteristische Besonderheiten auf, dass, meiner Meinung nach, an einem einmaligen Ursprung dieser Erscheinung wohl nicht zu zweifeln ist. Wohl können bei den Ugriern die Überschichtungsverhältnisse für ein Dualsystem günstig gewesen sein, die Idee und weitere Ausgestaltung desselben ist aber kaum dadurch ins Dasein getreten. Die Ugrier müssen also mit Gebieten in Verbindung gestanden sein, in denen das Zweiklassensystem ebenfalls in Übung stand».

Ami a duális rendszer más szibíriai előfordulásait illeti, szociológiailag megragadható formáját egyedül az osztják-szamojédektől ismerjük. Haekel azonban idevon egy sereg mythológiai és szertartásbeli dualitást s ezeket merészen a hajdan nagyobb elterjedésű duális rendszer maradványainak tartja. Ilyen «dualizmus» pl. az, hogy a *jakutok* tavaszi ünnepén egy világos és egy sötét öltözetű csoport küzd egymás ellen! Ezt az igen kétes és történetileg nehezen interpretálható anyagot azért kénytelen bevonni a vizsgálatba, mert csak így képes a Jeniszej forrásvidékén, a *sojotok* területén és a tibeto-kinai *hakas-kirgiz*ek hajdani területein át, Kelet-Tibeten keresztül ügyel-bajjal megteremteni a kontinuitást a távoli Hátsó-Indiával; hiszen — mint láttuk — az ő előfeltevése, hogy a duális rendszer egyszeri képződmény s egy ősi göcből terjedt el messze vidékekre. Ez természetesen posztulátumot jelent: a duális rendszernek nagy területeken meg kellett lennie Ázsiában s a török-mongol expanziók tüntették el. De azt kérdezhetjük erre: miért «maradt meg» ez «a» duális rendszer éppen az obi-ugoroknál, mikor Haekel (Steinitz és Csernecov kutatásaival egybehangzóan) az ő ethnikai kialakulásukban is döntő jelentőséget tulajdonít egy steppei lovasnép részéről történő felülrétegeződésnek?

Ez «a» duális rendszer Szibíriában másodlagosan olyan formát öltött, mely némileg a totemizmusra hasonlít, mert állat-asszociációkkal párosult (Haekel: «tierdualistisches Zweiklassensystem»). Hogy az «eredeti» duális rendszer Szibíriában patrilinearis vagy matrilinearis volt-e, ezt Haekel sem tudja biztosan eldönteni; de mivel a kultúrtörténeti iskola feltételezte monogenetikus «Zweiklassensystem» matrilinearis, azért ő is hajlik az eredeti matrilinearitás feltételezésére; szerinte feltűnő a phatriákkal kapcsolatos képzetekben «die starke Betonung des Weiblichen»; ilyen «Betonung» szerinte, hogy a mesékben *por*- és *mos*-nők gyakrabban szerepelnek, mint férfiak s hogy egy *Por-ne* nevű démon Karjalainen szerint női jellegű.

Haekel nagyszabású tanulmányával kapcsolatban határozottan állást foglalni azért nehéz, mert a kultúrtörténeti irányzat alapvető tételeinek újra-vitatása nélkül az általa felvetett konkrét kérdéseket és eredményeket sem lehet revízió alá venni. A történelem materialista szemléletén alapuló ethnológiai kutatás a tudományos nyersanyag kiértékelésében és «tételeinek» kidolgozásában — természeténél fogva — lassabban halad előre, mint a kultúrtörténeti iskola genialis, de kétség-

telenül mechanikus és dogmatizmusra hajló, gigantikus konstrukciója. Referens legalább is nem tudná a monogenezis feltételezéséhez hasonló határozottsággal megmondani, hogy felfogása szerint a társadalmi fejlődésnek mily fázisában válhatnak ki bizonyos történeti hatások olyan alakulásokat, amiket Haekel a «Dual-system» monogenetikuss fogalma alatt egyesít. — Szemléletének (és a kultúrtörténeti módszer megmerevedésének) jellegzetes megnyilatkozása az a mechanikus klasszifikáció, ahogyan «a» totemizmus «ismérveit» alkalmazza. Egyetértünk vele abban, hogy a vogulok és osztjákok állat-képzetei nem párosíthatók azokhoz a kiegyénült ideákhoz, amelyeket az ethnológia a totemizmus gyűjtőneve alatt tart számon; de, hogy a totemisztikus jelenségek nem egyszeri képződmények s hogy a vadász kultúrák természetüknél fogva hajlanak egy «proto-totemisztikus» világgép kialakítására, ezt már a polgári ethnológia (H. Baumann) is felismerte. Más szóval: ha az osztjákoknál és voguloknál totemizmusról nem is beszélhetünk, állatokkal kapcsolatos képzeteik mégsem különíthetők el élesen a fejlett totemisztikus formáktól.

Vajda László

Koppers, W. : Die Erstbesiedlung Amerikas im Lichte der Feuerland-Forschungen. Klny. : Bulletin der Schweizerischen Gesellschaft für Anthropologie und Ethnologie XXI (1944/45), Bern, 1945.

Az utóbbi évek kutatásai sokban igazolni látszanak azt a feltevést, hogy Amerika legősibb, Északkelet-Ázsiából bevándorolt lakosságának és kultúrájának recens maradványai a kontinens legdélibb részén, a Tűzföldön találhatók fel. A Tűzföld három törzse (*yamana*, *halakwulup* és *selk'nam*) közül a *yamanák* alkalmasint kapcsolatba hozhatók az ú. n. Folsom- és Yuma-kultúrával, melynek fő lelőhelyeit Észak-Amerika délnyugati részén tárták fel s melyben Észak-Amerika legrégebbi műveltségét gyanítják. De az is lehet, hogy a proto-*yamanák* még a Folsom-kultúra népe előtt jutottak Amerikába s talán éppen a Folsom-kultúra szorította e vízi életet élő népet a pacifikus part mentén délfelé. — Jól illik ehhez az elképzeléshez, hogy a *yamanák* (és a *halakwulupok*) szomatikus bélyegeikben is sok primitívséget mutatnak s az általános indián (mongoloid) típustól jól elkülöníthetők. A vércsoportvizsgálat a B vércsoport dominanciáját mutatta ki náluk, ami az indiánoknál (és Északkelet-Ázsia mai mongoloid lakóinál) szinte hiányzik. Krickeberg (Amerika, in: Bernatzik, Die grosse Völkerkunde. Leipzig, 1929. I. 25.) már régebben meg is állapította, hogy Amerika első benépesülésének idején Északkelet-Ázsiában (eltérőleg a mai helyzettől) nem a mongolid, hanem az europid rassz-elem dominált. — Az ethnológiai, régészeti és fizikai anthropológiai vizsgálatok tanúsága tehát egyértelmű, — sajnálatos, hogy a nyelvészeti anyag hasonló kiértékelésére nem nyílt mód. A tűzföldi törzsek vizsgálata annál is fontosabb, mivel nem lehetetlen, hogy e kis népek még a jelzettnél is távolibb történeti perspektívát nyitnak meg a tudomány előtt; Koppers legalább is a proto-*yamanák* (és *halakwulupok*) ázsiai őseinek és a délkelet-ausztráliai *kurnaiknak* egy igen ősi, talán Kelet-Ázsiába helyezendő történeti kapcsolátát feltételezi.

Vajda László

D(ietschy), H. : Führer durch das Museum für Völkerkunde Basel. Alt-Mexiko. 38 l., 15 szöveggép. Basel, 1945.

A bázeli néprajzi múzeum egyes kiállítási termeinek kalauzai mintául szolgálhatnak a mi jövődő népszerűsítő múzeumi kiadványainkhoz. A jelen füzet méltó folytatása a sorozatnak (a korábbi füzetek főleg az indonéziai gyűjteményekhez kapcsolódtak). Dietschy kiváló szakismerete, világos stílusa, őszinte nevelő szándéka valóban «kalauzzá» teszi a füzetet s megóvja attól a pongyola és tudománytalan «popularitástól», ami az érdeklődő laikusnak csak bosszúságot és megalázást jelenthet, de amivel a tudomány (és tudományunk) nem egy «népszerűsítője» még ma is kompromittálni képes a széles körben történő ismeretterjesztés alapvetően fontos ügyét. A bázeli múzeum bemutatott prekolumbián mexikói anyaga kb. egyértékű a mi Néprajzi Múzeumunkéval; legszebb tárgyai

közé tartozik egy ideogrammokkal ellátott és kronológiailag datált maya fatábla (istenábrázolásokkal) és a «Lienzo Vischer» néven ismert, 1557-ből származó Tecamachalco-i «falukönyv»: eseményeket rögzítő képirásos bőrlap.

Vajda László

Wirz, Paul: Über einige Ton- und Steinobjekte aus Santa Domingo. Klny.: «Verhandlungen der Naturforschenden Gesellschaft in Basel», Band LVIII (1947), 80—107. l.

A Nagy-Antillák részben prekolumbián néprajzi problematikája még igen sok homályos részletet rejt. Az (valószínűleg északamerikai) első lakosságra települő, az *aruak* csoporthoz tartozó *tainok* rengeteg emléket hagytak hátra, de ezeknek a feldolgozása nem teljes s a részletkérdések egész sora vár megoldásra. Wirz hasznos tanulmányából kiemeljük a régészeti és néprajzi irodalomban sokat szerepelt háromszögű kövekre (pierres à trois pointes, threepointer, Dreispitzsteine) vonatkozó eddigi kutatások összefoglaló kritikai ismertetését, továbbá a phalloskultusz kimutatását az *aruak*-ok-nál. Nagy érdeklődésre tarthat számot értekezésének az a része, mely a «Schalenstein» néven ismert és világszerte elterjedt, szabályos mélyedésekkel ellátott lapos kövek használatának egy eddig fel nem tételezett módjára (kő-gyöngyök csiszolása) hívja fel a figyelmet.

Vajda László

Studies in the Anthropology of Oceania and Asia. (Presented in memory of R. B. Dixon.) Papers of the Peabody Museum of Am. Arch. and Ethn. Vol. XX, Cambridge 1943. 220.

Az emlékkönyv az 1934-ben elhunyt R. B. Dixon szétágazó és gazdag munkásságának megfelelően a fizikai antropológia, archeológia és etnográfia tárgyköréből hoz különböző tanulmányokat, melyek a Húsvét szigektől Nyugat-Szibériáig és Arábiáig terjedő hatalmas területre vonatkoznak. Fizikai antropológiai vonatkozásban H. L. Shapiro (Physical Differentiation in Polynesia), W. W. Howells (The Racial Elements of Melanesia), G. T. Bowles (Linguistic and Racial Aspects of the Munda Problem), F. S. Hulse (Physical Types Among the Japanese) tanulmányait kell megemlítenünk. Az archeológiát J. H. Gaul (Observations on the Bronze Age in the Yenisei Valley, Siberia) kitűnő képanyaggal és térképekkel ellátott munkája képviseli, míg K. P. Emory cikke a polinéziai megalitkulturák problémáiról (Polynesian Stone Remains) már az etnológia határterületén mozog. Számunkra különösebben G. Mc. Gregor (The Gods of Rennel Island) és D. L. Oliver (The Horomoron Concepts of Southern Bougainville: a Study in Comparative Religion) tanulmánya volt tanulságos, melyek közül az első egy polinéziai kultúrelemekkel átszőtt melanéziai sziget isteneiről közöl érdekes és eddig csak kevésbé ismert adatokat, míg az utóbbi a Thurnwald munkássága alapján már ismert horomoron- (Salamon szigeti démonalak, minden démonok közül a legnagyobb és leghatalmasabb) képzet kialakulását és elterjedését tárgyalja. Meg kell még említenünk R. L. Sharp (Notes on Northeast Australian Totemism) és Li Chi (The Prone Burials of Anyang) tanulmányait is, valamint C. S. Coon-nak a maga nemében kitűnő, részletekbe menő cikkét Dél-Arábiáról (Southern Arabia, a Problem for the Future).

B. T.

Warriner, Doreen: The Economics of Peasant Farming. 208 l. 8° Oxford University Press, London, New York, Toronto, 1939.

Csak a háború után került el hozzánk egy Középeurópa paraszt-gazdaságairól szóló angol könyv: The Economics of Peasant Farming, Doreen Warriner, a londoni School of Economics Szláv Intézetének docense tollából. A könyv szerzőjének alapproblémája: mennyire gazdaságos a paraszti, azaz «családi» gazdálkodás és milyen életszínvonalat tud biztosítani a gazdálkodóknak? Erre a problémára keresi a feleletet, amikor Európa legjellegzetesebben paraszti tájait végigtekinti, elsősorban Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, Románia és Bulgária területét. Kutatása úgy is felfogható, mint széleslátókörű, összehasonlító faluszociográfia.

Mit jelent a néprajzosnak ez az eredetileg gyakorlati, értékelő céllal megírt szociográfia? A 19—20. századi gazdasági és társadalmi változások hatását a parasztságra hazai viszonylatból jól ismerjük, — most mintegy madártávlatból, szélesebb, európai, sőt világkeretbe beállítva látjuk viszont ezt a változó társadalmat, s ez a perspektíva a magyar népi műveltség helyzetét is új megvilágításba hozza.

Az európai parasztság helyzetének kialakításánál két tényező hatott döntően: az iparosodás, és a parasztság politikai helyzete az egyes országokban. Mit jelent a nagyipar a mezőgazdaság számára? Fejlődési lehetőséget: piacot a termény számára, munkaalkalmat a felesleges mezőgazdasági munkaerő számára. Anakronizmusnak hat, pedig világosan kimutatható: a paraszti-, azaz a családi gazdálkodás fennmaradásának feltétele a nagyipar. Hogy a nagyipar hiánya mit jelent a paraszt lakosság számára, azt szerző a keleteurópai parasztság alacsony élet-színvonalának ismertetésénél részletesen kimutatja. Erre a következőkben még visszatérünk.

A parasztság politikai helyzete, különösen a feudalizmus megszűnésének idejében, azért döntő, mert ettől függött a nagybirtokok kialakulása, illetve az önálló parasztgazdaságok keletkezése. Ez a feudális gazdálkodás természetéből következik: vitás, hogy a földet a rajta dolgozó jobbágnak vagy pedig a földesúrnak ítélik, — az kapta, akinek inkább kezében a hatalom.

E két tényező alapján Warriner az általa vizsgált területet általánosságban három részre osztja: 1. Nyugateurópa, ahol az előnyös gazdasági helyzet (iparosodás) és a parasztok korai politikai emancipációja belterjesen gazdálkodó családi középbirtokokat alakított ki. (A nyugateurópai parasztbirtokok nemzedékeken keresztül nem aprózódtak el, ennek oka az iparosodás mellett a törzsöröklés szokása.) 2. Keleteurópa, ahol az elmaradt gazdasági helyzet, az ipartól való elzártság, kis parasztbirtokokat eredményezett. (A gazdasági elmaradottság azonban nem jár együtt szükségképen politikai elmaradottsággal: az öntudatosult galíciai parasztság például a nagybirtokokat teljesen felvásárolta.) 3. Végül Magyarországnak, Lengyelország egyes területeinek, Észak- és Keletnémetországnak különleges helyzete, ahol a gazdasági fejlődés a politikai fejlődést megelőzte: ahol egyfelől az aránylag fejlett gazdasági élet, másfelől a parasztság politikai elnyomottsága nagybirtokokhoz és a szegényparasztság kizsákmányolásához vezetett.

Bár a birtoknagyság lényeges tényezője a mezőgazdaság korszerűségének és a mezőgazdasági lakosság életszínvonalának, a szerző ennél sokkal fontosabbnak tartja a mezőgazdaságba fektetett tőkét és ennek arányát a mezőgazdasági népsűrűséghez. (A mezőgazdasági tőke gyakorlatilag elsősorban az állatállomány, ez egyben a talajminőséget is javítja.) Ott, ahol a mezőgazdasági tőke legnagyobb a mezőgazdasági lakossághoz viszonyítva, ott a legmagasabb a mezőgazdasági lakosság életszínvonala. A mezőgazdasági életszínvonal emelkedése függ az ipartól, mely a mezőgazdasági lakosság feleslegét elvonja. A gazdálkodás belterjességének, az életszínvonalnak fokmérője a mezőgazdasági lakosság aránya az összlakossághoz. Keleteurópa és Nyugateurópa gazdaságait összehasonlítva kitűnik, hogy Nyugaton kétszer akkora a birtoknagyság, kétszer akkora a tőke (az állatállomány) a birtokhoz viszonyítva, kétszer akkora a termésmennyiség, és fele akkora a mezőgazdasági népsűrűség, mint Keleten. A két terület kialakulása közötti különbség egyik legfontosabb oka: a mezőgazdasági forradalom. A mezőgazdasági forradalom Angliából indult ki és végbement úgyszólván Európá egész területén. A mezőgazdasági forradalom lényege nem a gépesedés — mondja Warriner, — nem a nagy üzem, hanem: a zöldsztakarmány bevezetése.

A zöldsztakarmány bevezetése feleslegessé tette a háromnyomásos rendszert, lehetőséget teremtett a takarmányon hizlalt istállózott állatállomány tartására s így Nyugateurópa paraszti gazdaságait intenzív állattenyésztőkké, tej- és hústermelőkké változtatta át. Ez az átalakulás éppen az ipari forradalom idején történt, amikor az újonnan alakult nagyvárosok kellő piacot biztosítottak és az olcsó tengerentúli gabona e területek gabonával való önellátását feleslegessé tette.

Miért maradt le Keleteurópa Nyugateurópa e fejlődéséről? A természeti környezet : a szárazabb éghajlat nem kedvezett itt a zöldtakarmány termelésével járó mezőgazdasági forradalomnak. Nagyipar hiányában helyi piac nem alakult ki, a nyugati piac vámokkal zárta el magát, az olcsó tengerentúli gabona pedig gabonájukat tette feleslegessé. A nép természetes szaporodása magas volt, ipari munkaalkalom nem lévén, a mezőgazdasági lakosság számaránya egyre növekedett, a birtokok aprózódtak, s minthogy kénytelenek voltak elsősorban saját kenyerüket megtermelni, belterjesebb termelési ágakra nem térhettek át s egyre jobban kiaknázták az amúgy is gyenge minőségű földet, s egyre kevesebb termény esett egy mezőgazdasági főre. Ezt a keveset még kevesebbé tette a mezőgazdasági termények árának esése. Ezek az állapotok csak fokozatos elszegényesedés, nyomorúság : túlnépesedés felé vezethettek. Legijesztőbb példája ennek Galicia. A túlnépesedés a magas mezőgazdasági népsűrűség és a tőkehiány együttes eredménye. Túlnépesedett egy terület, ha a mezőgazdasági munkaerő gyorsabb arányban növekszik, mint a mezőgazdasági tőkeképződés, ha egyre kevesebb termény jut egy-egy mezőgazdasági főre, és ha a mezőgazdasági bérek esnek.

Warriner igen tanulságos térképet közöl Középeurópa, Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, Románia, Jugoszlávia és Bulgária túlnépesedéséről. Kiderül ebből, hogy nem azok a tájak a túlnépesültek, ahol legtermékenyebb a talaj, ellenkezőleg : aránylag a szegény talajú hegyvidékeken legsűrűbb a mezőgazdasági lakosság. Ott csökken a mezőgazdasági főre eső termés mennyiség, ahol már amúgy is alacsony volt.

Legnagyobb a túlnépesedés Dél-Lengyelországban, Bukovinában, Jugoszlávia legtöbb vidékén, ugyancsak túlnépesült Közép-Lengyelország, Erdély és Bulgária ; kedvezőbb a helyzet Kelet-Lengyelországban, Szlovákiában és Románia többi területein, s előnyösen ugrik ki a vizsgált területből Nyugat-Lengyelország, Csehország, a Dunántúl és az Alföld.

A fentiek világosan mutatják, mennyire nem függetlenek a látszólag önálló parasztszerek is más termelési ágak, az ipar alakulásától és a világpiac áramlásaitól. Önálló parasztság : ez szükségképpen stagnálásra, túlnépesedésre s annak minden következményére vezet. (Ugyanezt elmondhatnak a népi kultúrára vonatkoztatva is !) Paraszti, azaz családi gazdálkodás csakis úgy életképes, ha nem önálló.

A mezőgazdasági lakosság életnívójának szempontjából Warriner a parasztgazdaságok nyers bevétele alapján három területre osztja Európát : 1. Nyugateurópa tejgazdaságainak vidékei, 2. Nyugateurópa hús- és bűztermelő vidékei (itt a gabonaárakat vámokkal védik) és 3. Keleteurópa búza-, kukorica-, rozs- és krumplitermesztő vidékei. A lakosság életnívójának különbözőségeit térképekkel is szemlélteti. E térképen első helyen Anglia, Dánia, Németország és Csehország áll, utána Franciaország, Belgium, Hollandia, Nyugat-Lengyelország, a Dunántúl és az Alföld következik, tehát a piacra termelő országok, illetve a különösen termékeny talajú, aránylag ritka népsűrűségű tájak. Ha e területeken hiány mutatkozik a mezőgazdasági lakosság ellátottságában, az nem a termelés hiányának, hanem helytelen elosztásának tudható be. Majd Közép-Lengyelország, Szlovákia és Románia (kivéve Erdélyt) következik, itt az átlag egyenlő a szükséglet minimumával, aki ez alá esik, annak már nélkülöznie kell. Legrosszabb a mezőgazdasági lakosság gabonával való ellátottsága Kelet- és Dél-Lengyelországban, Bukovinában, Erdélyben, Bulgáriában, Jugoszláviában. Itt már tényleges hiány mutatható ki. (V. ö. a túlnépesedett területekkel.) Warriner számításai szerint Keleteurópa 60 milliónyi parasztja egynegyedének nincs meg az elegendő kenyere.

Ha Európa parasztságának gazdasági és társadalmi képét, amint e könyv olvasásakor kialakul bennünk, gondolatban összevetjük a népi kultúra — polgárosodás jelenlegi helyzetével, néhány összefüggést, illetve az összefüggés hiányát állapíthatjuk meg. Nem újság, hogy a népi kultúra Keleteurópában inkább él, mint Nyugaton, hogy az ipartól, városiasodástól való elzártság kedvez fennmaradásának. Leginkább a «túlnépesedett» vidékek maradnak el a polgárosodástól, gazdasági önellátás kulturális önellátással jár együtt.

Összegezve: Warriner könyve felhívja figyelmünket olyan tényezőkre, amelyekre eddig kevésbé voltunk figyelemmel néprajzi vizsgálatoknál. Mezőgazdasági tőke, mezőgazdasági népsűrűség, a mezőgazdasági lakosság aránya az egész lakossághoz, közeli ipar megléte, vámpolitika, a világgazdaság alakulása, a parasztság politikai helyzete olyan tényezők, amelyek közvetve éppen úgy hatással vannak a népi kultúrára, mint például a földrajzi környezet vagy a társadalmi rétegződés. A népi kultúra szemléleténél nem függetleníthetjük magunkat ezektől sem.

Kresz Mária

Nirvi, R. E.: *Sanankieltoja ja niihin liittyviä kielenilmiöitä itämerensuomalaisissa kielissä*. Riista- ja kotieläintalous. 344 l. 8°. Helsinki, 1944.

Nyelvészeti és néprajzi szempontból egyaránt rendkívül érdekes kiadvánnyal gazdagították a finnek ismét, már eddig is nagyon becses néptudományi munkásságukat. Ezúttal a névvarázs kérdésével foglalkozik az elég testes tanulmány. Felhasználja az eddig megjelent finn, észt, svéd, dán, német, francia és részben az orosz irodalmat. Valószínűleg nyelvi nehézségek miatt kiaknázatlanul maradt a magyar irodalom, amely különben meglehetősen szétszórta volna miatt is nehezen lett volna számára hozzáférhető.¹ Nem veszi figyelembe P. S. Pallas, *Zoographia Rosso-Asiatica* c. művét sem (I—III. Petropoli, 1811), pedig itt is talált volna számos becses adatot. A nyomtatásban megjelent forrásmunkákon kívül felhasználja a finn és az észt kéziratok gyűjteményeket is. (Eesti Keele Arhiiv, Eisen, Eesti Rahvaluule Arhiiv, Eesti Rahva Museum, Sanakirjasäätiön Arkisto stb.) Ez különösen értékes és gazdaggá teszi anyagát, mert nem kikövetkeztetett, lehetségesnek vélt névvarázsról szól, hanem legtöbbször hozzá tudja azt kapcsolni még élő vagy nemrég élt népi hiedelmekhez. Ezzel nagyon sok, másként nehezen megfejthető jelenség válik világossá.

Mielőtt néhány részletet kiszakítanánk, lássuk az egész könyv szerkezetét.

1. Vadállatok nevei: Medve, farkas, hiúz, rozsomák, róka, nyúl, mókus, jávor és vadrén, vadmadarak (26—140). 2. Vadállatok általános nevei (141—60). 3. Vadászatra vonatkozó névvarázs (160—3). 4. Főka és főkavadászat (163—95). 5. Halak és halászat (195—201). 6. Vadászó és halászó eszközök (201—6). 7. Háziállatok ölése, vágása (206—37). 8. Vér (237—58). 9. Kasztrálás (258—69). 10. Nyáj, csorda (269—305.) 11. Tej és tejtermékek (305—15). 12. Méhészkedés (315—37).

Minden fejezetnél találhatnánk bőven magyar párhuzamokat a finn ségi megfelelők mellé. A medve nevei közt szerepel az észtben a *päts* < német *Petz* 'mackó', a karjalában pedig a *medvei* (73). Ezek a magyar *medvé*-vel együtt a névvarázsnak azt a sajátos változatát mutatják, mikor az idegen nyelvű név szerepel fedőnévként. Ennek lélektani alapja ugyanaz, mint amit mindennapi életünkben is tapasztalhatunk, hogy idegen nyelven kimondva a trágár szavaknak sem érezzük bántó ízét. Ilyen még a farkas észt *hunt* < német *Hund* neve is (10). Az ilyen jövevényszavak korántsem azt jelentik, hogy a medve vagy farkas ismeretlen lett volna a magyaroknál, vagy az észteknél. A példákat még szaporíthatnánk. A magyar *farkas* szó pontos megfelelőjét is megtaláljuk a finn (leppävirta) *hännikäs* vepsz *händikäs* (v. ö. finn *hüntä* 'fark') szavakban. A szerző itt megemlíti a magyar példát is (94). Arra is számos adatot találunk, hogy nagy és veszedelmes állatnak olyan a fedőneve, mint valami kellemetlen és káros rovarnak. A magyarban helyenként a *jéreg* jelent egeret, patkányt, sőt farkast is. Így az észtben a *mumm* szónak 'farkas' és 'tetű' jelentése van (85). Érdekes a magyarban is használatos, de a németben, franciában, olaszban, görögben, törökben egyaránt ismeretes *madártej*, *kakastej*, *Hühnermilch*, *lait de poule*, *latte di gallina*, *δοντιθόγαλον*, *kuž südü* magyarázata. A finnben és észtben ugyanis szintén meg-

¹ Sajnos, a magyar irodalom nem is nagyon jelentős, inkább nem-magyar anyagot dolgoz fel, és főleg külföldi forrásokra támaszkodik. A magyar anyag tudtommal máig is rendszerezetlen. Az idevágó irodalom köréből megemlíthetjük a következőket: Bán, *Ethn.* XXIV, 205, 332; Solymossy, *MNy.* XXIII, 83—99; Zlinszky, *uo.* 100—109; Lovas, *MNy.* XXX, 12. és Kálmán Béla, *Obiugor állatnevek*. *MNyT* Kiadv. 43. sz.

van a *linnunmaito*, *linnu-piim* 'madártej' elnevezés. Ez minden itt felsorolt nyelvben egyrészt valami lehetetlen dolgot, mesés túlzást, másrészt valami édes, folyékony, tejes-tojásos ételt vagy italt jelent (334—5). Az észten és liven a *lind* 'madár' is a méh fedőnevei közé tartozik (326). Így a madártej eredete 'méh-tej', azaz méz lett volna és ebből fejlődött később az 'édes étel- vagy italfajta' jelentés. Mivel a méh 'madár' jelentésű fedőneve csak az észteknél, liveknél és cseremiszeknél van meg, és így a kifejezés eredete finnugor korra megy vissza, innen kellett a képzetnek átkerülnie az indoeurópai és török népek nyelvébe. (Lásd még: Toivonen, Vir. 1939, 98—106 és az itt idézett irodalmat.) A nyájra vonatkozó fedőnevek meg érdekes párhuzamot jelentenek a *Numvog*, *Numel* stb. névadáshoz. Ezeknek egy része ugyanis hitványságot, csekélységet fejez ki, hogy a rossz szellem ne tartsa érdemesnek a bántásra.

Nirvi munkája nemcsak értékes forrásmunka a néprajz és nyelvtudomány művelői számára, hanem egyszersmind ösztönzés arra is, hogy a magyar nyelv területén is pótoljuk ezirányú tennivalóinkat.²

Kálmán Béla

² A munka bő német kivonata is megjelent: Die Erscheinung des Tabu als wortgeschichtlicher Faktor. Studia Fennica V. 3. Helsinki, 1947.

Чернецов В. Н.; К истории родового строя у обских угров. Az obi-ugorok nemzetségi szervezetének történetéhez. Советская Этнография, 1947—№ 6—7, стр. 159—183.

E cikk a szerző egyik részlettanulmánya «Az obi-ugorok» című monográfiájához. Tanulmánya egyes részeiben, amelyeket szerényen «vázlatok»-nak nevez, történeti módszerrel, levéltári források, régebbi leírások s az élő gyakorlat alapján rajzolja meg az obi-ugor nemzetség ismertetőjeleit az anyajogú társadalmi rendszerből az apajogúba való átmenet periódusában.

A vérokonság tudatának egyik alapvető megnyilvánulása az *exogámia*. A házassági tilalom eredetileg a phratria tágabb rokonsági körét érintette, a nemzetségre vonatkoztatva csak a matriarchatus szétesésével jelenik meg. A fiatalabb, szovjet korszakban nevelkedett nemzedéknél fokozatosan vesztit jelentőségéből, s az egymáshoz közelebb álló nemzetségtagokra kezd korlátozódni.

A bomlás stádiumában igen változatosak a *nemzetségnevek*. Legrégibb a *totemállattól* származó nevek rétege, különösen ha ezt nőnemű jelleggel ábrázolják. A patriarchalis nemzetség kifejlődése idején ezt a nevet háttérbe szorítja a *hős előd* neve. A legfiatalabb réteget a *ragadványnevek* alkotják. Néha egyazon nemzetség különböző történelmi szakaszokhoz tartozó nevei egymással párhuzamosan, egy időben élnek.

Az állat-ös grafikus ábrázolását a nemzetség közös jelként használta. A szibériai kormányzóság levéltára a XVII. századból sok iratot őriz, amelyen valamelyik adókerület «legjobb embere», «hercege» aláírás helyett az egész csoport nevében kiteszi «az adózó emberek jelét». Minthogy az adókerületek bizonyíthatólag egybeestek a nemzetségekkel, az adózó emberek számából a nemzetség lélekszáma is következtethetünk. Ha a nemzetségből önállósuló rész válik ki, némi változtatással továbbra is az eredeti jelet használja, a nemzetség szétesésével azonban megjelenik a személyes családi jel, amely szintén a nemzetségi tagból származik ugyan, de már nem realiztikus ábrázolás. A jelet régen a jurta homlokzatán is alkalmazták, s rátetoválták a nemzetség-tagok testére (vogul katpos = kézjegy), sőt ruhájuk ornamentikájában is szerephez jutott. A Ljapin folyó melletti, csuka-totemű voguloknál pl. a csuka-állkapocs, a Tapszuj mentén a coboly a jellemző motívum.

Egy XIX. századi feljegyzés azt bizonyítja, hogy az obi-ugor nemzetségnek is megvolt a maga *személynévállománya*. A gyermek annak a nevét kapja, akinek lelke születésekor belésszállt. Ez közeli vérokon, vagy legalább is nemzetségtag kell, hogy legyen s kilétét a legidősebb nők különleges szertartások közepette állapítják meg. A nevek egyben a nemzetség lelkei is, tehát egy névnek idegen nemzetség által történt felvételét, minthogy egy lélek eltulajdonítását jelentette, szinte gyilkosságzámba vették.

A vérrokonság-tudat ideológiai alapját a *közös ősbé vetett hit* adja meg. Az ősz-zoo- vagy anthropomorph képmását a nemzetség lakóhelyén, vagy az erdő sűrűjében eldugott áldozó helyen őrzi a nemzetség egy öreg tagja. Idegen nemzetségbeliek számára a szentéj környéke tabu alatt áll, ami a nemzetségi terület hajdani sértetetlenségének emlékét őrzi. Magának a nemzetségnek a tagjai sem halászhattak meghatározott ok nélkül a szent hely közelében. A szenthely inséges időkben, a nemzetségi javak kollektív felhasználásának emlékeképpen közös élestarul szolgált. Az ősz jóindulatát a vadászati vagy halászati idény megkezdése előtt s a két időszak szünetében tartott közös áldozatokkal igyekeztek kiérdemelni. Idegen nemzetségbeliek — az asszonyokat és sógorokat is ideszámítva — nem vehettek részt a szertartáson. Az áldozatnál s a rákövetkező varázslatnál vezető szerepet játszottak az öregek, de végrehajtásában — például az áldozati állat nyakára kötött hurok megszorításában — a nemzetség minden tagja részt vett. Húsát is közösen fogyasztották el.

A szokásos évszakonkénti áldozatokon kívül helyenként változó időközrel (1—3—7 év) periódikus ünnepségeket is rendeztek, amit a különböző nemzetségek felváltva tartottak. Ezek az ünnepek a voguloknál és osztyákoknál általában egyformák. Karddal vagy nyilakkal járt tánc vezet be, elénklik a szellemidéző éneket a lelkek, főleg az ősz szellemének felidézésére, majd különböző álarcos jelenetek következnek. Egyes jelek sejtetik, hogy az ünnepségnek bacchanalszerű befejezése lehetett.

Minthogy a halottak is a nemzetség tagjai maradtak, a *nemzetségi temető* tabu alatt állott s bele idegen nemzetségbeli nem temetkezhetett. A tősgyökeres nemzetség a falu közelében, megszabott rend szerint temetkezett, míg a beszármazottak sírjai külön s rendszertelenül helyezkedtek el. A lakóhelyétől távol elhalt ember számára otthon jelképes temetést rendeztek.

A nemzetségtárs megöléséért a gyilkost s egész nemzetségét sújtó *vérbosszú* járt. A végrehajthatatlan bosszú az utódokra szállt. Az apai ági bosszúval párhuzamosan az anyai ági bosszút is megtaláljuk. A társadalom láthatólag még ingadozik annak megítélésében, melyiké az elsőbbség a kettő közül. Egy mesében, amelynek az Oresztész probléma képezi a magvát, az áldozat öccsének és fiának a gyilkos feleségén kell bosszút állnia. Az apai nemzetség győz s az asszonyt megölik, de vigyáznak arra, hogy halálának ne legyen közvetlen okozója, akire a bosszú szállhat. A vérbosszú idők folyamán vesztett kötelező értékeiből s a közösség is igyekezett tagjait visszatartani végrehajtásától. Ekkor már a vérdíj szolgálja a kiegyenlítést. Ez azonban az obi-ugor folklóréban igen gyengén tükröződik, valószínűleg csak ezután fejlődött volna ki.

Az obi-ugor nemzetségi szervezet egyes vonásai egymásután olvadnak fel a szocializmushoz. Csernyecov nagy érdeme, hogy az utolsó pillanatban még rögzítette az obi-ugor nemzetség történetének vázolt korszakát. Tanulmánya nemcsak a magyar néprajzkutatóknak, hanem más tudománysszakoknak is új kutatási szempontokat s új összehasonlító anyagot fog szolgáltatni.

L. Vehovszky Erzsébet

Bednarik, Rudolf: *Duchovné základy ľudového staviteľstva*. Spisy Národnopisného Odboru Matice Slovenskej v Turčianskom Sv. Martine. Svázok 5. 48. l. 8°. 1944.

Bednarik, Rudolf, a szlovák néprajz legszélesebb látókörű kutatója és teoretikusa ebben a tanulmányában a népi építkezéssel kapcsolatos hiedelmeket, szokásokat veszi sorra. Az eddigi leírások — amint mondja — az épületek egyes részeinek leírására és funkciójára vonatkoztak; ezzel szemben elhanyagolták azokat a szertartásokat, szokásokat, hiedelmeket, amelyek a ház építéséhez kapcsolódtak. Felhívja a figyelmet arra, hogy a néprajzi kutatások körébe tartozik a városi ház, a vár, a bástya, a templom is, mert ezeknél is megtaláljuk ugyanazokat a sajátosságokat, amelyeket a falusi építményeknél. Szerinte a szlovák városok épületei befolyással voltak a falusi építkezésre és viszont. Erre Myjava és környékének házai mutatnak példát.

Az első csoportban azokat a hiedelmeket és szokásokat találjuk, amelyek az épület alapján kiásásához fűződnek, majd az építkezés megkezdésekor ahhoz a helyhez, ahová a kemencét építik. Bednarik több történeti adatot is felsorol, amelyek az építőáldozat emlékéiről szólnak. Analógiákon kimutatja, hogy az ősi szokás hogyan szelidült meg az idők folyamán és hogyan változott át azokká a hiedelmekké, amelyek még ma is őrzik egykori jelentésüket. A kereszténység befolyásának tartja, hogy az egykori emberáldozatot az élő állat feláldozása váltotta fel. A szerző vizsgálja a szokások ethnológiai vonatkozásait is. Rámutat az építőáldozathoz hasonló vonásokat őrző egyéb szokásokra is, mint amilyen a Morena kihordása, az öregek megölésére emlékeztető lakodalmi szokás stb. Megjegyzi, hogy ezek az áldozatok nemcsak a várakhoz, hidakhoz, tehát a kőépítményekhez kapcsolódtak, hanem a faépítményekhez is, amelyek a szlávoknál és a szlovákoknál nagyszámban fordultak elő. Európában ugyanis a faépítkezést a kő követte, a szlovákok tipikus építőanyaga azonban a fa maradt.

Felsorolja Bednarik a házi kígyóval kapcsolatos hiedelmeket is. A kígyónak, mint a ház és a család védőjének, ő is totemisztikus jelentőséget tulajdonít. Bő anyagot találunk az építéssel kapcsolatos zöld ág, elültetett fa szerepéről, továbbá néhány jellemző adatot a szlávok fa-tiszteletéről; majd ezzel összefüggésben az építéshez szükséges fákhöz, azok kivágásához fűződő hiedelmek felsorolását találjuk. Kitér a szerző a családi, gazdasági és a naptári évről azokra a szokásaira is, amelyek a házzal, illetve a háznak valamelyik részével vannak összefüggésben. Megtaláljuk a szlovák nép gazdag ősi és a kereszténységgel átszínezett szokásait a tűz elleni védekezésben is. A hitvilág gazdagsága mutatkozik meg azokban a szokásokban is, amelyek a ház tűzhelyére, általában a tűzre, a kemencére és a kéményre, illetve az ezekhez fűződő cselekményekre, szokásokra vonatkoznak. Végül szemléltető anyagot kapunk Bednarik tanulmányában abból a gazdag hagyomány-anyagból is, amely az egész ház, illetve a ház egyes részeinek védelmére, szerencséjére utal.

Tanulmánya összefoglalásában megállapítja a szerző, hogy a házhoz fűződő, védekező jellegű hiedelmekben, szokásokban az ősök tisztelete, valamint a növényi élet megszemélyesítésének, a fák tiszteletének emléke él tovább.

Az ethnológiai értelmezésen kívül minket kétféle szempontból is érdekelhet ez a munka. Elsősorban hasznos útmutató a hasonló magyar anyag összegyűjtésére, másodsorban pedig rövid példatára alkalmasnak ígérkezik a magyar analógiákkal való egybevetésre, összehasonlításra.

Manga János

Tóth Zoltán György: *A barkók öröklési jogszokásai.* Szociográfiai Intézet kiadványai. 2. sz. 46 l. 8°. Eger, 1947.

Az Egerben 1947-ben megalakult Szociográfiai Intézet második füzeté a népi jogéletkutatás mindinkább előterebkerülő feladatait kívánja szolgálni. A Garamvidéket, az Alföldet, Erdélyt már évekkel előbb sorra vizsgálták jogászaink az 1939-ben Györffy István, Papp László, Bónis György, Fél Edit és mások közreműködésével összeállított kérdőív alapján és igen szép anyag gyűlt egybe, azonban a jogszokások és jogi hagyományok szempontjából igen fontos etnikai csoportok anyagának felgyűjtése egyáltalában nem volt teljes. Tóth Zoltán György tanulmánya egy újabb színfolttal gazdagította ezt a munkát.

A szerző a palócság egyik északi ágát, a barkókat vizsgálta 1947-ben, akik Hunfalvy szerint az Erdőhátat lakják, Gömör megye déli, Heves megye északi és Borsod megye nyugati részén találhatók. Szerző szerint a barkók nagyjából dél felé Bélapátfalva és Mikófalva községek vonala, nyugaton Domaháza, Keleten Dédes, Tardona, Mályinka, északon pedig a Sajó vonala által szegélyezett sokszögű területet foglalják el s mintegy 26–28 községben laktak (13).

Mielőtt Tóth Zoltán György a munkája címében megjelölt jogszokások ismertetéséhez fogna, röviden foglalkozik a barkóság nyelvével, néhány szokásával a három *szükségnek* megfelelően: (keresztelő, házasság, temetés), melyek a palócságtól eddig is ismertek voltak. De hoz új adatot is: «a férj halála esetén az asszony hét napig az elhunyt férj ágyában hált; a feleség elhunytja esetén

pedig megfordítva» (18). Építkezési szokásaiknak futólagos említése közben ír a *nemzetégi telep* vagy *nagycsaládi település* még élő emlékéiről: «egy-egy telken több, három-négy lakóház is épül egymás mögé az udvarban» (18). Ezek jogi életét — sajnos — mégcsak nem is érinti, de említ hat községet, amelyekben még dívik ez a településforma.

Az öröklési jogszokások ismertetését három csoportban végzi: 1. az örök-hagyó életében történő osztály, 2. végrendeleti öröklés, 3. törvényes öröklés.

A barkók életükben ritkán osztják meg a vagyont örökösök között; tulajdonba egyáltalában nem adják, hanem használatra s utána kommenciót kérnek. Az öregek ilyenkor is fél-másfél hold földet megtartanak maguknak. A belsőséget, a gazdasági felszerelést általában a fiúk kapják, a lányokat kiházasítják. Az ingókat *nyílhűzés* útján osztják szét, melyet különböző hosszúságú szalmaszállal végeznek. A ruhafélét, háztartási felszerelést a lányok, a lábasjószágot a fiúk kapják (29). Házközösségben ma már ritkán maradnak. (30).

Végrendeleti öröklés főként a szerzett vagyonnál érvényesül. Bár a hivatalos jogi formákkal szemben tartózkodóak, végrendeletet készítenek, ha valaki olyant akarnak jutalmazni haláluk utánra, aki egyébként nem lenne örökösük, vagy ha nincsenek lemenő, esetleg oldalági rokonaik. Szerző szerint egy-egy köz-ségben évente 1—2 végrendekezés történik (32); nem tudjuk, honnan származik adata, de képtelenségnek tartjuk. Csak az írásbeli végrendeletet tartják érvényes-nek (35). A végrendeletnek egyébként csak kényszerből engedelmesskednek (38).

Törvényes öröklés a vagyon átszállásának leggyakoribb formája; ilyenkor a leszármazók egyenlően örökölnék. Szerző még ma is találkozott Domaháza, Szentsimon és Uppony községekben olyan esetekkel, amikor a lányok az örök-ségből kevesebb értékűt kaptak, mint a férfiak: csak a hozomány és némi pénz volt az osztályrészük. A hozományhoz ma is hozzátartozik a «karikaváson», a végbetektől házivaszon (40). Ha az ingatlan nem egy tagban fekszik, minden tagot külön-külön szétosztanak, vagy pedig a tagokat értékelik össze és úgy osz-tozkodnak (40). Ha az örökösök között leány is van, az ingatlanból az keveseb-bet kap s a különbözetet kiházasításakor pénzben kapja meg (kiegyenlítés) (33). Az apai ház rendszerint a fiúknak jut *gerendaközönként* (41). Csermely községben ági öröklési szokásra bukkant a szerző: «az apai vagyont a fiúk, az anyait a lányok öröklék» (42). Kár, hogy ennek formáját és gyakoriságát sem ismerteti alaposabban.

Házastársak és felmenők öröklésénél nem ritka a tulajdonközösség (43). Az özvegy lakáshasználatból és illő tartásból álló kommenciót kap (46).

Munkájában, úgy érezzük, csak nagy vonalakban írja le Tóth Zoltán György a barkók öröklési jogszokásait. A részletek, amelyek néprajzi és jogi szempontból egyaránt fontosak lennének, mindenütt elmaradnak. De dolgozatának azt is fel-tétlenül hibájául rójuk fel, hogy nem volt figyelemmel a jogszokások földrajzi változásaira és a barkók területén kívül élőkkel való kapcsolatára. Történeti áttekintései viszont jók és a multtal szemben történő változásokat helyesen szem-lélteti.

Fontos lenne mostmár, hogy a barkók jogi életének további szelvényei (családi élet, foglalkozások stb.) is napvilágra kerüljenek. *Tárkány Szűcs Ernő*

Belényesy Márta: Adatok a tanyakialakulás kérdéséhez. (A «telek» és a magyar tanya középkori gyökerei.) Magyar táj- és népismeret könyvtára. Szerk.: Györffy György. 78. l. 8° Budapest, 1948.

Bármennyire gazdag is a tanyakérdéssel foglalkozó irodalmunk, mégsem mondhatjuk, hogy minden alapvető probléma megoldottnak tekinthető. Bőven van lehetősége az új gondolatok felvetésének, az átfogó szempontok következe-tebb érvényesítésének. Hisz ott tartunk még, hogy a tanya fogalmának értelme-zése is annyi ellentmondással terhes, hogy nagymértékben akadályozza a meg-ismerés lehetőségét.

Belényesy munkája úttörőnek tekinthető. Középkori viszonylatban viz-sgálja a tanyakérdés problémáját, amelyet általában csak a XVIII. századtól

kezdve ismerünk. Településtörténeti módszerrel nyúl feladatához: meglévő jelenségek eredetének és alakulásának vizsgálata s a megtelepült magyarság ősi gazdálkodásának megismerése, ami lényegileg szocio-ethnographiai probléma. Jellemben tehát sajátosan újszemponstú munka, mely kiszabadul a mereven kezelt tudomány-határok burkából, az életet kívánja megragadni. Ezért ne is kíséreljük meg műfaji skatulyázását.

A probléma magva az, hogy a törökvilág után megjelenő alföldi tanyarendszer új alakulatnak tekinthető-e, vagy voltak-e középkori gyökerei is, beszélhetünk-e a középkorban tanyáról. Kiindulási alapja az oklevelekben előforduló «telek» helynév és határnév formai vizsgálata, azzal a munkahipotézissel, hogy ebben a megjelölési típusban a tanya valamilyen formája lappanghat. Alaktani szempontból bonckés alá veszi először a XI—XII. századi adatokat s megállapítja, hogy a XII. sz. végén kétféle «telekkel» találkozunk. Az egyik az önálló telekpraedium, mely a XIII. sz. elején «terra vacua», «terra deserta» formájában jelentkezik az oklevelekben s eredete a XII. sz. végére utal. Ezek a telekpraediumok mindig valami településtől függő gazdasági berendezkedések voltak s vándorlásuk ellenére is dominált bennük a földművelés. Ezeket valóságos tanyáknak kell felfognunk, mert lakottságuk bizonyítható, nem csupán csak művelés alatti földet jelentettek, bár kétségtelen, hogy élettartamuk rövid volt. A másik megjelenési forma a telektelelő, mely egy település határához tartozó tanyatelekkel, telelővel azonosítható. A «telek» szó egyik jelentésváltozata és csupán határnévként való előfordulása azt sejteti, hogy a XVII.—XVIII. századi telelők középkori megjelenésével állunk szemben.

A telek szó vizsgálata azt mutatja, hogy ezen a XII. században művelés alatti földet, valamely személy magángazdálkodásának színterét értették. A teleknek volt egy «feltöltött» jelentése is, mely utalhat folyóvízi, iszapos, vagy állati trágyával való feltöltésre. Akármelyik szerepel is, a telek szóban mindenhogyan földművelésre való utalást kell látnunk.

A XIII.—XIV. században a telek szóösszetétel rendszerint személynevekhez kapcsolódik. Az általános gazdasági fejlődés is azt mutatja, hogy befejeződött a falvak helyhez kötése, a nemzetségi birtokok helyébe magánbirtokok lépnek. A földművelés egyre nagyobb jelentőségű lesz. A «telek» fogalom is jelentésváltozáson esik át s a XIII. században már olyan helyet jelöl, ahol valami épület áll s mivel a növekvő földművelés — különösen kevés szolga esetében — megkívánta, hogy a munkahely ne legyen távol, lakott helyek is voltak. A további fejlődés során «a telek a XIV. században olyan kialakult, de nem önálló csiratelepülést jelent, mely mindig egy másik település határából szakadt ki». Summázva tehát megállapítható — a szerző szerint, — hogy «a telek mint földdarab a XII. és XIII. században elsősorban gazdasági hasznosítása, a XIV.—XV. században pedig valamely település külső határához tartozó állandó megülés által kapja a nevét».

Szembeszáll Belényesy azzal a közkeletű felfogással, hogy a telek szónak a helynévhez való utólagos hozzátapadásában a települések elnéptelenedését lássák.

A telekpraediumtól megkülönböztető valóságos praediumok létezésével a XIII. sz. végétől kezdve kell számolnunk. Ezek olyan önálló határral rendelkező települések, melyek tanyának már nem tekinthetők, faluvá még nem fejlődtek, tehát a «villa» fogalmát még nem merítik ki. A telekpraedium és valóságos praedium azonos származása és hasonló fejlődése következtében egymástól sokszor nehezen választható el. Felsorolja ezután a praediumok keletkezésének módjait és lehetőségeit. Ezek nagyjából ugyanazok, mint amit Demangeon a szórványok keletkezéséről ír.

A telek-telelők a hozzájuk tartozó településtől kis távolságra feküdtek s nyáron, mikor az állatok a távoli legelőre mentek, mezőgazdasági művelés alá lehetett fogni őket, a messze legelő gulya vagy nyáj a bevetett földekben nem tett kárt. A telekpraedium gazdasági szerepében a mezőgazdasági jelleg volt a dominánsabb s nagyobb önállósággal rendelkezik a telek-telelőnél. Rendszerint egy nagybirtok majorszerű gazdálkodásának a színtere s a későbbi földesúri

allódiumok is ezek romjain épültek fel. Mindkettő természetesen csak a földmagántulajdon kialakulása után jöhetett létre.

Belényesi vizsgálódását Szatmár-Bihar-Bereg-Ugocsa megye területén folytatta. A települések sűrűségétől és a gazdálkodás formájától függően még ezen a területen is területiális különbségekkel találkozunk. Más és más a helyzet a nemzeti, királyi vagy egyházi birtokon. A telek-telelők klasszikus területe a nemzeti szállásbirtok.

Végezetül a szerző megkísérli, hogy az elmondottak alapján megteremtse a kapcsolatot a középkori tanyáknak mondott településtípus és az újkori tanyák között. Márkus Istvánt és Papp Lászlót idézi, akik a tanya kialakulásánál lehetségesnek tartják a XVII.—XVIII. századot megelőző keletkezést. Felsorolja azután az újkori tanyák és a középkori telektanyák azonos jegyeit s megállapítja, »hogy a XIII.—XIV. századi telektanyák gazdasági hasznosítása nem sokban különbözik a XVII.—XVIII. századi szállásoktól.« Ugyanaz az indíték hozta létre mindkettőt s ez még az újkorban is olyan erős, hogy a változott gazdasági viszonyok mellett is rányomta a fejlődésre bélyegét.

A gazdag anyagra felépített, ötletes tanulmány nem számolt azzal, hogy a XIII.—XIV. században a települési és gazdasági szerkezet összképe lényegesen más volt, mint a XVIII. században. Mások voltak a gazdasági feltételek is. A települési viszonyokat pedig ez szabja meg, nem pedig fordítva, ahogy Belényesi állítja. Visszahatásról lehet ugyan beszélni, de az ok a gazdasági, a település csak okozat, következmény a kettő viszonyában. Különösen áll ez ebben a folyton változó települési képben, ahol a tanya — melynek igen lényeges jellemvonása az a funkcióviszony, ami valami központi maghoz csatolja — járulékos település lévén, önmagában nem vizsgálható. Magát a XIV.—XV. századi falut sem ismerjük eléggé s ez nagyon megnehezíti a kérdést. Csak morfológiai szempontból a kérdést megfogni nem lehet.

Belényesi munkáját kísérletnek szánta — tegyük hozzá, a kísérlet eredményes, olyan szempontokra sikerült felhívni a figyelmet, melyeket eddig a tanyakutatás elhanyagolt. Legfőbb jelentőségét ötletes módszerében, problémameglátásában s nem utolsósorban a finom analízisek mellett is szintetikus szemléletében látjuk. Azt tisztázta, hogy voltak a középkorban olyan települések — a vizsgált területen — melyek falunak nem tekinthetők, de hogy milyen volt ezeknek a viszonya a községekhez, tehát, hogy ezek lényegében tanyáknak tekinthetők-e, továbbá, hogy milyen mértékben voltak ezek dominánsak, milyen volt a mennyiségi és minőségi arány, azt továbbra is nyitott kérdésnek tekinthetjük. Középkori ásatások nagyobb tömege döntően világíthatja meg majd a kérdést.

Barabás Jenő

Manga János: Magyar katolikus népiélet képekben. 81 l., 8°. Misztótfalusi, Budapest, é. n.

Mint a cím is mondja, ennek a könyvnek az a célja, hogy fényképekkel, áttekinthető illusztrációul szolgáljon, milyen területeken, hogyan s mennyire hatják át katolikus népünk életét a katolikus egyház tanításai és rítusai. A képek elé írt bevezetőben leírja Manga János, hogyan szilárdult meg a magyarság körében a kereszténység; azután sorra veszi a katolikus hit megnyilvánulásait, rávilágít a templom szerepére és fontosságára a falu életében, megemlékezik azokról a szentekről, akik különösen sokat szerepelnek, főként mint védőszentek. Az istentiszteletek és ájtatosságok tárgyalásánál rámutat, hogy különösen az ájtatosságoknak és búcsúknak és a búcsúhoz fűződő szokásoknak van jelentősége. Bepillantunk a vallásos élet megnyilvánulásaiba a családi életben, a ház körül és az egyes munkák során. Végül az előbbieknél részletesebben foglalkozik az esztendő ünnepeivel kapcsolódó szokásokkal, ezek sorában a karácsonyi, a húsvéti és a pünkösdi ünnepkörrel.

Egy ilyen kisebb összefoglalásnál is éreznünk kell a régi, de sokszor még mai gyűjtéseknek és anyagközléseknek is azt a hibáját, amely az egyes leírások alkalmával nem mondja meg világosan, hogy élő szokással vagy hagyománnyal

ismertet-e meg bennünket. Ennek a hibának tulajdonítható, hogy sokszor a Magyarság Néprajza is jelenben emlékezik meg már csak emlékekben élő szokásokról és tárgyakról. Valószínűleg Manga János is nehéz helyzetben volt e tekintetben, s nehézségeit a könyv szűk terjedelme csak fokozhatta. Mint szóbeli közléséből értesülünk, ez a könyv vázlatos összefoglalása — tudomásunk szerint első ebben a formában — egy készülő nagyobb monográfiának, melyben majd bővebb lehetőség fog nyílni az élő és holt szokások és hagyományok szétválasztására is.

ifj. Kodolányi János

Dr. Sonkoly István: Kodály, az ember, a művész, a nevelő. Tanügyi Könyvesbolt. 119. l. Nyiregyháza, 1948.

A szerző mesteréhez ragaszkodó, lelkes Kodály-tanítvány. Kodály művészetét akarja a nagyközönséggel megismertetni, továbbá anyagot szolgáltatni a későbbi monografus számára.

A szerény (kissé túlszerény) köntösű könyv három részre tagozódik: az első Kodály zenéjének elemeit, a második műveit fajok szerint, a harmadik tudományos és nevelői munkáját tárgyalja. A tanítványi élmény annyira előmlik az egész anyag tárgyalásán, hogy az amúgy is túlsok fejezetre aprózott és így a szándékkal éppen ellenkezően: nem eléggé differenciált mondanivaló csak a tartalomjegyzékben mutatja az eredeti világos felépítést. Hogy Kodály nyelvén beszéljünk: pl. már a tárgyalási rész bevezetéséül szánt négy kis fejezet (életrajz, jellemzés, korszakok és világhír) bizony nem introdukció, nem is expozíció, de egyenesen kidolgozás, ami nagy hiba. Ugyancsak a tanítványi rajongás számlájára írhatjuk a megállapítások naívan kibuggyanó, csiszolatlan formáját, akadozó nyelvét és a hirtelenkedő bőséget, mellyel laikus olvasónak szánt magyarázatokat és szakmuzeológus-megjegyzéseket egymásra halmoz.

■ A mű lényeges célja a szerző szándéka szerint mégis megvalósul, és ezt készséggel elismerjük: sok jó adalékot szolgáltató előmunkát későbbi tanulmányok számára.

R. B.

Dr. Sonkoly István: A 48-as szabadságharc zenéje. Különlenyomat Bálint—Makra—Sonkoly: «1848 március 15» c. műből. 16 dal hangjeggyével. Tanügyi Könyvesbolt. 20 l. Nyiregyháza, 1948.

Bevezetéssel és magyarázatokkal ellátott, aktuális igényeket szolgáló kis gyűjtemény. A megválogatást a történetire igyekvő beállítás erősen befolyásolja. Az öt utolsó dallam a szerző saját biciniuma, ill. kánonja.

R. B.

Ökrös László: Az alföldi népzene kutatás főladatai. A Tiszatáj füzetei, 15. szám. Szeged, 1947.

Amit Szeghy Endre eredményösszefoglaló és feladatkielölő dolgozatánál kifogásoltunk, (Éthn. LVIII, 337.), azt helyesen és jól pótolta Ökrös László. Ugyanazt a tárgyat kettéválasztotta: «Az alföldi népzene kutatás története» című dolgozatában (Tiszatáj, 1947. 6—7, sz., 27—33.), elmondta, «amit elvégeztek» az eddigi kutatók, ebben a dolgozatában pedig (Tiszatáj, 1947. 10. sz. 19—28.) feladatául jelölte meg, «ami még hátra van».

Első dolgozatában meghatározza az alföldi zenei dialektus jellegzetességeit és alapos bibliográfiai anyagismerettel összefoglalja az alföldi népzenei kutatások eddigi eredményeit.

A második — terjedelemben és jelentőségben is fontosabb — dolgozatában nem tudja magát elszigetelni a magyar néptudomány általános időszerű problémáitól, így dolgozatának csak kisebb része foglalkozik sajátos alföldi feladatokkal (fonográf-fölvétel, «fehér-foltok» kutatása, szerbek, cigányok zenei vizsgálata, a Kálmány-gyűjtő szövegek dallamainak megmentése stb.), jórésze igényt tart az egyetemes magyar zenefolklore kutatóinak érdeklődésére is. Jelentős szempontja például, hogy a népzene gyűjtésnek meg kell szabadulnia eddigi előítéleteitől, előzetesen értékelő-válogató feladatvállalásától és a «mindent gyűjteni» Bartók-életet következetesen és a műdalokra is kiterjedő érvénnyel kell végre-

hajtani. Csak a gyűjtött anyag feldolgozásakor lesz feladata a kutatónak, hogy rétegeire bontsa az anyagot és vizsgálja, vajjon a magyar parasztság mai zenei élete a régi stílushagyomány ízlésvonala mentén fejlődik-e, vagy újabb jegyei vannak annak a «népzenének», amely a mostani társadalmi-gazdasági alakulással párhuzamosan népünk zenei életét jelenti.

Jelentős része a dolgozatnak a zenei falumonográfia és az egyéniségvizsgálat problémáival kapcsolatos tisztázó álláspont. Vargyas Lajos a falumonográfia fontosságát az egyéniségkutatás elé helyezte (Áj falu, 6. l. 6. j.), s az utóbbinak a mesekutatásban elért eredményeit, mint elmaradt módszert értékelte. Azt hisszük — és Ökrös László dolgozata ebben megerősít bennünket — e két úton megindult módszer szerencsésen találkozhatna mind a zenei vizsgálatokban, mind folklóre-unik más kutatóterületén is. Ha kizárólag az egyén daltudását és dalanyagát nyújtja a kutató: nem látjuk benne a közösség ízlését, a hagyomány stílusát; ha kizárólag és általánosságban egy közösség (falu, tanyacsoport stb.) zenei életéről kapunk képet, anélkül, hogy a benne munkálkodó alkotó egyéniségek zeneéletbeli szerepét látnók, ismét elszalasztanánk az alkalmat, hogy a népi egyéniség szerepéről újabb adatokat tudjunk meg.

A dolgozat legérdekesebb fejezete az egész népzene-kutatás végső értelmét keresi. A kérdés nem kisebb, mint a régi, de máig is megválaszolatlan: mi a magyar a zenében? A mostani változás elsőpri-e az eddig alkatinak vélt pentatón-ízlést, vagy ebből az idegen hatásáradatból is — végül, ha gyöngülten, újabb stílust teremtve — a hagyományos népkulturai ízlés, a pentatónia kerül ki győztesen. Ökrös László erre a kérdésre vár a mai népzene-kutatástól feleletet: «A mai magyar zenefolklore kutatásai fogják bebizonyítani, hogy a pentatónia a sok külső hatás ellenére is a magyar lélek alkati vonásának bizonyul-e, tehát a régiek mentén újabb stílust hoz-e létre, vagy pedig eddigi másfélezeréves történeti-társadalmi helyzetünkhöz szorosan tartozó alkalmi vonásnak mutatkozik. Azaz: népzenénk eddigi sajátos jegyeinek teljes pusztulása mellett népünk zenei élete az eddigiektől eltérő, egészen új ismertető jegyeket visel majd magán.»

E jelentős elvi megállapítás mellett két gyakorlati kérdéssel is foglalkozik a szerző, az egyik táji, a másik országos vonatkozású. Az alföldi népzene-kutatás szervezett megindítását és elmélyítését a mostanában hallgató Alföldi Tudományos Intézettől, különösen Szeghy Endrétől várja. Leszögezi azonban, hogy mindaddig kissé önámítás megnyugtató népzenei tényeket vállalni, míg az 1934 óta várt és annyiszor «rövidesen» megjelenőnek ígért nagy népzenei Corpus nincs kutatóink kezeügyében. «Ha meglenne — írja —, akkor megszülethetnének a nagy elemező és összehasonlító tanulmányok, szóval a népzene-tudomány klaszszikus korszaka elkövetkeznék.»

Az ismertetőnek sem lehetne nagyobb és őszintébb kívánsága, minthogy ez a mű még ebben az évben megjelenjék. P. L.

Sándor István: Az író és társadalom. Fejezetek a magyar felvilágosodás irodalomtörténetéből. I. rész. Főúr és nemes. 209 l. 8°. Szigeti kiadás. Szeged, 1945.

Sándor István ebben a munkájában a felvilágosodás fél évszázadának irodalmi megnyilvánulásait vizsgálja a társadalmi gondolkozás szempontjából. Társadalom-szemléletünk ebben az időszakban fordulóponthoz érkezett s a szociális eszmék egyre inkább benyomulnak az írók gondolatvilágába, műveibe. A régi és új szociális gondolkozásmód közötti ellentét egyre élesebben nyilvánul meg és az újítók írásai-ban a francia forradalom eszméi hol csábító, hol fenyegető formában, de egyre gyakrabban bukkannak fel. Könyvének alaptétele, hogy a felvilágosodás nem-csak társadalomelméleti, hanem művelődési igényei által is hozzájárul a magyar társadalom belső bajainak tudatosításához. A nemesi osztály ugyanis, a felvilá-gosodás hívei szerint, nem alkalmas a felvilágosodás kultúrájának kifejlesztésére, minthogy falusi parlagiasság, vaskalapos jogászi szőrszálhasogatás és nyers virtus-kodás uralkodik gondolkozásmódjában.

A szerző munkája a haladó és konzervatív erők összeccsapásának tükrében

mutatja meg nemcsak a kor irodalmát, hanem az ezt kitermelő társadalmat is. Éppen ezért elevenebb és létszerűbb a hasonló jellegű irodalomtörténeti munkáknál, nem beszélve ügyesen csoportosított gazdag anyagáról, melyben a néprajz is találhat hasznos adatokat. «Halat nem kaphatni; bonéval, szákkal, véterrel, méthálóval, gyalommal Tiszán, héten próbálják, de alig kaphatnak egynéhány czompót; Tiszán is gárgya keszegnél, devérnél, vagy balinnál alig foghatnak egyebet». — idézi Bessenyei Pontyiját. Figyelemreméltó az is, amit «A föld» problémakörében a falusi nemesség életmódjának rusztikus jellegéről «Az egyház» c. fejezetben a kántorköltészetről, valamint «A virtus» című részben a nemzeti viseletről előad.

Rámutat arra, hogy a magyar falu életét a legutóbbi évtizedekig nem érték olyan döntő behatások, mint a XVIII. század elején. A barokk idők hatalmas indítást adtak a magyar parasztság gondolkozásmódjának és vallásos életének alakulásához s természetesen, hogy a barokk-rendi szellem csökevényesedésével más hatóerők lettek dominánsak.

A munka irodalomtörténeti taglalásával nem foglalkozhatunk — ez az irodalomtörténészek feladata —, de az etnográfus is tanulsággal lapozhatja Sándor István átgondolt könyvét, melynek készülő második része: «A parasztság», bizonyára hasonlóan figyelemre méltó lesz.

Barabás Jenő

N. Bartha Károly: Magyar népi bábjáték. 12 játékszöveg dallamokkal, rajzokkal, útmutatásokkal. 72. l. 8°. Debrecen, 1948.

E kiadvány az eredetileg szabadművelési-néprajzi kísérletnek szánt báb-színházi műsoranyagból keletkezett. Célja: bábszínpadra vinni a tiszta népi anyagot. N. Bartha Károly népi bábjátékaiban olyan anyagot akar nyújtani: «amiben a magyarság hagyományos műveltség-kincsét ismerheti meg». Az új szempont megvalósítása kitűnően sikerült is: a tervszerűen összeállított játéksorozat gazdag népi anyagot nyújt.

Az előszóban röviden ismerteti a bábjátékok eredetét, feladatait, közli a fontosabb irodalmat, végül ábrákkal és részletes leírással technikai útbaigazításokat ad, hogyan kell elkészíteni a bábszínházat, a színpalat, s hogyan kell a bábukkal dolgozni.

A kis könyv 11 bábjátékot közöl párbeszédes formában, kórákkal. Anyaga igen változatos: van párbeszédbe foglalt mese és monda, eredeti mivoltában meghagyott románc és ballada, népköltési termék és népi tárgyú irodalmi mű, továbbá gyermekjáték. Arra is találunk példát, hogyan lehet a bábjátékozás a nyelvrokonság hirdetője. Amikor betlehemes játékaikat dolgozza fel bábjátéknak, akkor a népi misztériumok eredetibb előadásmódjához tér vissza. Végül különféle gyermekversekből, mondókákból, gyermekjátékokból, fonóbeli játékokból és népköltési termékekből sorozatos anyagot közöl például ahhoz, hogy a bábjátékosok helyi viszonyaikhoz alkalmazhassák azokat.

D. V.

Mutatvány a Magyar Nyelvatlasz próbagyűjtéseiből. Szerkesztő Bárczi Géza. A Magyar Nyelvatlasz munkálatai 2. 158. l. (ebből 112 szöveg és térkép). Bp., 1947.

A népnyelvkutatás legfiatalabb ága a nyelvföldrajz, amely nagyobb területen vizsgál egy-egy nyelvi jelenséget és e jelenségek földrajzi határát akarja megállapítani. Ezért térképre viszi a vizsgált szókat s a kutatópontokon bejegyzett alakváltozatokból, melyeket az izotermális vonalak módjára összeköthetünk, a jelenségek határai előtűnnek. A Magyar Tájszótár, minden kiválósága ellenére, ilyen irányú vizsgálódásokra alkalmatlan. Pl. megtudhatjuk belőle a *balin* (hal-fajta) szó hangváltozatait, de azt már nem, hogy egy-egy hangváltozat csupán két-három faluban él-e, vagy nagyobb terület, esetleg országrész népnyelvében. A nyelvatlasz másik előnye, hogy fogalmakat vizsgál. A Tájszótár például a *halánték* címszó alatt csupán egyetlen adatot közöl a nyitrai megyei Pográny és vidéke nyelvéből. Az adatközlés hiányain (pl. Szeged környékén *halándék*, a Zsitva vidékén *halantík*) kívül nem utal az erre a fogalomra használatos *vakszem*, *hokkonya*, *szólóka*, *szólító* stb. szókra.

Felismerve a nyelvátlasz nagy nemzeti és tudományos jelentőségét, Európa kultúrnépei szinte versenyre kelve siettek elkészíteni nyelvátlaszaikat. Több kísérlet után 1912-ben jelent meg a hatalmas francia nyelvátlasz, 1914-ben a dán és korzikai (francia), 1923-ban a katalán, 1926-ban a német egy része, 1928-ban a svájci, 1933-ban az olasz egy része, 1934-ben a lengyel, 1938-ban az észti, 1939-ben a finn nyelvátlasz. Szerkesztés alatt áll a holland, flamand, vallon, az észak-amerikai német, berber és az Egyesült Államok és Kanada angol nyelvátlasza. Minket különösen az érdekel, hogy kormánytámogatással 1936-ban megjelent a nagy román nemzeti nyelvátlasz, kiadás előtt áll a csehszlovák, és megkezdődtek az orosz atlasz gyűjtései is. Gudzin akadémikus Magyarországon jártakor közölte, hogy a Szovjetunió nagy nyelvátlasza 30 kötetben fog megjelenni a Tudományos Akadémia kiadásában. A gyűjtőmunkát 1947-ben kezdték meg.

A nyelvátlaszok szinte forradalmasították az európai nyelvtudományt: azáltal, hogy hű képét adják a népek és nyelvek együttéléséből folyó nyelvi, műveltségi és társadalmi hatásoknak, művelődés- és társadalomtörténeti, szociológiai és néprajzi vonatkozásban is fontos forrássá válnak. A Magyar Nyelvátlasz Bizottság 1941 októberében alakult meg és céljául a nagy Magyar Nyelvátlasz elkészítését tűzte ki. Első lépése a jelen ú. n. próbafüzet kiadása, amely az ország kilenc vidékéről (Nyitra-Zsitva vidéke, Rábaköz, Bakonyalja, Medves-alja, Boldvamelléke, Szeged környéke, Hajdúság, Derecske vidéke és Kalotaszeg) közöl mutatót. Az ilyen, csak bizonyos földrajzi egységet felölelő ú. n. *táji-nyelvtérképek*-ből alakul majd ki az egész országra kiterjedő nyelvátlasz. A készülő táji nyelvátlaszok között Szabó T. Attila buzgólkodásából a kalotaszegi van a legelőrehaladottabb állapotban: «Huszonöt lap Kolozsvár és vidéke népnyelvi térképéből» címen mutató is jelent meg belőle.

A mutató célja a különféle lehetséges eljárások bemutatása, éppen ezért a gyűjtések közlése nem azonos kivitelezésben történt. Pl. a szövegeket lehet kézzel írni, ahogyan eddig minden külföldi gyűjtésnél történt (9. gy.), de lehet nyomdai szedéssel is készíttetni. Nem ártott volna kipróbálni az egyes betűfajok alkalmasságát: a mindenütt egyformán vastag groteszk bizonyára jobban megfelelt volna, mint a hajlatokban elvékonyodó dőlt. A kutatópontok azonosítására, meghatározására lehet alapnyomatot vagy celluloidlapot (4. gy.) alkalmazni. Lehet egy szövegen három szót is — más-más színnel — elhelyezni (9. gy.) Tipográfia készíthet könyvnyomdai úton, de talán célszerűbb Rotaprint-sokszorosítással vagy könyvnyomdai, ahogyan a francia nyelvátlasz jelent meg. A különféle eljárási módok hibáinak, előnyeinek összevetéséből, meg a gyűjtés folyamán szerzett tapasztalatokból kialakul majd az a közlési rendszer, amellyel a Magyar Nyelvátlasz fog készülni.

A népnyelvi térkép próbafüzetének megjelenésekor lehetetlen a Néprajzi Térkép elakadt munkálataira nem gondolnunk. Úgy hisszük, a munka újból való elindításának itt volna az ideje. Annál is inkább, mert nyelvészeink tapasztalatai az úttöréssel, kísérletezéssel természetszerűleg velejáró sok hiábavalóságtól részben megóvnának.

Mikessy Sándor

Чичеров, в. н.; Традиция и авторское начало в фольклоре. A hagyomány és szerzőség kérdése a folklórbán. Советская Этнография. 1946.—№ 2. 29—40.

Amikor a folklórbán a hagyomány és szerzőség, a közösség és egyéniség szerepét vizsgáljuk, a következő kérdésekre kell feleletet adnunk: kik tulajdonképpen a folklóre hordozói? Csak előadói-e a nép költői ereje által teremtetett költeményeknek és tragédiáknak, vagy önálló alkotók? Ha ők a szerzők, mi alkotásuk határa és hogyan viszonylik az a tömegek alkotásához? Létezik-e költői tömegalkotás? Vagyis mit jelent az, amit Gorkij mond, hogy a nép hozta létre az emberi kultúra minden értékét.

Csicserov ezeket a kérdéseket vizsgálja, ismertetve előbb a kérdés történetét. A mitológiai iskola a folklóre szerzőnélküliségét, személytelenségét és természetességét tanította. Ez a nézet már a XX. század eleje óta élénk tiltakozást váltott ki, s az ellenlábasok a folklóret az egyéniségek művészetévé kiáltották ki. Csicszerov

szerint mindkét elmélet téves; a hagyomány és szerzőség elválaszthatatlanul egybeolvad a folklórebán.

A szóbeli költői művek felfedik a szüzsé-szkémák szívósságát, az egyes motívumok általános vagy közös voltát, egész verssorok és szólások azonosságát. Ez arra kötelez, hogy megkeressük a szüzsé feldolgozásának típusait és szöveg-változatait. A szövegek vizsgálata alapján a szerző megállapítja, hogy míg a szüzsé-feldolgozás típusainak száma véges, addig az egyéniség alkotásától, a folklóre mestereitől függő változatok száma korlátlan.

Ha a változatokat a szüzsé-feldolgozás típusai egyesítik, akkor e típusokat egyetlen, feltehetőleg eredeti típusra lehet visszavezetni. A folklórebán tehát — Csicszerov szerint — az egyes művek csoportosíthatók: *a)* szüzsé-szkémák alapján (szüzsé-szkéma: a motívumok állhatatos komplexusának általános, a konkrét szövegektől elvonatkoztatott fogalma); *b)* a szüzsé-feldolgozás típusai alapján (a szüzsé-feldolgozás típusai: a hagyományozók egy-egy külön csoportja által őrzött alapvető változat); *c)* a szövegváltozatok alapján, amelyek már feltételezik az alapszöveget.

A szüzsé-szkémák, a szüzsé-feldolgozás típusai és a szövegváltozatok egymáshoz való viszonya, valamint belső kapcsolata lényegében azonos a művek meglevő típusainak a kiinduló motívumoktól való függőségével, csakis a típusoknak az egyéni szerzői csoportokhoz való kapcsolatával.

A szerző azt a tételt, amely szerint a folklóre szerzőnélkülisége lenne a népköltészet és az irodalom közötti különbség kritériuma, elveti, mert az irodalomban is — főleg a régieben — bőven találunk névtelen műveket.

A szerző a népművészet alkotásának szabadsága és önállósága mellett foglal állást, szerinte a folklórebán a hagyomány a szerzőség alapja. A népi környezetben szívósan élő szüzsék tömege nem a szerző hiányáról, hanem a szerző nagyon korai megjelenéséről tesz tanúságot. Az egyéniség tartós hagyományt hoz létre, mert maga az egyéniség a közösség életét fejezi ki. A hagyomány és egyéniség a népművészetben egymás mellett haladnak. A szerzőség és a hagyomány már az őstársadalomban kifejlődik és a művészet fejlődésével bonyolult formákat fejleszt ki; különböző viszonylatokban megőrződik mind az irodalomban, mind a folklórebán. Az egyéniséget és a közösséget az alkotás folyamatának egyidejűsége egyesíti.

Az irodalmi művek, ha azok a közösségbe kerülnek, felveszik a folklóre külső jegyeit: a szóbeliséget és a tömegek közt való elterjedettséget. Az irodalmi művek népi átdolgozása lehetővé teszi az előadók alkotó egyénisége által végrehajtott változtatások típusainak megállapítását. Csicszerov szerint ezek a típusok a következők: a szöveg lerövidítése; a műnek a megváltozott körülményekhez való alkalmazása; a változatlan szöveg refrénnel való megtoldása, végül a tartalom vagy a forma megőrzése mellett a szöveg teljes átdolgozása. Megállapítja a folklóre mestereinek és szerzőinek aklapvető típusait is, ezek az átadó-előadó, az előadó művész, a költő és a rögtönző.

S. B. — D. V.

Biebl, Richard : Bei Lappen und Rentieren. 201 l. 8°. P. Zsolnay, Berlin—Wien—Leipzig, 1947.

Biebl érdeklődése elsősorban természettudományos, amint ezt a könyv végéhez fűzött terjedelmes «Die Natur in Lappland» c. fejezet is bizonyítja. Munkája jellegét tekintve, a művelt nagyközönség számára írott útleírás, de az etnográfus számára is használható, mivel az európai kultúrával való érintkezés határterületein dolgozva az acculturációs folyamat számos eredményét rögzíti. Tájékozatást kapunk a lapp rénszarvastenyésztés fontosságáról és megtudjuk, hogy a svéd és norvég kormány milyen intézkedésekkel igyekszik az autochton kultúra és arktikus életforma teljes megőrzése mellett a magasabb kultúrával megismertetni a lappokat. Itt elegendő, ha a svéd és norvég kultúrpolitikának arról a lépéséről emlékeztünk meg, hogy az iskola, melynek tanítója is többnyire lapp, nagy vándorlásain nyomon követi a nyájakkal vonuló lappokat és rámutatunk iskoláskönyveikre, melyek lapp tanító munkája nyomán teljesen a helyi életviszonyokhoz alkalmazkodnak. Az iskoláskönyv története lapp környezetből merített történetek,

meséi és mondái lapp földön született mesék és mondák. Mivel pedig a lappokkal foglalkozó kutatóknak tisztában kell lenni azokkal a tényezőkkel is, melyek felülről jöve alakítják, illetve igyekeznek konzerválni ezt a nemzetgazdaságilag igen fontos nomád népi kultúrát, Biebl hasznos munkát végzett, mikor gondolatait és meglátásait ilyen formában rögzítette le.

B. T.

Lett, Lewis : Papua. Its people and its promise — past and future. F. W. Cheshire Pty. Ltd. Melbourne, 1944.

A távolkeleti háború, melynek súlypontja egy időben Új-Guineára és a környékén fekvő szigetekre nehezedett, különösen az ausztráliai közönség figyelmét erre a közelfekvő, de még máig kikutatlan és rejtélyes szigetre terelte. A haditudósítók munkája nyomán számos színes, de felületen mozgó leírás jelent meg az újságok hasábjain, amelyek azonban a háború és a katonai megszállás következtében beállott helyzet ismertetésével bizonyos mértékig egy rendkívüli állapotot rögzítettek le, amely legkevésbé sem járult hozzá ahhoz, hogy a nagyközönség Új-Guinea tényleges helyzetével, problémáival és nehézségeivel tisztába jöjjön. Ezt a feladatot vállalta magára Lett, aki több mint harminc évet töltött már el a gyarmatokon és személyes tapasztalásból igen jól ismerte mindazokat a problémákat, melyeket a gyarmatosító hatóságoknak meg kellett oldaniuk. Munkája tömör, sűrített beszámoló, mely lehetőség szerint Új-Guinea ausztráliai mandátum alatt álló területeinek teljes gazdasági, társadalmi és kulturális képét igyekszik adni, különös tekintettel a gyarmatosítás feladataira. A könyv fejezetei (történet, föld, népesség, mágia, falusi élet, kereskedelem, háború, fejtámadás, kannibalizmus, földművelés, fejlődés, álm és vallás) Papua tényleges viszonyaival foglalkoznak. Különösen vonzóvá teszi a tárgyat a szerző színes és könnyű tolla, valamint az a mély rokonszenv és humanizmus, mellyel ez „isten háta mögötti ország” szegény, elnyomott, tudatlanságban tartott bennszülötteivel szemben viseltetik. B. T.

Haltsonen, Sulo : Theodor Schvindt. 379. l. 8°. Sana. Helsinki, 1947.

A finn néprajz egyik úttörőjének ez az életrajza, helyesebben pályaképe, néprajzi disszertáció. Fontos forrásmunka a finnországi gyűjtő-, szervezőmunka megindulásának ismeretéhez, amelyről a Néprajzi Értesítő I. évfolyamának élén a mi első igazi szervezőnk, Jankó János, 1900-ban lelkes elismerés hangján számolt be saját tapasztalatai alapján. De bennünket még más okból is érdekelhet. Bevezető hosszabb fejezete a finn és — az ő szempontjukból áttekintett — finnugor néprajz mult századi történetét adja elő; hiánypótló tudománytörténeti tanulmány. Alaposságára jellemző, hogy a néprajzi kutatómunka és a múzeumi gyűjtés kezdeteinek vázolása mellé felveszi a statisztika, a régészet meg az antropológia fejlődésének ismertetését is, oly tüzetes könyvészeti utalások kíséretében, hogy eddigi ismereteinket számos új, eddig figyelemre kevésbé méltatott, kutató munkásságának a történeti rendbe illesztésével gazdagítja, egészíti ki.

E helyütt csak a finnugor kutatásokat említve, százéves fejlődésükben Sjögrén, Castrén, Ahlqvist és Heikel a legkimagaslóbb multszázadi finn nevek. Castrén mellett a szerző jólesően emeli ki a magyar Reguly Antal serkentő hatását. Sjögrén mint orosz akadémikus szolgálta a finnugor kutatások ügyét. 1824-i útja Finnországba, Kelet-Karjalába, Lappföldre, Vologdába, Vjatkába, Kazánba és Permbe — az első céltudatos tájékozódás a finnugor népek között. Munkássága éppenúgy előzmény Castrén felfedező útjaihoz, mint ahogyan egy másik orosz akadémikus, Schiefner működése Castrén eredményeinek feldolgozásában teljesedett ki. Castrénban nagyszerűen egyesült az utazó, a nyelvész és az etnológus. Mint egyetemi tanár is képviselte, már 1851-ben, a néprajz érdekeit, s ezzel körülbelül háromnegyed évszázaddal előzte meg a magyar fejlődést, amelyben a néprajz tekintélye csak a világháború után erősödött meg annyira, hogy tudományának az egyetemen is helyet szorítottak. Későbbi utódja, Ahlqvist, uttleírásainak közzétételén kívül főként a finn műveltségi szavak néprajzi kiaknázása által vitte előre a néptudományt. A tulajdonképpeni, mai értelemben vett néprajz azonban Heikkel bontakozott ki. Ő lett a finnugor néprajz első — bár az egyete-

men csak rövid ideig működött — magántanára 1889-ben, akit követve Sirelius 1906-ban kezdte meg egyetemi pályafutását és 1921-ben nevezték ki a finn-ugor néprajz professzorának — immár egy újjáéledt, önállósult Finnországban.

A gyűjtést szervező Karjala-kutató Schvindt Tódornak nem a finnugor területen, hanem az ú. n. szülőföldkutatásén voltak érdemei. — Ha felvetjük, mint ahogy fel is kell vetnünk: mi volt az oka, hogy nálunk annyi kiváló úttörő kezdet megközelítően sem olvadt össze ily folyamatos sikerű fejlődésbe, elsősorban a szervezés és érdeklődés hiányára mutathatunk rá. Reguly munkásságának éppoly kevésbé volt hazai háttere, mint pl. Munkácsinak sem. Jankó és Pápay részvétele a Zichy-féle ázsiai utazásban voltaképpen csak a kezdete lett volna egy, a nyelvrokonaink felé meginduló tervszerű kutató munkának, de még az első világháború ki sem tört, az orosz globussal szőtt tudományos kapcsolataink máris megszakadtak Jankó halála után. Nemesak a viszonyokat: magunkat kell tehát okolnunk, hogy Reguly úttörése csak a nyelvészeti kutatásokat indította el s hogy Jankó kezdeménye folytatás nélkül maradt! — Most, hogy a Kelet felé soká elzárt kapu feltárult, ideje volna a hazai szervezkedés megvalósításán kívül — amelyhez történeti ösztönzéseket meríthetni Schvindt pályájából — nyelvrokonainkat is bevonni kifelé tájékozódó összehasonlító kutatásainkba, mert ha magunk nem törekszünk rá, ugyan ki fogja a magyar néprajz helyzetét a keleteurópai népek műveltségének egymásrahatásában tisztázni?

Korompay Bertalan

Levander, Lars: Övre Dalarnes bondekultur under 1800-talets förre hälft. I—III. k. 561., 384., 558. l. Gustav Adolf akadémia kiadása. Stockholm-Lund, 1943., 1944., 1947.

A svéd ethnológiai kutatások során több alkalommal hangoztatták, hogy minél több és részletesebb — a társadalmi szervezetet is szemelőt tartó — falu- és tájmonográfiára van szükség. (S. Erixon, Vad är folklivsforskning? Kulturart och folkliv, Stockholm, 1943. III—XIV. l.) Az ilyen monográfiák mélyen bevilágítanak a közösség életébe s a népi életforma megnyilatkozásait különböző összefüggésükben tárják fel. A sokszempontú svéd monográfiák sorából kiemelkedik L. Levander-nak a fenti, leíró munkája, amelyben Felső-Dalarna hallatlanul változatos és gazdag népi műveltségét mutatja be. A három kötetben a textil-nővények feldolgozásán és a viseleten kívül az anyagi kultúra minden részletére kitér L. Levander. Mintaszerű leírásait bőségesen kiegészíti rajzokkal és fényképekkel. Közli a szerző az egyes tárgyak, használati eszközök, munkamódok néprajzi elnevezését is. L. Levander az első kötetben a vadászatot, halászatot, állattenyésztést és földművelést ismerteti. Részletesen bemutatja az első és második kötetben a dalarnai nép jellegzetes foglalkozásait, kisértését: a kátrányégetést, kőfejtést, mésképetést, a kisvasipart, az órákésztést, a fa és bőr különböző feldolgozását. A harmadik kötetből az építkezést, lakásberendezést és a táplálkozást ismerhetjük meg. A munka minden egyes fejezete kiapadhatatlanul nyújtja a problémákat a svéd népiélet megismeréséhez s az összehasonlító európai kutatásokhoz.

Gunda Béla

Koppers, W.—Jungblut, L.: The Water-Buffalo and the Zebu in Central India. Observations from the Viewpoint of an Anthropologist. With Concluding Remarks by Professor U. Duerst (Berne). Anthropos XXXVII/XV. (1942—1945), p. 647—666. 5 mélynyomású képtábla, 4 szövegrajz.

W. Koppers ebben a tanulmányban az 1938—39-es középindiai kutatóútja során, főként a *bhil*-törzsnél, L. Jungblut közreműködésével végzett néprajzi gyűjtéséből a szarvasmarhatenyésztésre vonatkozó adatokat foglalja össze.

A *bhil*-törzs életében a lomha, de jól tejelő bivalynak a tejgazdaság szempontjából van főként jelentősége, a mozgékonyabb, munkabíró zebu inkább igásállat. A tanulmány leírja a két háziállatnak a *bhileknél* tenyésztett változatait, elnevezéseit, a benszülöttek által eszményinek tartott típust. Kimerítően leírja a szerző a zebuökrök igába-törését és a makrancos állat szelidítésének módszereit. A tejgazdasággal kapcsolatban bemutatja a fejés menetét, a vajköpülést és az

utóbbihoz használt eszközt. A szarvasmarhatenyésztés termékei közül fontos a trágya: ez az egyetlen tapasztóanyag, ami biztosít a termeszkek ellen, ezenkívül rituális szerepe is van.

Emellett a szerző főként a szarvasmarhatenyésztés vallásos kapcsolatait és hiedelmeit tárgyalja. Szemléltetően mutatja ki ezen a téren a hindu hatást. Nagyrészen ennek tulajdonítható a tehén tisztelete, megölésének, munkabafogásának tilalma. De ez egyáltalán nem egyértelmű meggyőződése az összes *bhū*nek és gyakran ki is játsszák. A zebu másik vallásos szerepe a szabadon járó szent bikák intézményében mutatkozik. Több, rontás ellen használt eljárást és ellenszert is bemutat a szerző.

U. Duerst befejező megjegyzései a zoológus szempontjából egészítik ki a tanulmányt, főleg a ma előttünk álló zebu és bivaly leszármazásának megvilágításával.

A bivaly származásának útját pliocénkori hosszúszarvú lápi őseig követi nyomon Duerst. Megszelidítése viszonylag későn történt Indiában. Innen a Kr. e. 2. századtól kezdve terjedt szét. — A zebut a közönséges szarvasmarha később kialakult változatának tekinti, ezért leszármazását a *Bos taurus* megszeliidítéséig vezeti vissza. Ez, elmélete szerint, az Anau vidéki aeneolitikus civilizációban történt, mikor a viszonyok kedvezőtlené válása északról ebbe az övbe szorította a *Bos nomadicus*-t. A lakosság felfegyverével tehetetlen volt az erős állatokkal szemben, ezért istenné tette és vallásos kultusszal gondozta őket. A szent állatok elszaporodtak, gondozóik, mint szabad nomádok kiváltak és szétvándorlásukkal az állat vallásos tiszteletét is elterjesztették India és Egyiptom felé. Ebből a kissé púpos ősi marhából, Duerst felfogása szerint, Indiában alakult ki a zebu. Okát abban látja, hogy a vallásos szabályok az áldozatot bemutató pap díjával az ökor púpját és nyelvét ítélik, ezért szerinte a bráhminkaszt rászorította a népet, saját érdekéből, hogy szelekció útján nagypúpú változatot tenyesszen ki: a zebut.

Hofer Tamás

Schmidt, Leopold: Der Männerohrring in Volksbrauch und Volksglauben.

96 l. 8° + 8 kép. Wien, 1947.

Eddig kevés figyelemre méltatott tárgyterületet dolgoz fel a jeles bécsi szerző a férfi-fülbevaló történeti kialakulásának, elterjedésének, jelentéstörténetének vizsgálatával. Végigkíséri e különös ékszer előfordulását a régi nyugatázsiai kultúrákban és a földközítengeri antik népek körében, majd évezreddel későbbi újrafelbukkanását a későközépkorban, végül a szokás újraeledését a francia forradalom utáni időszakban. A szép kiállítású munka részletesen foglalkozik a férfi-fülbevaló használatával a polgárság és parasztság körében. Nemesak mint ékszernek formai alakulástörténetére van figyelemmel, hanem a hiedelemvilágban és szokáshagyományban való helyét is gondosan tisztázza. A férfi-fülbevaló amulettként való használatával, a népi gyógyászatban a szimpátiavarázslással kapcsolatos szerepével is foglalkozik. Taglalja viselőjének, készítőjének társadalmi helyzetét, szerepét és rámutat arra, hogy ez az ékszer jobbára társadalmonkívüli személyek attribútuma volt. Jelképként való használatára is számos példát hoz. — A kitűnő monográfia a szempontok sokfélesége mellett az alapos részletmunka adatgazdagságával is rendelkezik, s bár elsősorban osztrák adatokra támaszkodik, a nemzetközi néprajztudomány hasznos tartozéka.

Palotay G.

Le Mois d'Ethnographie Française. Bulletin de la Société d'Ethnographie Française. Publié avec le Concours de Centre National de la Recherche Scientifique Musée National des Arts et Traditions Populaires, Paris, 1947—1948.

Abban a nagyon kedvező helyzetben vagyunk, hogy ismét egy új néprajzi folyóiratról számolhatunk be. A folyóirat már harmadik évfolyamába jutott. Megindulása óta — ígéretéhez híven — évente tizszer pontosan meg is jelenik. A *Le Mois*, vagy mint hazájában emlegetik, «MEF» egészen különleges; néprajzi, sőt tudományos életünkben is szokatlan és egészen újszerű kiadvány. Ezért kíváncsúnak látszik, hogy részletesebben is szóljunk róla.

Maga az a tény, hogy évenként tízszer jelenik meg egy folyóirat, olyan frissességet és mozgékonytságot mutathat és olyan közvetlen közeli, alig-alig megszakított összeköttetést az olvasókkal, amilyent hosszú időközönként — akkor is csak nagy nehezen — megjelenő folyóirataink soha sem érhetnek el. Ezeket az egészen újszerű lehetőségeket a MEF kitűnően ki is használja. Az őt kiadó néprajzi társaság és néprajzi múzeum egy helyütt székelnek, ugyanazokkal a tisztségviselőkkel. Minden nehézség nélkül közölheti tehát azokat az eseményeket, amik e két intézményben történnek, sőt a múzeum, lévén részben személyi, részben helyzeti összeállításánál fogva központja minden vidéki néprajzi munkának, a Párizs-Franciaország-Külföld címszó méltán tart igényt arra is, hogy minden hazai és a jelesebb külföldi néprajzi eseményről is számot adjon.

A MEF, mint a néprajzi társaság folyóirata, beszámol hónapról-hónapra az ott elhangzott előadásokról (közli a meghívót, az előadás összefoglalását és a hozzászólásokat), vándorgyűlésekről. Az olvasók a társaság személyi ügyeiről csakúgy tudomást szereznek, mint tudományos működéséről. Ugyanígy a múzeummal. A múzeum új szerzeményeit csakúgy regisztrálják a lapban, mint a gyűjtőutakat, azok eredményeit, természetesen az azokban résztvevőket is. Csak így közlik a vidéki néprajzi központok új szerzeményeit, kutató feldolgozó munkáját, személyi híreit. Ezen az egészen egyedülálló országos hírszolgálaton kívül, nagyon tartalmas és részletes könyvismertetéseket közöl a lap. Az olyan dolgozatokról pedig, melyeket nem ismertet részletesen, pár soros tartalmi kivonatot ad.

Az elmondottak után, úgy vélem, felesleges külön dicsérni a kiváló elgondolást és annak sikerült megvalósítását. Nem kell külön hangsúlyozni, milyen felmérhetetlen előnyökkel jár a közönségnek ilyenfajta bekapcsolása a tudományos élet külső és belső folyamába. Milyen közelív, bensőséges teszi a kapcsolatot a néprajzi társasági tag, a múzeumlátogató és a társaság, illetve múzeum között az olyan viszony, mely ennek a lapnak köszönhető. Hiszen az ország bármely sarkában lakó társasági tag, vagy a néprajzi gyűjtemények sorsa iránt érdeklődő, aki olvassa a lapot — és ki ne olvasná az ilyen jól szerkesztett eleven tudományos ujságot — tudja hónapról-hónapra, hogy mi történt az őt érdeklő tudományos világban. Láthatja, miben van gazdagodás, hol van fejlődés, hol megállás, melyik intézet hogyan dolgozik, melyek a jó és szorgalmas tisztviselői, mik a problémák, amiknek megoldásán dolgoznak, hogyan végzik ezt a munkát és végül, milyen eredménnyel. És, hogy az eredmény ne legyen egyoldalú, hogy ne csak azt lássa, ami a maga házában történik, megismerkedhet a külföld hasonló munkásságával is.

Mint az elmondottakból is kitűnik, a lap egyaránt szól szakemberekhez és laikusokhoz anélkül, hogy ez a kétirányú szolgálat ütközne egymással. S végül még annyit, hogy házilag készül, így nyomdaköltségei minimálisak.

Igen kíváncsún tartanánk, ha hazai néprajzi életünk is kaphatna egy ilyen néprajzi ujságot, mely összekötné a vidéket a központtal, az érdeklődőket a forrással s ami által a közgyűjtemények valóban a köz gyűjteményei lehetnének.

Fél Edit

NÉPRAJZI HIREK.

Berze Nagy János †

1879—1946.

Pécsett, 1946-ban halt meg váratlanul Berze Nagy János dr., tanügyi főtanácsos, Társaságunk régi, 1941-től kezdve tiszteleti tagja, a magyar néprajztudomány egyik jeles munkása. Néprajzi munkásságának tudományos értéke mellett különös emberi értékére figyelmeztet az, hogy késő öregségéig, egészen nyugalomba vonulásáig soha-

sem szentelhette minden erejét a néprajztudomány művelésének. Ideje nagy részét felelősségteljes foglalkozása, családi és egyéb gondjai foglalták le.

1879-ben született a Heves megyei Besenőtelek községben. Elemi iskoláit szülőfalujában, majd Tiszasülyön és Egerben végezte; középiskoláit Gyöngyösön, Egerben és Jászberényben. Utána a budapesti egyetem bölcsészeti karának hallgatója lett, és 1905-ben bölcsészdoktorrá avatták. Még ez év-

ben Lugosra került tanfelügyelői tollnoknak, s ezzel elkezdődött pedagógiai pályája. Volt iskolaigazgató, segédtanfelügyelő, napközi otthon vezetője, 1915-től kezdve rövid megszakítással egészen 1939-ben történt nyugalombavonulásáig tanfelügyelőként működött. Szolgálati állomásainak pusztá felsorolása is mutatja, hogy milyen hányatott élete volt: Lugoson, Kolozsvárott, Csikszeredán, Debrecenben, Pancsován, Szekszárdon és Pécsen teljesített hosszabb-rövidebb ideig szolgálatot.

Érdeklődése a tudományos irodalom iránt már korán megnyilatkozott. Először ugyan a szépirodalom felé indult el. Egyetemi hallgató korában, 1902-ben jelent meg első és egyben utolsó verskötete: «Tiszamentről» címen, bár a versírásról később sem mondott le egészen. De érdeklődése hamarosan a tudományos irodalom felé fordult. Egymásután két munkájában foglalkozott szülőföldjével, Heves megyével: az első, amely 1905-ben jelent meg, nyelvészeti munka, Heves megye nyelvjárásával foglalkozik. Következő munkájával jut el ahhoz a tudományághoz, aminek élete végéig szorgalmas munkása maradt. 1907-ben a Kisfaludy Társaság által kiadott Magyar Népköltési Gyűjtemény IX. köteteként népköltési gyűjteménye jelent meg: «Népmesék Heves és Jász-Nagykun-Szolnok megyéből» címen.

E pályakezdő munkájával jó gyűjtőnek, a népi élet jó megfigyelőjének mutatkozott. Hányatott élete azonban sokáig nem igen adott alkalmat számára; hogy néprajzi gyűjtést végezhesen; ezért inkább elméleti munkákkal foglalkozott. Érdeklődése elsősorban a népköltészet felé irányult s ezen belül a népmesével összefüggő problémák érdekelték legjobban. Ő foglalta össze a Magyarság Néprajza számára a magyar népmesére vonatkozó tudnivalókat, a forrásokat, a vele foglalkozó irodalmat. Példamutatón gondos kisebb folklortanulmányai is, néhányat leszámítva, a mese körül csoportosulnak. A monda és mese viszonyával foglalkoznak a Szent László pénzéről, ill. a Szent László fűvéről szóló tanulmányai, a népmese és néphit kapcsolataival a Hóvető Gergely és mesei rokonairól szóló, «Magyar szólásaink és a folklóre» c. tanulmányai. De nem zárkózott be egy szűkebb téma-

körbe, hanem értékes tanulmányokat írt a néphit és népszokások köréből is. Több munkában foglalkozik a népköltészetnek a műköltészetre gyakorolt hatásával.

Legfontosabb tudományos feladatának tekintette azonban Katona Lajostól kapott öröksége alapján, — akinek az egyetemen tanítványa is volt —, hogy a magyar népmesék közt eligazíthassa a kutatót. Ezt a feladatot akarta megvalósítani élete főművének tekinthető: «Magyar népmesetípusok» c. négykötetesnek szánt, mind máig kiadatlan munkájával. E művéről csak itt-ott elejtett megjegyzéseiből, és e témával foglalkozó kisebb tanulmányai alapján alkothatunk képet magunknak. Népmesetípusokkal foglalkozik a Kisfaludy Társaság 1923. évi pályázatán jutalmat nyert pályaművében is. E témakörben mozog az 1913-ban félig kiadott, de egészben még ma is kiadatlan: «Magyar meseszótára» is.

Főművének alapvetését megtaláljuk már egy, az Ethnographia 1912-ik évfolyamában megjelent: «A finnek meseosztályozása» c. tanulmányában, amely lényegében Antti Aarne típus-rendszerének ismertetése és bírálata. Abból indul ki, hogy a tudomány már régóta szükségét érzi a mesék típusok szerinti rendezésének, hogy az egyre gyarapodó hatalmas anyagban el lehessen igazodni. Ismerteti az addigi rendszerezési kísérleteket, köztük Katona Lajosét is. Megállapítja, hogy a Katona Lajos által kitűzött feladat: az, hogy minden nép készítse el a saját meseanyagára vonatkozó típusjegyzéket, Aarne katalógusának megjelenése után is sürgető feladat maradt; Aarne rendszere ugyanis nem említi a magyar mesetípusok és típusmaradványok tekintélyes részét. E helyzetben lényegében nem sokat változtatott Aarne rendszerének Stith Thompson által való átdolgozása sem. Honti Jánosnak pusztán csak a publikált anyagra támaszkodó jegyzéke már 302 magyar mesetípust tart nyilván, bár már ő is vesz fel új típusokat. Berze Nagy János pedig a Magyarság Néprajzában e kéziratot művére utalva arról értesít, hogy ő 530 magyar népmesetípust ismer, és e mesetípusok jelentékeny része hiányzik az Aarne-Thompson-féle típus-katalógusból.

Szerencsésebb volt egy másik nagyarányú munkája, ami a mostoha sorsú, még mindmáig kiadatlanul heverő főműve mellett néprajzi munkásságának mintegy monumentális záróköveként, élete vége felé megjelenhetett: «Baranyai magyar néphagyományok» c. háromkötetes impozáns korpusza. Ebben a segédgyűjtőkkel dolgozó régi «elegyes gyűjtések» hagyományát folytatja. De e gyűjtemény minden hozzá hasonló eddigittől hatalmas anyaga mellett még abban is eltér, hogy a szellemi néphagyományok körét egy gyűjteményen belül, e munkájában ő terjesztette ki legszélesebbre. A munka arányait a vázlatos tartalmi felsorolás is jól érzékelteti. Dalokon, meséken, balladákon, ünnepi játékokon kívül találunk gyűjteményében verses legendákat, koldusénekeket, ráolvasásokat, lakodalmi kurjantásokat, sírfeliratokat, verses népi imádságokat, siratóénekeket. Közölcsezen kívül gyűjteményében tájszótárat, dülő- és határneveket, állatneveket és állathivogatókat, átkozódásokat, szidalmakat. Kiterjed figyelme a néphit és népszokások területére is. Gyűjti a társadalmi, családi, gazdasági élet eseményeihez fűződő hiedelmeket, a táltoskodás emlékeit, mithikus lényekről szóló elbeszéléseket stb. A munka megjelenési módja is példamutató: a hatalmas, 3 kötetes munkát Baranya vármegye közönsége adta ki.

Élete főművének tekinthető «Magyar népmesetípusok» c. munkájának megjelenését lehetővé kellene tenni, hogy ez a munkája is betölthesse azt a feladatot, amit Berze Nagy János szánt neki, amikor éjszakákba nyúló hosszú estéken dolgoztatott rajta. Mert csak így vehetjük át maradéktalanul Berze Nagy János tudományos örökségét, ahogy ő átvette az előtte járókét és nagy mesterét, Katona Lajosét. Hogy tovább építhessük a magyar folklóre-tudomány épületét, ahogy ő is tovább építette. Emlékének ezzel áldozunk legméltóbban.

Banó István

Gönczi Ferenc †

1860—1948.

Legrégibb és egyik legmunkásabb tagját veszítette el Gönczi Ferencben a Néprajzi Társaság. Élete fogytáig szaka-

datlanul gyűjtött, kutatott és gyűjtéseit értékes kiadványokban nagy önfeláldozással (a saját kiadásában) közzé is tette. Nélkülözhetetlen forrásmunkái ezek mind a tárgyi, mind a szellemi néprajznak; példaszerű monográfiák és gyűjteményes munkák. Göcsej fogalma összeforrott Gönczi nevével. Bár a monográfia megjelenése idejében nem voltak még még a közös munka által kialakult gyűjtőszempontok, mégis kiváló néprajzi érzékével Gönczi tervszerűen és alaposan jegyzett fel minden veszendő emléket és így örökbecsű anyagot adott munkájával a néprajzi tudománynak. Alig van magyar néprajzi tanulmány, amelyben nem találjuk meg Gönczi munkásságának említését.

Göcsej és Hetés monográfiája, melyből még megjelenése előtt az Ethnographia közölt részleteket, volt első műve. — A somogyi gyermekről szóló tanulmánya példás néprajzi munka, de a pedagógusok is felhasználhatják a vármegye volt tanfelügyelőjének értékes megfigyeléseit. — A betyárvilág romantikus szemléletét tárgyilagos megállapításával helyes irányba terelte A somogyi betyárvilág (Kaposvár 1944) című munkájában.

Nagy buzgósággal gyűjtötte össze Somogy megye néprajzi érdekű tárgyait és ezekből összeállította a Somogy megyei múzeumot, melynek élete fogytáig igazgatója volt. Sok haragos gáncsvetéssel kellett e miatt megküzdenie, de lelkesedését és szaktudását végül is el kellett ismerni. Példás gondossággal leltározott minden tárgyat, alaposan lerajzolta azokat a leltári cédulákra. Halálával a múzeum is sokat veszített.

Munkásságának elismerésül a Néprajzi Társaság 1941-ben tiszteletbeli tagjává választotta, de áldott emlékét méltóképpen a tudomány halálával fogja megőrizni.

Gönyey Sándor

Pais László †

1918—1948.

A fiatal magyar tudosnemzedék háborús veszteségeinek száma ismét nőtt: dr. Pais László, a kiváló felkészültségű geográfus, a magyar történeti földrajz és emberföldrajz nagy ígérete, éveken át tartó betegeskedés után belehalt háborús sebesülésébe. Széleskörű elméleti tá-

jékozottsága és szorgalmas gyűjtőmunkája lehetővé tette, hogy a rendelkezésre álló néhány év alatt is tekintélyes tudományos működést fejtsen ki. Út-törő jellegű munkája, «A Zala vízgyűjtőjének régi földrajza», a Zala vármegyével foglalkozó ethnográfus számára is nélkülözhetetlen. De emlékét nemcsak ez a műve s számos kisebb publikációja tartja fenn; rövid egyetemi működése és főleg az Eötvös-Collegiumban kifejtett tanári tevékenysége folyamán bizonyosságát adta, hogy tudományos képességei ritka pedagógiai adottságokkal párosultak. Módszerének hatása alól egyetlen tanítványa sem vonhatta ki magát; s e sorok írója meghatottan emlékezik vissza azokra a kollégiumi órákra, amikor Pais László az emberföldrajzi és néprajzi kutatások egybehangolásának szükségéről beszélt s a földrajz-szakos hallgatóknak Ratzel «Völkerkunde»-ját ajánlotta. Pais László halála fájó veszteség a magyar néprajztudomány számára is, mert a tudományos együttműködés kiváló munkását láttuk Benne.

Tragikus halála újabb intelem kell legyen számunkra: az értékeinket oly nagy számban pusztító háború gyászos mementója. *Vajda László*

Honti János emlékezete. A Société d'Ethnographie Française Párisban 1948 május 3-i ülésén, az ülés egyik programjaként tűzte ki a megemlékezést Honti Jánosról. A megemlékező Marcel Maget volt, a társaság főtitkára. Meleg szavakban hosszasan méltatta Honti Jánosnak a mesekutatás terén szerzett érdemeit, módszerét és eredményeit. Megállapította, hogy mindezek a francia néprajz számára példamutatóak s a francia mesekutatásnak igyekeznie kell, hogy Honti Jánoséhoz hasonló eredményeket érhesen el.

Egy fiatalon elhunyt faragó.

Egy évvel ezelőtt, 1948 februárjában meghalt Kara Lajos buzsaíki faragó, akinek munkáit a Néprajzi Múzeum, a hazai és külföldi gyűjtők egyaránt számontartják. Kara Lajos 1922-ben született Buzsákon. Szülei néhány hold földön gazdálkodó parasztemberek. A dunántúli pásztorművészettel 13 éves

korában ismerkedett meg. 1935-ben Kapoli Antal faragó tanfolyamot tartott Buzsákon az ottani legényeknek. Karát ugyan nem vették fel a tanfolyamra, de azért gyakran ott volt és nézegette, hogyan dolgoznak. 1938-ban Bognár Gábor faragó tartott tanfolyamot, amelynek már Kara Lajos volt a legszorgalmasabb látogatója. Mindkét tanfolyamnak akkoriban az volt a célja, hogy a pásztorművészet hagyományát újraélessze s a külföldi érdeklődőket faragott tárgyakkal elláthassa. A két tanfolyamon kb. 30 buzsaíki legény vett részt, azonban a faragást csak Kara Lajos tanulta meg. A tanfolyamon kívül erősen hatott rá az ugyancsak Buzsákon lakó Boszkovics János volt csordás, akinek kobakjait, tükröseit, gyufatartóit mindig megnézte. Kara Lajos faragó tevékenységének jelentősége abban nyilvánult meg, hogy a dunántúli pásztorművészet hagyományait a pásztori életformán kívül hordozta. Technikai készségével pedig egyre inkább az iparművészet felé közeledett. *Manga János*

Meghalt Somogy megye legutolsó betyára, Mustos János.

Gönczi Ferencnek nemrégiben megjelent Somogyi betyárvilág című munkája a Somogyban szereplő összes betyárokkal foglalkozott; a nevezetesebbekkel, különösen a vezérekkel egyenként is, bő életrajzot nyújtva.

A betyárbandákba lapult ú. n. «degényekről» már ő is kevés adatot tudott összeszedni. Igen nehéz is volt. Egyesek váltig tagadták, hogy «járálok lettek volna», mások csak valamit mertek elárulni ebbeli életükből, mert szégyelték. Nem úgy Mustos János, igazi nevén Fábian Jancsi. Ő véletlenül került Sétához s becsületesen kitartott mellette. Egy másik, horvát származású vezére is volt közben, Gyurkovics Lázó. Ezt is híven szolgálta. Midőn Gönczi a Somogyi betyárvilág c. munkáját írta, meglátogatta őt Mustos s igen kedélyesen elbeszélgettek s mindent elmondott, amit még tudott abból a régi világból. Egyenes, keménybeszédű, hegyesre pödört bajszú kis ember volt, aki még önmagát sem kímélte, elmondott magáról

olyanokat is, amik nem voltak rá kedvezőek.

Az a banda, amelyhez tartozott, a legnépszerűbb betyáralakulat volt.

A mult napokban, 83 éves korában elköltözött az élők sorából. Betyár volt, de sokat adott a szótartásra, tisztességre s becsületre.

Vele a legutolsó betyár halt meg.

G. F. †

A debreceni Nyári Egyetem 1948. évi tanfolyamát aug. 1—18-ig rendezték a debreceni Tudományegyetemen. Az előadások középpontjában a centennáris események ismertetése állt. A tanfolyam tanulmányi programjában irodalmi, történelmi előadássorozatok mellett a dunavölgyi népek együttélésének feltételeit tárgyaló előadások szerepeltek. Ezek között volt a dunavölgyi népek ethnográfiája című előadás is. De voltak előadások időszerű tudományos kérdésekről és a korszerű természettudomány ismertetéséről is. A magyar nyelvű előadásokat idegen nyelvű előadások egészítették ki, amelyek a résztvevő külföldieknek adtak tájékoztatást Magyarországról. A magyar ifjúság helyzetéről, a politikai és társadalmi élet fejlődéséről is hallgattak előadást a résztvevők, amelyekhez élénk és haladószellemű megbeszélés fűződött.

A debreceni Nyári Egyetemen az idén 302 beiratkozott hallgató vett részt, akik közül 85 külföldi és 217 magyar volt. Ezzel a Nyári Egyetem elérte a legutolsó békeév eredményeit, mivel a magyarok és külföldiek arányszáma ugyanaz volt, mint a legutolsó békeévben. Nagy szorgalommal látogatták a hallgatók a magyar népdalórákat, amelyeket először az idén vett programmba a rendezőség.

Az előadásokat tanulmányi kirándulások egészítették ki.

A paziriki kurgánok feltárása.

Az Ulagan folyó magas hegyekkel övezett völgyében fekszik öt paziriki kurgán. Az elmúlt évben a Szovjet Tudományos Akadémia anyagi kultúrával foglalkozó Történelmi Intézetének expedíciója feltárta a második paziriki kurgán kincseit. Az első kurgánt még 1929-ben tárták fel; a benne talált tárgya-

kat az Állami Ermitázsban helyezték el.

Az expedíció munkájáról annak vezetője, Sz. I. Rudenko a következőkben számolt be:

A kurgánok különös földtani szerkezete és a vidék tengerszint feletti magas fekvése következtében a sírok — röviddel megépítésük után — fenékgig befagytak. Amikor az egyik kurgánról a kőtakarót lefejtettük, kemény, átfagyott talajba ütköztünk. Az archeológiai ásatások szokásos eszközei — a csákány és kapa — használhatatlannak bizonyultak: a fagyos földet forróvízzel kellett lassan kiolvasztani. Fáradozásunkat siker koronázta. Először két gerendázott faburkolatot fedeztünk fel, alattuk hét lőtetemet, lőszerszámmal együtt. Lejjebb még tíz juharfából készült faburkolatot találtunk, végül több mint hét méter mélységben feltártuk a jéggel teljesen kitöltött temetkezési kamrát is.

Munkánk eredményeképpen megtaláltuk a törzsfő és felesége bebalzsamozott, kitűnően konzervált holttestét. Találtunk még különböző fajtájú hátszlótetemeket gazdagon díszített nyergekkel és kantárokkal, továbbá coboly- és mókusprémből, valamint bőrből készült, arannyal gazdagon kivarrt ruhákat, szöveteket, mindenfajta fémből és gyapjúból készített használati tárgyakat, húros hangszereket, háztartási eszközöket és edényeket, rituális rendeltetésű tárgyakat; kis zacskókat, teli különböző növényekkel és élelmiszerekkel, többek között sajttal. Négy kis asztalon étel volt elhelyezve.

Ezekben a kurgánokban kétséget kizáróan fényes, eddig ismeretlen, a mai Altaj területén virágzott ókori kultúrát fedeztünk fel; ez szorosan összefügg a szkíta kultúrával.

A kurgán tartalma a törzs félnomád életmódjáról beszél. Állattenyésztéssel foglalkoztak, fajlovakat, finomszórú juhokat és szarvasmarhát tenyésztettek, cobolyra és mókusra vadásztak. Ismertek esztergapadokat és szövőszékeket; gyapjú-, szőr- és prémfeldolgozásuk tökéletes volt. Ékszereket is készítettek. Zenekultúrájuk fejlettségéről sokhúró, lantszerű hangszerük tanuskodik.

A kutatás megállapította, hogy ezek a sírok a Kr. e. V. században keletkeztek.

Az expedíció munkájáról az Állami Ermitázs gazdagon illusztrált előzetes jelentést ad ki.

Az expedíció a kurgán tartalmának csak felét tárta fel. A páratlan értékű műemlékek feltárását még ez évben tovább folytatja a Tudományos Akadémia és az Ermitázs közös expedíciója.

Burját hősköltemény. A burjátok költői alkotásai közül legnevezetesebb az a hősköltemény, amely a legendás Geszer khán hőstetteiről szól. A 25.000 soros hősköltemény teljes szövegét most állította össze Namzsil Baldano burját költő, s rövidesen ki is adják burját nyelven. A Burját-Mongol Autonóm Szovjetköztársaság fennállásának 25-ik évfordulójára oroszul is megjelenik.

Kirgiz folklore. Nemrégiben jelent meg Medina Bogdanova «Kirgiz Irodalom» c. 291 oldalas könyve. Ez az első kísérlet a kirgiz folklore és a modern kirgiz irodalom általános áttekintésére. Századokon át csupán szájhagyományban továbbadott költészetben fejeződött ki a kirgizek művészi teremtő ereje és költői tehetsége. Bogdanova részletesen elemzi a kirgiz folklore egyes típusainak formáját és tartalmát, kimerítően tárgyalja a «Manasz», «Szemetei és Szeitek» elbeszélő költeményeket, amelyek terjedelmükben, művészi értékükben és a nyelv finom árnyalataiban szinte egyedülállók a világirodalomban. A «Manasz» a kirgiz nép szokásainak, életének és szellemi kultúrájának költői kifejezése. Áttekintést ad Bogdanova a XIX. század és a XX. század eleji népi dalnokok — az akinok — művészetéről is. Kaligul és Arsztanbek volt e kor kiemelkedő dalnoka. Klics dalnok jegyezte le elsőnek műveit, s ezzel megalapította az írott akin költészetet. Nemsokkal később jelentek meg Toktogul dalnok első munkái. Toktogul a forradalom utáni kirgiz költészet előfutára.

Kurd folklore. Egy fiatal kurd tudós, Adzsie Dzsendi folklore gyűjteményt állított össze, ami az Örmény Tudományos Akadémia kiadásában most jelent meg. A gyűjtemény epikus költeményeket, történeteket, közmondásokat, mondákat, népmeséket, dalokat és játékokat tartalmaz.

Eszkimó mesék. Eszkimó mesegyűjtemény jelent meg Leningrádban orosz nyelven. A Csukcs félsziget déli partvidékén, valamint a Behring-szoros vidékén élő törzsek ajkáról lejegyzett meséket I. Walter festő illusztrálta.

D. V.

A Nagy Honvédő Háború folklorejának gyűjtése a Szovjetunióban.

A szovjet nép Nagy Honvédő Háborújának napjaiban tömegével keletkeztek olyan népköltési alkotások, amelyek a Honvédő Háború eseményeit, hőseit és hőstetteit, a fasiszta megszállás alatt színlódó nép szenvedéseit és hősi ellenállását énekelték meg. Ezek a dalok, mesék, elbeszélések, adomák stb. elterjedtek az egész nép körében és hűen tükrözik a Nagy Honvédő Háború népi jellegét.

A szovjet társadalmi szervezetekre és a szovjet ethnográfiára hárult a Nagy Honvédő Háború népköltészete és néphagyományai összegyűjtésének nagy és megtisztelő feladata. Ez azonban nemcsak hazafias kötelességet jelentett az illetékes intézményeknek, szervezőknek és kutatóknak, hanem nagy jelentőségű tudományos munka elvégzését is. A szinte szemünk láttára támadt népköltészet és az új körülmények közt felújított és azokhoz alakított néphagyományok tanulmányozása ugyanis lehetővé teszi pl. az új népköltési egységek és műfajok keletkezésének és a hagyományos műfajok átalakulásának megfigyelését, továbbá a mai orosz néprajztudomány több időszerű kérdésének megoldását.

Mindezt a szovjet társadalmi szervezetek és tudományos intézmények már a háború első napjaiban felismerték és munkához láttak. Moszkvában ez a munka kezdettől fogva az Állami Irodalmi Múzeum (Государственный Литературный Музей) folklore-osztályán és a Népművészet Szövetségi Házában (Всесоюзный Дом народного творчества) összpontosult, majd később bekapcsolódott ebbe a munkába a Szovjet Tudományos Akadémia Néprajzi Intézetének folklore-bizottsága is. A Szovjet Hadsereg katonáihoz és parancsnokaihoz intézett felhívásában az Irodalmi Múzeum rámutatott az idevágó anyag

gyűjtésének jelentőségére és utasításokat adott a gyűjtéshez. A felhívás a frontajtóban nagy visszhangra talált: megindult a gyűjtés a fronton, a tábori kórházakban, a frontmögötti kultúrházakban. Az adatszolgáltatást állandó levelezők útján szervezték meg. A felszabadított területekre gyűjtőket küldtek ki, hogy a partizánok és a lakosság körében összegyűjtsék a megszállás napjainak folklóréját. Így még a háború idején a gyűjtők egy-egy csoportja szállt ki a sztalingrádi-, brjanszki-, voronyezsi-, moszkvai-, minszki-, pinszki-, bobrujszki-, baranovicsi-, grodnyeni stb. körzetekbe.

A gyűjtés és a gyűjtött anyag tanulmányozása kezdettől fogva két irányban folyt: az Irodalmi Múzeum gyűjtői és levelezői a széles népi tömegek száján névtelenül élő népköltészetet, — a Népművészet Szövetségi Házának munkatársai pedig a frontköltők alkotását kísérték figyelemmel.

A cikk nem közöl összegező számadatokat a gyűjtés eredményéről. 1944-ben «Front-folklore» címen kiadták a legszebb háborús népdalokat (Фронтовой фольклор — Запись, вступительная статья и комментарии В. Я. Купрянской, Редакция и предисловие М. К. Азадовского, Москва, Изд. Госуд. Литер. музея, 1944) és azóta az Irodalmi Múzeum a Néprajzi Intézettel karöltve sajtó alá rendezte a Nagy Honvédő Háború dalainak történetét megvilágító anyagot is (материалы по истории песен Великой отечественной войны). Az egész anyagot pedig feldolgozva «A Nagy Honvédő Háború folklóréja» (Фольклор Великой отечественной войны) címen az Állami Irodalmi Múzeum és az Akadémia Néprajzi Intézete fogják kiadni.

Mind az anyag gyűjtése, mind feldolgozása, illetőleg sajtó alá rendezése számos problémát vetett fel. E kérdések megvitatására az Akadémia Néprajzi Intézete 1947 december 9—14 közt értekezletet tartott, amelyen több mint húsz előadást hallgattak és vitattak meg. A főbb előadások az irodalom és a folklóre viszonyával, az epikus műfajok fejlődésével a Nagy Honvédő Háború folklóréjában, a partizánháború visszhangjával a népművészetben, a háborús dalok zenei jellegével, az egyes szovjet népek háborús folklóréja közötti kap-

csolatokkal, a háborús folklóre gyűjtésének menetével — és végül a feldolgozás és publikálás szempontjainak a kidolgozásával foglalkoztak. A konferencia határozata elismeréssel adózik a szovjet folklórisztika eredményeinek, ugyanakkor azonban megállapítja a szovjet folklóre és különösen a Nagy Honvédő Háború folklóréja elméleti kiértékelésének elmaradottságát, végül megjelöli a konkrét feladatokat, hangsúlyozva a SZU K/b/P-ja Központi Bizottságának az irodalom és művészet tárgyában hozott határozata szemléltetésének fontosságát. (С. И. Минц, В. Гершкович, В. Круцианская és В. Соколова beszámolóí nyomán. — V. ö. Советская Этнография, 1946. 2. sz. 188—192. és 1948. 2. sz. 209—216.) S. B.

Nyelvész-expedíció indult a Szovjet-Távolkeletre.

A Szovjet Tudományos Akadémia Marr-ról elnevezett Nyelvészeti Intézete nagy létszámú expedíciót küldött Leningrádból Keletáziába, a Szakhalin sziget déli részén élő ajnu nép nyelvének tanulmányozására.

A szovjet nyelvészek évek hosszú sora óta gyűjtik a Szovjet-Távolkelet kis népeinek — pl. csukcsoknak, goldoknak — nyelvére vonatkozó adatokat, hogy nyelvtant és kézikönyveket állíthassanak össze számukra. —.

XVIII. századbeli orosz felfedezések a Csendes Óceánon és Északamerikában.

A tizennyolcadik században a Csendes Óceánon, Alaszkában és Kaliforniában végzett orosz felfedezések dokumentumai eddig még csak részletekben jelentek meg. E munka olyan dokumentumokat tartalmaz, amelyek fényt derítenek az amerikai orosz települések meg-alapítója, G. I. Selikhov szerepére. A dokumentumok az ő aleut-szigeti működésével foglalkoznak.

E szigetet orosz tengerészek fedezték fel 1741-ben. Első európai telepesei is oroszok voltak. Az okmányok számos orosz tengerész, katona és utazó nevét idézik, akik a lakatlan észak szigorú viszonyai között tanulmányozták a természetet, telepeket alapítottak és térképeket készítettek.

A. I. Andrejev professzor «XVIII. századbeli orosz felfedezések a Csendes Óceánon és Északamerikában» c. hosszú bevezető tanulmánya, melyben a szovjet kutatók újabb keletű hasonló munkájáról számol be, értékes forrásmunka és az e területtel foglalkozó kutatók számára nélkülözhetetlen. —.—.

Néprajzi hírek Szlovákiából.

A Szlovák Múzeum Egyesület néprajzi szakosztályának folyóirata, a Národopisný Sborník, 1945 óta ismét gazdag tartalommal jelenik meg. A folyóirat szerkesztője, Andrej Melicherčík, aki a fiatalabb szlovák néprajzosok egyik legjobb teoretikusa, a módszertani kérdéseket, különösen a funkcionálizmust helyezi előtérbe. Az 1945—46. évf. 1. számban az etnográfiát, mint tudományt vizsgálja. Figyelmet érdemelnek a történeti néprajzzal kapcsolatos fejtegetései. A 2—4. összevont számban Melicherčík adalékokat közöl a népmese funkciójának vizsgálatához. Ebben a számban találjuk Kagarov tanulmányát a néprajzi kutatások metodikájáról és feladatairól. (A tanulmány első része a folyóirat V. évfolyamában jelent meg.) Az 1947. évf. 1. számában V. Pražák a szlovák néprajz organizációjáról és feladatairól ír. Bevezetőjében hangsúlyozza Szlovákia geográfiai helyzetét, amelynek jelentősége abban mutatkozik, hogy az európai észak és dél, továbbá az európai nyugat és kelet között helyezkedik el, s ennek természetes következménye, hogy a Szlovák földön a különböző kulturális áramlatok kereszteződésének a néprajzi kutatásokban is különös jelentősége van. Pražáknak a szlovák néprajz egész problematikájára kiterjedő tanulmánya a feladatok nagy távlatait világítja meg. Szólnunk kell Rudolf Bednarik tanulmányáról is, amely a szlovák népművészet problémáival foglalkozik. A nagy tárgyismerettel megírt dolgozat a funkcionálizmus szempontjait követi és világos áttekintést nyújt a szlovák népművészet gazdag világáról. A 2. számban Melicherčík a műdalok funkciójának kérdéseit vizsgálja a falu közösségében. A folyóirat 3. számában tárgykörénél fogva érdeklődésre tarthat számot A. V. Isačenko cikke a gesztusról,

mint jelképről. A 4. számból M. Kolečányi dolgozatát emeljük ki, amely a prózai tradíciók hordozóival foglalkozik, továbbá V. Pražák tanulmányát a Makyta alatti településekről, gazdasági viszonyokról és háztípusokról.

A szlovák néprajzi kutatásokban és a múzeumi munkában különös jelentősége van a tūrőcszentmártoni Szlovák Nemzeti Múzeum államosításának. Ez a múzeum ugyanis hosszú évtizedeken át, mint a Szlovák Matica intézménye, tagdíjakból és kisebb-nagyobb ajándékokból tartotta fenn magát. Anyagi és személyi kérdésekben egyformán hiánnyal küzdve végezte feladatát. Valószínűnek tartjuk, hogy most az államosítás következtében lehetőség adódik majd arra, hogy az igazgatóság néhány évvel ezelőtt kidolgozott nagyszabású gyűjtési és egyéb tervei is megvalósuljanak. M. J.

Az írás megalkotása «Észak népei»-nél.

A Kola-félszigettől Kamcsatkáig húzódó, nagy kiterjedésű tundrás vidéken huszonhat kis nép él, akik «Észak népei» összefoglaló elnevezés alatt ismeretesek. Annak ellenére, hogy e területet már a XI—XII. században kezdték megismerni, az itt élő kis népek néprajza, nyelve, története mégis hosszú ideig talány volt.

A cári kormány intézkedései nem irányultak arra, hogy a meghódított kis népek gazdasági és kulturális életét fejlesszék; teljes írástudatlanságban éltek. A kereszténység terjesztése bizonyos mértékben jótékony szerepet játszott az írnitűdés fejlesztésében. I. Péter elrendelte, hogy a szibériai püspökök ne csak templomokat, hanem iskolákat is nyissanak, ahol a helyi népeket orosz írásra és olvasásra tanítják. E téren jelentős volt F. Lescinszkij tevékenysége, akit Péter a tobolszki eparkhia élére állított. Iskolákat szervezett a keresztiséget felvett népek számára, és gondoskodott a többi északi «idegen» felvilágosításáról is. Ezek az iskolák nem voltak hosszú életűek, hamar szétzülltek.

A XIX. század kilencvenes éveiben speciális fordító bizottság — a Kazáni Missziós Társaság — kezdte meg a vallásos szövegek szamojéd, tungúz, gold

nyelvre való fordítását. E könyvecskéket orosz vagy egyházi szláv ábécével nyomták, csak kuriózumok voltak, még a misszionáriusok sem használták fel.

A XX. század első évtizedeiben Bogoraz és Sternberg kutatásai vetették meg az északi népek nyelveivel és írásával foglalkozó jelenkori tudomány alapjait. A szovjet hatalom kezdte meg az elmaradt kis északi népek gyors gazdasági és kulturális felemelését. Ezek a feltevések tették lehetővé az északi népek írásának megszületését.

Az első időben nagy nehézségeket kellett leküzdeni. Mindenek előtt meg kell említenünk a cári rend egyik örökségét: az északi népek majdnem teljesen írástudatlanok voltak. Az írástudók száma csak a Bajkálon túli evenkiknél (tungúzoknál) rúgott hét százalékra, a többi népeknél ez az arányszám sokkal kisebb volt. A Szovjetunió északi végeinek speciális viszonyai: a városi központok nagy messzisége, az egyes területek közötti rossz összeköttetés, az itt élők nomád életmódja csak növelték a nehézségeket. Mindezt betetőzte, hogy nem voltak tanult munkatársak, akik ismerték volna a helyi életviszonyok különösségeit és akik az egyes kis népek nyelvén beszéltek volna; nem lehetett megszüntetni egy csapásra azt a bizalmatlanságot sem, amit az elmaradt tömegek a kultúra elemei és általában mindennel szemben tápláltak, ami csak orosz volt.

Az északi vidékek lakói között rendszeres és tervszerű munkát csak 1929-ben kezdenek kifejezni; ebben az évben alakították meg az Északi Népek Bizottságát. Kulturális téren a szovjet nemzeti politika gyakorlati megvalósításának első követelménye volt, hogy az északi népeket megtanítsák az írás-olvasásra, ez viszont írásuk megteremtését tette szükségessé. A közéjük került tanítók arra törekedtek, hogy el sajátítsák a nemzeti nyelveket és a gyűjtött anyag alapján segédkönyveket állítsanak össze a gyakorlati oktatás elősegítése céljából. Így Khabarovszkban 1928-ban a nanajok (goldok) számára kiadták a Bongo bithe című ábécéskönyvet, 1930-ban pedig even (lamut) nyelven jelent meg egy ábécéskönyv. Igaz, hogy ezek a könyvek, különösen elméleti szempontból igen primi-

tívek és fogyatékosak voltak. E könyveket nem az egyes népek hangállományának megfelelő betűkkel nyomtatták; teljesen átvették az orosz ábécé sajátosságait, túl voltak terhelve felesleges jelekkel, vagy pedig az adott helyi nyelv egyik tájszólását vették alapul és ezért nem voltak használhatók széles rétegekben. Ezek ellenére az ábécéskönyveknek óriási jelentőségük volt: 1929–1930-ban északon már 123 nemzeti iskola működött. 1930-ban megszervezték «Észak népei intézetének tudományos kutató egyesületét», és megkezdtek az egységes ábécé megalkotásának munkáit. Ennek a gondos előkészítő munkának lett az eredménye az egységes ábécé tervének összeállítása, ami 1931 májusában nyert megerősítést. Az új ábécé alapja: csak a nyelv fonémjait jelölik, mégpedig minden nyelvben ugyanazon betűvel, tehát minden betű minden ábécében egy és ugyanazon fonémot jelenti. Észak népeinek ábécéje 39 betűből áll, ehhez járulnak még a magánhangzók hosszúságát, a mássalhangzók lágyítását és a hangszalagzárt jelölő diakritikus jelek. A háborút megelőző utolsó évtized alatt számtalan könyv jelent meg ezzel az új írással, pl. ábécés könyvek ude (orocs) nyelven, elemista olvasó- és nyelvtankönyvek evenki (tungúz), even (lamut), nanaj (gold), nyenyec (szamojéd), luoravetlän (csukes), nymylän (korják) stb. nyelven. D. V.

Néprajzi munka Zala vármegyében.

Az utóbbi években igen eredményesnek ígérkező néprajzi munka indult meg Zala vármegyében. A megye székhelyén Zalai Táj- és Népkutató Intézet alakult — a munkaközösség vezetője Fülöp István. Az ő tollából jelent meg «A magyar néprajztudomány feladatai» c. kis füzet (Kny. A Haladó Zalaért c. munkából, Zalaegerszeg, 1948.). A füzet első részében a magyar néprajz jelentőségéről ír, kiemelve a zalai vonatkozásokat. A munkaközösség tervei között szerepel a zalai vonatkozású néprajzi irodalom, a zalai 'népművészek' (farságok, táncosok stb.) kataszterének összeállítása, göcseji nyelvjárási térkép készítése, intenzív néprajzi gyűjtés és zalai vonatkozású munkák kiadása stb. Eddig 1000 példányban tájékoztatót ad-

tak ki, zalai kultúrhetet rendeztek, amelybe a Magyar Néprajzi Társaság is bekapcsolódott, népkönyvtárat szerveztek. Több, mint 20 községben tartottak néptudományi ismertető előadást. A füzet útmutatást közöl a helynév gyűjtés és a népi teherhordás tanulmányozásához.

—.—.

Szabolcs vármegye a néprajz ügyéért.

A szabadművelődési felügyelőség Bessenyei György Képzőművészeti Népfőiskoláján az 1946/47. tanévben a következő néprajzi kollégiumokat adták elő: 1. Dr. Bálint Béla: Magyar népi életformák, heti 2 órában, 2. Makay László: Néphagyomány és nemzeti művelődés, heti 1 órában. — A női házi ipari szaktanfolyamon az 1947. évben az alábbi néprajzi előadások hangzottak el: 1. Makay László: Magyar néphagyomány, három csoportban 6 előadás, 2. Dr. Bálint Béla: Népi mesterkedések, négy csoportban 6 előadás. — Szabadművelődési ügyvezetői tanfolyamon 1947-ben Nyiregyházán és Kisvárdán dr. Nyárády Mihály «Szabolcsi községnevek», dr. Bálint Béla «Népköltészet — népi írók» címen tartottak előadást. — A felügyelőség által kiadott «Szabolcsi kalendárium 1948» c. műben a következő néprajzi tárgyú tanulmányok jelentek meg: 1. Kiss Lajos: Beszterec (Egy lápi kisközség leírása), 2. Dr. Bálint Béla: Régi szabolcsi népelet, 3. Makay László: Fehérlő Fia, 4. Dr. Nyárády Mihály népi közmondásokat és találós kérdéseket tett közzé.

Gebri Mihály

Egyetemi néprajzi előadások. A Pázmány Péter Tudományegyetemen az 1947/48. tanév második felére a következő néprajzi előadásokat hirdették meg: Szendrey Ákos: Évnegyedi szokások, heti 2 óra; Néprajzi jogszokások, heti 1 óra. Vajkai Aurél: A magyar nép életformái, heti 2 óra; Néprajzi gyakorlatok, heti 1 óra. — A magyar néprajz történeti forrásai (Proszeminárium), heti 1 óra, vezető Bóka Istvánné, Dégh Linda. Néprajzi muzeológiai gyakorlatok (Proszeminárium), heti 1 óra; Etnológiai proszeminárium, heti 1 óra, vezető Vajda László.

Fél Edit: Ethnoszociológiai alapismertetek, heti 1 óra.

A Szegedi Tudományegyetemen az 1947/48. tanév II. felére a következő előadásokat hirdették meg: Bálint Sándor: A magyar tájak néprajza, heti 3 óra. Népeletünk a szabadságharc idején, heti 1 óra. Néprajzi gyakorlatok, heti 1 óra. Klemm Antal: A magyar néprajzkutatás módszertana, heti 2 óra. Szeghy Endre: Népzenei szeminárium, heti 2 óra. Bartucz Lajos: Magyarország anthropológiája, heti 1 óra.

Az 1948/49. tanév I. felére: Bálint Sándor: A magyar tájak néprajza, heti 4 óra. A magyarság Közép-Európa népeletében, heti 1 óra. Néprajzi gyakorlatok, heti 1 óra. Tálasi István: Népünk újkori gazdasági művelődése, heti 1 óra. Szeghy Endre: Az Alföld népzeneje, heti 1 óra. Népzenei gyakorlatok, heti 1 óra. Eperjessy Kálmán: A magyar falu története, heti 2 óra. Mészöly Gedeon: Néprajzi alapú szövegek, heti 2 óra. Magyar irodalmi szövegek néprajzi magyarázata, heti 1 óra.

Magyar néprajzi kiállítások külföldön. A Néprajzi Múzeum a bulgáriai «Magyar Hét»-tel kapcsolatban Szófiában kiállítást rendezett. A két kiállítási teremben a magyar díszítőművészet leg szebb tárgyait állították ki. A kiállítás sikerére utal az is, hogy a bolgárok kérték a kiállítást két héttel való meghosszabbítását. A kiállítást rendező múzeumi tisztviselőknak alkalma nyílt a bolgár Néprajzi Múzeum megismerésére, falvak felkeresésére és a Néprajzi Múzeum könyvtára számára megszereztek a legjelentősebb bolgár néprajzi munkákat. A kiadványok terén állandó csereviszony létesült.

1948 novemberében a Néprajzi Múzeum a lengyelországi «Magyar Hét» keretében rendezett kiállítást Krakóban. A négy nagy termet megtöltő anyag érzékeltette azt a hatalmas változást, ami a felszabadulás óta a magyar parasztság életében végbement. A kiállítást egy hét alatt több, mint negyvenezer ember tekintette meg. A rendezőknek sikerült értékes kapcsolatot teremteniök a lengyel néprajzi szakemberekkel s előkészítették az állandó könyvcserét.

A Néprajzi Múzeum jubileuma. A Néprajzi Múzeum 1947 december 23-án ünnepelte gyűjteményanyagának 100 éves, alapításának 75 éves jubileumát. A Múzeumban rendezett ünnepségen dr. Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter, Társaságunk elnöke méltatta a Néprajzi Múzeum eredményeit s bejelentette a múzeum önállósítását. Dr. Vargha László főigazgató, Társaságunk főtitkára ismertette a Múzeum történetét. A jubileumi ünnepet a Magyar Nemzeti Bank Pénzjegynyomdájának énekkara zárta be, Kodály: Karádi nóták című művének előadásával.

Bartók Béla emlékkiállítás. A néprajzi Múzeum a Bartók Béla emlékére rendezett nemzetközi zenei versenyenyl kapcsolatban kiállítást rendezett a Zeneművészeti Főiskola földszinti és elsőemeleti előcsarnokaiban. A földszinti előcsarnokban, két vitrinben azok az eszközök kerültek bemutatásra, melyekkel Bartók Béla gyűjtőmunkáját végezte. Itt voltak elhelyezve feljegyzései, fonográfhangerei, fonográfja, stb. A középső részen a nagy tudós közéleti szereplésének emlékei: kitüntetések, levelek, ifjúkori arcképek, kinevezések voltak láthatók. Az előcsarnok másik részében, három vitrinben a Bartók Béla által gyűjtött néprajzi anyag (kerámia, textília, zeneeszközök) volt elhelyezve. Az emeleten, három nagy tárlóban részben magyar, részben olyan idegen eredetű zeneszerszám-anyag került bemutatásra, melyekkel Bartók Béla foglalkozott. Itt és az egyik csatlakozó folyosón kaptak helyet Bartók Béla munkái, nyolc nagy tárlóban. A két, igen nagy méretű térkép egyike azokat a helyeket tüntette fel, amelyeken Bartók Béla gyűjtött; a másik pedig azokat, ahol hangversenyzett. A kiállítást húsz darab nagyméretű fénykép (zeneszerszámok használatáról, táncokról, stb.) tette változatossá.

Naptárak. A vármegyei és városi Szabadművelődési Tanácsok, illetve Felügyelőségek közül több adott ki naptárt

az 1948. évre. E naptárak a 48-as centennárium jegyében készültek: különös hangsúllyal emelve ki az illető megyében 1848—49-ben lejátszódott politikai és hadi eseményeket. Ezen kívül minden naptár helyet szentel a szabadművelődés aktuális problémáinak és az illető megyével kapcsolatos gazdasági újjáépítési, ipari, mezőgazdasági, a földbirtokreformmal, telepítéssel kapcsolatos kérdéseknek is. E naptárak benünket leginkább érdeklő részeként kiemelhetjük, hogy majdnem mindenikben vannak néprajzi vonatkozású cikkek, néprajzi adat-közlések. Így Pest, Győr-Moson, Veszprém, Tolna-Baranya, Nógrád-Hont, Borsod, Gömör, Abauj, Békés, Szabolcs és Csongrád vm. Szabadművelődési Tanácsai, illetve Felügyelőségei által 1948-ra kiadott naptáraiban. *Bó. I.*

Külföldi tanulmányutak. A stockholmi Svéd Intézet meghívására Gunda Béla, a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem tanára 1947 november—december és 1948 január—február hónapjaiban Svédországban folytatott általános ethnológiai és gazdaságnéprajzi tanulmányokat; elsősorban a Nordiska Museetben és a stockholmi egyetem Néprajzi Intézetében dolgozott. Gyűjtőmunkát végzett Östergötlandban. Február havában előadásokat tartott Stockholmban a magyar népi műveltség keleteurópai helyzetéről.

Györffy György, a Néptudományi Intézet igazgatója ugyancsak a Svéd Intézet meghívására a múlt év október és november hónapjaiban a svédországi népnyelvi és néprajzi intézetek szervezetét tanulmányozta. Stockholmban előadást tartott a magyar népi táncokról. Meglátogatta Kopenhága és Páris néprajzi intézményeit is.

Fél Edit magántanár 1947 decembertől 1948 júniusáig tartott tanulmányútja során a schweizi, franciaországi és belgiumi néprajzi intézményeket tanulmányozta. Párisban a Musée de l'Homme-ban és Musée des Arts et Traditions Populaires-ben folytatott hónapokon át elsősorban múzeológiai tanulmányokat.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

I.

Jegyzőkönyv

a Magyar Néprajzi Társaság 1948. évi június hó 23-án délután 5 órakor az Egyetemi Néprajzi Intézet előadótermében tartott LX. rendes közgyűléséről.

Jelen vannak: dr. Ortutay Gyula elnök, dr. Tálasi István ügyvezető alelnök, dr. Vargha László főtitkár, dr. Balassa Iván titkár, dr. Kodolányi János pénztáros; — Bakó Ferenc, dr. Banó István, dr. Barabás Jenő, Bodrogi Tibor, Csete Balázs, Csilléry Klára, dr. Dégh Linda, dr. Diószegi Vilmos, dr. Dömötör Sándor, Gáborján Alice, dr. Györffy György, Hlaváts Elinor, Igaz Mária, dr. Kallós Zsigmond, Klimkó József, dr. Kovács Ágnes, dr. K. Kovács László, dr. Kresz Mária, dr. Manga János, dr. Marót Károly, dr. Molnár Balázs, dr. Morvay Péter, Nagy Dezső, dr. Némethy Endre, dr. Pákay Zsolt, dr. Palotay Gertrúd, dr. Cs. Sebestyén Károly, dr. Szendrey Ákos, Szollányi Erzsébet, dr. Vajda László, dr. Vajkai Aurél és dr. Vargyas Lajos alapító-, választmányi, és évdíjas rendes tagok, valamint a meghívott vendégek nagy számban, a többi között dr. Rudolf Bednarik, a pozsonyi egyetem magántanára is.

Tárgysorozat:

1. *Dr. Ortutay Gyula* elnök megnyitja a közgyűlést, üdvözlí a jelenlevőket és megállapítja, hogy a szabályszerűen egybehívott közgyűlés határozatképes. A jegyzőkönyv írására dr. Balassa Iván titkárt, hitelesítésére pedig dr. Marót Károly és dr. Szendrey Ákos választmányi tagokat kéri fel.

Dr. Ortutay Gyula elnöki megnyitójában hangoztatja, hogy nem tartja szükségesnek, hogy a Magyar Néprajzi Társaság LX. közgyűlésén különösebb programot adjon. Egy pillantást kell vetnünk inkább arra a hatvan évre, mely a Magyar Néprajzi Társaság életét jelenti. Megállapítja, hogy a magyar néprajznak három nagy korszaka volt:

1. a 48 előtti romantikus szemlélődésű korszak, a magyar néprajz hőskora (Erdélyi, Kriza).

2. A néprajz pozitivisták nemzedéke: Hunfalvy Pál, Herman Ottó és Jankó János. 3. A harmadik korszakot jelzik a mai néprajzosok közvetlen elődei, akiknek munkájaképpen jött létre a Magyarországi Néprajza.

A tanítványi hűség kötelez bennünket arra, hogy ne álljunk meg ott, ameddig tanítómestereink eljutottak, hanem haladjunk tovább. Ma végre megvan a magyar néprajz előtt az a lehetőség, hogy szervezeten gyűjthessen. Gondol itt elsősorban a migrációs kutatásra, melynek anyagi alapjait sikerült biztosítani. Reméli, hogy ebből a gyűjtésből, mely majd új eredmények megállapításához vezet el bennünket, a Magyar Néprajzi Társaság is hatvanéves multjának megfelelően kiveszi a részét.

2. *Dr. Vargha László* bemutatja főtitkári jelentését.

A Közgyűlés a jelentést egyhangúan tudomásul veszi.

3. *Dr. Kodolányi János* pénztáros bemutatja pénztárosi jelentését az 1947. év bevételeiről és kiadásairól, az 1947. december 31-i vagyonállapotról és az 1948. évi költség-előirányzatról.

A Közgyűlés a jelentést egyhangúan tudomásul veszi.

4. *Dr. Pákay Zsolt* számvizsgáló jelenti, hogy a számvizsgáló bizottság a Magyar Néprajzi Társaság pénztári ügyvitelét megvizsgálta és miután azt minden tekintetben rendbenlevőnek találta, javasolja, hogy a pénztárosnak a felmentvény a szokásos fenn-tartással megadassék és neki lelkiismeretes munkájáért köszönet szavazzassék.

A Közgyűlés a számvizsgálók jelentését tudomásul veszi és dr. Kodolányi Jánosnak és a számvizsgáló bizottság tagjainak köszönetet szavaz.

5. *Dr. Vargha László* főtitkár jelenti, hogy a Választmány 1948. évi június 23-án tartott ülésén az alapszabály 5. §-a a) pontja alapján:

dr. Marót Károly egyetemi ny. r. tanárt, Társaságunk választmányi tagját;

Kiss Lajos múzeumigazgatót, Társaságunk levelező tagját és

dr. Cs. Sebestyén Károly egyetemi c. rk. tanárt, Társaságunk választmányi tagját a néprajztudomány körül kifejtett érdemeik elismeréséül Társaságunk tiszteleti tagjává jelölte.

A Közgyűlés *dr. Marót Károlyt*, *Kiss Lajost* és *dr. Cs. Sebestyén Károlyt* közfelkiáltással a Magyar Néprajzi Társaság tiszteleti tagjává választja.

6. *Dr. Vargha László* főtitkár bejelenti, hogy a Választmány 1948. évi június hó 23-án megtartott ülésén az alapszabály 5. §-a a) pontja alapján:

N. Tolszov egyetemi tanárt, Leningrad (Szovjetunió), valamint

Uno Nils Oscar Harva egyetemi tanárt, Turku (Finnország), *dr. Ortutay Gyula* elnök javaslatára a néprajztudomány terén kifejtett kiváló munkásságuk elismeréséül Társaságunk tiszteleti tagjaivá jelölte.

A Közgyűlés *N. Tolszov-ot* és *Uno Nils Oscar Harvát* közfelkiáltással a Magyar Néprajzi Társaság tiszteleti tagjává választja.

7. *Dr. Vargha László* főtitkár jelenti, hogy a Választmány 1948. évi június hó 23-án tartott ülésén az alapszabály 5. §-a b) pontja alapján *dr. Veress Sándor* zeneművészeti főiskolai tanárt, Társaságunk választmányi tagját a magyar népzene kutatás terén kifejtett kiváló érdemei elismeréséül Társaságunk levelező tagjává jelölte.

A Közgyűlés *dr. Veress Sándort* egyhangúan a Magyar Néprajzi Társaság levelező tagjává választja.

8. *Dr. Vargha László* főtitkár jelenti, hogy *dr. Marót Károly* és *dr. Cs. Sebestyén Károly* tiszteleti taggá történt megválasztása következtében a Választmány a megüresedett helyekre a következő két póttagot jelölte: *dr. Kovács Ágnes* és *dr. Kresz Mária*t.

A Közgyűlés *dr. Kovács Ágnes*t és *dr. Kresz Mária*t egyhangúan választmányi tagul választja.

9. *Dr. Vargha László* főtitkár bejelenti, hogy a választmány III. csoportjának 1945—47. évre szóló megbízatása lejárt. A megüresedett helyekre a választmány az alábbiakat javasolja:

1. *Dr. Némethy Endre*, 2. *Bóka Istvánné*, *dr. Dégh Linda* 3. *dr. Nemeskéri János*, 4. *dr. Gergely Pál*, 5. *dr. Vajkai Aurél*, 6. *dr. K. Kovács László*, 7. *dr. Szabolcsi Bence*, 8. *dr. Morvay Péter*.

Választmányi póttagoknak:

1. *Dr. Vajda László*, 2. *dr. Maksayné dr. Belényessy Márta*, 3. *dr. Diószegi Vilmos*, 4. *dr. Deme László*, 5. *dr. Méri István*, 6. *Bakó Ferenc*.

A Közgyűlés a fentieket egyhangúan a Magyar Néprajzi Társaság választmányi, illetve választmányi póttagjaivá választja.

10. *Dr. Vargha László* főtitkár beterjeszti a Választmány 1948. évi június hó 23-án tartott ülésének határozatát:

A nyomdai kiadások változása, a nyomdai árak emelkedése következtében a Társaság alapszabályában megállapított díjtételek újabb megállapítása szükséges. A Választmány ennek alapján a következő alapszabálmódosítást javasolja:

a 7. § (5) bekezdése helyett, melynek eredeti szövegezése a következő: «A tagok kötelesek a társaság érdekeit előmozdítani, ezenkívül a levelező és rendes tagok kötelesek évenként 8.— aranypengő tagsági díjat fizetni. A rendes tagok felvételkor írásbeli nyilatkozattal 3 évre vállalnak kötelezettséget.»

Az alábbi módosított szövegezést javasoljuk:

«A tagok kötelesek a társaság érdekeit előmozdítani, ezenkívül a levelező és rendes tagok kötelesek a rendes évi, vagy rendkívüli közgyűlés évenkénti megállapítása szerint

tagsági díjat fizetni. A rendes tagok felvételnél írásbeli nyilatkozattal 3 évre vállalnak kötelezettséget.»

A Közgyűlés az alapszabálymódosítást egyhangúan elfogadta.

11. *Dr. Ortutay Gyula* elnök felkéri *dr. Marót Károly* tiszteleti tagot *Uranos és Gaia* c. előadásának megtartására. *Marót Károly* először köszönetet mond a meleg ünneplésért és a tiszteleti taggá történt választásáért, majd megtartja előadását.

12. *Dr. Ortutay Gyula* elnök megköszöni *Marót Károlynak* előadását. Majd zárószavaiban üdvözlí az időközben megjelent *dr. Bednárík Rudolf* pozsonyi egyetemi m. tanárt s tekintettel arra, hogy több tárgy nincs, köszönetet mond a jelenlevőknek és a Magyar Néprajzi Társaság LX. rendes közgyűlését bezárja.

K. m. f.

Dr. Balassa Iván s. k. titkár.

Dr. Ortutay Gyula s. k. elnök.

Dr. Marót Károly s. k. választmányi tag.

Dr. Szendrey Ákos s. k. választmányi tag.

II.

Dr. Vargha László főtitkári jelentése.

Tisztelt Közgyűlés!

Tudományos társaságaink és közművelődési egyesületeink szokásos évi jelentései általában az elhangzott előadások sommás vagy részletes felsorolását nyújtják, az általánosabban érdeklő társulati és egyesületi események egyidejű rövid vázolásával.

A Magyar Néprajzi Társaság ez évi főtitkári jelentésében azonban, az általánossá váló gyakorlattól eltekintve, két olyan jelenségre, alapvető eseményre hívhatom fel társaságunk s tudományos közéletünk figyelmét, amely a jövő munkásságára is tekintettel, bizvást számottevő és nagyjelentőségű.

Társaságunk ugyanis, rendszeres felolvasó ülései mellett, hosszabb, évtizedes szünet után, újból megrendezte vidéki vándorgyűlését. A vidéki jelző itt természetesen nem a vándorgyűlés szellemi fokozatát, hanem kizárólag a fővárostól, Társaságunk székhelyétől távoli színhelyet jelenti.

Társaságunk ezévi hódmezővásárhelyi «Török Károly» vándorgyűlése más volt, mint a multban rendezett vándorgyűlések általában. Nemcsak időtartamban és tárgysorozatban, hanem a tárgy iránti szeretetben, a néprajztudomány iránti megértésben is különbözött a multban megtartott vándorgyűlésektől. Nem közömbös ugyanis a magyar tudományos életre, a magyar tudományos élet vezetőinek, valamint a vidéki városok közigazgatási vezetőségének az a magatartása, amellyel Társaságunk hódmezővásárhelyi vándorgyűlését fogadták. De vidéki városaink szellemi életében is figyelemreméltó hatást váltott ki Társaságunk többnapos vándorgyűlése, amelyen sok olyan kérdést vizsgáltunk meg, tárgyaltunk — mindig a helyi adottságokból kiindulva —, amelyeknek közelebbi megismerésére, a vándorgyűlés nélkül, a szűkebb tájnak, Hódmezővásárhely és a környező városok közigazgatási és szellemi vezetőinek, irányítóinak alig lett volna lehetséges. Társaságunk — hozzáfűzhetjük — vándorgyűlésünk tárgysorozatát is szerencsés kézzel állapította meg. Nem elégedett meg ugyanis azzal, hogy csupán a nagyközönség részére rendezzen felolvasó üléseket. Különös gondot fordított arra, hogy a helyi adottságokból, kívánalmakból, mintegy a legtermékenyebb talajból kiindulva, sorra vegye azokat a kérdéseket, amelyek a néprajztudományt — közművelődésünket — és annak művelőit elsősorban érdeklik. Ez a megfontolás vezette Társaságunk választmányát, amikor hódmezővásárhelyi vándorgyűlése alkalmával az általános néprajzi kérdések mellett néprajzi gyűjtési, múzeumi (muzeológiai) szakmegbeszéléseket is tartott, megfelelő bemutatásokkal, az érdekelt szakemberek, a szűkebb táj múzeumai vezetőinek bevonásával s egyéb érdeklődők részvételével. Egyidejűleg a Társaság kiküldöttei a város közép- és általános iskoláiban (azoknak felsőbb tagozataiban) néprajzi előadásokat is tartottak, kiemelve a néprajzi gyűjtés célját, jelentőségét és várható eredményeit. Örömmel jelenthetjük, hogy a néprajzi előadások alapján valamennyi iskolában megindult a rendszeres néprajzi gyűjtés.

A sorozatos előadóesték (felolvasóülések) mellett, amelyekről üléseink sorában emlékezem meg bővebben, Társaságunk elnöke: *dr. Ortutay Gyula* vallás- és közoktatásügyi miniszter, a Délvidék kulturális élete vezetőinek bevonásával, igen nagy jelentőségű értekezletet is tartott. Ez a nagyvonalú és tárgycsoportjában is változatos és értékes értekezlet alkalmas volt arra, hogy a délvidéki néprajzi problémák, a vándorgyűlés valamennyi résztvevője, az arra illetékes szakemberek, közigazgatási vezetők jelen-

létében, teljes egészükben, tárgyilagos és szakszerű megvilágításban megvitatásra kerüljenek, azzal a kitűnő és szerencsés végső befejezéssel, hogy az egész kérdéscsoportot az arra leghivatottabb: Társaságunk elnöke, dr. Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter összegezte.

Nem túlzok tehát, amikor ismételtlen csak ezt jelenthetem, hogy a Magyar Néprajzi Társaság «Török Károly» vándorgyűlése a magyar néprajz egyik kiemelkedő tudományos és közművelődési eseménye volt. S egyúttal Török Károly folkloristánk, a jeles néprajzi gyűjtő emlékeztét is méltóképen megünnepeztük.

A hódmezővásárhelyi vándorgyűlés megrendezéséért elsősorban dr. Ortutay Gyula elnökünknek, vallás- és közoktatásügyi miniszternek, Hódmezővásárhely thj. város vezetésének: Karácsonyi Ferenc főispánnak, Albert Imre polgármesterhelyettesnek; a Tornyai Társaságnak s elnökének: dr. Galyasi Miklósnak, valamint a Szabadművelődési Felügyelőségnek őszinte és hálás köszönetünket fejezzük ki.

A másik alapvető jelenség, amelyre örömmel kell felhívnom a tisztelt Közgyűlés figyelmét az, hogy a magyar néprajztudomány művelői, s az arra hivatottak és illetékesek egyre inkább természetesnek tekintik, hogy a Magyar Néprajzi Társaság — mint a hazai néprajzi jellegű intézmények tagjait, tisztviselőit is magában foglaló tudományos szervezet — hivatott a magyar néprajztudomány kérdéseiben állást foglalni. Ezzel a bejelentéssel — úgy érzem — a korábbi, az 1946. és 1947. évi jelentésemben foglaltak egy részére is megadtam a választ, mert ami azokban még csupán feladatainknak ismételt felvázolása volt, az jelenleg már mint öröndetes valóság jelenik meg.

Társaságunk eredményes működésének elengedhetetlen feltétele ugyanis, hogy valamennyien, minden téren, valóban csak a magyar közművelődés — s elsősorban a magyar néprajztudomány — érdekeit tekintsük. Társaságunk ezévi működése, közületeink és tagtársaink megértő támogatása nélkül, valóban nem lehetett volna eredményes.

Társaságunk eredményes munkájához, s annak biztosításához igen nagy mértékben hozzájárult még elnökünk: dr. Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter, aki mindig a legmesszebbmenően támogatta Társaságunkat. Nagyértékű támogatásával lehetővé tette, hogy folyóiratunk, az *Ethnographia-Népelet* 1947. évi LVIII. évfolyama, időben, s a mai nyomdaárakat is tekintve, szokatlan bő terjedelemben megjelenhetett.

Tisztelettel jelentem a továbbiakban, hogy Társaságunk választmánya még korábban felkérte Cs. Sebestyén Károly választmányi tagtársunkat, hogy az *Ethnographia-Népelet* c. folyóiratunk újabb évfolyamainak a mutatóját készítse el. Örömmel jelenthetem, hogy folyóiratunk LI—LVIII. évfolyamainak a mutatója elkészült, s az, addig is, amíg nyomtatásban megjelenhet, Társaságunk titkári hivatalában tagtársaink rendelkezésére áll.

Választmányunk felkérésére ugyancsak Cs. Sebestyén Károly volt szíves elvállalni Társaságunk irattárának a rendezését. Cs. Sebestyén Károly rendkívül tanulságos és részletes jelentése alapján sajnálattal állapíthatjuk meg, hogy Társaságunk irattára, illetőleg annak nagy része, az elmúlt évtizedek alatt igen nagy részben veszendőbe ment. Gondunk lesz azonban arra, hogy a meglevő és a jövőendő irattári anyagot jobban megőrizzük az utókor számára.

Örömmel jelenthetem, hogy nemcsak a magyar tudományos élet, de egyúttal a néprajztudomány legmagasabb elismerését is jelzi a Kossuth-díjasok névsora, amelynek a sorában néhai Bartók Béla mellett dr. Kodály Zoltán védnökünket, dr. Németh Gyula tiszteletbeli, Kiss Lajos levelező, dr. Horváth János és dr. Kardos László rendes tagtársainkat is üdvözölhetjük.

Úgy érzem, hogy itt kell megemlékeznem, a kitüntetések és az elismerések felsorolásánál, Társaságunk kiváló barátjáról: néhai Brüll Alfrédrol, aki 1931-ben kelt végrendeletében 30.000 P-t hagyományozott Társaságunkra. A legnagyobb hála és tiszteletadás hangján emlékezünk meg a nemes hagyatékozóról, s önkéntelenül is felvetődik bennünk az a kérdés, milyen emberi nagyság és lelki magatartás jellemezheti néhai Brüll Alfrédet, hogy az elmúlt évtizedek eseményeiből leszűrhető tanulságok ellenére is megmaradt eredeti elgondolása mellett, mert hiszen jelen esetben nem az anyagi előny, illetve a pénzegységünk változásával járó értékcsökkenés, a hagyatékos valószerű anyagi értékelése a mérvadó. A gondolatban és végső akaratában a Magyar Néprajzi Társaságot megtisztelő néhai Brüll Alfréd emlékét mindig kegyelettel fogjuk megőrizni.

Jelentem a továbbiakban, hogy az *Ethnographia-Népelet* c. folyóiratunk szerkesztője, valamint Társaságunk tisztviselői: titkára és pénztárosa, ez évben lemondtak tiszteletdíjukról, s minden ellenszolgáltatás nélkül végezték értékes és hasznos munkájukat.

Legutóbbi közgyűlésünk óta, a mai közgyűlésünket is beleértve, 9 nyilvános felolvasó és 9 választmányi ülést tartottunk az alábbi tárgysorozattal:

1. 1947 október 29.

Dr. Dömötör Sándor: Népmeséink kezdő formulái.
Dr. Diószegi Vilmos: A gold gyógyító amulettek.

2. 1947 november 26.

Dr. Tálasi István: Termelés és munkaracionalizálás. Aratás — takarás.
Dr. Dégh Linda: Beszámoló az 1848-as néphagyománygyűjtés jelenlegi állásáról.

3. 1947 december 17.

Dr. Nemeskéri János: Magyarország kora-középkori ethnikumának embertani vázlata.
Kaposi Edit: A néptánc kutatás új feladatai.

4. 1948 január 28.

Dr. Vargha László: A Néprajzi Múzeum százéves évfordulója.
Dr. Kodolányi János: Reguly Antal százéves gyűjteménye a Néprajzi Múzeumban.

5. 1948 február 25.

Dr. Vajda László: A pásztorkultúrák genezise.

6. 1948 március 31.

Molnár József: Egy szatmármegyei falu élete a XIX. század első felében.
Dr. Rajeczky Benjámin: A Néprajzi Múzeum Népzenei Gyűjteményének a szabadságharcgal kapcsolatos dallamai.

7. 1948 április 28.

Dr. Szabolcsi Bence: A makám elv a népi és műzenében.

8. 1948 május 26.

Kelemen Pál: Amerika Kolumbusz előtti művészete.

9. 1948 június 25. (Közgyűlés.)

Dr. Marót Károly: Urános és Gaia.
A Magyar Néprajzi Társaság hódmezővásárhelyi «Török Károly» vándorgyűlésének a tárgysorozata a következő volt:

I. 1948 május 6.

1. 16 óra:

Általános (és néprajzi) muzeológiai szakmegbeszélés. Vezette: dr. Vargha László. Hozzászóltak: Kiss Lajos, Palotay Gertrúd, dr. Galyasi Miklós, dr. Zalotay Elemér, dr. Implon József, Nagy Gyula és Németh Ferenc.

2. 18 óra:

Előadói est. Megnyitóbeszédet tartotta: Albert Imre polgármester h.
Dr. Tálasi István: Hódmezővásárhely és az Alföld parasztsága.
Tárkány Szűcs Ernő: Török Károly emlékezete.

II. 1948 május 7.

1. 10 óra:

Néprajzi előadások. Állami általános iskola. Dr. Kodolányi János: Mi a néprajz, a néprajzi gyűjtés jelentősége és célja.

Városi polgári leányiskola. Palotay Gertrúd: Mi a néprajz; a női munkáról.

Nagy Sándor-úti ref. általános iskola. Dr. Szendrey Ákos: A néprajzról általában.

Iparostanonciskola. Dr. Vajda László: A néprajz világnézeti tanulságai.

Szent Domonkos-rend mezőgazdasági középiskola. Dr. Dömötör Sándor: Mi a néprajz; a szellemi néprajz.

Szent Domonkos-rend mezőgazdasági középiskola. — Áll. Mezőgazdasági Középiskola. Dr. Balassa Iván: Néprajzi gyűjtés. Az eszközök életrajza.

Református gimnázium. Dr. Tálasi István: A néprajzi gyűjtés feladatai.

Bánát-utcai általános iskola. Két csoportban. Dr. Kresz Mária : A néprajzról általában. A néprajzi gyűjtésről.

Kereskedelmi leányiskola. Dr. Dégh Linda : A szellemi néprajzról. Folklore-gyűjtés.

Bajcsy-Zsilinszky-utcai iskola. Dr. Péter László : Néprajzi kérdések.

Református leánygimnázium. Kiss Lajos : Hódmezővásárhely néprajzáról.

Damjanich-utcai iskola. Dr. Katona Imre : A népmesegyűjtésről.

2. 12 óra :

A Városi Múzeum néprajzi kiállításának bemutatása. Muzeológiai szakmegbeszélés. Vezette : dr. Vargha László. Hozzászolt : dr. Vajda László.

3. 16 óra :

Néprajzi szakmegbeszélés. Néprajzi gyűjtés. Vezette : dr. Tálasi István. Hozzászoltak : dr. Dégh Linda, dr. Szendrey Ákos, dr. Morvay Péter, dr. Bálint Sándor, dr. Péter László, dr. Tárkány Szűcs Ernő, dr. Galyasi Miklós, dr. Bálint Alajos.

4. 18 óra :

Előadói est: Megnyitóbeszédet tartotta : Karácsonyi Ferenc főispán.

Dr. Bálint Sándor : A vásárhelyi néphagyomány.

Dr. Oltvay Ferenc : Látogatás egy keleteurópai múzeumban.

Dr. Vargha László : A magyar Alföld népi építkezése.

III. 1948 május 8.

1. 10 óra :

Török Károly sirját a Magyar Néprajzi Társaság kiküldöttei megkoszorúzták.

2. 12 óra 30 perc :

A Városi Múzeum néprajzi kiállításának megnyitása. Megnyitó beszédet mondott : dr. Ortutay Gyula egyetemi nyilv. r. tanár, vallás- és közoktatásügyi miniszter, a Magyar Néprajzi Társaság elnöke.

3. 16 óra :

Dr. Ortutay Gyula egyetemi nyilv. r. tanár, vallás- és közoktatásügyi miniszter, a Magyar Néprajzi Társaság elnöke, a Délvidék kulturális életének vezetőivel értekezletet tartott. Jelenést tettek, illetve felszólaltak : dr. Dömötör János, a Tornyai Társaság titkára ; dr. Almási György, szabadművelődési felügyelő ; Salgó László, a Szovjet-Magyar Művelődési Társaság főtítkára ; Imre fazekasmester a hódmezővásárhelyi gölöncsérek nevében ; dr. Galyasi Miklós, a Tornyai Társaság elnöke ; dr. Péter László, dr. Endrődi Zoltán, dr. Simon János városi főjegyző, dr. Bónis György egyetemi nyilv. r. tanár.

4. 16 óra 30 perc :

Néprajzi szakmegbeszélés. Beszámoló az előző napok szakmegbeszéléseiről. Jelenést tettek, illetve felszólaltak : dr. Vargha László, dr. Tálasi István, dr. Dömötör János, dr. Zalotay Elemér, Nagy Gyula. Valamennyi kérdésre és felszólalásra dr. Ortutay Gyula egyetemi nyilv. r. tanár, vallás- és közoktatásügyi miniszter, Társaságunk elnöke ki-merítő és megnyugtató választ adott részletes és nagyhatású beszédében.

5. 20 óra :

Népi est. A tanulságos és értékes tárgysorozat keretében dr. Ortutay Gyula egyetemi nyilv. r. tanár, vallás- és közoktatásügyi miniszter, Társaságunk elnöke a magyar közművelődésről és a néprajztudomány jelentőségéről tartott nagyjelentőségű beszédet. Kiss Lajos : A vásárhelyi gölöncsérek életéből címmel tartott előadást.

Felolvasó és választmányi üléseinket a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácstermében, a Magyar Tudományos Akadémia főtítkári hivatalában, az Egyetemi Néprajzi Intézetben és a Keleteurópai Tudományos Intézet előadótermében tarthattuk meg ; fogadják érte az illetékesek hálás köszönetünket.

Nyilvántartott taglétszámunk a mai közgyűlés napján a következő : 16 tiszteletbeli, 26 levelező, 57 alapító és 269 rendes tag ; összesen tehát 368.

Társaságunk elmúlt évi működésére visszatekintve ügylátszik, hogy az a jövőben is eredményesen kapcsolódhatik a magyar tudományos életbe. Ennek a reményében tisztelettel kérem jelentésem tudomásulvételét.

III.

A számvizsgáló bizottság jelentése.

Tisztelt Közgyűlés!

Alulírottak, mint a Magyar Néprajzi Társaság LX. évi rendes közgyűlése által kiküldött számvizsgálók és ellenőr, tisztelettel jelentjük, hogy a Magyar Néprajzi Társaság ügyvitelét a mai napon megvizsgáltuk és miután azt rendben levőnek találtuk, javasoljuk, hogy a pénztárnoknak a felmentvény a szokásos fenntartással megadassék és neki lelkiismeretes munkájáért köszönet szavazzassék.

Budapest, 1948. június 23.

Oláh Imre s. k. Czákó István s. k. Pákay Zsolt s. k. Szalkai József s. k.
Komáromy József s. k.

IV.

Pénztári kimutatás a Magyar Néprajzi Társaság 1947. évi bevételeiről és kiadásairól.

I. Bevételek.

1. Rendes tagsági díjakból	2.326—	Ft
2. Adomány, segély, vagy felülfizetés	13.000—	"
3. Kiadványeladásból	274.10	"
4. Maradvány 1946. évről	3.661.88	"
Bevételek összege...	19.261.98	Ft

II. Kiadások.

1. Ügyvitelre	2.414.58	Ft
2. Folyóíratra	16.485.47	"
Kiadások összege...	18.900.05	Ft

Összesítés:

I. Bevételek összege	19.261.98	Ft
II. Kiadások összege	18.900.05	"
Készpénzmaradvány ...	361.93	Ft

azaz Háromszázhatvanegy 93/100 Ft.

Budapest, 1947. december 31.

Dr. Kodolányi János s. k.,
a Magyar Néprajzi Társaság pénztárosa.

A fenti kimutatást átvizsgáltuk és mindenben rendben levőnek találtuk:

Czákó István s. k. Komáromy József s. k. Dr. Pákay Zsolt s. k. Szalkay József s. k.
számvizsgáló. számvizsgáló. számvizsgáló. számvizsgáló.

Oláh Imre s. k.
ellenőr.

V.

Pénztári kimutatás

a Magyar Néprajzi Társaság vagyonáról 1947 december 31-én.

1. 70 drb, egyenként 40.— Ft névértékű Magyar Tudományos Társulatok Sajtóvállalata Rt.» részvénye	2.800—	Ft
2. Magyar Postatakarékpénztárban a 3019. sz. csekkszámlán	334—	"
3. A Magyar Néprajzi Társaság kézipénztárában	27.93	"
4. 2482 kg félfamentes papír (értéke kg-ként: 6.20 Ft)	15.388.40	"
Ebből levonandó az Ethnographia 1947. 3—4. számához felhasznált mennyiség.		
5. 1120 kg famentes (Nicon) papír (értéke: kg-ként 7.73 Ft)	8.657.60	"

A vagyonállomány összesített értéke... 27.207.93 Ft

azaz Huszonhétezerkettőszázhet 93/100 forint.

Budapest, 1947. december 31.

Dr. Kodolányi János s. k.,
a Magyar Néprajzi Társaság pénztárosa.

Czákó István s. k. Komáromy József s. k. Dr. Pákay Zsolt s. k. Szalkay József s. k.
számvizsgáló. számvizsgáló. számvizsgáló. számvizsgáló.

Oláh Imre s. k.
ellenőr.

VI.

A Magyar Néprajzi Társaság költségelőirányzata az 1948. évre.

I. Bevételek.

1. Rendes tagdíjakból	3.000.—	Ft
2. Alapító tagsági díjak megújításából	2.000.—	„
3. Adomány (segély, felülfizetés)	22.000.—	„
4. Állami és magán előfizetésekből	5.000.—	„
5. Kiadványeladásból	1.500.—	„
6. Készpénzmaradvány 1947. évről	361.93	„
Összesen...	33.861.93	Ft

II. Kiadások.

1. Ügyvitelre	2.500.—	Ft
2. Ethnographia folyóiratra	24.000.—	„
3. Értesítőre	4.000.—	„
4. Egyéb kiadványra	800.—	„
5. Vegyes kiadásokra	2.561.93	„
Összesen...	33.861.93	Ft

I. Bevételek összege:	33.861.93	Ft
II. Kiadások összege:	33.861.93	„
Maradvány:	—	Ft.

Budapest, 1948. január 1.

Tálas István

a Magyar Néprajzi Társaság ügyve-
zető alelnöke.

Dr. Kodolányi János

a Magyar Néprajzi Társaság pénztá-
rosa.

A Magyar Néprajzi Társaság új tagjai 1948-ban: Dr. Bálint Sándor Szeged, Vereczkey Sándor Budapest, Arató Mátyás Cegléd, Csermák Géza Budapest, Vámos Ferenc Budapest, Kovács László Gárbold (Szatmár m.), dr. Bónis György Szeged, ifj. Bajczy Jenő Budapest, Dékei Aurél Budapest, dr. Lugossy Emma Budapest, Muharay Elemér Budapest, Berze Nagy Ilona Dunaföldvár, Papp Attila Budapest, Czuhavölgyi Wolff László Pécs, «Juhász Balázs» Múzeum Orosháza, Melis Endre Budapest, Keszegh István Budapest, Fekete Béla Budapest dr. Pécelly Attila Hódmezővásárhely, dr. Szolnoky Lajos Budapest, Rónai Béla Szeged, dr. Járdányi Pál Budapest, dr. Bálint Alajos Kecskemét, dr. Méri István Budapest, Gáborján Alice Budapest, Szegő Júlia Budapest, dr. Deme László Budapest, ifj. Nagy Dezső Budapest, Puchász Károly Tibor Budapest, Mészáros László Szeged, Bodrogi Tibor Budapest, Farkass Endre Budapest, Szemenyey Lujza Bázakerettye, Dorogi Márton Püspökladány, Molnár Rózsa Budapest.

Kérelem az Ethnographia munkatársaihoz. A szerkesztőség kéri munkatársait, hogy dolgozataikat, a lehetőség szerint, rövid formában küldjék be. A helyszükére tekintettel a szerkesztőség ugyanis rövidítésekre kényszerül, amit szívesebben hárítana a szerzőkre.

bábjáték. *Mikessy Sándor: Bárcei Géza: Mutatvány a Magyar Nyelvatlasz próbagyűjtéseiből. S. B. — D. V.: V. I. Csicsarov: A hagyomány és szerzőség. B. T.: Richard Biebl: Bei Lappen und Rentieren. B. T.: Lewis Lett: Papua. Korompay Bertalan: Sulo Haltsonen: Theodor Schvindt. Gunda Béla: Lars Levander: Övre Dalarnes bondekultur. Hofer Tamás: W. Koppers—L. Jungblut: The Water-Buffalo and the Zebu in Central India. Palotay G.: Leopold Schmidt: Der Männerohrring. Fél*

<i>Édit: Le Mois d'Ethnographie Française</i>	167—242
Néprajzi Hírek. Berze Nagy János † — Gönczi Ferenc † — Pais László † — Honti János emlékezete. — Egy fiatalon elhunyt faragó. — Meghalt Somogy megye utolsó betyára. — A debreceni Nyári Egyetem. — A paziriki kurgánok feltárása. — Burját hőskölte-mény. — Kirgiz folklóre. — Kurd folklóre. — Eszkimó mesék. — A Nagy Honvédó Háború folklóre-jának gyűjtése a Szovjetunióban. — Nyelvész-expedíció indult a Szovjet-Távolkeletre. — XVIII. századi orosz felfedezések a Csendes-óceánon és Északamerikában. — Néprajzi hírek Szlovákiából. — Az írás megalkotása «Észak népei»-nél. — Néprajzi munka Zala megyében. — Szabolcs vármegye a néprajz ügyéért. — Egyetemi néprajzi előadások. — Magyar néprajzi kiállítások külföldön. — A Néprajzi Múzeum jubileuma. — Bartók Béla emlékkiállítás. — Naptárak. — Külföldi tanulmányutak	242—252
Társasági Ügyek	253—260

ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET

REVIEW OF THE HUNGARIAN ETHNOGRAPHICAL SOCIETY

REVUE DE LA SOCIÉTÉ ETHNOGRAPHIQUE HONGROISE

ZEITSCHRIFT DER UNGARISCHEN ETHNOGRAPHISCHEN GESELLSCHAFT

The editor of *Ethnographia*, from the year 1944 (vol. 55) on is *Edith Fél*. Manuscripts, reviewer's copies and letters concerning the edition are to be sent to the address of the editor: Könyves Kálmán körút, 40. Budapest X. Ethnographical Museum. The letters concerning the Hungarian Ethnographical Society, reclamations, exchange-copies are to be sent to the secretary of the Society (Könyves Kálmán-körút 40. Budapest X. Ethnographical Museum).

The aim of the review is to publish researches on the folk civilization of the Hungarians and on the ethnology of kindred peoples, Ural-Altaic peoples; as well as on the ethnology of Eastern Europe. *Ethnographia* publishes articles in Hungarian, English, French and German.

Le rédacteur de l'*Ethnographia*, à partir de l'an 1944 (tome 55.) est *Edith Fél*. On est prié d'adresser tous les manuscrits, ouvrages pour comptes-rendus et tout le courrier concernant la rédaction directement au rédacteur: Könyves Kálmán körút, 40. Budapest, X. Musée Ethnographique. Le courrier de la Société Ethnographique Hongroise, réclamations et ouvrages d'échange sont à adresser au secrétariat de la Société: Könyves Kálmán-körút, 40. Budapest, X. Musée Ethnographique.

La revue publie des recherches portant sur la civilisation populaire hongroise et sur l'ethnologie des peuples apparentés, c'est-à-dire des peuples ouralo-altaïque; ainsi que sur l'ethnologie de l'Europe Orientale. Les articles de l'*Ethnographia* sont publiés en hongrois, français, anglais et allemand.

Schriftleiter der *Ethnographia* ist vom J. 1944 (Jg. LV.) ab *Dr. Edith Fél*. Handschriften, Besprechungsstücke und jeder auf die Schriftleitung bezügliche Briefwechsel sind unmittelbar an die Anschrift der Schriftleiterin (Budapest, X., Könyves Kálmán körút 40. Ethnographisches Museum) und alle die Ungarische Ethnographische Gesellschaft angehende sonstige Erkundigungen, Zustellungsmahnungen und Tauschstücke an das Sekretariat der Gesellschaft (Budapest, X. Könyves Kálmán-körút 40., Ethnographisches Museum) zu richten.

Das Ziel der Zeitschrift ist die Veröffentlichung von Forschungen und Ergebnissen über die ungarische Volkskultur, die Ethnographie Osteuropas und die den Ungarn ethnographisch verwandten ural-altaischen Völker. In der Zeitschrift *Ethnographia* erscheinen Aufsätze in ungarischer, deutscher, französischer und englischer Sprache.

ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET

ZEITSCHRIFT DER UNGARISCHEN ETHNOGRAPHISCHEN GESELLSCHAFT

Redigiert von Univ. Doz. Dr. Edit Fél.

BUDAPEST, X., Könyves Kálmán-körút 40. Ethnographisches Museum.

JHG. LIX.

1948

H. 1—4.

INHALT.

<i>Németh Gy.</i> : Contribution à la connaissance des formes populaires du culte musulman	1—4
<i>Marót, K.</i> : Compte rendu du 3 ^e Congrès International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques	5—13
<i>Balogh, J.</i> : La survivance de quelques traditions de l'époque du roi Mathias dans la civilisation hongroise	13—28
<i>Rajeczky, B.</i> : Gloses de Bartók sur l'enregistrement de chansons populaires	28—31
<i>Kerényi, Gy.</i> : Bartók comme enregistreur de chansons populaires	31—35
<i>Lőrincze, L.</i> : La dénomination chez les Sicules de Bucovine	36—49
<i>Maksay, F.</i> : L'ethnographie et l'histoire des établissements	49—54
<i>Vajkai, A.</i> : Fonction des maisons d'une commune de montagne	54—72
<i>Szücs, S.</i> : Enterrement des pêcheurs des marécages du Sárrét	72—77
<i>Palotay, G.</i> : Einfluß der Tragweise auf die Kleiderform	77—88
<i>Morvay, P.</i> : Quelle était la forme d'un ancien instrument servant à pêcher les husos	88—94
<i>Manga, J.</i> : Affinités slovaques dans les coutumes de Noël des Palótz	94—102
<i>Scheiber, S.</i> : Historical connections of the subject matters in the work of Coloman Mikszáth	102—110
Kleinere Mitteilungen. <i>Banner B.</i> : Marchands et artisans ambulants. <i>Banó, I.</i> : Version hongroise d'un conte slovaque. <i>Banner, J.</i> : Quelques instruments de la culture du maïs. <i>Faragó, J.</i> : Chanteurs d'occasion. <i>Csaba, J.</i> : Sur l'apiculture des Vendes. <i>Szóke, B.</i> : Vestiges d'anciennes manières de pêcher. <i>Katona, I.</i> : Les maladies de la volaille et leur traitement. <i>Sándor, I.</i> : Les légendes de la grâce venue trop tard. <i>Bakó, F.</i> : Transport du lit nuptial. <i>Csilléry, K.</i> : La chaise à Maconka. <i>Hetény, J.</i> : Fêtes votives et leurs légendes. <i>Gáborján, A.</i> : Contribution à la question des jupes épinglées. <i>Fekete, P.</i> : Silos dans le comitat Hajdu. <i>Csatkai, E.</i> : «Márc», friandise disparue du peuple. <i>Bálint, S.</i> : Contribution à nos traditions du jour de Luce. <i>Balassa, I.</i> : Le bonnet en papier comme piège des corbeaux. <i>Solymos, E.</i> : «Nyomó» = instrument pour la pêche. <i>Csatkai, E.</i> : «Le tissu des Hongrois». <i>Dömötör, S.</i> : Les grues d'Ibicus. <i>Dömötör, S.</i> : Méthodes de recherche des contes. <i>Beke, Ö.</i> : L'histoire de «Csalóka Péter»	110—167
Literarische Rundschau	167—242
Volkskundliche Nachrichten. Berze Nagy János † — Gönczi Ferenc † — Pais László † — Le souvenir de Honti J. — Un sculpteur mort. — Le dernier «betyár» (bandit). — Cours d'été à l'Université de Debrecen. — L'exploration des Courgans de Paziriki. — Epopée bouriate. — Folklore des Kirghiz. — Folklore des Courdes. — Contes esquimaux. — Collection du folklore dans l'U. R. S. S. — Une expédition linguistique s'est mise en route pour l'Extrême-Orient Soviétique. — Découvertes russes du XVIII ^e s. — Nouvelles Ethnographiques de la Slovaquie. — Formation de l'écriture chez les peuples nordiques. — Travail ethnographique dans le comitat Zala. — Le comitat Szabolcs pour la cause de l'ethnographie. — Cours d'ethnographie à l'Université. — Expositions ethnographiques hongroises à l'étranger. — Fête jubilaire du Musée Ethnographique. — Calendriers. — Voyages d'études à l'étranger	242—252
Gesellschaftliche Angelegenheiten	253—260